

A
TÖRÖK BIRODALOM
TÖRTÉNETE

IRTA

Dr. LÁZÁR GYULA
TANÁR

MÁSODIK JAVITOTT KIADÁS

NAGY-BECSKEREKEN
PLETZ FER. PÁL KÖNYVNYOMDÁJA
1890

A

TÖRÖK BIRODALOM
TÖRTÉNETE.

TÖRTÉNETI- NÉP- ÉS FÖLDRAJZI KÖNYVTÁR

KIADJA

SZABÓ FERENCZ
N.-ELEMÉRI PLÉBÁNOS

XXI. KÖTET

NAGY-BECKEREKEN
PLEITZ FER. PÁL KÖNYVNYOMDÁJA

1890

TARTALOM.

Lap

Első fejezet. Bevezetés és a török nép eredete és ősvallása. — Az izlam felvétele. — A ghaznavidák. — Toghrul bég és a testőri intézmény. — Keleti és nyugati szelcsukok. — Az Ozmán-ház. — Szuleiman shah. Ertoghrul. — Byzancz és a frank befolyás.	1
Második fejezet. Bithynia megszállása. — Ozmán jellemzése. — Brussa megvétele. — Gyors terjeszkedés. — Urchan hódításai. — Nikomédia és Nikaea. — Trónviszály Byzanczban és török közbenjárás. — Urchan hűtlensége és Thrakia elpusztítása. — Török hadviselés. — Első foglalás Európában. — Első török telepítvények. — Urchan halála. — Visszapillantás. — Ozmán törvényhozás és államszervezet.	14
Harmadik fejezet. Nagy Lajos törekvése. — I. Murád. — Paleologos János. — Újabb hódítások. — Szerbek és bolgárok. — Nissa megvétele. — A császár körútja. — Lázadások. — Murad hadjárata Bolgárországban. — A rigómezei ütközet. — Murad halála és jellemzése.	31
Negyedik fejezet. I. Bajezid (1389—1402) átveszi az uralkodást a csatatéren. — Bajezid pusztító hadjáratai. — Byzanczi állapotok. — Hadjárat Oláhországba. — Az ozmánok viszonya Magyarországhoz. — Zsigmond király intézkedései. — Hangulat nyugaton. — Új keresztes háború. — Zsigmond követsége Franciaországban. — A francia segélyhad. — Megindulás keletre. — Rosz jel. — Nikápoly alatt. — Bajezid megérkezése. — A csatarend. — Támadás. — Az ütközet. — A nikápolyi veszedelem okai és következményei.	44
Ötödik fejezet. A nikápolyi ütközet következményei. — Bajezid visszavonulásának okairól. — Byzancz helyzete. — Segélynyugatról. — Manuel utazása Nyugat-Európába. — Görög-	

ország. — Az ozmánok Görögországban. — Hadjárat Peloponnesosban. — Manuel a nyugati udvaroknál. — Hír Konstantinápolyból. — Hazaérkezés. — Belső állapotok. — Timur és az ozmánok. — Követségek. — Tokat és Sivas elfoglalása. — Bajezid megindulása Timur ellen. — Rosz előjelek. — A harcz előtt. — Az angorai ütközet. — Bajezid fogságban. — Bajezid halála. — A mongolok kitakarodása. 58

Hatodik fejezet. Bajezid jellemzése. — Az erkölcsök sülyedése, az állam sülyedése. — A polgárháború és okai. — Bajezid örökösei. — Szuleimán. — Mohamed. — A birodalom felosztása. — Iza. — Háború Szuleimán és Mohamed között. — Muza. — Muza terve. — Háború Szuleimán és Muza között. — Muza Oláhországban. — Új háború Szuleimán és Muza között. — Szuleimán bukása és halála. — Muza valódi céljai. — Háború Mohamed és Muza között. — Mohamed győzelme és Muza halála. — A polgárháború vége. — Jellemzések. 73

Hetedik fejezet. Mohamed viszonya a császárhoz. — Engedmények. — Ázsiai állapotok. — Smyrna és Karamán ellen. — Dzsuneid. — Velence és Genua keleten. — Az ozmánok és Velence. — Az első tengeri had. — Első tengeri háború. — Háború Oláhországgal. — Rablóhadjáratok Magyarországra és Styriába. — Egyház-szakadás keleten és nyugaton. — Közös okok. — Mohamedán szakadárok. — Böreklüce Mustafa. — A szakadás és következményei. — Az új tan alaptételei. — Mahmud Bedreddin. — A szakadás vége. — B. Mustafa és Bedreddin kivégeztetése. — A hamis Mustafa. — Mohamed és Manuel közötti viszony. — Byzancz Mohamed uralkodásának végén. — Mohamed halála és ennek hosszabb eltitkolása. — Mohamed rövid jellemzése. 84

Nyolczadik fejezet. I. Mohamed halálának következményei. — Konstantinápoly magatartása. — A császári udvar követelése és fenyegetései. — Az ál-Mustafa. — A császári udvar céljai. — Mustafa fellépése. — Ütközet Drinápoly mellett. — Az ütközet következményei. — Mustafa szerencséjének hanyatlása és vége. — A császár újabb kísérletei. — Murad válasza. — Lázadás Konstantinápolyban és következményei. — Konstantinápoly ostroma és felszabadulása. — Új trónviszály. — Manuel halála. —

- Béke II. Murad és János közt. — Háború Oláhország, Szerbia és Bosznia ellen. — Murad Görögország és Velence ellen. — Thessalonika a velenceiek kezébe kerül. — Thessalonika ostroma és megvétele 1430. 102
- Kilencedik fejezet.** Háború Albánia és Szerbia ellen. — Magyarország és viszonya a szultánhoz. — Ozmán pusztítások Erdélyben és Magyarországon. — Murad hadjárata Erdélyben. — Új háború Szerbiával. — Hunyady János és Magyarország belállapota. — Nándorfehérvár sikertelen ostroma. — Hunyady győzelmei. — A hangulat Európa keresztény államaiban. — Hunyady balkáni hadjárata és következményei. — A szegedi béke. — A béke megszegése és annak indokolása. — A hadjárat folytatása. — A várnai ütközet és következményei. 120
- Tizedik fejezet.** A várnai veszedelem főbb okairól. — Brankovics György hűtlensége. — Cesarini Julian bibornok. — Ázsiai események. — II. Murad leköszönése. — Újból elfoglalja a trónt. — Hadjárat Görögország ellen. — Albánia. — Castriota György. — Magyarország viszonya az európai udvarokhoz. — Hunyady János tevékenysége. — A rigómezei ütközet. — Hunyady a szerbek fogásában. — Megszabadulásának feltételei. — II. Murad halála. — Rövid jellemzése. 148
- Tizenegyedik fejezet.** Az ozmán birodalom II. Mohamed trónralépésekor. — Ázsiai nyugtalanságok. — Téves vélemény Mohamed jelleméről. — Viszonya Konstantinápolylyal. — A császári udvar. — A viszony mindig rosszabbra fordul. — II. Mohamed ikenete. — Előkészüldések Konstantinápoly ostromához. — Szövetkezés a pápával. — A keleti és nyugati egyház. — Belzavarok. — Konstantinápoly védereje. — Az ostromló had. — Az ostrom folyama. — A védelem. — Konstantin Paleologos halála. — Konstantinápoly megvétele. — II. Mohamed terve. . : 171
- Tizenkettedik fejezet.** Konstantinápoly újból megnépesedése. — A keleti egyház új szervezete. — Konstantinápoly bukásának hatása. — Velence intézkedései. — A keresztény államok politikája. — A keleti kérdés a XV. században. — Hadjárat Szerbia ellen. — Szendrő vár felszabadítása és Hunyady győzelmei. — Nándorfehérvár ostroma és fel-

szabadítása. — Hunyady János halála. — Brankovics György. — Szerbia végleges meghódítása. — Háború Velence és Albánia ellen. — Castriota György halála. — Albániai menekültek Olaszországban. 196

Tizenharmadik fejezet. Bosnia belállapota és végleges meghódítása. — Az utolsó bosna király. — Herczegovina és Montenegro elfoglalása. — Mátyás király Bosniában. — Jaicza megvétele. — A hadjárat szerencsétlen vége. — Mohamed oláhországi hadjárata. — Wlád vajda. — Görögország meghódítása. — A mantuai zsinat. — Mátyás viszonya III. Frigyes császárhoz. — Háború Velenczével. — Negroponte elfoglalása. — Béke Mohamed és Velence között. — Trapezunt meghódítása. — Dávid császár. — Az örmények veresége. 215

Tizennegyedik fejezet. Mátyás király törekvései és viszonya az ozmánokkal. — Sabác megvétele. — Mohamed szerencsétlen hadjáratai az Al-Dunán. — Kaffa ostroma és megvétele. — Krim meghódítása. — Velence újabb készülődései. — Háború Velenczével. — Albániai dolgok. — Skutari első ostroma. — Krója megvétele. — Skutari második ostroma. — Béke II. Mohamed és Velence közt. — Ezen béke hatása és következményei. — Mátyás király Bosniában. — Betörések Magyarországra és Erdélybe. — Mohamed terve Olaszországot illetőleg. — Az ozmánok Olaszországban. — Otranto ostroma és megvétele. — Az olasz hadjárat vége. — II. Mohamed rövid jellemzése és halála. — II. Mohamed érdemei. 233

Tizenötödik fejezet. Belzavarok II. Mohamed halála után. — II. Bajezid 1481-től 1512-ig. — A janicsárok lázadása. — Trónviszály II. Bajezid és Dzsem között. — A viszály kimenetele. — Dzsem Egyiptomban és Rhodos szigetén. — Dzsem viszontagságai és halála. — II. Bajezid tétlen és ingadozó jelleme. — Háború Magyarországgal és a szomszéd országokkal. — Az ozmánok Lengyelországban. — Háború Velenczével. — Béke Magyarországgal és Velenczével. — Az éjszaki fejedelmek szövetsége II. Bajezid ellen. — Polgár-háború. — II. Bajezid bukása és halála. — I. Szelim 1512-től 1520-ig. Első tettei és tervei. — Hadjárat Perzsiába és Mesopotámiába. — Syria és Egyptom

meghódítása. — Magyarország helyzete. — A pápa és Franciaország keleti politikája. — Új keresztes háború. — Első érintkezés a moszkvai nagyfejedelem és az ozmánok között. — I. Szelim jellemzése és halála. 240

Tizenhatodik fejezet. I. Szuleimán (1520—1566). — Ázsiai nyugtalanságok. — Belgrád ostroma és megvétele. — Rhodos ostroma és átadása. — Szuleimán viszonya az európai udvarokhoz. — Hadjárat Magyarország ellen. — A mohácsi ütközet. — Következményei. — Ferdinánd első követsége Konstantinápolyba. — Luther Márton az ozmánok elleni háborúról. — Ferdinánd második követsége. — Buda az ozmánok kezében. — Bécs első ostroma. — Franciaország magatartása. — Újabb békealkudozások. — A háború folytatása. — Köszeg védelme. — Az ozmánok kivonulása. — Tengeri háború és következményei. — Béke 1533. . . 277

Tizenhetedik fejezet. Szuleiman céljai a béke megkötésekor. — Perzsa hadjárat. — Tengeri vállalatok. — Chaireddin Barbarossa. — Hódítások az afrikai partokon. — Háború Velenczével. — Béke Velenczével. — Franciaország befolyása. — Egyezmény Szuleiman és Ferencz király között. — Magyarországi állapotok. — Hadjárat Magyarország ellen. — Szapolyai János öröksége. — Békealkudozások. — A háború folytatása. — Buda végleges elfoglalása. — Szuleiman hatalmának tetőpontján. — Békealkudozások. — Magyarország helyzete. — Martinuzzi György. — A háború újból kitörése. — Újabb békekötés. — Malta ostroma. — Szuleiman utolsó hadjárata. — Szigethvár ostroma. — Szuleiman halála. — Jelleme. — Szuleiman mint hódító és törvényhozó. 309

Tizennyolczadik fejezet. II. Szelim (1566—1574). — A sereg nyugtalankodásai. — Szelim jelleme. — A béke megnyitása. — Arábia meghódítása. — A cyprusi háború és előzményei. — Cyprus meghódítása — Kegyetlenségek. — A szent szövetség. — A lepantói tengeri ütközet. — Béke Velenczével. — Első hadjárat Oroszországba. — II. Szelim országglásának vége és halála. — III. Murad (1574—1595). — Testvérgyilkosságok. — III. Murad és Báthory István. — Hadjárat Perzsia ellen. — Háború Magyarországon. — A császári hadak. — Győr

- elfoglalása. — III. Murad jelleme. — Az ozmán birodalom
 III. Murad alatt. — III. Murad halála. 344
- Tizenkilencedik fejezet.** III. Mohamed (1593–1603). — Az
 ozmán uralom hanyatlásának főbb okairól. — Nyugtalan-
 ságok. — Magyarországi hadjárat. — Eger megvétele. —
 A mezőkeresztesi ütközet. — Rosz hírek Magyarorszá-
 ból. — Franciaország megváltozott keleti politikája. —
 Testvérgyilkosságok. — III. Mohamed jelleme és halála. —
 I. Ahmed (1603–1617). — Jellemzése. — Bocskai
 István. — A zsitva-toroki béke és előzményei. — I. Ahmed
 halála. — II. Ozmán (1617–1622). — Mustafa. — Rövid
 jellemzése. — Szerencsétlen hadjárat Lengyelország ellen. —
 Lázadás. — II. Ozmán bukása és halála. — IV. Murad
 (1623–1640). — Viszony és béke Magyarországgal. —
 Perzsa hadjáratok. — IV. Murad jelleme és halála. — Az
 ozmán uralom IV. Murad alatt. 361
- Huszdik fejezet.** Ibrahim (1640–1648). — Országlásának kez-
 dete. — Jellemzése. — Újabb hanyatlás. — A béke meg-
 újítása Magyarországgal. — Lázadás. — Ibrahim meg-
 fosztatik a tróntól. — Ibrahim meggyilkoltatása — IV.
 Mohamed (1648–1687). — A nők és nagyvezírek kormánya.
 — Sülyedés. — Tarkhondsi pasa. — Vereségek szárazon
 és vizen. — Mohamed Köprili pasa. — Új emelkedés. —
 Ahmed Köprili pasa. — Magyarország és Erdély. — A
 bécsi kormány. — Szerinvár eleste. — A szent-gothárdi
 ütközet. — A vasvári béke. — Kandia ostroma és meg-
 vétele. — Újabb egyezmény Franciaországgal. — Vér-
 mes remények. — Lengyel hadjáratok. — Podolia és
 Ukrajna meghódítása. — Magyarországi állapotok. —
 Kara Mustafa. — Bécs ostroma és felszabadítása. — Vere-
 ségek Magyarorszáiban. — Sobieski János. — Leopold
 és Sobieski János. 388
- Huszonegyedik fejezet.** Bécs felszabadításának következmé-
 nyei. — Szövetség az ozmánok ellen. — Lothringen Károly
 herceg győzelmei. — Tököly Imre. — Buda ostroma és
 megvétele. — Újabb vereségek. — IV. Mohamed. — A
 velenceiek győzelmei. — IV. Mohamed bukása. — II.
 Szuleiman (1687–1691). — Miksa, bajor és Lajos, badeni
 hercegek győzelmei. — A keresztények a Balkán félszi-

geten. — Mustafa Köprili és az új rendtartás. — Franciaország politikája. — Magyarországi állapotok. — A szalankameni ütközet. — A bécsi kormány és Magyarország. — II. Szuleiman bukása. — II. Ahmed 1691–1695. — Békealkudozások. — II. Ahmed halála. — I. Mustafa (1695–1703). — Jelleme és törekvései. — Győzelem szárazon és vizen. — Asow ostroma és eleste. — Savoya Eugen herceg. — A zentai ütközet. — A karloviczi congressus. — I. Mustafa bukása és halála. 417

Huszonkettedik fejezet. III. Ahmed (1703–1730). — XII. Károly svéd király az ozmán birodalomban. — Oroszország helyzete 1709-ben. — A kúsi egyezmény. — Eugen herceg újabb győzelmei. — A passaroviczi béke feltételei és következményei. — Háború a Peloponnesusban. — Háború Perzsiával és Oroszországgal. — Lázadás. — III. Ahmed rövid jellemzése és halála. — I. Mahmud (1730–1754). — I. Mahmud és a lázadás leveretése. — Viszony Oroszország és Perzsia közt. — Háború Oroszországgal. — Szövetség Ausztria és Oroszország közt. — A félhold győzelmei. — Francia befolyás keleten. — Az ozmánok a tizennyolcadik század derekán. — Jótékony újítások I. Mahmud alatt. — A wahabiták lázadása. — I. Mahmud jellemzése és halála. — III. Ozmán (1754–1757). — Raghib Mohamed. — Egyptom ozmán tartománynyá tétetik. — III. Ozmán halála. 447

Huszonharmadik fejezet. II. Mustafa (1757–1773). — A kelet a tizennyolcadik század végén. — Oroszország és Lengyelország — Viszony Oroszországgal. — A háború okai és előzményei. — Vereségek szárazon és vizen. — A Krim elfoglalása. — A foksanyi és bukaresti congressus. — A háború folytatása. — II. Mustafa halála. — Rövid jellemzése. — I. Abdul-Hamid (1773–1787). — A háború folytatása. — A kucsuk-kajnárdsi-i béke és feltételei — Ezen béke következményei. — Az orosz terjeszkedés indokolása. — Krim végleges elfoglalása. — Szövetség Oroszország és Ausztria közt. — Az újabb orosz háború előzményei. — Ausztria vereségei. — Az ozmánok utószor magyar területen. — A hadjárat sikertelensége. — Abdul-Hamid halála és rövid jellemzése. — III. Szelim (1787–1808).

- A háború folytatása. — Újabb vereségek. — A szisztowi és jassy-i béke. — Forradalom. — Okai. — III. Szelim bukása és halála. — Jellemzések. 472
- Huszonnegyedik fejezet.** II. Mahmud (1808–1839). — Forradalom. — Bairaktár Mustafa. — Belállapotok. — Oroszozmán háború. — A bukaresti béke 1812. — A szerbek családi élete, költészete és története. — A szerbek politikai helyzete. — Az első szerb forradalom. — Függetlenségi harcz. — A függetlenségi harcz kimenetele. — A fényes porta és a függetlenségi törekvések. 501
- Huszonötödik fejezet.** Folytatás. — Ali janinai pasa. — Felkelés. — Ali pasa kimenetele. — A janicsárok. — II. Mahmud és a janicsárok megsemmisítése. — Lázadás Görögországban. — A görög szabadságharcz. — Görögország függetlensége. — Orosz hadjárat. — A drinápolyi béke (1829). — Lázadás Egyiptomban. — Mehemed Ali pasa. — Szövetség Oroszországgal. — A hunkiár-skelessi szerződés. — Reformok. — Belső nyugtalanságok. — II. Mahmud rövid jellemzése. — Az egyiptomi zavarok megújulása. — II. Mahmud halála. — A nisibi ütközet. . . 526
- Huszonhatodik fejezet.** II. Mahmud törekvései. — Reformjai és azok meghiusulása. — Abdul-Medsid (1839–1861). — Az egyiptomi háború. — A nyugati hatalmasságok beavatkozása. — Béke Egyiptommal. — Belállapotok. — A gülhanei hattiseriff. — Újabb viszony Oroszországgal. — A fényes porta az 1848. és 1849-iki években. — A krimi háború és előzményei. — A párisi békeszerződés. — A hatti Humayum. — A reformok folytatása. — Abdul Medsid halála és rövid jellemzése. — Abdul-Aziz (1861–1876). — Abdul-Hamid. — Az 1877. és 1878-iki események; a san-stefanoi béke és a berlini congressus és határozatai . 547

ELSŐ FEJEZET.

Bevezetés és a török nép eredete és ősvallása. — Az izlam felvétele. — A ghaznavidák. — Toghrul bég és a testőri intézmény. — Keleti és nyugati szelesukok. — Az Ozmán-ház. — Szuleiman shah. Ertoghrul. — Byzancz és a frank befolyás.

A középkor utolsó századában mint legutolsó államalkotó elem egy nép jelenik meg az európai történelem színpadán, mely ugy vallása valamint kulturai arravalóságainak sajátos fogatkozásai miatt inkább hivatva lett volna — rendeltetését és állami szervezkedését Ázsiában teljesíteni és végrehajtani.

A török birodalom történetére és míveltségére nézve nem sorolható az európai államok sorába. Már első kezdetétől fogva összeütközésbe jött Európa mívelődési tényezőjével: a kereszténységgel; mely viszony mai napig sem változott meg egészen. S ha mindazonáltal a történelemben és az emberiség mívelődésében oly fontos szerepet játszik, első sorban azon sajátsterü vallásszervezetnek tulajdonítható, mely a régi Ázsia egy részének társadalmi és politikai viszonyait felforgatta, s melynek képviselőjévé és megvédőjévé az újabb korban az ozmán török nemzet lön hivatva. A mohamedanismus rugója lett mindazon eseményeknek, melyek az ó-világot egy évezredig tartó mozgásba hozták s a keresztény nyugatot majdnem ugyanannvi ideig izgalomban tartották.

A VII. század kezdetén a keresztény világot ép oly nagy erkölcsi sülyedésben, mint szellemi pangásban találjuk. A keresztény hit alaptanai a napról-napra mindinkább szaporodó eretnekek által nemcsak megtámadva, hanem komolyan veszélyeztetve is valának. A hitetlenek, rajongók, újítók stb. mindig jobban aláásták tekintélyét kiváltképpen keleten; s alig vala immár közönség, mely

Jézus tanait tisztán vallotta volna. A zsidók, kik az Indusztól a Földközi tengerig el voltak terjedve, makacs és bizonyára túlságos ragaszkodásuk által a Talmud tételeihez, de kiváltképpen kapzsiságuk miatt egész Ázsiában megvetés tárgyát képezték. — A régen oly híres alexandriai iskolák, melyek hajdan az egész világot világossággal látták el, most még a szűk Egyiptomot is sötétségben hagyták. A rómaiak és görögök, egykoron a műveltség és politikai nagyság utólérhetlen óriásai, tudatlan, korcs barbárokká törpülének, kik a metaphysika üres szalmáját csépelelték; Aristotelest, Platot és Pythagorast ellenben névről is alig ismerték.

Bárhová tekintünk ezen sötét korszakban, sehonnan sem int felénk a szabadság jótékony világa: s ha talán itt-ott mégis találkozunk szabadabb népekkel, ez onnan van, mert nem volt már senki, ki őket megtámadni és leigázni elég bátor lett volna.

Ilyen állapotban volt az ó-világ, midőn keleten Mohamed csillaga feltűnt. Tagadhatatlan, hogy az elősorolt körülmények felettén megkönnyíték, ha nem lehetővé tették az új vallás terjedését; mely nem javított ugyan az emberiségen, mert az ehez szükséges alapfeltétellel: a lélek tisztán szellemi diadalával nem rendelkezett, de fékezé és megköté az emberek szilaj hajlamainak egyénemelyikét.

Mohamed, az új vallás megalapítója, egyéniségében ép oly kevésbé mutatja, miként jellemében azon nagyságot, melyet akár Mózesnél, akár pedig és kiváltképpen Jézusnál csodálunk. Tudatlan, önző, s a bujaság és kegyetlenség befolyása alatt nem ritkán gyáva, Mohamed minden bűnéből, melyekre gyakran a véletlen csábítá, erényt kovácsolt. Birt mindazonáltal elragadó ékesszólással s hatalmas képzelőtehetséggel, melynek segítségével amúgy is heves véralkatú honfitársait akár a boldogság kéjelgő ösvényein, akár a kínokban gazdag pokol tornáczaiban, — egyaránt meggyőzőleg vagy elragadólag tudta végig vezetni. Ezen tulajdonságokban rejlik a varázs, melyet a tudatlan lángész környezetére gyakorolt, s melynek diadalait főképpen köszönheti. Abbé Mignot tanúsága szerint ifjúságában oly szegény volt, hogy tevehajtóként kereste kenyerét s negyvenedik életévéig maga is aligha gondolt azon ne-

vezetes szerepre, melyre hivatta vala. Szegénységének csak szerencsés házassága vetett véget s ettől fogva, mintegy felmentve a lélekölő anyagi gondoktól, lángoló képzelőtehetsége segélyével gyorsan közeledett a kitűzött cél felé. Utazásai közben megismerkedett egy írástudó zsidóval és egy elcsapott nestoriánus szerzetessel, kik őt a Talmud és az Evangelium titkaiba beavatták. Valószínű, hogy ezek befolyása alatt jöttek létre első vallási nézetei is. Azon időben Arábia, valamint részben a szomszédos Syria és Perzsia népei között a sabaeismus vagy a csillagimádás nagyon el volt terjedve; voltak azonkívül számos zsidó, keresztény és más felekezetek, melyek az általános zűrzavart vallási dolgokban még inkább növelték.

Mohamed kiváltképpen két alapra fektette új tanát. Az egyik a végzetben való hit, mely szerint senki sorsát ki nem kerülheti; s ha valaki arra volna kiszemelve, hogy békésen ágyában haljon meg, az bátran keresztül mehet akár egy nyílzáporon is, mert azok egyike sem fogja őt találni. A másik a jövő élet boldogsága, mely a hívőkre vár s mely kéjteli gyönyöröket ígér különösen azok számára, kik a vallásért küzdve, fegyverrel kezökben hálnak meg. Könnyen megfogható, hogy az utóbbi rajongó híveivé tette a profétának az amúgy is harczias arabokat; s a hit terjesztése nem volt más, mint egy óriási hadművelet, mely az ó-világot vérrel áztatá meg, de a mely nem az emberiség felszabadításáért ontatott.

Mig a bagdadi khalifák trónján Mohamed egyenes utódai ültek, s mig a pártoskodás által a hívők közötti egyetértés meg nem zavartatott, addig a khalifák hatalma megdönthetetlen és az összes kereszténységre veszélyes volt. De a távolság, továbbá a nemzetiségi és éghajlati befolyás lassankint meglazíták a fegyelmet, mely eddigelé a mohamedanismus egyik főtámaszát képezte; s miután magában Bagdadban a korcs és tétlen khalifák alatt a lázadások és nyugtalanságok napirenden voltak, melyeket mindig csak vérrel lehetne elnyomni, — a félelem gyengesége Európában lassankint szűnni kezdett s helyét az öntudatos ellentállás foglalta el.

Afrika északi partjai egészen az Atlanti Oceánig; Olaszország déli része, de kiváltképpen Spanyolország

éreztek az arabok hatalmát; sőt a keleti és nyugati keresztény egyházak központjai: Róma és Byzancz, remegtek Arábia rajongó harczosaitól.

De míg az arabok ekként félelmes befolyást kezdének nyerni Európa állami és nemzetiségi viszonyaira, addig a szükség és kényszer ösztönzésére a keresztény világ is, habár lassan, a veszély tudatára ébredett. A frankok, németek, olaszok s a többi keresztény nemzetek a pápa ellenállhatlan sürgetésére mindig nagyobb tevékenységet kezdének kifejtetni; s jellemző, hogy az ekként megindult ellentételés nem annyira nemzeti, mint inkább vallási jelleggel birt.

Azonban az araboknak legveszélyesebb ellenségei nem a keresztények, hanem a velök vallás tekintetében megegyező török, tatár és mongol népek valának. Dzsingisz egyik unokája feldúlta (1251) Bagdadot; Timur, a béna és kegyetlen, de vaslelkű hős iszonyú vérontás után hatalmába ejtette a khalifák városát s Ispahánban kilenczvenezer legyilkolt koponyájából emelt magának épp oly mulandó mint undorító oszlopot az arab uralom utolsó romjain.

Ettől fogva a semiták hatalma végképpen meg vala törve; s habár Syriában, Egyptomban, Spanyolországban kiváltképpen a művészet és tudomány befolyása alatt még tovább is virágzó államközösségeket képeztek, elébbi politikai jelentőségüket mindazonáltal nem nyerték vissza többé.

Az arab uralom hanyatlásával kezdetét veszi a török nemzet befolyása; mely ekként örökösévé lön azon hagyományos vezérszerepnek, mely a khalifák személyével elválaszthatlanul össze volt kötve s mely immár egy erélyesebb és ifjabb fajra vala átruházandó.

* * *

A török nemzet östörténelmének majdnem egyedüli kútforrásai a khinai évkönyvek; minthogy a törökök ép úgy, mint a perzsák s más népek az izlam felvétele alkalmával megváltak minden ősi hagyományaiktól és emlékeiktől, mint a melyek nem a Koránból eredőknek, tehát hamisaknak nyilvánítottak. Ezen körülmény ter-

mészletesen nagyon megnehezítette a történelmi kutatásokat.

A khinai kútforrások szigorúan megkülönböztetik a törököket a mongol és tatár népektől, mint a melyekkel gyakran összetévesztetnek, s első lakhelyüknek a Khina, az Altáj hegység és a Baikal tó közötti nagy területet említik. A török név a khinai évkönyvekben Thu-kiu, azaz sisak,¹⁾ azonban csak sokkal később jött használatba; eredeti közös neve a harczias népnek: Chiung-nu vagy Hiung-nu volt, miből némelyek kisebb vagy nagyobb alapossággal a hunok nevét származtatták.

A Hiung-nu-k elején, mintegy 1200 évvel a keresztény időszámítás előtt, számos törzsekre oszolva a khinaiak fennhatósága alatt állottak; mignem Hia fejedelem alatt egyesülve, egy hatalmas birodalomnak vetették meg alapját, mely ezer évig fennállott s melynek hatalma kiterjedett az egész középázsiai nagy fensíkra. Mintegy 200 évvel Kr. e. azonban hatalmuk lassankint csökkenni kezdett, mignem legyőzetvén az egyesült khinaiak és mongolok által, nyugat felé szorítottának, hol számtalan törzsekre vagy hordákra oszlottak fel s a turáni mélyföld pusztaságaiban nevük és régi jelentőségük elenyészett.

Majdnem ugyanazon időben, midőn a Hiung-nu-k neve a történelem lapjairól eltűnik, a régi Sogdiána és Hyrkánia területén egy harczias hordával találkozunk, mely országát Turkistánnak, magát pedig töröknek nevezé. Kétségtelen, hogy ezen nép ugyanaz, mely az Altáj vidékéről a khinaiak és mongolok által nyugat felé szorítottatott, csak hogy a nagy Hiung-nu nemzetnek egy kisebb töredéke. A többi vele közös eredetű népek külön hordákat képeztek, melyek közül a Juan-Juan-ok, valószínűleg az avarok, mint Klaproth²⁾ gondolja; továbbá Hoei-he és Ugurok különös említést érdemelnek.³⁾

¹⁾ Egy hegy alakjától így nevezve, melynek közelében eredetileg tanyáztak.

²⁾ Klaproth, „Asia Polyglotta“ czimű nagybecsű művében; lásd ehez ugyanattól „Tableaux historiques“, térképekkel.

³⁾ Ezen népekről többet és érdekeset találhatni, Deguignes: „Histoires générale des Huns, Tartars, Mogols etc.“ czimű művének első kötetében.

A török-oghuz-szelcsuk közös törzs, melynek egyes utódai az ozmánok, a VIII. század elején a Dzshun és Sihun környékét lakta; s habár nagyobb részben még nomádok, mindazonáltal ügyes kézművesek és különösen fegyverkovácsok voltak.

Vallás tekintetében sokban különböztek többi, durva természetimádó szomszédaiktól; s mint A. Remusat „*Recherches sur les langues tartares*“ című művében mondja: legfőbb istenöket Kauk nagy Kők-Tangri nak, azaz kék istennek nevezték; miben a francia tudós az etymologia segítségével a kők, kék (bleu) szóban a török név származását is sejtí.

A törökök már a IX. században megismerkedtek az izlammal, mely Perziában és a szomszédos országokban már régebben el vala terjedve. Szelcsuk fejedelmük alatt pedig maguk is felvették Mohamed vallását; s ezen lépés által megnyitották maguknak az utat Nyugat-Ázsia bensejébe, mi egyértelmű volt hatalmuk fokozatos megalapításával.

Nagy Mahmud, a hatalmas Ghazna fejedelme, ki az izlamot Indiába átültette, 1034 körül meghívta a harcziás szelcsukokat, telepednének meg birodalmában. Általuk nemcsak növelni akarván harczosainak számát, hanem egyszersmind politikai támaszt is keresett bennük saját nyugtalan alattvalói ellen. Azonban számítása nem sikerült, mert a beköltözött törökök csakhamar elárasztották birodalmát, melyben nem mint barátok, hanem kérlelhetlen hódítókként léptek föl. — A portyázó török hadak már ekkor egész Bagdad falai alá merészkedének, melynek megvételeitől ezúttal még valószínűleg csak a vallási kegyelet tartotta őket vissza, melylyel Mohamed utódai iránt viseltetének.

Szelcsuk unokája Toghrul bég 1040 körül megbuktatta a ghaznavidák birodalmát s Nishapur-ban a keleti szelcsukok első khánjának kiáltaték ki. Így a törököket alig egy századdal az izlam felvétele után az Indus, továbbá a Tigris és Euphrates vidékein, sőt a byzanczi császárság örmény tartományainak szomszédságában találjuk. S a bagdadi khalifa hatalma is már csak névleges volt, minthogy tartományainak legnagyobb részét a törökök tartották megszállva.

Kaim-Bamr-Allah, egyike Bagdad legerőtlenebb khalifáinak, a helyett, hogy a merész jövevényekkel férfias harczot vívott volna, lemondott önként hatalmáról s 1057-ben Toghrul-bég nagy pompával bevonult az izlam fővárosába s a khalifa mellett, mint annak egyenrangú társa és szövetségese foglalt helyet; feldiszítve mindazon jelvényekkel, melyek az uralkodót az izlam hívői előtt nagygyá és sérthetlenné teszik. Toghrul-bég ekkor nyerte az igaz vallás védelmezőjének címét is, mely későbbi utódainak a khalifa címet jövedelmezte.

Helyén véljük itt egy körülményről tenni említést, mely úgy a régi, mint az újabb történelemben nevezetes szerepet játszik: s ez az uralkodók személye körül keletkezett testőri intézmény, mely Róma történetében a praetorianusok neve alatt lett híressé, s mely a török nemzet történelmében is nagyjelentőségű ténynek bizonyult.

A korlátlan monarchiák fejei, kik sohasem biztak az általuk kormányzott népek hűségében és őszinteségében, már a legrégibb időkben oly tiszteket alkottak maguk körül, melyeket nehéz felelősség terhe mellett közönségesen idegenekre biztak, mint a kik a néppel csak csekély érdekközösségben állottak s így inkább ragaszkodának uraikhoz, kiktől egyedül hatalmat és gazdagságot, de egyzsersmind nehéz büntetést is várhattak. Így keletkeztek valószínűleg egyptomi mintára, Dárius idejében a főtálnoki, főpohárnoki stb. udvari méltóságok, melyek viselőinek kötelessége volt a feltálatl étkeket és italokat az uralkodó jelenlétében megízlelni, mintegy elhárítandó a gyanut, mintha azok — mérget tartalmaznának.

Hasonló indok vezérelte a régi kényurakat a testőrök felállításánál is. Már a bibliai Dávid király idegenekből alkotott magának testőrséget, mint Lenormant a kelet őstörténelméről irt híres művében bebizonyítja. A mame-lukkok, bevándorolt kaukázi harczosok Egyiptomban, a strelizsek Oroszországban, a svájcezi testőrök az európai udvaroknál ugyanazon szerepet játszották, csak hogy nem egyenlő eredménnyel, mint a régi idők testőrei.

A törökök, kitűnő lovasok és a harczban vitéz katonák elhagyván hazájukat, egyes csapatokban már korán szolgálatába léptek a ghaznavida fejedelmeknek és a

khalifáknak, kiknél magukat eszélyességük és bátorságuk által csakhamar megkedveltették s lassankint oly hatalommá nőttek ki magukat az uralkodók környezetében, hogy azokat, — miként egykor a praetoriánusok — letették és megválasztották a szerint, a mint érdekük kívánta.

Ezen harczias testőrség azonban nem szakította meg sohasem összeköttetését honmaradott fajrokonaisával; ellenkezőleg befolyását és kedvező helyzetét az összes nemzet hatalmi növekedésére használta fel.

Ezen körülményben nem egy magyarázatát látjuk a török hatalom gyors terjeszkedésének.

Toghrul bég 1063 ban meghalálozván, nagykiterjedésű birtokai unokaöcsésére Alp Arszlánra szállottak, ki nevének, mely erős oroszánt jelent, teljesen megfelelt. Nagybátyja győzedelmes nyomdokait követve, Alp-Arszlán hadai megszállották Syriát, Kilikiát és Kappadokiát; s miután Romanus Diogenes görög császárt egy véres ütközetben megverte és fogságba ejtette, Kis Ázsia nagyobb részének urává lőn.

Ezen jeles uralkodó, ki alatt a tudományok és művészetek keleten új lendületet nyertek, őseinek régi hazáját, a távol Turkistánt is meghódítandó, kétszázezer harczossal ment keletre; azonban még mielőtt szándokát valósíthatta volna, egy rajongó által orozva meggyilkoltatott 1072-ben. Őt követte fia Malek-shah, ki alatt a keleti szelesukok birodalma, kivált a tudós és bölcs nagyvezér befolyása alatt fénykorát élte. A bagdadi, mossuli, ispaháni, heráti stb. iskolák alatta virágoznak. A költészet, az építészet, sőt a természettudományok addig alig ismert virágzásnak indultak, s oly nagy volt a keleti uralkodó és bölcs tanácsosának híre: hogy a legtávolabb országokból követségek jöttek Bagdadba, keresván a nagy fejedelem barátságát és szövetségét.

Malek-shah halála után a nyugati szelesukok Szuleimán alatt elszakadának a birodalomtól s a kis-ázsiai ikoniumi szultánságot függetlenné tették; roppant kiterjedésű többi birtokait pedig czivakodó rokonai egymás között felosztották.

A keleti szelesuk birodalom, mely Toghrul béggel veszi kezdetét s 1195 ben ugyancsak egy Toghrullal végződik, 155 évig tartotta fenn magát.

A hatalmas szelesuk birodalom hanyatlásának több okaival találkozunk a történelemben. A keresztes háborúk, Byzancz ármánykodásai, az izlamban beállott veszélyes szakadás, de kiváltképen a mongolok megjelenése oly nagy és nevezetes tényezők voltak, melyek a legerősebb birodalmat is meggingathatták.

A keresztény világot a szentföld felszabadításának eszméje felrázta nyomasztó, századokig tartó tétlenségéből; s ha ezen nagyszerű vállalatnak egyéb sikere nem lett volna, ez egy megérdemelné méltánylásunkat. Hogy ily általános mozgalom, mely nem csupán az izlam, hanem egyszersmind annak területi fennállása ellen volt intézve, nagy befolyással volt magára a birodalom létezésére, az könnyen megmagyarázható.

A byzanczi császárok, kik a keresztes háborúk mellett sohasem lelkesültek, sőt elég gyakran azoknak nyíltan ellene szegülének, mi által átmenőleg 1204-től 1261-ig trónjukat is elvesztették, minden eszközt mozgásba hoztak, hogy magukat és országukat kelet felől biztosítsák. Elgondolható, hogy a byzanczi politika az eszközök megválasztásában nem vala felettén szigorú. Így történt, hogy egy és ugyanazon időben kereste az uralkodók és alattvalóinak barátságát különféle utakon és eszközök által, mitsem törődve joggal és méltányossággal, ármánykodásaival az egyenletlenség magvát hintvén el mindenütt, a hová jutott. Byzancz szójárásos hűtlenségét a kelet történelmének majd minden lapja bizonyítja. Így a nyugati szelesukok ikoniumi fejedelemségének függetlenségét csak azért pártolta és segítette elő a byzanczi udvar minden áron: mert bennök magának védfalat kívánt biztosítani a mindig valószínűbbnek mutatkozó mongol betörés ellen. Azonban hűtlensége ezúttal nem remélt módon boszúlta meg magát; mert elvonúlva a mongol veszedelem, ugyancsak a nyugati szelesukok voltak azok, kik Ozmán utódai alatt Byzanczot megbuktatták. E szerint a török részuralom pártolásával maguk növelték nagyra a császárok azon nép hatalmát, mely egykoron őket is elnyelendő vala.

Mohamed vallási rendszere keleten oly szoros összefüggésben áll a politikai és erkölcsi fogalmakkal, hogy egyik a másik nélkül fenn nem állhat, s vagy együtt

léteznek, vagy együtt kell megbukniok. Az *Al-Korán*, mely a hívők meggyőződése szerint az isteni kinyilatkoztatásokat foglalja magában, csalhatatlan és szent, melyben hinni mindenkinek első kötelessége. Ez az izlam tulajdonképpeni vallási törvénykönyve. Az *Asszonoh*, commentárja a Koránnak, megmagyarázza Mohamed rendeleteit és a hagyományokat. Ezen könyv képezi sarkkövét a hívők tudományosságának. Végre az *Amaní* azon következtetéseket tartalmazza, melyeket a két előbbi könyvből vonni hasznos és szükséges, s melyek szerint bölcsen és vallásosan, mi egy, élni kell. E három könyv azonban már az izlam kezdetétől fogva nem részesült egyenlő tiszteletben. A két utóbbi ugyanis nem Mohamed műve, hanem halála után négy utóda: Abû-Bekr, Omár, Ali és Otmán alatt jött létre és sok vitatkozásra nyújtott alkalmat. A legnagyobb viszályt mindazonáltal maga a Korán idézte elő, mely a hívőket két elkeseredett táborra osztotta.

Al-Manun khalifa alatt (832.) azon kérdés tartotta izgatottságban Mohamed hívőit, vajjon a Korán emberi mű-e, avagy isteni alkotás? Azok, kik az utóbbit hitték, a szunniták, s ide tartoztak a törökök, tűzzel-vassal üldözték a velök egyet nem értő shiitákat, kiknek élén a perzsák állottak. Ezen véres vallásháború, melyben Ázsia Európát megelőzte, az izlamnak felekezetekre szakadásával végződött.

Az általános vallási mozgalom az izlam hívői között nem maradhatott befolyás nélkül a politikai életre sem, s ettől fogva a keleti és nyugati, a szunnita és shiita mohamedánok külön utakon haladának s külön érdekeket követve saját történelmi fejlődésen menének keresztül, miként ezt az ozmánok és perzsák történelme elegendőképpen bizonyítja.

A XIII. század legnagyobb világtörténelmi eseménye a mongolok megjelenése, kik az ázsiai államokat és nemzeteket végpusztulással fenyegették. Az Altáj vidékéről délnyugat felé özönlő óriási emberraj előnté a nagy szittya szarmát mélyföldet egész a Dnjeperig s mindent eltiport, mit útjában talált; megadózta a gazdag Indiát, elfoglalta Perzsiát s Dzsengisz unokája Mangu feldúlta Bagdadot (1251-ben).

A mongol betörésnek legnagyobb politikai következménye Közép-Ázsiára nézve abban állott: hogy a khalfák, habár csak névleges uralma megszűnt; s röviddel ezen veszedelmes fergeteg elvonulása után számtalan apró független országokat látunk keletkezni a régi romjain, melyek közül legéletrevalóbbak azok valának, melyeket a szelesukok alapítottak; így Syriában, Kis-Ázsiában stb. Megjegyzendő, hogy ettől fogva az ozmán-törökök, mint a nyugati szelesuk birodalom örökösei lőnek a szunniták vezetőivé.

Azon kisebb államok között, melyekkel a mongolok első kitakarodása után találkozunk, első helyen áll Rum, azaz a keleti, másként a koniai vagy ikoniumi szultánság. Kis-Ázsia bensejében. Innen indult ki a törökök világhatalma; s míg a többi ázsiai rokonbirodalmak lassankint mind elenyésztek, az ozmán törökök nagy politikai jelentőségre emelkedének.

Az ozmán ház őstörténelme oly homályos, miként a keleté általában, mihez a hatalmas nemzetséget ünneplő költők túlzásaik és elferdítései által nem kis mértékben járultak. Annyi mégis bizonyos, hogy a szelesuk-török néppel közel rokonságban állott. Szuleiman-shah, kiról a történelem először tesz említést, hordájával 1214 körül a mongolok elől menekülván, Alaeddin ikoniumi szultán által az örmény felföldön telepítettet meg. A jövevények jó szolgálatokat tőnek ezen veszélyes időkben a szultánnak, a miért is ezektől mindig nagyobb szabadalmakkal láttattak el, úgy, hogy befolyásuk a birodalomban mindinkább növekedett s Alaeddin gyenge utódai alatt a fontos Angora és környéke már a törökök tulajdonát képezte.

Szuleiman shahot fia Ertoghrul követte, ki a hanyatló szelesuk birodalmat máris sajátjának tekintvén, házának hatalmát minden áron nagyobbítani igyekezett. Ily célból nem mulasztott el semmit, hogy magát a néppel megkedveltesse; szigorú vallásossága mellett fejedelmi bőkezűséget tanusított s számos jótékony alapítvány által örökitette meg nevét. Házasságából a népszerű Edebali-seik leányával született Ozman fia (1258), kitől magukat a török faj ezen legutóbb jelentkezett harczosai ozmánnak nevezték. Ozman apjának 1288-ban bekövet-

kezett halálával minden nagyobb akadály nélkül birókába lépett a korcs örökösöktől gyáván elhagyott koniai trónnak.

Mig Ázsia nyugati részében a mongolok kitakardása után az említett változások történtek, addig a byzanci császárság hatalma első sorban saját bűnei következtében mindig jobban hanyatlott. A paleologok Konstantinápoly és a császári trón visszafoglalása után 1261-ben nem voltak elég erősek a császári tekintélyt idegen segély nélkül fentartani, s kényszerítve lőnek a birodalom különböző részeiben, de kivált Görögországban szétszórt frank zsoldosokhoz folyamodni, kik az olasz condottieri mintájára mindenkinek kölcsönzék fegyvereiket, pogánynak ép úgy, mint kereszténynek, ki őket jól megfizeté. Ezen durva, csupán a háborúból élő harcizosok azonban többet ártottak az uralkodói tekintélynek, mint bármely elveszett ütközet; mig másrésről a nép erkölcsi romlását nem kis mértékben segítették elő.

Nem lesz talán érdektelen ezen alkalommal a frankok befolyásáról keleten röviden megemlékezni, annyival inkább, minthogy kitűzött tárgyunkhoz ez amugy is tartozik.

A kereszties vitézek 1204-ben elfoglalták Konstantinápolyt fegyveres kézzel s egy új átmeneti birodalmat alapítottak Románia vagy a Latin császárság neve alatt. Ezen esemény rendkívüli változásokat idézett elő a görög császárság régi tartományaiban. A frank lovagok, mindnyájan a hűbértség képviselői alig telepedének meg egy tartományban vagy városban, máris életbe léptették azon hazai intézményüket, mely a mívelődést és szabadságot nyugaton oly sokáig megakasztotta. A latin császárok, mintegy érzetében ephemer hatalmuknak, bőkezűen osztották a hűbéreket az új országban, — s még alig hogy megismerkedének a nép erkölcsseivel és szokásaival, — már a földbirtok nagyobbbrésze az idegen nemesiség kezeiben volt, s a jobbágyi viszonyokhoz nem szokott nép jogos panasza sehol sem talált orvoslásra.

Kétségtelen, hogy a nyugati keresztények ezen jogtalan s a nyers erőszakon alapuló eljárása sok rosz vért csinált s még azokkal is a régi állapotok visszaállítását

óhajtotta, kik a szomoru byzanczi kormánynak különben sohasem voltak barátai.

Azon családok közül, kik ezen időszakban a régi byzanczi császárság területén a feudális intézmény behozatala által történelmi jelentőségre tevének szert, megemlítjük a de la Roche lovagokat, kik az athéni herczegséget bírták; továbbá Champlitte, a rövid életű thessalonikai császárokat; nemkülönb a fejedelmi vértü Brienne családot; végre Saint Omer, Clarence stb.; kik részint Görögországban, részint az Archipelaguson nyertek terjedelmes hűbéreket s kik közül többen még akkor is fenntartották magukat, midőn a byzanczi trónt újból a paleologok foglalták el.

Mint látjuk, a hűbéri intézmény e szerint a byzanczi császárságba is befészkelé magát, hol azonban mint Finlay: Görögország középkori történelméről és a thessalonikai s a trapezunti császárságokról irt figyelemreméltó munkájában bebizonyítja, — melyhez a legérdekesebb adatokat a trapezunti származású Bessarion bibornoknak a vatikáni könyvtárban felfedezett kézírata szolgáltatta, — korántsem gyakorolta azon hatást, melyet tőle a frankok vártak. Ennek oka könnyen megmagyarázható, ha meggondoljuk, hogy a görög császárság népessége, daczára politika súlyedésének, ez idő szerint mégis oly fokán állott a míveltségnek, melyet a lovagias de tudatlan latinok meg sem közelíthetnének. Jellemzésül felemlítjük itt, mit ha nem csalódunk Gibbon beszél el, hogy a keresztes vitézek nemcsak teljesen tájékozatlanok valának a kelet azon vidékein, melyeken keresztül vonulának, hanem tudatlanságuk annyira ment, hogy a régi classikai föld, mint Trója stb. történelméről még sejtelmök sem volt. Így téli táborozásuk alkalmával az ó-kor hét csodáinak egyikét — a Herodot által is leirt mausoleum szobrászati márvány-remekeit, — mészégetésre használták fel, nem is sejtván, mily múkincsektől fosztják meg a míveltebb utókort!

MÁSODIK FEJEZET.

Bithynia megszállása. — Ozmán jellemzése. — Brussa megvétele. — Gyors terjeszkedés. — Urchán hódításai. — Nikaea és Nikomédia. — Trónviszály Byzanczban és török közbenjárás. — Urchan hűtlensége és Thrakia elpusztítása. — Török hadviselés. — Első foglalás Európában. — Első török telepítvények. — Urchan halála. — Visszapillantás. — Ozmán törvényhozás és államszervezet

Ilyen viszonyokkal állott szemben az erélyes Ozmán férfi korának delében, kinek nagyravágyása máris túlment országainak határain, s ki egy vitéz és tettvágyó harczias néptől volt környezve, mely türelmetlenül várta a pillanatot, melyben az alapjaiban megromlott, hitelétől és tekintélyétől már amúgy is régen megfosztott keleti császárságra törjön.

Az idő kedvezett s az események gyors cselekvést igényeltek. A hanyatló császárság kis-ázsiai tartományait az Ermeni Dagh, a Tumanidzs és az Olympos hegység választá el az ozmánok birtokától. Ezek között különösen fontos volt az Ermeni, mely átjáró szorost képezett Bithyniába. Délen Karahissar, éjszakon Jenischehr voltak a több pontok, melyek háború esetében megerősített fekvésüknél fogva kiváló jelentőséggel bírtak. Bithynia felette elhanyagolt állapotban volt; erődei nagyobbrészt romokban heverték, a császári helytartók által kizsarolt lakosság pedig minden nemzeti önérzet nélkül, lesújtó közönytől vagy szégyenítő panaszokkal telve, nézte a természetből oly gazdagon megáldott tartomány elpusztulását. Az Ida és Olympos vidékén szétszort fellegvárak, mint Angelikoma, Biledzsik, stb. inkább rablófészek voltak, melyekből a várúr kapzsi tekintettel kémlelte az alatta elterülő vidéket.

Ozmán, ki csak alkalomra várt, hogy Bithyniába betörhessen, nem késett ezen körülményeket saját javára

felhasználni. A biledzsiki császári parancsnok, kivel az ozmánok folytonos ellenségeskedésben éltek, menyegzőt ült várában, s az örömmünnep alkalmából az őrség teljesen megfélemedezett kötelességéről. Így történt, hogy az ozmánok könnyű szerével elfoglalták a fontos erődöt, az őrséget lemeszárolták, a várurat és vendégeit pedig, gazdag váltságdíj reményében, fogságba ejtették. A menyasszonyt, a szépségéről híres Nenuphár-t, kit az ozmánok Nilufer-nek, azaz Lotosvirágnak neveznek, Ozmán fia, Urchán számára, ki ekkor még csak 12 éves volt, nőül rendelte. A görög hölgy, ki később buzgó híve lön az izlamnak, anyja lett: Murad és Szuleimánnak.

Ozmán 27 évi uralkodása alatt nem rohamosan, de rendszeresen haladott a kitűzött cél felé. Házának hatalma ép oly fontos volt előtte, mint nemzetének dicsősége; s habár vérengző kegyetlenségek bélyegzik számos tetteit, annyi mindazonáltal kétségtelen, hogy épp oly bölcs mint belátó uralkodó volt, ki talán csak azért nem lehele jobb, mert ennek útjában állott a Korán, a hit terjesztésére vonatkozó kemény tételeivel.

Bithynia meghódítását nem Ozmán fejezte be, hanem nagyreményű fia Urchán; ki éppén akkor ejtette a gazdag és fontos Brussát hatalmába, midőn az agg szultán a halállal küzdött. Még hírért vette a haldokló a nagy eseménynek, s miután fiának végül jó tanácsot adott a kormányzásra nézve, 1326-ban megszűnt élni. Kivánsága szerint az imént meghódított Brussában temetteték el, mely ettől fogva fővárosa és egyik szent helyévé lett az ozmánoknak; s mely erősen nyugatra előretolt fekvésénél s Byzancz közelségénél fogva kettős jelentőséggel bírt, s mintegy előőrsnek tekinthető Konstantinápoly felé.

Hogyha az okokat kutatjuk, melyek az ozmánok gyors emelkedését elősegítették, kik alig egy évszázad alatt Szuleiman-shahtól Ozmánig, az örmény felföldről egész a Márvány tengerig terjeszkedének, azt fogjuk látni, hogy az különösen három körülmény által segítették elő. A szelcsukok erőtlensége és tehetetlensége megnyitá az ozmánoknak Kis-Ázsiát; a görög császárok vétkes könnyelműsége, mely ugyszólván egészen védtelenül hagyta a keleti tartományokat, míg nyugaton minden komolyabb cél és eredmény nélkül háborúzott, megerő-

södni engedé azokat; végre a hallatlan kegyetlenség és pusztítási szenvedély, melyeknek hite megelőzte s egy-szersmind rémületessé, tévé az ozmánokat, mindmegannyi tényezői ezen gyors terjeszkedésnek.

Urchán, a Brussa megvételeivel járó előnyt sietett felhasználni, s alig hogy apját a brussai ezüstkápolnában nyugalomra helyezte, máris Aidos és Semendra, majd pedig Nikaea és Nikomedia ostromához fogott. A kiéhezett s mindenben hiányt szenvedő helyőrsége a két utóbbi városnak, mindazon által nem remélt vitézséggel és el-szántsággal védelmezte e fontos előfalait Konstantinápoly-nak; de miután Andronikus császár a legsürgősebb segílyt is késett a fenyegetett városoknak megadni, azok végre hősiei ellentállás után mégis az ozmánok kezeibe kerültek.

Birtokában levén így a legfontosabb erősségeknek s miután a tétlenségéből végre a csatatéren is megjelenő Andronikust, Philokréne mellett nyílt csatában is meg-verte, Urchán egész figyelmét a Márvány tengerre és a Dardanellák szorosának megszerzésére fordítá, mint a melyeket mint Konstantinápoly kulcsait, későbbi had-míveleteinél nem is nélkülözhetett.

Szándokát maguk a byzancziak segítették elő. Az ifju Paleolog János édes anyja és gyámja Anna császárné, az egykori udvarnagy és most társcesászár Kantakucze-nussal már régebben ellenséges viszonyban volt. A szer-bek és bolgárok, kik ezen egyenetlenséget saját hasznukra kívánták felhasználni, hadaikkal Makedoniát és Thrákia egy részét tartották megszállva, úgy, hogy a császárság épségben lévő területe csak a partokra és Thrákia keleti részére s a Maricza alsó folyására szorítkozott. Minthogy sem Anna sem Kantakuczenus a védelemben egymással megegyezni nem tudtak volna s minthogy titokban egyik a másik bukásán dolgozott, mindketten Urchán és az ozmánok közbenjárását keresték; nem tekintve, hogy a barbárok beavatkozását és közbenjárását csak függet-lenségük árán lehet megvásárolniok!

Urchán nem is vonakodott a két párttal érintkezésbe lépni, miben különösen megerősíté őt birodalmának egyik legtekintélyesebb törzsfője Umur-bég, Aidin ura, ki már régóta kizsákmányolta a byzanczi uralkodók közötti vi-szályokat s nem csekély politikai befolyással birt magá-

ban Konstantinápolyban; csakhogy Urchán elég óvatos vala, a kötendő szövetség biztosítására megfelelő kezes-séget követelni. A szultán gondos megfontolás után Kantakuczenus pártjára állott. A császárnak azonban Urchán kétes barátságát saját gyermekével kelle megvásárolnia, kit a szövetség értelmében tartozott a vén szultánnak nőül adni.

Ezen esemény, mely később még sokszor fog ismét-lődni, legjobban bizonyítja a császári udvar süllyedését. Theodora hercegnő, egy, szépsége és lelkithehetségei által egyaránt kitűnő hölgy eljegyzését és egybekelését az egykori byzanci írók mint valami felette szerencsés és örvendetes eseményt nagy szóbőséggel, de legkisebb szé-gyenpir nélkül beszélnek el. Az ünnepélyesség Selymbriá-ban ment véghez, hol egy tágas szabad téren egy magas faállvány állott arannyal és ezüsttel gazdagon átszőtt szőnyegektől bevonva. Az állvány tetején gazdag füg-gönyzettel elzárt menyezet állott. Ezen emelvény körül csődült össze két világrész és két birodalom népsége; s midőn napfölkeltkor a nehéz függönyök a menyezetről lehullottak, a kíváncsi tömeg a selyembe és aranyba öltözött áldozatát szemlélhette azon politikának, mely a vérből is árút csinált, csakhogy kérséges lételét egy nap-pal tovább tengethesse. — Theodoráról a byzanci írók meg-jegyzik, hogy a háremben is hű maradt a keresz-tény valláshoz, s hogy szerencsétlen keresztény rabszol-gákat tömegesen kiváltott és szabadon bocsátott.

Azonban Urchánnak sohasem volt komoly szándoka a Kantakuczenussal kötött szerződést megtartani; s habár külsőleg a legnagyobb barátságot szinlelte a császár iránt, alattomban mégis ellene működött annak minden vállala-tának. A szerbek és bolgárok ellen Urchán saját fiát Szuleimant helyezte a segélyhad parancsnokságába, ki alig hogy az ellenséget megpillantotta volna, a szultán-nak egy titkos meghagyása folytán hűtlenül cserben hagyta a császárt, éppen midőn a lázadók ellen a döntő ütközetnek kellett volna véghez mennie. Csak későn jött a szerencsétlen császár a hűtlen barbár durva cselszö-vényeinek nyomaira.

De nemcsak cselszövényeivel, nemsokára Urchán nyílt és alattomos ellenségeskedéseivel is kelle Kanta-

kuczenusnak találkozni. Az ázsiai partokon letelepedett törökök rablóbetörései Thrákiába napirenden voltak; kisebb nagyobb csapatokban megszállották a védtelen városokat és falvakat, a lakosokat legyilkolták vagy fogságba hurczolták; a vetéseket és gazdag ültetményeket eltiporták s a nyájakat elhajtották. Így rövid idő alatt a legtermékenyebb vidékek lakatlan vadonokká lőnek, melyekből a házak füstölgő romjai s az eltemetetlen hullák maradványai, az ázsiai barbárság szomorú diadalát hirdették a világnak. Ehez járult, hogy a szerbek és bolgárok szakadatlanul pusztítottak a birodalom belsejében.

A törökök miként a tatárok csak vadonokban és romokra tüzték ki győzedelmes lobogóikat, mert nem rendszeres háborúkat vívtak; s az eszközöket, melyekkel sikert arattak, közönségesen a pusztítás és kegyetlenség képezték. A török hódítók az elfoglalandó tartományok pusztulásában és kifosztogatásában látták győzedelmük legbiztosabb támaszát.

Ezen nemtelen rendszer legnagyobb hadvezéreinek nevét beszenyezték a történelemben.

Könnyen elgondolható, hogy az ilyen körülmények az általános elszegényedést nemcsak siettették, de magát az államot, mely lassankint minden jövedelem forrásától megfosztatott, a legkétségbeejtőbb helyzetbe hozták.

Urchán, ki életének titkos tervéről: az ozmánok hatalmát Európába átültetni, sohasem mondott le, megérkezettnek látta az időt a cselekvésre. De előrehaladott koránál fogva ezen nagyszerű vállalatnak csak intézője kívánt lenni, míg a kivített magát teljes férfierőben levő kedvencz fiára és örökösére: Szuleimánra bízta.

Az első támadás, Európában tartósan lábra kapni: a Dardanellákat őrző erődítmények ellen intéztetett; s miután Szuleimán alig 80 válogatott emberével csel által Tzýmpe várát hatalmába ejtette, csakhamar a többi erősségek is és ezek között első helven a gazdag Gallipolis az ozmánok kezébe kerültek. Ezen hadműveletek s az ozmánok legelső tartós foglalása Európában az 1356. évre esnek. — Kantakuczenus hiába hivatkozott a szerződésekre, rokonságra s a szultán ígéreteire, Urchán azzal válaszolt, hogy az egész vállalatot fiára Szuleimánra hárítá; sőt azt tanácsolta a császárnak, hogy forduljon ahoz

s ajánljon neki az elfoglalt erősségeként megfelelő váltságdíjat. A császár, ki nem is gondolhatott többé arra, hogy a barbárokat fegyveres kézzel üzze ki birtokából, az utolsó eszközhöz folyamodott s tizezer aranyat ajánlott Szuleimánnak, ha az, az elfoglalt helyeket kiadja s azok őrségét visszaküldi Ázsiába. Szuleimán az ajánlatot, azaz a tizezer aranyat elfogadta ugyan, de az elfoglalt erősségeket tarthatlan ürügyek alatt átadni vonakodott.

Ugyanazon évben, melyben az ozmánok Európában tartósan megtelepedének, a keletet, de különösen az amúgy is erősen sújtott görög császárságot roppant földrengések látogatták meg, melyek a legtöbb városokat és várakat annyira megrongálták, hogy azok védelméről egyelőre szó sem lehetett. Ezen csapást az ozmánok nagy ügyességgel és gyorsasággal fordították hasznukra. A Márványtenger partjait egészen Rodostóig, a thrákiai félszigetet, a Maricza alsó folyását és Mösia egy részét egészen az erős Tsorlu szomszédságáig hatalmukba ejtették, a nélkül, hogy a császár komolyabb kísérletet is tett volna őket ebben megakadályozni; úgy, hogy az 1357-ben Konstantinápoly már három oldalról, kelet, dél és nyugat felől körül vala véve az ozmánoktól.

Hogy hódításaikat minél tartósabbá és következményeiben a további terjeszkedés tekintetéből minél előnyösebbé tegyék, az ozmánok egy eszközhez folyamodtak, mely kivételében, a legkegyetlenebbek közé tartozik, melyet valaha hódítók alkalmazásba hoztak. Ez a gyarmatosításnak egy barbár neme volt, melyet már Nagy Károly a legyőzött szászok irányában érvényesített, s mely abban állott: hogy az elfoglalt városok és vidékek legtekintélyesebb lakosai családosítván átültetettek Ázsiába, és pedig tisztán izlam hívűek közé, hol nemsokára nyelvük és vallásuk elenyészett, s helyüket az onnan Európába költöztetett ozmán családok foglalták el. Így alkottak maguknak az ozmánok Európában alapot egy új társadalmi és nemzeti élethez; így honosított meg az izlam Európában; s végre ezen, később még nagyobb mérvben gyakorolt átültetés idézte elő jó részben azon népkeverék keletkezését, mely a Balkán félszigetnek napjainkban oly veszélyes s egyúttal bonyolódott poli-

tikai jelentőséget kölcsönzött. Kétségtelen, hogy ezen erőszakos eszköz nagyban sietteté a kereszténység bukását keleten.

Az ozmánok hódításai Európában ez időben rövid megszakítást szenvedtek a nagyreményű trónörökös Szuleimánnak váratlanul bekövetkezett halála által 1359-ben. Urchán kedvencz fia állítólag vadászat alkalmával lesvén lováról, életveszélyesen megsebesült s néhány nappal ezen baleset után megszűnt élni. Urchán mély fájdalomba merülve kedvenczének halála fölött, kihez házának legnagyobb reményeit kötötte, alig két hóval utóbb maga is utána költözött s apja mellett Brussában temetteték el.

Szuleimán, ki az ozmánok hatalmának megalapítója Európában, — mert apja Urchán nagyra törekvő tervei daczára sohasem tette lábát európai földre, — ugyanitt lelte sirját is s a thrákiai Bulair mellett tétetett örök nyugalomra. Ezen látszólag felette egyszerű körülménynek azonban mélyebb jelentősége van. Az ozmánok immár vallási érzületüknél fogva sem hagyhatták el többé azon földet, hol legkitünőbb és legnépszerűbb vezérük egyike pihent, kinek sirját a kegyelet szent helynek nyilvánítá, hová még századok után is seregestül zarándokoltak a hívők, kivált nehéz megpróbáltatások idejében, melyekben az ozmánok újabb történelme oly gazdag, mintegy erőt merítve őseik nagy tetteinek élénk visszaemlékezésében.

Mielőtt az eseményeket tovább folytatnánk, szükséges, a byzanci császárság politikai és társadalmi viszonyaira az utóbbi századokban, nemkülönben az ozmánok belső és törvénykezési állapotára Urchán alatt, rövid visszapillantást vetni, mi a későbbi események könnyebb megértéséhez okvetlenül megkívántatik.

Európa egyik része sem volt a századok folytán annyi viszontagságoknak és változásoknak kitéve, mint a keleti. Európának mintegy küszöbét képázve, melyen át Ázsiából legkönnyebben behatni lehete, már a legrégibb időkben színhelyét képezte az emberi küzdelmeknek. Két különböző természetű és műveltségű világ jött itt egymással érintkezésbe, melyek épp oly élesen el vannak egymástól választva a természetben, miként törté-

nelmük és fejlődésük különféle és sajátos. Mint római tartomány századokon keresztül osztott annak sorsában s midőn ezen világállam saját bűnei következtében hanyatlani, hatalma megoszlanı kezdett, egyidőre átvette annak szerepét, mignem ugyanazon vétek ásták alá hatalmát és tekintélyét, melyek Rómát megbuktatták. A tanulság, mely Róma bukásából háramlott a világra, a büszke Byzanczot érintetlenül hagyá mindaddig, míg végzetes büntetése elhalaszthatlanná lőn.

Azon népek sorát, melyek Európa ezen részén keresztül vonultak, mióta a történelem az eseményeket feljegyezte, s melyek nyomaikat rövidebb vagy hosszabb időre hátrahagyták, — már a régi perzsákkal kezdhetnők meg, kik mintegy 600 évvel a keresztény időszámítás előtt ezen uton akartak a szityák országába behatolni, s kiknek fejedelme az első ázsiai uralkodó volt, ki hadaival Európába lépett; folytathatnánk a gallokkal, kik viharszerűen vonulának keresztül, sőt túl a tengeren Kis-Ázsiát is meglátogatták, hol emlékü a Galata, Galatia és Gallipolis nevekben kétezer évnél tovább fenntartotta magát; de feladatunk csak azon népekről emlékezni meg, melyek a III. egész a IX. századig a görög császárság történelmében többé-kevésbbé nevezetes szerepet játszottak.

A barbárok betörése a byzanci birodalomba a III. század második felében a góthokkal veszi kezdetét; kik átkelven a Dunán, egész Athén közelébe jutottak, s habár nyomaikat mindenütt pusztítás jelölé, tartósabb befolyást mindazonáltal a birodalom politikai vagy nemzetiségi viszonyaira nem gyakoroltak. A naissosi ütközet Byzanczot végképpen megszabadítá a góthoktól.

Tartósabb és károsabb befolyással voltak 375 től fogva a hunok mindaddig, mignem hódításaik súlypontját a nyugatra helyezték át. Két nemzedékkel utóbb azonban, Attila halála után ezen nemzet töredéke újból megjelent s habár veszélyes többé nem volt, az által mégis, hogy a birodalom különböző részeiben erőszakosan megtelepedett, káros hatással volt a nép erkölcsére. A drinápolyi ütközet és Valens császár halála a csatatéren, a hunok hatalmának jelköve a keleti császárság történelmében.

Sokkal véresebb és utókövetkezményeiben tartósabb volt a két előbbinél a vandálok befolyása, kik Alarich alatt egész Konstantinápolyig nyomultak; s miután Hel-
lást, Thessaliát, Makedoniát és Thrákiát feldúlták, a lakosok között oly mészárlást vittek véghez, hogy rövid idő alatt az előbb oly virágzó tartományok vadonokká változtak, melyekben csak elvétve lehetne egy bujdosó, kiéhezett emberi alakkal, mint hirmondjával a nemzeti veszedelemmel találkozni. A vandálok káros befolyása alatt a nyelv, az erkölcsök és szokások oly annyira megváltoztak, hogy ettől fogva nemzetiségi tekintetben egészen más tényezőkkel találkozunk az európai keleten.

A VI. század elején a bolgárok rontottak a byzanci birodalomba, kik a Volga vidékéről kiszorítatva, fegyveres kézzel kerestek maguknak zsákmányt és új hazát. Anastasius császár, alig hogy hírét vette a fenyegető veszélynek, csak személye és a főváros biztonságára gondolt, s a fővárost egy roppant kőfallal zárta el a szárazföldtől, mely a Márvány tengertől egész a Fekete tengerig terjedt. A gyáva uralkodó birodalmának elpusztítását közönnnyel nézte, csak hogy maga és fővárosa biztosítva volt! A bolgárok a már amugy is kizsartott tartományokban csak kevés zsákmányt találtak s miután a gyéren szétszórt lakosság részéről komolyabb ellentállást nem tapasztaltak, a Duna jobbpártjának alsó folyását egészen mélyen be Thrákiába és Mősiába, s a Fekete tenger partjaitól egész a Timok és Morawa folyókig terjedő termékeny tartományt megszállották. A bolgárok ettől fogva politikai ellenségei valának a görögöknek; mindazonáltal jótékony hatással voltak a birodalom népesedési viszonyaira. — A bolgárok ezen megtelepedése 678-ban Constantin Pogonatus alatt szerződésileg is el lett ismerve, s ezen időtől fogva a bolgárok a keleti császárság európa tartományainak egyik legnevezetesebikét magukénak tekintették.

Azonban a birodalom jelenére ép úgy, mint jövőjére a legnagyobb befolyással a szlávok voltak; kik a VI. századtól fogva, midőn legelőször jelentkeztek keleten, a Közép Duna vidékéről gyakran becsaptak s habár magukat egyelőre tartósan befészkelni még nem tudták,

folytonos támadásaik által annyit mégis elértek, hogy kedvező alkalommal befogadásra számíthattak. A byzanci Prokopius, ki a szlávoknak nem volt barátja, oly tulságos és sokban hamis leírást ad ezen barbárokról, mint Jordanes (hibásan Jornandes) a hunokról. Szerinte a szlávok valódi fenevadak voltak, úgy külsőre mint erkölceikre. Megjegyzendő, hogy az idézett Prokopius az antesi szlávokat következetesen hunoknak nevezi, mi sem az időszámítással, sem pedig a történelemmel meg nem egyezik. Oka ezen valószínűleg szándékos tévedésnek a harag és félelem, melyek befolyása alatt élt és irt; s miután az akkori idők felfogása szerint minden, mi rémületes vala, a hunokkal hozatott éppen nem indokolt összeköttetésbe. Hasonló elfogultság korlátozta említett Jordanest is, ki góth származású s mint ilyen a hunoknak kérlelhetlen ellensége volt. Innen ama undorító mese, melyet a hunok eredetéről és származásáról közöl.

Justinián császár, ki erélyessége és eszélyessége által jóval fölülmulta közvetlen elődeit, tartósan óhajtotta birodalmát ezen barbárok ellen biztosítani s ez okból éjszaki határain alkalmas erősségeket építtetett, melyek az Al-Dunától egész a dinári alpesekig terjedtek s melyek feladata volt, a szlávok betöréseit megakadályozni. Ezen költséges védrendszer azonban már II. Justinián alatt elégtelennek bizonyult, legalább a szlávokat illetőleg; mert az avarok, kik már régebben dúltak és nyugtalanították a birodalom belsejét, szövetkezve most a szlávokkal, új veszedelemmel fenyegették magát Konstantinápolyt. Heraklius császár, hogy egyik ellenségétől megszabaduljon, egy másik karjaiba veté magát, mi kétségkívül a legszerencsétlenebb választás vala, s hogy az avarokat annál könnyebben elnyomhassa, azon ajánlatot tette a szlávoknak, hogy segítenék őt az avarok ellen, s ha sikerül tőlük megszabadulnia, azon esetben birodalmában tágas tartományokat fog a szláv törzsek számára kijelölni. A szlávok ezen ajánlatot elfogadták s rövid idő múlva megveretvén az avarok, kiszorítottának s helyöket ettől fogva a szlávok foglalták el.

Igy a VI. század végén a birodalom különböző részeiben már megtelepedett szláv népességgel találko-

zunk, mely földművelést űzött, s békés egyetértésben lakott byzanczi szomszédja mellett.

Minél inkább meggyőződének a császárok ezen bevándoroltak békés és munkaszerető hajlamairól, melyek az előbbi szilajság és vadság helyébe léptek, mihelyt a fegyvert forgatni többé kénytelenek nem valának, a folytonos harcok és pusztítások következtében néptelen és elhanyagolt tartományaikat, általuk kívánták újból népesíttetni; ily czélból már most mindenképpen elősegítették beköltözésüket. Az első szláv letelepedések kétségkívül a mai Dalmáciában történtek; melyet a jövevények 11 zsupánságra azaz ispánságra osztottak, s kiktől a kereszténység felvétele alkalmával a római szék azon fogadalmat kívánta és nyerte: hogy új hazájukon kívül sohasem fognak harcolni s békésen élnek szomszédaikkal. A byzanczi írók ezen szlávokat chorwátoknak nevezik, kik eredetileg a Kárpátoktól éjszak-nyugatra laktak; valószínűbb, sőt az újabb kutatások szerint majdnem bizonyos, hogy az érkezettek az Elba és Odera vidékéről bevándorolt, daleminczek valának, kiket a szászokkal való küzdelem kényszerített a kivándorlásra.

Röviddel a daleminczek megtelepedése után érkeztek a szerbek, kiktől a byzanczi írók azt állítják, hogy egykor túl a Kárpátokon szomszédai valának a chorwátoknak. Bizonyos, hogy az új jövevények a szorbok voltak, kik hasonló indokból, miként daleminczi fajrokonai, elhagyták a germánok szomszédságában fekvő s ezektől mindig fenyegetett hazájukat, s a Duna völgyében lefelé vonulának. A szerbek a régi Illyricum területén fekvő lakhelyeit a kipusztult dardaniai és triballiai népeknek foglalták el. Ugy látszik, hogy innen eredett később azon téves állítás, mintha a szerbek a régi propontisi dardaniai népeknek utódai volnának.

A dalmátok és szerbek azonban, részint mert mindnyájan a számukra lakhelyül kijelölt tartományokban meg nem fértek, részint pedig mert Hellas, Thessalia, Albánia stb. kedvezőbb éghajlattal és földdel bírtak, nem akadályozhatták meg, hogy számosan elszakadva a nemzettől, délre és dél-nyugatra költöznének s keresztül a pindusi és kambuni bérceken Görögország belsejébe

nyomultak. Így szállották meg a szlávok több ízben és különböző időben a Peloponnesust, mely a századokig tartott viszontagságok és betörések után alig birt még egy kis töredékével régi népességének, melylyel a jövővénv szlávok csakhamar összeolvadának, s a régi Hellas és Peloponnesus nyelvét, szokásait és erkölceit teljesen átalakították, mint Fallmerayer bizonyítja.

Igy görögök és római gyarmatosok, mint tulajdonképpen lakosai a keleti császárságnak, egy félezredéves küzdelem után a barbárokkal, nemcsak elvesztették teljesen nemzeti jellegüket, hanem míveltségük és nyelvük is annyira megváltoztak, hogy alig maradt fenn a régiekből egyéb, mint a pusztá név s azon kétes dicsőség: Róma és Hellás utódainak neveztetni!

Ezen népözönben szerepelő barbárok között kétségkívül a szlávok voltak azok, kik a népességben megfogyott s nemzetiségi érzületében alásülyedett byzanci birodalomra még a legkedvezőbb befolyást gyakorolták. Sőt jó hatással voltak a későbbi nemzedékre még ott is, hol kisebbségben lévén, nyelvük és erkölcsük elenyészett. Ennek oka egyrészt a szláv faj megférhetőségében, másrészt azon körülményben keresendő, hogy a szlávok már korán és pedig mihelyt valahol megtelepedének, — a földet mivelni kezdték, s már ezen okból is idegenkedtek a háborúktól, melyek békés munkásságuk gyümölcseit megsemmisítéssel fenyegették. A szlávokat csak a nemzetiségi eszme mellett látjuk újabban küzdeni, vagy pedig kényszerűségből leigázóinak سراiban.

Az ozmánok Urchán idejéig nem éltek rendezett, szigorú törvényekre fektetett államközösségben. A Korán tételei és a szokás adták közönségesen az irányt, melyben úgy az állam, mint az egyesek ügyei elintéztettek. Egy durva neme a jobbágyi viszonyoknak kötötte össze az uralkodót a törzsek fejeivel és vezéreivel. S valamint Ertoghrul tulajdonképpen még az utolsó szelcsuk fejedelem hűbérese volt, Urchán a már korlátlanul birt országot számtalan újabb és apró hűbérekre osztotta fel, melyeket közönségesen az örökség kizárásával jelesebb harczosainak adományozott.

Ezen hűbéri viszony azonban sokban különbözött az

európai feudum intézményétől. Mig ott a hűbéres egy kiváltságos, a nemesi osztálynak volt tagja, s a fejedelemhez közelebb állott, mint a néphez, addig keleten a hűbérbirtok csak valódi szolgálatok megjutalmazása fejében adatván, másra átruházható vagy örökölheto nem volt; s a birtokost nem emelte azon kör fölé, melyből származott. Tagadhatatlan, hogy ezen nyersebb felfogásnak helyesebb gyakorlati oldala volt, mint a régi európai hasontermészetű állapotoknak.

Az ozmánok legelső államférfia és törvényhozója Alaeddin volt, Urchán öcsese, ki visszahuzódva élt sokáig Brussa melletti magányában, s a nélkül hogy bátyjának és nemzetének harcaiban tetteleg részt vett volna, mégis minden gondját az ozmánok jövőjére és megerősödésére fordította. Ezen bölcs férfiú jól tudta, hogy fegyverrel csak megszerezni lehet a hatalmat, de annak megtartására más tényezők kívántatnak, s ezek: a törvények, melyek a polgári élet különböző viszonyait és az állam kormányzását szabályozzák és irányozzák.

Urchán nagy tisztelettel viseltetik testvére iránt, kinek tanácsát és intelmeit mindig és mindenben követte. Nikomedia megvétele után, midőn az ozmánok diadala Nyugat-Ázsiában teljes volt, Alaeddin elhagyta falusi magányát s bátyja udvarába költözött, hogy őt tanácsaival az elfoglalt tartományok kormányzása iránt erélyesebben támogathassa.

Alaeddin kiváltképpen négy irányban kívánt reformterveinek érvényt szerezni. A katonai szervezés és ennek alapján a véderő rendszeres kifejlődése, a birodalom politikai felosztása és igazgatása, a pénzérték szabályozása, végre az öltözék és ruházat módosítása nemzetiségi és gazdasági tekintetekből.

Alaeddin fáradozásait Urchán azzal jutalmazta, hogy őt birodalmának első nagyvezirjévé, azaz teherhordozójává nevezte ki, mint Hammer a vezir szót értelmezi; s valóban ezen kitünő férfiú a birodalom legelső munkásának tekinthető a polgári élet nem kevésbé rögzös és küzdelmes pályáján.

E szerint a birodalom két nagy katonai kerületre (szandzsák, azaz zászló) lett felosztva, melyek élén közönségesen a szultánnak egy megbizható híve vagy ro-

kona állott. Az ozmánok, mint részben még mindig nomádok, sokáig idegenkedtek a szabályszerű, rendes hadműveléstől s közönségesen minden rend és összefüggés nélkül támadták meg az ellenséget, kit is legtöbb esetben rendkívüli vitézségük által valának képesek meggyőzni. Alaeddin figyelmét nem kerülhette el a hadsereg ezen hiánya s azért oda törekedett, hogy a sereget minél előbb katonai rendhez és fegyelemhez szoktassa, valamint a hadsereg intézményének állandósítása által rendszert hozzon úgy a seregbe, mint annak műveleteibe. Ez okból alakult legelőször a jaják vagy piadok, azaz a gyalogosok csapata, mely századokra és tizedekre lévén felosztva, tömegesen ép úgy, mint feloszolva harcolhattott. Később a jajákat az azabok, vagyis nőtlenek váltották fel. Ezen harcosok már rendes zsoldot kaptak s nem sarczolásból és rablásból éltek. A gyalog harcosokon kívül voltak lovasok is, kik rendes szakaszokból állottak s két részre oszlottak, u. m. a szipahi vagy lovagokra, és szilihdare, azaz fegyverhordozókra. Ezen rendes csapatokon kívül volt még a számra nézve nagyobb, rendezetlen nagy néphad, mely amazt műveleteiben támogatta, de nem ritkán akadályozta is.

Az ozmánok legsodálattaméltóbb alkotmányát e téren a jenicsarik vagy janicsárok képezik, melyről Hammer és Zinkeisen nyomán a következőket jegyezzük fel.

Mint már mondánk, az ozmánok sokáig idegenkedtek a rendes katonai fegyelemtől s csak nehezen voltak rávehetők, zárt sorokban és rendben harcolni. Minthogy azonban ennek szükségessége napról napra érezhetőbb lön s miután egy, ozmán ifjakkból alakult zártsereg csakhamar felbomlott, Urchán öcsce Alaeddin és hadvezére Kara Chalil Csendereli tanácsára egy ezer főből álló és keresztény ifjakkból alakult rendes csapatot állított fel, mely azontúl magvát képezte az ozmán hadseregnek.

Az első csapathoz erőszakkal vétettek a keresztény ifjak, kik ozmán tiszték és mollák által szigorúan az izlam törvényei szerint neveltettek, s kik csakhamar elfeledék régi vallásukat és családi összeköttetéseiket s épp oly buzgó hívei, mint rettegett harczosaivá lettek Moha-

med vallásának. Később azonban, kivált I. Murad uralkodása alatt maguk a keresztény szülők, sőt a byzancezi nemesek önként odaadták fiaikat, mert a vallás iránt érzett közöny a keresztényeknél keleten oly nagy volt, mint politikai romlottságuk, s gyermekeik szerencséjét és jövőjét vélték megalapítani, midőn azokat a hatalmas szultán szolgálatába léptették. Sok túlzás van tehát azon állításban, mintha az ozmánok kivétel nélkül elrablott keresztény ifjakból képezték volna ezen félelmes csapatot.

Midőn az első osztály megalakult, Urchán zavarban volt, vajjon hogy nevezze el az új csapatot; s minthogy ugyanazon időben az Amásia környékén lakó s a nép által szentnek tartott jámbor dervist Hadzsi Begtasch-t volt az ifjaktól kísérve felkeresendő, ettől kért tanácsot. A jámbor Begtasch erre felemelé karját s fehér széles-újjas nemezköntösének egy részével beborítván egy ifjú fejét, a csapatot: jeni cseri, azaz új seregnek nevezé el. Ennek emlékére a janicsárok fővege azon különös, hátul szélesen alálógó zsákszerű alakkal birt. Hadzsi Begtasch, ki az ozmánoknak a Mewlewi szerzetesek mellett legkitűnőbb rendjét, az u. n. Begtasch-dervis rendet alapította, a fennebbi eseménytől fogva a janicsárok védnökének is tekintetett.

Ezen kiváló harczosok száma azonban elején csekély volt, s csak II. Mohamed szultán alatt és pedig Konstantinápoly ostroma alkalmával emeltetett 12 ezer főre; mely szám a későbbi időkben, de kivált I. Szuleimán alatt megkétszereződött.

Az ozmán államjog és polgári törvénykezés, mely Urchán alatt keletkezett és pedig kiválóan a már többször említett Alaeddin befolyása mellett: a Khanun nevű könyvben van letéve. Célja, az állam érdekét a vallás formáin kívül is megóvni, úgy mindazonáltal, hogy a kormányzás és bíraskodás elve, a Szunna és a négy nagy imám (a négy első khalifa) nyilatkozataival soha összekötkezésbe ne jöjjön.

Kiváló figyelmet fordított Alaeddin a pénz veretésének jogára és a pénz értékének meghatározására; mi kapcsolatban a mecsetekben mondatni szokott imákkal a fejedelemért, az ozmán uralkodóknak souverainitási jo-

gaival áll összefüggésben. Az első arany és ezüst pénzek a koniai verdében Urchán névével 1328-ban verettek. Megjegyzendő, hogy a mohamedán uralkodók pénzein sohasem látható az uralkodó arczképe, mert az izlam szigorúan megtiltja a természet és az emberek alakjainak mesterséges utánzását. Ezen tilalommal bizonyosan összefüggésben áll azon tény is, hogy a mohamedánok sohasem foglalkoztak a festészettel és szobrászattal úgy, miként más felekezetűek, a művészet ezen nemeiben tehát mai napig járatlanok maradtak.

A keleti népeknek a szép iránt táplált sajátos ízlése, mely részben az éghajlati viszonyokban találja magyarázatát, hozza magával, hogy a ruházat színre nézve ép úgy, mint szabásra lényegesen különbözik a nyugati népekétől. A bő, szellős felső öltönyök s a zubbonyoszerű alsó ruhák és a fejet a nap káros behatása ellen megóvó fővegek, kiváló sajátosságai a keletnek öltözék tekintetében; színre és a kelmék értékére nézve pedig sehol sem találkozunk oly tarka drágaságokkal, mint itt. Byzancz fényűző, elpuhult s öltözkékében is sülyedésének jelét magán viselő lakosságával, kétségtelenül rossz hatással lehele az egyszerű ozmánokra; s hogy a törvényhozás figyelme ide is kiterjedett, csak intézőjének bölcseségéről tesz tanuságot. De volt az öltözké szabályozásának még egy más, nem nemzetgazdasági oldala is, mely nem csekély mértékben vonja magára figyelmünket, s ez a nemzeti érzület emelése egy közös és általános nemzeti viselet meghonosítása által.

Eddig a byzanczi és az olasz divat túlnyomó vala; a vörös színű öltönyök görög és olasz szabás szerint az ozmánok által is használatban voltak, s a legközönségebb fővegek vörös, világossárga és fehér színeket mutattak. A fehér szín Alaeddin által, mint a legnemesebb, különösen ajánltatott a hadsereg és a szultán közvetlen környezete számára. A fővegek eredeti alakja kúpidomú volt, anyagra nézve pedig közönségesen nemezéből készítettének. Ünnepek alkalmával ezen fővegen kívül még egy színes tekercs jött használatba, mely amaz körül göngyölteték, s melyből a későbbi turbánok fejlődtek ki, úgy, miként azokat kiváltképpen a régi brussai sír- emléken láthatni. Ide vonatkozó bővebb adatok Bra-

tutti olasz fordításában Seadeddin ozmán történetéből található.

Tagadhatatlan, hogy a nemzeti viselet a nép érzületére felette jótékony hatással volt. A nagy tömeg közönségesen összeköti a külső megjelenés eredetiségével és fényével a személy befolyását és fontosságát. A gazdag szőrmeköntösök drága sújtásokkal és zsinórzattal mai napig nagy tiszteletben állanak keleten, hol a népek hajlama különlegességek iránt semmiben sem mutatkozott oly feltűnően, mint éppen a nemzeti viseletben.

A mondottak után folytatjuk az ozmánok terjeszkedésének történetét Európában, melyet Urchán és Szuleimán halálával 1359-ben megszakítánk.

HARMADIK FEJEZET.

Nagy Lajos törekvése. — I. Murád. — Paleologos János. — Újabb hódítások. — Szerbek és bolgárok. — Nissa megvétele. — A császár körútja. — Lázadások. — Murad hadjárata Bolgárországban. — A rigómezei ütközet. — Murad halála és jellemzése.

Midőn a tizennegyedik század második felében a török hatalom rohamosan terjedni kezdett, Nagy Lajos, az Anjou-házi magyar király, kinek ugy látszik, még nem tetszett oly veszélyesnek az ozmán hatalom, egészen sajátságos módon igyekezett meghíúsítani a hódítók terjeszkedését a Balkán félszigeten. Azon fáradozott ugyanis, hogy a bolgár és szerb népet a keleti egyház kötelékéből kivegye; s miután azokat a nyugati egyház híveivé tette ez által minden időkre természetes és erkölcsi szövetségeseivé tegye a magyar koronának, melynek különben hol erősebb hol gyengébb hűbéri kötelékében állottak eddig is. A jeles magyar király ezen törekvését természetesen a pápa is támogatta, ámbár az egész — tekintve a törökök rohamos terjeszkedését — csak kevés gyakorlati sikerrel kecsegtetett.

Első Murad (1359—1389) harminczéves országlása az ozmánok történelmének egyik legfényesebb korszakát képezi. Urchán és Szuleiman gyors és váratlan halála legkevésbé sem akasztá meg az ozmánok előnyomulását; s miután Kantakuczenus halálával végre Paleologos János névleges egyedurává lett a byzanci trónnak, ezen gyenge uralkodó semmit sem tett, mi a fenyegető vihart fejéről és birodalmáról elhárítani vagy megakadályozni képes lett volna. A fővárosnak egyelőre biztos falai mögött, fényes palotáiban, körülvéve szolgai udvaroncoktól, kik gyengéinek tömjéneztek, s a hazafiasság és becsület ér-

zetének legkisebb szikráját is elnyomták keblében, nyugodtan nézett a Konstantinok örököse a jövő elé, míg egyik tartomány a másik után kérlelhetlen és kapzsi ellenségének kezébe került.

Murad fegyverének diadalait első sorban jeles hadvezéreinek, mint Lala-Shahin, Ewrenos bég és Hadzsi Ilbeki köszönheti, kik Hammer tanúsága szerint kevés kivétellel renegáták vagy hitehagyott keresztények voltak. — Mig a szultán mindjárt uralkodásának kezdetén a fellázadt karamaniai fejedelmet aláztta meg, addig hadvezérei Thrákiában, sőt már Makedoniában is mindig nagyobb foglalatásokat tettek. Az erős Tsorlú, mely nyugat felől Konstantinápoly védfalának nevezteték, rohammal vétetett meg; majd a Maricza melletti Burgas került ostrom alá, s miután parancsnoka az ozmánok kezébe került, a város és erősség feladta magát. Hasonló sors érte a gazdag és erős D.dymotichon-t (most Dimotika), mely az egész birodalomban híres volt iparáról s melyet Murad egyelőre európai tartományainak fővárosává tett. Mindez oly gyorsan történt, hogy komoly védelemre alig lehetne gondolni, még ott is, hol miként a gazdag és népes Drinápolyban jelentékeny helyőrség állott a parancsnok rendelkezésére. Ehez járult, hogy az ozmánok szokott kegyetlenségeik miatt rémülettel és félelemmel tölték el a lakosságot, mely ez okból sok helyütt inkább védtelenül kívánt az ellenség kezébe kerülni.

Murad 1361. elején jelent meg először személyesen az európai harctéren, s miután bátyja sírja fölött leróvta kegyeletének adóját, maga köré gyűjté hadvezéreit s kifejté az okokat, melyek Drinápoly gyors megvételét szükségessé és kívánatosná tévék. Első sorban nyomás volt ez a császárra, ki fővárosában máris fogoly vagy ostromlott szerepét játszá. A haditanács a szultán javaslatát kifogás nélkül elfogadá s Lala-Shahin jelöltetett ki a nevezett várost azonnal ostrom alá venni, míg társai Ewrenos és Ilbeki éjszaki és déli irányban volnának miveleteit támogatandók. Murad kíséretével együtt Lala-Shahin serege után indult, ki egy nyílt csatában a fenyegetett város falai alatt megvervén a görögöket, csakhamar körülzáborozta Drinápolyt. A császári parancsnok, kit a görög írók Hadrianos-nak neveznek, gyáván oda-

hagyta a védelmére bizott várost a veszély pillanatában, s a Maricza gyors áradását felhasználván, az éjnek védelme alatt családjával és kincseivel hajón kiszökött a városból, mely ekkép parancsnok nélkül másnap megadta magát a győzedelmes ozmánoknak.

Drinápoly elestét követte nemsokára az erős és nem kevésbé fontos Philippopolis, mely nyugati irányban egyelőre végpontja lőn az ozmánok birtokának.

Mig az ozmánok fegyvere ekként a Balkántól délre mindenütt győzedelmes vala s a byzanci császárság lassankint csak a főváros területére szorítkozott, addig túl ezen hegylánczon, éjszak felől nem kis veszély fenyegeté az új birodalmat. Ezen veszély a szerbek és szövetségeseinek támadásában állott.

Philippopolis megvétele után az ozmánok által, annak egykori parancsnoka, ki származására nézve valószínűleg maga is szerb vagy bolgár volt, rá birta Uros szerb fejedelmet, hogy a szövetségeseket keresván, azokkal egyetemben megtámadja az ozmánokat. Uros csakhamar megnyerte I. Lajos magyar királyt, továbbá a bosnya és oláh fejedelmeket, kik jelentékeny hadakkal járultak a nevezetes vállalatához. Murad, ez idő szerint Ázsiában lévén elfoglalva, későn értesült a veszélyről, úgy, hogy Lala-Shahin és Ilbeki csak csekély sereg fellett rendelkezvén, aggodalommal néztek a legközelebbi jövő elé.

A szerbek és szövetségeseik egyenesen Drinápoly felé tartottak s a Maricza partjain ütötték fel táborukat; s miután értesültek az ozmánok csekély haderejéről, a győzedelmet már biztosnak hitték. Lala-Shahin a túlnyomó erővel szemben azon bátor elhatározásra jött, hogy a sikert nyílt csatában fogja megkísérteni; s minthogy tudomása volt arról, hogy a keresztények vad tivornyák és féktelen vigságok között szokták az éj nagyobb részét tölteni, ezen körülményt sietett felhasználni. Csekély számu lovasságával ugyanis hajnal felé négy oldalról egyszerre támadta meg az ellenséget, mely a mámor és az álom bilincseiben komoly védelem nélkül felkonczolatott vagy tömegesen a Maricza hullámaiba kergettetett, hol ezerek dísztelen sírjukat találták. Így végződött az ozmánok legelső összeütközése a szerbekkel 1363. nyarán.

Azon térség, hol a végzetes ütközet véghez ment, mai napig a „szerbek veszedelme“ nevet viseli.

Ezen győzelem nemcsak növelé az ozmánok hírét és hatalmát, hanem egyszersmind roppant kincseket és zsákmányt szolgáltatott a győztesek kezeibe.

A következő időszakban Muradot részint Ázsiában találjuk, hol mecsetek, kórházak és menhelyek építésével volt elfoglalva s kiváltképpen Brussát gazdagítá szép és hasznos épületekkel; részint személyesen vezette hadait a Fekete tengertől a Wardárig, mely folyó ez idő szerint nyugati határait jelölé birtokainak; továbbá Szeresz-től az Aegaei tenger partján egész a Duna közeléig, hol Nissa, a szerbeknek még az imént főerőssége mintegy éjszaki végpontját képezé birodalmának; majd az önként meghódolt bolgár fejedelemmel Sismánnal lépett szövetségre; majd végre Byzancz falai alatt találjuk, győzedelmei következtében mindenütt rémülettel és egyszersmind csodálattal fogadtatván.

Ezen nevezetes események közül kétségkívül legfontosabb volt Muradnak a szerbekkel viselt háborúja 1375-ben. — Lázár, szerb fejedelem, a Balkán erősségeiben létező ozmánokat szakadatlanul nyugtalanítá, kik végre Szerbia megtámadására határozták el magukat. — Lázár, értesülvén erről, határtartományainak népességét könnyen szállítható értékével együtt a megerősített városokba rendelte, a vidéket pedig teljesen kipusztította s a falvakat felégette, úgy, hogy a bevonuló ozmánok csakhamar hiányt szenvedtek a legzükségesebb élelmi szerekben is.

Ilyen helyzetben s miután a szerbek a nyílt ütközetet gondosan kerülték, Murad egy döntő támadásra határozta el magát. Jól tudva, hogy az erős Nissa, hová a szerbek minden kincseiket és értékeiket szállították, mindenben bővelkedik, mire kiéhezett és megfogyott seregének szüksége volt, mindenek előtt annak elfoglalását tűzte ki feladatául. — Huszonöt nap kemény ostrom után, mialatt a szerbek csodálandó vitézséget fejtettek ki, végre Nissa az ozmánok kezeibe került. Roppant volt a zsákmány aranyban és ezüstben és egyéb drágaságokban; rendkívüli, keresett női szépségekben és rabszolgákban. Nissa még inkább megerősítettvén, jelentékeny helyőrséggel láttatott el.

Alig értesült Lázár fejedelem Nissa bukásáról, midőn Muradot megengesztelendő, követséget küldött hozzá ellátva gazdag ajándékokkal, — és békét kért a rettetett ellenségtől. Murad, fensőségi jogának elismerése, továbbá ezer font ezüst évi adót fizetése és egy ezerfőnyi lovashad állítása mellett megadta a kért békét — s ezzel véget ért az ozmánok első hadjárata Szerbiában.

Murádnak ezen hadjáratát hosszabb béke követte, melyet a hadsereg és a jobbágyi viszony rendezése körül tett intézkedései vettek igénybe. A hadsereg alatta számra nézve ép úgy növekedett, mint rend és fegyelem tekintetében nevezetes előhaladást tőn. Ettől fogva a hadseregben a legyőzött és adófizető népek segélyhadai is nevezetes szerepet kezdenek játszani.

Mig Murad a békét így birodalmának megerősítésére használta fel, addig a byzanci császár Paleologos János magát egy nevezetes körutra határozta, az európai udvarokhoz, oly czélból, hogy azokat birodalmának megmentése érdekében az ozmánok ellen háborúra bírja. Velence, hol a császár nagy pompával fogadtatott, nem érezte magát indítatva, a gyenge byzanci trón érdekében az ozmánokkal háborúba keveredni, kik szárazföldi hódításaik által a köztársaság érdekét ugysem érintették eddig közvetlenül. Minthogy azonban a császárnak már Velenczében kifogyott a pénze, uzsorások drága kamatok mellett ellátták a szükséges összegekkel, melyek segélyével azután utját folytatta Franciaország felé. Azonban itt sem volt szerencsésebb s V. Károly király, ki háborúi következtében az angolokkal maga is felette zilált pénzügyi viszonyok között tengett, nem volt képes jó kívánságoknál egyebet útra adni, — a szegény fejedelemnek.

Miután János még több kisebb udvarokat látogatott meg hasonló csekély eredménnyel, végre Rómába indult, hol ekkor V. Orbán ült szent Péter székében.

A pápa nagy kitüntetéssel fogadta a keleti kereszténység fejét, s miután János nyilvánosan és nagy ünnepélyességgel lemondott őseinek vallásáról és a nyugati egyház ölébe tért át, a pápa 15 hajót, továbbá 1000 íjászt és 500 lovast ígért neki segélyképpen az ozmánok ellen. De ez is csak pusztá ígéret maradt; s miután végre János meggyőződött, hogy e részről sem számít-

hat segélyre, reményeiben csalódva üres erszénnyel másodszor is Velenczébe indult, hogy onnan hazájába visszatérjen. De itt most hitelezői állották útját, kik őt előbb szabadon bocsátani vonakodtak, míg kötelezettségének irányukban eleget nem teend. A szegény fejedelem most egy gyors küldöncz által kérte fel távolléte alatt a kormány vezetésével megbízott fiát és örökösét — Andronikust, — hogy küldené meg számára, bárhonnan veendi is, a hitelezői által követelt összeget. De Andronikus megtagadta apja kívánságát; valószínűleg azon reményben, hogy így tartósabban birtokában fog maradni a hatalomnak. Azonban, midőn Manuel, a császár második fia és Thessalonika helytartója apja helyzetéről értesült, azonnal maga indult utnak, természetesen a szükséges pénzösszegekkel, hogy apját a velencei kalmárok körmei közül kiszabadítsa. János hazaérkezvén, Andronikust száműzte, örökösének pedig Manuelt nevezte ki.

Ezen utóbbi esemény szomorú következményekkel volt úgy a byzanci császárra, mint magára Muradra, miként azonnal látni fogjuk.

Murad ifjabb fia Szaucsi apja távollétében az európai tartományok kormányzásával bízott meg s Drinápolyban székelte. A ifjú Szaucsi, valószínűleg a byzanci hercegek példáját követve, függetlenné kívánta magát tenni apjától s ily czélból összeesküvést hozott létre, melyhez hasonló indokból a száműzött Andronikus is csatlakozott. A dolog annál veszélyesebb vala, mert a két herceg pénz és ígéretek által máris jelentékeny haderővel birt, melyet különösen az elégtelen nemzeti-ségek soraiból vettek. — Azonban Murad erélye és tekintélye végre győzedelmesen elnyomta a lázadást, s az ifjak az egyenlő érdekből szövetkezett apák fogságába estek. Szaucsi apja parancsára megvakíttatván, lefejeztetett. Andronikus hasonlólag szeme világától fosztatván meg, — egy toronyba záratott, honnan két év múlva megszökvén, számos viszontagságok után Murad közbenjárása folytán végre megnyerte apja bocsánatát.

Igy végződött az első családi egyenetlenség Ozmán házában, mely később alapúl szolgált azon épp oly gyalázatos mint kegyetlen intézménynek, mely az uralkodót feljogosítja, fiuit és rokonait bármikor kivégeztetni. Józan

törvények és egy méltányos örökösödési rend helyett az ozmán fejedelmek czélszerűbbnek tartották a kegyetlenséget szentesíteni, hogy magukat belháborúk és trónviszályok ellen biztosítsák.

Az összeesküvés elnyomatása után, mely a császárt épp úgy, mint a szultánt veszélybe hozta, a két uralkodó között még szorosabbá látszottak fűződni a szomszédság és barátság kötelékei; habár ezen viszony őszinteségében mindkét részről alapos okunk lehet a kétkedésre. Mindazonáltal tény, hogy a császár elhagyatva az európai udvaroktól, egyedül a szultán barátságára és jóindulatára volt utalva, ki ennek folytán lassankint védúri befolyást kezdte gyakorolni Byzanczban, mit a császár nemcsak tűrni, de utóbb elismerni is kénytelen volt; s mi által tekintélyének még azon kis része is elveszett, melyet még talán birt vala.

Hogy Murad magát ilyen körülmények között könnyű szerével urává tehetne volna Konstantinápolynak, az kétséget alig szenved. De az ozmánok hódításaiknál sajátyszerű, sok tekintetben bámulandó mérséklet által vezéreltetének, melynek talán első sorban rendkívüli diadalaikat köszönhetik. Kis-Ázsia rendszeres elfoglalása s az európai birodalom megalapítása első kezdettől fogva ezen bölcs mérsékletről tanuskodnak. Még nem látszott elérkezettnek az idő, mely ezen nagy jelentőségű és világra szóló eseményt megérlelhette volna, s Murad azt siettetni nem tartá szükségesnek.

Időközben Kis-Ázsiában is meggyúlt a baja Muradnak; hol veje Ali bég, egyike leghatalmasabb vasalljainak, Kiutahia és Konia vidékét függeleníteni akarta a szultántól. Azonban a Konia melletti véres ütközet, melyben többek között 2000 főnyi szerb segélyhad is Murad mellett harczott, a szultán teljes győzedelmével végződött.

Igy Murad hatalmának déleiben a Halys-tól egész az Al-Dunáig magáénak nevezhette mindazon országokat, melyek természeti gazdagság tekintetében valamennyi európai állammal versenyezhetének, véderő tekintetében pedig mindnyáját felülmulják.

Említettük, hogy Lázár szerb fejedelem Nissa megvétele után adófizetőjévé, a bolgár fejedelem pedig, miután leányát Muradnak nőül adta, a szultán hűbéres

szövetségesévé lőnek. Ezen viszony a keresztény fejedelmek és Murad között azonban nem volt őszinte; kiváltképpen nem a két első részéről, kik minden alkalmat kilestek, hogy az ozmánoknak ártsanak s kik türelmetlenül várták a pillanatot, melyben magukról fensőbbbségüket lerázzák. Murad előtt ez aligha titok maradhatott, mindazonáltal semmit sem tett, mi az események fejlődését ezen oldalról gyorsította volna.

A két keresztény fejedelem közül mindenesetre Lázár az, ki bátor, férfias elhatározása által inkább megérdemli tiszteletünket, míg Sismán a gyengék határozatlanságával sem a szerencsében, sem pedig a balsorsban nem képes rokonszenvünket megnyerni.

A szerbek különösen szigora miatt gyűlölték Muradot, mit Ázsiában volt alkalmuk tapasztalni, hol a szigorú fegyelmet tartó szultán többeket közülök felkötött, kik tilalma daczára Konia vidékén raboltak.

Lázár fejedelem mindenekelőtt a szomszéd keresztény nemzeteket igyekezett megnye ni, kik közül a magyarok, továbbá a bosnyákok, oláhok és moldvaiak elsők valának, kik többé-kevésbé számos harczosckat ígértek a háború esetére. Lázárnak terve volt az ozmánokat, ha egyelőre nem is Európából kiűzni, de mindenesetre a Balkán déli lejtőire szorítani.

Lázár már 1387-ben mintegy 30,000 főnyi sereg felett rendelkezett, melylyel a szomszéd ozmán telepítvényeket és kisebb erősségeket feldúlta és kifosztogatta. Murad ennek hírére sietett európai helyőrségeiből egy 20,000 emberből álló sereget összevonni, mely Bosniába, mint a mozgalom tulajdonképpen központjába tört s mindenütt, a hová jutott, rémületet és ijedtséget terjesztett embertelen kegyetlenségei által. Lázár most főhadát több kisebb csapatokra osztotta fel s azokkal a portyázó ozmánokat számtalan apróbb csatározásokban teljesen tönkre tette, úgy, hogy hiteles adatok szerint alig sikerült néhány ezernek a Balkánon keresztül menekülni.

Murad Ázsiában volt elfoglalva, midőn e váratlan vereségnek hírért vette. Az első alkalom volt ez, melyben az ozmánok első betörésük óta — a rövidebbet húzták; s a szultán attól tartván, hogy ezen kudarcz az ozmán fegyverek nymbusának felette nagy ártalmára lehetne,

azonnal a legvéresebb boszú-hadjáratra határozta magát. Ázsia és Európa, ozmán és hadköteles keresztény fejedelmek, s ezek között Sismán is szigorú utasítást kaptak, hogy a legrövidebb idő alatt gyülekezzenek fegyvereseikkel a szultán sátora elé. A gyülekező hely Jenishehr volt Kis Ázsiában.

Sismán, ki az erélytelenek gældájára sokáig habozott a nyílt vallomással, szoríttatva Lázár által, végre kénytelen volt Muradnak kijelenteni: hogy a vele kötött szerződést semmisnek tekinti s csatlakozik azon mozgalomhoz, mely czélul tűzte ki az ozmánok igáját lerázni. Ezen izenet, habár nem lephette meg, mégis nagy haragra lobbantá Muradot.

Míg a hadsereg egybegyült s a hadjáratához szükséges előkészületek megtétettek, addig Murad egy kettős családi ünnep megtartására is birt még elég idővel. Két fia, Bajezid és Jakub menyegzője volt ez 1388-ban két byzanczi herczegnővel. Jellemző, hogy a byzanczi írók ezen kettős menyegzőről mitsem említenek, mi azonban az esemény hitelességét nem képes csökkenteni.

Végre a hadsereg teljes volt s a nagyvezir Ali pasa parancsot kapott előhadával Drinápolyon keresztül egyenesen Bolgárországba nyomulni. Ali pasa, a főhadat bevárandó, Jaksi pasát küldötte mintegy 5000 főből álló csapatával a Nadir szoroson át Bolgárországba, ki minden komolyabb ellentállás nélkül elfoglalta Tirnowát, Shumnát és más erősségeket, s bárhol jelent is meg, a lakosság majd mindenütt hódolattal vagy kegyelemért könyörögve nyújtotta át a város kulcsait az ozmán hadvezérnek. Ezen váratlan eredmény ép oly megdöbbentő, mint lesújtó volt Sismánra, ki az ozmánok közeledésekor magát a Duna melletti erősségbe Nikápolyba huzta vissza, mint örvendetes Muradra, ki ezen körülményben kedvező előjelét vélte látni a hadjárat további sikerének. Majd maga is főhadával bevonulván Bolgárországba, Nikápolyt roham által akarta kezébe keríteni. Midőn ennek Sismán hírért vette, bátorságát vesztve Ali pasa közbenjárása által kegyelemért esedezett Muradnál, ki azon feltétel mellett bocsátott meg hűtlen apósának, hogy az Murad fensőbbségének elismeréséül és hűségének zálogául a dunai erősséget Silistriát adja

az ozmánok kezébe. Sismán látszólag örömmel fogadta a feltételt, melynek teljesítését erős fogadalmakkal ígérte. De alig hogy a veszély közvetlen szomszédságából eltűnt, Silistria átadását napról napra kétes ürügyek mellett elhalasztá, miközben titokban folytonosan fegyverkezett; s midőn elég erősnek hitte magát az ellentállásra, a kérdéses vár kiadatását egyenesen megtagadta.

Sismán hűtlensége és szószegése Muradot most még nagyobb haragra gyújtotta s Ali nagyvezírt egész seregével ellene küldötte. A hadjárat ezúttal is rövid, de következményeiben kivált Bolgárországra annál fontosabb volt. Ali pasa csakhamar birtokába ejtette a legfontosabb helyeket és dunai várakat s Sismánt, ki ismét Nikápolyba menekült vert hadával, ostrom alá vette. Sikeres ellentállásról most sem lehetett szó s a hűtlen fejedelem szószegését még gyávasággal tetézendő: nejével és fiával Ali pasa lábai elé borúlt, s kegyelemért könyörgött. Murad a szerencsétlen fejedelmet tausli-i táborában fogadta s életével és szabadságával ajándékozta meg oly feltétellel, hogy Bolgárország ezentúl ozmán tartományjá leend. Így lettek a bolgárok török alattvalók 1388-ban.

A bolgár fejedelem szerencsétlensége azonban még inkább fokozta Lázár és a szerbek harcvágyát, kik példás rendben és nagy számmal gyülekeztek már 1389 tavaszán a fejedelem zászlója alá. Bosznia, Oláhország, Moldva, Albánia, sőt Magyarország is számos harcossal járultak a nehéz és fontos vállalathoz, mely, miként Lázár szövetségeseinek mondá: szabadságot és békét fog hozni a népeknek.

A szövetséges had 1389. nyarán mintegy 200 ezer harczosból állott; oly számból, melylyel szemben az ozmánok kétségkívül nagy kisebbségben voltak, habár a későbbi szerb források ellenkezőt állítanak, s azt mondják: hogy az ozmánok számra nézve háromszor fölülmulták a keresztényeket! Bármint legyen, annyi bizonyos, hogy a harc kimenetelétől függött nemcsak a keresztények sorsa keleten, hanem az ozmánok további fennmaradása Európában. Mindkét fél érezte a pillanat fontosságát s oly bámulatos vitézséget fejtett ki, mely az antik kor létharczaira emlékezteti a történetíróit.

A döntő harc színhelyét a Kossowo polje, azaz a Rigómező hosszas, mérsékelt magaslattól környezett síksága képezte, melynek legnagyobb hossza állítólag 20,000, szélessége pedig 5000 lépést tesz; s melynek közepén a Sitnicza pataka folyik, a síkságot két egyenlő részre osztván. A patak jobb partján, háttal éjszának a szerbek és szövetségeseik, velök átellenben a tulsó parton az ozmánok foglaltak állást. A keresztényhad központját Lázár fejedelem, a jobb szárnyat unokaöccse Brankovics Farkas, a balszárnyat pedig a bosnya király vezérelte. A magyarok, bolgárok s más segélycsapatok az utóhadat képezték. — Murad janicsárjaival és 2000 válogatott ijással a középhadat vezényelte; a jobbszárnyat az ázsiai harczosokkal idősb fia Bajezid, a balszárnyat pedig az ifjabb Jakub. Segélyükre voltak rendelve a harcban kipróbált Ewrenos, Balán és Ajni bégek, továbbá Ali nagyvezér és Timurtas beglerbég. Murad ezuttal meghagyta hadvezéreinek, hogy a harcban személyesen és tetteleg is részt vegyenek, ezáltal a netán végzetes kimenetelt megakadályozandók.

Az ütközetet a könnyű ozmán fjaszok nyitották meg; de mozdulatlanul állott, mint egy vasból készült fal, miként egy ozmán krónista mondja, a szerbek harczsora. A harc már sokáig eredmény nélkül dúlt, midőn a nehéz vértzetű szerb sorok rohammal törték át az ozmánok phalanxját s a balszárnyat megsemmisüléssel fenyegették. Ekkor a döntő pillanatban előront villámgyorsasággal Bajezid, a szultán fia és örököse, s kezében hatalmas vasbuzogányt forgatva óriási erő és csodás vitézség kifejtése mellett a vértzetükben nehézkes szerbekre tör s azok soraiban rettenetes pusztítást visz véghez. Példája feltüzeltelte a már-már csüggedező ozmánokat, kik most egymással versenyeztek erőben és vitézségben. De a szerbek is érezték a pillanat nagyságát s óriási erőmegfeszítéssel küzdöttek az ingadozó siker dicsőségeért. A harczmező egész kiterjedésében halottakkal és sebesültekkel volt elborítva, s vérpatakok árasztották meg a kis Sitniczát, melynek ágya most közös sírgödrét képezte ugy szerbeknek, mint ozmánoknak. De a harc kimenele végzetes vala a keresztényekre nézve. A szövetségesek nagyobb része elvérzett a harcztéren, a többiek

bilincsekbe verve a thrákiai rabszolgavásárokra hurezoltattak. Az elesettek között volt maga Lázár fejedelem is, vitézeinek és országának virágával.

De a pyrrhusi diadal még egy más áldozatot is követelt, s ez a győzedelmes Murad volt. A szultán, ki a harcz előtti éjszakát imával és könyörgésekkel töltötte s magát miként monda, a martyriumra előkészíté, mély aggodalomban volt a harcz kimenetele iránt. De midőn fegyvereinek győzelmét látta, halálját a csaták intézőjének már a harcztéren kívánta nyilvánítani. Az elesettek és sebesültek magasán felhalmozott sorain végig haladván, egy ifju szerb harczos emelkedik ki a halottak tömegéből s a szultán közelébe csúszván, boszuló törét annak szívébe mártotta. A szerbek megboszulója Kobilovics Milos volt, ki tettének végrehajtása után a dühöngő ozmánoktól felapróztatott.

A rigómezei ütközetnek több tekintetben nagy és fontos következményei voltak. Kimenetele szünteté meg a szerbek önállóságát a történelemben s adta kezébe az ozmánoknak azon termékeny és nagy kiterjedésű tartományokat, melyek az Adriai és a Fekete tenger közt, éjszakra pedig egész a Dunáig terjednek; mert miként látni fogjuk, ezen tartományok ettől fogva rövid megszakítással egészen napjainkig vagy hűbéri vagy teljesen alávetett viszonyban állottak az ozmán birodalomhoz. Egy másik, nem kevésbé fontos eredménye ezen véres ütközetnek abban állott, hogy a könnyű lovasság fölényét a nehéz vértezetű harczosokkal szemben kétségtelenül bebizonyította. Tagadhatatlan, hogy az ozmánok ezen körülménynek nem egy győzedelmüket köszönhetik. Jellemző, hogy a hadviselésben ezen nyomós körülmény a nyugat előtt még sokáig nem részesült azon figyelemben, melyet bizonyára megérdemelt.

I. Murad uralkodása, miként láttuk, egy hosszú lánczosorát képezi a szerencsés háborúknak, melyek befolyása alatt az ozmánok nem gyanított hatalomra emelkedtek. De nemcsak háborúiban, Murad a béke míveleteiben is épp oly kitűnő mint szerencsés uralkodónak mondható. A katonai és polgári igazságszolgáltatást, mely apja alatt még a kezdeményezés nehézségeivel küzdött, nemcsak kibővíté, de egyszersmind tökélyesíté is. Alatta

jött létre többek között a főhadbírói intézmény, mely nem sokára egyike lőn a legbefolyásosabb méltóságoknak az államban. Keresztény alattvalóiból egy saját csapatot alkotott, az u. n. wojnákokat, kik háború esetében a szekerekre, élelmezésre és a podgyászra felügyeltek, különben a harczban részt nem vettek. — Az urbéri viszonyok szabályozása alkalmával kiszolgált, bénult vagy elaggott harczosai számára külön hűbéreket alapított. Ezen intézkedés azonban a későbbi időkben sok bajnak lett kútforrása. Szabályozta továbbá a kincstári javadalmakat és kimondá, hogy a rabszolgák 125 asperben megállapított értékének egy ötöde adó fejében az állam pénztárába fizetendő be. Kiválóan magasztalják az ozmán történetírók Murad jótékonyágát s azon körülményt, hogy alatta gazdagodott a birodalom legpompásabb nyilvános épületekkel.

Habár mindezekből kitünik, hogy Murad nem idegenkedett a magasabb műveltségtől és képzettségtől, ő maga mindazonáltal műveltséggel még sem birt, sőt még nevét sem tudta írni. Bizonyítja ezt a raguzai köztársasággal kötött egy szerződése, — mely felett pecsét és aláírás helyett — a szultánnak tintába mártott és lenyomott öt ujjja szemlélhető. Timur khán is így szokta szerződéseit aláírni, csak hogy ilyenkor nem tintába hanem egy, ezen czélra legyilkolt rabszolgának még párolgó vérébe mártotta kezét. A symbolikát kiválóan kedvelő keletiek ezen barbár szokásban nem csak meg nem botránkoztak, hanem ellenkezőleg a kéz ilyetén lenyomásában számos titkos jeleket láttak, melyekből a szultánok „mindig győzedelmes“ jeligéjét vélték kiolvashatni.

NEGYEDIK FEJEZET.

I. Bajezid (1389—1402) átveszi az uralkodást a csatatéren. — Bajezid pusztító hadjáratai. — Byzanci állapotok. — Hadjárat Oláhországba. — Az ozmánok viszonya Magyarországhoz. — Zsigmond király intézkedései. — Hangulat nyugaton. — Új keresztes háború. — Zsigmond követsége Franciaországban. — A francia segélyhad. — Megindulás keletre. — Rosz jei. — Nikápoly alatt. — Bajezid megérkezése. — A csatarend. — Támadás. — Az ütközet. — A nikápolyi veszedelem okai és következményei.

I. Bajezid (1389—1402), kit gyorsasága miatt kivált a csatatéren Jilderim, azaz villám melléknévvel tisztelt meg az ozmán történetírás, ugyancsak a csatatéren lépett trónra. Még dúlt a rigómezei ütközet, midőn a halálosan megsebzett Murád maga köré gyűjté legtekinélyesebb hadvezéreit, s ünnepélyesen első szülött fiát Bajezidot nevezé ki utódjának. A jelenlevő nagyok azonnal hűséget esküdtek az új fejedelemnek s hódolatuk jeléül a szokásos lábcsókolást is végrehajtották.

Bajezid legelső tette mint uralkodó: a testvérgyilkosság volt. Az ellenség üldözéséből visszatérő s mitsem sejtő öcscsét Jakubot, alig hogy az apja haláláról értesült volna, — rögtön a harczmezőn megfojtatta; — később azután apjával együtt nagy pompával a brussai sirboltba temetteté. — Ezen kegyetlenség okát az ozmán írók s ezek között különösen Seadeddin, különféleképpen magyarázzák. Némelyek a két testvér között már régebben fennállott gyűlölségnek, mások féltékenységnek tulajdonítják; valószínűbb azonban, hogy Bajezid a még mindenkinek eleven emlékezetében lévő Szaucsi-féle összeesküvés ismétlésétől félt. Bármint legyen is, az új szultán ezen első tette, rosz előjelnek tekinteték úgy barát mint ellenség által.

Bajeid Szerbiából, melyet most minden irányban feldúltak és kifosztogattak az ozmánok s honnan több ezer nőt és gyermeket hurczoltak fogságba, — fővárosába Drinápolyba ment, hol a telet hadi tervek és előkészüldések között töltötte, mert el volt határozva, a következő évben mindazokat megfenyíteni, kik a szerbeket segítették.

Az 1390. év tavaszán három nagy hadsereg állott Drinápoly körül, melyeket a szultán Szerbia, Bosznia, Oláhország és a szomszéd tartományok pusztítására rendelt. Ezen évben törtek az ozmánok legelőször magyar területre is; s nagy volt az ijedség, melyet a rémhír az egész országban keltett.

Lázár szerb fejedelem fia és utódja, István, látva országának és családjának veszedelmét, s miután sehonnan sem ígérkezett segély, végre elhatározta magát a szultánnak meghódolni; mi által legalább egy kis töredékét régi függetlenségének sikerült megmentenie. A feltételek, melyeket Bajeid Istvánnak szabott: annak hűbéres hadkötelezettségében, továbbá adófizetésben és az ezüstabányák jövedelmének egy részében állottak. Végre István tartozott a békeszerződés biztosítására nővérét, a szépségéről híres Milenát Bajeidnak nőül adni.

Még keményebb sors érte Bosniát, mely, habár tartósan még nem csatoltatott ekkor a birodalomhoz, de megfosztva népességének nagy részétől, valódi sivataggyá tétetett, melyet utóbb Ázsiából beköltözött ozmánok kezdenek megszállani családjaikkal, mi által a szerencsétlen ország majdnem egészen elvesztette régi nemzetiségi jellegét. Makedoniát és Albániát egészen a tengerekig hasonló sors érte; s ha volt valami, mi a megtizedelt népességet még reményétől is egy jobb jövőre megfosztotta, úgy ez az ozmánok újabb és tömeges megtelepedése vala, kik magukat a szerencsétlen országok urainak tekintették, melyekben a benszült népesség csak amazok kegyelméből tengethette nyomorúlt életét. Ezen alkalommal hagyták el tömegesen különösen az albániaiak fenyegetett hazájukat s túl az Adrián Dél-Olaszországban és Sziciliában telepedének meg, hol mai napig úgy nyelvüket, mint szokásaikat

tisztán megőrizték; a nélkül azonban, hogy maguknak sajátzerű nemzetiségi jogokat tulajdonítottak volna új hazájukban. A hasonló indokból Magyarországra menekült szerbek, kik egy Brankovics és az ipeki patriárcha Czernojevics alatt itt nyertek vendégszeretőleg menhelyet, — kevésbé tapintatosan és hálaadatosan viselték magukat.

Bajezid viszonya a byzanczi udvarhoz ezen időben sajátosságos fordulatot vón; mit azért sem hagyhatunk említés nélkül, mert legjobb bizonyítékát adja úgy a császárok tehetetlenségének, mint az ozmánok mindig növekedő befolyásának a főváros falain belül is. Az árnyéktrónon még mindig Paleolog János és fia Manuel ült; míg az idősebb, a világtalan Andronikus, kiről Szaucsi lázadása alkalmával már szólottunk, János fiával együtt a börtönben sínlett, melyet egy ízben már elhagyott ugyan, de a hova ármánykodásai miatt újból visszakerült.

Andronikus, értesülvén Murad haláláról és Bajezid trónraléptéről, ezen változásra fektette új tervét, melynek kiviteléhez gyorsan hozzáfogott. Öreit megvesztegetvén, fiával együtt Kis-Ázsiába szökött, hol Bajezid lábaihoz borúlt s tőle segítséget kért a byzanczi trón visszaszerzésére, mely jogosan őt mint elsőszülöttet, és nem öcsését Manuelt illeti. Bajezid, kinek politikájával: az ingadozó császári trónt legvégső tekintélyétől is megfosztani, — Andronikus kívánsága megagyezett, pártfogásába fogadta a világtalan trónkeresőt s neki oly feltétel mellett: hogy a fővárosban már számosan lakozó ozmánok számára teljesen szabad vallásgyakorlás és egy kadi vagy bíró alkalmazása által külön bíraskodás biztosittassék, továbbá: hogy a szultánnak évi adó fejében 30 ezer aranyat fizetend s őt háborúiban seregével követni tartozik, — tiz ezer fegyverest adott rendelkezésére.

Paleologos János és fia Manuel ezen támadásra elkészülve nem lévén, megfutottak s védelem nélkül átengedék a trónt nyugtalan rokonuknak; de nemsokára elfogatván, ugyanazon börtönbe zárattak, melyet Andronikus az imént elhagyott.

Azonban Andronikus diadala sem eredményezett

tartós gyümölcsöket; s miután a szultán irányában elvállalt kötelezettségeinek csak kis részben tudott eleget tenni, s minthogy apjának meggyilkoltatásába, mit tőle Bajezid kívánt, beleegyezni vonakodott, végre elvesztette pártfogójának támaszát s vele együtt ingadozó trónját, melyet — és ezt különösen ki kell emelnünk, — nem szennyezett be rokonainak vérével.

Az öreg János és Manuel, kiszabadulván a börtönből, hasonló uton keresték sérelmük orvoslását, — s Bajezidhoz menekültek; kit nagyobb számú segélyhad és egyéb ígérek által csakugyan rábirtak: hogy letiltá Andronikust a trónról, s abba újból Jánost és Manuelt helyezte vissza.

Igy a byzanci trón alig volt más, ozmán hűbérnél, melyet az nyert el, kit a szultán vele megajándékozni jónak látott.

A legnagyobb megaláztatások azonban az öreg Paleologos Jánost életének végső napjaiban érték: midőn az utolsó görög város Philadelphia (Alasheñ) ellen Kis-Ázsiában, melynek parancsnoka a császár nevében védelmezte a kereszténységnek ezen végső bástyáját, — kellett a szultán parancsából tulajdon seregét vezetni; s midőn a főváros egy védfalát, melyet egyéb anyag hiányában három széthordott templom köveiből épített, ugyancsak Bajezid rendeletére le kelle rombolnia. Nemsokára ezen események után János bevégezte viszon tagságokban gazdag életét.

Bajezid szenvedélyes és vad természete nem vala képes a békével hosszabb ideig megférti: s ha nem talált, tehát keresett okot, mely őt újból meg újból a harczok izgalmas körébe hívta, mely tulajdonképpen elemét képezte ezen zsarnoknak. Említettük, hogy a rigómezei ütközet után három részre osztotta hadát; egyikét ezeknek Oláhország ellen küldötte. Azonban Mircse vajda rendkívüli vitézséggel védelmezte országát, s végre csak a túlnyomó erőnek és az ozmánok által kifejtett embertelen gyilkolási és mészárlási rendszernek volt kénytelen tágitani, a midőn elismerte a szultán fenségét Oláhországra nézve s évi adó fizetésére kötelezte magát. Az ozmánok ettől fogva, vagyis 1391. óta sorolják Oláhországot rendes adófizető tartományaik közé.

Ugyancsak az 1391. és következő években az ozmánok betörései Magyarországra mindig gyakoriabbak lőnek, úgy, hogy Zsigmond király követek által kért felvilágosítást Bajezidtól, minthogy a magyarok eddigelé ellene támadást még nem intéztek. Bajezid szokott göggel fogadta a magyar király követeit, s már az első találkozásakor szenvedélyes haragot árult el úgy a magyarok, mint kivált Zsigmond király iránt, kinek végre azon izenetet küldte: hogy nemsokára meg fogja őt látogatni országában, és pedig harczosainak kíséretében; onnan azután egyenesen Rómába fog menni s Szent Péter oltárán megabrakoltatni harci paripáját.

A féktelen dölly és elbizakodottság mélyen sértették a keresztény fejedelmet. Ehez járult, hogy Manuel császár, ki fővárosába szorulva fogolyként őrizteték Bajezidnak Konstantinápoly kapui előtt tanyázó katonáitól, mindig sürűbben fordult levélben és személyes megbízottak által Zsigmondhoz, kit trónjának védelmére kért fel, mely, miként mondá, egyszersmind a kereszténységnek utolsó támasza keleten.

Zsigmond, ki a nyugati udvarokkal és kivált VI. Károly francia királylyal barátságos viszonyban állott, s kinek mint legközelebből érdekeltnek égető feladata volt országát a legközelebbi jövő eshetőségei ellen még idejében biztosítani, nyílt levélben kérte fel a keresztény udvarokat segélyre. — Ezen felhívás tulajdonképpeni célja volt, az ozmánok ellen egy keresztes hadjáratot létesíteni, melynek feladatai közé tartozott volna tágasabb értelemben a Szentföld felszabadítása is.

Habár az idők a keresztes háborúk óta nagyon megváltoztak, a tudomány és művészet, a kereskedelem és közlekedés azóta jelentékeny előhaladást tőnek, s az emberi társaság lassankint inkább gyakorlati eszmékért kezde hevülni, annyi mégis bizonyos, hogy a nemesség, és pedig első sorban a francia lovagok bizonyára nem csekélyebb hévvel ragadták meg a felvetett eszmét, mint őseik egykoron a clermonti zsinat felszólítását. — De nem csupán Franciaország, hanem a Németbirodalom és Olaszország is, kiváltképpen a pápa felszólítására nagy érdekel karolták fel az ügyet.

Zsigmond király, ki már elébb, 1392-ben vezetett

egy hadat Bolgárországba s nem egy, habár kisebb ütközetben győzedelmeskedett az ozmánok felett, jól ismerte az ellenség harczai szokásait és bámulatos kitartását kivált a harcz végzetes pillanatában; s ez okból a megindult érdekeltséget az új keresztes had mellett minél inkább fokozni igyekezett. Tapasztalatai szerint a hadjárat nem volt oly könnyű, s azért kivált a francia közvélemény vérmes, sőt könnyelmű várakozásait és ennek következtében lábra kapott elbizakodottságát mindenképpen ellensúlyozni iparkodott. A következmények megmutatták, mennyiben volt igazolva Zsigmond ez érdembeli igyekezete.

Zsigmond az 1396. tavaszán két egyházi és egy világi főurból álló követtséget küldött Párisba VI. Károlyhoz egy sajátkezű levelével. Ebben ékes és egyszersmind szívhez szóló szavakban volt a keleti országok sanyarúsága, a szerencsétlen lakosok üldözése és legyilkolása, s a városok és falvak kifosztogatása leírva. Megemlékezett a levél a fenyegetett byzanczi császárságról is, és különösen azon veszedelmes terjeszkedéséről az ozmánoknak, kik immár Európa szívét, a kereszténység központját fenyegeték. Végül a legkeresztényebb fejedelemhez és népéhez fordul: segílyt kérván a fenyegető veszély ellen. A levél tartalma, melyet a király parancsolatából az egész országban kihirdettek, roppant hatást gyakorolt a francziákra s néhány hét alatt Dijon táján oly nagy számú önkéntesek gyülekeztek össze, hogy azok nagyobb részét vissza kelle utasítani s csak mintegy 8000 válogatott harczos szemeltették ki közülök.

Az így alakult francia segílyhad élén a burgundi herczeg és legidősb fia Nevers gróf állott, kik a királyi házzal közeli rokonságban voltak. Ezek körül csoportosultak a legelső főnemesi családok diszei, mint: Guy és la Tremouille, továbbá Eu gróf és Boucicault tábornagy; nemkülönben a Bare, de la Marche és Artois grófok, hasonlólag királyi vérből; valamint Franciaország hős tengernagyja de Vienne és még számtalan mások, kiket a történelem mind feljegyzett mint vitéz harczosokat, kik azonban oroszlánbátorságuk és magas származásuk daczára sem voltak mentek azon kor erkölcsi és társadalmi hibáitól, melyek részben szerencsétlenségüket elő-

idézték. A lelkesedés tisztán eszményi iránya nem sokáig tartott, s helyét a nemes de tudatlan vitézség váltotta fel.

Ezen válogatott sereg, mely útközben még a német-birodalmi segélyhaddal egyesült, melyet a pfalci választófejedelem vezényelt, ápril havában levonult Budára, hol Zsigmond által nagy kitüntetésekkel fogadtatott. A bajor vitézek között volt az ismeretes Schiltberger is, ki a nikápolyi szerencsétlenség alkalmával az ozmánok fogságába került s 30 évet töltött rabszolgaságban. Utóbb megszabadulván, haza jött és megírta sok tekintetben érdekes élményeit, melyek „Reise im Orient“ czim alatt több kiadásban jelentek meg Németországban.

Az egész had, mely ápril havának utolsó napjaiban Budán egyesülve volt, megközelíté a 100 ezeret. Zsigmond, kinek Bajezid már elébb megizente, hogy május havában a Dunán keresztül fog egész hadával Magyarországra jönni, a kiindulást sietteté, úgy, hogy az összes hadsereg május derekán már Orsovánál állott. Hiányos előkészületek folytán azonban a sereg átszállítása a Dunán további nyolcz napot vett igénybe.

Még mielőtt a hadsereg Budáról megindult volna, máris oly jelek kezdének mutatkozni, melyek minden komolyabban gondolkozót aggodalomba ejthettek. Az akkori idők mindennapi jelenségei közé tartozott ugyanis, hogy a seregeket minden lépten-nyomon, egy másik sereg követte, mely feslett erkölcsű, pénz és kék után sóvárgó nőszemélyekből állott, mely azon idők erkölcsi állapotát felette szomorú színben tünteti elénk. Ezen mótelyei az emberiségnek itt sem hiányoztak s könnyen elgondolható, hogy kivált a könnyű vérű francia harczosokra mily ros hatással voltak. Ezen szomorú körülménynek tulajdonitható, hogy a keresztény sereg már kezdetben nem volt oly fegyelmezett és szigorú rendhez szoktatható, miként az kívánatos lett volna, kivált egy oly ellenséggel szemben, mely ezen kellékekkel bőven el vala látva. Hiába tiltakoztak a hadseregben lévő papok ezen kiséret ellen, hiába voltak magának Zsigmond királynak minden ide irányzott fáradozásai, ezen eleven dögvész mindenütt követte a tábort s megkötötte a harczosok úgy lelki mint testi működését.

Igy érkezett a sereg az Al-Dunára; így vonult be

az ellenség földére. Az előhadat a magyar, német és oláh csapatok képezték, ezt követték a francziák, míg Zsigmond király a burgundi herczeggel az utóhadat vezette, melyben a magyar nemesség, köztük: Laczkovics, Perényi, Gara stb. nagy számmal volt képviselve. Orsovától Widdinig, mely egy görög parancsnok alatt, úgy látszik, vegyes ozmán helyőrséggel volt ellátva s csakhamar megadta magát, győzedelmesen vonultak keresztül a keresztények, s több, habár jelentéktelen csatározások eredménye, kivált a francziák elbizakodottságát egész a könnyelműségig fokozta. A keresztény lakosságot mindenütt a francziák vették védelmük alá; azonban az itt ott talált mohamedánok irgalom nélkül felkonczoltattak. Szeptember derekán végre az egész hadsereg az erős Nikápoly alá érkezett, melyet nem nagy őrséggel Toghán bég védelmezett.

A város, kivált a nagyszámu vidéki lakosságot tekintve, nem volt eléggé élelemmel ellátva, úgy, hogy midőn azt a keresztények minden oldalról körül táborozták, csakhamar a legkomolyabb jelei kezdének mutatkozni a szükségnek és élelemhiánynak; mely körülmény Toghán béget arra birta, hogy kiküldött hírvivők által értesítse Bajezidot a fenyegető veszélyről.

Bajezid, ki ekkor éppen komolyabb ostrom terveivel Konstantinápoly falai alatt táborozott, alig vevé a hírt, hogy Nikápoly veszélyben forog, midőn azon izenetet küldé Toghán bégnek, hogy nyomon követi a hírvivőt.

E közben a Nikápoly alatt táborozó keresztény hadak, de kiváltképpen a francziák féktelen tivornyák és multságok között tölték a napokat és éjeket, s mindenre gondoltak inkább, mint az ozmánok közeledésére. Elbizakodottságuk annyira ment, hogy még azokat is, kik időről időre az ellenség közeledését jelentették, árulóknak s az ozmánok titkos szövetségeseinek nyilvánították; sőt ezen vélt merényletükért nem ritkán tettlegetésekkel bántalmaztattak is. — A tábori sátrak puhító kényelemmel és fényüzéssel voltak felszerelve, melyekben a megszokott vitézség mellett a kényelem és élvezet hajhászata pusztító szenvedélyei üttették fel tanyájukat.

Ez alatt Bajezid gyorsan közeledett a harc színhelyéhez, míg a keresztények nagyobb része még mindig

szokott könnyelműséggel élvezte a tétlenség és képzelt biztonság veszedelmes gyümölcseit. Dél tájban volt, midőn Bajezid könnyű lovasai már a keresztény tábor körül száguldának. Nagy volt most egyszerre a rémület, még nagyobb a zavar mint annak kísérője. Csak a francziák nem akarták még most sem hinni a valót, de midőn az ostromlott vár őrségének örömrivalgása a bástyákról lehatott a keresztény táborba, a könnyüvérű népség egyszerre tudatára ébredett a veszedelemnek.

Zsigmond király első volt, ki a helyzet komolyságát átlátta s egyedül neki köszönhető, hogy a harczosok még idejében csatarendbe sorakoztak. Példája és nyugalma rendkívüli hatással volt az egész táborra, mely rövid idő alatt készen várta az ellenséget. De Bajezidnak nem volt szándéka a támadást megkezdeni; ismervén a keresztények heves harczmodorát, a támadást ezektől várta.

A csatarend felállítása alkalmával mutatkozott szűkkeblűségnek és hiúságnak, — mely vád különösen a francia lovagokat terheli, — mint a következmények megmutatták, a legkárosabb következményei voltak. A francia hadnak Zsigmond terve szerint csak a második sorban kellett volna az ellenséget megtámadni. A király a könnyű török előhad ellen első sorban az egyesült magyar-német hadat rendelte támadásra; de ezen intézkedése által mélyen sértve érezték magukat a francia nemesek, s szemben az ellenséggel oly visszautasíthatlan szenvedélyvel követelték Zsigmondtól az elsőséget, hogy ez képtelen vala zajos kívánságukat megtagadni. Így a francziáknak jutott az első támadás dicsősége, de egyzersmind őket terheli a nehéz vád is, hogy ez által az ütközet sorsát eldöntötték.

A francziák ellenállhatatlan vitézséggel rontottak az ozmán sorokra s mindent eltiportak, mi útjokat állotta: s míg Franciaországban az udvar egyházi körmeneteket és nyilvános imákat tartott a harcz szerencsés kimenetéleire, addig vidáman lobogott a szűz Mária képével diszitett francia zászló, melyet az ősz, de rendíthetlén Vienne admirál tartott kezében. Mindig hátrább szorítottának az ozmánok, kiknek felhalmozott holttemei máris akadályozni kezdék az előnyomulást.

Zsigmond, ki az egész hadjárat alatt épp oly nagy

gondosságot, mint gyakran gyengeségre mutató elnézést tanusított, most, a döntő pillanatban valódi hadvezéri tehetséget árult el; s ha az alatta harczoló vitézek parancsait mindenben szigoruan követik, majdnem bizonyos, hogy a végzetes harcz kimenetele szerencsés lett volna.

Alig ezer lépéssel a francziák mögött a főhad állott Zsigmonddal, a következő rendben: a jobbszárny Laczkovics István vezérlete alatt a magyarokkal; a balszárny az oláhokkal Mircse vajda alatt; a központban végre a bajor és styriai segélyhadak Zsigmonddal; közelében voltak: Gara nádor, a pfalcsi választó fejedelem, czilli-i Herrmann gróf és mások. Az egész sereg háttal éjszaka a Dunára támaszkodott s egy tágas magaslatot foglalt el.

Bajezid, kinek összes hadereje legfeljebb 120 ezerre tehető, három hadrendre osztá fel seregét. Az elsőben 24 ezer nagyobb részben janicsár fogadta a támadókat; a középhad 30 ezer kitűnő lovasból állott; míg az utóhadban mintegy 50 ezer nagyobbrészt válogatott lovassal rendelkezett Bajezid. Ide számíthatók még a szerb, bolgár és albániai keresztény segélyhadak is. Az utóhad, mint a sereg zöme délnek egy erdős magaslatra támaszkodott.

A francziák első támadása a janicsárok ellen volt intézve, kiknek sorai roppant mészárlás után, mely tizezer ozmán harczosnak került életébe, végre sikerült keresztül törniök. Az ozmánok által akadályképpen a földbe vert hegyes vasczölöpök nem voltak képesek a francia hősöket feltartóztatni, kik csodálandó vitézséggel támadták meg most a még számosabb s eddig a harczban részt nem vett középhadat. A győzelem itt még nehezebb volt; de rendithetlen bátorságuk itt is minden akadályt leküzdött s miután a hadrend védelmére felállított ozmán lovasságot megsemmisítették, ezt magát áttörték, mire az ozmánok rémülettel kezdenek megfutamodni azon magaslat irányában, melyen Bajezid maga, — ki a veszedelem láttára már parancsot adott a visszavonulásra, — mintegy 50 ezer pihent harczossal állott. — A francziák, elragadtatva a győzelem lángoló tüze által, nem vették figyelembe, hogy a szakadatlan harczban erejük immár fogyatkozni kezd, s hogy harci paripáik sem bírják már sokáig a minden mértéket meg-

haladó erőmegfeszítést... De újból meg újból előre törtek s miután a magaslatot elérték, már-már az utóhaddal állottak szemben... Most azonban, a döntő pillanatban, melytől minden függött, mintha egyszerre ébredtek volna tudatára az óriási merényletnek, ezen még az imént rendithetlen hősök miként egy adott jelre, vad futásnak eredtek... Hiába volt az ősz Vienne dörgő szózata, ki balkezében a szűz Mária lobogóval, jobbjaiban pedig halált osztogató kardjával újból meg újból a leg-sűrűbb soraiba rontott az ellenségnek; s kinek kezéből hatszor ragadtaték ki a szent lobogó s ki ugyanannyiszor szerezte azt vissza; mignem számtalan sebekből vérezve lehullott lováról s kilehelé hős lelkét.

Bajezid alig vevé észre a harczenét ezen nem várt fordulatát, midőn sietett azt felhasználni. Pihent seregével miként a völgybe aláomló görgeteg rontott a menekülő francziák után, kiket fáradt és kimerült lovaikon még elébb utólért, mint azok a magyar főhadhoz értek volna, mely eddig a harczenében még semmi részt nem vett. A francziák nagyobb része levágatott s csak 24 lovag jutott utóbb még az ozmánok fogságába. Ezek között találjuk: Nevers, Eu, Bar és Tremouille grófokat, továbbá Boucicault marsallt stb., kik nehéz bilincsekre verve, a haragtól dühöngő Bajezid elé vezettetének.

Most egyszerre megváltozott az ütközet képe. Az ozmánok minden oldalról rettentő kiáltással támadták meg a főhadat, melynek két szárnya be sem várva a gyors rohammal közeledő ellenséget, vad futásnak eredett; mi annál végzetesebb lőn, mert a menekülők mindnyájan a Duna felé tartottak, melynek meredek partjairól ezerek zubantak alá a folyam hullámaiba s lelték sirjukat, míg mások a túlterhelt hajók elsüllyedése alkalmával vesztették el életüket, s csak csekély volt azon szerencsések száma, kik ezer viszontagságok után hazájukba visszakerültek.

Egyedül Zsigmond király állott ellent egy ideig mintegy 12 ezernyi központi hadával, mignem a túlnyomó erő s a beállott éj rémes sötétségének befolyása alatt, mely még jobban növelé a vad rendetlenséget, seregével együtt futásban keresett menekülést. A nürnbergi várgróf Hohenzollern Frigyes, az esztergomi érsek,

ezilli-i Hermann és a János-lovagrend nagymesterének kíséretében sikerült Zsigmondnak egy dunai hajóra szert tenni s azzal a folyam torkolatáig eljutni, hol a menekülőket a rhodosi lovagok hajói fogadták be s Konstantinápolyon keresztül Dalmáciaiba szállíták.

Az egész tábor, a királyi kincsek és drágaságok, roppant mennyiségű élelem és hadikészletek stb. mind a győzedelmes ozmánok kezébe kerültek. Nagy volt a hadi foglyok, még nagyobb az elesettek száma. Az ozmánok részéről nem kevesebb mint 60 ezer halott boritá a csatatért, a keresztény elesettek száma nem lehet kevesebb. S így, habár óriási áldozatokkal vásárolva meg, a győzelem teljes volt, s Bajezid nem tarthatott többé Nyugat-Európától, mely ezúttal legelőször érezte közvetlenül az ozmánoknak még kevéssel előbb kicsinylett, de immár rettegett hatalmát.

A nikápolyi ütközet nem annyira politikai következményeiben, melyek, miként látni fogjuk, egy másik esemény által részben megakasztattak, hanem inkább folyamában egyikét képezi azon jelenségeknek a történelemben, melyek fölött a vélemények nagyon szétágaznak.

A keresztény világ részéről rendkívüli előkészületek tétettek ezen hadjáratra, de sem a kereszténység lelkesülése és áldozatkészsége, sem pedig a nyugat rokon-szenve, sőt tetteleges segélye nem vala képes azon csapást feltartóztatni, melylyel a keleti barbárok a nyugatot s vele a művelődést sújtották. Mert ezen időtől fogva rövid megszakitással feltartózhatlanul nyugat felé tartott a barbár áramlat, mely elnyelte Budát, fenyegette Bécset s ha itt végre meg nem töretik, valószínű, hogy a nyugati kereszténység legalább részben az izlam fenhatósága alá kerül, miként Oroszország politikai megaláztatásával együtt a keleti egyház századokig a mohamedhitű tatárok kegyelméből tengett. Így tekintve a nikápolyi veszedelem nem csupán nemzeti, hanem egyszersmind általános művelődési veszedelemnek is nevezhető.

Az erők, melyek egymással szemben állottak, megközelítőleg egyenlők valának. A keresztények már régebben Nikápoly alatt táborozván, nemcsak megerősítheték, hanem egyszersmind ott választhatták állásukat, hol az

legczélszerűbbnek mutatkozott. A keresztény bolgár népesség, melynek földjén táboroztak, nem viseltetett iránnyukban ellenséges indulattal, legalább nem találjuk ennek sehol sem nyomait; ellenkezőleg már a hadjárat természeténél fogva inkább feltehető, hogy a lakosság a keresztény haddal rokonszenvezett. Végre — talán csak a szükséges ostromszereket leszámítva, minthogy Nikápoly megvétele elején rohammal terveztetett, — a hadsereg mindennel el volt látva, mi az akkori idők hadviseléséhez szükséges volt. Sőt ha nem csalódunk, Engelnél azon állítással is találkozunk, hogy Zsigmond táborában már ágyúk is voltak találhatók, melyek az európai hadviselésben állítólag itt jöttek volna először használatba. . . . . De hiányzott egy fontos tényező, mely nélkül a harcban győzelem nem is gondolható, s ez a fegyelem és engedelmesség volt, melyek hiányában a legszámosabb had is csak bénult test, melynek mívelleteit nem a tervszerű akarás, hanem a véletlen vezérli.

S vajjon ki állítaná, hogy a keresztény had, mely Nikápolynál a nyugati mívelődésért állott tűzben, ezen felette fontos kellékekkel birt? . . . Igaz, hogy a fegyelem fentartása már azáltal is nagyon meg volt nehezítve, hogy a hadsereg különféle nemzetiségekből állott. Azonban van egy közös tulajdonsága a vitézségnek, mely egy közös czélért való küzdelemben minden más érdek fölé emeli a harczost: s ez az egyenlő bátorság. De fájdalom, ezen tulajdonsággal nem birt általánosan a keresztény had. Mert míg a francziák aránylag kis csapatjukkal az ellenség elő- és középhadát egymaguk megsemmisítették, míg óriási erő ellen órákon keresztül egyedül harczoltak, addig a közép- és utóhad magyar, német és oláh harczosaival mozdulatlanul, miként lebűvölve, szemlélte az egyenlőtlen harczot, a nélkül, hogy a kellő pillanatban való belépése által a harciba a vitéz francziákat támogatva s így a győzelmet, melyet amazok már-már kivívtak, teljessé tette volna. S végre, midőn a francziák a túlfeszített erő ellenhatása alatt hátrálni kezdenek, midőn a lét vagy nem lét kérdése a főhad elő állott, ez, a nélkül, hogy az ellenséget bevárta volna, vad és rendetlen megfutamodása által nemcsak végveszedelmet, hanem szégyent is hozott azokra, kik az utókornak mu-

lasztásaikért számolni tartoznak. Gibbon, ki a nikápolyi ütközetet bővebben írja le, azt mondja: „*ha a francziák a magyarok híggadtságával, a magyarok ellenben a francziák vitézségével bírnak, az ütközet kimenetele más lett volna.*“

Semmi sem bizonyítja az ozmánok hadviselését, de különösen Bajezid kegyetlenségét jobban, mint azon undorító, czél és szükség nélküli vérengzés, mely a harczt utáni reggelt követte. Itt Bajezidot az emberiség ördögként látjuk működni, a boszú és gyűlölet legrútabb köntösében. Az embertelen zsarnok fényes sátra elé hajtja a szíjak és kötelek által egymással tömegesen összehilincselt keresztény foglyokat, s egy adott jelre megindúl a mészárlás. A védtelen szerencsétlenek ezerével gyilkoltatnak így le; a jajkiáltások, imák, átkok, melyeket a haldoklók az ég felé szórnak, a megmagyarázhatlan öröm egy nemével tölti el a roppant gyilkolás intézőjét, ki még mindig sátra előtt élvezettel szemléli az undorító látványt. Végre délután négy óra körül — mintegy utálatig élvezve a szörnyű jelenetet — megszünteti az öldöklést. . . . Több mint 5000, mások szerint 10,000 fogoly esett egyedül itt áldozatul a barbár vérengzőnek; ide nem számítva azon ezereket, kik az elmúlt napon harcztban vagy futás közben vesztették el életüket. A többiek, és pedig csak az ifjúság nyervén részben kegyelmet, rabszolgaságba hurczoltattak, hol legnagyobb részük nyomorútan elveszett.

ÖTÖDIK FEJEZET.

A nikápolyi ütközet következményei. — Bajezid visszavonulásának okairól. — Byzancz helyzete — Segély nyugatról. — Manuel utazása Nyugat-Európába. — Görögország. — Az ozmánok Görögországban. — Hadjárat Peloponnesosban. — Manuel a nyugati udvaroknál. — Hír Konstantinápolyból. — Hazaérkezés. — Belső állapotok. — Timur és az ozmánok. — Követségek. — Tokat és Sivas elfoglalása. — Bajezid megindulása Timur ellen. — Rosz előjelek. — A harc előtt. — Az angorai ütközet. — Bajezid fogságban. — Bajezid halála. — A mongolok kitakarodása.

Bajezid nem sokáig időzött a dunai tartományokban, s feltűnő, hogy a nagy győzelmet nem használta fel úgy, miként azt tehette volna. Ha meggondoljuk, hogy most a nyugat, de kivált Magyarország védtelenül ki volt téve az ozmánok támadásainak, s ha tekintetbe vesszük azon roppant zavart és rendetlenséget, mely a szerencsétlenség hírére az egész országban lábra kapott, s melyeket még növelt azon körülmény, hogy Zsigmondról elején senki sem tudott biztos hirt mondani, s míg némelyek az ozmánok fogságában, mások a harc-téren elesni látták, ismét mások Konstantinápolyba hagyták menekülni; s ha végre Laczkovits honáruló tervét, Zsigmond távollétében az ozmánok segítségével nápolyi Lászlót a trónba helyezni, — emlékezetünkbe visszaidézzük, könnyen megérthetjük azon általános rémületet, mely a kedélyeket megragadta s már-már az önfeladás-sal látszék alkudozásba hozni a nemzetet.

Azonban a rémület még ezúttal nem volt indokolt; igaz, hogy Bajezid portyázó csapatai Thuróczy tanúsága szerint kiváltképpen a Szerémségben és Boszniában, — mely utolsó királyának Dabisjának halálával szerződés-szerűen Zsigmondra szállott, s hol később a lázadó Hervoja oly sok zavart csinált, — nagy pusztításokat vittek

véghez, de voltaképpen a Drina melletti Zwornik kivételével eddigelé tartósan még sehol sem állapodának meg; s azért megjelenésük inkább egy elemi csapáshoz hasonlított, melynek következményei ugyan sokáig láthatók, de a mely a nemzet belső életére egyelőre még nagyobb befolyást nem gyakorolt.

Bajezip visszavonulása a nikápolyi győzelem után a történelemben sokféle magyarázatra adott alkalmat. Némelyek az időközben Ázsiában kiütött zavargásoknak, vagy a szultánnak az ingadozó byzanci trón ellen intézendő terveivel hozzák összeköttetésbe, melyek Bajezip személyes megjelenését szorgosan kívánták; mások Bajezipnak egy fájdalmas testi nyavalyája által kívánják indokolni, mely egy görög író szerint nemi kicsapongásainak volt következménye s melynek befolyása alatt gyakran napokat töltött beszámíthatlan állapotban, elzárkózva palotájába vagy tábori sátrába. Azonban egy harmadik magyarázatát is adhatnók ezen sokszor megbeszélt eseménynek; s ez, Bajezipnak teljes tájékozatlansága a nyugat segélyforrásai, népessége és harczias szelleme felől. Az általános ismeretek akkoron még felette gyarlók valának, a tudatlanság pedig, mely amazokat helyettesíté, talán csak kevés kivétellel annyira ment: hogy legtöbbször a szomszéd országok maguk teljesen ismeretlenek voltak egymásnak úgy belső, mint népességi és nemzetiségi viszonyaival. Így, mint láttuk, Zsigmond és hadserege mély tudatlanságot árult el az ozmánok és véderejőknek megítélésében. Más oldalról az ozmánok sem tudtak többet ellenségeikről; ellenben azon körülmény, miszerint a francziák hallatlan vitézsége majdnem kétséssé tette győzedelmét, Bajezipot méltán gondolkozásba ejthette. Végre az ozmán politika terjeszkedés tekintetében mindig oly gondos mérsékletet árult el, hogy Bajezipról sem tehető fel: miszerint kalandos és merész vállalatok által idegen országokban és nemzetiségek ellen, még mielőtt azok viszonyaival közelebbről megismerkedne, az eddigi sikert kockára tette volna. Tudjuk, mily sokféle érintkezés, támadás stb. előzte meg az ozmánok végleges meglepedését Európában; mily gondosan és fokozatosan haladának terjeszkedéseikben Szerbiát és Bolgárországot illetőleg. Tudjuk, hogy mielőtt egy nemzettel teljesen készen nem valának, azaz

mielőtt azt teljesen védtelenné nem tették, addig csak rablóhadjáratokat intéztek a többiek ellen; mely alkalommal azután nemcsak gyengíteni és kifosztogatni, hanem kémkedés és az elhurczolt lakosság vallomásai alapján oda igyekeztek, hogy azon országok különféle viszonyaival megismerkedjenek, mit később komolyabb megszállás alkalmával gazdagon kizsákmányoltak. Ez a barbár hódítók józan ösztönének teljesen megfelel.

Sehol sem volt a rémület az ozmánok győzelmének hírére nagyobb, mint Konstantinápolyban, mely minden reményét ezen hadjárat sikeréhez kötötte s melynek fejlődeme a nyugati udvarokkal való érintkezése által lényegesen hozzájárult annak létrejöveteléhez s ki most egyedül és védtelenül állott a boszúvágyó barbár haragja előtt. És valóban Bajezid a Dunától egyenesen a Bosporus felé tartott s Manuelt a főváros átadására szólítá fel. De a császárban a szégyen érzete felkölté most a szunyadó bátorságot és önbizalmat, — s a szultán követeit felelet nélkül elutasítá. — Bajezid ellenben a kudarcz daczára még most sem mert nyílt támadást intézni Konstantinápoly ellen; hanem a táborában tartózkodó János herceget, a világtalan Andronikus fiát, ki apai örökségéből és Bajezid kegyelméből még csak Selymbriát birta, ígérek és fenyegetések által rávette, hogy unokatestvére Manuel ellen mint trónkövetelő lépjen fel. A szultánnak ezen épp oly gyáva, mint hasztalan kísérleteit meghiusította maga János az által, hogy a fenyegetett császárt a dologról titkon értesíté, s egyuttal biztosítá, hogy semmiféle szándokai a byzanczi trónra nincsenek.

Minthogy Bajezid ezen oldalról terveit megvalósítani sehogy sem birta, s hogy mégis új hadjáratok által nevét és seregét továbbra is rettegés tárgyává tegye, s mert végre ezen úton a roskadozó byzanczi trón alól ismét egy támaszt eltávolíthata, — hadjáratra készült Görögország és a Peloponnesos ellen.

Részint az önfentartás ösztöne, részint az ozmánok ismert kegyetlensége és hűtlensége arra birták a nyugati udvarokat, hogy ezentul több figyelemmel kísérték a keleti eseményeket s ezen megváltozott irány befolyása alatt inkább mutattak hajlandóságot a fenyegetett byzanczi trón támogatására. Boucicault tábornagynak, egyike azon

keveseknek, kik a nikápolyi veszedelmet túléltek, — sikerült 1399-ben VI. Károly francia király és Manuel császár között oly közeledést hozni létre, mely nem csekély befolyással volt a keleti események fejlődésére. A francia udvar becsületbeli kötelességének tekintette a Nikápolynál elesett francia lovagok halálát megboszulni; s miután a még életben maradt nemesek s ezek közt Boucicault is, kétévi rabság és gazdag váltságdíj lefizetése után hazájukba visszatértek, csak alkalom kellett, hogy ezen hajlama határozott alakban nyilvánuljon. Az említett tábornagnak tehát, ki a keleti viszonyokat jól ismerte, nem nagy fáradságába került rövid idő alatt egy, 1200 főből álló merész csapatot gyűjteni, mely azon cím alatt, mintha a byzanci császár zsoldjába fogadta volna, csakhamar tengeren utnak indult Konstantinápolyba.

A francziák jelenléte és vitézsége, de kivált azon ígéretök, hogy nemsokára számosabban fogják őket követni, új reményt öntött a sokat megpróbált csüggedező lakosság keblébe. S valóban, egyedül a francziáknak köszönhető, hogy a politikai dolgokban eddig közönyös vagy éppen ellenséges indulatu genuiaiak és velenceiek lassankint a császári trón támaszai lettek; minek jótekonny hatását csakhamar alkalma volt Manuelnek is érezni.

János herczeg, ki titkon elhagyta Bajezid udvarát és Selymbriába vonult vissza, nem csekély aggodalomban volt, mióta tudta, hogy a szultánnak értésére esett a császárrali egyetértése, s szüntelen eszközökről gondolkozott, melyek kényes helyzetén segíteni képesek lennének. Boucicault tábornagy, ki Manuel császár személyes megjelenésétől az európai udvaroknál, de kivált Franciaországban a kereszténység ügyének keleten sokat ígért, mindenképpen igyekezett a császárt ezen utra, — melyet apja annak idején oly kétes körülmények között tőn, — rávenni. Manuel végre a francia tábornok sürgetésének engedvén, elhatározta a keresztény fejedelmek segélyét személyesen szorgalmazni; távolléte alatt azonban nemes indulatu unokaöccsét Jánost ideiglenesen a kormányzással megbizni.

János, alig értesült császári nagybátyjának ezen reá nézve oly kedvező elhatározásáról, midőn a szultán által

mellé rendelt kémek ébersége daczára sikerült Selymbriát elhagynia és Konstantinápolyba sietni, hol a császár által szívélyes kitüntetéssel fogadtatott. — Röviddel ezután Manuel családjával együtt, melyet utközben Methonében helyezett biztonságba, elhagyá fővárosát s Boucicault kíséretében Francziaországba hajózott.

Bajezip, midőn ezekről értesült, boszuságának a byzanczi események fölött egyelőre más irányt adott. Görögország, mely az utóbbi századokban, de kivált a frank feudum behozatala óta fokonként sülyedett anyagi jólétében, politikai jelentőséggel is csak annyiban birt, a mennyiben Byzanczhoz tartozandóságában még némi kis fontosság rejtett, az ozmánok terjeszkedésének hosszú korszakában véres harczok színhelye volt. Ha politikailag nem, de szerencsés fekvése és kedvező éghajlata által a kereskedelemre nézve annál nagyobb fontossággal birt. S habár a szultánok a kis-ázsiai ipart még nem szándékoztak új tartományaikban meghonosítani, minthogy ezen veszélyes versengés ellen az ázsiai ozmánok ellenszegülésétől tartottak, arra mégis ügyelének, hogy kereskedelmük minél nagyobb kiterjedést nyerjen. Itt fognak utóbb, mint látni fogjuk, az ozmánok és velenceziek érdekei egymással összeütközésbe jönni.

De volt még egy más ok is, mely Bajezip előtt Görögországot kívánatos birtoknak tüntette fel. A byzanczi császárság lassankint elvesztette minden tartományait, melyek a Fekete és az Adria-i tenger, továbbá a Duna és a Rhodopé bércei között fekvének. Görögország mindazonáltal, habár csak névleg, függő viszonyban volt még mindig Byzancztól, ámbár a körülmények és a távolság az utóbbi időkben sokat lazítottak azon viszony szorosságán.

Görögország sokáig a byzanczi császárok secundogeniturája volt; csak hogy a fejedelem, vagy despota, miként neveztetik, kivált az erélyesebb császárok alatt sohasem birt nagyobb politikai önállósággal s inkább a császár helytartójának tekintetik. Megjegyezzük, hogy a despota szó, mely egy hűbéres fejedelem czíme volt az európai keleten, épp oly kevésbé bir annak mainap szokásos értelmével, mint a classica-i korszakból a tyrann szó.

Mióta Byzancz hatalma és tekintélye napról-napra alább szállott, Görögország is mindig jobban kibontakozott régi kötelékeiből, s számtalan apró tartományokra oszlott, melyek fejei magukat despotáknak nevezték. Az ekként szétदारabolt s belső viszályok által még inkább gyengített ország meghódítása nem látszott felette nehéz feladatnak. Ha tehát Görögország és a Peloponnesos, mely utóbbi mindig ide értendő, az ozmánok kezébe kerül, ez által a konstantinápolyi árnycsászárság legutolsó erkölcsi támaszától is megfosztatnék, mely létjogosultsága mellett talán még szólani tudna, s Görögország meghódítása Byzancz végleges bukását fogná jelenteni.

Az 1396. év tavaszán látta először a classicai hellén föld az újabb idők barbárjait. A Thermopylek szorosán nem állottak most azon rendithetlenek, kiket az utókor kegyelete még mindig eleven emlékezetben őriz; elhagyatva állott Hellas eme természetes kapuja s a tudatlan barbárok aligha sejtették, mily nagyszerű emlékek színhelyére tették otromba lábaikat. Egykor a xerxesi hadmilliói nem valának képesek Hellást meggyőzni; a perzsák nyilainak árnyékában harczott egy maroknyi nép — egy fegyverzett tenger ellen, s halála által nagyobb és maradandóbb diadalt szerzett magának, miként a világ legnagyobb hódítója.

De az idők megváltoztak. A régi Hellas népe már kipusztult. A mívelt Róma, a barbár góth, vandál, hún, avar, szláv, stb. népek mindnyájan átkeltek sírján, mindnyájan hátrahagyták nyomaikat a feldult, kifosztogatott országban. S az ozmán hadak csak törpe embereket és romokat találtak; amazokat szolgálkává tették, emezeket nem bántották.

A nyugati kereszténység készülődései 1396. elején, egy kis időre még elhárították a veszélyt Görögországról. De mindjárt a nikápolyi ütközet után újból jelentkezett.

Ewrenos bég, a tapasztalt vén harczos, kit mélyen sértett, hogy a nikápolyi ütközet után Oláhország ellen intézett hadjárata oly szerencsétlenül ütött ki; s ki Mircse vajda győzedelmei következtében majdnem egész seregétől megfosztva, hagyta el kudarczainak színhelyét, — most égett a vágtyól, a kellemetlen csorbát mihamarább

kiköszörülni. Működéseit ezuttal jobb siker követte, mert a védelem a görögök részéről épp oly eredménytelen mint elégtelen volt s egyik város a másik után sietett meghódolni. A Thermopyléktól egész a korinthusi földszorosig majdnem minden akadály nélkül eljutott az ozmán had. Delphi hercegnője, kit az egykoru írók kicsapongásai miatt valódi Phrynének rajzolnak, viruló leányával együtt — ki egy szomszéd fejedelemnek már el vala jegyezve, — Bajezid elé sietett s a szultánnak lábaiboz borulván, bectelen életéért könyörgött. Bajezid, miután Delphit ozmán területnek nyilvánítá, a hercegnőnek megkegyelmezett, leányával pedig háremjét gazdagítá. A Peloponnesosban két részre oszlott a hadsereg. Az egyik Ewrenos béggel délnyugati irányban dulta fel a félszigetet egész Modonig és a régi Spartáig, hol a mistrai fellegvárban rettegve nézett közeledésük elé az erélytelen despota Theodoros. A másik Jakub pasával éjszaki irányban pusztított és a jól védett Argost fenyegette. De tartósabb ostromot ez sem volt képes kiállani s csakhamar az ozmánok kezébe került, kik teljesen lerombolták, lakosait pedig, kik a környéken összeszedett szerencsétlenekkel együtt 30 ezeren felül valának, a kis-ázsiai rabszolgavásárookra hajtották.

Miután így a Peloponnesos, vagy miként a középkorban nevezték Morea minden irányban feldúlattott, Bajezid egyszerre visszarendelte onnan hadait, a nélkül, hogy ott az ozmánok még ezuttal tartósabb foglalásokat tettek volna. Korinthosból ugyan még intéztetett egy kisebb támadás Attikába, hol a bölcsek városa, mint a byzancziak Athent nevezték, nem kis rettegésben volt. Azonban az Ázsiában fejlődő események legalább még egyelőre megmentették úgy Athent, mint a többi Görögországot az ozmánok uralmától.

Mielőtt az ázsiai eseményekre forditanánk figyelmünket, szükséges, hogy egy kis időre Byzanczba térjünk be.

Manuel három évig tartózkodott az európai nyugaton. Párisban az udvar és a nép által nagy kitüntetésekkel fogadtatott; azonban jelentékeny segélyre ezen oldalról, legalább egyelőre nem számíthatott; meglátogatta Angliát, de hol IV. Henriket nem sikerült terveinek megnyerni. Megfordult azonfelül még Németországban

és Olaszországban, s ámbár a pápa mindenkinek, ki a császárt az ozmánok ellen segíteni fogja, előre kilátásba helyezte a nagy bűnbocsánatot (grand pardon), mégis csak kevesen találkoztak, kik ama kalandos vállalatra nevezetesebb áldozatokat hoztak volna.

Már készülöben volt Manuel hazafelé, midőn János-tól felhívást kapott, hogy sietne vissza Konstantinápolyba, mert Timur hajlandó minden tartományait visszaszerezni, melyektől az ozmánok megfosztották. És valóban, ha az események az angorai ütközet után Timurt nem kénytelenítik egész gondját Kelet-Ázsia ügyeire fordítani, valószínű, hogy ezen ígéretét teljesíti, minthogy ez által az ozmánokat legérzékenyebben sújtotta volna.

Manuel tehát 1402-ben kísérve egy 200 főnyi francia tiszteletőrség által rendkívüli ígérekkel, gazdag ajándékokkal és 14 ezer tallér évdíjjal a francia király részéről elhagyta Párist. Az ígérek utóbb csak felette csekély mértékben valósultak, az ajándékokat pedig elnyelték a hosszú út rendkívüli költségei, míg végre az évdíj is nemsokára megszűnt. A császár csalódásokkal telve tért vissza fővárosába, s ezentúl minden reményét az ázsiai események mikénti fejlődésébe helyezte.

Az ozmán sereg, mely tíz év óta az u. n. aranykapu előtt táborozott s a fővárost minden mozdulatában kémkedő figyelemmel kísérte, elhagyta ezen helyét s a szultán ázsiai hadaihoz csatlakozott. Ez volt hosszú idő óta az első megkönnyebbülés. Hasonlóképpen csekély helyőrség maradt vissza Drinápolyban és a többi városokban, úgy, hogy egy erőyes támadás most kiszámíthatlan következményeket vont volna maga után; s ha valaha, úgy most lett volna a pillanat, az ozmánokat Európából kiszorítani. A szultán fogságban, főhada tönkre téve, fiai menekülőben és még hozzá gyűlöletes ellenségeskedésben a még meg sem ürült apai örökség fölött. . . .

Sajnos, hogy Európa oly kevésbé értette meg a pillanat fontosságát s hogy Byzancz oly szomorú állapotban volt, miszerint egyedül kénytelen vala a helyzetet felhasználni. Ily alkalmak a népek életében csak nagyon ritkán szoktak előfordulni . . . s valamint az egyesek, úgy közönségesen a nemzetek is csak ritkán tudják felhasználni, mivel a pillanat kínálko-

zik, s mit a költő szerint: egy örökkévalóság sem hoz többé vissza . . .

Timur lenk, azaz béna Timur, egyike a történelem legrémesebb és egyszersmind legnagyobb férfainak, ki rendkívüli lelki ereje és bámulatos vitézsége által magát Ázsia urává tette, ki fenyítő fegyvereit Moszkváig vitte; győzedelmes hadait a turáni mélyföldről és a Hindu Kush völgyeiből Indiába, Perzsiába, Syriába, Egyiptomba vezette; ki Bagdadot, a mohamedanizmus kegyeletes központját, Kurdistánt és Örményországot meghódította; a kaukázusi és nyugat-ázsiai fejedelmeket megalázta; s ki mindenütt a hol megjelent, a bámulat és rettegés tárgyát képezte, 1401-ben Bajezid ellen intézte régen tervezett támadását.

Az ozmán hatalom, eddig két világrésznek réme, Ázsia régi államrendszerét és a nemzetek függetlenségét mindenütt veszélylyel fenyegette. Azon rendszeres, hagyományokra fektetett politika, mely az ozmánok terjeszkedését eddigelé lehetőségessé tette, lassankint nem csupán Európában, hanem Ázsiában is általános nyugtalanyságot keltett. Nemcsak a Bosporus, hanem az Indus és Euphrát partjain is érezték már, habár egyelőre még nem közvetlen hatásaiban, a khalifák örökösének befolyását.

Timur lenk, az ázsiai világhódító ezen legutolsó, de egyszersmind legnagyobb alakja, éppen akkor lépett a történelem színpadára, midőn az ozmánok hatalma I. Murad tevékeny és szerencsés országlása alatt a legelső nagyobb diadalokat ülte. A féltékenység és korlátlan hatalomvágy, párosúlva ritka és nagy havezéri tehetségekkel, Timurt mindjárt diadalainak kezdetén ellenségévé tették az ozmánoknak. Mint a nagy Dzsingisz utódja, — habár kétes leszármazási alapokon, — Timur az Ázsia, sőt a világ fölötti uralomra egyedül magát és nemzetét tartotta hivatottnak. Természetes, hogy a kelet korlátlan kényuralmi rendszere ezen felfogásnak nemcsak nem mondott ellene, sőt Timurt mindjárt elején egyedüli örökösévé tette a mongol világbirodalmi eszmének. . . A nemzetiségi vagy talán helyesebben faji eszme itt először győzedelmeskedik a vallási felett, azon népeknél, melyek a mohamedanizmus egységét hirdető tanai mellett még más érdekeket is kezdének megismerni.

Bajezip, ki elfoglaltsága mellett Európában és Ázsiában féltékeny gonddal kísérte Timur minden mívelleteit, jól tudta, hogy közte és a mongol hóditó között előbb vagy utóbb véres harcra kerül a sor; s azért, kivált 1396. óta minden alkalmat került, mely tartományaiban politikai bonyodalmakra nyújthatott volna alkalmat. Ezen tekintetek eléggé megmagyarázzák azon látszólag csekély tevékenységet is, melyben Bajezip az utolsó éveket, kivált a nikápolyi ütközet után töltötte; s mely pusztá fenyegetésekből állott, melyekkel a byzanci császárt ostromolta, s azon pusztító de nem foglaló hadjáratból, melyet Görögország ellen intézett 1396 és 1397-ben.

Ha a keresztény Európa Timur politikai és világtörténelmi jelentőségét telfogni képes lett volna, s ha elfoglaltságát és féltékenységét magasabb érdekeknek alárendelni tudja, majdnem bizonyos, hogy Bajezip és vele az ozmánok még a nikápolyi ütközet előtt kipusztultak volna Európából. De a keresztény világ az ázsiai hóditókban mindig csak vérengzőket látott, kiket szükség esetében megengesztelni igen, de ügyesen felhasználni nem tudott; s kik iránt naiv tudatlanságánál fogva nem érzett egyebet — undornál. Ezen politikai rövidlátás sok szerencsétlenséget hozott Európa népeire.

Timur az 1401—1402 iki telet Felső-Örményországban töltötte s a következő tavaszt jelölte ki az ozmán birodalom megtámadására. De mielőtt magát ezen fontos lépésre elhatározta, mintha lelkiismeretét kívánta volna megnyugtadni, előbb számos követségeket és ajándékokat küldött Brussába, hol a szultán ekkoron tartózkodott, — s barátságot és szövetséget ajánlott ellenségének, oly feltételek mellett mindazonáltal, hogy Bajezip nemcsak a követeket, de a nagykhán ajándokait is büszke megvetéssel küldé vissza. Az ajándékok egyébiránt mind durván dolgozott tatár fegyverekből állottak, többek között egy íjból, melynek kötelét erősen összezsavart emberi izmok képezték! — Timur jól ismerte ellenségét és tudta, hogy ez sohasem fog vele másként, mint fegyverrel kezében találkozni. De Timur, mintha a szultánt csak ingerelni akarná, a szövetségeket és ajánlatokat többször ismételteté, persze mindig egyenlő sikerrel, vagyis jobban sikertelenséggel; s az egész érintkezésnek nem volt más

eredménye, mint hogy a kedélyeket a közelgő harcra mindig jobban előkészíté.

A mongolok e közben 1402. tavaszán benyomultak az ozmán birodalom területére s Tokát-ot és Siwaš-t, mely utóbbit Bajezid legidősb fia és örököse Ertoghrul védelmezte, kemény harc után elfoglalták. Timur a fogságába került Ertoghrult első felindulásában megölette, mi által Bajezid gyűlöletét és haragját nagy mértékben fokozta. A két barbár versenyzett egymással, mi módon fokozhatnák gyűlöletüket még jobban.

Alig vette Bajezid hírét fia meggyilkoltatásának, midőn véres boszut esküdött annak okozójának; s minden rendelkezhető hadait összevonta s azokkal birodalmának fenyegetett belsejébe indult. De mintha Bajezid szerencsecsillaga letűnőben volna, saját harczosai, kik máskor bámulatos önmegtagadással siettek a halál vagy győzelem elé, most zúgolódni kezdenek s azt vetették a szultán szemére, hogy csupán személyes haragjának áldozza fel katonáit. Ehez járult, hogy Bajezid egy idő óta felette fősvény lett, ajándékokat nem osztogatott s e miatt elkényeztetett harczosait még jobban felizgatta, úgy, hogy azok már azt a gúnyt költötték rá, hogy pénzein bizonyosan már Timur neve látható, azért rejti és őrzi oly gondosan. De nem csak katonái, hadvezérei is kedvtelenül menének a harciba. Ennek oka némileg megmagyarázható az által, hogy Timur sietett a szultán befolyásosabb embereit titkos ajándékok és ígéretek által megvesztegetni; mi az általános romlottsággal, melyről később még szólni fogunk, s mely kivált Bajezid alatt kapott lábra, könnyen összeegyeztethető. Bajezid, hogy legalább jobb hangulatba hozza seregét, végre megnyitá ugyan kincstárát s arannyal önté el nyugtalankodó harczosait; de ez csak keveset használt, mert az elégtelenség azontúl is tartott.

Az élelmesség a tudatlanságot mindig ki tudta zsákmányolni, kiváltképpen oly időben, a melyről szólnunk, hol a legegyszerűbb jelenségek vagy tünemények magyarázata vagy csodás látnoki erőt, vagy pedig, miként kivált a keresztény népeknél ördögöt és babonát föltételezett. Azon időben, midőn az ozmánok és mongolok egymással megmérkőzni készülődének, Ázsia és Európa

rendkívüli rettegetésben valának — egy nagy üstökös megjelenése által. Timur csillagjósai uruk számára ezen tüneményből nagy szerencsét következtetének, — míg ellenben Bajezidnak kevésbé udvarias augurjai ebben is veszedelmet láttak az ozmánok részére. A könnyűhívőség ezuttal nagy győzelmet ült, — mert a két különböző jóslat valóban teljesülésbe ment. — Itt is, ott is nagy volt ennek következtében az izgalom, s mindenki erősen hitte, hogy ezen rendkívüli égi tünemény egyedül az emberek végett jelentkezett s öltötte magára ritkaszövésű köntösét. S mint a zsarnokok közönségesen, Bajezid is sokat adott az efféle jóslatokra, s telve végtetes sejtelmekkel közeledett nyár derekán Angora városához, melynek északi szomszédságában ment véghez azon ütközet, mely az ozmán uralkodónak szabadságába és trónjába került; nemzetének tovább fennmaradását pedig a szerencsés véletlenre bizta. A történelem azt bizonyítja, hogy a legnagyobb nemzetek nem ritkán hasonló nehéz megpróbáltatásokon menének keresztül, s hasonló véletleneknek köszönhetik nemcsak fennmaradásukat, hanem gyakran jövő nagyságukat is. Így Róma, Pyrrhus és kivált Hannibal elleni háborúiban.

Bajezid hadserege a gyors előnyomulás, valamint az évszak kedvezőtlen befolyása alatt sokat szenvedett, úgy, hogy a döntő napon alig tett 60 ezer harczost, ide számítva az európai keresztény segélyhadakat is, melyekhez egyedül Szerbia 20 ezer vértezett harczossal járult, kiket maga a szerb despota és Bajezid sógora István vezényelt. Ezen seregben volt a szerbek sokszor megénekelt nemzeti hőse is, Kraljevics Márko, kiről annak idején még fogunk szólni.

Timur, alig vevé hírét, hogy Bajezid Angora mellett táborozik, midőn egész hadával sietett őt felkeresni. A mongolok állítólag 800 ezeren valának, s ha ezen szám talán némileg túlozva lenne is, annyi bizonyos, hogy az ozmán sereggel szemben roppant többséget képezének; mi a harcz kimenetelét nemcsak könnyebben megmagyarázza, hanem egyszersmind Bajezid bukását dicsőbbé teszi.

A döntő nap végre megviradt, mely határozandó volt a fölött, vajjon a két zsarnok közül melyik marad-

jon a világ ura vagy ostora. Az ozmánok harczende ezúttal is a szokott volt, három had, mely egymásután és részben fölé vala felállítva, s melyek közül a harmadik vagy utóhadban maga Bajezid volt, körülvéve legvitézebb harczosaitól.

A mongolok nyomasztó tömegekben, tulajdonképpen csatarend nélkül, rontottak az ozmánokra, kiknek előhada sokáig megállotta a harczot, mignem maga Bajezid azon megfoghatlan hibát követte el, hogy azt vissza, és pedig közelébb az utóhadhoz rendelé. Ezen mozdulatot az ellenség hátrálásnak magyarázta s eget-földet megrendítő kiáltásokkal rontott a visszavonulók után; kik csak zúgolódva engedelmeskedének a szultán parancsának, mintha sejtették volna, hogy ezzel a harcznak sorsa el van döntve. És valóban, a zavar, mely most beállott, minden leírást lehetetlenné tesz; a küzdelem mindkét részről csakhamar valódi mészárlássá fajúlt. Az általános zavart és ijedelmet az ozmán táborban még inkább növelte azon körülmény, hogy többen Bajezid kis-ázsiai vazalljai közül most seregestül Timur pártjára állottak.

Bajezid, ki a végzetes kimenetel láttára visszanyerte egész lelkierejét és bátorságát, körülvéve szerb harczosaitól, kik ezúttal leghűbb és legvitézebb támaszának bizonyultak az ellenség tömegébe rontott, hol nyolczágú vasbuzogányával, miként egykor a Rigómezőn, roppant öldöklést vitt véghez a mongolok soraiban. De ez mitsem változtatott többé a harcz sorsán. Mustafa, a szultán legifjabb fia, nyomtalanul tűnt el a harczban; Szuleiman, Mohamed és Iza csak a hű szerbek segítségével menekülhetének a csatatérről; egyedül Muza tartotta ki mindvégig apja oldala mellett.

A harcz, mely kora reggel vette kezdetét, még késő este is dúlt, s csak ekkor vala Bajezid nemkevésbé vitéz környezete által rávehető, hogy a menekülésre gondoljon. A szultán csak kevesektől körve, keresztül vágta magát az ellenség sűrű sorain s a menekülés már-már sikerültnek látszott, midőn Bajezid paripája szorjúság és kimerültség következtében néhány perczre megtagadta a szolgálatot, mi által az üldöző mongoloktól utólértetve, rövid végső ellentállás után, azok fogságába került.

A nem dicstelenül elbukott fejedelem tiszteletet ébresztő méltósággal viselte szerencsétlenségét, s midőn Timur elé vezetteték, ki állítólag sátrában éppen egyik unokájával sakkozott, a győzedelmes barbár is meghajolt magas foglya előtt, kit mindenképpen igyekezett kibékíteni nehéz sorsával. Különben a szultán fényes sátorában, körülvéve fia Muza, híve Feriz bég és másoktól, őrizteték; — de a fogság a büszke Bajezidnak annál nehezebben esett, mert fénynyel volt körülvéve.

Menekült fiainak egyike, Mohamed, alig értesült apja fogságáról, midőn mindent elkövetett, hogy őt kiszabadítsa. Ily czélból álöltözetben egészen a mongol táborba lopódzék s itt érintkezésbe tette magát a szultán őreivel, kik között sikerült többeket megvesztegetnie. Egy titkos út ásaték a föld alatt azon sátor alá, melyben a szerencsétlen szultán őrizteték; s a terv már-már sikerültnek látszott, midőn röviddel a kitűzött menekülés előtt felfedeztetett, minek következtében Bajezid szigorúbb és egyszersmind kiméletlenebb őrizet alá került, sőt éjjel át kezeire és lábaira bilincseket verettek.

Nem csoda, ha Bajezid ilyen körülmények között teljesen elvesztette lelki nyugalmát, úgy, hogy midőn hírül vette, hogy a mongolok Brussát is feldúlták s háremje is Timur kezébe került, nem tudván indulatait többé fékezni, hangos panaszokba tört ki, átkozván végzetét. A folytonos izgalom, kétségbeesés és lelki harc gyorsan fölemésztették a még deli férfiú erejét, úgy, hogy 1403. tavaszán, nyolcz havi fogság után a halál véget vetett küzdelmeinek.

Azon körülmény, hogy Bajezid a mongol tábor folytonos helyváltoztatásai alatt egy rácsozott gyaloghintóban vitették, azon sokáig mint valóban szerepelt mesére adott alkalmat, mintha a szultán vaskeretbe zárátva, mutogatgatott volna a népnek. A történelem ezen állítást a mesék országába számúzta.

Timur megelégedett azzal, hogy Ázsiában az ozmánok uralmának legalább egy időre véget vetett; s miután Kis-Ázsiát és a szomszéd országokat kifosztogatta s számtalan előbb viruló tartományokat valódi sivatagokká változtatott, egész hadával visszatért Ázsia belsejébe, hogy Khina megtámadásához szükséges előké-

születeit megtegye. Azonban ezen szándokában megakadályozta nemsokára 1405 ben bekövetkezett halála, mely egyszersmind véget vetett Ázsiában a mongolok fensőbbiségének.

A byzanczi írók feljegyzései azt bizonyítják, hogy Timurnak csakugyan terve volt hadaival Európát előnteni, s ily czélból már korábban alkudozásba lépett a byzanczi császárral, hogy ez a mongol hadnak átszállításáról Európába gondoskodjék. Szerencséjére az emberiségnek, az események úgy fejlődtek, hogy ezen terv nem valósúlhatott.

Igy a mongolok megjelenése és győzedelme egy óriási viharhoz hasonlított, mely roppant pusztítások után gyorsan elvonult; de a melynek utóbajaiban a sújtott népek és tartományok nemzedékekig sínlődének vagy egészen elpusztultak.

HATODIK FEJEZET.

Bajeid jellemzése. — Az erkölcsök süllyedése, az állam süllyedése. — A polgárháború és okai. — Bajeid örökösei. — Szuleimán. — Mohamed. — A birodalom felosztása. — Iza. — Háború Szuleimán és Mohamed között — Muza. — Muza terve. — Háború Szuleimán és Muza között. — Muza Oláhországban. — Új háború Szuleimán és Muza között. — Szuleimán bukása és halála. — Muza valódi céljai. — Háború Mohamed és Muza között. — Mohamed győzelme és Muza halála. — A polgárháború vége. — Jellemzések.

Mielőtt az ozmánok történelmében azon tíz évig tartó polgárháborúra térnénk át, mely a nemzet és a dynastia lételét oly nehéz próbára tette, s mely az angorai veszedelemnek és Bajeid halálának gyors következménye volt; nem lesz talán felesleges Bajeid jelleméről s azon befolyásról röviden megemlékezni, melyet ezen uralkodó erkölcsi az államra nem kevésbé mint a népre gyakoroltak, annnyival inkább, minthogy ez, az ozmán birodalom korai süllyedésére és a polgárháborúra jelentékeny befolyással volt.

Bajeid uralkodása két nevezetes elődjének országlásától legelőször abban különbözött, hogy míg az utóbbiak a nemzet véderejének és harczképességének kifejlesztése mellett, nagy gondot fordítottak még az állam jogi és polgári intézményeinek felvirágozására is, addig Bajeid majdnem kizárólagosan csak a katonai rendszer képviselője volt. Innen van, hogy Bajeidot 13 évi kormányzása alatt majd mindig a csatatéren és hadi előkészüldések között találjuk, és sohasem a béke szelidebb, de azért nem kevésbé fontos műveleteinél. Egyedüli kivételképpen lehet talán felhozni, hogy elődei békés hajlamait kórházak, mecsetek stb. építésében és alapításában kívánta utánozni.

De volt Bajezidnak a harczon kívül még egy más szenvedélye, mely kevésbé férfias, kevésbé nemes, s reá és nemzetére a legkárosabb hatással volt, s ez. a hárem gyönyörei iránt táplált túlságos előszeretete. Természetes, hogy ezen hiba, mely kezdetben mint gyengeség jelentkezett, később valódi szenvedélylyé lőn, nemcsak legszebb, mert a béke idejétől fosztotta meg a szultánt, hanem egyszersmind a testi élvezkebe sülyedezőt mindig új, meg új élvezek felkutatására ösztönözte; minek következményei: mértéktelenség és tunyaság; a természet józan szabályain túlmenő élvhajhászás által, testi és lelki elkorcsosulás lőnek. Háremjében képviselve voltak a szerb, görög, magyar, oláh, német, bolgár, olasz stb. nemzetek legkiválóbb szépségei, kik egyenkint hazai nyelvükön dalolva mulattatták a szultánt, ki mint látszék, ilyesmiben nagy tetszést talált. . . . A hárem élvezkebe elmerült zsarnok csakhamar rabjává lőn azon kedvenczeinek, kik nem az izlamban születvén, idegen élvezeteket kívántak meghonosítani mulatságaiknál, de a melyet a Korán szigorúan eltiltott. Így került az ozmán uralkodók között a bor legelőször Bajezid asztalára.

De az uralkodó romlottsága kivált zsarnoki államokban mindig maga után vonja legelőször szorosabb környezetének, utóbb pedig magának a népnek sülyedését. A szultán környezete, miként ez közönségesen történni szokott, elején nagy megbotráncozással nézte, hogyan szegi meg Mohamed helytartója a földön — annak rendeleteit; minthogy azonban a példa ront, lassankint kezdék megizlelni uruk példájára az eltiltott gyönyöröket s ime azt találták, hogy azok jobbak az engedélyezettelnél. Nem kellett sok idő és Bajezid környezete sem volt jobb a szultánnál. *A nép, melynek legkevesbé áll tehetségében a nagyok költséges hajlamait utánozni, — legtovább szokott megmaradni az erény ösvényén.* Így az ozmánoknál is a nép maradt meg legtovább az ősi egyszerűségben s ennek köszönhető, hogy a veszélyes átmenetet az egész faj szerencsésen túlélte.

A nagyok sülyedésének legveszélyesebb kinövése volt a hivatalvásárlás és megvesztegetés; mely annyira ment, hogy Ali pasa, a hatalmas nagyvezér és Bajezid-

nak legbefolyásosabb tanácsadója, minden magasabb hivatalnak az államban előre megszabta árát. A birák csak pénzért hoztak ítéletet s közönségesen annak javára, ki jobban tudott vagy akart fizetni. Hiába volt a nép panasza, abból a szultán fülébe egy hang sem jutott, mert felfogta és elnémitotta környezete. Csak egyszer hatott a nép panaszkiáltása Bajezidig, mire a szultán az első szigorú vizsgálatot rendelte el, melynek eredménye felette szomorú volt. Több mint nyolczvan magas állású férfiúra bizonyult rá a család, hamis ítélet stb. bünténye; minek következtében a gonosztevők a szultán által halálra ítéltettek. Mindnyájan egy házba zárattak, mely egy adott jelre minden oldalról meggyújtandó lett volna. Az elítéltek, mindannyian a nagyvezir bűnrészesei, hangosan átkozták az utóbbit, ki tovább is birja a szultán kegyét, míg nekik lakolni kell. Ali pasa, egy utolsó kísérletet tétetett az elítéltek megmentésére, — és pedig Bajezid udvari bolondja által. A bolond azt kérdezte urától: vajjon miként fogja a halálra ítélt nyolczvan *tudós* ember helyét betölteni? . . mire Bajezid gondolkodásba merült, — s a bűnösöknek megkegyelmezett.

Igy Bajezid alatt az erkölcsök régi szigora nemcsak nagyon meglazult, hanem a rend és fegyelem elköltöztek még a hadseregből is, mely eddig egyedül és leg-hathatósabb támasza volt az ozmán faj terjeszkedésének. Nem csoda tehát, ha ekkép megromolva életfeltételeinek rendszerében, Bajezid elbukott az Angoránál győzedelmes, mert erkölcsaikben épp oly egyszerű, mint bátorságban felülmulhatlan mongolok előtt; s hogy magával ragadta bukásában a nemzetet is, melynek erkölcsait megrontotta.

Ily állapotban találjuk az ozmánokat az angorai ütközet után; ily tényezőkkel kell bevezetnünk a legközelebbi tíz év történetét, mely az ozmán birodalom felbomlásával és szétdarabolásával kezdődik, — de annak fényes győzelmével fog végződni.

Bajezid hat fiu és egy leánygyermeket hagyott maga után. Szuleiman, Muza, Iza és Mohamed, miként látni fogjuk, többé kevésbé nevezetes befolyással voltak a nemzet történelmére. Kasim és nővére Fatima ellenben kezesekként élván Konstantinápolyban, az ozmánok szá-

mára elveszetteknek tekinthetők; kivált Kasim, ki megismerkedvén a keresztény hit tanaival, elhagyta az iszlámot s tudományokkal foglalkozván az események folyamában nyomtalanul elenyészik. Jussuf, röviddel apja halála után hasonlóképpen eltűnik a történelemből; s így csak az első négy fogja figyelmünket hosszabbra igénybe venni.

Az ozmán örökösödési rend szerint tulajdonképpen Szuleiman lett volna Bajezid örökségére feljogosítva; ki alig hogy a szerbek segedelmével az angorai ütközetből megmenekült, Brussába, majd onnan Európába sietett, hogy magát az ottani ozmán tartományok urává tegye. A vele menekült ozmánok és keresztények ezen törekvésében nemcsak elősegítették, hanem tanácsaik által oda hatottak a gyenge jellemű, habár vitéz Szuleimannál, hogy ez, testvéreinek trónkövetelése esetében az európai örökséget az Ázsiaitól teljesen elválassza. Ez volt az első jel a polgárháborúra, melyet nemsokára még más körülmények is elkerülhetlenné tettek.

Mohamed, ki miként említettük, Bajezid megszabadításán fáradozott, utóbb, de kivált apja halála után először Timur pártfogása mellett, utóbb pedig, a mongolok kitakarodása után nélküle, az ázsiai örökséget vette igénybe; s nehogy ebben az idősebb Szuleiman által háborgattassék, — annak jogait az európai tartományokra nemcsak elismerte, hanem egyszersmind bátyját barátságos frigyre és szomszédságra hívta fel. Szuleiman, ki heves vérrel nagy könnyelműséget párosított, öccse ajánlatát, miként látszott, jó indulattal fogadta; s így Bajezid öröksége a két testvér között feldarabolva talán békés jövőnek ment volna eléje, ha a tanusított jóindulat mindkét részről őszinte lett volna; s ha a többi testvérek igényeiket ezen örökségre érvényesíteni nem igyekeznek. Szuleiman épp úgy mint Mohamed csak szinlelték a rokon egyetértést és alkalomra vártak, hogy egymást az önhatalmulag elfoglalt trónról leszorítsák. Ehez járult, hogy a két testvér birodalma felette különböző volt. Mig Kis-Ázsia a mongolok által majdnem lakatlan vadonná tétetett, addig Szuleiman európai tartományai nemcsak jobbrészt virágzó állapotnak örvendettek, hanem a byzanczi császársággal ezuttal kötött védszövetség követ-

keztében politikailag is kedvező viszonyok között voltak. A szerb, oláh és bolgár hűbéreseket egyelőre mind erős támaszai valának Szuleimánnak s nem túrték, hogy annak trónjogosultsága bárki által kétségbe vonassék. Szuleimán fővárosa Drinápoly volt, melyet egy szép mecsettel és nyilvános fürdővel gazdagított.

Muza, ki annak idején Bajezid fogságában osztozott, nem hagyta el apját szerencsétlenségében; sőt midőn az halála után ideiglenesen Kiutahiában eltemették, — Muza azontúl is őrzője maradt a szultán holttemének, mindaddig, mig nem az Timur kivonulása után, nagy ünnepélyességgel az ősi sirboltban, Brussában lelta nyughelyét.

Alig hagyták el a mongolok Kis-Ázsiát, midőn Iza, ki eddig titkos rejtekekben tartózkodott, egyszerre megjelent s egy kis, de merész csapattal hatalmába ejtette Brussát, honnan Mohameddel az ázsiai tartományok felosztása iránt kívánt alkudozásokba lépni. Mohamed a feldarabolásról egyelőre még mitsem akarván tudni, Amásiából, hol éppen tartózkodott, fegyveres erővel ment bátyja ellen, kit sikerült ugyan több csatában megvernie, de a ki a zavarosban halászni szerető nagyok, mint Aidin és Smyrna urai által mindig újból segítették, úgy, hogy a két testvér közötti harc több évekig tartott, miközben a szerencsétlen tartományok a polgárháborúnak minden borzalmait keresztüléltek. Végre Mohamed a testvérháborúnak véget vetendő, hajlandónak mutatkozott a kis-ázsiai örökséget Izával megosztani, de minthogy a tartományok iránt egymással megegyezni nem bírtak, — a harc még tovább folyt mindaddig, mig Iza az Ulubad melletti ütközetben teljes vereséget nem szenvedett; minek következtében először Manuelhez Konstantinápolyba, majd később bátyjához Szuleimanhoz Drinápolyba futott, mindkettőt hasztalanul igyekeztve terveinek megnyerni. Nemsokára a nyugtalan Iza ismét visszatért Kis-Ázsiába; de pártja most még kisebb volt mint előbb, — s miután egy végső kísérlet is az uralom elnyeréseért sikertelen maradt, -- üldöztetve lépten-nyomon Mohamed kiküldött kémei és bérenczei által, a szerencsétlen ifjú erdőkben és barlangokban bujdokolt; mig nem 1406. óta nyomtalanul eltűnik a történelemből.

A viszony Mohamed és Szuleiman között időközben mindig feszültebbé lön. Az ázsiai nagyok, kiket Mohamed részint apja ellen tanusított hűtlenségükért, részint azért, mert Iza pártjára állottak, szigoruan megfenyített, sőt némelyiket hűbérétől megfosztotta, most mindnyájan Szuleimanhoz zárandokoltak s mindenképpen igyekeztek őt öcsese ellen háborúra bírni. A tétlen és élvekre merült Szuleiman aligha meghallgatta volna kívánságukat; de Ali pasa, még mindig nagyvezir, ki Mohamednek régóta ellensége volt, megragadta az alkalmat s befolyásának sikerült a szultánt egy hadjáratra Mohamed ellen rávenni, melynek célja nem volt más, — mint az idősebb jogának alapján, — az ázsiai tartományokat az európaiakkal ismét egyesíteni.

Mohamed, ki Szuleiman ellenséges szándokairól még idejében értesült, egy figyelő hadsereget állított fel a Dardanellák közelében; maga pedig az ország bensejében igyekezett a védelmet szervezni.

Mohamednek most egy nem várt oldalról nevezetes segítség látszék igérkezni. Bátyja Muza, ki Bajezid hű őrzője maradt akkor is, midőn az már régen ősei mellett pihent a brussai ezüstkápolnában s ki eddigelé semmiféle politikai vállalatba nem bocsájtkozott, most egyszerre megjelent Mohamed előtt s felajánlá neki szolgálatát. Híve marad, ugymond öcsésének mindig és mindenben, s miután a kilátásban lévő harcban Szuleiman és Mohamed között, az utóbbinak érdekét kívánja pártolni, tehát kéri őt: bizná meg egy hadsereg vezetésével Európában, Szuleimannak helytartói és szövetségesei ellen. Az így visszaszerzendő tartományokat azután csak mint Mohamed helyettese óhajtáná kormányozni.

Mohamednek ezen ajánlat annál alkalmasabb időben jött, minthogy csakugyan szüksége volt egy férfinak, kit népszerűsége és magas állása által közbenjárónak használhatott az európai tartományok megnyerésében. Örömmel fogadta tehát Muza ajánlatát; de miután ez időszerint jelentékeny sereggel nem támogathatta, ugyszólván saját élelmességére bízta az egész vállalat sikerét.

Muza, ki Mircse oláh vajda által az európai ozmán tartományok megszállására még inkább felbátorított, először Oláhországba ment, hol fejedelmi pompával fogadtatott.

Mircse, ki Szuleimánnak sohasem volt barátja, mindent elkövetett, hogy Muzát határozott lépésre bírja. Muza, kinél a nagyravágyás végcéljai még talán nem voltak egészen kijelölve, elején habozni látszék; de aggodalmi csakhamar szünni kezdének, midőn kivált Mircse közbenjárására a szerb fejedelem is mellette nyilatkozott. Rövid idő alatt Muza, különösen Szuleimán gondatlansága által már jelentékeny haderő felett tarthatott szemlét Nissa közelében, honnan nemsokára Drinápoly felé nyomult előre.

Szulejmán, ki seregének nagyobb részével Ázsiában volt, alig vette hírét Muza törekvéseinek, midőn Konstantinápolyon keresztül, hol csak rövid ideig volt vendége Manuel császárnak, visszasietett fenyegett tartományaiba.

Az ellenséges testvérek Drinápoly közelében találkoztak. Az ütközet, mely épp oly heves mint véres volt, talán Muza részére dült volna el, ha szerb fejedelem és mások oda nem hagyják sorait éppen a döntő pillanatban. István despota állítólag a byzanci császár által megvesztegettetve hagyta volna el Muza ügyét, ki ugyan vitézül harczolt megfogyott híveivel, de végre kénytelen volt a túlnyomó erőnek engedni s a csataterőről barátjához Mircse vajdához Oláhországba menekült.

Muza nem sokáig tűrte a tétlenséget Oláhországban; s röviddel az említett harcz után újból Szuleimán tartományaiban találjuk, hol a Balkán rejtekeiből és őserdőiből valódi portyázó hadjáratot folytatott Szuleimán ellen; ki ez időben inkább mint valaha átengedte magát a harem test és lélekölő örömeinek, melyekből, mint látni fogjuk, a legnagyobb veszély idejében sem volt képes kibontakozni, s melyeknek első sorban bukása tulajdonítható.

Időközben a mindig résen álló Muza mindent elkövetett, hogy Szuleimán népszerűségét és tekintélyét aláássa, rejtekeiből jól megválasztott hívei által az egész birodalomban a szultán tehetetlenségét a kormányzásra hirdette; sőt Thessália és némely más vidékek egyesülését igérvén az ozmán birodalommal, napról napra növekedett pártja még a hadseregben is.

Muza ilyen körülmények között 1410. tavaszán elhagyá rejtekét s egy jól szervezett hadsereg élén egye-

nesen a fővárosnak tartott. Ewrenos bég és Hasszán, a janicsárok agája hiába igyekeztek Szuleimánt a veszély tudatára ébreszteni. A fürdőben kéjelegve fogadta tanácsosait s szemrehányásokkal halmozá el, hogy őt multságában háborgatni merészkedének. E közben Muza már a főváros falai alatt volt s támadásra készült. Hasszán ismételve igyekezett a szultánt vétkes kéjelgéséből felrázni s eleven színekben festette a perczről perczre növekedő veszélyt. De hűségeért és gondoskodásáért rosz jutalmat kapott, mert a bortól és szerelemtől egész az örültségig fölhevült szultán parancsára, az érdemes férfiú ősz szakállá kiméretlenül kitépeték. Hasszán a szégyen és fájdalom benyomása alatt vérző arczal jelent meg a felindult nép között, melyet most könnyű szerével rávett, hogy az örült kéjencz ügyét elhagyja. S még mielőtt tulajdonképpeni harcra került volna a dolog, Drinápoly kapui megnyiltak, s a nép és a megvesztegetett hadsereg örömkialtásokkal fogadta Muzát.

Szuleimán elhagyatva seregétől, néhány hűn maradt szolgálójával éppen az utolsó pillanatban hagyá el a fővárost s Konstantinápoly felé vevé útját; de Muza lovasai által utólérve, irgalom nélkül felkonczoltatott.

Igy Bajezid hat fia közül már csak kettő volt életben, u. m. Muza és Mohamed; mert Kasimról a történelem ezen időben már sehol sem emlékezik meg.

Mohamed, ki annak idején Muza ajánlatát örömmel fogadta s azt hívé, hogy benne trónjának leghathatósabb támaszát fogja találni, csakhamar meggyőződött az ellenkezőről. Mindazonáltal felszólítá Muzát, ígétét az elfoglalt tartományokra nézve beváltani, biztosítván őt helytartói tisztében való megerősítéséről.

Muza, kit a hatalom birtoka úgy látszik feledékenyenye tett, elején kitérő, majd utóbb tagadó választ adott Mohamednek; s a béke feltételeül az európai tartományok zavartalan birtokát követelte.

Mohamed, ki sohasem téveszté szem elől célját, az ázsiai és erópai birodalom egyesítését, most megérkezettnek látta az időt ezen életfeltétel kivitelét megvalósítani. Ily czélból egész birodalmában nagy előkészületeket tőn a Muza ellen intézendő háborúra.

Muza eközben erélylyel ragadta meg a kormány

gyeplőjét s csakhamar érezte úgy Manuellel, mint a szerb despotával — büntető hatalmát. Egy erős sereg benyomult Szerbiába s azt minden irányban feldúlta, egyszersmind az ifjak és szűzek ezreit hurczolván onnan rabszolgaságba. Manuelnek, ki a gyenge Szuleimántól Thessalonikát és Makedonia egy részét visszakapta, oly izenetet küldött, hogy ha a már több évek óta hátralékban lévő adót azonnal meg nem fizetné, s ha Thessalonikát és a többi Bajezid birodalmához tartozott részeket visszaadni vonakodnék, — a szultán őt mindezekre fegyveres erővel fogná kényszeríteni.

Manuel, ki erre elkészülve nem volt, mindenhez kapott zavarában, s a helyett, hogy eszélyes mérséklet által Muza barátságát kereste volna megnyerni, még inkább elmérgesíté a viszonyt az által, hogy Szuleimánnak egy kiskorú fiát Urchánt eszközül kívánta felhasználni Muza ellen. A szerencsétlen gyermek, ki ekkor alig leheté 12 éves, Muza parancsára kivégeztetett: Thessalonika stb. pedig az ozmán birodalommal ismét egyesítették; úgy, hogy Konstantinápoly helyzete napról napra kétesebb lőn.

Manuel tehát nagy elégtétellel és még nagyobb reményekkel nézte Mohamed hadikészülődéseit, s felszólítás nélkül csatlakozott hozzá. Később azonban még egy véd és daczsövetség is jött létre a két uralkodó között.

Alig értesült Muza a császár szándokáról, midőn Konstantinápolyt a szárazföldi részről ostrom alá vette. Manuel, ki magát az ellentállásra elég erősnek nem hitte, türelmetlenül várta szövetségesének Mohamednek megjelenését. Végre az egyesült császári és ázsiai ozmán hadak közel Konstantinápolyhoz egy véres csatában megütköztek Muzával. De a szerencse nem kedvezett a szövetségeseknek s Mohamed nehéz sebekkel terhelve s hadseregének nagyobb részétől megfosztva, alig volt képes byzanci barátai segítségével a harcztérről menekülni.

A győzedelmes Muza most nagy fénynyel tartá második bevonulását Drinápolyba; s ezentúl még nagyobb szigorral követelte a byzanciaktól fensőbbségének elismerését s a régóta nem fizetett adót, melynek összege már is oly nagy volt, hogy a császár a legjobb akarat mellett sem volt képes azt előteremteni.

A béke azonban most sem tartott sokáig; s Mohamed alig hogy sebeiből felgyógyult, Konstantinápolyba sietett, a legközelebbi hadjárat terve iránt tisztába jönni. A harczban tapasztalt Ewrenos bég, kinek fia Muza szolgálataiban állott, azt tanácsolta Mohamednek, hogy a nyílt ütközetet kerülve, lassankint a birodalom belsejébe igyekezzék magát hadaival becsempészni, oly czélból, hogy megjelenése által magának az egyes tartományokban pártot szerezzen, s hogy így a végső csapást annál súlyosabban mérhesse Muza fejére.

A terv épp oly jó mint szerencsés volt. Mohamed a Maricza völgyében egészen Filippopolisig nyomult előre, a nélkül, hogy Muzának sikerült volna őt ütközetre birni; majd szerencsésen átkelvén a Balkán szorosain Szerbiába nyomult, hol István despota által tárt karokkal fogadtatott.

Most gyorsan megváltozott a helyzet. Muzának, ki túlságos szigora miatt csak kevesekkel tudta magát megkedveltetni, mindennap jobban kelle tapasztalnia a hatalom és nagyság mulandóságát; midőn egyik híve a másik után pártolt el tőle, úgy, hogy lépten nyomon követvén Mohamed hadait, végre Nissa közelében már alig birt 2000 emberrel, kiknek hűségére minden körülmények között számíthatott. — Sofia és Ihtimán közelében, szerb területen a Csamurli nevű síkságon dült el végre a birodalom és a két testvér sorsa. — Muza a többség ellen is vitézülni védelmezte magát, mignem Hasszán agának, ki hasonlólag Mohamed pártjára állott, egyik fegyverhordozója, egy hatalmas csapással karját, — mely a fegyvert oly vitézülni tudta forgatni, — elvágta. Csak most kezde Muza a menekülésre gondolni s célja volt Oláhországba eljutni, hol barátjának, Mirsének támogatására számíthatott. De utólérgetvén, elfogatott s Mohamed parancsolatára rögtön kivégeztetett.

Igy végződött a tízéves testvérháború Bajezid fiai között, mely az egész birodalmat és nemzetet megsemmisüléssel fenyegeté, de mely a véletlen eseteinek szerencsés összhangzása s a keresztény hatalmak szűkkeblősége és politikai korlátoltsága következtében az ozmánok győzedelmével nyerte befejezését.

A testvérháborúban szereplők között kétségtelenül

Mohamed vonja magára leginkább figyelmünket; nem azért, mert végre ő diadalmaskodott a többiek fölött, hanem azért, mert rendkívüli kitartással és dicsérendő erélylyel haladott kitüzött célja: a birodalom egyesítése felé.

Szuleiman gyenge jelleme nem birta el a hatalmat és a fényt, s elkábúva esett a legnemtelenebb szenvedélyek ölébe. E tekintetben valódi fia volt apjának. Mindazonáltal birt személyes bátorsággal; s szíve, ha más-ként hozzátérhető volt, nem idegenkedett nemesebb benyomásoktól sem. Iza, e nyugtalan, heves indulatu ifju. ki mindent és mindenütt fel tudott használni, majd ígéretet, majd fenyegetésekkel alkotott magának pártot; de indulatosságában eltévesztette az embereket jobban megválasztani s a körülményeket helyesebben megítélni, s kinek bukása ennek következtében elkerülhetlen volt. Egyéb-iránt az ozmánok rendithetlen vitézségével birt. — Muza, Mohamed mellett bizonyára a legtehetségesebb Bajezid fiai között, jeles uralkodói tehetségekkel birt, csak hogy az erélyt nem ritkán a kérlelhetlen szigorig fokozta, mi-által még híveit is lassankint elidegenítette magától. Egy, erkölcsök tekintetében jobb korban, Muza kétségkívül kitérő fejedelem lett volna. Vitézsége és személyes bátorsága pedig minden kétségen felül áll.

HEFEDIK FEJEZET.

Mohamed viszonya a császárhoz. — Engedmények. — Ázsiai állapotok. — Smyrna és Karamán ellen. — Dzsuneid. — Velence és Genua keleten. — Az ozmánok és Velence. — Az első tengeri had. — Első tengeri háború. — Háború Oláhországgal. — Rablóhadjáratok Magyarországra és Styriába. — Egyházszakadás keleten és nyugaton. — Közös okok. — Mohamedán szakadárak. — Böreklüce Mustafa. — A szakadás és következményei. — Az új tan alaptételei. — Mahmud Bedreddin. — A szakadás vége. — B. Mustafa és Bedreddin kivégeztetése. — A hamis Mustafa. — Mohamed és Manuel közötti viszony. — Byzancz Mohamed uralkodásának végén. — Mohamed halála és ennek hosszabb eltitkolása. — Mohamed rövid jellemzése.

A testvérháború sok és nehéz sebeket ejtett a birodalmon, s ha azokat Mohamed mégis orvosolni tudta, ez épp úgy bizonyít bölcsesége és tapintatossága, mint az európai keresztény államok tehetetlensége mellett. És valóban, a történelem nem sok példát mutat fel, melyben egy uralkodó nagyobb akadályokkal lett volna megküzdendő, mint Mohamed.

Byzancz, mely az utolsó zavaros időkben nagy szolgálatozt tett az ozmánoknak, most, midőn végre Mohamed győzedelmeskedett, méltán számithatott a szultán barátságára és jóindulatára. Mohamed, ki koránál nemcsak felvilágosodottabb, de sok tekintetben jobb is volt, első feladatának tekintette, viszonyát a szomszéd császársághoz szabályozni. Alig multak el tehát a drinápolyi örömnapok, melyek Muza bukását követték, midőn Mohamed követei már útban voltak Konstantinápoly felé. Manuel, ki Mohamednek mindig a legnagyobb barátságot szinlelte, nagy kitüntetésekkel fogadta a szultán követeit, s rövid idő alatt meg volt kötve az egyezés. A császár, fővárosának európai szomszédságában fekvő néhány városon kívül, kiváltképpen sürgette Thessalonika és a

Peloponnesos egyesítését a császársággal, melyekben annak idején Szuleiman megerősítette ugyan, de a melyeket Muza legalább részben ismét elszakasztott a koronától. Mohamed bölcs mérsékletességében kifogás nélkül beleegyezett a császár kívánságába, s Thessalonika és a Peloponnesos újból egyesítették a byzanczi császársággal.

Ha Mohamednek ezen készségét, melylyel örökségének egyes nem csekély jelentőségű részeiről lemondott, közelebbről megvizsgáljuk, azt fogjuk találni, hogy ezen elhatározásban nem csupán a háladatosság, hanem sokkal inkább politikai előrelátás által vezéreltetett. Thessalonika és a Peloponnesos, távol Byzancztól, azzal nemcsak szárazföldi összeköttetésben nem voltak, hanem a tengeren is idegen hatalmasságok által korlátolva, a császárságnak inkább terhes gyarmatok, mint közvetlen tartományok jelentőségével bírtak. Jól tudta Mohamed, hogy ezen engedékenysége által nemcsak erősödni nem, sőt inkább gyengülni fog Byzancz; s azért érdekeinek legkisebb kockáztatása nélkül átengedheté a kérdéses tartományokat: mi végre amúgy is csak időleges kedvezménynek volt nevezhető.

Mánuel, ki ettől fogva vérmes reményekkel táplálkozott a byzanczi hatalom újbóli fölvirágzásáról, szokott pompával személyesen meglátogatta a birodalomhoz visszkapcsolt tartományokat; sőt a korinthusi földszoros megerősítését nagy buzgalommal siettette.

Mohamed, ki ekként barátságos viszonyát a szomszéd császársággal újból megerősítette, most Ázsia felé fordítá figyelmét, hol időközben oly veszélyes jelei kezdének mutatkozni a lázadásnak, hogy azok leküzdése okvetlenül személyes megjelenését tették szükségessé.

Karamán és Smyrna az ázsiai birodalom leghatalmasabb híbérországainak nagyravágyó fejei semmiképpen sem nyugodtak bele az ozmán hatalom újbóli megerősödésébe s Mohamed tavollétét arra használták fel, hogy a fennálló szerződéseket önhatalmúlag felbontották, mi által a szultán fenhatóságát kijátszani igyekeztek.

Ezek között Dzsuneid, Smyrna ura, a hatalmasabb, tehát veszedelmesebb volt; ellene fordította Mohamed fegyvereit legelőször. Az egész tartomány, melyen Mohamed keresztül vonúlt, feldúlott, a főváros pedig, mely

erősségekkel birt, körülzároltatván azonnal ostrom alá vétetett. Dzsuneid, ki Ephesusban várta be az események fejlődését, nem bizván többé sem saját erejében, sem híveinek őszinteségében, a rhodosi lovagokhoz folyamodott segélyért, kik a kis-ázsiai partokon és az Archipelagusban számos erősségekkel birtak s a szomszéd tartományok és nagyok gyakori viszálykodásaiban mindig örömmel részt vettek, ha ebből a rendre némi haszon vagy előny háramlott. A lovagok most sem késtek Dzsuneid érdekében Mohamednél közbenjárni; de sem fenyegetésük, sem ígéretük nem vala képes a szultánt elhatározásában megingatni. S miután nemsokára Smyrna az ozmánok kezébe került, Mohamed megkegyelmezett ugyan Dzsuneidnek, de megfosztván őt tartományaitól, a nikápolyi dunai helytartóságot bizta rá; alkalmat nyújtván így a veszélyes lázadónak megújított hűségi esküjének könnyebb megtartására.

Smyrnából Konia felé tartott Mohamed, hogy Karamán fejedelmét is megfenyítse, ki Brussa megvétele alkalmával Bajezid holttestemet meggyalázta. A fenyegetett vasall megbánást színelve, borúlt a szultán lábai elé, ki elég nemes indulatot tanúsított, midőn a hűtlen és sokszorosan szőszegő alattvalónak megbocsátott, s ki ezuttal is megszegte fogadalmát.

Ezen oldalról is érvényt szerezvén az uralkodói tekintélynek, Mohamed visszatért Európába, hogy tartományainak békés fejlődéséhez megkivántató eszközökről gondoskodjék. De ebben csakhamar megakadályoztaték egy részről, a melyről aligha várta a béke megzavarását.

Velence és Genua, e két kalmárállam szűkkeblű és zsarnoki belpolitikájával, kifelé a diplomatia minden simulékonyságával birt, mely hatalmának erős alapokat biztosított, kiváltképpen oly időben, mely a nemzetközi jogokat még nem ismerte vagy azoktól idegenkedett. E két állam közvetítője volt az óvilági kereskedelemnek, melyben ugyan még osztozkodának kisebb államok is, mint Amalfi, Pisa stb., de a melyek korántsem mérkőzhetének amazokkal. Nem csoda tehát, ha egymás hatalmára és befolyására féltékenyek voltak s minden eszközt felhasználtak egymásnak ártalmára. A genuaiak elébb nyertek a byzanci császárságban jogokat s a Fekete ten-

geren majdnem kizárólagos szabadalommal közlekedtek; sőt Byzanczban már Paleolog János alatt külön teleppel birtak. Az ozmán hatalom terjeszkedésének idejétől a genuaiak jobban értették a szultánok pártfogását maguknak megszerezni, mi által a versengő Velence nem csekély haragját vonták magukra, s mi a két vetélytárs közötti feszültséget egész az ellenségeskedésig fokozta.

A szűkkeblű signoria már régebben megkezdte lépéseit, hogy Genuát a keleti kikötőkből kiszorítsa; s most ajándékok, ígéretek, megvesztegetések, árulkodások stb. napirenden voltak, mert nem vala eszköz, mely a velencei kormánynak rosznak látszott volna, mihelyt ez a kitűzött cél elérését elősegithette. Elgondolható, hogy Genua sem nyugodott, s épp oly kevéssé válogatta meg eszközeit, mint Ádriai vetélytársa.

Még midőn a testvérháboru be sem volt fejezve, Velence követséget küldött Szuleimanhoz Drinápolyba, hogy a köztársaság által csak az imént elfoglalt albániai partrészek iránt békés egyezség jöjjön létre. Mert Velenczének hagyományos politikája volt: az ozmánokkal mindaddig barátságos lábon élni, míg azok hódításai a szárazföldre szorítkoznak. Szuleiman a követeket jóakarólag fogadta, de a köztársaság minden furfangossága és szabódása daczára végre kénytelen volt az elfoglalt partok háborithatlan birtokáért a szultánnak 30 ezer tallér évi adót fizetni. Ez által egyelőre biztosítva volt Velence fölénye a keleti vizeken, de nem akadályozhatta meg elengedőképpen a veszély fejlődését Ázsiában.

Mohamed, kinek gondoskodását nem kerülhette ki azon körülmény: hogy birodalmának kivált tenger melléki tartományait mindaddig nem birhatja teljes biztossággal, míg azok megfelelő tengeri erő által megvédve nincsenek, — már korán belátta szükségét egy erős hajóhad felállításának; mi még azon tekintetből is felette szükségesnek mutatkozott, mert a közlekedés és gyakori seregszállítások az európai és ázsiai tartományok között eddig mindig idegen, byzanczi vagy más hajóban történtek, mi természetesen kevés biztonság mellett rendkívüli költségeket vett igénybe.

Alig egyesítette tehát Mohamed apai örökségét, midőn ezen renkívüli hégaz betöltésére gondolt s Csali bég és

a világ minden tengervidékéről összesereglett kalandor, de merész és ügyes tengerészek segítségével — az ozmánok első tengeri hadát alkotta. Ez azonban egyelőre csak kísérletnek tekinthető, minthogy nagyobb mérvű műveletekbe még nem bocsájtkozott. De az ozmánok kitartása és élelmessége mindinkább javított az új intézményen s rövid idő alatt épp oly tekintélyes mint jó vezényelt hajóhad horgonyozott Csali bég parancsnoksága alatt Gallipolis kikötőjében, hogy a Dardanellákon történő közlekedést éber figyelemmel ellenőrizze.

Velenczének, mely szerencsés körülmények közbejöttével, kiváltképpen pedig Genua ellen vívott győzedelmes háborúi következtében mindinkább kezéhez ragadta a keleti tengerek fölötti uralmat, — Kreta és Negroponte (Euböa) szigetek képezték legfontosabb tartományait keleten. Azonban a Kykladok közül is több szigetet birt vagy közvetlenül, vagy pedig jól megválasztott hűbéresei kezében. Hajói minden kikötőben a legnagyobb számmal voltak képviselve, s hogy kereskedelme annál biztosabb legyen, — hadihajói sehol sem hiányoztak.

A féltékeny köztársaság, mely a keleti kereskedelemben megszokta a vezérszerepet, nem szívesen nézhette, miként kezdenek az ozmánok a tengeren is erősödni; s a signoria csak alkalmat keresett, hogy a veszedelmes kísérletet még keletkezésében megsemmisítse. Az alkalom nem késett sokáig.

A Velenceze védnöksége alatt álló archipelagusi szigetekről gyakran kalózkodók támadták meg a védtelen kis-ázsiai partvárosokat és kifosztogatták. A partikereskedelmet közvetítő ozmán kereskedő hajók pedig nem ritkán az archipelagusi velencei hűbéresektől jó zsákmányként elkoboztattak. Mohamed, hogy ezen állapotoknak véget vessen, vagy hogy a keleti felfogás szerint hasonlót hasonlóval toroljon vissza, rendeletet adott Csali bégnek, hogy ezen sérelmek megboszúlására egész hajóhadával induljon az Archipelagus ellen. Az ozmán hajóraj, mely ekkor állítólag már 112 hajóból állott, meglátogatta Mylos, Andros, Skyo stb. szigeteket, s miután azokon nagy pusztításokat vitt véghez, a lakosság nagyobb részét rabságba vitte.

Alig vette Velencez ennek hírét, midőn a védnöksége

alatti szigetek ügyét magáévá tette s elhatározta, hogy Mohamedről elégtételt követel. Egyszersmind egyikét legkittünőbb tengeriparancsnokainak, Loredano Pétert biztatta meg, hogy egy erős hajórajjal kíséresse el a köztársaság követeit, kik az akkoron Brussában tartózkodó Mohamedhez valának utasítva, — egészen az ozmán tengeri erő fészkéig Gallipolisig. Loredano, ki kétséggel titkos utasításokkal is el volt látva, mint ez terjedelmes jelentéséből is kivethető, melyet utóbb a signoriának átnyújtott, — mindjárt megjelenésekor keleten elárulta ellenséges terveit; s habár hajóival egyelőre nem bocsátkozott nyílt támadásba, mégis bizonyos, hogy már ekkor el vala határozva az ozmánok hajóhadát megtámadni. Azon ürügy alatt, mintha a követek kíséretét képeznék, sikerült Loredano-nak egész hajóhadával a Dardanellákba bevitorlázni s Gallipolissal szemben horgonyt vetni. Azonban az ozmánok ekkor már értesülve voltak Loredano valódi szándokairól, s a helyett, hogy a követeket partra szállani engedték volna, — a kikötőből és a magaslatokról egy adott jelre egyszerre megindult a támadás a velencei hajók ellen. Loredano, kinek hajói ez idő szerint (1416) már ágyúkkal voltak ellátva, erősen megrongálta a várost; s csak akkor gondolt a nyitabb tengerre visszavonulni, midőn azt hívé, hogy az ozmánok őt, — látszólagos győzelmüktől elragadtatva, — oda követni fogják. Számításában nem csalódott, mert alig hogy a Dardanellákból kivitorlázott, — utána sietett az egész ozmán hajóraj. A most fejlődött tengeri csatában azonban az ozmánoknak csakhamar meg kelle győződniök: harci modoruk és hajóik szervezésének elégtelenségéről kiváltképpen a velenceikkel szemben, kik a tengert valódi elemüknek tekintették, melyen bámulatos biztonsággal és könnyűséggel mozogtak. Csali bég, átlátva a veszélyt, mely egész hadát fenyegeté, kedvező szél felhasználásával sietett a Dardanellákba és a biztos Gallipolisba vissza; melyet daczára az ellenség makacs üldözésének szerencsésen és nagyobb veszteség nélkül sikerült is elérnie. Loredano, ki Csali béget odáig követte, újból a kikötő előtt horgonyozott s el vala határozva: a harcot megújítani, mihelyt az ozmának erre alkalmat szolgáltatnának. Időközben pedig megújítá kísérleteit az ozmán-

nokkal békés érintkezésbe jönni, oly czélból, hogy a még mindig hajóin időző követeit a köztársaságnak partra szállíthassa.

De az ozmánok most is hajthatlanok voltak s habár a követek személyeinek teljes biztonságot ígértek, Loredanoval mindazonáltal semmi érintkezésbe sem bocsájtkoznának mindaddig, míg az hadihajóit a kikötő közeléből el nem távolítja. Másnap, midőn a velencei hajók a kikötőt még mindig zárolva tartották, az ozmánok megújították a támadást, melynek azonban most sem volt jobb eredménye. Loredano, látva, hogy ily uton a kívánt sikert elérni alig fogja, multkori cseléhez folyamodott s igyekezett az ozmánokat földött helyzetekből a nyílt tengerre kicsalni. Szándokát sokáig nem érte el, mignem hajóinak egy álmozdulata által megzavarva az ozmán hajók elhagyták eddigi állásukat s az elleniséget szabadabb vizekbe követték. Ez eldöntötte a nap s egyelőre az ozmán tengerierő sorsát; mert a velenceiek tagadhatatlan fölénye a tengeri harczokban itt újabb fényes bizonyítékot nyert. Loredano rendszeres hadmivetelei által csakhamar a legnagyobb kelepczébe kerítette az ozmán hajókat, melyek egymásután sülyesztettek el vagy a velenceiek gyújtólövegei által megsemmisítettek. Maga a vezérhajó Csali béggel együtt Loredano kezébe került, ki a szerencsétlen parancsnokot minden késedelem nélkül hajójának árboczára felkötötte. Hasonló sors érte a többi hadi foglyokat is, kik Loredano jelentése szerint majdnem mindnyájan keresztények, és pedig olaszok, spanyolok, francziák, görögök stb. valának; s kikkel, miként tovább jelenti, csak azért bánt oly kegyetlenül, hogy a keresztényeket visszariaszsa a pogányok szolgálatába lépni.

A velenceiek tengeri győzelmének Gallipolis mellett, legfontosabb következménye abban állott, hogy Mohamed, ki eddigelé nagy ellenszenvvel viselteték az adriai kalmár-állam iránt, most a kényszerítő események befolyása alatt, legalább látszólag megváltoztatta nézetét s engedvén Loredano kívánságának, Drinápolyban nagy ünnepélyességgel fogadta Velence követeit: Veniero Delfinot és Foscolo Andrást. — A béke most mindkét részt kielégítő módon valóban létre jött; s

míg az ozmánok egy új tapasztalattal gazdagodtak, a velenczeiek teljesen czélt értek, mert legalább egy időre, ismét egyedüli tulajdonuknak tekinthették a keleti vizeket. — Így végződött az ozmánok legelső tengeri háborúja.

Mohamednek európai hűbéresei között kiváltképpen Mircse, oláhországi vajda volt az, ki legtöbbször megzavarta a békét s kit a szultán ismételve kénytelen volt megfenyíteni. Hogy birodalmában ezen részről is állandó viszonyok kapjanak lábra, 1416-ban hadseregével átkelt a Dunán s a nyugtalankodó vajdát méltóságától megfosztván, helyébe Daánt ültette az oláhországi fejedelmi székbe. Mircse, Zsigmond magyar királynak régi szövetségese Erdélybe menekült és segélyért kérte fel a királyt. Zsigmond, kit ekkor a német birodalom ügyei s az egyházszakadás felettén igénybe vettek, Losonczy Istvánt bizta meg Mircsét haddal segíteni. De az egyesült oláh-ozmán sereg ellenében a vitéz Losonczy hősi halála sem volt képes a harcznak kedvező kimenetelt adni, s a győzelem ezuttal is Mohamedé volt. Mircsének most újból sikerült a szultán bocsánatát megnyerni s miután a hátralévő három évi adót lefizette s ujjolag hűséget és engedelmességet ígért, — visszanyerte méltóságát. Mohamed azonban hatalmának megerősítésére Oláhországban, a Duna balpartján egy erős várat, Jerkői-t építtetett a mai Gyurgyevot, melybe erős ozmán helyőrséget rakott.

Egyidejűleg oláhországi hadjáratával Mohamed a Duna völgyében fölfelé nyomulván, az első ozmán uralkodó volt, ki lábát magyar területre tette; s habár ez idő szerint (1416) tartós hódításokról ezen irányban még szó sem volt, ezen tény mindazonáltal feljegyzéreméltó. Zsigmond, ki Mohamed betöréséről értesülve volt, gazdag ajándékokkal és a jövőbeni jó szomszédság reményével megengesztelte a szultánt, ki nemsokára visszavért Drinápolyba.

De a magyar végvidék ezen időtől fogva majdnem szüntelen támadásoknak volt kitéve a portyázó ozmán hadak részéről, melyek a Dráva mentében egész Styriáig raboltak és pusztítottak, mignem a német és styriai tartományrendektől gyűjtött hadak által Radkersburg

mellett véres vereséget szenvedtek; minek következtében néhány évig nem háborgatták többé a sokat sanyargatott vidéket.

Ugyanazon időben, midőn a nyugati kereszténységet az egyházszakadás és Husz János tanai lázas izgalomban tartották, az ázsiai országnak birodalom népeit hasonló indokból a legnagyobb ingerültségben találjuk. — Sajátságos, hogy egy és ugyanazon időben, különféle nemzetiségű és társadalmú, különféle kormányforma és éghajlat alatt élő és lakozó népek között, egyenlő irányeszmékre találunk, melyek azonosságuknál fogva egyenlő alapokon nyugosznak, — habár a népek semmiféle érintkezésben egymással nincsenek. Ezen jelenséget misem magyarázhatja meg jobban, mint a helyzet és a körülmények azonossága itt is, ott is, mely viszont a vallással és az állammal, e két legnevezetesebb tényezőjével az emberi művelődésnek áll összeköttetésben. Egyenlő csapások, a közös nyomorúság és főképpen a szabadság teljes hiánya elegendően indokolják ezen látszólag felülnő körülményt.

Ázsia, a khalifák hanyatlásának idejétől fogva, a török népek s utóbb a mongolok pusztításai által teljesen kijött úgy néprajzi mint régi állami keretéből, — s az elébbi időkből majdnem semmi sem maradt fenn, mint a vallás, mely régi szövegében ünnepeztetik úgy, mint egykoron. De a vallásnak is összhangzásban kell lenni az állam és a társadalom eszméivel, melyek viszont a vallástól nyerik nem ritkán valódi jellegüket. Azon csapások, melyek bizonyos időkben az államokat sújtani szokták, hatásaikban nem ritkán nemzedékeket tülélnek. Ázsiában a mohamedanizmus diadala óta a többi vallásformák inkább túrt mint elismert felekezeteket képeztek, így a keresztény hit is. De az idők, kivált az utolsó nemzeti csapások, mint a mongolpusztítás és a testvérháborúk befolyása alatt nagyon megváltoztak. Az állami és nemzetiségi hanyatlás nem maradhatott befolyás nélkül egy oly nép vallási állapotára sem, mely amazokkal szorosban együttesnek képzelte eddig vallási eszményét is. Nem csoda tehát, ha ezen korszakában a változásoknak oly jelenségekkel találkozunk, melyek magát a vallást tevék a módosítások és reformok tárgyává,

Böreklüce Mustafa, Mohamed vallásának híve és ismerője első volt, ki vallásának szükséges reformja mellett szót mert emelni. Ezen keleti reformator, kiről oly sok mesét és kevés valót lehet a nyugati történetíróknál olvasni, egyike volt kora legérdekesebb alakjainak. Mint hadzi megfordult Mekkában, mi pedig azon időben még nem volt oly általános dolog mint később; tanult világot és embereket ismerni; s mi majd minden reformátornál magától értetődik: sok időt töltött asketikai elzárkozottságban, önvizsgálás és lelkiszemlélődés czéljából.

Ezen férfiú 1414 körül kilépett a nyilvánosságba s nemcsak kárhoztatta a Korán rideg tilalmait emberek és dolgok iránt, hanem egyenesen azt állitá: miszerint isten őt bizta meg az eltévedt hívőket, a hitetleneket az igaz vallás ösvényére terelni. Szerinte a keresztény hit és a mohamedanizmus testvérek, kik csak emberi gyarlóságok miatt tértek el egymástól. Az új vallás egyik legfontosabb feladata volt tehát az eltévedt testvéreket újból egyesíteni. Bárhol találkozozanak e szerint Jézus és Mohamed hívei, kötelességük egymást megölelve testvérnek nevezni s a testvériség csókjával megpecsételni az új frigyet.

Az Evangelium és a Korán tételeiből a rajongó dervis egy mystikus rendszert alkotott, mely, midőn a keleti népek hajlamát számba vette, a nyugatiak szenvedélyeiről sem feledkezett meg. Így a mohamedanizmus és christianizmus sok tekintetben sikerült összeolvasztásából egy oly vallást alkotott, mely ha erőhatalommal meg nem támasztatik mindjárt keletkezésének elején s ha hívői vérbe nem fullasztatnak, valószínű, hogy Ázsia vallási viszonyaira a legtartósabb és legnagyobb befolyással lett volna. — Kis-Ázsia izlamitái gyorsan befogadták az új vallás tanait, melylyel ha mindenben nem értettek is egyet, az mégis oly kiváltsággal dicsekedhetett, hogy közeledése által a kereszténységhez megkönnyíté a mindennapi érintkezést a nyugat népeivel. A kereskedés és közlekedés, mely a XV. század elején már amugy is közelebb hozta egymáshoz az ó világ népeit, lényeges terjesztője és előmozdítója lőn minden szellemi törekvésnek. Hasztalan volt az izlam ó hívőinek

minden erőmegfeszítése, az új tanok napról napra nagyobb tért hódítottak s előre lehetne látni, hogy ha a nyugati népek az izlam ezen reformtörekvéseit elősegítik, az ó-hitű mohamedánok nemsokára kisebbségben fognak maradni.

De volt ezen vallási rajongásnak még egy más oldala is, mely különösen az elnyomottak és vagyontalanok sorsán kívánt enyhíteni, természetesen első sorban azért, hogy a hívek száma annál inkább szaporodjék, — s ez a vagyonszűkösség egy neme volt, mely mindazonáltal, és ez képezi a rajongás sajátos ellenmondását: a szegénységet mint erényt tünteti föl. Ezen közösségből azonban a nők, mint a kik keleti fogalmak szerint csak dologi jelentőséggel bírnak, ki voltak zárva. A nő ezen túl is csak rabszolgája marad a férfinak. — Egy másik főtana az új vallásnak abban állott, hogy minden műzilmán, ki a keresztényeket hamis istenimádóknak nyilvánítja, — istentelennek bélyegeztessék.

A rajongó Mustafa azonban nem elégedett meg azzal, hogy új tanát az egyedüli boldogítónak nyilvánítsa, hanem Mohamedre és másokra hivatkozva, kötelességévé tette minden hívének hitét fegyverrel és erőszakkal terjesztetni. Maga jó példával ment elől, midőn fegyverrel kezében jelent meg az összegyűlt nép előtt Stylarion hegyén Smyrna szomszédságában s hangosan s elragadtatással hirdette: miként a megromlott világot csak tanai képesek az isteni büntetéstől megmenteni. Hívei, kik roppant számmal szaporodtak, lépten-nyomon követték az új apostolt, s mindenkit, ki tanainak ellentállott, halállal fenyegettek. Így egyedül a kis-ázsiai Aidin tartományban csakhamar tízezer harczos sereglett Mustafa körül, kik készen voltak életüket az új tanért feláldozni. Tanítványai pedig bejárták a többi tartományokat, sőt már Európába is eljutottak; mindenütt találván hívőkre, kik a jelennel megelégedve nem voltak s azért szívesen csatlakoztak egy mozgalomhoz, mely vallási jelentősége mellett politikai előnnyel is kínálkozott.

Ha az egész nagyjelentőségű mozgalom természetét tekintjük, feltűnő, hogy abban egyelőre csak a vidéki lakosság elemeivel találkozunk, míg a városi népesség jobbra távol tartá magát tőle. Ennek okát azonban

megmagyarázzák azon törekvések, melyek az egésznek ama népies jelleget kölcsönzék, mely minden tömeges mozgalomnak sajátása, s mely a *nép* felszabadításának nagy eszméjét irta zászlójára.

Volt ezen vallási mozgalomnak még egy más, felette fontos politikai jelentősége is. Az izlam ugyanis a világi főt mint a vallás főnökét szokta tekinteni, ki, miként a proféta utódainál, egyszersmind annak helytartójaként tiszteltetik. Az új vallás ezen kettős szerepét az uralkodónak elvetezte s a vallás vezetését más, tisztán vallási kezekre bízta. Ez által meg van támadva az izlam egyik alaptétele, melyben az uralkodónak hatalom adatik vallási dolgokban is határozni.

Mustafa, a rajongó reformator, itt már nem saját felelősségére és nem saját indulataiból működött, hanem egy magasabb és tehetségesebb akaratnak szolgálatában állott, s ez Mahmud Bedreddin volt, egykor Muza főhadbírája, ki az egész újítás valódi szellemi intézőjének tekinthető. Ezen nagy tehetségű férfiú, kit Muza legyőzése után Mohamed Nikaea bírájának nevezett ki, halálos ellensége volt az uralkodó szultánnak, s miután annak sem vallási, sem politikai elveivel egyetérteni nem tudott, olynemű ellentállásra határozta el magát, mely úgy a dynastiát, mint magát a nemzetet nagy veszéllyel fenyegette.

Bedreddin bölcsesége és tudományossága által nagy népszerűségnek örvendett s azért nehéz volt hozzáférni, de miután világos lőn, hogy az egész mozgalomnak ő a titkos feje s a rajongó Mustafa inkább csak titkos eszköze, Mohamed szultán nem késett erélyesen lépni föla veszélyes férfiú ellen. Mindenekelőtt személyét akarta hatalmába keríteni. De Bedreddin, híret vévén a veszélynek, gyáván megszökött s elején Isfendiárnál Kastemuniban, majd ismét Mircse vajdánál Oláhországban tartotta magát elrejtve.

Ezalatt Mustafa híveinek száma azonban mindinkább szaporodott, úgy hogy Mohamed végre elhatározta az újítókat fegyveres erővel megsemmisíteni. De ez nem volt oly könnyű. A szultán meghagyta a smyrnai helytartónak, hogy minden rendelkezésre álló sereggel induljon Mustafa ellen. — A két had egy hegyes közeli-

ben találkozott s roppant volt a mézárálás, mely most fejlődött. Mustafa, fegyverrel kezében hiveinek élén harczolt s a rajongó harczosok oly rendkívüli vitézséget fejtettek ki, hogy az ellenük kiküldött hadcsapatot parancsnokával együtt az utolsó emberig felkonczolták.

Ezen kudarcz Mohamedet még szigorúbb rendszabályokra készítette s Ali bég vezérlete alatt most egy másik, nagyobb sereg indult a lázadók ellen. Azonban ezt is hasonló sors érte s a vallási rajongás másodszor győzedelmeskedett a közönséges vitézség fölött. — Végre maga a nagyvezir Bajezid pasa kapott parancsot a lázadás elnyomására, s a nagy had, mely most Mustafa ellen küldetett, végre vérbe fojtotta a magasra törekvő férfiú terveit. A döntő ütközet Karaburun mellett veretett, hol az új tanok hívei nagyobb részben mindnyájan elvéreztek a csatatéren, míg maga Mustafa néhány híveivel a győzedelmes nagyvezir fogságába került. Az új apostol embertelen kínzások között vallattatott s szólitaték fel tanainak visszavonására vagy megezáfolására. De valamint nemesebb kor- és bajtársa Huss János, úgy a mohamedanizmus szakadára is hősi állhatatosságot tanusított biráival szemben s nem volt rávehető, tanaiból egy szót is elvenni. Végre keresztre veretvén, kínos halállal múlt ki, a lélekerő diadalát bizonyítván a test küzdelmei felett.

Igy Ázsiában nem sokára kiirtattak a szakadárok; de még mindig élt a veszély, a meddig Mahmud Bedreddin az élők között volt. Mint láttuk, a tudós, de félénk reformator Oláhországba menekült; onnan a dunai tartományokban terjesztvén tanait, majd a Balkán hozzáférhetlen rejtekeiben ütötte fel tanyáját mindenütt követve fegyveres híveitől, kikkel terve volt alkalmas pilanatban lecsapni Drinápolyra.

Mohamed nagy figyelemmel kísérte Bedreddin mozgulatait s nem késett megvesztegetések, ígéretek és fenyegetések által hatni annak környezetére, melyből ennek folytán lassankint többen meghidegültek az új tanok iránt s tömegestől hagyták el apostolukat. Sőt egyike ezeknek gazdag jutalom fejében — magát Bedreddint — élve szolgáltatva a szultán kezébe. A híres férfiú fölött Seresben egy magas állású egyénéből ösz-

szeállított törvényszék ítelt, melynek elnöke maga Mohamed volt. Mahmud Bedreddin felség- és hazaárulás miatt halálra ítéltetvén, a seresi főtéren roppant néptömeg jelenlétében kötél által végeztetett ki az élők sorából.

Igy végződött az ozmán birodalomban az első nevezetes vallásszakadás, mely úgy keletkezésében, mint elnyomatásában magán viseli a nép jellegét, mely annak intézője és bírója volt. Annyi bizonyos, hogy Mohamed és nemzetsége a legnagyobb veszedelemben forgott, míg a szakadárok győzedelmeskedtek, mert az új tanok diadala az eddigi monarchiának és Ozmán utódainak halálát jelentette volna. Így ezen vallási mozgalom kiváló politikai jelentőséggel is birt.

Az ozmán történelemnek ezen nevezetes korszakában még egy más esemény is merült fel, mely egyelőre nem birt ugyan több mint köznapi jelentőséggel, de a melyet azért sem mellőzhetünk, mert a történelemben több analogonjaival találkozunk. Valamint Európának megvan ál-Waldemárja, ál-Demetriosa, a régi Ázsiának ál-Smerdisé, hazánknak is ál-Endréje, úgy az ozmán történelem is bir egy ál-Mustafával, ki állítólagos magas származására támaszkodva trónkövetelőként lépett fel — Mohamed ellen.

Említettük az angorai ütközet alkalmával, hogy abban Bajezid egyik fia Mustafa nyomtalanul eltűnt. Évek során ezen Mustafáról mitsem említ a történelem; mig-nem 1416. körül Amásia vidékén egy férfiú lépett fel, ki magát az említett Mustafának, Bajezid egyik fiának adta ki, s származását különféle eszközök és bizonyítékok által igyekezett kimutatni; mi azonban korántsem volt kielégítőnek mondható. Ellenkezőleg a legtöbb jel oda mutatott, hogy ezen Mustafa közönséges kalandor, ki véletlen hasonlatosságát eltűnt névrokonával az említett célra igyekezett felhasználni. Akadtak is többen, kik pártjára állottak s Mohamednek nem maradt más hátra, mint a veszélytelen trónkövetelővel megmérkőzni.

Az ál-Mustafa e közben Oláhországban, mely mindig készen állott az ozmánok de kivált a szultánok ellenségeinek befogadására, — sereget gyűjtött magának; s mint-hogy az egykori smyrnai fejedelem Dzsuneid, most nikápolyi helytartó sietett pártjára állani, a birodalom bense-

jében pedig még nagyobb támogatásra számított, átkelt a Dunán s Bolgárországon és Makedonián keresztül igyekezett magát a thessalonikai és peloponnesusi görögökkel érintkezésbe tenni. De még mielőtt ez sikerülhetett volna, Mohamed seregei által utóléretvén, nyílt csatára került a dolog, közel Thessalonikához. Mustafa véres vereséget szenvedett, s Dzsuneiddal együtt csak nagy ügygyelbajjal tudott Thessalonikába menekülni; hol a császári parancsnok Leontarios által barátságosan fogadtatott. Mohamed hiába követelte a császártól a menekültek kiadatását, minden a mit elérni tudott abban állott: hogy Manuel a két férfit élethossziglani erős és biztos fogásban ígérkezett tartani. Mohamed ezzel nem volt ugyan megelégedve, mert a byzanczi ígéretnek valódi értékéről elég alkalma volt meggyőződni; de minthogy a veszélyt különben sem találta fenyegetőnek, úgy látszik végre belenyugodott a császár ígéretébe. Mindazonáltal ezen körülménynek tulajdonítható, hogy a barátságos viszony a szultán és császár között, mely régebben fennállott, Mohamed országlásának vége felé nagyon meghidegült. De Mohamed sokkal inkább eszélyes politikát követett, hogysem egy kedvezőtlen eset által magát elhamarkodott lépésekre engedte volna elragadtatni. Megelégedett egyelőre azzal, hogy a császár személye körül magának megbízható híveket igyekezett szerezni, kik őt annak minden titkos terveiről értesitenék.

A byzanczi történelem oly gazdag hűtlenekben, árulók és gyilkosokban, hogy Mohamednek nem nagy fáradságába — habár jelentékeny pénzáldozatába — került, Manuel legbiztosabb embereinek egyikét és pedig Korász, császári udvari tolmácsot terveinek megnyerni; ki is híven értesítette mindenről, mi a császári udvar és kormány körében történik, mi által a szultán mindig könnyű szerével ellensúlyozhatta a hűtlen szomszéd törekvéseit.

A feszültség a szultán és császár között e közben nőttön-nőtt s már-már nyílt kitöréssel fenyegetett, midőn Mohamed váratlan halála az ingerültséget egy kis időre megszüntette. De ezen egyszer megindult mozgalom Mohamedről átment utódaira s nem szűnt meg mindaddig, mig nem a császárság s vele a keleti kereszténység a már

régen felette lebegő végzet által halálos döfését nem kapta.

Manuel hosszú országlása, mely a hatalom árnyékával kezdődött, déleiben a kétes remények vérmessége által még egy utolsó fellobbanást mutatott s alkonyán a végfelbomlás stádiumában tengett, — nem képes részvétünket magára vonni. A századok folytán elkorhadt életerő végső mozdulatai voltak azon kísérletek, melyeket tett, hogy a végzetes csapást talán csak pillanatokra feltartóztassa. Így Byzancz saját bűnei által sietett felbomlása felé, mely elmaradhatlanná vált azon pillanattól kezdve, midőn az ozmánok legelőször tartós tért foglaltak Európában. Európa immár megszokta Byzancz vajúadását s félig könnyel, félig rettegéssel nézte bukását, — de a valódi részvét jeleit hiába keressük az akkori időket tükröző benyomások között....

Mohamed 1421. tavaszán tért vissza Ázsiából, hol kiváltképpen építkezései foglalták el — Európába, s Drinápolyba érkezvén, a Byzancz ellen intézendő lépésekről tanácskozott vezirjeivel. Legidősb fia Murad, ki Seadeddin szerint még csak 12 éves volt, de kit a byzancezi írók már 16 évesnek mondanak távol, az ázsiai tartományok keleti részében Amásiában időzött, hol az imént apja által helytartónak neveztetett ki. Egyik napon, nemsokára megérkezése után, Mohamed fővárosa közelében vadászván, — egy vadkanra bukkant. Lándzsáját merész hajtással a vadra lövellé, miközben a túlságos erőmegfeszítés következtében egy pillanatra elveszté az egyensúlyt s lováról a földre zuhant, hol eszmélet nélkül hevert egy ideig. Majd ismét visszanyervén eszméletét, erős vérhányás lepte meg, úgy, hogy a szerencsétlenség színhelyéről kísérői által egyenesen a kórágyba szállíttatott, melyet el sem hagyott többé s kevés napokkal a szerencsétlenség után Mohamed nem vala többé az élők sorában.

Az állam érdekei épp úgy, mint a családé azt kívánták, hogy Mohamed halála mindaddig titokban tartassék, míg idősb fia és örököse Murad, kit a bekövetkezett szomorú eseményről értesítendő, a család hű szolgája Elván bég azonnal útnak indúlt, — apai örökségét el nem foglalhatja. Ez kiváltképpen azért volt szükséges, mert a még mindig nem eléggé szilárd belállapotok egy

újabb örökösödési harc következtében beláthatlan veszélyeket hozhattak volna a birodalomra. Mohamed teste titokban bebalzsamoztatván, azontúl is habár nem közvetlenül szokott helyét foglalta el, s miután a kormány ügyei szokott módon lettek most is elintézve, — a család teljesen sikerült. A titokba csak a két nagyvezir Ibrahim és Bajezid, továbbá két orvos és egy hű szolga, a már említett Elwán valának beavatva; s ha időről-időre a hadsereg a szultánnak palotája előtt vonúlt el s hangosan kívánta urát látni: Mohamed holtteste ülő helyzetben s szokott öltönyében egy könnyű függöny mögé állíttatott, kezét és fejét pedig üdvözlétképpen egyik beavatott észrevétlenül mozgásba hozta. Halála ily módon negyven napig államtitok maradt, minek elteltével az időközben megérkezett Murad átvette a kormányt s apját nagy ünnepélyességgel eltemeté az általa alapított zöld-mecsetben Brussában.

Mielőtt Mohamedről, mint az ozmán állam újból megalapítójáról befejezésül még néhány szót szólnánk, talán nem lesz fölösleges előbb végső napjairól röviden megemlékezni.

Alig érezte Mohamed halálát közeledni, midőn kevés bizalmas híveit maga köré gyűjtván, azokat megható szavakban kérte fel fiának és örökösének támogatására, ki fiatal és tapasztalatlan koránál fogva egész tengerével a veszélyeknek volt környezve, kívált Bajezid pasára bízta, az ifjút tanácsával és hűségével támogatni. De nemcsak Muradot, hanem két ifjabb fiát is pártfogásába ajánlotta híveinek. E két gyermek Jussuf és Mohamed volt, amaz nyolcz, emez pedig hét éves. Egyszersmind rendelé, hogy a két gyermek azonnal Konstantinápolyba vitessék s Manuel császár gyámságára bízassék, ki ily czélból még egy külön levélben is megkerestetett. A haladók szultán csupán apai érzelmeitől vezettetve, valószínűleg így akarta elejét venni azon kegyetlen szokásnak, mely az Ozmán házban az idősebb örököst feljogosítá, ifjabb fivéreit, saját hatalma és személye biztonsága végett — kivégeztetni.

I. Mohamed csak 42 éves volt, midőn a váratlan halál tevékeny életének határt szabott s egyike azon uralkodóknak, kik nemcsak az ozmánok nemzeti, hanem

az emberiség történelmében is tisztelettel említettnek. Jellemének egyik alapvonását a jótékonyság képezte s minden pénteken, az izlamiták vasárnapján a szegények asztalánál étkezék. De nemcsak adakozó, hanem bőkezű is volt Mohamed s kivált Brussa és Drinápoly szépitésére nagy összegeket fordított. Husz évi uralkodásának felét a testvérháborúk veszik igénybe; a másik fele sem folyt le nyugodtan s kivált a vallási újítások sok gondot és erélyt követeltek Mohamedtől.

Azonban bármily erélylyel sőt keménységgel igyekezett Bedreddin és társainak reformjait és azok képviselőit elnyomni, — Mohamed az ozmánoknak mégis első fejedelme, ki vallási tekintetben ritka türelmességet és békülékenységet tanusított, mi annál feltűnőbb, mert kétségkívül nem maradt befolyás nélkül sem környezetére, sem magára a népre. És valóban, Mohamed uralkodása alatt legkisebb mértékben fordultak elő surlódások keresztények és mohamedánok között. S ha Mohamed politikáját a byzanci császár irányában komolyan vizsgáljuk, azt találjuk: hogy ez őszintébb és barátságosabb volt, mint azt a hűtlen Paleologos, ki titokban mindent megtett, mert nyíltan cselekedni sem bátorságában, sem tehetségében nem állott, mire tehetetlensége képes volt, hogy hatalmas szövetségesének és szomszédjának ártalmára legyen, — megérdemelte. S mert aránylag rövid, minthogy nyugtalan uralkodása nevezetes és talán szükséges és korszerű újításoknak nem kedvezett, érdemül kell Mohamednek betudni, hogy a fennálló intézményeknek nemcsak érvényt, de tiszteletet is tudott szerezni.

A birodalom egységének helyreállítása egyik főbb érdeme Mohamednek s habár a byzanci írók közül Dukas azt állítja, hogy terve volt: két idősb fia között az ázsiai és európai birodalmat felosztani, ezen állítás mindazonáltal semmi más oldalról bebizonyítva nincs, annyi mégis kétségtelen, hogy Mohamed nemcsak házának, hanem nemzetének nagyságát is szíven hordozta. Benne veszett el Ozmán utódainak egyik legkitűnőbbike éppen akkor, midőn a tapasztalat a férfierővel volt szövetkezendő fajának dicsőségére. — Fiával II. Muraddal az ozmán történelemnek új és nevezetes fejezete kezdődik.

NYOLCZADIK FEJEZET.

I. Mohamed halálának következményei. — Konstantinápoly magatartása. — A császári udvar követelései és fenyegetései. — Az ál-Mustafa. — A császári udvar céljai. — Mustafa fellépése. — Ütközet Drinápoly mellett. — Az ütközet következményei. — Mustafa szerencséjének hanyatlása és vége. — A császár újabb kísérletei. — Murad válasza. — Lázadás Konstantinápolyban és következményei. — Konstantinápoly ostroma és felszabadulása. — Új trónviszály. — Manuel halála. — Béke II. Murad és János közt. — Háború Oláhország, Szerbia és Bosznia ellen. — Murad Görögország és Velence ellen. — Thessalonika a velenceiek kezébe kerül. — Thessalonika ostroma és megvétele 1430.

I. Mohamed halálának híre alig járta be az ozmánok birodalmát, midőn mindenfelől aggasztó jelei kezdének mutatkozni oly törekvéseknek, melyek az alig megszilárdult belállapotokat új veszélylyel fenyegették. Mohamed nyolcz évi egyeduralma nem volt elégséges arra, hogy a polgárháborúk és vallási forrongások által megingatott uralkodói tekintélyt véglegesen megerősíthette volna. A nyugtalan elemek, kiváltképpen a kisázsiai hűbéresek között, kedvező alkalomnak tekintették a szultán halálát, hogy önző törekvéseiket megvalósíthassák s készek valának támaszukat annak felajánlani, ki elkülönödési szándékukban elősegíteni fogja. Az általános nyugtalan-ságot még növelte azon körülmény, hogy I. Mohamed legidősb fia és örököse Murad, ki apja által még csak az imént lett helytartóvá kinevezve, ifjúságánál fogva sem a népnél sem a katonáknál nem találkozott nagyobb bizalommal.

De nemcsak az ozmán birodalomban, hanem magában Konstantinápolyban is rendkívüli izgatottságot szült a szultán halálának híre. A agg Manuel, ki trónját már régebben megosztá fiával Jánossal, csak akkor értesült a

fontos eseményről, midőn Mohamed tetemei már útban valának Brussa felé, s midőn az ifjú Murad már elfoglalta apai örökségét. Oka ezen késedelemnek az volt, hogy Leontarios Demeter, a császár követe Drinápolyban Ibrahim és Bajezid nagyvezírek által szándékosan legtovább bizonytalanságban hagyaték a palota belsejében végbe ment események felől s mert a császári követ küldöttjei és levelei huzamosb ideig visszatartattak. Midőn végre sikerült a hírt Konstantinápolyba eljuttatni, a császári udvar két pártra szakadt. Az egyik, élén az öreg császárral, Murad mellett nyilatkozott, míg a másik, melynek feje maga a társ császár János vala — szakítani kívánt az új szultánnal s a Lemnos szigetén őrzött ál-Mustafát, kiről már elébb szólottunk, kívánta az ozmánok trónjára emelni. Ezen eszélytelen politika új veszedelmet hozott nem sokára Konstantinápolyra.

Manuel hasztalan igyekezett, hivatkozva a szerződésekre, fiát maga részére megnyerni, s úgy látszik, hogy a szomorú tapasztalatokban oly gazdag fejedelem előre látta a bekövetkezendő bonyodalmakat, melyeket elhárítani képtelen vala. Végre az udvar abban állapodott meg, hogy látszólag elismeri ugyan Muradot, de csak azon feltétel mellett, ha az két fivérét, kiket Mohamed a császár gyámságára bízott, mielőbb Konstantinápolyba küldendi.

A követség, mely e szerint az új szultánnak trónra léptéhez szerencsét kívánandó vala, de a melynek voltaképpen komolyabb feladata is volt, az általunk már ismert Korax Theologos és a császár egyik rokona Lachynes Paleologosból állott, kiket az ifjú Murad Brussában fogadott. Már az első találkozás meggyőzheté Muradot és tanácsosait a császári udvar valódi szándokairól, melyeket a követek, mint látszik, legkevésbé sem igyekvének palástolni. A császár üdvözlőlvén az új szultánt apai trónján, a két udvar közötti barátságos viszony fenntartását, valamint a szerződések megújítását — mint legbensőbb óhajtását fejezte ki. Egyszersmind azonban hivatkozván Mohamed végrendeletére, a két herczeg kiadatását sürgette, ellenkező esetben mellőzve a barátságot, a trónkövetelő Mustafát venné védelme alá, kit csakhamar nemcsak Európában, hanem Ázsiában is fejevé tenne az ozmánoknak,

A trónváltozás, miként látszik, újból felidézte a byzanci udvar hiú reményeit a jövőre nézve; s János, nem számolva a valódi viszonyokkal, — a trón régi fényének visszaállításáról ábrándozott, még pedig oly eszközök segítségével, melyek legkevésbé vezethetének célhoz. Murad, kinek érdekében állott a császári udvarral legalább egyelőre békés lábon állani, örömmel beleegyezett volna a régi szerződések megújításába, ha a császár a kiskoru hercegek kiadatását oly makacsul nem követeli. Így azonban oly válaszzal bocsátá el magától a görög követeket, hogy a barátságos viszony fenntartását maga is óhajtja ugyan, de fivéreinek kiadatásába annál kevésbé egyezhetik, minthogy a Korán szigorúan megtiltja, hogy igazhívők hitetlenek által gyámságoltassanak. E pontban tehát a császár kívánságát egyszer mindenkorra határozottan visszautasítja.

Mig Manuel követei Brussában jártak, addig Murad is küldött egy megbizottat Konstantinápolyba kiváltképpen azért, hogy a császári udvar szándokait és véleményét kikémlelje. Azonban az udvar elbizakodott és fennhéjázó magatartása itt is csak arról győzhető meg Murad megbizottját, miről a szultánnak már Brussában is tudomása volt.

A kölcsönös követségek eredménye vagy eredménytelensége mindkét félt még inkább elkeseríté egymás ellen s úgy Konstantinápolyban mint Brussában nagy előkészületek tétettek egymás terveinek meggyújtására. Leontarios Demeter, egykor thessalonikai parancsnok, ki a trónkövetelő Mustafát és társát Dzsuneidet annak idején Mohamednek kiadni vonakodott s ki azóta Konstantinápolyban tartózkodott tiz hadihajóval — mely a császárság tengeri erejét valószínűleg egészen kimeríté, — Lemnos szigetére küldetett, hol Mustafa ez ideig őrizet alatt tartaték. Leontariosnak parancsa volt Mustafát Európába hozni s miután őt Gallipolis közelében egy zsoldos sereggel partra szállítaná, — a császár nevében az oznánok szultánjává kikiáltatni. Konstantinápolyban főképpen azon elégyületlenségre és izgatottságra számítottak, mely Mohamed után beállott s melyet Muradnak még eddigelé nem sikerült eloszlatni.

Mustafa, ki régi terveinek megvalósulását közeledni

látta, a császári udvar pártfogását nagy köszönettel s még nagyobb ígéretekkel fogadta, s azon esetre, ha a trónt elnyernie sikerülend, a Fekete-tenger partjain tekvő összes városokat, nemkülönben Thessalia egy részét, valamint a fontos Gallipolist a császárnak visszaadni ígérte. A következő események meg fogják mutatni, mennyiben vala képes vagy hajlandó Mustafa adott ígéréteit beváltani.

A trónkövetelő Dzsuneid dal és a byzanci zsoldos haddal alig érkezett a Dardanellákba, midőn partra szállván, Gallipolis ostromához fogott. Murad, ki ezen támadásról eleve értesülve volt, sietett a nagyfontosságú helyet megfelelő őrséggel ellátni. Hasztalan volt Mustafának minden megvesztegetési és rábeszélési kísérlete, az őrség valamint a lakosok legnagyobb része hű maradt Muradhoz; s így az ostromnak semmi sikere nem mutatkozván, a trónkövetelő az összecsődített és nagy ígéretek által elcsábított falusi népeiségre támaszkodott, mely őt több zajjal, mint őszinteséggel az ozmánok szultánjává kikiáltotta. Megelégedvén ezen sikerrel, Gallipolis további ostromát Leontariosra bízta, maga pedig Makedoniába sietett s faluról falura zarándokolván, aranyos ígéretekkel halmozá el a könnyen hívó lakosságot, mely csakugyan nagy tömegekben kezdé kísérni boldogítóját. Mustafa mindenütt magát hirdette mint Bajezid egyedüli törvényes örökösét, ki a szerencse és szövetségese Manuel császár segítségével diadalát biztosnak hitte. Nemsokára elég erősnek tartotta magát Murad seregeivel szembe szállani s nyílt csatára bízni szerencsáját.

Mig Mustafa Makedoniában és Thrákiában minden nap nagyobb előhaladást tőn, addig Murad és környezete sem tétlenkedék s az ifjú szultán egyik nagyvezirjére, Bajezid pasára bízta azon hadsereg parancsnokságát, mely Európába menendő, az ármányos trónkeresőt megfenyitendő lett volna. Ez azonban most már nem volt oly könnyű, mert Mustafa máris oly sereget tudott a nagyvezir ellenében felállítani, mely emezével számban bizonyára versenyezhetett. Bajezid Drinápoly közelében ütött tábort, honnan kiáltványait Murad híveihez szétküldvén, kevés napok múlva mintegy 30 ezer harcos felett tarthatott szemlét. Ugyancsak innen alkudozásba lépett Manuel császárral, kitől csupán azt kívánta, hogy

ne segitené ezentúl Murad versenytársát s maradjon a kettő közötti harcz alatt semleges. Ezért Murad nevében nemcsak nevezetes parterületeket ígért a császárnak, hanem 200 ezer aranyat és tizenkét túszt a legelőkelőbb családokból. Valószínű, hogy Manuel ezen kedvező föltételeket elfogadta volna, ha fia és annak pártja által ellenkező határozatra nem kényszerítették. Így azonban Bajezid ajánlatait visszautasítá s az ürt maga és az ozmánok törvényes uralkodója között még inkább áthidalhatlanná tevé.

E közben Mustafa seregével Drinápoly felé közeledett, hol az európai ozmán trón sorsa egy időre eldöntendő vala. A harcz tere, nádas posvány, nem kedvezett Bajezid pasának, mindazonáltal hosszú beszédben igyekezett seregét hűségre és vitézségre serkenteni. A két sereg csakhamar heves harczban állott egymással, melynek kimenetele teljesen bizonytalannak látszék. Ekkor Mustafa odahagyván seregét, melynek vezetését Dzsuneidra bizta, egy közel halomra sietett, melynek aljában Murad hívei harczoltak, kiket dörgő hangon igyekezett hűségükben megingatni. „Mit harczoltok“, úgy mond, „egy albániai rabszolga alatt, holott egyedüli és valódi uratok én vagyok, Bajezid szultán fia. Fivérem Mohamed után csak engem illet jogosan a trón. De én méltányos akarok lenni s míg Európában én uralkodom, nem bánom, ha bátyám fia Murad — Ázsiában uralkodik. Én nem fogom őt ott soha sem háborítani. De ti, ozmánok, egyedül nálam találtok jutalmat és büntetést, azért siessetek oltalmam alá, s a jutalom, melylyel ezért benneteket elárasztani foglak, nem késik sokáig!“ A lázító dörgő hangja áthatott a csata zaján, s Bajezid pasa bal-szárnya csakhamar ingadozott, majd teljesen átpártolt Mustafához. Példáját követte nemsokára a derékhad, sőt maga Bajezid pasa, ki elhagyatva seregétől, sietett a szerencsés és ügyes bitorlónak meghódolni. A harcz ilyen kimenetele megnyitotta Mustafának Drinápoly kapuit, s az európai főváros lakossága örömkialtásokkal fogadta azon férfiút, kitől még csak imént idegenkedék, de kit a hadi szerencse csakhamar kegyeltjévé tón.

Mustafa győzelmét a szerencsétlen Bajezid pasa kivégeztetésével szennyezte be. Későbbi írók ezen gyilkos-

ságot Dzsuneidnak tulajdonítják, ki a nagyvezirben családjának egyik ellenségén kívánt boszút állani.

A drinápolyi győzelem legfontosabb következménye Gallipolis bukása volt, melynek megfogyott őrsége nem egittethetvén Muradtól, Leontariosnak, ki a fontos helyet s — a Musztafával kötött előzetes egyezmény értelmében — a császár számára volt elfoglalandó — megadta magát. De alig vette Mustafa ennek hírét, midőn Dzsuneiddal Gallipolisba sietett s a byzanczi hadvezér nem kis rémületére kijelenté, hogy amaz egyezmény immár érvénytelen, s hogy Gallipolis ezentúl is ozmán kezekben fog maradni. Az eszélytelen byzanczi politikának ez volt első kudarcza Mustafával szemben, melyet nemsokára még több követett.

Mustafa, bizván szerencsájében, lemondott a császárral kötött szövetségéről, valószínűleg azért, hogy ez által népszerűségét az ozmánok előtt növelje. A császári udvar, mint mindig, ezúttal is egyik végletből a másikba esett, s alig győződött meg Mustafa hűtlenségéről és szószegéséről, midőn ismét Muradhoz kezdett hajolni, s annak érdekét ígérte támogatni Mustafa ellenében. Ezen kapkodó és tehetetlen politika elmaradhatlan következménye lön: hogy sem Murad, sem versenytársa nem bíztak többé a császár barátságában s mindketten eszköznek kezdék tekinteni, melyet felhasználni igen, de bizalmával megajándékozni egyik sem tartá többé méltónak.

Muradnak, ki időközben mindent elkövetett, hogy egy döntő csapás által, melyet Mustafa fejére kívánt intézni, magát versenytársától megszabadítsa, első sorban hajókra vala szüksége, melyeken seregét Európába szállithassa; s miután a császár ígérétében és őszinteségében nem bízott, a genuai Adorno lovaghoz fordult, kivel már régebben, mint a kisázsiai timsóbányák bérlőjével barátságos viszonyban volt s ki mindig jelentékeny számú hajók felett rendelkezett. Adorno bizonyos bérleti kedvezmények és 50,000 arany díjért csakugyan késznek nyilatkozott az ozmán sereget átszállítani. De ezekre, miként mindjárt látni fogjuk, egyelőre még nem került a sor, mert Mustafa hírét vévén Murad szándokának, sietett őt Ázsiában felkeresni. Murad a posványas Ulubad mellett foglalt állást s habár abban magát lehetőleg megerősi-

tette, mégis nem csekély aggodalommal várta Mustafa támadását, kinek serege jelentékeny számmal fölülmúlta az övét. Azonban Mustafa tétlensége s meghitt barátjának Dzsuneidnak árulása, — kinek Murad jutalom fejében a még apja által tőle elvett Smyrna birtokát helyezte kilátásba, ezen kedvezőtlen arányt elégségesen helyrehozták. Ehez járult, hogy Murad mindenfelé azon hirt terjeszté, miszerint Manuel császár vele szövetségben — Európában haddal állja útját Mustafának, ha ez netán újból oda fordulna. A hír, habár koholt volt, mégis nagy benyomást tön a trónkövetelő harczosaira, kik most csapatosan kezdék odahagyni a szerencséjétől már már elhagyatott kalandort. Azonban Mustafa egy végső kísérlet nélkül nem akarta odahagyni a küzdelem színhelyét s azabjaival, azaz könnyű gyalogságával erős támadást intézett Murad ellen. De a janicsárok által véresen visszaveretvén, újabb vállalatba bocsájtkozni nem volt többé bátorsága. S midőn Dzsuneid hűtlenségéről is meggyőződött, szerencsecsillagát hanyatlatni látván, titkon odahagyta táborát s a félelemtől üldöztetve Gallipolisban keresett menedéket.

Igy Murad döntő harc nélkül diadalmaskodék vetélytársa fölött, kinek egész hátrahagyott hadserege újból meghódolt a törvényes szultánnak, ki azt most sietett a menekülő Mustafa után vezetni. Adorno, a genuai bányászok feje nemcsak hajóit, hanem 2000 főre menő jól fegyelmezett és fegyverezett seregét is felajánlá Muradnak. Alig értesült Mustafa a szultán közeledéséről, midőn csak kevesektől kísérve elhagyta Gallipolist, mely azután csakhamar újból visszatért Muradhoz, s Drinápolyba sietett. Azonban itt is csak rövid ideig tartózkodott s miután a kincstárt kifosztotta, a Balkán hegység rejtekeinek tartott. Célja volt kincseivel Oláhországba menekülni, ott a jövő eseményeket nyugodtan bevárando. De Murad megbízottjaitól utóléretvén, felismertetett s bilincsekben hozaték vissza Drinápolyba, hol Murad éppen akkor tartá fényes bevonulását a szeszélyes nép örömrivalgásai között. A szerencsétlen trónkövetelő 1422. tavaszán Drinápolyban nyilvános téren miként egy közönséges gonosztevő kötél által kivégeztetett.

Igy végződött az ál-Mustafa fellépése, mely követ-

kezményeiben leginkább az által vált fontossá, hogy a byzanci árnycsászság tarthatatlanságának újabb bizonyítékait hozta napvilágra. Mustafa nem birt azon tulajdonságokkal, melyekkel közönségesen merész kalandorok és szerencselovagok dicsekedni szoktak. Erélytelen és gyáva, szerencséjében szószegő és elbizakodott zsarnok volt, ki rövid diadalát a harem tespesztő légkörében ülte meg, s kinek bukását sajnálni senkinek sem vala oka.

Murad európai fővárosának elfoglalását örömmünneppnek tekinté, melyet nagy fénynyel ült meg s mely alkalommal őseinek palotájában gazdagon megvendégelte és megajándékozta genuai barátait, kiknek nem csekély részük volt a rövid hadjárat sikerében.

Az események ilyen fejlődése leverő hatással volt a byzanci udvarra, mely sietett ugyan egy követtség által, melynek tagjai: Kantakuczenus Demeter, Laskaris Máté és Philommates Angyal voltak, Muradnak győzelméhez szerencsét kívánni, de a mely nem volt oly szerencsés, hogy a szultánt megengesztelni tudta volna. Murad a követeket nem is fogadta, sőt elején börtönbe vettette, majd azonban visszaküldé Konstantinápolyba oly izennel, hogy nemsokára követni fogja őket. Könnyen elgondolható, mily hatással volt ezen izenet a főváros lakosaira. Maga az udvar teljesen elvesztette fejét, a nép ünnepléses körmenetekben kívánta megnyugtató aggodalommal tölti kedélyét. Az agg Manuel egészen visszavonúlt a nyilvános élettől s egy kolostor csendjében a szentírás tanulmányozásában keresett kárpótlást hosszú életének elvesztett reményeiért. János, ki még csak röviddel előbb hangosan hirdette az ellentállást, most a kiskedélyűek példájára egyszerre elnémult. Azonban a nép kétségbeesése csakhamar oly irányt kezde venni, mely magát az udvart rettegéssel tölté el. Mint mindenütt a nép lázas ingerültsége itt is megkövetelte a maga áldozatát. Korax Theologos, Manuel császár eme meghittje, ki már Mohamed idejében azzal vádoltaték, hogy titokban a szultánnak híve, s mint tudjuk ezen állítás nem is volt egészen alaptalan, most újból magára vonta a nép figyelmét, mely hangosan árulással vádolá s a császártól kiadatását követelte. Manuel, hívét megmentendő, mindent megtett annak védelmére és igazolására; s miután a lázadás

lecsillapodni még sem akart, új követségben Muradhoz küldé Koraxot, azt hívén, miszerint befolyásának talán sikerülni fog a fenyegető vést a városról elhárítani, ez által egyszersmind alkalmat nyújtván hívének, magát a nép előtt tisztázni. De a szerencsétlen tolmács küldetése sem sikerült s miután mégis elég bátorsága volt a háborgó fővárosba visszatérni, végzetes sorsa már el vala döntve. A nép most még inkább felbőszülve megrohaná lakházát s kifosztogatta, mely alkalommal Korax bűnrészességének oly tanújelei jövének napfényre, melyek annak korábbi egyetértését az ozmánokkal kétségtelenné tévék. Levelek és elsikkasztott ajándékok, melyeket az ozmánoknak átadni elmulasztott, nagy mértékben Korax ellen bizonyítottak s a nép most nem is késett tovább a szerencsétlen férfiút megfenyíteni. Korax meggyalázva, nyilvános téren irtóztató kinok között fejezte be életét, melyet nem fordított szerencsétlen hazájának javára.

A veszélyes lázadás és kicsapongás bizonyára még más áldozatokat is talált volna, ha a fenyegető veszély kívülről napról-napra nem növekedik vala. Már junius derekán megérkezett Murad előhada Konstantinápoly alá s mig annak környékét tűzzel-vassal pusztitá, a megrettent lakosok szemeláttára a legborzasztóbb kegyetlenségeket vitte véghez. Dukasz, Phrantzes és más szemtanúk hiteles feljegyzései szerint vérlázító volt azon örvöngő gyilkolás és pusztítás, melyet e sáskahad a védtelen városokon és lakosokon elkövetett s melyhez hasonlót a történetírás aligha jegyzett fel. Még a mongol hordák sem fejtettek ki annyi kegyetlenséget és pusztítási szenvedélyt, mint emez újabb barbárok, kik immár biztosnak tartották a keleti kereszténység fővárosának bukását. — Nem sokára az előhad megérkezése után újabb csapatok érkeztek a város alá, melyet Murad augusztus derekán történt személyes megjelenése után azonnal ostromolni kezdett. — Jellemző, hogy az ifjú szultán nemcsak túlbecsülte a főváros védelmi képességét, hanem miként intézkedéseiből biztosan következtetni lehet, oly nehéz feladatnak tartá annak megvételetét, hogy rendkívüli eszközökhöz folyamodott. Minthogy a nagy vállalatához nem tartá elégségesnek a közönséges támadó és védezközüket, a vallási rajongáshoz fordult s így Konstantinápoly

megvételeit valódi nemzeti és vallási vállalatná bélyegezte. Így örvengő dervisek bejárták Kis-Ázsiát és az európai ozmán tartományokat s hangosan és az örület elragadtatásával hirdették a szent háborút Konstantinápoly ellen. Maga a híres seikh Bukhari, a szultán sógora és korának legnagyobb írástudója bejárta az országnak különböző részeit s egy rajongó tömegtől kísérve csatlakozott az ostromlókhoz. A győzelem oly biztosnak látszék a felizgatott tömeg előtt, hogy seikh Bukhari már a napot is megjövendölte, melyen a próféta zöld lobogója győzedelmesen fog feltűzni a pompás Hagia Sofia kupolájára. A határtalan örömnél a kilátásban lévő zsákmány reményében csak az elbizakodottság volt nagyobb, mely a roppant csőcselékhatat eltöltötte. Éjjel-nappal lehet hallani a szitkokat és fenyegetéseket, melyek a város falain álló keresztények ellen szórattak. „Hol van istenetek, ti hitetlenek, hol vannak szentjeitek, kik segíteni tudnának rajtatok. Már holnap elfoglaljuk várostokat, titeket pedig rabszolgáinkká teszünk; feleségeiteket és leányaitokat szemeitek előtt fogjuk meggyalázní, apáczáitokat pedig derviseink karjaiba vetni. Hitünkre mondjuk, hogy így lesz, mert nekünk prófétánk előre kijelentette.“

Végre megérkezett az ostromra kitűzött s az ozmánok által türelmetlenül várt nap, az 1422. évi augusztus 24-ike. Az arany szarvtól egész a Márvány-tengerig sűrű tömegekben miként egy vészfelhő özönlött a támadó had a város falai alá. Seikh Bukhari harczi paripán villogó karddal kezében s körülvéve örvengő derviseitől, maga adá a jelt a támadásra.

A fenyegetett városban időközben a legnagyobb kétségbeesés és segélytelenség uralkodának. Manuel császár megbénult testtel halálos ágyán feküdt; fia János megjelent ugyan a rettegő nép között, de csak hogy annak kétségbeesésében osztozzék. Az ijedtség és félelem a legfeketébb színekben idézték fel az ostrom rémületes következményeit a szorongatott keresztények lelkében, kik a helyett hogy közös akarattal rendszeres védelemről gondoskodtak volna, erősen hitték, hogy a veszedelem csak természetfölötti segély által hárítható el fejökről. Azonban a támadók vad csatakiáltásai, melyek a

a város falait megrendíték, a legvégső pillanatban mintegy ösztönszerűen az egész lakosságot a bástyákra szóliták. Aggastyánok és ifjak, matronák és deli szűzek, gazdagok és szegények egyszerre, mintegy túlvilági sugallattól lelkesítve védelmére keltek tűzhelyöknek, vallásuknak, becsületüknek, — s mit a rendszeres védelem talán nem tudott volna eredményezni, azt véghez vitte most a kétségbeesés lelkesedése, s Konstantinápoly megvala mentve.

A támadók roppant száma, mely többektől 200 ezerre tétetik, de semmi esetre sem lehetne kevesebb 150 ezernél, inkább bénítólag hatott az egész hadműveletre. Legnagyobb része csőcselékből állott, melyet csak a zsákmány kilátása csalt ide s mely a rendes harcosok mozdulataira inkább zavarólag, mintsem segítőleg hatott. A rendetlen roham valódi zúrzavarrá változott, midőn az áthatlan tömegek idegrázó orditással a város falait megmászni igyekvének; a zavar mindinkább növekedett, midőn a falakról a kétségbeesés ezerféle védeszközeivel jövének érintkezésbe; s mihelyt az ostromlottak elszántságáról kezdének meggyőződni, a rajongó győzelembiztosság a gyáva kislelkűségnek adott helyet, s a futászerű visszavonulás még nagyobb rendetlenséggel történt, mint a támadás.

Konstantinápoly ezen csodával határos megmentése a legnagyobb veszélyből méltó örömmel és önbizalommal tölté el a lakosságot, mely hálaérzetében nem is késett megmentését a szent szűznek tulajdonítani, kit a lehevesebb harc közepette sokan láttak átlátszó ibolyaszínű uszályköntösben a város falain megjelenni...

A harc, mely déltől egész napnyugtáig tartott, egyébként nem kívánt nagyobb áldozatokat. Az ozmánok vesztesége állítólag ezer embert tön, míg a keresztények csak száz sebesültet és 30 halottat számláltak; az utóbbiak között több nő, kik valódi hősiekséget tanúsítottak a veszély pillanatában.

Murad, a nélkül hogy újabb rohamra készült volna, ezen kudarc után felfüggeszté az ostromot; s miután a csőcseléket haza küldé, — seregével Drinápolyba vonult vissza. Muradot ezen elhatározásában, úgy látszik, komolyabb okok is vezérelték. Nem volt ugyanis ismeretlen

előtte, hogy a byzanci udvar titokban új ellenjelöltet állított fel az ozmán trónra, — és pedig a 13 éves Mustafában, Murad öcsécsében, ki a kermiani fejedelem nevelésére vala bízva, de a ki nevelőjének támogatása mellett csakugyan hajlandóságot mutatott bátyjával az apai trónért versenyezni. A császár az ifjú eme szándokát ígéretekkel s mi ezeknél sokkal értékesebb volt, — pénzzel is támogatta, úgy, hogy Illés bég és a kermiani fejedelem segítségével csakhamar egy kis pártot és sereget szerzett magának, melylyel Brussa és Nikaea városokat fenyegeté. A lázadás híre éppen akkor érkezett Muradhoz, midőn ez Konstantinápoly ostromával volt elfoglalva s kétségtelen, hogy nem kis befolyással volt a további ostrom megszüntetésére. Ezt bizonyítja legalább azon körülmény is, hogy Murad alig időzött néhány napot Drinápolyban s mihelyt az éjszaki határokról kellőleg gondoskodott, Kis-Ázsiába sietett s egy habár nem nagy, de megbízható sereg élén váratlanul megjelent Nikaea alatt, hol az ifju Mustafa tartózkodék. Most egyszerre megváltozott a jelenet. Mustafa hívei bocsánat vagy jutalom reményében egymásután odahagyták az ifjút, — kinek úgy látszik nem volt komoly tudata helyzetének veszélyességéről. Így nem volt nehéz Muradnak az egész lázadást gyökerében elnyomni. Maga a tévútra vezetett ifju bátyja elé vezetettvén, szemrehányásokkal árasztaték el, — majd pedig az egész hadsereg szemeláttára egy terebélyes fügefafa lábainál megfojtatott.

Könnyen megmagyarázható, hogy a lázadás ilyen kimenetele új ijedelmet hozott Konstantinápolyra, melynek lakosai biztosan hívék, hogy az ozmánok most majd még nagyobb erővel fogják az ostromot folytatni. Ettől azonban legalább egyelőre megóvták a körülmények, melyek Murad tevékenységét másfelé vették igénybe. Manuel mindazonáltal sietett végső napjaiban biztosabb békével megajándékozni népét, s azért mindent elkövetett, hogy Muradtól a régi szerződések megújítását kiesszközölje. De ez már nem sikerült a sokat hányatott fejedelemnek, ki 1423-ban elköltözött az élők sorából. Fiának Jánosnak ellenben hosszabb alkudozások után megadatott a béke oly feltételek mellett mindazonáltal, melyek az előbbieknél még sokkal megalázóbbak voltak.

E szerint a császár Thessalonika, Derkosz és Mesembria kivételével birodalmának minden kikötőjét átengedé az ozmánoknak. Azonfelül évi adó fejében 300 ezer asper, vagyis 30 ezer arany fizetésére kötelezte magát; köteles ajándékokat vagy azok értékét ide nem számítván. Ily árért vásárolta meg a byzanci császárság a békét azon ellenségtől, mely csak azért tűrte még meg szomszédságában, mert biztosan hitte, hogy nemsokára harc nélkül is zsákmányává leend.

Murad figyelmét ezután kiválóan éjszaki tartományai és ottani szövetségesei vették igénybe. A szerb fejedelem sietett ugyan mindjárt Murad trónléptekor ajándékok által az új szultán kegyét megnyerni; azonban a két Mustafa lázadása, valamint Konstantinápoly ostroma kedvező alkalmat nyújtott az elégtelenségre mindazoknak, kik az ozmánok fenségét csak kényszerűségből tűrték s minden alkalmat kilesték, hogy a rettegett nagyúr tekintélyén és hatalmán csorbát ejthessenek. A szultán elfoglaltságát különösen Wlad, vagy miként alattvalóitól jellemzően Drakul, azaz sárkánynak neveztetett, oláh vajda használta fel s berontva Bolgárországba Silistria és Dzsumma környékéig pusztított. Firus bégnek, kit a szultán ezen garázdálkodások visszatörlesztésére rendelt, sikerült ugyan a vajdát ezentúl féken tartani: azonban a biztonság ezen oldalról még sem volt teljes mindaddig, mig-nem Szinan bég Szerbián keresztül Oláhországba jött s roppant pusztítások között újból meg nem erősítette az ozmánok hatalmát. Szinán bég ezen alkalommal a keresztény templomok nagyobb részét mecsetekké alakította át, s a hitehagyottak példájára rajongóbb híve volt az izlamnak, mint maguk az ozmánok.

De nem csupán Oláhország érezte Murad és kormányának szigorát; a szomszéd Szerbiát sok tekintetben még súlyosabb csapások érték. Brankovics György, ki alig jutott kormányra, már is harcba keveredék az ozmánokkal, végre csak óriási pénzázdozatokkal vala képes a békét megvásárolni, mely alkalommal még arra is kötelezte magát, hogy a magyar királylyal ezentúl semmiféle érdekközösséget sem fog ismerni többé. Egyszer-mind nőül ajánlá a szultánnak egyikét leányai közül. Ezen nehéz feltételek daczára sem tudta Brankovics meg-

akadályozni, hogy országának keresztény népessége napról-napra ne csökkenjen, úgy számra mint nemzetiségre és vallásra, mert miként láttuk, Szinán bég kérlelhetlen szigorral terjeszté az ozmán hatalom mellett — az izlamot is. Így a krusováczi vagy aladshahiszári templomot mecsetté alakította át, a lakosságot pedig, mely az izlam felvételével késett vagy attól idegenkedett, vagy lemeszároltatta vagy kivándorlásra kényszeríté. Hasonló sors érte Bosniát; s így Murad uralkodása már az első években valódi csapás volt különösen az adófizető éjszaki tartományokra nézve. Magyarországgal ezen időben csak kisebb határharcok folytak, melyek nem gyakoroltak ugyan tartósabb befolyást a két állam közötti viszonyokra, de nevezetesen valának különösen azért, mert itt képeztek azon vitézek, kik utóbb rémei lettek az ozmánoknak, de ünnepekt hőssei nemzetüknek. Hunyady, Kemény, Kinizsi és mások neveit halhatatlan jelekkel találjuk feljegyezve a történelem lapjain. Galambóczi vára az Al-Dunán, melyet az ozmánok Gögerdzsinlik-nek neveztek, a Brankovics Györggyel kötött béke alkalmával Murad kezébe került, mi a szerb fejedelem és Zsigmond király közt elkeseredett viszályra nyújtott alkalmat.

Miután az erőszak és kegyetlenség egy időre elnémiták a leigázott népek panaszait, Murad minden gondját Görögország és különösen a Peloponnesus vette igénybe, hol két ellenségen kívánt egy csapással halálos sebet ejteni: a byzanci császárságon és Velenczén, mely immár nemcsak a tengeren, hanem a szárazföldön is veszélyes vetélytársává fejlődött az ozmánoknak.

Velence azon hűbéreket, melyeket részint kegyenczei, részint szövetségesei birtak az ozmánok szomszédságában, lassankint mind kezébe kerítette, s így nemcsak az albániai partokon, hanem különösen a Peloponnesusban, s itt nevezetesen Modon, Koron, Nauplia és Argos képezték hatalmának legfőbb támaszait, és az Archipelaguson, mindig veszélyesebbé kezdé válni az ozmán terjeszkedésnek. A gallipolis-i szerencsétlen tengeri ütközet óta amúgy sem volt a béke a szultán és Velence között más fegyverszünetnél, s mindkét fél érezte, hogy a versenyviadalnak elébb-utóbb meg kell történnie. Murad, ki az éjszaki tartományaiban mutatkozott nyugtalanságok

lecsillapítása után tisztában volt tervével. Turakhánt, ki éppen Thessalonika ostromához készült, egy 25 ezer főből álló sereggel a Peloponnesusba küldé. Turakhán akadálytalanul vonúlt át az Isthmuson, s miután a görögök részéről sehol sem talált nagyobb ellentállásra, a szerencsétlen félszigetet minden irányban feldúlta és kirabolta. Egyedül a velencei városok állottak makacsul ellent, melyek minden lépten-nyomon igyekeztek a betolakodott rablóhadnak ártalmára lenni.

Velence ezen időben egy épp oly merész mint jól kiszámított tervvel kívánta ellenségét megbénítani. Ismeretes, hogy a fontos Thessalonika úgy szólván az egyetlen hely volt, mely az Aegei tenger partjain még a byzancziak kezében volt. Ezen, fekvése és erőssége, valamint kereskedése és gazdagsága tekintetében egyaránt nevezetes város mindazonáltal a császárok tehetetlen kormányja alatt nem örvendhetett azon biztonságnak, mely fontosságánál fogva méltán megillette volna. A császári helytartók erélytelensége és kapzsisága pedig még inkább növelte azon elégtelenséget, mely a város lakosai között mindinkább növekedőben volt. Ilyen körülmények közt a Velence által ovatosan hintett mag jó talajra akadt, — s nemsokára egy párt alakult, mely titkon a várost a velenceiek kezébe akarta játszani. Azonban a ravasz köztársaság alaposabb jogcímen kívánta a nevezetes helyet megszerezni, s ily célból alkudozásokba lépett a mindig pénzzavarban szenvedő császári udvarral Thessalonika megvétele iránt. A császár, ki jól tudta, hogy e hely birtoka után Murad is vágyódik s ki azt támadás esetében sikerrel megvédeni képtelennek érezte magát, elején habozott ugyan, de majd belenyugodván a körülmények által is tanácsolt alkuba, — Thessalonikát 50 ezer aranyért átadta Velenczének. A köztársaság ezen vétellel kivált két czélt kívánt elérni. Egyszer, hogy az ozmán tartományokba mintegy beékelte hely, ezentúl feltartóztassa az ellenség betöréseit Görögországba, azután pedig hogy az ozmánok közvetlen szomszédságában, azok tengeri míveleteit és készülődéseit mindenkor éber figyelemmel kísérhesse. Természetes, hogy a kedvező fekvésű hely azonfelül a keleti kereskedelembe nevezetes szerepre volt szánva.

Murad, ki a Velence és Konstantinápoly között folyt alkudozásokról elég korán értesült, mindent megkísértett, hogy azokat meghiusítsa; de a diplomatai ravaszságban felülmulhatlan kalmár-állam minden ide vágó törekvéseit ügyesen tudta ellensúlyozni; s a vétel megkötetett a nélkül, hogy azt Murad megakadályozni tudta volna. Ezen körülmény azonban a viszonyt nemcsak Konstantinápoly és a szultán hanem kiváltképpen az utóbbi és Velence között még jobban elmérgesítette úgy, hogy ezentúl szárazon és vizen igyekvének egymásnak ártani, a hol csak tehették.

Hogy ilyen körülmények között Thessalonika nevezetes szerepet játszott, az könnyen megmagyarázható. Míg egyrészt Velence mindent elkövetett a hely megerősítésére, másrészt Murad, belátva annak fontosságát, nem mulasztott el semmi alkalmat, hogy magát mielőbb birtokába helyezze. Ily célból Thessalonikát a szárazföldről erős ostromzárral vette körül, úgy, hogy a város ezen részről minden külközlekedéstől teljesen el volt zárva. Ehez járult, hogy a város polgárainak egyrésztével, mely a szigorú és zsarnoki s féltékeny kémszemmel őrködő Velence kormányzatával megegyezve nem volt, — titkos összeköttetésbe lépett s így lassankint a város falain belül és kívül aláásni igyekezett a gyűlölt köztársaság tekintélyét. És valóban, az események úgy fejlődtek, miszerint Velenczének alkalma volt Thessalonika megszerzését komolyan megbánni; mert nem vala képes az ozmánok tartós ostroma ellen megvédni. Murad igényét a kérdéses helyre azon szerződéssel indokolta, mely annak idején I. Bajezid és a császár között jött létre, s mely Thessalonikát egy kis időre az ozmánok kezébe adta. Az egész igénynek azonban hiányzott valódi alapja. Bármint legyen, a szultán el vala határozva a helyet minden áron birodalmával egyesíteni. Velence mindenképpen igyekezett a szultán figyelmét másfelé vonni; megtámadta sőt rövid időre hatalmába kerítette Gallipolist; majd Kassandra megvételénél éreztette az ozmánokkal szívós kitartását és kifogyhatlan segélyforrásait. Azonban mindez nem vala képes Muradot Thessalonika ostromától elvonni, úgy hogy 1430-ban végre Velenczé-

nek meg kelle lassankint barátkoznia, a viszályos hely elvesztésének gondolatával.

Az ostrom most még erélyesebben folyt s a zár szárazon és vizen nagy szigorral fenntartaték. Velence 1429. végén küldötte utolsó 500 főből álló segélycsapatát Thessalonikába; de ez az egykorú Dukasz följegyzései szerint, mitsem változtathatott a város sorsán, minthogy a számarány az ostromlottak és ostromlók között úgy viszonylék, mint egy a százhoz. A velencei őrség a legvégső védelemre el vala határozva, míg a polgárság legnagyobb része hajlandónak mutatkozék a várost inkább az ellenségnek átadni. Ezek azonban a még mindig segélyre várakozó velenceiek által erőszakkal elnémítottak. Végre azon hír terjedt el a városban, hogy Szeresz felől maga Murad közeledik roppant számú haddal s hogy ennek folytán a végső roham minden perczen várható. A hír nem csalt, mert Murad csakugyan közeledett, még pedig oly erővel, mely Thessalonikára nézve véstjelentő volt. Alig foglalta el a szultán a város körül fekvő magaslatokat, melyekről nem csupán az erősségeket, hanem az egész várost kényelmesen át lehetne tekinteni, midőn hírnökei által a várost feladásra szólítá fel, de mit a velenceiek határozottan visszautasítottak. Háromszori roham után, melyek a külerősségeket máris az ozmánok kezeikbe juttatták, végre a legvégső támadásra készülének az ostromlók. A lakosság, mely eddigelé kényszerült vitézséggel harczolt, most csoportonként kezdé odahagyni a bástyákat, s körmenetekben kérte az ég beavatkozását. Majd a templomokba rejtőzván, a kétségbeesés önmegadásával várta az események fejlődését. Szent Demeter, a város védszentje volt az, kitől a szorongatott és bátoratlan nép a legtöbb segélyt várta. De a szent ezuttal, úgy látszik, nem hallotta meg tisztelőinek könyörgéseit.

Márczius 29 én reggel intéztetett az utolsó végzetes roham, mely már a déli órákban az egész várost az ellenség kezébe adá. Roppant volt a vérengzés, pusztítás és rablás, mely most következék. Az ozmán hadak, élükön Muraddal, miként vér és préda után szomjázó vadállatok, rontottak a szerencsétlen városba. Aggastyánok, férfiak és gyermekek kimélet nélkül tömegesen le-

mészároltattak, miközben a házakban és templomokban a rablás és meggyalázás undorító műve folyt. Az iszonyú jelenetnek csak az éj vetett véget, mely a népes város lakosságából még csak vagy 7000-et talált életben, kik azonnal megbecsültetvén, haladék nélkül a birodalom különböző rabszolgavásárait huzcoltattak. A füstölgő romokból és holttetemekből álló várost a következő reggelen a győzelmes barbár újból szemügyre vevén, annak ozmánok és egyéb jövevények általi megnépesítését elrendelte.

Murad, ki Thessalonika fontosságát úgy politikai tekintetben mint a kereskedelemre nézve eléggé ismerte, az elpusztított várost két év alatt újból fölépítette, csak-hogy az ezentúl tisztán ozmán jelleget nyert s Drinápoly után az európai birodalomnak legfontosabb városává lőn. A keresztények, kik ott utóbb megtelepedének, valamint a később Spanyolországból és Portugálból kiűzött zsidók, kik idővel többféle szabadalmakat nyertek, nem valának képesek sem politikai befolyásra, sem nemzeti jelentőségre vergődni, úgy, hogy a keleti kereszténység ezen egykori emporiuma mai napig úgy külsejében mint jellegében teljesen ozmán város maradt.

Velence, mely Thessalonika elvesztése után a többi keleti birtokait is komolyan veszélyeztetve látta, most minden áron békére törekedett a szultánnal, mely nem-sokára csakugyan létre is jött, minthogy Muradnak idő-közben éjszaki szomszédjával is meggyúlt újból a baja. — Konstantinápoly, mely Thessalonika bukásában saját sorsát látta, csak az utóbbi körülménynek köszönhetette, hogy Murad egyelőre nem fordítá felé fegyvereit, úgy, hogy tengő lételének még egy ideig örvendhetett.

KILENCZEDIK FEJEZET.

Háború Albánia és Szerbia ellen. — Magyarország és viszonya a szultánhoz. — Ozmán pusztítások Erdélyben és Magyarországon. — Murad hadjárata Erdélyben. — Új háború Szerbiával. — Hunyady János és Magyarország belállapota. — Nándorfehérvár sikertelen ostroma. — Hunyady győzelmei. — A hangulat Európa keresztény államaiban. — Hunyady balkáni hadjárata és következményei. — A szegedi béke. — A béke megszegése és annak indokolása. — A hadjárat folytatása. — A várnai ütközet és következményei.

Murad Thessalonika megvétele után s miután a város újbóli felépítése iránt szükséges intézkedéseket megtette, a Vardár folyó mellett szállott táborba; s mig maga Drinápolyba volt menendő, seregét több részre osztá fel, melyek hadműveleteiket a birodalom különböző határainál azonnal megkezdték. Egyike ezeknek, mely mintegy 25 ezer emberből állott, Szinán bég vezérlete alatt nyugat felé indúlt, hogy az albániai hegyi lakókat felkeresse.

Albánia, a régi Epirus, mely a hűbérség behozatála óta számos frank, norman, olasz stb. családok birtokában volt s melyek közül Felső-Albániában a Bosi és Castriota, déli Albániában pedig kivált a Tocci családok voltak a leghatalmasabbak, részint Velence, részint a byzanczi császárok névleges fensősége alatt állott. Alsó-Albánia, melyet Szinán bég mindjárt elején működésének színhelyévé tőn, ipara és kereskedelme által kedvező jólétnek örvendett; népes városai s ezek között különösen a hasonló nevű tó mellett épült Janina vagy Joanina, mely nem kevésbé erősségéről, mint lakosainak gazdagságáról volt híres, jövedelmező kereskedést űztek nemcsak a szomszédos országokkal, hanem Egyiptommal

és Syriával is; míg a hegyek lakói, kiknek legnagyobb gazdagságát gulyáik és nyájaik képezték, a marhatenyészéssel foglalkoztak. Elgondolható, hogy a zsákmány után sóvárgó rablóhadak mily szándékkal törtek a virágzó országra! Szinán bég csakhamar hatalmába ejtette a támadásra elő nem készült országot; s miután Janina is árulás által kezébe került, 1431. őszén egész Alsó-Albánia meghódolt a szultánnak, ki fensőségének elismerése mellett azután a hűbéreket továbbra is meghagyta az uralkodó családok birtokában. Roppant volt a zsákmány, melyet a kivonuló ozmánok, kik ezen alkalommal még Felső-Albániát is feldúlták, magukkal vittek. Szinán bég a legszebb fiúkból és leányokból egész gyűjteményt állított össze, melyet a szultánnak ajándékozott. Értékes árúktól, nagy mennyiségű arany és ezüsttől, valamint juh- és marhanyájaktól fosztatott meg ezúttal a szerencsétlen ország.

Míg Szinán bég Albánia pusztításával volt elfoglalva, addig Oláhország és Szerbia, nemkülönben Magyarország nagyobb mértékben magukra vonták Murad figyelmét. Wlad vagy Drakul vajda, ki magát Mircse törvénytelen utódai ellen szerencsésen meg tudta védeni, ez által mégis magára vonta a szultán haragját, ki hűbéresében nem szeretett szerencsés harczost látni, s Wládnak csak az által sikerült a szultán haragját lecsendesíteni, hogy gazdag és értékes ajándékok kíséretében magát Muradnak magyarországi hadjáratában nemcsak segélyre, melyre amúgy is köteles volt, hanem, és ez nem kevésbé fontos, kalauzúl ajánlotta fel. Hogy mennyiben volt a ravasz vajda ajánlata őszinte, a következő események megmutatják.

Brankovics György szerb fejedelem, ki tehetetlenségének érzetében csupán a következetlenségben mutatkozó következetesnek, s majd Muradhoz, majd Zsigmondhoz hajlott a szerint, a mint kicsinyes érdekei kívánták, most ismét az utóbbi pártfogását kereste; főképpen azért, hogy az ozmánok által megszállva tartott Galambócz várát újból visszakaphassa. Widini - Szinán pasa, kit Murad a Szerbiából érkezett hírek következtében Brankovics ellen küldött, egy erős had élén benyomult a nyugtalankodó országba, s miután a fejedelmet és annak idegenekből álló

segélyhadát Galambóc mellett megverte, Brankovicsnak nem maradt egyéb hátra, mint ismét Murad kegyelméhez fordulni; mely alkalommal második leányát is nőül ajánlta a szultánnak. Murad elején vonakodni látszék, majd utóbb, valószínűleg megvesztegetett vezirjei által rábeszélve, megadta Brankovicsnak a kért békét, s a fejedelmi hölgy idősb nővére után a szultán háremjébe indult, mint az apai hűtlenség egyik áldozata.

Az elbeszélt eseményekből kitetszik, hogy Magyarország úgy az oláhországi, mint szerbiai ügyekbe befolyván, ez által viszonya is a szultánhoz mindig feszültebbé lön. Zsigmond és Murad között létezett ugyan egy már korábbi években kötött békeszerződés; de ennek szigorú megtartása az ozmánok kalandozó és portyázó hadművelési módjánál fogva majdnem lehetetlenség volt; úgy, hogy az ország határai a béke daczára folytonosan ki valának téve a rabló szomszéd pusztításainak. Ezen állapotok Oláhország és Szerbia lecsendesítése után még rosszabbra fordultak s a háború már - már elkerülhetlenné lön. Ehez járult, hogy Murad Zsigmond király irányában mindig nagy bizalmatlansággal viselteték, daczára gyakori békés követségeinek és azon fényes ajándékoknak, melyeket egykor a baseli zsinaton időző Zsigmond után küldött. Oka ezen bizalmatlanságnak azon gyanú volt, melylyel Murad a magyar királyt terhelte, s mely az utóbbit szövetségesévé tette a szultán ázsiai ellenségeinek. Hogy ezen gyanú mennyiben birt alappal, azt a meglévő forrásokból nem lehet egész biztonsággal kideríteni.

Ezen időben Erdély és a Temesi bánság valának az ozmánok támadásainak leginkább kitéve; s kivált Brassó vidéke Zsigmond uralkodásának vége felé már annyira ki volt zsarolva, hogy Seadeddin és mások állítása szerint valódi sivataghoz hasonlított, melynek népessége az erősségekbe húzódott vissza, hová a kalandozó rablók csak ritkán férhettek. Egyike ezen hadaknak Ali bég vezérlete és Wlad vajda kalauzolása mellett csúfos véget ért, mert egy magyar had által, melyet valószínűleg maga Hunyady János vezetett, váratlanul meglepetvén, majdnem egészen tönkre tétetett, úgy, hogy csak hírmondói érkezének a Dunáig. Murad az egész szerencsétlenségért Wladot tette felelőssé s az árulás gyanuja folytán elfogatván, a sze-

rencsétlen vajdát börtönbe vettette. Nemsokára ezután Ali bég egy új haddal kelt át a Dunán; pusztításainak célja ezuttal a Temesi bánság volt, melyet negyven nap alatt minden irányban feldult s honnan roppant zsákmányt és nagyszámú foglyokat vitt magával. Ali bég leírása Magyarország virágzó gazdaságáról oly hatással volt magára a szultánra, hogy a következő évre hirdeté Erdély és Magyarország meghódítását.

Ezen célból ázsiai és európai hűbéreseit és szövetségeseit az 1437. év tavaszára szólítá táborba. Brankovics György és Wlad vajda, kinek most is sikerült a szultánt kibékíteni s szabadságát visszanyerni, hasonlólag csatlakoztak hadaikkal a szultánhoz s e két szomszédja Magyarországnak ezuttal előhadát és kalauzát képezte az ellenségnek. Muradnak szándoka volt Erdély meghódítása után Magyarországba tenni át a harc színhelyét; s ily célból átkelvé Widinnél a Dunán, a törösvári szoroson keresztül Erdélybe nyomult s nyolcz nap alatt minden fennakadás nélkül Nagy-Szeben előtt ütötte fel táborát. Itt seregét több csapatra osztá fel, melyek nemsokára Medgyes, Segesvár, Földvár sőt Brassó külvárosait is hatalmukba ejtették s az egész vidéket tűzzel-vassal pusztították. Azonban Erdély meghódítása ezuttal sem sikerült. Murad a tél közeledésével jónak látta a kiszarolt országot elhagyni s Oláhországon keresztül, hol Wlad vajda fényes ünnepélyeket rendezett a nagyúr tiszteletére, Drinápolyba visszatérni; hol utólérte Zsigmond király deczember 9-én bekövetkezett halálának híre.

Ezen eredménytelen hadjárat nagyon elkedvetleníté a szultánt, ki Izsák bég sugallatára a kimenetelt Brankovics Györgyre és az oláh vajdára tolta, kik ezúttal is a magyarokkal egyetértésről vádoltatának. Kivált nagy volt Murad haragja Brankovicsra, midőn értésére esett, hogy a fejedelem az elveszett Galambóc helyett Szendrő várát nemcsak újból megerősíté, hanem azt vegyes szerb és magyar őrséggel látta el. A szerencsétlen fejedelem a bekövetkezendő veszedelem előérzetében, már 1438. kezdetén elhagyá hazáját s Albert király védelme alá helyezkedvén, családjával együtt Magyarországba költözködött. Szendrő vár védelmét, mely az ozmánoktól minden pillanatban megtámadható volt, egyik fiára Brankovics Ger-

gelyre és sógorára Kantakuczenus Tamásra bizta. Az ozmánok csakugyan nem késtek sokáig s Izsák bég és Ozmán Cselebi körüláborolván az amúgy sem nagy kiterjedésű erősséget, feladásra szólíták fel Brankovics Gergelyt. Ez azonban vitézül védelmezte a várat, mig-nem élelemhiány és ragályos nyavalyák annyira meg-tizedelték az őrseget, hogy a derék parancsnok kénytelen lőn az erősséget kedvező föltételek kikötése mellett át-adni. A helyőrség szabad elvonulást nyert, a szerencsétlen Gergely azonban kénytelen volt a hódolat czíme alatt személyesen megjelenni a szultán előtt, mely alkalommal megvakittatván, Ázsiába küldetett, hol a tokati szikla-börtönökben hosszú éveket töltött fogolyként. Szendrő vára pedig erős ozmán őrséggel láttatván el, ezentúl számos nagyobb hadmíveletek kiinduló pontjává lőn.

Szendrő elestével egyértelmű volt Szerbia függet-lenségének teljes megsemmisülése; s valóban, ezen sokat szenvedett ország ettől fogva századokon keresztül nem volt más ozmán tartománynál, mialatt úgy vallási mint politikai önállósága teljesen elenyészett. Szerbia nagyobb részben már most ozmán törvények szerint igazgattaték; a bírák, mint legfontosabb tényezői a közigazgatásnak, a szultán által neveztetének ki; s a fejedelemség neve-zetes kincsforrása, a novobrdói ezüsbányák, az ozmán kincstár részére lefoglaltattak. Valóban, II. Mohamednek 1459 ben nem sok tenni valója volt, mert Szerbia már husz évvel elébb minden önállóságától megfosztatott.

Igy bénították meg azon ország, mely az ozmánok nyugat felé és kíváltképpen Magyarországba való elő-nyomulásának leginkább útjában állott. — Twartko, Bosznia királya magyar fensőség alatt, nehogy Brankovics György sorsára jusson, sietett Muradnak ujlag és ismé-telten meghódolni, mely alkalommal a szultánnak fize-tendő évi adója 25 ezer aranyra fölemelteték. Ezentúl nyitva állott az út az ozmánoknak Magyarországba s ha ezt egyelőre eléggé felhasználni nem tudták, csupán azon nagy férfiúnak érdeme, ki nem csupán hazájában, hanem mindenütt, hol az erény és vitézség tiszteletben állottak, — bámulat és kegyelet tárgyát képezte. E nagy férfiú Hunyady János volt.

Nem lehet feladatunk a jelen műben Hunyady

érdemeit és nagy tulajdonságait kellően méltányolni, ez első sorban a magyar nemzeti történetírás s a világtörténelem keretébe tartozik; de megjegyezzük, hogy minden, mi egy nemzedék alatt a magyar nemzetet nagygyá és az összes keresztény világ előtt tiszteltté tévé, e halhatatlan férfiú tetteivel szoros összefüggésben áll.

Magyarország Albert halála után szomorú képét nyújtá azon egyenetlenségeknek, melyek a nemzetet megsemmisüléssel fenyegették; a trónviszály, mely a nemzet legjobb erejének elforgácsolásával egyértelmű volt, sokáig megbénította tetterejét s alkalmúl szolgált a pártérdekek veszélyes és káros kifejlődésére; s valóban, ha ezen szomorú korszakban Magyarországnak Hunyady nemtőszerű egyéniségét nélkülöznie kellett volna, — a nemzeti sülyedés nem a mohácsi veszedelemmel vette volna kezdetét, hanem majd egy évszázaddal előbb.

Murad, ki a magyarországi viszonyokról jól volt értesülve s ki követei által ugy Budán, mint Prágában és Krakkón szította az egyenetlenséget a hol csak lehetett, mindenképpen igyekezett Ulászló megválasztatását akadályozni, s midőn az a körülmények összefüggése folytán mégis megtörtént, csak a fölött nem titkolható haragját, hogy a megválasztott Hunyadi János pártfogoltja volt.

Mig Magyarországot ekkép a királyválasztás lázas ingerültségben tartá, addig Nándorfehérvár, mely a Brankovics Györgynek adott magyarországi javak folytán csere útján magyar területté lett, a legnagyobb veszélyben forgott. Murad e felette fontos bástyáját Magyarországnak minden áron hatalmába akarta ejteni, mint-hogy annak birtoka nélkül túl a Dunán tartós hódítást nem remélhetett. Megjelent tehát 1440. tavaszán Nándorfehérvár alatt, melyet szárazon és vizen körül táborozott. A vár parancsnoka Uranus János, raguzai vagy florenczi származású kipróbált vitéz volt, ki el vala határozva az erősséget az utolsó emberig megvédeni. Az ostrom teljes hét hóig tartott, s a szultán kénytelen volt azzal végre is felhagyni, miután 17 ezer emberébe és roppant mennyiségű hadi és ostromkészülékeibe került; s szégyennel és haraggal szívében Drinápolyba visszatérni, hol a következő telet új készülődések és haditervek között tölté.

Muradnak Magyarország ellen nem volt szerencséje, a sejtán,¹⁾ miként az ozmánok Hunyadyt nevezték, a legyőzhetlen szultánnak minden hadait tönkre tette. — Szent Imre mellett Erdélyben rövid idő alatt kétszer találkozott az ellenséggel, s habár az első összeütközés a magyarokra nézve szerencsétlenül végződött s ezen alkalmmal a vitéz gyulafehérvári püspök Lépes György, az ozmánok kezeibe kerülván, elvesztette életét, a második és döntő ütközetben mindazonáltal az egész ozmán had, melyet Mezid bég vezényelt, teljesen megsemmisítettett, s a több mint 100 ezer ozmán harczos közül csak keveseknek sikerült a Dunán keresztül menekülni.²⁾ Ezen győzelem nemcsak növelte Hunyady hírnevét, hanem föllekesíté egész Európát, mely ettől fogva fokozott érdekléssel kísérte a keleti eseményeket, melyeknek utólréghetlen hőse a nagy hadvezér volt. E nevezetes győzelemnek egyik fontos következménye lön, hogy a moldva- és oláh vajdák újból meghódoltak a magyar királynak kit a köteles segélyhadakkal ígérték támogatni annak háborúiban az ozmánok ellen. Murad, kit a vereség mélyen sértett, mindjárt a következő évben egy új 80 ezer főből álló válogatott hadat küldött Erdélybe, ki-
köszörülendő az imént kapott nehéz csorbát.

Azonban a szultán nem volt szerencsés fővezérének megválasztásában, mert Kuli Sahin pasa, kire az egész vállalat bízott, erélytelen kéjencz volt, ki mint ozmán történetírók mondják, csak nagy szavakkal tudott harczolni, s habár azt szokta mondani, hogy kardja egy felhő, melyből eső helyett vér fakad, mégis jobban szeretete a háremet mint a harczot.

Hunyady, ki csak 15 ezer embert tudott az ellenség elé állítani, nem akadályozhatta meg annak benyomulását Erdélybe, azonban minden intézkedéseket megtett a

¹⁾ Azaz sátán.

²⁾ Zinkeisen I köt. 600 old., ki ezen fényes fegyvertetről megemlékezik, azt mondja, hogy azon hős, ki Hunyadyval a harczban öltönyt és paizsot cserélt, Kymonia Simon volt, a ki persze nem más, mint Kemény Simon. A német tudós alapos névtorzitása után a derék magyar nemest inkább görögnek tartatnók. Hasonló tévedések itt gyakoriak.

nyílt ütközetre, melynek kimenetelétől függött az egész hadjárat sorsa. Az örökké emlékezetes harc a Hunyad és Krassó megyék közt fekvő u. n. Vaskapu mellett ment végbe, mely egyszersmind Hunyady dicsőségének fénypontját jelöli. Roppant volt a küzdelem és a vad tusakodás, mely itt fejlődött; a magyarok a kedvezőtlen számarányt bámulandó vitézségükkel igyekeztek kipótolni, míg az ozmánok, többségükre támaszkodva, biztosnak hitték a győzelmet. Óriási volt az áldozat mindkét részről, midőn a győzelmi babért hosszú tusa után a magyarok nyerték el, kik valódi hőskori vitézségük által győzték le a sokkal számosabb és talán nem kevésbé vitéz ellenséget. Kuli Sahin pasa az elsőik közt volt, kik a csataterrről menekülni igyekvének, utána irtozatos rendtelenségben vert hada. Mindenki a Duna felé sietett, de csak keveseknek jutott a szerencse, a biztosságot nyújtó tulsó partot elérhetni. Firuz, Omer és Jakub bég, továbbá Ozmán Cselebi és más hirneves hadvezérei Muradnak vesztették el itt életüket; s a halottak és elesett állatok hullái eltemetetlenül heverték sokáig a vértől ázott harczmezőn, melyet a rothadó testek léget mérgező bűze miatt senkisémmert felkeresni.

A mily nagy volt az öröm az egész keresztény világban, de különösen Magyarországon a fényes győzelem fölött, épp oly leverő hatással volt Muradra, főképpen azért, mert ezen alkalommal legkitünőbb hadvezéreitől fosztaték meg; s valószínű, hogy Muradban már ezúttal felébredt azon óhajtás, mely később ugyan több ízben vált ténynyé, ámbár mindannyiszor megint elenyésztették, hogy magát a kormány gondjaitól teljesen visszavonja, melyet fiára Alaeddinre vala ruházandó.

Éppen midőn a győzelem híre Budára érkezett, ott időzött Murad követsége, mely az elvesztett ütközetéről mitsem tudván, követelő hangon kívánta Nándorfehérvár átadását, mint a mely nélkül a szultán nem hajlandó békét kötni. A követeknek azonban, — kik eredmény nélkül hagyták el a magyar fővárost — csakhamar megkelle győződniök arról, miszerint egy elvesztett ütközet rossz alkalom túlfeszített követelések érvényesítésére.

Hunyady, ki nemsokára az ozmán követek eltávolítása után diadelszerű bevonulását tartotta Budán, min-

denütt hazája és a hit megmentőjeként üdvözlözték. A nagy férfit azonban csak rövid ideig időzött a fővárosban s miután a királylyal és tanácsosaival a következő hadjárat iránt értekezett, visszasietett bajtársai közé a táborba.

Időközben Ulászló megválasztása, de kivált az özvegy királyné gyanús halála után Magyarország is lassan visszanyerte, habár csak részben, belbékéjét, s minden erejét egy Murad ellen intézendő újabb hadjáratra fordítá, mely Hunyady terve szerint már a legközelebbi tavaszon megkezdendő vala. Hunyady, ki e közben erdélyi vajdává és temesi bánná neveztették ki, főhadiszállását az Al-Dunán, nem messze Nándorfehérvártól ütötte fel, hogy az ellenséghez minél közelebb legyen s hova a nemzeti haderő is egybegyűlendő volt. Lengyelország, mely fejedelme által Magyarországgal szoros összeköttetésben volt, egy 5000 főből álló segélyhadat küldött, azonfelül a nemesség nagy számban jelentkezett, hogy Hunyady alatt, kinek híre már régen bejárta Európát, szerezhessen magának babérokat. Mindazonáltal a csapatok elkésve és rendetlenül érkezének, minek azon rossz következménye lett, hogy az egész hadsereg csak nyár derekán indulhatott meg; egy körülmény, mely mint látni fogjuk, az egész hadjárat kimenetelére nagy befolyással volt.

Hunyady győzelmei s a kereszténység veszedelme keleten lassankint felköltötték a legtöbb európai udvar figyelmét és rokonszenvét. IV. Jenő pápa erélyes közbenjárásának nemsokára sikerült egy oly mozgalmat létesíteni, mely a keresztény világban a keresztés háborúk ideje óta ismeretlen volt. A pápai követek bejárták a különböző udvarokat s Hunyady fényes tulajdonaira mutatva, segélyre hívták fel azokat. A kereszténység érdeke, úgymond, közös érdek, mely minden uralkodót és nemzetet egyaránt segélyre kötelez. Ime a vitéz magyar nemzet egymaga mily csodával határos tetteket mível; hátha még vele egyesülnének a többi keresztény nemzetek! teljesen bizonyos, hogy könnyű szerével sikerülne a hit és nemzetiségek közös ellenségét Európából kiszorítani s a fenyegetett kereszténységet Konstantinápolyban újból megerősíteni.

Annyi azonban bizonyos, hogy IV. Jenő pápa ezen

nagy érdeklődésének még egy más oka is volt. Az utolsó Paleologok, kik trónjuk veszedelme iránt immár alig lehetének kétségben, mindent elkövettek annak megmentésére, s a nélkül, hogy népükkel tudatták volna, már húzamosb idő óta alkudozásokban voltak a római székkel, s a nyugati egyházzal való egyesülésüket elvileg kimondották, ha őket a pápa, illetőleg a nyugati keresztények az ozmánoktól megszabadítják. A pápa ezen alkudozásokat mindenképpen siettetni igyekezett, s hogyha mégis csak később nyertek jellemzőbb alakot, ez nem erélyességének hiányában, hanem a gyorsan fejlődő eseményekben keresendő, melyek gyakran az emberi számításokat teljesen felforgatják.

Azok között, kiket IV. Jenő pápa az udvaroknál különösen közbenjáróként használt, első helyet foglal Cesarini Julian bibornok, úgy alapos tudományossága, mint kivált a világi dolgokban való jártassága miatt. Ezen férfiú, ki a magyarok történelmében is nevezetes szerepet játszik, nem elégedék meg azon dicsőséggel, melyet küldetése politikai tekintetben nyújtani képes volt, hanem oly babérok után vágyódott, melyek úgy neki, de különösen Magyarországnak nagy szerencsétlenségére váltak. Megragadó ékesszólása, mely az akkori kor szelleméhez képest épp oly ritka, mint meggyőző vala, okozta, hogy mindenütt, a hol megjelent, győzött; s ezen nem mindennapi tulajdonságnak tudható be azon befolyás is, melyet mindenütt, de kivált a budai udvarnál gyakorolt. Mellette János, zeng-modrusi püspök alakja tűnik fel leginkább, ki a keresztes had eszméjét nem kevesebb hévvel és meggyőződéssel hirdette, mint annak idején a Palaestinából visszatérő remete-szerzetesek. E két tevékeny férfiú mellett találjuk bolognai Jakab szent Ferenczrendi szerzetest, ki bejárván keletet, Konstantinápolyban is megfordult s visszajövéen, nem tudta elég fekete színben festeni azon gyötrelmeket és szenvedéseket, melyeknek a szerencsétlen, hazájukból elhurczolt keresztény rabszolgák s ezek között különösen a magyarok az ozmán tartományokban ki valának téve. Nem csoda, ha a pápa és vele az egész nyugati keresztény világ mélyen meg valának hatva a keresztények szenvedéseitől, s mindent ígértek, mi azok sorsán és jövőjén segíteni képes leandott.

Azonban a részvét itt is inkább szavakban nyilvánult s a tettek távolról sem feleltek meg azon várakozásoknak, melyeket a sujtott népek és országok e hevesen nyilvánuló rokonszenvhez kötöttek. A pápa üres kincstára s az európai államok nem kevésbé zilált pénzügyi és politikai állapota minden nagyobb vállalatot már elején lehetetlenné tőn, úgy hogy Hunyady, ki a tapasztalat és gyakorlat embere volt, aligha táplált vérmes reményeket az európai udvarok segélye iránt. Velencze, Franciaország, a pápa ígérték ugyan segítséget pénzben és emberekben, azonban minden, a mire egyelőre számítani lehetett, csak jó remény volt a jövőre nézve, s Magyarország most is egyedül állott az egyenlőtlen harcban. A német lovagrend Poroszországban és Lithvániában elég őszinte volt a kért segélyt kereken megtagadni azon mindenesetre alapos megjegyzéssel: miszerint elég áldozatra van szüksége saját határainak körében, s nem áll hatalmában erejét távolabb érdekekre fordítani.

Ilyen körülmények között Hunyady nem késett tovább a tervezett hadjárat megkezdésével, mely e szerint kevésbé vallási, mint inkább nemzeti vállalatnak tekinthető, melyben a legnagyobb áldozatokat most is csak a magyar nemzet hozta. Cesarini bibornok szokott ékes-szólásával igyekezett meggyőzni az egybegyűlt nemességet, miszerint Magyarország fensősége egy szerencsés hadjárat által nemcsak Szerbia, Oláh- és Moldvaországra, hanem mindazon tartományokra nézve bizonyos, melyek a Duna és az Aegei tenger között fekszenek s melyek túlnyomólag keresztény népessége örömmel fogja a magyarokat mint felszabadítójukat üdvözölni. A fellengős főpap Magyarország határait máris a Dardanellákban látta.

Igy állottak a viszonyok 1443. nyár derekán, midőn a Nándorfehérvár alatt egybegyűlt hadak között megjelent Ulászló király, kit Hunyady komoly ünnepélyességgel fogadott. Brankovics György és Wlád vajda pontosan csatlakoztak a királyhoz s miután a templomokban a hadjárat szerencsés kimenetelére ájtatos imák mondattak, a had július elején megindult dél felé. Hunyady terve volt lehető gyorsasággal és pedig még a kedvező évszakban átkelni a Balkán szorosain s Philippopolison keresztül Thrákiába s Konstantinápolyig előnyomulni. Az

előhadat maga Hunyady vezette, közelében volt Brankovics György a nem számos szerb segélyhaddal. Ezt követte a mintegy 20 ezer emberből álló derékhad Ulászló vezetése mellett. Az egész haditerv, mely hasonlólag Hunyady műve volt, a legkisebb részletekben gondos előrelátásról tesz tanuságot. A hadsereg fennakadás nélkül hatolt előre egész Szofiáig, mely elfoglaltatván, felégetteték, mit tekintettel az ellenség tervezett összpontosulására tenni szükséges volt. Szofiától az előnyomulás már több akadályokkal járt. Murad, kinek a sok vereség után nem sikerült, ily rövid idő alatt hadseregét újból szervezni és kiegészíteni, inkább a védelemre szorítkozék, s hadvezéreit egyelőre a nyílt támadástól szigorúan eltiltotta. A Szofiától délre és nyugatra, a Bolgár-Morava völgyében szétszórt ozmán hadak tehát inkább ingerelni és kifárasztani igyekeztek a magyar hadakat, s nem mulasztának el semmi alkalmat azok gyengítésére. Ezen nem várt akadály egy kis időre megakasztá az előnyomulást, mignem Hunyady a király parancsából egy tizezer főből álló repülő had által meg nem tisztítá a környéket az alkalmatlankodóktól. Hunyady ezen alkalommal is bebizonyítá fényes hadvezéri tehetségét, midőn ügyes mozdulatok által ellentállásra és összpontosulásra kényszeríté az ellenséget s az eldöntést nyílt csatára bízta. A több mint négyszer erősebb ellenséget ugyanis északnyugatra Szofiától a Morava völgyében megtámadván, véres küzdelem után teljesen megverte. Több mint 30 ezer ozmán borítá a csatátért s a vereség annál végzetesebb lehetett az egész birodalom sorsára, minthogy ez képezte Muradnak egyetlen még meglevő hadtestét, melynek veszteségét pótolni egyelőre kevés kilátás volt.

Ezen nevezetes ütközet 1443. november 3-án ment véghez. Ettől fogva a Balkán zordon magaslatáig a Szuluderbend vagy Porta Trajáni-ig akadálytalanul nyomulhatott előre a keresztény had. Azonban itt új és részben legyőzhetlen akadályok mutatkoztak. A már nagyon előrehaladott évszak minden nehézségeivel és gyötrelmeivel vette most körül a magyarokat, kiket csak Hunyady csüggedhetlen lánglelkének sikerült bátorságban és harczi-kedvben tartani. Az áthatlan hó és jégmezők, továbbá a sziklák és óriási fatörzsek által eltorlaszolt ösvények

még a legbátrabbak szívét is aggodalommal tölték el s a hadsereg már Szofián túl zúgolódni kezdett. De még mindig sikerült Hunyadynak a kislelküséget leküzdeni s a sereget új reményekkel kitartásra bírni. Különösen jó hatással voltak a naponkint érkező kisebb segélycsapatok, úgy Szerbiából és Boszniából mint Albániából, melyeket kiváltképpen Hunyady győzelmeinek híre csalt ide s mely országok immár biztosnak tekintették felszabadításukat az ozmán iga alól. És valóban, a hangulat napról napra javult, daczára a növekedő akadályoknak s a legtöbb jel a merész vállalat sikerét helyezte kilátásba. S Hunyady kitartása, úgy látszik, még a természet által görgetett akadályokat is képes vala legyőzni. Diadalúthoz látszott itt ott az előnyomulás hasonlítani, miután a szomszéd helységek keresztény népessége nagy számban gyülekezett össze az utakon, melyeken a seregnek áthaladnia kellett. Különös figyelem tárgyát képezték a lengyelek, kikben a Balkán-szlávok örömmel felismerték törzs- és nyelvrokonaikat.

De most egyszerre rosszabra fordult az idő; az utak mindig járhatlanabbá lettek, végre teljesen elenyésztek; a hidegség napról napra növekedett s a sereg csak ki-mondhatatlan fáradoalmak között tudott előrehatolni. — Ehez járult, hogy Murad minden meglévő seregét úgy Ázsiában mint Európában összeszedte s nagy sietséggel a Szulu-Derbend szoros védelmére rendelte. A szultán jól tudta, hogy ha e végső bástyáját birodalmának elveszti, — ez által az út a keresztényeknek nyitva áll egész a Dardanellákig és Konstantinápolyig, s hogy Hunyady nem vala azon halogató hadvezér, ki egy siker kizsákmányolását elhalasztani szokta. Ilyen körülmények között a keresztény sereg bátorsága lassankint kezdett alászállani; Hunyady példája ugyan még mindig újabb erőfeszítésre bírta a csüggedezőket, kik habár lassan, de még mindig a Szulu Derbend magaslata felé törekedtek, hol Mahmud Cselebi, a szultán sógorának vezérlete alatt egy hadsereg volt felállítva. Itt a hó és ködfödte magasságban fejlődött egyike a legemlékezetreméltóbb ütközeteknek, melyekkel a háborúk és küzdelmek történetében találkozunk. Ég és föld között harcoltak itt az emberek, miként az ossiani meseharczokban, melyeknek költői

részleteit a valóság itt alkalmasint jóval felülmúlta... Alig pillantotta meg a magyar sereg az ozmánokat, midőn régi bátorságát csakhamar visszanyerte s nagy hévvel kívánczozott az ellenséggel azonnal megmérkőzni. Hunyadynak csak nagynehezen sikerült a türelmetlenséget fékezni, melyre ezen válságos a legnagyobb megfontolást és lelkinyugalmat igénylő pillanatban kevés szüksége volt. A harc, mely itt vívatók, egyike Hunyady legfényesebb diadalainak, melyhez hasonlót csak keveset tud a történelem felmutatni. A szükség és kétségbeesés mindkét részt óriási erőfeszítésre birta. A magyarok és lengyelek épp oly hévvel mint elkeseredéssel rontottak az ozmánokra, kik viszont minden vitézségüket kifejtették, hogy a győzelmet maguknak biztosítsák. Az elkeseredett viadal már hosszabb ideig tartott, midőn végre a keresztény hadak több irányban áttörték az ellenség csatavonalát s ez által ijedséget és zavart hoztak soraiba. Hasztalan volt Mahmud Cselebi minden fenyegetése, szitkozódása, ígérete, megrémült hada a déli lejtőkön alá sietett magát biztonságba helyezni; maga Mahmud Cselebi sebzett lova által feltartóztatlanul az ellenség soraiba vitették s így élve a magyarok fogságába került. A győzelmes had másnap a keresztények legnagyobb ünnepét, a karácsonnt ülte meg az emlékezetes csatatéren, melyet maga Hunyady Kunowiczának nevez s mely a mai Janowicza közelében keresendő,¹⁾ Szofiától déli irányban.

Hunyady a győzelmet sietett felhasználni s rövid pihenés után a hadsereg folytatta útját. De az akadályok most nőttön-nőttek, a szükség hasonlóképpen beállított, minthogy a nélkülözhetlen élelmiszerek szállítása, kivált az utak járhatlansága miatt majdnem lehetetlenséggé vált. De Hunyady nem akarta elszalasztani az alkalmat, mert jól tudta, hogy Murad egyszer időt nyervén új hadakat fog előteremteni, melyekkel a küzdelmet elejétől kellend majd kezdeni. Azonban a nyomor és inség perczről perczre növekedtek s immár maga Ulászló is a vissza-

¹⁾ Itt megjegyezzük, hogy Zinkeisen adatai az ezen hadjáraton követett és érintett utak és helyek tekintetében nagyon hiányosak. Hammernek második kötetéhez csatolt kis térkép pedig majdnem használhatlan.

vonulás mellett emelt szót: a sok és nehéz nélkülözések, melyeknek a hadsereg kitéve volt s melyek még mindig növekedének, végre a királyt is megingatták elhatározásában. Hasztalan igyekezett Hunyady a királyt szándokáról lebeszélni, ki végre a nagy nyomorra mutatva, parancsot adott a visszavonulásra, mely jó rendben végre hajtattott; s a győzedelmes, de leküzdhetlen akadályok által útjában feltartóztatott hadsereg több mint félévi távollét után 1444. január vége felé megpihent Nándorfehérvár falai között.

Hunyady csak nehéz szívvvel engedett a király parancsának, mert érezte, hogy ezen visszavonulás nemcsak Murad trónjának, hanem egyszersmind az ozmánok uralmának megmentését jelenti, mely keletkezése óta sohasem, még az angorai veszedelem után sem volt ily válságos körülmények között.

Ezen nevezetes hadjáratnak, mely mindazonáltal a kitüzött czélt nem érte el, két fontos következménye volt. Egyszer, hogy az ozmánok elleni hadjáratok Európa népei előtt nagyobb jelentőséget nyertek: azután pedig, mert Muradot meggyőzhették a felől, miszerint az ozmánok eddigi legyőzhetlenségének hite csak a keresztények gyengeségében és egyenetlenségében gyökerezik. Murad tehát most nemcsak hajlandónak mutatkozott a békére, hanem mindent elkövetett, mi annak létrejöttét elősegíthette. Ezen elhatározására egyébiránt még egy más körülmény is nem kis befolyással volt.

Kis Ázsia hűbéresei között a mindig nyugtalan kermiáni fejedelem, ki már az előbbi szultánnak is sok dolgot adott, felhasználva a szultán utóbbi vereségeit, oly követelésekkel lépett fel, melyeket Muradnak hatalma érzékeny csonkítása nélkül megadni nem lehetett. Így most ezen részről is fenyegetve lévén, Murad az Ulászlóval kötendő békét mindenképpen siettetete.

A békealkudozások azonban nem akadályozták Muradot, hogy kéz alatt ne szövetezzék Brankovics Györggyel, kinek nem csak fogságban őrzött fiainak, hanem országának visszaadását is megígérte azon esetre, ha érdekét a magyar udvarnál előmozdítani hajlandó volna.

Brankovics, ki a szultán ígéreteiben könnyen megmagyarázható okokból nagyon keveset hitt, csak akkor

igérkezett Murad érdekében közbenjárni, midőn eziránt Hunyadyval, ki a királyra a legnagyobb befolyással bírt, megállapodásra jött. Hunyady látván, hogy a sok oldalról ígért külségély most is késik, s miután Magyarország segélyforrásai máris felette igénybe valának véve a hosszas és rendkívüli áldozatokat igénylő háborúk által, melyekben kevés kivétellel Magyarország majdnem mindig egyedül állott, most határozottan a béke mellett nyilatkozott. Befolyásának sikerült Ulászlót is megnyerni, s a király 1444. június havára országgyűlést hirdetett Szegedre, hová Murad követei is meghívást kaptak.

Ezen, utókövetkezményeiben oly emlékezetes gyűlés kedvező körülmények között nyílt meg. A király, ki fényes kísérettel Cesarini Julián pápai követ társaságában jelent meg, személyesen nyitá meg a gyűlést, s miután az egybegyűlteknél legnagyobb része nem idegenkedék a békétől, az alkudozások, melyeket a szultán két megbízottja nevében egy hitehagyott görög tolmácsolt, csakhamar megkezdődtek.

Murad, ki válságos helyzetében nem merészelt nagy igényeket támasztani, megmagyarázható türelmetlenséggel sietteté a béke megkötését, mely nemsokára csakugyan végbe is ment, miután a következő hat pontból álló föltételek mindkét részről elfogadtattak. 1. Bolgárország ezentúl is a szultán birtokában marad. Ellenben 2. Szerbia és mindazon várak, melyek abban eddigelé az ozmánok által megszállva tartattak, névszerint: Galambóc, Szendrő, Szörény, Rudnik, Ostrowicza, Nowobrdó, stb., nemkülönben Albánia és Hercegowina azon részei, melyek már korábban Szerbiához tartoztak, Brankovics Györgynek visszaadtnak; ki viszont kötelezi magát, összes jövedelmének felét adó fejében a szultánnak átengedni. 3. A hadifoglyok kölcsönösen kicseréltetnek s Brankovicsnak eddig fogságban őrzött két fia szabadon bocsáttatik; nemkülönben az utolsó hadjárat alkalmával a magyarok fogságába esett s a budai várban őrzött Mahmud Cselebi is visszakapja szabadságát, 70 ezer arany váltságdíj lefizetése mellett. 4. A Dunát ezentúl sem a magyarok, sem az ozmánok, oly czélból, hogy egymás országait megtámadják, átlépni nem fogják. 5. Oláhország ezentúl is a magyar király fensősége alatt

marad s Wlad vagy Drakul vajda fiai is visszanyerik szabadságukat. Azonban a vajda a korábbi szerződésekben megállapított éviadót ezentúl is fogja a szultánnak fizetni. Végre 6. Azon várak és erősségek, melyek ezen szerződésben megnevezettek, nyolcz nap leforgása alatt az ozmánok által kiűritendők és átadandók.

Az ekként megállapított béke okmánya két nyelven állittaték ki s aláíratván, a király által az Evangeliumra, Murad követei által pedig a Koránra tett esküvel erősítették meg. A béke tíz évre szólt. Hunyady, mint annak tulajdonképpeni intézője, jutalom fejében a királytól mindazon helységeket és városokat kapta, melyeket Brankovics György, ki a szegedi békében teljesen visszanyerte örökségét, Magyarországon birt. Maga Cesarini bibirnok a békealkudozások legmakacsabb ellensége, végre belenyugodni látszék annak mindenestre kedvező feltételeibe, habár a béke tényét most is kárhoztatta.

Alig kötött meg a szegedi béke s Murad megbízottjai még útban valának Magnesia felé Kis-Ázsiában, hol a szultán tartózkodott, midőn úgy Rómából mint Velenczéből kedvező hírek jöttek a pápa és a köztársaság segélyét illetőleg, Magyarországnak az ozmánok elleni háborújában. Egyszersmind jelentékeny pénzüsszegek is érkeztek a háború tovább folytatására, azon határozott kijelentéssel, hogy Velence hajóhada indulófelében van Konstantinápoly és a Fekete tenger felé, hogy a szárazon előrenyomuló magyar hadakkal találkozzék. Hasonlóképpen jó hírek jöttek Franciaországból és több európai udvaroktól, úgy, hogy az alig megkötött béke ellen most azok kezdenek leginkább felszólalni, kik azt még csak az imént legjobban pártolták. A nemesség egy része és a papság a megváltozott körülményekben a gonviselés beavatkozását látta, míg a másik része óva inté amazt a béke megszegésétől.

Ilyen körülmények között nem volt nehéz feladata Cesarini bibornoknak, ki az egész békemíveletet amúgy is lelkéből rosszalta, a kedélyeket annyira feltüzelné, hogy a még szét nem oszlott gyülekezet a főpap heves érvelése következtében elvetette és megsemmisítette azon szerződést, melyet csak röviddel előbb alkotott s melynek megtartására a király esküvel kötelezte magát. Ce-

sarini veszélyes bölcselete abban összpontosult, hogy egy hitetlennek adott eskü az uralkodóra nézve nem bír kötelező erővel. Maga Hunyady, a megtámadot béke valódi szerzője, végre aggódva bár, de kénytelen volt a többségnek s annak heves követelésének engedni.

Ha magát a békét s annak előzményeit vesszük figyelembe, lehetlen be nem ismerni, miszerint az egész egy nagy politikai hiba volt. Az utolsó hadjárat, habár eredeti céljára nézve eredménytelen maradt, mégis annyira kimeríté a szultán erejét, hogy az a béke meg nem kötése esetében sem lett vala képes, legalább egy ideig, bárminemű vállalatba is bocsátkozni Magyarország vagy a többi keresztény államok ellen. Mig más részről Magyarország megköté magát egy szerződés által, melynek szükségessége ez idő szerint általában nem forgott fenn. Így tekintve a szegedi béke minden esetre politikai hiba volt, de midőn az egyszer megkötetett s egy tekintélyes gyülekezetben a királynak ünnepélyes esküje által még nagyobb szentesítést nyert, az igazság és erkölcsi érzület megsértése nélkül megszeghető többé nem volt.

Az országban itt ott mutatkozó aggodalom is, mely a béke erőszakos megszegéséből származott, csakhamar elnémult, midőn a budai királyi lakban egymásután jelentek meg Franciaország, Anglia, Spanyolország, Genua, Florencz stb. követei, kik mindnyájan részint pénzsegélyt hoztak, részint segélyhadakat helyeztek kilátásba. A közvélemény, mely a szószegés következtében már-már veszélyes irányt kezdett venni, most, midőn megtisztelés, szövetség, tekintélyes külsegély, stb. napirenden voltak, egyszerre átcsapott az ellenkező irányba, miként ez rendesen történni szokott, s a hadjárat megnyitását türelmetlenül várta az egész nemzet. Ulászló, minden oldalról szoríttatván, nem vala képes az áramlatnak ellenállani; annyi mindazonáltal bizonyos, hogy ifju kedélye mély felindulással idegenkedett sokáig az esküszegéstől s környezete gyakran kisírt szemekkel találkozott urával. A bánat vagy sötét sejtelmek könnyei voltak-e, ki tudná megmondani?

Valamint előbb, úgy most is csak csekély volt a segély, melyre Magyarország számithatott, s daczára a

fényes követségeknek és nem kevésbé fényes ígéreteknek, alig történt egy részről is valami, a mi felemlítésre méltó volna; kivéven azon tengeri hadat, mely már junius derekán keletre vitorlázott s melynek parancsnoka a pápai meghatalmazott Condolmieri még a nyár közepén értesíté a budai udvart, hogy immár megérkezett az idő a cselekvésre; mert úgymond, Murad Ázsiában a karamaniai fejedelem ellen van elfoglalva s európai tartományait majdnem teljesen védtelenül hagyta.

Ezen hírek folytán gyorsan gyülekeztek a csapatok Szeged alá, melyek száma azonban korántsem volt oly jelentékeny, mint az elmúlt esztendőben. A lengyelek és oláhok különféle ürügyek alatt távol tartották magukat, úgy, hogy az egész sereg alig állott 30,000 emberből, melynek fele lovasság volt. A költségek fedezésére az országgyűlés már elébb egy általános hadiadót vetett ki, melynek behajtására saját köréből választott egyéneket.

A király, ki fővárosát talán a bekövetkezendő szerencsétlenség előérzetében, talán a megszegett eskü felletti bánatában nehéz szívvvel hagyta el, szeptember közepén parancsot adott a kivonulásra. Feltűnő, hogy nem okúlva a tavalyi elkésett hadjáraton, a sereg most még később, szeptember második felében indult meg; mi ha nem is téli hadjáratra, de telelésre kényszeríté egy oly országban, melynek talán minden talpalatnyi földjét vérrel kelletik megvásárolni. Az eredeti terv szerint Ulászló a tavaly félbeszakított hadjáratot kívánta folytatni s egyenesen a Balkánnak akart tartani; azonban tekintve az előrehaladott évszakot, mely újból a régi bajokat idézné fel, abban állapodának meg a király és Hunyady, hogy Oláhországon keresztülvonulván, Nikápoly közelében fogják a Dunát átlépni s onnan a Feketetengeren létező hajóhaddal érintkezendő Bolgárország keleti partjain Konstantinápoly felé törekedni, honnan, — a császár hitegetéseinél és saját ismeretlenségüknél fogva a byzanci körülményekkel — nem csekély segélyre számítottak.

A sereg minden akadály nélkül elérte Nikápolyt, melynek erős falai mögé menekültek a vidéken lakó ozmánok kincseikkel együtt. Ezen utóbbi körülmény rossz hatással volt a seregére, mely hangosan Nikápoly

ostromát követelte. Ulászlónak, ki ostromeszközökkel ellátva nem volt, csak nehezen sikerült a zsákmány után epedő hadat lecsendesíteni. Ugyancsak Nikápolynál jelent meg Wlad vajda is tisztelegni a király előtt; s látván a csekélyszámú sereget, minden áron igyekezett Ulászlót a hadjáratról lebeszélni. Ezen maroknyi néppel reméli-e, úgymond, Muradot meggyőzni, kinek vadász-kiséréte közönségesen számosabb szokott lenni. Saját szerencsétlensége, így folytatá a vajda, elegendőképpen megtanítá, mily hatalmat képesek az ozmánok kifejteni, kivált ha a szükség által kényszerítettnek. Jobb volna a már egybegyűlt hadat mindaddig visszatartani, míg az olyanná szaporodik, melylyel a harczot több kilátással a sikerre fel lehetne venni. Végre, így fejezé be Wlad intéseit, ha minden váratlanul sikerülne, ha e kis hadsereg csakugyan képes lenne Muradot meggyőzni, még mindig egy nagy ellenséggel állana szemben, — a téllal, mely bizonyára megsemmisítené....

Kétségtelen, hogy Wlad vajda szavai nagy hatással voltak nemcsak magára a királyra, hanem környezetére is, de Cesarini bibornok sietett az aggodalmakat eloszlatni. Hiszen, így szólt, sehol sem kell kardot vonni, mert sehol sem láthatók az ozmánok. Murad maga Ázsiában van elfoglalva, s miután a Dardanellák a keresztény tengerihad által őriztetnek, — onnan vissza sem térhet. Továbbá az éjszokról és nyugatról ígért segély is bizonyára megérkezik nemsokára s minthogy végre a császár Konstantinápolyból azonnal megindítja seregét, mihelyt a magyarok elérték a Balkán magaslatát, — nincs semmi ok az aggodalomra s a hadjárat kimenetele bizonyára szerencsés leend. — Az ingadozó nemesség a bibornok reménytől táplált tanácsát követve, a hadjárat folytatása mellett volt s így Wlad figyelmeztetéseinek nem lőn semmi hatása. Maga a vajda látván, hogy Ulászló a sereg kívánságának ellentállani nem birt elég erővel, rendeletet adott fiának egy 4000 főből álló segélycsapattal csatlakozni a királyhoz, s mielőtt megvált a sejtelmektől gyötört ifjú fejedelemtől, még két izmos férfiút adott rendelkezésére, kik szerencsétlenség esetében mint kalauzok és őrök jó szolgálatokat fognak tehetni.

Miután a sereg átkelt a Dunán, jó rendben vonúlt

keresztül a bolgár síkföldön. Az előhadat, mely 3000 magyar harczosból és az oláh segélycsapatból állott, maga Hunyady vezérelte, utána következtek a szekerek az élelmi szerekkel, melyeket a derékhad Ulászló alatt meglehetősen távolban követett. Már a Balkán kiágazó magaslataihoz értek s az ozmánoknak még nyomaira sem akadtak. Az egész vidék, melyen eddig áthaladtak, a legmélyebb béke jellegével birt. Most azonban lassankint megváltozott a vidék s ezzel kezdetét vette a tulajdonképpeni hadjárat is. A Feketetenger közelében tekvő kisebb erősségek, ezek között Várna, Galata, Pezech, Mahoracz stb. részben még ozmán őrségekkel birtak, melyek falai mögött nagyszámú keresztény rabszolgák őriztetének. Ulászló ezen erősségeket egymásután hatalmába ejtette, mely alkalommal mintegy 5000 ozmán lemészároltatott, a megszabadított keresztények pedig Magyarországra küldettek. E közben a király egy kiáltványt bocsájtott ki, melyben a szultánt megtámadni s a mennyiben tőle függ Európából kiűzni ígérkezik. A kiáltvány első következménye volt, hogy Ulászló az egész bolgár síkföld királyának ismertetésként el s a nép sietett a keresztény uralkodónak hódolatát bemutatni.

De ezen kedvező kezdet nem tartott sokáig; s Condolmieri pápai meghatalmazottnak egy most érkezett levele, melyben arról értesíté a királyt, hogy Murad hadseregével elhagyta Ázsiát s visszatért Európába, nemcsak nagy izgalmat, hanem valódi rettegést szült a keresztény táborban. A józanabbak rögtön visszavonulást tanácsoltak, mások az elfoglalt erősségekben kívánták az ellenséget bevárni. De a király, ki becsületével egyiket sem tudta összhangzásba hozni, az előnyomulást a mindinkább növekedő akadályok daczára folytatta s miután a Balkán fáradalmas hegyi utain végre elérte a Feketetenger lapályos partjait, Várna mellett táborba szállott.

Mielőtt az itt végbe ment világtörténelmi eseményről szólnánk, szükséges egy rövid visszapillantást vetni azon eseményekre, melyek a balkáni ütközet óta 1443. karácsonnapján az ozmánok birodalmát és vele Murád trónját megingatták.

Murád, ki a kunoviczai és izladi i szerencsétlen vere-

ségek után minden erejét összeszedte, hogy a fenyegető veszélyekkel szembe szálljon, s kinek trónját nem csupán az elbeszélte események következményei, hanem a kis-ázsiai nyugtalanságok is nem kis mértékben fenyegették, első feladatának tekinté — a keresztény világgal, de kiváltképpen Magyarországgal békét kötni. Erre nem csupán azért volt szüksége, hogy seregét a számos elvesztett ütközetek után újból szervezhesse, hanem még inkább, hogy az ázsiai lázadókat megfenyítse, kik zavarát arra használták fel, hogy hatalma ellen mindenütt nyíltan felkeltek. A keresztények lanyhasága s Magyarország kimerültsége a szultán béketörekvéseinek kedvező sikert látszottak ígérni. S minthogy a szegedi béke előzményei ezen oldalról legalább hosszabb fegyvernyugvásra nyújtottak kilátást, Murad nem habozott sokáig s váratlanul megjelent Kis Ázsiában, hol hű maradt tartományainak népességét gyorsan fegyverhez szólítá. Az eredmény teljesen megfelelt várakozásának, mert rövid idő alatt oly jelentékeny számú sereg állott rendelkezésére, melylyel a hadjáratot a lázadó kermiani fejedelem ellen azonnal megkezdhetette. A lázadók egymásután siettek a szultánnak bocsánatát hódolatuk által megnyerni; s így, habár jelentékeny áldozatokkal, Muradnak sikerült Kis Ázsiában a békét és rendet újból helyreállítani.

Időközben létrejött a szegedi béke; Murad követei útban valának a szentesített békeokmány egyik példányával Magnesia felé, hogy uruknak tevékenységükről számot adjanak, midőn azon hír kezdé szárnyra kapni, miszerint a magyarok a békét semmisnek nyilvánították s a király esküjének megtartása alól az egyház fejének képviselője által ünnepélyesen feloldatott . . . . Elgondolható, hogy ezen hír, mely elején alaptalannak tartatott, roppant elkeseredést idézett elő; s az ozmánok nagy várakozással lesték Murad intézkedéseit a hit- és békeszegő király ellen. És valóban, alig győződött meg Murad a békeszegés tényéről, midőn nagy felindulás között szólítá fegyverhez népeit; s misem tesz jobb tanúságot az általános megbotránkozásról, mint azon gyorsaság és pontosság, melylyel a különböző tartományok fegyveres lakossága a szultán parancsolatát teljesíteni sietett. A szultán Gallipolisnál akart Európába

átszállani, de itt a velencei és pápai hajóhad állván útjában, — azt megkerülve — állítólag genuai hajókon ment át Európába alig néhány órányira az örökös keresztény hajóktól.

Az ozmán haderő, mely a szultánnal partra szállott, 40 ezer emberből állott, mely szám azonban könnyen megfejtethető okokból, — a hír által megkétszerezetett. Alig tette Murad lábát Európába, midőn a császárt értesíté, hogy szerencsésen visszaérkezett s hogy biztosan reméli, miszerint a szerződések értelmében sietni fog — segélycsapataival hozzá csatlakozni; mert célja a birodalmába betolakodott békeszegő magyarokat és szövetségeseiket keményen megfenyíteni. A szultán izenete természetesen nagy zavarba hozta az udvart, mely azonban ezuttal legalább, a legokosabb határozatban állapodék meg, mely a jelen körülmények között lehetséges volt, s többé-kevésbé szerencsésen választott ügyek alatt, — úgy az ozmánoknak mint a magyaroknak megtagadta segélyét.

Murad megjelenése Drinápolyban új bátorságot öntött európai ozmán alattvalóiba, kik már csüggedezni kezdenek s túlságos félelmükben a közeledő keresztény had elől menekülni készültek. Csakhamar jelentékenyen felszaporodott hadával, mely ezuttal bizonyára már megközelíté a 100 ezeret, november elején megindult Bolgárországba, hol időközben Ulászló megerősített állásban táborozott Várnánál.

A szultán november 9-én alig 4000 lépésnyire a keresztényektől ütötte fel táborát. Ulászló, ki az ozmánok nyomasztó többségéről csak most nyert biztos tudomást, mindazonáltal elszánt bátorsággal várta a következő napot, mely közte és Murad között döntendő volt, habár egy súlyos lábbaj következtében szenvedő állapotban vala, s megkettőztetvén az örököt, — a haditanácsra ült össze vezéreivel. Ezen alkalommal a nézetek kétfelé mentek, Cesarini bibornok s vele néhány magyar és lengyel főúr azt tanácsolták, hogy a döntő ütközetet el kell halasztani mindaddig, míg akár a tengerről, akár pedig a szárazon segély érkezik; időközben csupán védelmi harczot kelletvén folytatni. De Hunyady nem osztotta ezen nézetet s nyílt és gyors támadást ajánlott. „Ha

volt bátorságunk“ úgymond, „a békét megszegni, legyen most arra is, hogy annak következményeivel megmérkőzzünk. Ne támaszkodjék a király idegen segélyre, kivált ne a Dardanellákban horgonyozó hajóhadra, melyet éppen úgy lehetne használni a szárazföldi harcban, mint a lovasságot a tengeren. Csak a nyílt, merész támadás vezethet célhoz s azért azt tanácsolja: ne késsék a király a támadással.“ Hunyady beszéde még azokat is részére hódította, kik eddig haboztak véleményükkel, s így november 10-én hajnalban kiadaték a parancs a támadásra.

A haditanács tagjai még együtt voltak, midőn jelentették, hogy az ellenség előnyomulásban van a magyar tábor felé. Ulászló, ki lábbajából még nem üdült fel egészen, a harc vezetését Hunyadyra bízta, míg maga a derékhad közepén foglalt állást. Hunyady gyorsan csatarendbe állítá a sereget. A szekereket — mintegy végső menhelyül — a harctér szomszédságában elterülő mocsárok mellett helyezé el, melyeknek mintegy sáncszerű folytatását látszottak képezni. A derékhadban, mint már említők, a király állott, körülvéve 500 magyar és lengyel testőrtől; a jobbszárny, mely a városra támaszkodék, a legerősebb volt, közepén a nagy fekete birodalmi lobogóval; ezt környezték az egri püspök és a szerémi bán csapatai. A balszárnyhoz tartozott Cesarini bibornok a keresztesvitézekkel. Az utóhad az u. n. Szent László csapatából állott a nagyvárad püspök vezérlete alatt, ki egyszersmind a jobbszárnyal állott összeköttetésben, végre ide tartozott Bobnicz László lengyel önkénteseivel. Az oláh segélyhadat Hunyady határozott felállítás nélkül mintegy tartalékul rendelte azon pontok védelmére és segítségére, melyek a csata folyamában arra rászorúlnának.

Az ozmánok csatarendje most is megszokott három hadból állott, melynek központját Murad képezte körülvéve janicsárjaitól és legjobb lovasságától. A harctér, mely a magyaroknak különösen kedvezett, mérsékelt emelkedéseket mutatott, melyek két oldalról tágas mocsárok által szegélyeztettek. Hunyady, ki mindenütt jelen volt, hol reá szükség vala, — meghagyta az egyes parancsnokoknak, hogy határozott parancsa nélkül semmi szín alatt se keveredjenek a harcba s állásaikat el ne

hagyják. Egységes haditervét ez által minden részletében érvényre óhajtván juttatni.

A két had teljes csatarendben állott már a reggeli órákban; de az ozmánok, kik mint látszik a keresztények hadereje iránt nem voltak eléggé tájékozva, még haboztak a támadással úgy, hogy a két sereg három óra hosszáig állott egymással mozdulatlanul szemben. Végre a 6000 főből álló ozmán lovas előhad megkezdé a támadást, mely a jobbszárny ellen volt intézve, oly czélból, hogy ez által a nagyváradi püspök és szerémi bán állásaikból kicsalassanak, mi azonban nem sikerült, mert az ozmánok nagy veszteséggel visszaverettek. A támadás csakhamar megújult; de habár az ozmánok most leereszkedének a síkságba, hogy erejüket jobban érvényesíthessék, — másod- és harmadizben is visszaverettek a magyaroktól. A keresztények szerencsétlenségére most a nagyváradi püspök megfélekezvén Hunyady utasításáról, a megfutamodott ellenséget keményen üldözőbe vette, mi által elhagyván állását, a tőle jobbra és balra felállított csapatokat is zavarba hozta. Az ozmánok segélyt nyervén részben színeelt futásuk közben, gyorsan visszafordultak, — s most a nagyváradi püspökön lett volna menekülni. — De régi helyéből már ki volt szorítva s az ellenség által egész zászlójával a mocsárokba kergettetvén, — nagyobb részével maga is nyomorultan elveszett. Ezen baleset az egész ütközet kimenetelére döntő befolyással volt. A jobbszárny ekkép meggyengítve nem volt képes egyedül ellentállani a mindig tömegesebben támadó ellenségnek, — s kénytelen volt a szekérvárra visszahúzódni. A harcz mindig hevesebb, mindig elkeseredettebb lőn, midőn Hunyady és Ulászló már távolról észrevévén a jobbszárny veszedelmét csapataikkal oda siettek, hol látszólag a csata kimenetele fölött kellene dönten. A segély éppen jókor érkezett, mert Cesarini és a szerémi bán már kimerülni kezének az aránytalan küzdelemben. Ulászló és Hunyady már erősen megfogyott csapataik élén bámulatos vitézséget fejtettek ki, — néhány percz alatt több mint 3000 ozmán boritá a csatatért, a többi oly rendetlen futásnak eredett, hogy teljesen elszakadva a főhadtól, — már mindent veszve híven meg sem állott, mignem a Balkán déli lejtőin Thrákia völgyeibe ért, hol

az ozmán had megveretésének hírért terjesztvén, ez által annyira megrémíték az ozmán lakosságot, hogy összeszedvén becsesebb értékeit, rögtön el akarta hagyni Európát s tömegesen visszaköltözni Ázsiába.

E szerint a győzelem a keresztény fegyvereknek látszék kedvezni; de Ulászló elragadtatva a harc és győzelem hevétől, feltartóztatlanul az ellenség legsűrűbb tömegébe tört, hol a még részben teljesen kipihent, mert a harcban még eddig részt nem vett janicsároktól csakhamar körülfogaték. Iszonyú lón a mészárlás most. Az ifjú király és azon kevesek, kik környezetében voltak, óriási vitézséget fejtettek ki, egy tiz, húsz, és több ellen harczolva, úgyannyira, hogy maguk a janicsárok megiszonyodva kezdének a maroknyi ellenségnek hátat fordítani, sőt Murad maga is a legnagyobb veszélytől környezve s a győzelem fölött kétségbeesve, már menekülni készült. A vérengzés oly iszonyú volt, hogy már csak az elesettek hulláin állva lehetett a harcot folytatni; s a hallatlan csodaszerű vitézség fejében a győzelem, mely még mindig ingadozott, itt is a magyaroknak látszott kedvezni. . . . Hunyady, ki mindjárt észrevette a roppant veszedelmet, melyben az ifjú király lebegett, segélyre sietett s a harc közepette kérve kérte — életét, melyhez a harc kimenetele kötve van, megkimérendő, a derék-hadra visszahúzódni. De az ifjú vagy nem hajthatá már véghez tapasztaltabb vezérének tanácsát, vagy elragadtatva a biztos győzelem reményétől, vonakodék azt teljesíteni, s az élet és haláltusa tovább dühöngött. Foszlányokká tépve, de még mindig vigan lengtek a magyar harci jelvények s az ifjú hőskirály sisakforgója kitartásra hívta és inté a keresztényeket. De egyszerre eltűnt ezen kalauza a legbámulatraméltóbb vitézségnek s megijedt hívei hiába keresték azt a csata pokoli zűrzavarában. „A király elesett! a király fogságban van!” e rémhír futott szájról-szájra s megfélemlíté még a legbátrabbakat is. Azonban az ifjú hős még most is küzdött, csak hogy oly áthatlan tömegében bősziult ellenségeinek, hogy maga Hunyady is kételkedni kezdte megmentésében. Most paripája mely sebet kapott s fájdalmában egy hatalmas lökéssel leveté a királyt, és pedig egyenesen a janicsárok közé, kik állati őrzöngések között kevés pillanat alatt szétépték

az ifjú hős testét, fejét pedig egy póznára tűzvé, megrettentő jelvényképpen tartották a még mindig vitézül harczoló magyarok elé. De most az ijedség erőt vett a megfogyott bátrakon és sem a kötelesség érzete, sem Hunyady befolyása nem volt elégséges a kétségbeesett harczosokat a csata folytatására bírni s minden rend nélkül az általános és ijesztő zavar közepette kiki vad futásban keresett menedéket. . . .

A harcz sorsa immár el volt döntve; Hunyady, ki a király elestén maga is megrémült, s miután nem sikerült a harczrendet helyreállítania, talán először hősi életében hasonlóképpen a menekülésre gondolt s minden befolyását egy rendezett visszavonulásra akarta felhasználni. De a beállott éj, mely sötét fátyolával még inkább növelte a zavart és kétségbeesést, ezen törekvését majdnem egészen megghiúsítá. Megszűnt minden rend, fegyelem, az engedelmességet senki sem ismerte többé, s a midőn mindenki maga belátása után kívánta életét megmenteni, a legtöbb esett áldozatul. Mindenki a Duna felé iparkodott, hogy Oláhországon keresztül eszközölhesse menekülését, de csak csekély volt azon szerencsések száma, kiknek ez sikerült. Mások nyugoti irányban bolyongtak s ezer viszontagságok után Albánián keresztül, hol a hős Castriota György által vendégszeretőleg fogadtattak, tértek vissza Magyarországra. Cesarini bibornok, a szerencsétlen hadjárat egyik főindítója, vitézül küzdött sokáig csapatával, mig-nem az általános rémület által maga is futásra kényszerítettett. Másnap reggel egy menekülő vitéz egy erdőszélen találta a haldokló bibornokot, ki mély sebekből vérezve meg vala fosztva rangjának és méltóságának jelvényeitől. Valószínű, hogy a szerencsétlen főpap menekülés közben saját embereitől öleték meg, kik benne látták a nemzeti szerencsétlenség egyik főokozóját. Hunyady kevesedmagával elérte a Dunát s Magyarországra sietett vissza, hogy a király halálának hírére kitörendő fejletlenségnek és pártoskodásnak, ha lehet, elejét vegye. Azonban Wlad által, ki Hunyadyn ezúttal egy általa állítólag elkövetett sérelem miatt boszút kívánt állani, feltartóztatva, szigorú őrizet alá helyeztetett. A vajda később csak hosszas alkudozások után bocsájtá a hőst szabadon, mely elhatározásra valószínűleg a magyarok

fenyegető magatartása által biratott. Az egri püspök és más előkelő vitézek eltűntek a csata zavarában a nélkül, hogy utóbb akár holttetemeik feltaláltattak, akár pedig személyesen megjelentek volna.

Az ozmánok a következő napon nem merték elhagyni állásaikat s habár a halottakkal borított csatatér csöndes és néma volt, minden pillanatban Hunyady megjelenésétől tartottak, ki egy rejtekből előrontva megújítandja a félbeszakított harczot. Csak a harmadik napon kezdének győzelmük tudatára ébredni s csak most kezdék azt fehasználni. Többek közt 150 élelmi szerekkel gazdagon megrakott társzekér esett birtokukba, míg a Dunáig és Moraváig portyázó csapatok nem kevésbé gazdag zsákmánnyal tértek vissza.

Murad, ki az elesett ifjú királyban épp úgy tisztelte a méltóságot mint vitézséget, azon helyen, hol hősi életét befejezte, egy egyszerű emléket állíttatott megfelelő felirással.¹⁾ Fejét pedig egy színmézzel töltött tömlőben Brussa városának ajándékozta.

Igy végződött a várnai veszedelem, az 1444. év szent Márton napján s valamint az ozmánok történelmében újabb jelköve azok hatalmi állásának Európában, mely lassankint kétkedni kezdett kiűzetésük lehetőségében; úgy nemkülönben végzetes korszakot jelent kiváltképpen a magyar nemzet történelmében. A következő fejezetben tüzetesebben fogunk ezen szerencsétlenség előzményeiről és okairól szólni.

Murad a várnai csatátérrel egyenesen Drinápolyba tért vissza, hol első teendője volt, azon Chodzsa Chizr nevű janicsárt, ki az első halálos csapást mérte Ulászló fejére, megjutalmazni. Azután pedig komolyan foglalkozott és újlag a kormányról való lemondásával, melyet fiára, Mohamedra kívánt ruházni, minthogy elsőszülött fia, Alaeddin nem régen meghalálozott.

¹⁾ Hammer I. 463. lapon azt mondja, hogy Murad a megszegett szegedi béke egyik okmányát harci jelvényként egy póznán elől hordoztatá seregének; mi azonban egy azonkori írótól sem állíttatik s valószínűleg a mesék országába tartozik; valamint azon állítólagos sírirat is, melyet Callimachos közöl s mely így hangzik:

„Romulidae Cannas, ego Varnam clade notavi,
Discite mortales non temerare fidem.
Me nisi Pontificas jussissent rumpere foedus,
Non ferret Scythicum Pannonis ora jugum.“

TIZEDIK FEJEZET.

A várnai veszedelem főbb okairól. — Brankovics György hűtlensége. — Cesarini Julian bíbornok. — Ázsiai események. — II. Murad leköszönése. — Újból elfoglalja a trónt. — Hadjárat Görögország ellen. — Albánia. — Castriota György. — Magyarország viszonya az európai udvarokhoz. — Hunyady János tevékenysége. — A rigómezei ütközet. — Hunyady a szerbek fogóságában. — Megszabadulásának feltételei. — II. Murad halála. — Rövid jellemzése.

Az események, melyek az utolsó hadjáratot megelőzték, világosan bizonyítják Európa politikai éretlenségét és rövidlátását a keleti ügyekben. Egyrésztől a keresztény népek rokonszenve, másrésztől az uralkodók tehetetlensége az, mely magára vonja figyelmüket. De bármily őszinte volt is azon rokonszenv, melyet maguk a nemzetek tápláltak, az uralkodók semmit sem, vagy csak nagyon keveset tettek annak gyakorlati méltánylására. Európa a tizenötödik század derekán még nem volt megérve arra, hogy mélyebb belátása által a jövő eseményeire kiható befolyást gyakorolhatott volna. A szűkkeblűség politikai és türelmetlenség vallási dolgokban még oly nagy volt, hogy bénítólag hatott minden vállalatra, bármely irányban lett volna is az megindulandó. Igéretekben egyik uralkodó felülmúlta a másikat, de midőn tetteles segélyről volt szó: vagy üres kincstárakra mutattak, vagy pedig azon mai napig nehéz kérdést vitatni: vajjon mi történik a keleten akkor, ha az ozmánok csakugyan kiűzetnek Európából? Mert, hogy az eretnek Byzancz újjáalakulásához egyik európai keresztény fejedelem sem járult volna a reformatió előtt, az kétségtelen. Időközben a keleti keresztény tartományok egymásután az ozmánok kezébe kerültek s már-már Magyarország volt a nyugati kereszténység védőfala. —

Hunyady győzelmei korának részben még lovagias nemes-ségét nemcsak csodálattal, hanem azon forró vágygyal tölték el, hogy a nagy férfiú vezetése alatt babérokat szerezzen magának. Így Európának majd minden nemzetéből jelentkeztek vitézek, de ezen száma aránylag oly csekély volt, hogy döntő befolyással az események fejlődésére éppen nem lehetett.

A legnagyobb segély, melyre a magyarok az aránytalan harcban még számíthatnának, azon népektől való várható, melyek maguk is az ozmánok igája alatt nyögtek, vagy a melyek önállósága általuk fegyezetve vala. A magyarok természetes szövetségesei: az oláh, szerb, bolgár és albániai népek voltak. Az oláhok az utolsó hadjárat, de különösen a szegedi béke óta feltűnően visszavonták magukat; a szerbek Brankovics Györgyben képviselve nagy hévvel — de kevés őszinteséggel, és még kevesebb belátással sürgették a háború folytatását; a bolgárok már országuk földrajzi fekvésénél fogva csak azon esetben tehettek nagyobb szolgálatokat a kereszténység és saját nemzetiségük ügyének, ha a háború színhelyévé saját hazájuk tétetik. A legjelentékenyebb segély ellenben Albániából jöhetne, melynek nemzeti hőse Castriota György dicsőségének éppen most állott délpontjában.

Castriota György egy követe már 1443-ban megfordult Budán s szövetséget ajánlott Ulászlónak a közös ellenség leküzdésében. Hunyady, ki az albániai hőssel már régebben levelezésben állott s miként ily kitűnő jellemeknél másként nem is lehete, a két férfiú őszinte tisztelője volt egymásnak, melegen ajánlotta a királynak ezen szövetséget, mely röviddel ezután csakugyan létre is jött, — s mely utókövetkezményeiben kétségtelenné teszi vala a keresztények győzelmét, ha a szerb fejedelem kicsinyes féltékenysége annak kivitelét a válság pillanatában meg nem akadályozza. Mert Castriota alig vette hírét Ulászló készülődéseinek, midőn az albániai törzseket egy nagy gyűlésre hívta össze, melyben elhatároztatott a magyarokat a szövetség értelmében egy 30 ezer főből álló sereggel támogatni. Castriota sietett ezen jelentékeny segélyhadat szervezni; időközben már arról is értesülvén, hogy Ulászló megindult hadával, sőt bevonult Bolgárországba.

Ezen utóbbi körülmény éppen nem kedvező világosságot vet a keresztény hadvezérek egyetértő míveletére s vagy arról tanuskodik, hogy a magyarok egymaguk akarták a lehető győzelem dicsőségét elnyerni, vagy pedig azon csekély bizalomról, melylyel a szövetséges nemzetek egymás iránt viseltetének. Mindkét körülmény megróvást érdemel oly válságos időben, melyben nem egyesek, hanem nemzetek létérdeke forgott kérdésben. Bármint legyen, annyi bizonyos, hogy Castriota György azon időben, midőn Ulászló Várna közelébe érkezett, már készen állott 30 ezernyi seregével, hogy Szerbián keresztül Bolgárországba nyomuljon — egyesülendő a magyarokkal. Most azonban váratlan akadályra talált. Brankovics György, ki Castriota iránt sem viselték öszinteséggel s ki attól tartott, hogy az albániai fejedelem Ó-Szerbia némely részeit maga számára óhajtja elfoglalni, határozottan tiltakozott az ellen, hogy az albániai sereg országán keresztülvonuljon, s tiltakozását úgy látszik kész vala erőszakkal is érvényesíteni. Castriota a bonyodalmakat nem akarván újjal szaporítani, s mert valószínűleg maga sem hitte, mily veszély fenyegeté a Várna mellett egybegyűlt keresztény hadakat, a szerb határok közelében ütötte fel táborát s az átvonulásra vonatkozó alkudozásait Brankovicssal folytatta. E közben ment végbe a várnai döntő harc, mely főképpen azért veszett el, mert Hunyadynak nem volt a határozó pillanatban tartalékserege, melylyel a felbomlott csatarendet a király eleste után újra helyreállítani képes lett volna. Több mint valószínű tehát, s a csata egész folyama és vége azt bizonyítja, hogy a győzelem a keresztényeké leendett, ha Castriotának sikerül nagyszámú seregét idejében a magyarokéval egyesíteni. Brankovics Györgyöt a magyaroknak ezen következetlen és hűtlen szomszédját terheli tehát a vád, hogy önző és eszélytelen eljárása által a várnai veszedelemmel sújtotta nemcsak a magyarokat, hanem az összes keresztény világot.

Brankovics György ezen magatartását Katona és mások olyképpen magyarázzák, hogy az a fejedelem gyűlöletéből származott, melylyel Magyarország, de kivált Hunyady iránt, viseltetett azért, mert az utóbbi a szegedi béke után, — midőn maga Brankovics éppen a

magyar király közbenjárása folytán visszanyerte ősi birtokát, — mindazon magyarországi javadalmakat nyerte a királytól, melyeket annakelőtte Brankovics birt vala. Valószínű, hogy ezen gyűlöletet még fokozta azon körülmény, hogy Hunyadynak az egybegyűlt rendek és idegen keresztény megbizottak azon esetre, ha a hadjárat szerencsésen végződik: a bolgár királyi koronát helyezték kilátásba.

A várnai ütközet a rigómezei és nikápoli ütközetekkel azon jellemző összefüggésben áll, hogy az ozmánok nevezetes győzelmeinek láncolatában egy oly tagot képez, mely miként a két előzetes esemény, mintegy alapkövévé lőn az ozmánok európai államépületének, mely a századok folyamában annyira megszilárdult, hogy még hanyatlásában is bámulatra méltó ellentállást képes kifejteni.

Végül a szerencsétlen hadjárat egyik főbb személyéről kell megemlékeznünk, ki a történelemben közönségesen azon váddal terheltetik, mintha szándékosan kívánta volna tévútra vezetni a magyar királyt. Ezen vád mindazonáltal nem eléggé alapos. Igaz, hogy Cesarini bibornok volt az, ki ékesszólása, vérmes reménykedései és nagy ígéretei által lényegesen hozzájárult a békeszerződés felbontásához. De tekintettel azon kor erkölcsi és társadalmi állapotára, melyek befolyása alatt népek és uralkodók egymás közötti vitáikban nem ritkán a sophismus kétélű fegyverével éltek, lehetetlen mentséget nem találni azon tévedésben is, melylyel az említett főpap a történelemben vádoltatik. Cesarini korának legszentebb és legnépszerűbb eszmájének állott szolgálatában; szerinte a pogányok kiűzetése Európából oly nagy cél volt, melynek elérése minden eszköz használatára feljogosított. A mi ígéreteit az idegen segélyre nézve illeti, valóban kevés szemrehányást érdemel, mert valószínű, mint Zinkeisen helyesen megjegyzi, miszerint maga a főpap ép úgy tévútra vezetteték az európai udvaroktól, valamint ő második sorban, de bizonyára nem rossz-akarattal tévútra vezette a magyarokat.

Mielőtt az események elbeszélésében, melyek a várnai ütközetet követték, tovább haladnánk, szükséges lesz egy rövid visszapillantást vetni az ozmánok megerősö-

désére kis-ázsiai tartományaikban. Láttuk, miszerint I. Mohamed halálával a trónviszály színhelye Murad és az ál-Mustafa, valamint Murad és öcsese Mustafa között kevésbé Európában, mint inkább Kis-Ázsiában volt. Ezen jelenség oka könnyen megmagyarázható, ha meggondoljuk, hogy a conservatív (s e kitétel teljes mértékben megilleti a kis-ázsiai hűbéreseket) érzelmű fejedelmek Kis-Ázsiában sohasem voltak, mert helyzetüknél fogva nem is lehettek őszinte barátjai az ozmán állameszmének, mely a trón öröklési jogán kívül nem ismert semmi más születési vagy rangi kiváltságot, sőt mivel az Ozmán-ház hatalmának egyik oszlopát éppen azon minden rangi különbséget nivelláló eszme képezte: hogy bárki tehetsége (és persze szerencséje) szerint elnyerheti az államban a legelső katonai és polgári méltóságokat — már elejétől fogva politikai válaszfalt alkotott az európai és ázsiai tartományok népessége között. Könnyen megfogható tehát, hogy az ázsiai hűbéreseket — kik éppen az örökösdés jogalapján gyakorolták legtöbbször fejedelmi kiváltságaikat s kik közül különösen a hatalmasabbak mint Kermián, Aidin, Szarukán, Mentese stb. gyakori ellenzésbe jöttek a szultánokkal, — féltékeny gyanúval fogadtak minden újítást, mely ősi jogaikat netán megsérteni képes vala. Ezen kis államok az államban nem kevés gondot adtak úgy Muradnak, mint már elődeinek is; és nem csoda, ha saját biztonságuk érdekében eszközökről gondoskodtak ezen akadályok elhárítására, mi azonban nem volt könnyű dolog.

A legveszélyesebb, mert leghatalmasabb ezen vasallok között Kermián vagy Karamán ura volt. Közte és az Ozmán-ház között régi családi gyűlölet állott fenn, mely még inkább fokozódott az által, hogy a szultánok az utolsó időben nyíltan oda törekedtek, hogy Kermián függetlenségét minél szűkebb határok közé szorítsák. Nyílt titok volt, hogy II. Murad ezen politikai korlátokat még szűkebbre akará szabni s hogy csak alkalmas időre várt, miszerint az egész fejedelemséget egyszerű ozmán tartománynyá tegye. Nem csoda tehát, ha az örökségében ekként fenyegetett fejedelem szövetségeseiket keresett hűbérura, a szultán ellen. I. Mohamed ideje óta kiváltképpen a magyar király volt az, kihez az oz-

mánok ellenségei legtöbbször segélyért fordultak. Így Ibrahim kermiáni fejedelem is, — mint az ozmán történetírók, s ezek között különösen Seadeddin állítják, — többször küldött követséget Zsigmond királyhoz, kivel állítólag egy szövetség is jött létre oly célból, hogy egymást kölcsönösen támogassák a szultán elleni háborúikban. Úgy látszik, hogy az érdekközösség a távolság daczára tartós viszonyt hozott létre a magyar király és a szultán legveszélyesebb vasallja közt; erre mutat leglább azon körülmény, hogy az ozmán írók a köztük és a magyarok közt létrejött és századokon át fenállott ellenséges és gyűlöletes viszonyt mindig azzal indokolták: hogy a magyarok mint az ellenséges kermiáni fejedelem szövetségesei nem tekintethetének másnak, mint az ozmánok halálos ellenségeinek. Hogy ezen állítás mennyire jogosult s vajjon igazolhatja-e az ozmánok pusztító gyűlöletét, azt nem kívánjuk vitatni. Annyi tény, hogy Zsigmond az ozmánok megbuktatására összeköttetésbe lépett Ibrahimmal s hogy ezen körülményt az ozmánok Magyarország megtámadásában mindenkor alkalmas ürügyül használták fel. A viszony a szultán és Kermián között mindaddig ellenséges maradt, mig nem az ozmánok győzelmei nyugaton és kivált Magyarorszában tartósabb szilárdságot nem kölcsönöztek azok európai úgy, mint ázsiai állami lételének; s melynek következtében lassankint Kermián függetlensége is megszűnt s fejedelmei egyszerű helytartókká süllyedének alá. — Egy másik nyugtalan hűbérország volt Aidin, most újból a ravasz Dzsuneid alatt, kiről már többször szólottunk s kivel legutószor mint az ál-Mustafa hűtlen bajtársával találkoztunk Ulubad mellett. Dzsuneid, hűtlenségének jutalmául visszanyerte ugyan Muradtól apai birtokát s hosszú távollét után újból megjelent alattvalói között Smyrnában; de Muradnak nem volt őszinte szándoka a veszélyes férfiút örökségében meghagyni s azért csakhamar nyílt alkalom őt és családját abból véglegesen kiszorítani. Dzsuneid, ki nem elégedett meg a szultán által neki ajánlott helytartói címmel, még egyszer lázadásba tört ki Murad ellen, de mely egész családjára a legszomorúbban végződött. Dzsuneid fiaival együtt a szultán fogásába kerülván, azokkal együtt kegyetlen halállal kivé-

geztetett. Ettől fogva Aidin megszűnt hűbérország lenni s a kis-ázsiai tartományok közé számíttatott. — Hasonló sors érte Mentését és Szarukánt, melynek fejedelmei siettek önként meghódolni, nehogy Dzsuneid sorsára jussanak.

Igy Murad uralkodásának első húsz évében, a mely kevés szerencsével harczolt egész a várnai napig Európában, úgy végre tartós sikert aratott Kis-Ázsiában; s ez annál fontosabb volt, mert a jövőben Kis-Ázsia tényleg megszűnt a lázadások központja lenni s mindenben egyenlően osztozkodott az európai birodalommal.

Murad, ki már régóta foglalkozott azon gondolattal, hogy megválva a kormány gondjaitól, magát egészen békés és szemlélő életnek adja át, kedves Tusculumjában Magnesia mellett Kis-Ázsiában most komolyan azon dolgozott, hogy szándokát végre is hajtsa. Különösen megerősíteni látszék eme szándokában azon szerencsétlenség, mely családját érte s magát a szultánt mélyen meghattotta. Ez, legidősb és kedvencz fiának Alaeddinnek halála volt, mely a szultánt azért is nagy bánattal töltö el, minthogy éppen Alaeddint szemelte ki utódjának s ki sok szép lelki tulajdonainál fogva fényes reményekre jogosított.

Murad lemondása azonban nagy ellenzékre talált úgy a vezírek, mint kivált a janicsárok között; de ez utóbbiak csakhamar megnyugodtak, midőn halloták, hogy Murad másodszülött fiát, Mohamedet fogja utódául kinevezni; egy ifjút, kitől a kapzsi praetoriánusok, kik már-már félelmes hatalomra kezdenek vergődni, már csak azért is sokat vártak, mert nem volt előttük ismeretlen, hogy Mohamed nagyravágyó és vállalkozó, ki csakhamar alkalmat fog találni egy új és mi a janicsárokra nézve fő volt — jövedelmező hadjáratra. Azonfelül a minden trónváltozásnál szokásban lévő pénzajándék, melyet a szultánok a hadseregnek nyújtottak, csakhamar kibékíté a katonákat Murad tervével. A vezírek közül különösen Chalil pasa volt az, ki mindenképpen igyekezett a szultánt lebeszélni, minthogy ismervén az ifjú Mohamed heves és szenvedélyes természetét, a hatalom változása által a maga kedvező állását veszélyeztetve látta. De Murad minden akadályok dacára végrehajtá szándokát

s miután Mohamedet a hatalom minden jelvényeivel utódjául kinevezte s mellé Schabeddin pasát adta megbízható tanácsnokul, visszavonult Magnesiába, hogy életét ezentúl a békés szemlélődésnek szentelhesse.

De az események, melyek időközben mindig fenyegetőbb alakot öltének s melyekkel az ifju és tapasztalatlan Mohamed még nem vala képes megbirkózni, — csakhamar visszahívták Muradot a világtörténelem színpadára; s első tette, miután trónját újból elfoglalta — a a várnai ütközet volt. Röviddel ezután Murad ismét elhagyta Európát s miután néhány napot időzött családjá temetkezési helyén Brussában, újból visszatért kedvencz magnesiái magányába s a kormány gondjait Mohamedre és tanácsosaira bízta. Azonban Murad pihenése ezuttal sem volt tartós. Egyelőre ugyan sehonnan sem leheté támadástól tartani, mert a magyarok Ulászló halála után a trón betöltésének kérdésével olyannyira el valának foglalva, hogy ezen oldalról legalább egy időre nem fenyegette veszély a birodalmat. Másként állott a dolog a birodalom bensejében, melynek különböző nemzeti-ségei mindaddig, míg valahol támaszra vagy pártolásra találtak — nem tekintethetének veszélyteleneknek. A görög nemzetiség nyelv és vallás tekintetében különösen azon idő óta, mióta Konstantinápoly másodrendű tekintélylyé süllyedt alá, Görögországot de különösen a Peloponnesust vagy Moreát mindig veszélyes szomszédjává tette az ozmánoknak. Nem kerülhette el ezen körülmény Murad figyelmét sem sokáig; de a magányba vágyodó szultán azt hívé, hogy Görögország meghódítását nyugodtan fiára és utódjára bízhatja. Kétségtelen, hogy Görögország meghódítása politikai feltétel volt az ozmánokra nézve, mint a mely nélkül európai tartományaikat sohasem birhatták nyugodtan, s mely Konstantinápolylyal való összeköttetéseinél fogva kettős veszélyt rejtett magában. De nemcsak Murad, hanem belátóbb tanácsosai is úgy vélekedtek, miszerint Görögország elfoglalása a legbiztosabb eszköz magának Konstantinápolynak megbuktatására is.

Ilyen körülmények között nemcsak kívánatos, hanem szükséges volt, hogy Murad újból a kormány élére álljon, minthogy Mohamed még nem dicsekedheték sem a vezi-

rek, sem a hadsereg bizalmával s ki ez idő szerint inkább vadászatokban és egyéb szórakozásokban találta gyönyörét. Chalil pasának tehát bizonyára nem nagy fáradtságába került az ifju szultán körül az elégületlenséget olyanná növesztetni, hogy az már már nyílt lázadással fenyegetett, melynek jól kiszámított célja nem volt más, mint Muradot, — ha szükséges akár erőszak felhasználásával — a trónnak újbóli elfoglalására kényszeríteni. Az ingerültség különösen növelteték a janicsárok sorai-
ban, kik magukat Mohamed tétlensége által megcsalatra látták reményeikben s most zsoldfelemelés czíme alatt — lázadásban törtek ki. Az elégületlenség és ingerültség mindig tágasabb köröket kezdének vonni s attól lehetne tartani: hogy a lázadáshoz nemsokára a nép is csatlakozni fog, miáltal a veszély természetesen kiszámíthatlanná vált volna. Most Chalil pasa és társai megérkezettnek látták az időt Murad visszahívására; s miután élénk, sőt bizonyára túlzó színekben festették a szultán előtt a veszélyeket, melyek az ozmánok trónját fenyegetik, végre rábirták Muradot — a trón újbóli elfoglalására. Mint látszik, Murad maga sem kételkedék abban, hogy visszahívása elébb-utóbb kényszerítő szükséggé váland; sőt valószínű, mint Zinkeisen is állítja, hogy Murad csak azért köszönt le ismételten a trónról, hogy szükségességét és nélkülözhetlenségét annál inkább bebizonyítsa népének. Hammer sokkal kedvezőbben vélekedik a szultánról, kiben inkább világbölcset mint képmutatót lát.

Ezen jelenségben, tekintve az Ozmán-ház politikáját és történelmét, semmi feltűnő sincs s csupán azt látszik bizonyítani, hogy Murad nemcsak ázsiai zsarnok, hanem kitűnő emberismerő is volt.

Alig foglalta el Murad ismét a trónt, midőn a hadjárat Görögország és Albánia ellen, hol Szinán bég kivonulása óta Castriota György vitézsége nem kis csorbát ejtett az ozmánok tekintélyén, elhatározottat s annak megkezdése 1446. tavaszára tüzetett ki.

Az ozmánok utolsó betörése óta Moreába 1423-ban több mint húsz év telt el. Ezen idő azonban legkevésbé sem szilárdította meg sem Byzancz hatalmát sem a despoták tekintélyét Görögországban. Morea ellenkezőleg mindig

alább szállott úgy anyagi tekintetben, mint különösen politikai befolyásában; s ha figyelembe vesszük, hogy Konstantinápoly pénz dolgában úgyszólván csak egyedül innen tengette kétséges lételét s hogy a despoták egymásközi czivakodásaikban mindig csak az ország szenvedett, könnyen meg fogjuk magyarázni azon közönyt is, melylyel Görögország népe Byzancz sorsa iránt viseltetik.

Konstantin despota, János császár öcsese és utódja, éppen néhány fellázadt kerület lecsillapítására készült, midőn Murad követei megjelentek nála s tőle mindazon tartományokat visszakövetelték, melyeket annak idején Ewrenos bég és mások megszállva tartottak. A despota elején kitérő választ adott s Konstantinápolyba fordult utasításokért; honnan azonban alig volt segély vagy csak jó tanács is várható. Murad nem késett a despota habozását felhasználni s csakhamar benyomúlt seregeivel Moreába. Konstantin nem vala képes az ellenség benyomulását megakadályozni, úgy, hogy Murad rövid idő alatt feldúlta az egész félszigetet és a régi Attikát, megfosztotta fegyverfogható népességének nagy részétől, s miután Patras, Korinth és Théba teljesen elpusztítottak, — visszatért hadával Thessáliába. A tartomány az Isthmustól egész a Pindus hegységig bekebeleztetett az ozmán birodalomba; Morea pedig adófizetővé tétetett, sőt a terhes és megalázó fejadóval sújtatott.

A rövid de sikeres hadjárat után Murad nemsokára visszatért Drinápolyba, meg lévén győződve, hogy ezen hadjárata által ismét kivett egy követ azon épület alól, melyen a Konstantinok trónja állott.

De most gyorsan bonyolódni kezdenek a viszonyok úgy Albániával mint különösen Magyarországgal szemben. Amott Castriota György még mindig növekedő hatalma, itt pedig Hunyady János rendkívüli tevékenysége következtében, ki, alig hogy a nemzet a várnai veszedelemből egy kissé felüldülni kezdett s mihelyt a trónválás legalább egy időre megszűnt a kedélyeket ingerültségben tartani, — a háború mielőbbi megújításán dolgozott.

Mielőtt Muradnak utolsó háborúiról Magyarországgal szólnánk, helyén véljük itt Albániára térni át, hol Cast-

riota György, Hunyady mellett az ozmánok legfélelme-
sebb réme, máris többször magára vonta figyelmünket.

Albánia, mely nevét valószínűleg azon kopár mészsiklaktól nyerte, melyek rajta részben keresztül vonulnak, eredetileg csak egy kisebb területre szorítkozott, mely a Scombi folyó vidékét, éjszakra Durazzo-tól, képezte, s illyriai és bevándorolt szláv népektől lakatott. Később azonban kiterjesztették ezen elnevezés a régi Epirus nagyobb részére, egész az ambrákiai öbölíg. A természetből gazdagon megáldott tartomány az ó- és középkorban nevezetes politikai élet színhelye volt. Lakosai, a mennyiben magukat a normán és frank befolyástól megőrizték, megtartották régi szokásaikat és vallásukat; s habár csak névleg, de a Paleologok alattvalóinak tekintettek. A patriarchalis törzsi alkotmány részben egész máig megakadályozta Albánia politikai egységét; mi azonban fenmaradására inkább kedvező befolyással volt. A harcias hegyi nép, melyet jól meg kell különböztetnünk a tengeri és kereskedő városok lakosságától, mely miként mindenütt, úgy itt is sokban elért az ősi szokásoktól s inkább olaszos jeleggel bír, mint a melylyel ugyanazon kedvező éghajlatban osztozik, a legrégibb időktől fogva szabadságának és függetlenségének teljes élvezetében visszavonultan, sőt elzárkózva élt nehezen hozzáférhető fellegváraiban és rejtekeiben. Itt őrizte meg legtovább ősi erényeit, de egyszersmind hibáit is, mert az albániai hegyi nép jelleme épp oly sötét, tudatlan és boszúálló, mint a vele egy vonal alatt fekvő calabriai és apuliai olaszoké, kiket azonban vitézség tekintetében sokban fölülmúl. Nápoly és az Anjou ház, Arragonia, Velence és Byzancz egymással versenyeztek Albánia birtokáért, vagy egymást váltották fel annak birtokában; mely azonban, kivált a hegyi lakosokat illetőleg, alig volt egyéb névleges fensőségnél, melyet a szabadságot kedvelő nép annál könnyebben tűrhetett, mert a legtöbb esetben semmiféle adókötelezettséggel vagy más teherrel nem járt. A hűbérség befolyása alatt nápolyi és velencei családok lassankint nagyobb befolyásra kezdének ugyan szert tenni Albániában, de ez csak akkor sikerült, midőn már teljesen azonosultak a néppel, annak szokásaival és erkölceivel.

Azonban Albánia függetlensége Szinán bég pusztító betörése óta nemcsak nagyon meg vala szorítva, hanem lassankint csupa torzzá kezde válni, midőn Castriota Györggyel — kit tettei nyugaton valódi mesehőssé tettek — találkozunk, mint nemzetének megmentőjével. Ezen rendkívüli férfiú mindenestre megérdemli, hogy élettörténetéről röviden megemlékezzünk.

Apja Castriota János, egyike a legbefolyásosabb családfőeknek, Krója várát és környékét birta, s már réggen ellenséges lábon állott az ozmánokkal, kik a fontos erősséget, mint a mely fekvésénél fogva nevezetes csomópontot képezett a hegyektől szabdalt albániai fensíkon, mindenképpen igyekeztek hatalmukba ejteni. Murad több ízben megfordult Albániában, s ha nem sikerült is a szabadságát mindenek fölött szerető népet meghódítani, annyit végre mégis elért, hogy a törzsek nagyobb része kénytelenségből elismerte a szultánnak fenségét, de minden teherviselés nélkül. Murad néhány elfoglalt erősségben figyelő őrséget tartott, mely minden mozgalmat erőszakkal elnyomott. Azok között, kik Muradnak legtovább ellentálltak s legutóbb hódoltak meg, Castriota Jánost találjuk, Krója vára urát. De végre kénytelen volt a békére s fiát Györgyöt, kit az ozmánok Iskender bégnek, vagyis Sándor úrnak neveztek, a szultán udvarába küldötte kezesnek. Nemsokára ezen béke után Castriota János meghalálozott, s Murad ennek következtében Krója várát mint megürült hűbért csapatai által elfoglaltatta. Így került Albánia legfontosabb erőssége az ozmánok kezébe.

Iskender bég, ki még serdülő korában került a szultán közelébe s ki rendkívüli szépsége, esze és merészsége által csakhamar megnyerte a szultán kegyét, egyike lón a legkedveltebb és legbefolyásosabb egyéneknek a szultán környezetében. Még mint gyermek elhagyván hazáját, úgy látszék, mintha nem hozott volna magával mélyebb benyomásokat, s Murad kívánságára nem sokára felvette Mohamed vallását. Ettől fogva az ifjú gyorsan haladott a szerencse lépcsőjén, s miután egymásután a legtöbb bizalmat igénylő hivatalokat kifogástalanul viselte, alig 25 éves korában már szandsákká nevezteték ki s mint ilyen 5000 harcos fölött parancsnokolt. Ezen minőségében

részt vett Murad legtöbb háborúiban, úgy Magyarország, mint a kis-ázsiai fejedelmek ellen, s magát mindenütt vitézsége és megnyerő külformái által valódi kedvenczévé tette nemcsak az udvarnak, hanem a népnek és hadseregnek is.

Mig ekként az ifjú szerencséje és jövője meg lőn alapítva, addig keblében titkon bár, de mindig hangosabban szólt azon óhaj, vajha szerencsétlen hazájának sorsán enyhíteni tudna. Ehez járult, hogy Iskender bég családjának és hazájának megaláztatásáról, valamint nemzetének minden mértéket meghaladó sanyargatásáról biztos tudomással birt; minthogy apjának régi hívei minden áron maguk részére óhajtották megnyerni az ifjút. Különösen fokozta Iskender bég haragját és boszúérzetét azon körülmény, hogy Murad röviddel Castriota János halála után annak elaggott özvegyét Wojzawát és leányát Mamiczát kiutasítá krójai örökségükből, s hogy az érdemes agg nő, ki szerbiai fejedelmi vérből származott, nélkülözések között volt kénytelen életét befejezni; valamint Muradnak azon kegyetlensége, melylyel Iskender bég három fivérével bánt, kik nem valának oly szerencsések a szultán kegyét megnyerni s kiket a zsarnok titkon méreg által tett el láb alól.

Igy a sohasem szunnyadozó hazaszeretet szikrája mindig élénkebbé lőn Iskender bég lelkében. Gyermekkori emlékei csillogó pontocskákként tünedeztek fel keblében, s helyzetét a zsarnok környezetében mindig kedvetlenebbül viselte. Mihelyt magát szerencsétlen honfitársaival kellő érintkezésbe tette, készen volt tervével.

Murad, ki kedvenczében eddig feltétlenül megbizott, annak megváltozott magatartásában elég okot vélt találni a gyanúra; mert a zsarnoki szemek közönségesen éles látóerővel birnak; de Iskender bég oly nagy mestere volt a képmutatásnak, mit helyzetében szükségképpen el kell sajátítania, ha fivérei sorsában nem akar osztozkodni, hogy nemsokára sikerült Murad gyanúját nemcsak teljesen eloszlatni, hanem bizalmának új meg új tanúságaival dicsekedhetni. Így érett meg terve, melynek végrehajtására csak az alkalmas pillanatra várakozott, mely nem késett sokáig.

Miután az ozmánok szerencsétlen háborúiban 1443-ban még részt vett s vitézsége s bátorsága által újból kitün-

tette magát, felhasználván azon zavart, mely a szultán környezetében, kivált a balkáni vereségek alkalmával, beállott, alkalmas pillanatban a szultán titoknokára és pecsétörzsjére rontott, kit mellére szegzett törrel egy fermán kiállítására kényszerített, mely szerint Krója parancsnoka utasított, a várat azonnal utódjának Iskender bégnek átadni. Miután e fontos okmány kezében volt, Iskender bég a szerencsétlen titoknokot leszúrta, nehogy tervének kivitelében még utólagosan talán gátolhassa. Azután háromszáz albániai honfitársaival, kik hasonlóképpen a szultán szolgálatában állottak s kikkel már jó eleve értekezett, gyorsan elhagyta az ozmán táborot, s néhány nap alatt Krója előtt állapotodék meg, melynek parancsnoka a felmutatott fermán következtében sietett a várat Iskender bégnek átadni. Alig foglalta ez el őseinek székhelyét, midőn egy adott jelre az egész ozmán sereg csekély kivétellel lemeszároltatott. Krója felszabadulásának híre villámgyorsasággal befutotta Felső-Albániát s mindenütt fegyvert ragadott a sokáig elnyomatott nép, úgy, hogy rövid idő alatt — egy-két fontosabb helyet kivéve — egész Albánia függetlennek nyilvánította magát s Iskender bég, az egész mozgalom lelke 12 ezer ember élén megnyithatá a hadjáratot az ozmánok ellen.

Murad, ki egyelőre Ázsiában, majd utóbb a magyarok támadása által volt elfoglalva, nem vala azon helyzetben, hogy Albánia visszafoglalására gondolhatott volna; így történt, hogy a lázadás mindig nagyobb mértékben terjedett s nemsokára áthatott Albánia déli részébe is. De Castriota, mint ezentúl ismét nevezni fogjuk, nem elégedett meg azzal, hogy hazáját egyelőre felszabadította, hanem eszközökről gondoskodott, azt a jövő előrelátható eseményei ellen is biztosítani. Ily célból nemcsak az albániai, hanem a szomszéd fejedelmekkel is, így Csernovics István montenegrói fejedelemmel, sőt Hunyadyval is szövetségre lépett a közös ellenség minél sikeresebb legyőztetése céljából. S a mi ezentúl Albániában történt, Castriotának épp úgy hazafias, mint vallási érületéről tesz tanúságot, s ha az óriási akadályokat tekintjük, melyekkel aránylag szerény eszközeivel megküzdenie kellett, lehetetlen tőle tiszteletünket, sőt bámulatunkat megtagadni.

De nemcsak Albánia, hanem Dalmátia azon része, mely miként Sebenico, elébb Velenceze fensősége alatt állott, majd az ozmánoktól fenyegetteték, érezte a hős hathatós segélyét; valamint Bosznia és a többi szomszédos keresztény tartományok. Győzelmei nemcsak újból reményre ébresztették a keleti keresztény népeket, hanem az összes keresztény világban nagy hatással voltak s kétségtelen, hogy a kereszt ezen létharczában az ázsiai barbárság ellen Hunyadyn kívül nem volt népszerűbb és csodálatos alak Castriota Györgynél.

Már említettük, hogy az albániai hős mint szövetségese a magyaroknak tetteles segélylyel kívánt járulni azon hadjáráshoz, mely Várnánál oly szomorú véget ért. Ezen segély azonban mint láttuk, Brankovics György önző és hálátlan magatartása által nem juthatott kellő érvényre.

Mielőtt Castriota további küzdelmeiről és végéről, — mely egyszersmind hazájának elpusztulását jelenti — szólnánk, szükséges, hogy áttérjünk azon események elbeszélésére, melyek azt részint megelőzték, részint azzal egyidejűleg mentek végbe, s melyek az ozmán államszeme megszilárdulásával Európában összeesnek.

Magyarország viszonya a szultánhoz a várnai veszedelem után sem változott meg s mig Murad Ázsiában és Görögországban harczolt, s miután Hunyady az oláh vajda fogságából megszabadult, újból megindultak a készülődések, melyeket még a trón megürülése által beállott izgalmak sem tudtak egészen megszüntetni. Hunyady a pártharczok közepette sem téveszté el sohasem a czélt, melyért egész életében küzdött, de minthogy a nemesség ezúttal még nem mutatott nagyobb hajlamot újabb vállalatokra, s mert Hunyady jól érezte, hogy a háborút csak akkor lehet újból megkezdeni, ha erre minden előkészületek megtétettek, s ha egy erős had a szerencsés kimenetelről már előre némi kezességet nyujtand — a hadjárat megkezdése későbbre halasztaték. Mert tagadhatatlan, hogy egy újabb vereség nemcsak a kereszténység ügyén, hanem talán Hunyady hírnevén is mint hadvezér — nehéz sebet ejtene. De még egy más oka is volt Hunyadynak a háborút az ozmánokkal elhalasztani; elébb ugyanis Wlad vajdát kelle megfenyítenie, ki őt

minden jog ellenére fogságban tartá, midőn menekülőben hazájába visszatérendő volt. Úgy látszik azonban, hogy Hunyady a vajda ellenséges magatartásában a magyarok ellen sokkal nagyobb bűnt látott, mint a személye és szabadsága ellen elkövetett merényletben. Alig értesült tehát, hogy Dán moldvaországi vajda Wláddal háborúban van, midőn az előbbinek védelmére kelvén, egy sereg élén benyomult Oláhországba, azt nagyobb részben elfoglalta, s miután Wládót egy döntő ütközetben megverte, egyszersmind fiaival együtt fogságába ejtette; Oláhország vajdájává pedig Dánt, az eddigi moldva vajdát nevezte ki.

Időközben Hunyady a külső udvarokkal, de kivált IV. Jenő pápával is folytatta összeköttetéseit, kit Balázs diák által megkerestetett a már régebben ígért segély teljesítéseért. De a pápa most még kevésbé volt azon helyzetben, hogy nagyobb segélyt nyújthatott volna; s az egész, mit Balázs diák Rómában elérni tudott, egy bulla volt, melyben a pápa a keresztény fejedelmeket segélyre hívja fel Magyarországnak az ozmánok elleni harczában. Azonban a pápai tekintély már nem vala elégséges, hogy Európát azon politikai tetszhalálából felébreszteni tudta volna, mely a reformáció előtti korszakot oly feltűnően jellemzi. A közöny mellett a félelmet találjuk, mely kivált az utolsó szerencsétlenség óta erőt vett a kedélyeken s megbénította a még itt-ott mutatkozó vállalkozó jóakaratot is.

Ezen szomorú, az általános részvétlenség által még szánandóbb körülmények között mindenki elvesztette reménységét a jövőben; nem így Hunyady, kinek hőslelkedében az erély mindig az akadályokkal növekedett, s ki most sem esett kétségbe. Nagy szellemeknek azon tulajdonsága, miszerint a bajok és veszedelmek között önmagukban keresik és találják fel a segélyt, melyet másfelől nem remélhetnek, érdekes és egyszersmind tanulságos részét képezi úgy az emberi, mint az ezzel egyértelmű világtörténelemnek. A legtöbb keresztény udvar udvarias kitérések között utasítá el Hunyady ajánlatát, úgy, hogy midőn a belbéke a háború folytatását nemcsak lehetségessé, hanem szükségessé is tette s melyet immár elodázni nem lehet, — Hunyady ismét egyedül

állott lánnglelkével. De Hunyady mindig akkor volt legnagyobb, midőn leginkább magára volt hagyatva. Alig jött létre a Magyarországra nézve oly fontos egyezmény III. Frigyes császárral 1448-ban, midőn Hunyady egész erejével szorgalmazta a készülődéseket.

IV. Jenő pápát V. Miklós követte Szent Péter székeben; ki azonban mint a béke, tudomány és művészetek barátja és pártolója, koránsem szándékozott egy keresztes hadjárat érdekében különös áldozatokat hozni s így Hunyady most már ezen részről sem számíthatott segílyre. Érdekes világot vetnek úgy az akkori idők nézeteire és közvéleményére, mint Hunyady János jellemére azon levelek, melyeket az utóbbi ezen időben V. Miklóshoz intézett s melyek Schwandtner gyűjteményében olvashatók. Különösen érdekes pedig a XXXIV. levél, mely az említett gyűjteményben II. k. 51. oldalon található.

Az események e közben már oda fejlődtek, hogy a kitűzött hadjáratot többé elodázni nem lehetett; kivált midőn Murad albániai hadjárata után Magyarország ellen készült; mi Hunyady előtt bizonyosan nem volt titok. Az egész sereg, melynek zömét most is magyarok képezték s melyek felett Hunyady a kiindulás előtt szemlét tarthatott, mintegy 30—35 ezer emberből állott, melyben 7000 lovas, valamint 8000 főnyi segílyhad Dán vajda alatt, végre mintegy 2000 német és cseh zsoldos befoglaltaték. Brankovics György, kit Hunyady felszólított a harcban részt venni, azon ürügy alatt, hogy a magyar sereg sokkal kisebb, hogysem azzal Murad ellen sikerrel lehetne harcolni, — megtagadta a részvételt. A valódi ok ellenben a despota gyűlöletében keresendő, melylyel nemcsak Hunyady, hanem Magyarország iránt viseltetett. A hűtlen szomszéd nem késett Muradot jóeleve Hunyady terveiről, a mennyiben azok előtte ismereteseek vagy valószínűknek látszottak — értesíteni. Így hálálta meg Brankovics a magyarok vendégszeretetét és hathatós segílyét országának visszaszerzésében.

A hadsereg szeptember 28-án lépte át a Dunát Severinnél s Szerbián keresztül, mely ezúttal ellenséges tartományként sarczoltaték — tizenkét nap alatt a kosowói síkságra ért s az emlékezetes Rigómezőn az ozmán haddal szemben erős táborba szállott. Murad, ki Bran-

kovics által értesülve volt Hunyady közeledéséről, gyorsan felhagyott albániai hadjáratával s miután Bolgárországban és Thrákiában szétszórta hadaival növelte seregének számát, mint látszik észak-nyugat felől közeledett, — hogy Hunyadyval találkozzék.

Hunyady valószínűleg azért, hogy a sokkal számosabb ellenséget a maga seregének száma iránt tévútra vezesse, 38 dandárra osztotta fel hadát, mely hosszú csatavonalt képezett, melynek derékhadát maga Hunyady vezette, körülvéve magyar és erdélyi harczosaitól. A balszárnyon Dán vajda állott az oláh-moldva segélyhaddal; míg a jobbszárnyat a többi magyar harczosok és csekély számú idegen zsoldosok foglalták el. A csatatér ugyanaz volt, melyen 59 év előtt (1389-ben) az ozmánok legelső döntő győzelmüket aratták Lázár szerb fejedelem keresztény hadai fölött; s melyen I. Murad és az említett fejedelem elvesztették életüket. Az ozmán csatarend azóta nem változott s II. Murad ugyanazon rendben állítá fel seregét, miként ezt őse tevén; csakhogyzúttal az utóhadban felállított számos tevék sajátyszerű idegen jelleget kölcsönöztek az egésznek.

Lukácsnapján, október 18-án vette kezdetét az emlékezetes ütközet, mely három napig tartott, s csak a szövetségesek árulása következtében a döntő pillanatban vált végzetessé a keresztény fegyverekre. Vad csatakiáltások között rontott egymásra a két had, s az elkeseredett harcz csakhamar általános lőn. A magyarok, kik csekély számuknál fogva egyedül bátorságukra támaszkodtak, rendíthetetlen vitézséggel támadták meg az ellenséget, mely viszont túlnyomó erejében látta győzelmének kezességét. A harcznak csak a beállott sötétség vetett véget s mindkét had visszahúzódott megerősített táborába, — hogy a következő napon folytassa a küzdelmet. Roppant volt a veszteség mindkét részről s állítólag 15 ezer ozmán boritá a csatatért. A magyarok, kik vértetük által részben védve voltak az ellenség csapásai ellen, aránylag kevesebbet szenvedtek. A következő napon a harcz még vérengzőbb, még elkeseredettebb lőn; a túlnyomó ozmán erő már több helyütt áttörte a magyarok hadsorait, de mit Hunyady villámgyorsassággal mindig ismét kiegészített. De most a döntő pillanatban, midőn az ellenség dandárai

közül már többen hátat kezdenek fordítani a csatatérnek, — egyszerre azon hír futá végig a magyarok sorait: hogy Dán vajda egész hadával átpártolt az ozmánokhoz. A hír oly megdöbbenő mint való volt. A hűtlen vajda már a csata folyama alatt alkudozásba lépett Muraddal, így remélvén annak kegyét megnyerni a harcz végzetes kimenetele esetére. De az árulást borzasztó büntetés érte nyomban. Murad, ki nem hitt a vajda őszinteségében s az egésztest Hunyady hadicselének tartotta, — megnyitotta ugyan sorait a hűtlen hadnak, — de mihelyt az körül volt véve janicsárjaitól, egy adott jelre mindnyájan az utolsó emberig összeaprittattak. A magyar sereget, mely harcz közben tanúja volt e mészárlásnak, könnyen megérthető okokból rémület fogta el úgy, hogy az amúgy is erősen megfogyott dandárok kezdék elhagyni a véres harczmezőt. A harmadik napon Hunyady még meglévő csekély csapatával nem kerülte ugyan a harczot, de természetsszerűen nem törekedhetett más után, mint a visszavonulást lehető rendben eszközölni, mi azonban alig sikerült, mert a szerencsétlen sereg, melyet az ozmánok, úgy látszik, ezúttal sem üldöztek, mindennütt feltartóztatott Brankovicsnak lesben álló szerbjeitől, ki úton-útfélén keresteté Hunyadyt, hogy a szerencsétlen hősön nemtelen boszút álljon. Hunyady, ki erről értesülve volt, rejtett úton igyekezett a személyét fenyegető veszélynek kitérendő Nándorfehérvárát elérni; de szerencsétlenségére felismertetvén s Nándorfehérvár helyett Szendrőbe kalauzoltatván, — gyűlöletes ellenségének kezeibe került; ki őt azonnal Szendrő várába záratta.

Nagy volt a rémület Magyarországbán a rigómezei szerencsétlenség hírére; még nagyobb, midőn a Szegeden egybegyűlt rendek az ország kormányzójának fogságáról értesültek. Azonnal erélyes tiltakozás intéztetett Brankovichhoz azon követeléssel, hogy Hunyadyt rögtön bocsássa szabadon. De a despota, ki Murad pártfogására támaszkodva daczolt a rendek követelésével, csak hosszabb alkudozások után és a nemzetre nézve felettén megalázó feltételek mellett nyilatkozott hajlandónak Hunyadyt a fogságból elbocsátani. Így Hunyadynak esküvel kelle magát kötelezni, hogy háborúiban az ozmánokkal szerb területet többé érinteni nem fog; továbbá hogy

mindazon várakat és javadalmakat, melyeket Brankovics elébb Magyarországnak birt, s melyeket a szegedi béke alkalmával Hunyady nyert el, visszaadja; valamint 100 ezer arany váltságdíjt fizet és fiát Lászlót kezesként Brankovicsnak adja át.

Ezen kemény és jogtalan feltételek mindazonáltal tekintettel az ország válságos helyzetére elfogadtattak; de Hunyadynak később, az akkori idők erkölcsi fogalmai szerint nem nagy fáradságába került V. Miklós pápától egy bullát kieszközölni, mely őt az említett feltételek teljesítésétől részben felmentette.

Hunyady még most sem esett kétségbe, s alig jelent meg karácsonnapkor a még mindig Szegeden egybegyűlt rendek között, kik a nagy férfiút rendkívüli kitüntetésekkel és örömmel fogadták, midőn hajlithatlan lelke máris új hadjárat terveivel foglalkozott, hogy a várnai és rigómezei csorbákat kiköszörölje. „Még nem szabad kétségbeesnünk,” — így ír á deczember 30-án a pápához intézett levelében — „hanem azonnal hozzá kell látnunk az ellenséget újból megtámadni.”

A segély, mely kívülről annyiszor ígértetett, soha sem érkezett volna alkalmasabb időben, mint most, midőn a magyarok óriási áldozataik következtében a két szerencsétlen hadjárat után, közel valának a kimerüléshez. Hunyady tehát ismételve megújítja a pápánál ebbeli kérelmét, de úgy látszik, nem több szerencsével, mint elébb; mert V. Miklós, ki takarékosága mellett csakhamar megtölté kincstárát, nagy összegeket fordított ugyan pompás építkezéseire, könyvekre és a tudomány és művészet pártolására, de nem vala rávehető egy fillért is hadi czélokra adományozni. E szerint Hunyady most is csak egyedül maradt terveivel, s minthogy Magyarország belügyei ez idő szerint III. Frigyes császár ellenségeskedése és vonakodása által: az ifjú Posthumus Lászlót és a magyar koronajelvényeket a nemzetnek kiszolgáltatni, valamint a husziták becsapásai és pusztításai következtében, mindig jobban összebonyolódtak, végre kénytelen volt a hadjárat eszméjével egyelőre felhagyni. S miután a közetkező 1451. év elején Murad meghalozott, Hunyady a többi hatalmasságok példájára hasonlóképpen Drinápolyba küldé követeit II. Mohamed szul-

tánt trónralépéséhez üdvözölni, mely alkalommal Hunyady és az ozmánok között három évi fegyverszünet jött létre.

Mielőtt az események elbeszélését folytatnók s II. Mohamed hosszú és rendkívüli eseményekben gazdag uralkodására mennénk át, szükséges II. Murad jelleméről és életének utolsó napjairól röviden megemlékezni. II. Murad kétségkívül a jelesebb uralkodók közé sorolható, kikben kivált a korábbi ozmán történelem oly gazdag. Nem nagyszerű hódításokon alapszik Murad érdeme, habár a várnai és rigómezei ütközetek szerencsés következményeikben lényegesen hozzájárultak az ozmán uralom megszilárdulásához Európában. Murad nem volt hódító s ámbár jeles hadvezérnek bizonyult, mégis legtöbbször csak akkor ragadott fegyvert, a midőn erre kényszerítve lőn. Görögországi hadjárata birodalmának biztonsága tekintetéből az ozmánokra nézve életföltétel volt. Ezzel kapcsolatos, mert következményeiben elmaradhatlan volt, Albánia megtámadása. A történelem minden, hódításai által nagygyá nőtt államnál azt tanítja: miszerint egyik hódítás a másikat vonja maga után, valamint minden bevégzett háború egy új háborúnak csiráját rejtí magában. Így a világhódító Róma, mely egymásután nyelte el a kis Latium szomszédságában lakó törzseket s a mely, nehogy a még megmaradottak által maga is megsemmisíttessék, kénytelen volt azokat is meghódítani. A samnita háborúk ellenségeivé tették Rómának a görög néptörzseket és a punokat úgy, hogy a samniták legyőzése után Róma azon kényszerhelyzetben volt, ha hatalmát, mely még mindig nem vala eléggé tisztelt, továbbra is meg akará őrizni, hogy most a legyőzött nép szövetségeseit kelle megaláznia. Így az események összeköttetéseinél fogva a nemzetek egymásközti létharczában mindig ugyanazon indító okokra találunk s melyek végcélja nem egyéb, mint a hatalom megerősödése — egymás rovására. A létérti harcznak nem azon morálja van, melyet a társadalom egymás között állított fel. II. Muradról az egykorú görög írók, mint Phranzes, Chalkondylas és Dukasz sokkal több jót mondanak, mint elődeiről; s ez nem keveset bizonyít oly férfiú mellett, ki mindjárt uralkodásának kezdetén mint

ellensége lépett fel a görög keresztény császárságnak. Chalkondylas többek között ezeket mondja Muradról: „A szultán oly férfiú volt, ki az igazságot szerette s kit a szerencse pártolt, és ki csak akkor nyúlt a fegyverhez, ha mások által megtámadtaték. Senkit sem támadván meg igazságtalanul, mindig csak védelmi és soha sem támadó harczot vívott, de ha megtámadtaték, egész erejével lépett fel; s ha senki sem kényszeríté háborúra, nem talált abban semmi gyönyört. Murad soha sem szegte meg ígérétét, de nagy elkeseredéssel harczolt azok ellen, kik — miként a szegedi béke megszegői — szót nem tartottak. Szerette a békét és pedig nem tétlenségből, hanem természetének őszinte hajlamából. Tetteit mindenben komoly megfontolás és nem szenvedély vezérelték; s habár nagyobb és a nemzet életébe vágó újításokat nem eszközölt, mindazonáltal mély érzületénél fogva a méltányosság és igazság iránt nevezetes és jótékony befolyással volt korának és nemzetének erkölcsi megállapodására. Roppant kincseit nem pazarolta mulandó célokra; mecsetek, kórházak, iskolák, nemkülönbben utak és hidak építése nagy összegeket nyeltek el, de a melyek gazdagon kamatoztak sokáig utána és még oly időben, melyben az ozmán uralmat hanyatlásában csak a múltak emlékei és intézményei voltak képesek a fenyegető megsemmisüléstől még egy ideig megóvni.“

Váratlan halálának híre, mert még nem érte el az ötvenedik életévet, nemcsak őszinte részvétet ébresztett alattvalóinál, hanem még az európai udvaroknál is nagy feltűnést okozott. Sajátságos, hogy Murad halálának okait a byzanci írók egészen eltérőleg adják elő az ozmán íróktól. Az előbbieik szerint Murad utolsó éveiben kiváltképpen oly élvezeteket keresett, melyeket a Korán szigorúan megtilt s melyek következtében amúgy is vérmes természete folytonos izgatottságban szenvedett. Fia és örököse, Mohamed, eljegyzése alkalmával is kelténél többet élvezett a tiltott nedvből s agyszélhűdés érte, minek következtében csakhamar elveszté öntudatát s néhány nap múlva utolérte a halál. Az ozmán írók ezen körülményekről mitsem látszanak tudni s azt mondják, hogy Muradnak röviddel halála előtt találkozója volt egy

szentség hírében álló Mewlewi-dervissel, ki a szultánnak megjövendölé, hogy rövid idő alatt meg fog halni. Murad a jóslatot annyira szívére vette, hogy ezen időtől fogva nem gondolt egyébre, mint közeledő halálára, mely nemsokára a jóslat után valóban be is következett. Így költőibb, de a byzanci írók állítása szerint valószínűbb. Halálának hire, miként ez már családjában szokásban volt, mindaddig titokban tartatott, míg fia Mohamed, ki ezen időben Ázsiában tartózkodott, meg nem érkezett, úgy, hogy minden nyugtalanságok kikerülése végett II. Murad halála egyszerre lőn kihirdetve utódja II. Mohamed trónralépésével.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

Az ozmán birodalom II. Mohamed trónralépésekor. — Ázsiai nyugtalanságok. — Téves vélemény Mohamed jelleméről. — Viszonya Konstantinápolylyal. — A császári udvar. — A viszony mindig rosszabbra fordul. — II. Mohamed izenete. — Előkészüldések Konstantinápoly ostromához. — Szövetkezés a pápával. — A keleti és nyugati egyház. — Belzavarok. — Konstantinápoly védereje. — Az ostromló had. — Az ostrom folyama. — A védelem. — Konstantin Paleologos halála. — Konstantinápoly megvétele. — II. Mohamed terve.

II. Mohamed (1451—1481) kedvező körülmények közt vette át apja örökségét, melynek kellemeit már ugyan Murad kétszeri leköszönése által alkalmá volt megizlelni, — de a melyből a körülmények és apjának tevékeny szelleme mindannyiszor megint kiszorították. Magyarország, e legveszélyesebb ellensége az ozmán hatalom terjeszkedésének, belügyeivel olyannyira el vala foglalva, hogy Hunyady egyelőre nem is gondolhatott a háborúra. Az adófizető dunai fejedelemségek siettek követek által Mohamedet üdvözölni s tőle a szerződések megerősítését kérni. A többi európai hatalmasságok pedig egymás között viszálykodva, egymást gyengítve éppen nem valának azon helyzetben, hogy az ozmánok ellen háborút kezdhessenek s örültek, ha ezen oldalról maguk nem háborgattatának. Albánia, az utolsó harcok után kimerülve, legalább egyelőre nem fenyegette a békét. — Byzancz, mely 1421. óta aránylag csekély mértékben háborgattatik, magát a további béke reményében ringatva hasonlóképpen sietett az új szultán jóindulatát megnyerni. Így Mohamed európai tartományai-ban minden nyugodt lévén, egész figyelmét Kis-Ázsiára fordithatta, melynek nyugtalankodó egyik fejedelme, a

kermiani Ibrahim újból felemelte fejét, melyet II. Murad előtt oly mélyen meghajtott; hivén, hogy a 22 éves és még teljesen ismeretlen Mohamed nem lesz képes törekvéseiben megakadályozni.

Mohamed nyugodt és szenvedély nélküli intézkedések között készült a lázadó ellen, kit egy rövid de véres hadjáratban minden időre ártalmatlanná tett; s kinek csak akkor adta vissza tartományát, midőn elébb minden önállóságától megfosztotta.

II. Mohamed ezen eseménynyel vezette be magát a történelembe s tagadhatlan, hogy a hatás, melyet a gyors és szerencsés hadjárat mindenütt, de kivált saját birodalmában előidézett — rendkívüli volt. Mohamed, ki még apja életében a kétízben foglalta el a trónt, alattvalóitól valamint a hadseregtől, nemcsak korára, hanem tehetségeire nézve is éretlennek tartaték az uralkodásra. Az ifjú, ki előtt ezen vélemény alig lehetett titok, tehát már korán küzdött azon keserűség ellen, melyet benne ezen előítélet támasztott s mely egész jellemének bizonyos zord, rideg jelleget kölcsönzött. Annál nagyobb volt tehát kis ázsiai hadjáratának hatása, melytől fogva nemcsak a nép, hanem különösen a hadsereg teljesen megváltozott az ifju fejedelem irányában. Így folyt le Mohamed uralkodásának első két éve.

Az ifjú szultán, ki már korán megszokta gondolatait szigorral mérlegelni s kinek minden tettét a komolyság jellemzé, mindjárt kormányzásának első éveiben oly tervekkel volt elfoglalva, melyek messze kiható következményeikben világtörténelmi fontossággal bírtak. Miután kivált az első időben a körülmények és a helyzet iránt kívánta magát tájékozni, s miután egy időre nyugat felől semmi veszedelem nem fenyegette birodalmát, terve mindinkább világos lőn.

A viszony Byzanczczal, melynek árnyéktrónját János halála után nem csekély akadályok között öcsese Konstantin, elébb moreai despota foglalta el, az utóbbi időben mindinkább feszültté vált, minek oka első sorban magában a császár politikájában keresendő. Konstantin, ki még mindig azon tévedésben volt, hogy Murad utódjában egy tehetetlen gyermekfejedelemmel van dolga, már 1451-ben oly hangon közlekedett a szultánnal,

mely tekintve saját tehetlenségét, legalább is meggondolatlan volt. Az ábrándok ezen politikája által a császár eléggé elárulta, hogy az új szultántól mitsem tart; s minthogy Bajezid szultánnak egy ismeretlen unokája Urchán a fővárosban és a császár védelme alatt tartózkodott, Konstantin azon tervvel foglalkozott, hogy Urchánt mint Mohamed ellenszultánját fogja felléptetni. Annyi valószínű, hogy egy ily ozmán herczeg létezett a byzanci udvarnál, mert a császárok már Murad alatt 300 ezer asper évi segélyt húztak a szultántól, ezen herczeg illő eltartása fejében. Közelebbit azonban a történelem nem tud felőle. Konstantin most azon ürügy alatt, hogy ezen összeg nem elégséges a herczeg udvartartásának költségeire, még 1451-ben követeket küldött Mohamedhez oly követeléssel, hogy ezen összeg kétszeresztessék meg, mert különben a császár az illető herczeget, ki születésénél fogva fel volna jogosítva az ozmánok trónjára — szabadon bocsájtaná, nem lévén felelős továbbá azon eseményekről sem, melyek azt követni fognák.

Mohamed, ki ura volt indulatainak s ki csak ritkán veszté el léleknyugalmát, most is nyugodtan végighallgatta a császár követeinek merész és méltánytalan nyilatkozatát s azon izenettel bocsájtá vissza: hogy igyekezni fog a császárt, kivel barátságos szomszédi viszonyban óhajt élni — kielégíteni; s mihelyt legsürgősebb kormánygondjaitól megszabadúl, — azonnal személyes találkozás alkalmával fogja az ügyet egyenesen a császárral elintézni. Ezen izenet, melyet a szultán éppen karamániai hadjárata előtt tett, nem kis örömmel tölté el a rövidlátó byzanci udvart, mely Mohamed előzenységében nem látott egyebet — gyöngeségnél. De a kiábrándulás már nem késett sokáig.

Mohamed sietett ázsiai ügyeit mihamarább lebonyolítani s visszatérvén Drinápolyba, azonnal nagy előkészületeket tőn régi tervének megvalósítására. Parancsot küldött birodalmának minden részébe, hogy oly kézmivesek, kik várépítéseknel alkalmazhatók és ostromeszközök készítésében ügyesek, küldessenek minél nagyobb számban Konstantinápoly alá, hol a szultán nagyobb előkészületeket és építkezéseket kíván eszközölni

— részben még ismeretlen czélból. Maga Mohamed nemsokára személyesen bejárta a Bosporus partjait s egész a főváros falai alá jött. Ezen alkalommal egy pontot jelölt ki, hol a bosporusi csatorna legkeskenyebb s egy erősség gyors felépítését rendelte el, melyből nemcsak a főváros kényelmesen áttekinthető volt, hanem a honnan a Fekete tengerből való ki és behajózást szemmel lehetne tartani. A parancsot gyors kivitel követte s három hó múlva egy erősség állott Konstantinápoly tözomszédságában, mely annak lakosságát úgyszólván minden lépésében ellenőrizte.¹⁾ Elgondolható, mily ijedséget okozott ezen esemény a szorongatott fővárosban, melynek lakosai immár aligha tévedének, midőn az erősség fölépítésében a város végpusztulásának előjelét látták. Az általános rémület benyomása alatt két párt keletkezett. Az egyik, élén a császárral, fegyveres erővel akarta az erősség fölépítését megakadályozni, mert úgy tartaték, hogy jobb inkább a harczt rögtön megkezdeni, mintsem bevárni, míg az ellenség teljesen felkészült. A másik, mely e merész vállalatától visszarettent, azt ajánlá, hogy várássék be, — mit akar a szultán ezen építkezésével elérni. Az utóbbi, a halogató és gyenge párt többségben volt, — s így az erősség gyors fölépítését misem akadályozta.

Konstantin, magát a szultán tervei iránt tájékozandó, egy újabb követséget küldött Mohamedhez, s hivatkozván a régi barátságos szövetségekre, kérte a szultánt, hagyna fel minden vállalattal a főváros ellen: mely esetben bármely áldozatokra késznek nyilatkozott. De Mohamed a követeket azon szigorú válaszzsal bocsátá el, hogy miután Konstantinápoly falain kívül, már régóta az egész tartomány az ozmánok tulajdonát képezi, — nem hajlandó senkinek sem számot adni az iránt, a mit ott tenni jónak vagy szükségesnek lát. Egyszersmind inté

¹⁾ Ezen erődöt Mohamed Boghasi-kezen, azaz nyakmetszőnek nevezte, mi mindenesetre nem célzás nélkül történt a város lakosságára. Ezzel átellenben az ázsiai parton már I. Mohamed által épített Rumili-Hiszár, vagy keleti vár emelkedik. Egyéb-iránt mindkettő mai napig oly erősen áll, mint négyszáz év előtt.

a császárt minden további követésekkel felhagyni. Ezen válasz a szerencsétlen lakosságot egész a kétségbeesésig felizgatta s mindenki előre látta, miszerint a koczka el van vetve s a válság végéhez közeledik. Midőn a rettegett erősség elkészült, Mohamed azonnal nehéz ostromágyukkal, melyek 600 fontos kögolyókat szórtak és 400 főnyi őrséggel látta el Firusbég parancsnoksága alatt, kinek meghagyta, hogy ezentúl semmiféle járműnek az átkelést meg ne engedje, mely a vámot előre le nem fizette. Így Konstantinápoly már a tulajdonképpen ostrom előtt el vala zárva azon vidéktől, a honnan élelmi szereinek nagyobb részét eddig kapta: mi által a még mindig népes város a legnagyobb inségnek volt kitéve.

Az ügyek ilyen állásánál s miután minden további kísérlet Mohamedet engedményekre birni hasztalannak bizonyult, s az ozmán fegyveresek már a város falain kívül fekvő kerteket és földeket elpusztították, nem maradt más hátra, mint a külföldön keresni azon segílyt, melyre a süllyedő császárságnak most inkább mint valaha szüksége volt. Morea vagy Peloponnesus, mely részben ugyan még a császársághoz tartozott, nem volt oly helyzetben, hogy a fővárosnak jelentékenyebb segílyt küldhetett volna. Ennél fogva Konstantin a nyugati hatalmasságokhoz és kivált V. Miklós pápához fordult követei által, kik élénk színekkel ecsetelvén a főváros inségét, mielőbbi segílyt sürgettek. Azonban Európa keresztény népei az egyházszakadás politikai következményeiben sínlődvén, éppen nem valának hajlandók a kért segílyt megadni. A pápa ígért ugyan, de ezt is oly feltételekhez kötötte, melyek a szerencsétlen császárság ügyeit még inkább összebonyolították. A schismatikus Byzancz csak úgy remélhette a pápa közbenjárását és segílyét, ha a császár késznek nyilatkozik elősegíteni és végrehajtani minden erejéből az elszakadt keleti egyház visszakebelezését a római hierarchia alá. Ily célból a pápa egy követet küldene Konstantinápolyba, ki meg volna bizva a vallási egyesülés iránt a keleti papsággal és a császárral értekezni. Konstantin, ki nemcsak nemzetének, hanem családjának és trónjának végveszélyét előre látta, s ki helyzetének válságos körülményei kö-

zött mindent megragadott, hogy a fenyegető veszedelmet, mely napról-napra növekedőben volt, — elhárítsa, — a pápa ajánlatát végre elfogadta s a két egyház egyesülését a római pápa fensősége alatt népénél pártolni ígérte; habár nem titkolhatta el, hogy ezen lépése által nemcsak saját népszerűségét és koronáját teszi kockára, hanem tekintve a főváros népességének amúgy is felettén ingerült kedélyállapotát, a legvégsőtől lehele tartani; 1452. deczember havában megérkezett a pápai követ Izidor, sabinoi püspök személyében, kit Konstantin és az udvar pártján álló főpapság inkább tettetett mint őszinte tisztelgések között fogadott. Nehány nappal a pápai küldött megérkezése után a császár és hívei a Zsófia főegyházban gyűltek össze, hogy az egyházegyesülésre vonatkozó s a pápa által kívánt nyilvános vallomást teljesítsék. A nép, mely az egyesülést illetőleg mindjárt elején visszatartó ellenzést tanusított, most, midőn az udvar és főpapság egy része a pápa fensőségét ünnepélyesen elismerni készült s így a régi nemzeti vallással szakított, most egyszerre a legelkeseredettebb kifakadásokban tört ki, azzal vádolván a császárt és környezetét, hogy miután a fővárost az ozmánok ellen megvédeni nem tudják vagy akarják, vallásukat is megtagadják s így kettős árulást követnek el: önmagukon és az amúgy is eléggé sújtott népen, melynek egyedüli támasza eddigelé is csak ősi vallása volt. Az ekkép felindult nép, még inkább izgatva az alsó papság népszerűbb elemeitől, már-már veszélyes lázadásban tört ki: s így a világnak szánandó képét nyújtá az egyetlenségnek oly pillanatban, midőn az ellenség már falai alatt táborzott, s vallásával egyszersmind nemzeti-ségét is megsemmisíteni fenyegette.

Kétségtelen, hogy Konstantin szorongattatva az ozmánoktól, nem annyira meggyőződését követte, midőn a keleti egyház csatlakozását a nyugatihoz pártolta, mint inkább félreismerhetlen ösztönének ama sugallatát, mely a létérti küzdelemben nem válogathatja meg egyenlő szigorral az eszközöket, melyekkel élni kíván. S ha a körülményeket tekintjük, melyek között az említett egyesülés véghez ment, nem lesz nehéz Konstantin eljárását megmagyarázni és kimenteni.

Mig így a főváros falain belül a pártviszály nyílt

lázadásban tört ki s a lelkiismeret harcza a féktelen szenvedély önpusztító dühével igyekezett saját megsemmisülését siettetni, addig a város falain kívül is mindinkább szaporodtak a jelek, melyek a válságos pillanat közeledésére mutattak. Konstantin, kinek végre a növekedő veszedelemmel szemben sikerült a kedélyeket némileg lecsillapítani, most minden figyelmét a város megerősítésére és védelmére fordította; mert, habár a pápai segélyre bizton számított, ez mégis nem leheté elégséges s azért mindenek felett saját erejére kelle támaszkodnia. Ily czélból egy bizottságot nevezett ki, melynek feladata volt a főváros fegyverfogható lakosságát összeírni. Ezen alkalommal azonban oly megdöbbenő tapasztalatra jutott, mely majdnem kétségbeejtő vala. Az összeírásból ugyanis kitűnt, hogy a fővárosban összesen csak 4973 görög és mintegy 2000 idegen harczos találtatott, tehát nem egészen 7000!... mi, tekintve az ellenségnek százezerekre menő számát, valóban oly csekély volt, hogy azzal hősi-leg elveszni igen, de győzni alig vala lehetséges. Azonban Konstantin e fölött sem veszté el reményét, melyet valószínűleg csak az idegen segélyben való hite volt képes fentartani, s a főváros falait jókarba helyezve őrséggel látta el, mely egyelőre a még mindig szaporodó ellenséges had mozdulatait volt megfigyelendő. Így folyt le az 1452/3 iki tél remény, kétségbeesés és a mi mindennél jobb vala: erélyes előkészületek között.

Konstantinápoly ezen időben két fal által volt megvédve a szárazföld felől, egy külső és egy belső által, melyek közül az utóbbi volt az erősebb s már II. Murad ostrománál jó szolgálatokat tett. A külső fal egy széles árok által volt körülvéve, mely vízzel vala megtölthető, mi által megvédése lényegesen megkönnyítheték. Itt összpontosította Konstantin kis hadának nagyobb részét. De a város keleti vagy tengerparti része sem hanyagoltaték el. A császár, ki saját tengerihad felett nem rendelkezett, minden a kikötőben található hajókat lefoglaltatott s Galata külvárostól egész a belső város erődjéig egy erős lánczot húzatott, mely a bejárást a kikötőbe lehetetlenné tette. A kikötőben összpontosítá a 15—20 vitorlából álló hajócsapatot, mely esetleg hivatva volt a védelemben is részt venni. A hajók közt volt három

nagyobb velencei galeota, továbbá néhány genuai és kandiai nagyobb jármű, végre egy-két apróbb francia és spanyol partihajó. A genuai hajókon volt a híres tengeri hős Giustiniani 300 főből álló jól fegyverzett csapattal. A császárnak sikerült Giustinianit rábírni, hogy embereivel együtt a város védelmében részt vegyen; sőt egy fontos erősség parancsnokságát is elvállalta. Ha az itt röviden megemlített védelmi előkészületekhez hozzáteszszük, hogy a város több óra el vala látva a szükséges élelmi szerekkel, melynek megszerzése nem kis fáradságába és áldozatába került a császárnak, úgy mindent elmondottunk, mi a következő események megértéséhez szükséges.

Mohamed, ki a telet Drinápolyban és Dimotikában töltötte, tanácsosaival behatóan tanulmányozta a város fekvését és védműveit s maga osztotta ki a parancsokat az ostromló sereg számára. Ázsiába és összes európai tartományaiba szigorú parancs ment: hogy az 1453. év elején minden rendelkezhető és nélkülözhető csapatok Dimotika környékére gyülekezzenek. Két világrész hozott így mozgásba a régóta ingadozó keleti császári trón megbuktatására; s a nagy izgalom közepette, melyet az óriási előkészüldések előidéztek, maga a tevékeny és rendkívüli kitartást tanusító szultán volt a legtürelemlenebb. Gyakran bejárta álruhában fővárosának utcáit és nyilvános helyeit, mindenütt kémlelőleg figyelve és hallgatva, vajjon miként beszél a nép róla és vállalatáról. S ha ilyenkor a szultánt valaki felismerte s elég vigyázatlan volt felfedezését köszönés vagy egyéb jel által elárulni, Mohamed saját kezével szúrta le a szerencsétlent. De miként az erős zsarnoki természetek közönségesen, úgy Mohamed is gyanúval viselteték az emberek s kivált saját környezete iránt, melyben kiválóan Chalil pasa a nagyvezér volt az, kiről ismeretes vala: hogy a görögök barátja, s ki ennélfogva leginkább tarthatott a szultán bizalmatlanságától. Mohamed, hogy első tanácsosát kipróbálja és egyszersmind megintse rokonszenvével felhagyni, egyszerre és váratlanul éj közepette maga elé rendelé. Chalil, a legvégsőtől tartva s a szokatlan időben történt parancsot nem tudván miként értelmezni, sietett mindazonáltal azt teljesíteni; bizonyos eshetőségek tekintetbe

vétele mellett azonban egy értékes arany serleget is vitt magával, hogy szükség esetében urát annál könnyebben megengesztelhesse. Mohamed az ijedt nagyvezírt ágyában, ébren és szokott komolysággal fogadta. „Nem kell aranyod nekem, de többet kívánok tőled: szerezd meg nekem Konstantinápolyt!” Chalil rémülve biztosítá a szultánt, hogy örömmel odaadja vérét és kincseit uráért. „Jól van tehát, — folytató a szultán, — ime nézd, hogy töltöm éjjeimet, álmatlanság és nyugtalanság között; szemeimet kerüli az álom s lelkem nem talál békét; azért gondold meg mit mondál s ne hagyd magadat sem arany, sem ezüst által megvesztegetni. Küzdjünk bátorsággal és kitartással s Byzancz a miénk lesz.” Chalil megértette az intést s nyugodtabban távozott, miként jöve.

Ez alatt az előkészületek mindig jobban előhaladtak, a Bosporus partjain egész hajóhad volt részint már készen, részint épülőben; Drinápoly közelében pedig egy ágyúöntőde vala berendezve, melyben egy Konstantinápolyból, hol a császár által rosszul díjaztatott, ide menekült Orbán nevű magyar, óriási ágyúkat öntött, melyek egyikének öble tizenhét arasznyi átmérővel birt s roppant súlyú kötömegeket és ezerfontos kőgolyókat szórt. Ezen ágyú-óriás szállítása Drinápolyból Konstantinápoly alá két egész hónapot vett igénybe, holott ezen út más körülmények között két nap alatt tehető meg. Továbbszállítására 50 pár ökör és 200 ember volt szükséges, továbbá egész hada az útcsinálóknak.¹⁾

A tavasz közeledésével minden készen volt az ostromra s Mohamed parancsot adott, hogy minden erősség úgy a Bosporus, mint a Fekete és a Márvány-tenger mentében, mely még a keresztények kezében van, azonnal ostrom és roham által foglaltassék el úgy, hogy a fővároson kívül minden hely az ozmánok kezében legyen. Ezen parancs végrehajtása által Mohamed valószínűleg

¹⁾ Az említett ágyúöntőről Orbánról azt mondja Dukasz, hogy oláh volt; Katona utána indulván, hasonlót állít, de Hammer és Zinkeisen magyarnak mondják. Orbán Konstantinápoly alatt az említettél egy még jóval nagyobb ágyúszörnyet is öntött, de ezzel nem volt szerencséje, mert a második lövésnél szétrobbanván magát a mestert is megölte.

a legvégső reménytől akarta a város lakosait megfosztani, avagy bátorságát a teljes reménytelenség által bénítani.

Mohamed april elején nagy hadiszemlét tartott Konstantinápoly ostromára rendelt serege felett Drinápoly mellett, mely alkalommal ozmán adatok szerint a fegyveresek száma 258 ezerre rúgott, ide nem számítva a derviseket és egyéb számos kísérőket, kik a seregeket háború idejében követni szokták. Ezen szám azonban valószínűleg kicsiny. Dukasz, Phranzes és más egykorú írók 300, sőt 400 ezerre teszik az ozmánok számát. Még nagyobb volt a lovak és egyéb teherhordozó állatok száma, melyek részint a hadsereg élelmezésére, részint az óriási ostromeszközök szállítására szükségeltettek. A szultán april 10-én érkezett Konstantinápoly alá, hol lelkesítő beszédben hívta fel a sereget vitézségre és kitartásra. Az ozmán had óriási félkörben vette körül a várost, egyik tengertől a másikig. A tábor és a félkör közepén állott Mohamed pompás sátora a magas portával vagy nagytanácsossal, körülvéve janicsárok által; ettől jobbra egész az arany szarvig vagy édes vizekig ázsiai, balról hasonló kiterjedésben egész az u. n. fakapuig európai hadai voltak felállítva. Egy erős tartalékhad Szagán pasa vezérlete alatt az édes vizek tulsó partján Galata fölött ütötte fel táborát. A szultán közelében két nagyobb ágyú volt elhelyezve, míg a már említett ágyú-óriás elején az u. n. Kaligaria, majd a Szent Románkapu¹⁾ előtt állíttatott fel. A többi kisebb ágyúk a különböző csapatok rendelkezésére voltak adva. A főroham a Szent Román-kapunál volt várható.

---

¹⁾ Konstantinápoly összesen 19 kapuval bir, ezekből a szárazföldi oldalra öt esik. A Szent-Román, most Top-kapu, azaz ágyú-kapu a közepét foglalja el. Az aranykapu már régen be van falazva, mert egy az ozmánok között nagyon elterjedt jóslat azt mondja, hogy ezen fognak egykor a keresztények ismét visszatérni a városba. A régi Konstantinápoly az ostrom idejében 5 órai kiterjedéssel birt a Márvány tengertől az arany szarvig vagy a kikötőig. A Top-kapu fölött láthatók ma is azon óriási gránit-golyók, melyeket II. Mohamed ágyúszörnye több órányi távolságba hajított. A falak és tornyok ma is állanak, ellenben az árkok gyönyörű kertekké és sétányokká vannak átalakítva.

Kevés napokkal a szárazföldi had felvonulása után a tengeri had is elfoglalta a számára előre kijelölt állást s a tenger felől egész a város falai közelébe terjedett. Az arany szarv a már említett módon erős vaslánczokkal volt az ellenséges hajók benyomulása ellen megvédve. Az összes tengeri erő 420 vitorlára becsültetett, melynek parancsnoka Baltaoghli, egy bolgár hitehagyott volt.

Ápril közepén megkezdődött a falak lövetése; a föld rengett az óriási ágyúk dörgése alatt, melyek naponkint hétszer szórták kőtömegeiket a falak ellen, s míg így a vallási pártszenvedély újból felütötte fejét s a nép egymást üldözte és átkozta a helyett, hogy egyetértve nézett volna szemébe a veszedelemnek, mely kívülről mindig fenyegetőbb alakot vőn magára. A henotikusok, mint a Rómával egyesültek nevezettek, sehol sem türetek, mindenütt üldöztettek. Gennadios, a keleti egyház legnépszerűbb szónoka, valamint Notaras Lukács herceg, a császár rokona, nyíltan hirdették a lázadást az egyesültek ellen s az utóbbi hangosan kimondá, hogy inkább óhajtja a szultán turbánját látni a városban, mint a pápai tiarát. Ilyen körülmények között a felizgatott kedélyek harcza veszedelmesebb volt, mint az ozmánok halált szóró lövegei. És mindezek daczára az ellentállás épp oly szerencsés, mint váratlan volt. Maga Mohamed nem titkolta csodálkozását; s midőn a pusztító ágyúk befolyása alatt egyik erősség a másik után ingadozni kezdett, midőn a sokat ostromlott Román-torony egyik napon majdnem rommá lövetett s a következő reggelen a szultán legnagyobb bámulatára, ki ilyesmit sohasem látott vagy hallott, nemcsak újból felépítve, hanem teljesen védelemképesen tünt fel az ostromlók előtt, a bámulat csodálkozássá változott, mely egy pillanatra a szultánt is komoly gondolkodásba ejté. A falak ellen éjjel-nappal dörögtek az ágyúk, a janicsárok erős nemezpajzsaik védelme alatt már itt-ott a külső falakat kezdék megmászni s hágcsok segítségével igyekeztek a város bensejébe behatolni; a külső falak vizárcái már nem képeztek akadályt az ostromlók előtt; de a maroknyi nép mely léteért, hiteért harczolt, oly bámulatos vitézséget fejtett ki, melyet az újabb kor törénelme csak keveset tud felmutatni. Az ozmánok minden

rohama nemcsak szerencsésen, hanem roppant emberáldozatokkal mindannyiszor visszaveretett, míg a keresztények veszteségei az ellenségével úgyszólván semmi arányban sem állottak.

Mohamed, ki ilyen ellentállásra nem számított, kezdé belátni, miszerint nyomasztó ereje daczára sem lesz képes a várost hatalmába ejteni, ha szárazföldi míveletei a tenger felől a hajók által nem támogattnak. Az ostrom míveletei ettől fogva úgy a szárazon, mint vizen egymással összhangzásba hozattak, s a hajóhad parancsot kapott minden áron az elzárt kikötő belsejébe behatni s így ezen oldalról elősegíteni a szárazföldi támadást.

De az ozmánok tengeri hada még kevésbé volt szerencsés, mert midőn az ostrom alatt egy Chios szigetéről s a Peloponnesusból jövő s élelmiszerekkel megrakott görög hajórajjal — mely magát szerencsésen keresztülvágván a sokkal számosabb ozmán hajókon, minden baj nélkül bejutott a kikötőbe, az ostromlottak nem kis örömére — csatába bocsátkozott, oly nagy vereséget szenvedett, hogy egy időre minden további támadással fel kelle hagynia. Baltaoghli, a kapudán¹⁾ pasa, ki a szerencsétlenségért felelőssé tétetett, nemcsak elvesztette hivatalát, hanem meggyalázva és jószágaitól megfosztva, kegyelemből száműzeték. Mohamed, ki a harczt a szomszéd partokról nagy figyelemmel kísérte, övéinek megfutamodása által oly dühbe jött, hogy lovával mellig a tengerbe ugratott s szidva és gyalázva harczosait, igyekezett azokat a harczt folytatására bírni, mi azonban neki sem sikerült.

Miután így sem szárazon sem vizen nem haladott előre az ostrom, Mohamed türelmetlensége napról napra növekedett; s majd újabb tervekben, majd a régiék megváltozásában kereste az annyira óhajtott sikert. A szultán végre azon meggyőződésre jutott, hogy a kikötő birtoka nélkül a várost nem lesz képes hatalmába keríteni; e szerint minden gondolkodását annak elfoglalása vette igénybe. Ámde az erős vasláncz leküzdhetlen akadályoknak látszottak az ozmánok előtt s így más úton kelle

---

¹⁾ Kapudán nem más, mint az olasz Capitano, azaz kapitány szó barbár torzítása.

megkísérteni a kikötőbe behatni. Mohamed most azon gondolatra jött, hogy a hajókat szárazon fogja a kikötőig szállítani s az azt elzáró vaslánczokat megkerülve — vízbe bocsátani. Ezen látszólag nehéz munka, mely különben éppen nem egyedül áll a történelemben, rövid idő alatt szerencsésen végre is hajtattott. Erős gerendákból ugyanis egy alkalmas szilárd pálya készítették, mely faggyúval bekenetett, hogy a hajók rajta könnyebben alácsúshassanak, s a melyen estétől reggelig 70—80 hajó csempésztették így be a kikötőbe. A keresztények, kik ezen merész vállalatról bizonyára értesülve voltak, nem tettek semmit annak megakadályozására; s miután a város azon részében a genuaiak látták el a védelmet, ellenök azon vád támasztatott, hogy szándékosan engedték az ellenséges hajókat a kikötő vizébe, holott azt ha csak akarták volna, könnyen megakadályozhatják vala. Annyi bizonyos, hogy a genuaiak titkos összeköttetésben állottak a szultánnal, kihez még Drinápolyban tartózkodása alatt megbizottakat küldvén megigérték neki, hogy habár hajóikkal üzleti célokból kényszerítve vannak Konstantinápolyban időzni, mindazonáltal éppen nem szándékuk a görögöket segíteni. A szultán szigorú semlegességük esetére megújítja velök a korábbi kereskedelmi szövetséget.

Ezekből világosan kitetszik, hogy a genuaiak nem voltak teljesen megbízható barátai egyik félnek sem, mert habár külsőleg fenntartani látszottak is semlegességüket, titkon mégis segítkeztek a császárnak; más oldalról azonban kedvezni igyekezett Mohamednek is Ezen politika nagyon hasznos és célszerű lehete ugyan, de tisztességre semmi esetre sem tarthatott számot. S midőn a keresztények egyik reggelen a kikötőben hemzsegni látták az ellenséges hajókat, könnyen megmagyarázható rémület fogta el a kedélyeket; minthogy éppen ezen oldalról eddigelé a legnagyobb biztonság hitében ringatták magukat. A legnagyobb bajt pedig az okozta, hogy az amúgy is csekély védelmi sereget, mely eddig a falakon harczolt, — meg kelle osztani, miáltal új veszedelem származhatott mindkét oldalon. Ezen okból a császár a sereget újból felosztá, hogy így minden pont védve legyen, úgy mindamellet, hogy Giustiniani a leginkább fenye-

getett Szent Román kapu védelménél továbbra is meghagyatott. Alatta harczott mintegy 400 genuai és görög s Konstantin is legtöbbet itt időzött, környezve kamarása a történetíró Phranzes és egyik rokonától Toledo Ferencztől. A császár egyébbiránt mindenütt ott volt, hol a veszély legnagyobb és gyors segélyre szükség vala. A Szent Román kaputól balra egész az arany kapuig 2—300 görög harcos volt felállítva Cattaneo Mór és Paleologos Theofil, egy híres mathematicus parancsnoksága alatt. Jobbra a szünet nélkül ostromlott Myriandron kapunál példátlan vitézséggel küzdött egy maroknyi genuai Bocchiardi vezérlete alatt. Ezeket követték a Kaligaria kaput és tornyot védelmező görögök Karistos Tivadartól vezettetve, ki híres íjász volt s ki a német mérnök Grant János által támogatatték. A Kyne-gion kapunál, mely legközelébb feküdt a kikötőhöz, Izidor bibornok és pápai követ állott; mellette az u. n. fakapunál egy kis csapat a genuai Italiano és Langasco parancsnoksága alatt. A császári paloták környékét, az u. n. Blachernes táját a velenceiek védelmezték Minotto alatt, míg a kikötő partjait Notaras Lukács herceg. A víztornyot valamint a vele szomszédos falakat végre mintegy 400 főből álló vegyes csapattal Trevisani védelmezte. — A többi erősségek is egészen vissza az aranykapu tájáig hasonlóképpen ily csekély számú harcosoktól védelmeztettek. E szerint az egész keresztény véderő nem múlta felül a 9000-et, mi összehasonlítva az ellenség seregével, valamint a fenyegetett védművek nagy kiterjedésével, megdöbbenő csekélynek nevezhető.

A legnagyobb zavart a kikötőbe betolakodott hajók okozták, melyek eltávolítása vagy megsemmisítése az ostromlottakat leginkább foglalkoztatta. Ily czélból egy terv készült, mely ha sikerül vala, késégkívül nagy befolyással leendett volna az ostromra, sőt valószínűleg a város sorsára is. Cocco Jakab, egy merész velencei tengerész 40 emberrel arra vállalkozott, hogy a legközelebbi éj sötétségének segélyével görög tüzzel porrá égeti az ellenség hajóit. A merész terv már már sikerülni látszék, a velenceiek már eljutottak egész az ozmán hajók közelébe, midőn egy adott jelre a veszélyben forgó hajókon rögtön zaj támadt, mire a merész férfiak minden

oldalról körülvétetvén, résziint fogságba kerültek, résziint azonnal felkonczoltattak. Mohamed a merénylet felett annyira felháborodott, hogy a fogoly tengerészeket a város falai alá hurczoltatá s itt a védelmezők szeme látára kegyetlenül megöleté. A keresztények méltó felindulásukban visszatorlasként mintegy 260 ozmán foglyot vitettek a falakra, hol az ellenség szemei előtt mindnyáját kivégezték. Állittatik, hogy az egész tervet a genuaiak árulták volna el a szultánnak, úgy, hogy az ozmánok már készen várták a merész támadókat. Bármint legyen, annyi valószínű, hogy a vállalat nem maradt titok az ozmánok előtt, s habár nem sikerült, következményeiben a kölcsönös gyűlöletet és elkeseredést mégis nagy mértékben fokozta.

Az ostrom immár negyven nap óta szakadatlanúl tartott. Négy torony úgy össze vala rombolva, hogy védelmök lehetetlenné vált. A falak több helyütt már annyira meg voltak rongálva, hogy kiigazításuk óriási embererőt igényelt volna, de a melylyel a görögök éppen nem rendelkeztek. Könnyen elgondolható, hogy ilyen körülmények között a védelmezők bátorsága is lassankint fogyni kezdett s helyét azon veszélyes közöny kezdé elfoglalni, mely épp úgy képes nagy tetteket mívelni a halál megvetésében, mint az örület lázadását terjeszteni, s melynek indító oka közönségesen a kétségbeesés szokott lenni.

A császár, kinek a növekedő veszedelem megadta mindazon tulajdonokat, melyeket szerencsés körülmények között alig lett volna képes magában feltalálni, ki a komoly méltóság nyugalmaival nézett veszélylyel szemet s kinek gondoskodása és figyelme kiterjedt mindenfelé, nem óvhatá meg magát a roszakarat ellen, mely a bajjal növekedett s a közös szerencsétlenség fölött ördögi diadalt kívánt ülni. Már hangosan kárhoztatták és szidalmazták a császárt, mint a ki a tudatlan és felizgatott tömeg véleménye szerint, az egész szerencsétlenségnek okozója volt. Veszélyes, mert titkos lázítók az amúgy is eléggé sújtott népet erőszakra izgatták s ez által még inkább növelték a zavart és kétségbeesést. De nemcsak a császár személye volt ily bántalmaknak és sérelmeknek kitéve. A felbőszített tömeg minden idegenben ellenséget vélt látni, kit

gyanúsítani és üldözni köteleességének tartott; minek természetes következménye lőn, hogy a számos velencei, genuai stb. harczosok aláhagytak eddigi kitartásukkal, s mindinkább kezdének megbarátkozni azon gondolattal, hogy a szerencsétlen város sorsát misem képes többé jobbra fordítani.

Mig a város bensejében a felbomló rend következményei máris érezhető módon kezdének nyilvánulni, addig az ostrom kettőzött erővel tovább folyt. Mohamed, kit a szükség találékonytá tőn, hordók segélyével áthidalá a galatai ágot, és seregeit egész a Kynegion kapuig tolta előre; honnan legkönnyebben lehetett a város belsejébe behatni. Éppen midőn Mohamed egy általános roham tervével foglalkozott, azon hir kapott szárnyra az ozmán táborban, hogy Olaszország felől egy erős tengerihad, Magyarországból pedig Hunyady közeledik hadaival a fenyegetett város fölszabadítására. A hír megmagyarázható izgatottságot szült s miután elején sokan hittek a hírben, maga a szultán is osztotta az aggodalmat. A nagyvezir Chalil pasa, a görögöknek még mindig titkos barátja, kitől talán az egész hír származott, néhány főbb tisztet a divánban, melyet Mohamed ezen híre egybehívott, megnyervén, s általuk támogattatva, azt javaslá, hogy szüntessék meg azonnal az ostromot, s az egész hadsereg vonuljon vissza Drinápolyba. De Szagán pasa, a tartalékhad parancsnoka erélyesen kikelt ellene, s érvelésének, mely Mohamed véleményéhez is legközelebb állott, végre sikerült, hogy a diván néhányak kivételével az ostrom folytatására, sőt a többség a mielőbbi roham mellett szavazott. Egy végső kísérlet mindazonáltal még tétetett a város átadása érdekében. Mohamed küldöttség által felszólítá Konstantint a város feladására, mely esetben neki és egész udvarának, kincseivel együtt, szabad kivonulás ígértetett, mig a lakosság minden sérelem ellen a szultán által megóvatnék.

A császár válasza nem késett, s olyan volt, milyen méltóságához és helyzetéhez illett. A várost, úgymond, sem ő, sem a lakosság nem adhatja át, ez egyiknek sem áll hatalmában; ha azonban a szultán hajlandó a békére, a császár készenk nyilatkozik azt minden tőle

kitelhető áldozatokkal is megvásárolni. Ezek voltak Konstantin utolsó szavai a szultánhoz, melynek hírvél vétele után az általános roham el lőn határozva s május 27-én este a szokásos külsőségek mellett az egész hadsereg tudtára adva.

Azon hír, mintha a magyarok Hunyadyval már útban volnának Konstantinápoly felmentésére, valószínűleg onnan származott, hogy éppen ezen időben csakugyan megfordultak Hunyady követei a táborban, s meglehetősen erélyes, sőt fenyegető hangon követelték a szultántól, hogy hagyna fel Konstantinápoly ostromával, ellenkező esetben a magyarok megszüntnek tekintendik a békét, melybe annak idején a keresztény főváros is beleértették, s fegyverrel fognák megakadályozni, mit békés uton elérni nem volna lehetséges. A szultán napról-napra halasztotta válaszáat, miközben az ostrom mindig kedvezőbb fordulatot vőn, s midőn végre tagadó felelettel utasítá azokat vissza urukhoz, az ostrom kimenetele már kétségtelen volt.

Különben Hunyady és Konstantin között kétségtelenül létezett egy titkos szerződés, melyben az első segélyt ígért a császárnak, miért ez viszont kötelezte magát Selymbriát és Mesymbriát jutalomképpen örök tulajdonúl átengedni Hunyadynak. Ily tartalmú bullát is küldött Konstantin Hunyadynak, mi az egész ügyet még valószínűbbé teszi. Phranzes, Konstantin császár protovestiariususa és életírója, ki ezen összeköttetést felemlíti, azt is mondja, hogy az említett bullát Hunyadyhoz sajátkezűleg írta.

Az ozmánok a rohamot megelőző éjjel és napot a szokásos előkészüldések között tölték. Május 28-ika a hétszeres mosatás és imák közt járt le, midőn napnyugta előtt Mohamed buzdító beszédet tartott katonáihoz, bátorságukat fokozandó a következő nap küzdelmére. A szultán beszédét dörgéshez hasonló üdvkiáltás követte, mely száz-ezerek ajkairól hangzott, s melyet megható ünnepiességgel hangoztattak vissza a megrongált falak, melyekről szorult lélekzettel voltak tanúi e jelenetnek a pusztuló keresztények. Az ozmánok Allah! Allah! kiáltásaira a görögök meghatóbb jajkiáltásai harsogtak keresztül a nyugodt és derült tavaszi alkonyaton; „Uram, ne hajtsd

vége rajtunk a büntetést és szabadíts meg bennünket ellenségünk kezeiből!”

A tábori tüzek az ozmán sorokban, a rendkívüli sürgés-forgás és izgalom, mely három nap óta észrevehető volt, az ágyuk és egyéb ostromeszközök kijavítása és előretolatása stb. mindmegannyi jelei voltak a végzetes rohamnak, mely május 29-ére vala kitűzve.

A város belsejében a viszálykodás most sem szűnt meg, Notaras Lukács és Giustiniani, ki az egész védelemnek valódi lelke volt, néhány ágyu miatt szóvitába keveredtek egymással, mely már tettelegességekkel fenyegetett, midőn végre a császárnak sikerült a viszálykodókat lecsendesíteni. A falak, a mint lehetett kijavítottak s egy titkos kapu, az u. n. Kerkaporta, most megnyitvatván, fegyveresekkel rakatott meg, kik az ezen oldalról mitsem sejtő ellenségnek nagy kárt tehettek. Konstantin fáradhatlan gonddal ügyelt fel mindenre, s míg így a következő napra mindent megtett, mi lehetséges és szükséges volt, egyszersmind parancsot adott, hogy a papok és szerzetesek körmenetek és nyilvános imák által igyekezzenek megszerezni az ég pártolását. A körmeneteket vezeklő nők, gyermekek és aggastyánok követték, kik tehetetlenségük tudatában és szemben a legnagyobb veszedelemmel üres jajkiáltásaikkal töltötték be a léget; s miután magukban és övéikben többé nem bíztak, a gondviseléstől várták megmentésöket. Ereklýék, szentképek, litániák stb. képezték a szegény nép egyedüli támaszát azon pillanatban, midőn önhitétől és önbizalmától elhagyatott.

Ezen kislelkű, pártszenvedélyek és kicsinyes czivódások által erkölcsi érzetében mélyen alásülyedt nép fölött egy jobb sorsra méltó, szerencsétlenségében nagygyá lett férfiú állott. És valóban, Konstantin, ki mint spártai despota s utóbb mint bátyjának Jánosnak trónkövetője alig tűnt ki a byzanci császárok középszerűségének sokaságából, az ostrom alatt és birodalmának végső perczeiben annyi nemes bátorságot, önzetlen odaadást a közügynek s oly kegyeletreméltó önmegadást tanusított, hogy alig van az újabb kor történetében egy alak is, mely bámulatunkat és csodálatunkat jobban megérdemelné. Utolsó napjai fénypontjai valának a by-

zancezi uralomnak hosszú, emésztő tespedés után, mely miként az éltető anyagtól megfosztott mécs, még egy utószor fellobog, mielőtt végképpen kialudna.

Derült nyári éj volt, mely a végzetes napot megelőzte; a szikrázó csillagok fénye a déli ég lanya légkörén átszűrődve némán hirdette az ég békéjét a földnek és lakosainak. — De az emberek most élethalál tusára készültek egymás ellen, hogy vértanukként írják fel nevüket az emberiség és pusztítás könyvébe, vagy pedig győzelmi babérok között tündököljenek a háborúk véres lapjain. Konstantin utószor gyűjté maga köré leapedt udvarát, pusztuló birodalmának végső támaszait, kik körülvéve a nép tömegétől a pillanat meghatottságával függtek uruknak ajkain, ki ma valószínűleg utószor intézi hozzájuk szavait... A császár sokáig beszélt hallgatói mély megindulása közt. Megemlékezett a multakról és a jelenről, a fényről és a süllyedésről, hivatkozott a szultánok hűtlenségére, szószegésére, s végre bátorságra és kitartásra hívta fel népét a végső harcban a haza és tehetetlen övéik nevében. — A beszédnek rendkívüli hatása volt; most egyszerre, mintha a fátyol lelebbent volna, mely eddigelé a népet a néptől, a testvért testvértől elválasztotta; vége volt minden panasz és czivódásnak s a röviddel elébb még ellenséges testvérek megölelve egymást hűséget és kitartást ígértek fejedelmüknek, — azután sietett kiki helyét a falakon elfoglalni.

Új lélek s vele újult bátorság szállott a maroknyi csapatba, melynek minden vitézére száz ellenség jutott. Konstantin pedig kevés meghittjeivel a Zsófia egyházba indult s miután bűneitől megtisztult s az úrvacsorát mély alázattal magához vette, — búcsút veendő utolsó kísérőihez fordúlt, mielőtt egyenkint a halál elé siettek volna. De most az erős férfiú szive is összeroskadott az érzelmek elviselhetlen terhe alatt s zokogva vált meg társaitól, hogy még egy utószor körültekintsen, ha vajjon minden és mindenki helyén van-e.

A keleti láthatár szelid színfényben kezdé úszni, hogy a közeledő napot tűztengerébe fogadja, a csillagok itt-ott még búcsúra pislogtak, — midőn a támadás kezdetét vette. Mohamed szárazföldi hadát két nagy tömegre osztotta, melyek egyszerre voltak a rohamot megkezdend-

dők. Tízezer janicsár és százezer válogatott harczos a derékhadban állott a szultán parancsa alatt; ezen had a Szent Román kapu megtámadására volt kiszemelve, ettől balra egész alá a tengerig 50 ezer azáb, jobbra az aranykapuig több mint 100 ezer európai és ázsiai képezte a rohanó hadat. Nyolczvan vitorla a megfelelő számú fegyveresekkel a kikötő felől fenyegette a várost. Ezen a legkisebb számítás szerint 300 ezerre menő hadnak az ostromlottak alig tudtak 6000 embert elébe állítani, mert ennyire leapadt az utolsó hetekben a sereg létszáma. A Szent Román kapunál Giustiniani parancsnoksága alatt 3000 ember állott; Notaras Lukács a paloták közelében 500 és a kikötő szomszédságában hasonlólag 500 ember fölött rendelkezett. A falak többi részei csak felette gyengén voltak megvédve, úgy, hogy egy őrtoronyra s mintegy 100—100 lépésnyi távolságra — csak egy fegyveres jutott!

Mohamed az első rohamra seregének leggyengébb részét szemelte ki, mely a keresztények által rövid harcz után roppant veszteséggel visszaveretett. De ezeket újabb és mindig újabb kipróbált harczosok követték s iszonyú volt a vérengzés, mely csakhamar mindenfelől dúlt. A halottak száma máris kitölti a széles vizárkokat s a halálküszdelmet fokozza pillanatról pillanatra a még mindig növekedő elkeseredés, melyet egyrésről a nem várt ellentállás, másrésről a biztos halál tudata táplál a harczosok keblében. Már két óra hosszáig dühöng az aránytalan harcz s a győzelem még egyik részre sem látszik hajolni; de midőn egyszerre a bámúlt és rettegett janicsárok hátrálni kezdenek, — örömrivalgás rengi keresztül a léget s a keresztények reménye újból feléled. — Most Mohamed veti magát a hátrálónak útjába s vasvesszővel ellátott testőrei által hajtattja vissza janicsárjait a harczba, miként egy bősziült vérengző csordát. Szitok, átok, kérelem, ígélet, fenyegetés mind-megannyi eszközei a zsarnoki felindulásnak szerepelnek ezen pillanatban, melytől, és ezt érzi a könyörtelen kényúr — nemcsak az ostrom kimenetele, hanem saját tekintélye sőt talán trónja is függ, melynek alapját nem a jog és méltányosság, hanem az erőszak és a szerencse képezik. A janicsárok zugolódva és megszágyenítve

visszatérnek a harciba, mely most még nagyobb elkeseredéssel, még nagyobb kétségbeeséssel vivatik, — s újabb két óra múlva a megviselt falak két helyütt, a Szent Román kapu és a paloták közelében tágas rést mutatnak fel, melyen át feltartóztatlanul kezd özönlöni a sokasága és nem vitézsége által megdönthetlen, vért és zsákmányt szomjazó ellenség.

Most hirtelen megfordult a szerencse, Giustiniani a Szent Román kapu parancsnoka s kihez úgy a császár, mint az egész lakosság legnagyobb reményeit kötötte s ki eddigelé bámulatos vitézséggel és kitartással verte vissza a százsoros ellenség támadásait, — nehéz sebet kapván, hirtelen odahagyta a védelmére bizott pontot s megmagyarázhatlan szűklelkűséggel és közönynyel adta fel azon ügy sikerét, melyért máris hervadhatlan babérokat szerzett magának. Hasztalan volt a császár és a nép minden kérelme, a hajthatlan férfiú lemondva mindenről, hajóra sietett, hogy sebeit bekötöztesse.

Az ijedség ezen váratlan esemény fölött csakhamar általános lőn s a legbátrabbak is elvesztvén hitüket és reményüket önmagukban, egymásután odahagyták a falakat s házaikba és templomokba rejtőztek az immár elháríthatlan veszedelem elől. A roppant zavart, mely most támadt s minden leírást lehetetlenné tesz, hamar észrevette az ellenség és sietett felhasználni. Megkettőzött erővel és számmal mindig új meg új hadak követték egymást nyomban s miután ellentállásról szó sem volt többé, feltartóztatlanul ömlött be a védtelen réseken, a roskadozó falakon át, melyekhez lépcsőként szolgáltak az elhullott ezerek holttestei. De a belső kapunál, hol a hoítottak a kapu magasságát érték el, még egy pillanatra megakadt a pusztító ár. Egy maroknyi genuai feltartóztatta felülmúlhatlan vitézsége által, mely az antik mesharczokban is méltóan megállhatna. Haszán, az óriás termetű janicsár, ki első volt a város falain, társaival együtt felaprított a genuai hősök által; de csakhamar új ár követi az alig lelohadt hullámokat, s ez oly erővel jelentkezik, hogy a hősök nem képesek többé feltartóztatni s általuk elragadva, dicsőséges halálukat lelik ellenségeik holttestein.

„A város veszve, az ellenség harci lobogója a fala-

kon!“ — e rémhír futá most villámgyorsasággal keresztül az egész várost s viszhangzott százezer kétségbeesett ember szívében. Konstantin, ki a kikötő felőli támadást akarta visszaverni, alig értesült a veszélyről, midőn gyorsan a fenyegetett ponton termett csodálatraméltó elszántsággal rontván az ellenség legsűrűbb tömegébe, majdnem egyedül, még egy kis ideig feltartóztatta annak előnyomulását, mi alatt soraiban valódi gyilkolóangyalként dühöngött s mindent, mi ellenállhatlan karjának körébe esett, a kétségbeesés erejével könyörület és irgalom nélkül a vértől ázott földre terített.

De immár a legnagyobb vitézség sem fordíthatá meg többé a szerencsét s minden veszve volt. A falakról és tornyokról a városba menekülő harczosok még inkább növelték a zavart, még inkább fokozták az általános rémületet; s míg az ellenség vad csatakiáltások között özönlött keresztül az elhagyatott erősségeken, addig a keleti keresztény birodalom utolsó fejedelme még mindig ott küzdött egyedül rendíthetlen bátorságával ezerek és ezerek ellen. Körüle falként emelkedének a halálra sujtottak holttestei, s még mindig újakat terített melléjük csodát művelő karja. Végre fogyni kezdett ereje, a természet, mely nem mível csodákat, határt szabott a legnagyobb vitézségnek is és Konstantin kimerülve a vérengzéstől, békét keresett a nehéz munka után. De rettegett azon gondolattól, hogy vallásának és nemzetének szentelt életét pogány kezek oltás ki s haláltusájában így kiáltott fel: „Nincs-e keresztény közelemben, ki a halálos döfést adná?“ Azonban barátai, hívei már megelőzték s hidegen heverték körüle, kik hűségüket vérükkel és életükkel pecsételték meg. Most egyszerre előront az ellenség tömegéből három janicsár, az első roncsoló csapást mér arczára, a másik egy óriási csapással ketté zúzza koponyáját, míg a harmadik végső döfést intéz nyakszirtére . . .

Igy veszett el a keletrómai világbirodalom utolsó feje, a Konstantinok örököse; a birodalom alapítójának nemcsak név, de lelki rokona is, s vele romba dült keleten a kereszténység, mely tovább ezer évnél uralkodott a lelkeken s melynek emlékét a még századokig győzedelmes ozmán hatalom sem vala képes megsemmisíteni.

Mig Konstantin künn a falakon elvérzett, addig a város belsejében kezdetét vette azon undorító vérontás, mely szükség nélkül ezerek életét és jólétét feldúlta. Az ozmánok, kik a hosszú és hősies ellentállás után azt hívék, hogy legalább 50,000 harczossal van dolguk most, midőn behatottak a városba — hiába keresték az ellen-séget. A maroknyi sereg nagyobb része ott hevert az erődök közelében minden életjel nélkül, a megmaradottak parányi száma pedig nyomtalanul eltűnt a kétségbeesett tömeg között. A vad szenvedélyek, a féktelen düh, a kincs és aljas élvszomj vezették most a győzedelmes barbárokat. Öreg vagy fiatal, nő vagy férfi, egyaránt áldozatai lettek a természet törvényeit lábbal tipró durva harczosoknak, kik szánalom és emberi érzés nélkül öltek, raboltak, becstelenitettek, s kik csak lassankint ébredének azon tudatra, hogy a legyilkolandóknak több hasznát veszik, ha azokat élve rabszolgáikká teszik. A keresztények hosszú sorokban özönlöttek a pompás Zsófia egyház tágas csarnokaiba, e szent helyen remélvén menedéket találni az állati szenvedélyek ellen. De ez is hiú remény volt. A vértől ittas janicsárok csakhamar oda is követték a szerencsétleneket s feltörvén a szentély kapuit, becstelenítő erőszakkal rontottak annak belsejébe, hol az állati dühnek oly jelenei fejlődtek, melyek szerencséjére az emberi nem jó hírének csak ritkán szoktak előfordulni. Az egyházba menekültek kivétel nélkül mind lánczokra és kötelekre fűzve a táborba hurczoltattak, hogy rabszolgákként eladassanak: mig maga a kegyeletes hely minden részeiben feldúlatott és kifosztogatott; sőt a bősziült fenevadak egy fészületet a janicsársüveggel láttak el s végighurczolván a városon, kiabáltak: ime a keresztények istene! A rablás, pusztítás egész estig tartott s a rabszolgaságba hurczoltak száma meghaladta a hatvanezeret.

A déli órákban, midőn a rablás és vérengzés a város belsejében dühöngött, Mohamed körülvéve vezirjeitől és óriási termetű testőreitől, ünnepélyes bevonulását tartotta a Konstantinok fővárosába. A szultán keresztül lovagolván a város egy részén, a Zsófia főegyházba tért be, mely a barbár bámulatát oly mértékben magára vonta, hogy abból a még mindig ott fosztogató katonáit

kiűzeté s az egész remek épület épségben tartását elrendelte. Egyúttal a főoltár előtt imát mondván, ez által az addig keresztény egyházat mohamedán szokás szerint mecsetté avatta föl. Azután parancsot adott, a császárt élve vagy halva megkeríteni, mert úgy hirlék, mintha Konstantin még az élők sorában volna. Nemsokára a janicsárok felkutatták a szerencsétlen fejedelem hulláját, ki csupán sarúiról ismertetett fel, mert fejedelmi jelvényeit még a roham előtt letette. Mohamed a holttestnek fejét levágatván, azt szalmával tömeté ki s elküldé az ázsiai fejedelmeknek győzelme jeléül, míg a testet a még életben levő keresztényeknek engedé át eltemetés végett.

A következő napon az irtó harc a védtelenek ellen tovább folyt. A gyávaságig megfélemllett Notaras Lukács herceget, ki rejtekéből előhurczoltatott, Mohamed színlelt kegyével rábirta, hogy az egy névsorát állítá össze azoknak, kik az elvérzett császár udvartartásához tartoztak, vagy körüle egyéb méltóságokat vagy befolyásos hivatalokat viseltek. Ennek alapján a zsarnok a még életben lévő híveit a meghalt császárnak családjaikkal együtt maga elé hozatá s miután a nőket és gyermekeket mind háremjéhez csatolta s Drinápolyba vinni rendelé, a férfiak vagy azonnal kivégeztettek, vagy roppant váltságdíj lefizetése mellett visszanyerték szabadságukat; ezen utóbbiak száma mindazonáltal csak csekély volt. Maga a gyáva Notaras sem kerülhette ki sorsát, mert midőn a szultán a hercegnek szépségéről híres 14 éves fiát kívánta, ki elrejtve tartaték, s kit a szerencsétlen apa kiadni vonakodott, a felbőszült barbár most előhurczoltatá Notaras egész családját s a herceg szemei előtt kivégeztette, végül pedig őt is lefejeztette, — Izidor bibornok, a pápai követ, álöltözetben a nagy tömeg közé vegyült, majd rabszolgaként eladatott; végre számos viszontagságok után visszakerült Rómába, mint élő szemtanuja a nyugati keresztények megfoghatlan rövidlátásának és közönyének, kik Konstantinápolyt veszni engedék. — Giustiniani, a vitéz genuai parancsnoknak, ki sebei következtében elhagyá Konstantinápolyt, sikerült ugyan a nyílt tengert elérni, de csak Chios-ig jutott, hol sebei következtében meghalt.

A rablás három napig tartott s minden ház, minden

talpalatnyi föld feldulatott a kincsszomjas hordáktól, kik azonban nem mindig ismerték annak értékét, mi kezeikbe esett. Rendkívüli volt a zsákmány arany és ezüstben, továbbá drága szövetekben és műkincsekben, melyek azonban, mint különösen számtalan nagybecsű könyvek, művészi rajzokkal ellátva, a tudatlan rablók által semmire sem becsültetvén, többnyire a lángokba dobattak. A három nap elteltével azonban Mohamed szigorú parancsot adott a város kiűritésére. A kincsekkel és egyéb zsákmánnyal, valamint rabszolgákkal megrakott hajók kezdék elhagyni a kifosztogatott, összes népességétől megfosztott várost, melyben nemsokára egyetlen élő lény sem volt többé s melynek romokba dült bejáratainál ozmán harcosok állottak őrt. . . . . Lesújtó, ijesztő érzés lehet a pompás, még röviddel elébb pezsgő élettől hemzsegő várost nagyszerű egyházaival, fényes palotáival és középületeivel, néma, élettelen ridegségben, miként egy pompásan öltözött holttestemet szemlélni. . . . .

De Mohamednek nem volt szándéka a kelet ezeréves fővárosát mint érdekes régiséget az utókor számára megőrizni, ellenkezőleg hatalmas szelleme máris tervekkel foglalkozott, hogy a néptelen, de fekvése úgy, mint szépségei által egyaránt fontos és nevezetes helyet új alapokon, új fényre és hatalomra emelje. S valóban, Konstantinápoly újbóli megnépesedése, sajátyszerű új műveltsége és vallása nemcsak új korszakot jelez az ős város nagy eseményekben gazdag történetében, hanem egyszerűs mind nevezetes szakot képez az ozmán uralom európai történetében is, melynek ezentúl egyik legerősebb alapkövét képezé.

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

Konstantinápoly újból megnépesedése. — A keleti egyház új szervezete. — Konstantinápoly bukásának hatása. — Velence intézkedései. — A keresztény államok politikája. — A keleti kérdés a XV. században. — Hadjárat Szerbia ellen. — Szendrő vár felszabadítása és Hunyady győzelmei. — Nándorfehérvár ostroma és felszabadítása. — Hunyady János halála. — Brankovics György. — Szerbia végleges meghódítása. — Háború Velence és Albánia ellen. — Castriota György halála. — Albániai menekültek Olaszországban.

Mohamed, ki nagy uralkodói tehetségeinél fogva jól tudta, hogy a legerősebb kényszer sem elegendő arra: az embereket megszokott lelkiviláguktól eltántorítani s egy másikba terelni, mindjárt elején lemondott azon gondolatról, hogy Konstantinápolyból tisztán mohamedán várost alkosson. Első sorban népességre volt szüksége, mely a megürült nagy várost elfoglalja, azután alattvalókra, kiknek annál nagyobb hasznát veheték, mennél tágasabb szabadalmakkal látandja el polgári életökben. A szultán, ki a város minden kincseit zsákmányként engedte át katonáinak, — a várost magát, templomaival és összes épületeivel magának tartotta fenn; s most, midőn azok új benépesítéséről volt szó, mindazok, kik Konstantinápoly lakói lettek, egyszersmind egyenes jobbágyaivá lettek a szultánnak, mint az egész város tulajdonosának. Parancs küldetett most az ázsiai és európai tartományok helytartóihoz, hogy minél nagyobb számmal küldessenek gyarmatosok Konstantinápolyba és pedig szükség esetében kényszereszközök felhasználásával. Ezen parancs első eredménye 5000 család átültetése lőn, melyek nagyobb részben a Fekete tenger partvidékéről vették s vegyesen ozmánokból és keresztényekből állottak.

A következő 1454. évben Mohamednek első hadjárata alkalmával további 4000 szerb fogoly és rabszolga küldetett a városba, kiket nemsokára új csapatok követtek, melyek a Peloponnesusból, Makedoniából, a görög szigetekről s Kis-Ázsia különböző vidékeiről vétettek, s melyek az újból felvirágzó városnak ama sajátos görög jelleget kölcsönözték, mely mai napig fentartotta magát. Így lassankint új élet keletkezett a megsemmisített Byzancz helyén, mely azonban sohasem birt, mert vegyes alkatrészeinél fogva nem is birhatott egy határozott nemzeti jeleggel; habár utóbb még sokan visszatértek azon családok közül is, kiknek a veszedelem elől annak idején sikerült menekülniök. Minthogy így az új lakosság túlnyomó része keleti keresztényekből állott, Mohamed egy vallási közönség megalakulását magasabb állami tekintetekből szükségesnek tartá s ily czélból meghagyta új alattvalóinak, hogy a megszokott módon válasszák vallási fejüket a patriarchát, kit a szultán nemcsak elismerni, hanem hathatós védelme alá venni ígérkezett. Az új közönség Gennadiost, a Rómával kötött unió nagy ellenségét választá a szultán védnöksége alatt első patriarchának. Mohamed, politikai indokoktól vezéreltetve nemcsak megerősíté az új egyházfőt, hanem oly kitüntetésekkel és kegygyel fogadta, hogy ez által csakhamar megnyerte még azok bizalmát is, kik zsarnoki és vad erőszakhoz hajló természetétől semmi jót nem vártak.

Elején a patriarchák minden teher viselésétől fel voltak mentve s ez által nem kis mértékben őrizhették meg függetlenségüket; később azonban, midőn a választásoknál a megvesztegetés és ármánykodás mindig nagyobb mértékben kezdének befolyjni, a patriarchák függetlensége és erkölcsi tekintélye is alásülyedett s már az ötödik patriarcha 1000 arany évi adóval vásárolta meg méltóságának megerősítését a szultántól. Ettől fogva nemcsak a patriarcha széke, hanem általában minden egyházi tisztség pénzzel lőn megvásárolható, s a Phanár kártékony és erkölcstelenítő befolyása, melyről később még tüzetesebben fogunk szólani, kiterjedett az egész nagy hitközönségre s egyike lőn a főbb okoknak, melyek a keleti keresztények nemzeti és politikai süllyedését előidézték.

Rendkívüli volt a hatás, melyet Konstantinápoly megvételének híre az egész keresztény világban, de különösen a szomszédos kisebb országokban, melyek eddig még legalább névleg megőrizték függetlenségüket, valamint és kivált a tengeri államokban, Velenczében és Genuában előidézett. A Peloponnesus despotái Tamás és Demeter, a vitézül elesett Konstantin császár fivérei mindjárt a veszedelem első hírére felkészültek, hogy hazájukat odahagyják. A fejedelmek példáját követte a nép, — mert mindenki azon véleményben volt, hogy Mohamed hajóhadával és győzedelmes seregével azonnal útnak indul, hogy a többi országokat is mind meghódítsa. De midőn egyik nap elmúlt a másik után a nélkül, hogy az ozmánok jelentkeztek volna, de kivált midőn azon megbízható hír érkezett: hogy Mohamed nem is gondol a harcz folytatására és seregével együtt nyugodtan Drinápolyban időzik, a kedélyek lassankint ismét megnyugodtak; s miután a népek a rendkívüli eseménnyel lassankint megbarátkoztak, elenyészett annak ijesztő jelentősége is.

Azonban Mohamed jól ismerte győzelmének hatását és sietett azt fegyver nélkül kizsákmányolni. Megbizottak indultak ugyanis úgy a hűbéres mint szomszédországokba s felhívták a fejedelmeket, hogy sietnének maguk és országuk részére a győzedelmes szultán kegyét és pártfogását kinyerni. Ezen felhívásra Szerbia, Morea, a szigetek sőt a távolyi Trapezunt is siettek a szultánt többnyire személyesen üdvözölni, s egyik sem jelent meg ajándék nélkül, melyek értéke gyakran felülmúlta az adót, melynek fizetésére magukat kötelezték. Mohamed egyelőre megelégedett a hódolat e nemével s a fejedelmeket kegyének és barátságának reményével bocsátá el magától.

Azon államok között, melyek Konstantinápoly elfoglalása után siettek Mohamedet üdvözölni s tőle fennmaradásuk föltételeit kieszközölni, találjuk a trapezunti császárságot is. Ezen, a Fekete-tenger kis ázsiai partján fekvő hasonló nevű város után nevezett kis állam keletkezésében épp úgy mint megsemmisülésében eddigelé csak keveset ismeretes. Midőn a keresztes hadak 1204-ben elfoglalták Konstantinápolyt, a Comnen-ház egyik tagja a távoli Trapezuntban telepedék meg s itt egy császár-

ságot alapított, mely nem birt ugyan soha sem tágasabb mint helyi jelentőséggel, de a mely valószínűleg éppen ezen körülménynek köszönhető tartós fennmaradását. A trapezunti császárok az ozmánok terjeszkedésének Kis-Ázsiában soha sem vetettek gátot, s ekként tűrve, mert nem félve, tovább tengetheték épp oly szerény mint befolyástalan lételüket. Bessarion, a tudós bibornok, ki trapezunti származású volt, legelső irta meg hazájának nagy eseményekben ugyan szegény, de azért érdekes történetét; azonban kézírata sokáig a vatikáni könyvtárban hevert, a nélkül, hogy az kellően felhasználtatott volna. Újabban Finlay és mások dolgozták fel az érdekes anyagot. A trapezunti árnycsászárság 1461-ig fennállott, a midőn végre Mohamed jónak látta azt beszűntetni. Trapezunt volt e szerint keleten a legtovább fennállott keresztény állam.

Mindazon országok, melyek fennmaradásukat legalább egy időre biztosítani óhajtották, egy a szultán által tetszés szerint megállapított évi adó fizetésére kötelezték magukat, valamint azon, sok tekintetben még súlyosabb föltételt voltak kénytelenek elfogadni: hogy a fejedelmek évenként egy bizonyos időben kötelesek a szultán udvaránál személyesen megjelenni s hűségüket ezen alkalommal megújítani. Az adó ezen kisebb vagy közép nagyságú országoknál évenkénti 2000 egész 30 ezer arany között ingadozott.

A többi nyugati országok között különösen Velence és Genua voltak, melyek Konstantinápoly elfoglalása által a legérzékenyebb veszteséget szenvedték. Nemcsak hogy konstantinápolyi árútelepeik, raktáraik és hajóik nagyobb részben elpusztultak az ostrom alatt, hanem még attól kelle tartaniok, hogy többi keleti birtokaikat is hasonló sors fogja érni. Különösen a büszke Velence volt az, mely leginkább érezte az esemény következményeit s melynek dogeja, az ősz Foscari Ferencz, mindjárt az első tudósítás megérkezése után rendkívüli tanácsot hívott össze, melyben élénk szavakkal kívánta a háború azonnali megkezdését az ozmánok ellen, mert később, úgy mond, nem leend többé lehetséges mindig növekedő hatalmukkal megmérkőzhetni. De a vén harczos kisebbségben maradt s Velence inkább a békés

alkudozásokhoz fogott, mint a fegyverhez; s ha nem sikerült is ezen úton biztos és tartós békét elnyernie, mégis időt nyert a készülődésekhez és az elhatározáshoz, s a kalmár-politikusok nézete szerint már ez is nyereségnek tekintették.

Utána Genua szenvedte a legtöbb kárt; de ez is hasonló úton kívánt a hatalmas szultánnal boldogulni s inkább megadta a kívánt adót és egyéb kereskedelmi kedvezményeket, mintsem az erőszakhoz folyamodott volna.

Mig így a közvetlenül érdekelt államok siettek maguknak a szultán jóindulatát kinyerni, addig a többi keresztény államokban Konstantinápoly bukásának híre ha nagy megdöbbenést szült is, az önfeladás gyöngeségének jelét még sem mutatta. Valószínű, hogy ezen nagyobb nyugalmat a megrendítő esemény után csak a nagyobb biztonság érzete idézte elő, mely a távolságban és egyéb körülményekben rejtett. V. Miklós pápa mindazonáltal nem késelt azon nevezetes bulla kiadásával lepni meg a keresztény világot, mely Mohamedet az Antikristusnak nevezi s az apokaliptisának vörös sárkányával hasonlítja össze; végül pedig segélyre hívja fel a keresztény uralkodókat.

Azonban az idők nagyon megváltoztak. A keresztény államok fejei épp oly kevésbé tudtak lelkesülni az ozmán háborúk eszméje mellett, mint atattvalóik, kik politikailag amúgy is csak csekély tényezők voltak. Mindinkább külön érdekek kezdék az államokat egymástól politikailag is elkülöníteni, s a helyett, hogy egy közös célért egyesülve mentek volna harczba, jobbnak látták külön alkudozások, külön szerződések által biztosítani maguk részére a békét és annak előnyeit, a szomszéd államok érdekeinek figyelembevétele nélkül. Hiába voltak a pápák minden bullái, hiába Aeneas Sylvius, a történetíró és pápa lelkes felszólalásai, az államok közönyösek maradtak oly törekvésekkel szemben, melyek nem saját, hanem többek érdekét kívánták együttesen előmozdítani. Az egykori idealpolitika helyébe, mely hajdan az egész világot lelkes mozgásba hozta, lassankint a rideg realpolitika kezdett lépni, melyben mindenki igyekezett saját érdekeinek az elsőséget kivívni. Az európai diplomatiával

voltaképpen csak ezen időktől fogva találkozunk a történelemben. Ettől fogva a keleti ügyek egészen más színben kezdenek feltűnni; s míg egy részről a keresztény államok részint mint titkos, részint mint nyílt barátai vagy ellenségeiként szerepelnek az ozmánoknak, egy-szersmind lényegesen megkönnyítették az utóbbiaknak hódításait; mert azon pillanattól kezdve, midőn a keresztények a kelet irányában külön politikát kezdenek követni, megszűntek az ozmánoknak veszélyesekké lenni.

Azon államok között, melyek az ozmánok terjeszkedésének leginkább útjában állottak, már korán találjuk Magyarországot. S mióta a félhold az Al-Dunáig eljutott, azóta a két nemzet között békéről szó sem lehetett többé. A múlt események épp úgy bizonyítják ezt, mint Magyarország sajátzerű fekvése a kelet és nyugat közt, mely-nél fogva mint egy természetes közbenjáró vagy védfal tűnik fel a két ellenzetes rész között. Fájdalom, Magyarország nem volt elég erős közbenjárói szerepre s így védfalává lőn Európának s kénytelen vala legjobb erejét ezen minőségében fölemésztetni. a nélkül, hogy politikai jövője ebből csak a legkisebb hasznot élvezte volna, melyet a nyugat, de kivált a szent német birodalom úgy szólván szeme elől elragadott.

Magyarország viszonya Konstantinápoly elfoglalása után, de különösen míg Hunyady életben volt, nem lehetett olyan, hogy abból nyugalomra lehetett volna következtetni, ellenkezőleg Mohamed a keleti császárság megbuktatása óta nem vette le szemeit Magyarországról, s habár minden feltűnés nélkül, de szüntelen azon dolgozott, hogy a háborút ellene mielőbb megkezdhesse. Itt azonban Szerbia állott útjában, ezen sokat megpróbált, kifosztogatott és nemzetiségében már régen alásülyedett hűbérország, melyre soha sem lehetett biztonsággal számítani, habár minden alkalommal meghunyászkodott a szultánck előtt, hogy titokban mégis csak ellenségeivel szövetkezzék, ha ebből részére valami haszon ígérkezett. Szerbia már a kossowopoljei ütközet óta hűbéri viszonyban állott a szultánokhoz, kiket háborúikban segélyhadaival tartozott követni. De az idők folyamában és kivált II. Murad uralkodása alatt s a második ütközet óta, melyben Szerbia, mint láttuk, jó szolgálatokat tett az ozmá-

noknak, ezen függő viszony mindig lazábbá lön, s mint-hogy Mohamed uralkodásának első éveiben másfelé volt elfoglalva, lassankint elvesztette azon szigorú jellegét, mely egyszersmind tartósságát biztosította volna. Mohamed terveinek Magyarország irányában e szerint nagyon útjában állott a kis fejedelemség. Mielőtt tehát fegyvereit Magyarország ellen fordíthatta volna, elébb szükségessé vált Szerbia teljes meghódítása.

Brankovics György, ki haladó korával épp úgy meg-únta a kormányzást, mint fáradalmas életét, közönynyel nézett a jövő elé, s miután tudomására esett, hogy a szultán Szerbia ellen háborúra készül, rögtön odahagyta országát s Magyarországba menekült, hogy Hunyadytól, az ország főkapitányától segélyt eszközöljön. Már a fejedelem távollétekor érkezett követe Muradnak, ki Brankovicsot felszólítandó lett volna: hogy válna meg mielőbb országától, mely voltaképpen amúgy sem volt sohasem az ő jogos tulajdona, hanem a szultáné, s érte Mohamed nagylelkűen neki adja Szofiát és környékét, midőn küldetésének célját nyilván közzétette, gyorsan elhagyta Szerbiát. Röviddel utánna azon fenyegetés érkezett: hogy ha Brankovics vonakodnék a szultán kívánságát 25 nap lefolyása alatt teljesíteni, ez azonnal hadserege élén fog bejönni Szerbiába, hogy erőszakkal vegye el azt, mit neki a fejedelem jószerével megadni vonakodik.

A fenyegetések csakhamar valósultak. Mohamed egy megszámlálhatlan sereg élén, mely Ázsiából és Európából vétetett, Philippopolison keresztül benyomult Szerbiába s Szofiában ütötte fel táborát; honnan egy kisebb csapattal mintegy kémlelőleg vonult keresztül az elhagyatott országon, melynek lakosai részint Magyarországba menekültek, részint kincseikkel a megerősített városokban húzták meg magukat.

Időközben azonban Hunyady sem tétlenkedett, mert az 1454-iki országgyűlésen alkotott honvédelmi törvény értelmében, melynek végrehajtásával maga Hunyady, mint az ország főkapitánya, lett megbizva, oly eszközök állottak rendelkezésére, melyek segélyével nemcsak kiegészítheté, de lényegesen megszaporthatá hadait. Alig jött tehát híre Mohamed készülődéseinek Szerbia ellen, mely közvetve egyszersmind Magyarország ellen is volt

intézve, midőn Hunyady gyorsan átesapott az Al-Dunán s Bolgárországot egész Tirnowáig pusztította, s csak midőn a szultán seregét nem találta, tért vissza megrakodva gazdag zsákmánnyal Magyarországba. Még Hunyady távol volt, midőn Mohamed megindult Drinápolyból s éjszak felé vette útját. Még mielőtt tehát Hunyady Szerbiába érhetett volna, Mohamed szokott gyorsasággal elfoglalta ezen tartomány legnagyobb részét, sőt kemény ostrom után az erős Obrowicza is kezébe került; s Szendrőt csak Hunyady megjelenése volt képes megmenteni.

Mohamed kénytelen lévén Szendrő ostromával felhagyni, nemsokára kivonult Szerbiából, mely valódi sivataggyá tétetett s melyből ezuttal is több mint 50 ezer foglyot vitt ki magával, kiket részint Konstantinápolyban és környékén, részint birodalmának egyéb részeiben telepített meg. Hunyady, ki a visszavonuló ellenségnek mindenütt nyomában volt, Krusowác mellett csatára kényszeríté s egy heves támadással érzékeny veszteséggel megverte.

Hunyady innen ismét Bolgárország felé fordult s Widdint meglepven, úgy látszik, nagyobb ellentállás nélkül elfoglalta. De azután, kivált az előhaladott évszaktól kényszerítve, nemsokára visszatért gazdag zsákmánnyal megrakott hadával, s Nándorfehérvár mellett szállott táborba, bevárando itt a legközelebbi eseményeket.

Ezen rövid, de szerencsés hadjárat nagy reményekkel töltötte el a magyarokat, kik égtek a vágytól, mihamarább találkozni az ellenséggel. A következő 1455-ben megújult a harcz, s Mohamed a krussowáczi csorbát kiköszörülendő újra betört Szerbiába. Ezuttal azonban még nem került közte és a magyarok között nagyobb összeütközésre a dolog, mert mihelyt Mohamed Brankovics Györgynek újabb összeköttetéseiről a magyarokkal értesült, a fejedelem irányában azonnal megváltoztatta tervét; s egész seregével Novobrdo felé indult, hogy ezen gazdag ezüstmányáiról híres várost, mely egyszerűen mind a fejedelmek kincstára volt, hatalmába kerítse.

Brankovics György, valószínűleg kényszerítetve, utolsó menekülése alkalmával, lemondott ezen fontos

helyről, melyet egyik leányára, a bosniai királynéra ruházott, ki nem is késett azt azonnal elfoglalni.¹⁾ Mohamed ezzel mitsem törődve Novobrdó átadását követelte, s minthogy ez megtagadtatott, roppant erejével megtámadta, s rövid, de kétségbeejtő védelem után hatalmába kerítette. Rendkívüli volt a kincs, mely itt arany, ezüst és drágakövekben a szultán kezeibe került; kinek, úgy látszik, ezúttal sem volt szándoka Hunyadyval találkozni, ki időközben még mindig Nándorfehérvár alatt táborozott s seregének nagy részével visszatért Drinápolyba, onnan pedig Konstantinápolyba sietett, hogy az Aegei tenger szigetei ellen intézendő támadását könnyebben vezethesse. Azonban Magyarországot ezentúl is gondos figyelemmel kísérte, s minthogy két utóbbi hadjárata alkalmával arról győződött meg, hogy Nándorfehérvár birtoka nélkül minden kísérlete Magyarország ellen hasztalan marad, azontúl minden gondját a kérdéses erősség elfoglalása képezte.

Ily célból egész télen át gyűjtötte és kiegészítette hadseregét, Krusowác mellett egy ágyúöntödét állított fel, mely roppant nagyságú ostromágyúkat készített, melyek közül néhány 27 láb hosszúságú volt, és eddig nem látott nagyságú kőgolyókat hányt. Ezeken kívül több mint 300 kisebb vaságyú önteték itt. Óriási volt továbbá a többi ostromeszközök és pusztító szerszámok mennyisége is, valamint a szükséges élelmiszerek elhelyezése, állomásonként ezen célra készült raktárakban, mi különösen rendszeres hadművelésről és ügyes előrelátásról tesz tanúságot, mi pedig ezen korban nagyon feltűnő jelenségnek mondható.

Mohamed, ki Nándorfehérvár fontosságát jól ismerte, tudta, hogy annak csak úgy juthat birtokába, ha minden eshetőséggel előre számol és semmiféle áldozatokat nem kimél. Nándorfehérvár fekvésének természetéből következett, hogy a szárazföldi ostromot és támadást a Dunáról és Szávától kell támogatni; s azért nagy volt a hajók

---

¹⁾ Zinkeisen sajátságos hibát követ el, midőn Brankovics Györgyöt II. kötetének 78. lapján meghaláloztatja; azután a 112. lapon még egyszer, holott Brankovics menekülése és halála között öt évi időszak fekszik.

száma, melyek a két folyó partjain készültek, hogy az ostromlók támogatására szolgáljanak.

Az 1456. nyár derekán megindult Mohamed 150 ezer, mások szerint 300 vagy még több ezerből álló seregével, s július első napjaiban Nándorfehérvár alá érkezett, s mihelyt az ágyúk és egyéb ostromeszközök elhelyeztettek, kezdetét vette szárazon és vizen az ép oly nevezetes mint eredményében váratlan ostrom. Megjegyzésre méltó, hogy az ozmánok óriási útegei kivétel nélkül keresztényektől vezényeltettek, és pedig többnyire magyarok, németek és olaszoktól; mi bizonyára azért is említésre méltó jelenség, mert új bizonyosságát adja azon társadalmi romlottságnak, melyben a keresztény népek azon időben sínlődtek, s mely nem kis mértékben fokozhatta az ozmánok megvetését a keresztény népek irányában, kik pénzért hazájuk, vallásuk és fejedelmük ellen harcoltak.

Nándorfehérvár őrsége nem volt számos, de Hunyady kipróbált harczosaiból állott, kiknek mindegyike meg volt győződve, hogy a haza legnagyobb embere nem fogja őket cserben hagyni és sietni fog a vár felszabadítására. László király, alig értesült arról, hogy Mohamed Nándorfehérvár alatt táborba szállott, midőn a félelem által megrettentve rögtön odahagyta Budát és Bécsbe menekült; mi által az amúgy sem kiválóan erélyes főurak még nagyobb tétlenségbe süllyedének úgy, hogy Hunyadynak és hű társának Capistrano Jánosnak, csak a legnagyobb erőmegfeszítések mellett sikerült egy 60 ezer főből álló sereget összehozni, melynek nagyobb része azonban rosszul fegyverezett csőcselékből állott, melyet előbb a fegyverviselésben és a katonai fegyelemhez kellett szoktatni; mihez már csak nagyon kevés idő volt.

Nándorfehérvár ostroma már tizennégy nap óta tartott, s ámbár a várőrség vitézül viselte magát, az amúgy is megrongált falakon máris veszélyes nyomai voltak láthatók az ellenség óriási lövegeinek. De Hunyady már közeledék, s ez új erőt adott az ostromlottaknak, kik a segély közeledését előbb észrevették mint az ellenség, ki ellen éppen ekkor készült Hunyady egyik leghathatósabb és legérezhetőbb csapását intézni. Hunyadynak

terve volt: egy segélycsapatot a várba bejuttatni, mi a további működésre fontos befolyással leendett. De ennek útjában állott az ellenség számos és jól felszerelt dunai hajónaszádja. Ezzel kelle tehát legelőször megmérkőzni. Hunyady, kinek csak csekély számú és többnyire kisebb hajók állottak rendelkezésére a július 13. és 14. közötti éjecs tűzte ki a támadásra, s Capistrano és szerzetes társai lelkes beszédekkel buzdították a harczosokat a mindenesetre nehéz vállalatra. A harcz megkezdődött s mindkét részről példátlan vitézséggel és kitartással folyt öt óra hosszáig, — mignem a keresztények elszántságának és Hunyady lángeszének sikerült az ellenséget óriási veszteséggel kiszorítani nemcsak a folyó vármellékéből, hanem még a partokról is visszanyomni úgy, hogy július 14-én reggel a győzedelmes sereg egy része az ostromlottak örömrivalgásai között a vizkapun keresztül bevonult a várba.

Az ozmánok vesztesége az ötórás harczban roppant volt, legnagyobb hajói vagy elsüllyesztettek, vagy a lángok martalékává lettek s a Duna szó szerint vörös hullámai sok száz ozmán holttestét vitték alá, mint szomorú hírmondóit a kemény harcznak. Ezen győzelem döntő befolyással volt az ostrom kimenetelére: ámbár a legnehezebb még csak következett.

Mohamed, ki e kudarcz fölötti haragjában elveszté szokott lelki nyugalmát, kevés nappal utóbb, július 21-én általános rohamot intézett a vár ellen. Az ozmánok túlnyomó ereje és ágyúik sokasága, melyekkel a várfalakban máris több és tágas rést lőttek, ezen rohamot annál veszélyesbé tették a keresztényekre nézve, minthogy Mohamed seregének nagyobb része eddig még teljesen érintetlen maradt a harczban, tehát egész erővel intézhette támadását a részben már kifáradott magyarok ellen. A janicsárok feltartóztatlanul előre nyomultak s minden akadályt, mely útjokat állá, földre tiporva, csakhamar elfoglalták a külső erősségeket és a várost; minthogy innen sikerült a magyarokat kiszorítaniok, győzelmük reményében elmulasztották az óvatosságot és apróbb csapatokra feloszolva, hozzá láttak a rabláshoz. Hunyady, alig hogy ezt észrevette, midőn parancsot adott, a szét-szórt ellenséget minden oldalról egyszerre megtámadni;

minek következménye lön, hogy a janicsárok majdnem az utolsó emberig felkonczoltattak.

De Mohamed még most sem tágitott s megújította a támadást a belső vár ellen. Itt azonban Capistrano tevékenysége és leleményessége egy újabb eszközéről gondoskodott a védelemnek. Kénbe és egyéb könnyen éghető anyagba mártott rőzsekötegek meggyújtván, — az árkokba hányattak, honnan az ellenség éppen a falak megmászásához fogott. A pusztító elem hatása, — mely gyorsan lángba borítá a várfalak környékét — iszonyu volt, s Mohamed nem is gondolhatott többé a roham folytatására vagy megújítására, mert legjobb harczosai nyomorultan oda veszttek, vagy vad futásban kezdenek menekülést keresni. Hasztalan volt a szultán minden fenyegetése, ígérete, mert már senki sem hallgatott reá. Most Mohamed maga állott élére egy még mindig vitézül harczoló csapatnak, s a magyarok közé rontván, saját kezével számtalan vitéznek kioltá életét, mignem maga is nehéz sebet kapván övéi által csak nagy ügygyelbajjal mentethetett meg a fogságtól vagy még rosszabbtól.

A szultán veszedelmének híre, mely már halálát is rebesgette, elvette a sereg belső bátorságát is úgy, hogy most már nem vala erő vagy tekintély, mely képes lett volna a rendetlen vad futást megakadályozni. — Több mint 24 ezer ozmán vesztette el ezen alkalommal Nándorfehérvár alatt életét. Azonfelül odaveszett az összes óriási ostromkészlet, közel 400 ágyú s roppant zsákmány. A keresztények vesztesége 5—6 ezer halottból állott.

Mohamed ezen csapás által nemcsak tekintélyében szenvedett nehezen helyrehozható vereséget, hanem trónja és birodalma is megingott; s ha a nyugati hatalmak ezen alkalommal Hunyady és III. Calixtus pápa felszólalására sietnek a rendkívüli győzelmet felhasználni, majdnem kétségtelen, hogy az ozmánok uralma Európában még egyszer kérdés tárgyát képezhetne volna. Így azonban Mohamednek ideje maradt magát ismét összeszedni s véderejét újból szervezni. Hunyady, ki nem rendelkezett a megfelelő eszközökkel, hogy győzelmét egymaga ki-
zsákmányolhatta volna, nehéz szívvél várta a kért segélyt

Európa keresztény népeitől, mignem meg kelle győzödni, hogy reményei ezuttal is hiúk valának, s hogy Európa ígéretekben igen, de a tett mezején nem keresi a dicsőséget.

Azonban a nagy győzelem fölötti öröm nem tartott sokáig, s a kereszténységet és kivált Magyarországot röviddel utánna a legnagyobb csapás érte, mely ezen válságos időben lehetséges volt. A kereszténység büszkesége, Magyarország reménye, Hunyady János alig tizen-négy nappal később 1456. augusztus 11-én a zimonyi táborban meghalálozott. Kevés héttel utóbb követte hű társa Capistrano János; s így majdnem egyszerre két támaszától fosztaték meg a keresztény világ, melyek mindegyike megérdemli, hogy neve örökké fennmaradjon a hálás emberiség történelmében.

Hunyady halála Magyarország belállapotára oly nagy befolyással volt, hogy következményeiben kihatott a nemzet legközelebbi jövőjére, melytől az ozmánokhoz való viszonya elválaszthatlan volt. Pártszenvedély, irigység, bizalmatlanság stb. voltak ezen szomorú időszak jellegei, melyben csak elvétele lehetett egy hazafira találni, ki a maga érdekét a közjónak volt hajlandó alárendelni. A zavart még jobban fokozta László királynak 1457. november havában bekövetkezett váratlan halála, melynek csak Hunyady Mátyás királylyá választása vetett véget.

Természetes, hogy ilyen körülmények között Magyarország legkevésbé volt azon helyzetben, hogy a háborút saját erejéből megújíthatta volna; s ez felette szerencsés körülmény lőn Mohamedre nézve, ki időközben nemcsak felüdült sebeiből, hanem új meg új tervekkel foglalkozott, melyeknek kivitelével nem késett sokáig.

Brankovics György, Szerbia vén despotája, ki életének utolsó éveiben sem szünt meg Hunyadyt és családját üldözni, elég meggondolatlan volt annak ellenségevel Cilley gróffal szövetségzni; minek következtében a Hunyadyház hívei által megtámadtatván, Nándorfehérvárott tartózkodása alkalmával nemcsak elleneinek fogságába került, melyből csak egy megalázó szerződés elfogadása után bocsájtaték szabadon, hanem a küzdelemben kapott nehéz sebei következtében nemso-

kára megszabadulása után 1457. deczemberben meghalózott.

Halála után Szerbia a legféktelenebb anarchia színhelyévé lőn, melyben gyermek szülőjét, testvér a testvért gyilkolta, nyiltan és titokban; s hol a fejedelmi család maga a legveszedelmesebb példáját mutatta a gyűlölet és kegyetlenségnek, mi az erkölceiben már a szakadatlan háborúk és következményei által amúgy is nehéz próbára tett népnél nem maradhatott benyomás nélkül. A despota három fia közül Gergely és István még II. Murad által megfosztattak szemük világától: ezek közül Iréne az özvegy fejedelemnő az idősb Gergelyre kívánta ruházni a fejedelemséget, melyet ugyan férje végső akarata szerint neki kellett volna kormányozni, de mire kivált ily nehéz időkben nem is lehetett gondolni. Anyjának ezen tervét megakadályozandó, a legifjabb Lázár titkon a fejedelemnő és fivérei ellen összeesküdött, minek következtében a két sokat hányatott világtalan herczeg kénytelen volt hazáját elhagyni. István elején Albániában pihent meg, de nemsokára az ozmánok támadása tovább űzte. Innen Olaszországba menekült, hol mint látszik, nyugodtan fejezte be életét. Gergely, ki a szultánnál keresett menedéket, attól kegyesen fogadtatott, s gazdag évdíjjal láttatott el, hogy szükség esetében kéznél legyen. Iréne pedig nemsokára két idősb fiának távozása után Lázártól megmérgeztetett; de ki viszont nem sokáig élvezte undorító tettének gyümölcseit, mert már a következő 1458. év elején meghalt.

Igy végződött Brankovics György háza, beszenyyezve vérrel és árulással, s ha a szerencsétlen országra még ezentúl bekövetkezett csapásokat tekintjük, úgy fogjuk találni, hogy azok mind természetes következményei voltak despotái bűneinek, kik sem hűséget sem igazságot nem ismertek s annak lőnek szolgálivá, kit a pillanat szerencséje felemelt.

Brankovics György fiainak halála után elég saját-szerűen, — a pápa Szerbiát mint megürült hűbért magának követelte, sőt legátusa által formászerűen el is foglalta; daczára a nép és a magyarok tiltakozásának, kik ebben Magyarország királyi jogainak megsértését látták, minthogy Szerbia már korábban magyar hűbért

képezett. Mátyás király, ki előbb úgy látszik tájékozni kívánta magát a pártok és érdekek iránt, a pápa ezen jogtalan követelése ellen nem tiltakozott elég határozottan. Ellenben Bosznia királya Tomassevics István és neje Brankovics Ilona több joggal tartván számot Szerbiára, azt mint jogosan illető örökséget követelték a magyar rendektől. Mátyás, hűbérúri jogainak fentartása és elismerése mellett, csakugyan a boszniai királyi pártra ruházta Szerbia fejedelemségét; mi által nemcsak a pápa igényeinek tarthatatlanságát akarta kimutatni, hanem egyzersmind alkalmat szolgáltatott a népnek az újból fenyegető ozmán veszedelem ellen a kellő védelemről gondoskodni.

Ezen veszedelem nem is késett sokáig. Mert mihelyt Mohamed a nándorfehérvári vereséget kipihente, 1458. nyáron benyomult Szerbiába, mely Bosniától csak csekély segítségre számíthatott s melynek megfogyott és elszegényedett lakossága nem vala képes a harcztot egyedül felvenni. Tomassevics István, valószínűleg hogy Bosniát megmentse, árulóvá lőn Szerbia népén, s Szendrő várát majdnem ellentállás nélkül az ellenség kezébe adta. Szendrő példáját követték a többi városok és erősségek s miután nagyobb ellentállásra a szultán sehol sem talált, hamar urává lőn az egész tartománynak, mely 1459-től fogva teljesen elvesztette önállóságát s ozmán tartományyá lőn, ozmán törvények szerint kormányoztatott s kivetközve nemzetiségéből, több századon át egészen eltűnik a történelemből. Brankovics nemzetsége Szerbia függetlenségével majdnem nyomtalanul elenyészik az események folyamában. Lázár özvegye leányaival elején Magyarországon, majd Bosniában tartózkodott, míg végre egészen átköltözék Olaszországba, hol 1474-ben egy kolostorban végezte be életét.

Mohamed, hogy Szerbiát teljesen megtörje s minden időkre megbénítsa, népességének nagyobb részétől megfosztá. Több mint 200,000 szerb hurczoltaték ki hazájából, kik részint a hadseregbe osztattak, részint gyaratmosokként a birodalom távolabb fekvő részeiben megtelepítették, vagy pedig mint rabszolgák eladattak; míg helyöket Kis-Ázsiából átültetett ozmánok foglalták el, kik vallás és erkölcs tekintetében is megsemmisítőleg hatottak a szerencsétlen országra.

A következő időben Mohamedet, kinek Hunyady János halála óta újból zászlójához szegődött a szerencse, Albániában találjuk Castriota György és a vele szorosán szövetséget kötött Velence ellen; majd Albániának részletes elfoglalása után Görögországban, hol a byzanci despotákat legyőzte, az atheni hercegséget megszüntette s végül egész Görögországot ozmán tartománnyá tette. Az 1470. évben megtöri a velenceiek hatalmát az Aegei tengeren s Negroponte vagy Euboea elfoglalásával nemcsak gazdagította, hanem egyszersmind erősbitette is birodalmát.

Castriota György, kit 1449-iki háborúiban hagyttunk el II. Muraddal, kinek sikerült ugyan Albánia egyik fontos erősségét Svetigradot hatalmába ejteni, de a ki ezúttal hasztalan igyekezett Krója birtokába jutni, azóta kevés megszakítással folytatta háborúit az ozmánokkal, s habár, kivált Konstantinápoly bukása óta, nem volt képes — döntő győzelmeket vívni, — annyit mégis elért, hogy hazájának legalább részben visszaadta régi függetlenségét. De ezen eredmény felette kétes tartamú volt, mert mihelyt Mohamed 1456-iki szerencsétlenségéből felüdült, s még inkább midőn 1459-ben Szerbiát az ozmán birodalomba bekebelezte, kétségtelen volt, hogy fegyvereit újból és még nagyobb nyomatékka, mint eddig, Albánia ellen fogja fordítani. Mohamednek azonban nem csupán fegyverei, hanem az árulók tették most a legnagyobb szolgálatokat. A Dibrából származott Mózes, Castriotának és családjának régóta ellensége, elcsábítva a szultán pénzétől és ígéretei által, nemcsak ellenségét, hanem hazáját is elárulta. Mózes, ki most nemcsak kalauz, hanem törzsével együtt szövetségese is lett az ozmánoknak, mindenütt ott volt, hol Albánia függetlenségének megsemmisítéséről szó volt. Castriota, ki miként Hunyady folytonosan részvétnyilatkozatát és ígéreteit vette a nyugati keresztény fejedelmeknek s ki ennek reményében a legnagyobb erőfeszítéseket tette a harcz tovább folytatására, végre épp úgy csalódék, mint Hunyady, mert III. Calixtus pápának egy 5000 aranyból álló pénzsegélyén s néhány száz főből álló nápolyi csapatán kívül misem érkezett, mi nagyobb segítségére lett volna.

De a nagy férfiú hazaszeretete és lángelméje minden akadályokkal most is bátran megküzdött. Egymaga az aránytalan harcban megtizedelt seregével, daczolva az árulással, oly győzelmeket tudott felmutatni, hogy végre Mohamed megsokalva az áldozatokat, melyekbe az éveken át folytatott háború került, békét ajánlott Castriotának.

Kimerülve és megfogyva a hős szívesen fogadta a szultán békeajánlatát s 1461-ben megpihent a hosszú küzdelem után. A békében Mohamed elismerte Castriotát mint Albániának korlátlan urát és fejedelmét, ellenben kiköté: hogy az ozmán kereskedők szabadon folytathassák üzleteiket Albániában, a fejedelem védelme alatt.

Kétségtelen, hogy Albánia ezúttal Castriota vitézségének és bölcsességének köszönhette fennmaradását az államok sorában.

Azonban a béke, mely ekként létrejött, nem volt tartós. II. Pius pápa bullái és követei által még egyszer mozgásba hozta a nyugatot s könnyen megfogható, hogy ezen alkalommal Castriota, ki a kereszténység bajnokának nevezteték, nem maradhatott tétlenül. Már 1463-ban benyomultak seregei Thessália és Makedonia termékeny síkságaiba s gazdag zsákmánnyal tértek vissza. Seremet bég, kit Mohamed alig 15.000 emberrel Albániába küldött, Castriota által Ochrida mellett teljes vereséget szenvedett. Utóda Balabán pasa sem volt szerencsésebb, s 1464-ben Albánia újabb győzelmeinek közepette azon ponton állott, hogy, ha a nyugatról ígért segélyhadak, — melyek élén maga II. Pius pápa személyesen akart Albániába jönni — valóban megérkeznek, Mohamed oly helyzetbe jut, mely minden eddigi győzelmeinek sikerét kétséssé teendi. — De a segély most sem érkezett meg; II. Pius készülődései közepette meghalt s utóda II. Pál pénzt ígért és küldött ugyan, de a keresztes hadat megindítani nem birta.

Időközben Mohamed, ki az utolsó két éven át másfelé volt elfoglalva — felkészült, hogy seregeinek vereségét megboszulja, s Albániát, mely a kedvező és előnyös békét mindenesetre gondatlanul megszegte, megfenyítse. Roppant hada több mint 200.000 emberből állott; s úgy látszék, hogy ha a keresztények nem siet-

nek az annyiszor kilátásba helyezett segélylyel — Albánia, daczára eddigi győzelmeinek — veszve van.

Igy állottak az ügyek 1466. elején, midőn Castriota György elhagyta Albániát s Olaszországba ment, hogy az ígért és oly nagyon szükséges segélyt személyesen szorgalmazza. Távolléte alatt a szövetséges Velence vállalta magára Albánia és különösen Krója védelmét, melyet a velence albániai proveditore vagy helytartó Contarini nevében az ügyes és vitéz Perducci vezetett. Castriota személyes megjelenésének sem volt különös sikere s minden, mit elnyerni tudott, egy kis pénzsegély volt. Igy tért vissza hazájába, melybe időközben már bevonult az ellenség.

A szultán Krója alatt ütötte fel táborát, melyet azonnal kemény ostrom alá vett. De a vitéz őrség minden támadásait szerencsésen visszaverte s Castriota, ki Krója falain kívül megkezdé hadműveleteit az ostromló ozmánok ellen, csakhamar oly előnyöket vívott ki azok fölött, hogy Mohamed jobbnak látta seregének egy részével Albániából kivonulni, úgy mindazonáltal, hogy Krója előtt hagyta Balabán pasát azon parancssal, hogy az ostromot folytassa, s bármi úton az erősség birtokába igyekezzék jutni. Ezen célra mintegy 80 ezer embert hagyott hátra. De Balabán pasa sem volt szerencsésebb uránál, s miután egy, Castriotával vívott döntő és véres harczban maga is elesett, a fejetlen had nagy rendetlenségben és roppant veszteségek után kénytelen volt Albániát minden eredmény nélkül elhagyni. Igy végződött Mohamed 1466 iki hadjárata Albániában, mely oly nagy zajjal indúlt meg, s oly megszégyenítő vereséggel végződött.

De Albánia halhatatlan hőse is közeledék dicső pályájának végéhez. Az 1466. végén az ozmánok Durazzo és Elbassán városokat fenyegették, melyek a tenger felől kulcsaiként voltak tekinthetők Albániának. Velence, Albániának ezen természetes és minden körülmények között leghűbb szövetségese, segélyre kérte fel Castriotát, ki nem késett a fenyegetett helyek felszabadítására sietni; de útközben Alessioban erős parti láz lepte meg, mely néhány nap alatt véget vetett életének, 1467. január havában, életének 64. évében. Vele sirba szállt

Albánia nemtője s az egyenetlenség és pártszenvedély csakhamar megbénította a nép minden tevékenységét s a szerencsétlen ország teljes leigázása már csak idő kérdése volt.

Castriota, e nagy bajnoka a szabadságnak és vallásnak, sok tekintetben Hunyady képmásának tekinthető s valóban, épp oly kíváncsatos mint hálás és érdekes vállalat volna, ha e két nagy férfiúnak méltó Plutarchja akadna, ki erőneik és tetteik összehasonlításából élettörténetüket megírná. A nagy férfiú halálos ágyán kérte Velenczét, kiskorú fiát Jánost és szegény hazáját megvédeni. Azonban a körülmények csak részben engedték meg utolsó kívánságának teljesülését.¹⁾ Családja és népének jobb része nemsokára kénytelen volt — hazájától megválni s a vendégszerető Olaszországban keresni új hazát; hol Castriota György utódai Nápoly egyik hercegi családjában máig fenntartották magukat; valamint azon albániai menekültek utódjai is, kik az ozmán igtól szabadulni akarván, Délolaszországban és Siciliában máig virágzó s régi nyelvüket és szokásaikat híven megőrző gyarmatokat képeznek.

A vendégszerető Olaszország ezen menekültekben mindenesetre hálásabb alattvalókat nyert mint Magyarország, mely az ozmánok elől menekülő szerbek befogadása által oly terhet vállalt magára, mely kivált az újabb korban valódi fekélylyé nőtte ki magát ezen birodalom államtestében.

---

¹⁾ Hogy a férfias vitézséget még a nyers ozmán harczősok is tudták becsülni, bizonyítja azon körülmény, hogy az ozmánok utóbb kegyeletes közszemlének tették ki Castriota maradványait, melyből kiki szerencsének tartotta egy erekljét magával vihetni. Maga Mohamed is osztozott ezen kegyeletben.

TIZENHARMADIK FEJEZET.

Bosnia belállapota és végleges meghódítása. — Az utolsó bosna király. — Hercegovina és Montenegro elfoglalása. — Mátyás király Bosniában. — Jaicza megvétele. — A hadjárat szerencsétlen vége. — Mohamed oláhországi hadjárata. — Wlád vajda. — Görögország meghódítása. — A mantuai zsinat. — Mátyás viszonya III. Frigyes császárhoz. — Háború Velenczével. — Negroponte elfoglalása. — Béke Mohamed és Velence között. — Trapezunt meghódítása. — Dávid császár. — Az örmények veresége.

Szerbia végleges leigázása óta a szomszédos és sok tekintetben vele egyenlő Bosnia meghódítása már csak idő kérdése lehetett. Mindazonáltal talán még tovább fentarthatta volna magát, ha különösen két körülmény nem gyakorol Mohamed elhatározására lényeges befolyást. Tomassevics István és neje ugyanis a megürült szerb fejedelemséget jogszerű örökségüknek tekintették; de mint-hogy saját erejükből ezen jogukat érvényesíteni nem bírták, a magyar királyhoz mint Bosnia hűbérurához fordultak. Láttuk, miként Mátyás Szendrő átadásával nemcsak fensőségi jogát gyakorolta, hanem egyszersmind a bosniai királyt védelmébe fogadta. Ez által természetesen azon gyanúja kelteték fel Mohamednek, hogy a magyar király Szerbia után Bosniát mintegy előfalát kívánja tekinteni Magyarországnak, s mint ilyen idővel egészen magának megszerezni.

Ez azonban nem feküdt a szultán érdekében, ki semmi körülmények között sem hagyott fel Magyarországra vonatkozó terveivel, s ki csak az alkalomra várt, hogy ellenséges indulatainak a magyarok iránt új bizonyítékát adja.

A másik okot, mely Mohamed beavatkozását Bosnia belügyeibe minél sürgösbé tévé: a pápai hatalmaskodá-

sok következtében megindult vallási mozgalom képezte, melynek terjeszkedése nemcsak magára az országra, hanem a szomszéd ozmán tartományok lakosságára is nem kis veszélyeket rejtett magában. Mert Bosnia nemcsak politikailag, hanem vallási tekintetben is épp oly zilált és szomorú képét nyújtá az egyenlenségeknek és pártszenvédelmeknek, mint egykor Byzancz, mely ezen államok nem irigylendő mintájának vala tekinthető. Apa és testvérgyilkosság a trón birtokáért itt is épp oly szomorú mint gyakori jelenségek voltak. Ehez járult, hogy a nyugati keresztény egyház tagjai újabban mindenképpen a pápa fensősége alá igyekeztek jutni, mi természetesen épp úgy a római pénznek mint azon szép igéknek következménye volt, melyekkel Róma sohasem fősvénykedett.

Vallási türelmetlenség, üldözés, kegyetlenkedés tehát napirenden voltak, s a római párt ellenségei, kik magukat az egyedüli tisztáknak tartották s azért katharénusoknak¹⁾ nevezték, nem rettentek vissza semmiféle eszköztől sem, ha általa a gyűlölt katolikusoknak ártalmára lehettek.

Az így önmagában meghasonlott, politikai egység nélküli állam nem képezhetett legyőzhetlen akadályokat olyan hódítóval szemben, milyen II. Mohamed volt. Mihelyt tehát birodalmának egyéb részeiben béke uralkodott, a szultán azonnal hozzálátott Boszniához, melynek felekezeti pártjai két tábort képeztek. István király, ki egyik pártban sem bizhatott, s kiben viszont egyik párt sem bízott, legjobban szerette volna újból Mohamed kegyét megnyerni; de a kit már eddig is többször elárulván, ezúttal is megengesztelni csak kevés reménye lehete. Nem maradt tehát más hátra, mint ismét a nyugati fejedelmekhez és különösen a pápához fordulni.

Mielőtt Mohamed Bosnia megtámadására indult, szokás szerint egy követet küldött a fenyegetett fejedlemhez, ki által azt hűtlenségére emlékeztetvén, felszólítá országát minden ellentállás nélkül átadni valódi és jogos tulajdonosának, a szultánnak. István, ki a pápai segélyre bizton számított, s kinek kincstára jól meg volt töltve,

¹⁾ A nép nyelvén közönségesen patarenusok.

büszkén és elutasítólag bocsájtá el magától Mohamed követét, mi a vihar kitörését csak siettette. Alig intézte el tehát Mohamed az éppen akkor felmerült oláh viszályt, midőn parancsot adott, hogy a következő 1463. tavasz elején serege Drinápoly alá gyülekezzen. A sereg 150 ezer emberből állott, s míg Mahmud nagyvezir az előhadat vezette, maga a szultán a derékhadból az egész hadjárat főparancsnoka volt. A sereg minden akadály nélkül bevonult Bosniába: István, ki az ígért külsegély elmaradása fölött teljesen elvesztette fejét és bátorságát, kincseivel elején Babicza, utóbb Jaicza, majd Klucs várába menekült, de midőn ezen, részben hozzáférhetlen erősségek majdnem védelem nélkül egymásután megadták magukat, a szerencsétlen fejedelem sem kerülhette ki sorsát és Mohamed fogságába került.

Az ország legfontosabb erősségeinek példáját követték a többi várak és városok, s minthogy ellentállásról szó sem volt többé, Mohamed az egész, könnyű szerével elfoglalt országot formaszerűen birtokába vette s közvetlen tartományai közé sorolta. A szerencsétlen lakosok három csoportra osztattak; a közönséges szolganépre, mely a helységekben meghagyatott, hogy a földet művelje s a szultánnak adózzék; a másik zsákmányként szétosztaték a birodalom nagyjai között, míg a harmadik a régi nemesség parancsot kapott családjával együtt Konstantinápolyba átköltözni. Összesen több mint 100 ezer lélek mindkét nemből hurczoltaték így ki az országból s 30 ezer bosna ifjú osztaték be a janicsárok hadába. Mímert bég, Bosnia első ozmán helytartója az összes közigazgatást ozmán törvények szerint rendezte; a templomokat tömegesen átalakította mecsetekké, egy szóval a keresztény országból rövid idő alatt ozmán tartományt csinált.

Hasonló sors érte a szomszéd Herczegowinát és Montenegrot; amannak fejedelme Kozacsics István, emennek Pawlovics János, az ozmánok közeledésének hírére elzárták a hegyi átjárókat és szorosokat, melyek országukba vezettek s mindenképpen erőlködének az ellenséget távol tartani. De végre kénytelenek voltak a túlnyomó erőnek engedni, s tartományaik ozmán kezekbe kerültek, míg maguk életükkel lakoltak hazájuk védelméért.

Mielőtt Mohamed győzedelmes seregével Bosniából kivonult, maga elé vezetteté Bosnia utolsó tényleges királyát, Tomassevics Istvánt, kit Mahmud nagyvezir diadalmasan hurczolt végig lánczokban saját országán. István azon okmánnyal kezében, melyre maga Mohamed hűséget és barátságot ígért, lépett a szultán elé; ki a felmutatott okmányra csak azon megjegyzést tevő, hogy azt legelőször maga István szegte meg. Azután dorgáló szemrehányásokat tett az életeért remegő fejedelemnek, hogy roppant kincsei segedelmével sem birta magát jobban megvédeni, mire egy adott jelre a szerencsétlen megragadtatván kíséretével együtt kivégeztetett.

István édes anyja és neje Brankovics Ilona elején Ragusában kerestek menhelyet, majd utóbb Olaszországba költöztek, hol II. Pál pápa által, ki eltartásukra megfelelő évdíjat rendelt, szívesen fogadtattak. Az agg királyné még 15 évig élte túl hazájának és családjának szerencsétlenségét, s midőn 1478-ban meghalálozott, a bosna koronát végrendeletileg a pápának hagyományozta, oly kikötéssel mindazonáltal, hogy ifjabb fia Zsigmond és leánya Katalin visszanyerik elvesztett örökségi jogaikat, ha az izlámról, melyre időközben áttértek, lemondanak s visszatérnek a katolikus egyház kebelébe.

II. Pál utódja, IV. Sixtus pápa alig foglalta el szent Péter székét, midőn nagy buzgalommal felkarolta a keresztieshad eszméjét s az európai udvarokat egymásután felkereste megbizottjai által. De fáradozásai nem vezettek a kívánt célhoz, mert Velenczén és a magyar királyon kívül egyik uralkodó sem látszott komolyan hajlandónak a tervezett kereszties háborúban részt venni.

Mátyás magyar király lőn most a keresztények egyedüli reménye, s a vitéz és vallásos érzelmű fejedelem nem is késett ezen várakozásnak eleget tenni. Alig vonúlt ki tehát Mohamed az elfoglalt országból, midőn serege még ugyancsak 1463. szeptember végén a király személyes vezérlete alatt, átkelvén a Száván benyomúlt Bosniába. A tartomány még meglevő keresztény lakossága, mely az ozmánok kiméletlen és kegyetlen kormányával amúgy sem volt megelégedve, örömmel fogadta a magyarokat s Mátyás majdnem akadály nélkül eljutott Jaicza falai alá. A város sietett a királynak megnyitni

kapuit, azonban a fellegvár majdnem három hóig ellentállott minden támadásnak, mig nem deczember közepén élelem hiánya miatt kénytelen volt magát megadni. Mátyás a fogságába került őrséget részint seregébe osztotta be, részint mint hadifoglyokat Magyarországra küldé. Az utóbbiak közt volt Jaicza parancsnoka, Haszán bég is.

Valószínű, hogy Mátyás hadjáratát továbbra is kiterjeszti, ha az időközben beállott kemény tél és az ezzel járó ezer akadály visszavonulásra nem kényszeríti. Mielőtt azonban seregének egy részével Bosniát elhagyná, mint annak hűbérura és királya a Herczegowinát László vajdának adományozta, magát pedig a visszafoglalt tartományt Zápolya Imre kormányzására bizta.

Mátyás győzelmének híre mindenütt nagy örömet és új reményeket keltett. A pápa szerencsét kívánván a királynak győzelméhez, egyszersmind segélyt helyezett kilátásba, s új bullák által óhajtott hatni a keresztény uralkodókra. De ezen örökös ígéretek legnagyobb része épp oly kevésbé ment teljesülésbe, mint az elébbiek s Mátyás, ki a pápához intézett leveleiben eleven színekkel festette a veszély nagyságát, mely kelet felől egész Európát fenyegeti, majdnem ezentúl is csak magára és segélyforrásaira volt utalva. Egyedül Velence ígérte támogatni vállalataiban s kötelezte magát hadi czélokra évenként 60,000 arannyal növelni a király kincstárát, mely összegről 40,000 arany azonnal le is fizettetett.

Alig vette hírét Mohamed Jaicza elfoglalásának s Mátyás győzelmeinek Bosniában, midőn rendkívüli felindulás között megparancsolta Mahmud nagyvezirnek, hogy Bosniát és az elvesztett erősségeket minden áron siesen visszaszerezni. Egyszersmind intézkedett, hogy egy erős sereg mielőbb meginduljon Bosnia ellen.

A következő 1464. nyár elején Mohamed már ostrom alá vette Jaiczát, melynek magyar helyőrsége azonban bámulatos vitézséget tanusított s a szultán minden kísérleteit a vár elfoglalására meghiúsította. Az ostrom már hetek óta tartott; a helyszínén öntött óriási ágyúk és egyéb ostromszerek már erősen megrongálták a szorongatott vár falait, de az őrség még mindig egyenlő elszántsággal verte vissza az ellenség támadásait. Mátyás, ki

Jaicza ostromáról és Mohamed betöréséről Bosniába elég korán értesült, mindent megtett, mi tehetségében állott. De csak rendkívüli erőfeszítések között tudott egy 10,000 főből álló sereget hadképessé tenni, melylyel sietett Jaicza felszabadítására. Azonban még a király megérkezése előtt Zápolya Imre mintegy két ezredből álló csapatával közeledett Jaiczához. Mohamed, ki a magyar király hadseregének száma iránt tájékozva éppen nem volt, alig vette ennek hírért, midőn gyorsan felhagyott az ostrommal s ágyúinak és ostromeszközeinek hátrahagyásával gyorsan kivonult Bosniából.

A felmentett Jaicza örömkialtásokkal fogadta felszabadítóit s Bosnia, miként látszott, erősebben csatoltaték Magyarországhoz mint előbb. Azonban ez csak látszat vala, és senkisé is viselteték kevesebb reményekkel ezen tartomány birtoka iránt, mint maga Mátyás, kinek korlátolt segélyforrásai már a legközelebbi idők veszedelmével sem valának elégségesek megmérkőzni. Zápolya Imre, a gazdag bányáiról híres Sreberniket ostromolta, míg Mátyás a Száva mentében táborozott, midőn híre érkezett, hogy a nagyvezir útban van 40,000 emberrel felszabadítására. A kemény tél, a kiállott sanyargatások, a rossz utak és különösen a hiányzó élelmi szerek annyira elcsüggesztették a magyar sereget, hogy Mátyás nem tartá tanácsosnak a nagyvezirrel megütközni s parancsot adott a visszavonulásra . . . A nagy remények között bevonult had kinyomulása azonban valódi futássá változott, midőn az ozmánok gyors közeledésének híre futamodott, úgy, hogy Mátyásnak alig sikerült megrettent hadát a Száván keresztül vezetni.

Igy végződött Mátyás második hadjárata Bosniában, különösen a keresztény világ szűkkeblősége és részvétlensége következtében. Mátyás visszavonulása után az ozmánok gyorsan uraivá lettek ismét az országnak s csak a Száva vidéke maradt még névleges birtokában a magyaroknak. Ujlaky Miklós, erdélyi vajda, Mátyástól ezen alkalommal nyerte a bosna királyi címet; nemcsak jutalom, hanem valószínűleg azon remény fejében, hogy a hatalmas főúr mindent el fog követni saját erejéből, hogy fényes címéhez minél több földet szerezzen meg királyságából; mi nem csupán Magyarországtól

nak, hanem az összes keresztény világnak javára szolgál.

Mielőtt Mohamed további hódításairól szólnánk, szükséges azon eseményekről is megemlékezni, melyek időszerűségüknél fogva Szerbia, Bosnia és Albánia meghódításával többé-kevésbé összeesnek. Ezen események kiválóan Oláhországra vonatkoznak.

Oláhország fejedelme, vagy hóhérja és sárkánya, miként alattvalóitól Wlad vagy Drákul vajda nevezteték, már több mint husz év óta szennyezé be hazájának fejedelmi székét s zsarnoki önkény és örült kegyetlenség tekintetében túltett valamennyi ázsiai vérengzón. Országában valódi szörnyként garázdálkodott, a szomszéd Erdélyt gyakori rablásaival és pusztításaival sanyargatta; s misem jellemzi azon idők feneketlen süllyedését erkölcs és politikai értelem tekintetében inkább, mint azon körülmény, hogy ily örült vérengző évtizedeken át bitorolhatta a fejedelmi hatalmat népe és szomszédjai kárára; kiknek azt erőszakkal lerázni vagy visszatörlni sem értelmük, sem bátorságuk nem volt.

Mohamed, ki hűbéresének garázdálkodásait jól ismerte, mindazonáltal semmit sem tett annak megakadályozására mindaddig, míg Wlad szokott adóját pontosan megfizette.

Láttuk, hogy az ozmán terjeszkedési politika sohasem idegenkedett a pusztítás eszközeitől, melyek megválasztásában épp oly kevésbé volt tartózkodó. A vajda, kinek a jövő iránt mégis némi aggályai lehettek s ki megmagyarázható okokból szerette volna lerázni a terhes ozmán fensőséget, Mátyás királyhoz fordult, kinek a közös ellenség legyőztetésében hathatósan segédkezni ígérkezett. A magyar király, ki egy alkalmat sem akart elszalasztani, mely által a gyűlölt szomszédnak ártalmára lehetett, Wlad ajánlatát elfogadta. De még mielőtt ezen megegyezésnek gyakorlati haszna mutatkozott volna, Mohamed, ki a vajda szándokairól értesülve volt, felkészült Oláhország ellen, s miután nem sikerült a ravasz vajdát csel által hatalmába keríteni, mint ezt tervezte, tehát sietett őt országában fölkeresni.

Wlad, a szultán támadását megelőzendő, számos haddal becsapott Bolgárországba s mindent tűzzel vassal

pusztított; s midőn ismét visszament a Dunán, állítólag 25.000 ozmán foglyot és roppant zsákmányt vitt magával.

Ennek hire nemcsak új haragra gyulasztá Mohamedet, hanem sietteté az előkészületeket is az oláhországi hadjáratra. — Már 1462. tavaszán akadálytalanul egész Ibrahim (ma Braila) alá hatottak fel az ozmán hajók a Dunán, míg a szárazföldi sereg, mely 150.000, görög írók szerint pedig még több harczosból állott, elhagyta Philippopolis melletti gyülekező helyét s közeledett az Al-Dunához, melyen nyár derekán szerencsésen át is kelt. Wlad, kinek alig állott 10.000 ember rendelkezésére, erős fedett állásban várta be az ozmánokat; megelőzőleg azonban a lakosság nagyobb részét a Kárpát lejtőinek nehezen hozzáférhető őserdőiben helyezte biztonságba.

Mohamed, ki a néptelen pusztát országot egész Tirogowistig, az akkori fővárosig bejárta, sehol sem akadt az ellenség nagyobb tömegére; mert Wlad, miután meggyőződött, hogy Mátyás királytól az idő rövideége miatt sem számíthat segílyre, inkább a védelmi, mint támadó harcz által kívánt az ellenségnek ártani. Csak egyszer merészkedett az éj közepette az ozmánok táborát megrohanni; de ezen alkalommal is kénytelen volt jelentékeny veszteséggel visszahúzódní.

Igy folyt az eredménytelen harcz hetekig, miközben Mohamed, kivált a közeledő ősztől tartva, mely Oláhország utait járhatlanná teszi, lemondott azon dicsőségről, Oláhországot személyesen megfenyíteni. S miután Ali bégre bizta az ország kormányzását s rendelkezésére seregének nagyobb részét visszahagyta, hogy szükség esetében Wlad öcscsét, Radult helyezze a fejedelmi székbe, — visszament a Dunán s Drinápolyba sietett, hogy magát újabb és nehezebb vállalatokra előkészítse. — Wlad még egy ideig folytatta szenvedélyes ellentállását, de majd maga is belátta, hogy ezen úton országát visszanyerni nem bírja s azért minden áron igyekezett a szultánt megengesztelni.

„Hatalmas uralkodója az ozmánoknak“, — így szól Wlad 1462. november havában a szultánhoz intézett levelében, — „én János, Oláhország vajdája, a te rab-szolgád, alázattal bocsánatot kérek tőled azért, a mit ellened és országod ellen elkövettem; könyörüljön a te

kegyelmed rajtam s engedd meg, hogy követeket küldhessek hozzád. Én a legpontosabban ismerem Erdélyt és Magyarországot; s ha a te hatalmadnak úgy tetszenék — engeszteléséül elkövetett bűneimnek, — egész Erdélyországot kezedbe adhatnám; s ha ez egyszer hatalmadban van, Magyarországot könnyen meghódíthatod. Követeim erről körülményesebben fognának értesíteni. Egész életemen át hű rabszolgád fogok maradni.“ stb.

Ezen levél azonban, úgy látszik, nem jutott el a szultánhoz, mert magyar kémek által felfogtatván, Budára küldetett, hol Mátyás könnyű szerével meggyőződhetett a vajda becstelenítő és áruló törekvéseiről. Wlad minden oldalról szoríttatván s miután a nép nagyobb része Radul pártjára állott, megfosztva minden segélytől, röviddel fönnebbi levele után magyar területre menekült. Mátyás a levél alapján a vajdát elfogtatván, szigorú őrizet alá helyezte, melyből csak tizenöt év múlva, 1477-ben szabadult ki, hogy országát újból két évig sanyargathassa, mignem utóbb saját szolgálai által agyonveretett.

Oláhország ezentúl is ozmán adófizető tartomány maradt, mignem az események fejlődése következtében még névleges önállóságát is elvesztette, miről később szólni fogunk.

Görögország viszonya az ozmán birodalomhoz II. Murad halála óta, de kivált Konstantinápoly elfoglalása után nagyon megváltozott. A Peloponnesusban még tengő byzanci despoták, az utolsó Konstantin fivérei nem bírtak ugyan az ily válságos időkben szükséges tapasztalattal és erélyességgel, de igenis nagy mértékben mindazon hibákkal, melyek a Paleologok házáat oly kétes nevezetességre emelték: hűtlenek és zsarnokok a gyengék irányában, míg a hatalom szolgálivá tette. Mohamed, ki Görögország fontosságát összes birodalmának politikai biztonsága tekintetéből jól ismerte, nem késhetett tovább birodalmát ezen részről biztosítani, és pedig annyival kevésbé, mert jól tudta, hogy a despoták nemcsak Velencze, de mindenkinek szolgálatára készek valának, kik őket az ozmánok ellen megvédeni képesek vagy hajlandók voltak. Görögország meghódítása tehát politikai szükség volt, mert mindaddig, míg a nyugati keresztények, de kivált a déleuropai tengeri államok Görögországot politikai

támaszként használták fel az ozmán uralom ellen, ez veszélyes és fenyegető szomszédságot képezett.

Mohamed uralkodásának kezdetétől fogva majdnem szakadatlanul el vala foglalva majd Ázsiában, majd Albánia, Szerbia, Bosnia és Oláhország ellen úgy, hogy görögországi hadjáratát mindig kénytelen volt elodáztatni, vagy ha időről időre betörték is seregei, ennek tartós következménye nem volt.

De Szerbia végleges meghódítása óta s különösen mióta 1458 ban Korinth, Patras stb. az ozmánok kezébe estek, Görögország sorsa is el vala döntve; s habár a despoták még ezúttal is meg tudták menteni örökségüknek legalább egy kis törelékét, az idő mégis közel vala, mely a Paleolog-házat legvégső birtokaiból is kiszorította. A pápa, hasonló érvektől vezéreltetve, mint annak idején Konstantinápoly irányában, mindent megtett, hogy a despoták védelmi képességét fokozza; pénz és ígéretek itt is oly fontos szerepet játszottak, mint máshol. Kivált a pénz segélyével sikerült is Tamás despotának az ozmánokat 1459 ben legtöbb állásaikból kiszorítani, mit olasz és francia zsoldosok segítségével eszközölt. Győzelmének hírére azután a nyugati keresztények a pápa és kivált Bessarion bibornok erélyes közbenjárása folytán még egy kis segélycsapatot is hoztak össze, mely persze csak 400 emberből állott, de éppen jókor érkezett, hogy Tamást Patras elleni ostromában segíthette.

Mohamed 1460 ban személyesen megjelent Görögországban. Demeter despota, ki minden további vérontást eredménytelennek tartott, s ki nem bizván többé a nyugati hatalmasságok segélyében vagy jóakarátában sem, sietett a szultánnak meghódolni, ki szívesen fogadta és számára megfelelő évdíjat rendelt. Utóbb azonban, úgy látszik, elvesztette a nagyúr kegyét, mert 1471-ben egy drinápolyi kolostorban frater Dávid név alatt elhagyatva halt meg. Tamás ellenben tovább folytatta az ellentállást, melynek azonban az egész félszigetre végzetes kimene-tele lőn. Mert Mohamed alig hogy Demeter tartományát elfoglalta, Leontari ellen indúlt, mely a despota fővárosa volt s jól meg vala erősítve. Az ostrom mindazonáltal rövid volt, s miután az ozmánok rchammal megvették a várost, a szerencsétlen lakosság nagyobb része irgalom

nélkül lemészároltatott. Több mint 6000 halott borítá a vértől ázott földet.

Ezen kegyetlenség híre a legbátrabbak szívét is megtörte, s a legtöbb város sietett önkénytes hódolás által megelőzni a fenyegető veszedelmet; s Mohamed most csakhamar urává lőn a Peloponnesusnak, mely ozmán tartományyá tétetvén, ozmán közigazgatási alakot nyert.

Maga Tamás despota is, elhagyatva kétségbeesett népétől s miután harczosainak jobb része elvérzett a csatamezőkön, lemondott a további küzdelemről s Corfu-ba menekült, hogy onnan áthajózzék Olaszországba. Menekülése alkalmával Navarinból magával vitte szent András apostol fejét, hogy azzal a szent atyát megajándékozza. S valóban a nagyszerű erekleve megnyitá Tamás számára a nyugati kereszténység fejének erszényét, melyből gazdag évdíjat nyert s melyet 1465-ben bekövetkezett haláláig élvezett. Így végződött a Paleologok uralma s a biboros háznak tagjai szétszórva a világ minden tájaiban diestelenül enyésznek el a történelemben.

Ugyancsak a Peloponnesus meghódításával egy időben szűnt meg az athéni herczegség is, mely a frank uralom legrégibb maradványa volt Görögországban s mely egy fél század óta csak jelentéktelenségének köszönhette fennmaradását, ámbár Athen herczégei II. Muradtól 30 ezer arany évi adóval vásárolták meg ezt is, mi bizonyára nem csekély ár. Az Akropolis, annyi dicső emlékek által megörökítve, 1460 ban janicsárokból álló őrséget fogadott be, mely ettől fogva majd 400 évig az ázsiai barbárság egyik legfontosabb támasza lőn délen.

Mig az ozmánok a Peloponnesusban harczoltak, Velence, mely Görögország sorsa által legközelebből való érdekelve, az Aegei-tenger szigetein nemcsak hűbéreseit, hanem a rhodosi lovagokat is mindinkább előkészíté a háborúra. Naxos, Lemnos, Lesbos, Rhodos, Chios stb. részint velencei hűbérek voltak, részint azon keresztény lovagrend alatt állottak, mely egy időre az utóbbtól vette nevét, melyet a történelem folyamában többször kénytelen volt megváltoztatni. Ezen szigetekre az ozmánoknak nem kereskedelmi tekintetéből volt szükségük, hanem politikájuk parancsolta, hogy a tengereken ural-

kodó Velenczét nem csupán gyengítsék, hanem a mennyire lehetséges, kiszorítsák közvetlen szomszédságukból.

Mohamed 1462-ben 125 vitorlából álló hajórajt küldött Lesbos ellen, míg maga a sereg nagy részével a kis-ázsiai partokon folytatta útját s azon szoroson keresztül, mely ezen szigetet a szárazföldről elválasztja, nemsokára átkelt a szigetre. A város, mely jelentékeny erősségekkel és 20 ezer lélekből álló népességen kívül 5000 kipróbált olasz és spanyol vagy cataloniai zsoldossal birt, Miklós herczeg által — egyike azon apró zsarnokoknak, kik a még mindig virágzó görög szigetek fölött kényúri hatalmat gyakoroltak, — védelmeztetett; ki elején minden békés ajánlatát Mohamednek épp oly büszkén mint eszélytelenül visszautasította. Az ostrom 27 napig tartott s a népes és vagyonos várost rommá változtatta, midőn végre a herczeg alkudozásokba bocsájtkozott, majd röviddel utóbb személyesen adta át fővárosának kulcsait és lakosait az ellenségnek. Jutalom fejében a szultántól évdíjt nyert, melyet Konstantinápolyban lett volna elköltendő, de nemsokára, midőn Mohamed győzedelmes hadjáratából visszatért, a nyugtalan és hűtlen s azért veszedelmes férfiút megfojtatta.

Az 1462. év végén, tehát nemcsak Attika és a Peloponnesus, hanem az Aegei-szigetek nagyobb része meghódolt Mohamednek, ki immár elérkezettnek látta az időt Velence ellen fordítani győzedelmes fegyverét.

Mig Mohamed ezen nevezetes hadjáratához szükséges előkészüldésekkel volt elfoglalva, addig a nyugati keresztény világ, kivált II. Pius erélyes és fáradhatlan közreműködése folytán újból és ismételve védelmére kelt a keresztnek — hangzatos de üres ígéretekben. A keleti kérdés valamint napjainkban, már akkor uralkodott Európa valamennyi politikai kérdése fölött, pedig ezek száma kivált a mantuai zsinat óta nem volt csekély. A „res orientales“ miként a keleti kérdés akkori diplomatiái neve hangzott, mozgásban tartotta úgy Angliát, mint Spanyolországot, a Német birodalmat nem kevésbé mint Olaszországot, — s a jelenlegi érdekeltek közül — csupán Oroszország hiányzott azon gyülekezetből, mely a pápa elnöklete alatt a keleti keresztény népek védelméről és felszabadításáról tanácskozott, de a kikért erélye-

sen fegyvert ragadni egyik sem akart, mert a még máig megoldásra váró kérdés, mi történjék a keleti tartományokkal, ha csakugyan sikerülne az ozmánokat Európából kiűzni? négyszáz és annyi év előtt épp oly kényes természetű volt — mint ma.

II. Pius pápa, az egész mozgalom feje már 1459-ben egy általános zsinatot hirdetett Mantua városába s meghívta a keresztény államok koronás fejeit, kiváltképpen VII. Károly francia és Mátyás magyar királyokat, valamint III. Frigyes császárt, nemkülönben Velenczét stb. — A zsinat megnyílt s habár a meghívott uralkodók nem jelentek meg személyesen, megbízottjaik által mégis kifejeztették nagy részvétüket a szent atya törekvései iránt, s mint ez már magától értetődik: segélyt és támogatást ígértek; — melyeket azonban utóbb csak azért sem teljesíthetének, mert seregeikre és pénzükre egymás közti viszálykodásaikban nagyobb szükségük volt.

A mantuai zsinat két irányban bir kiváló érdekkal. Egyszer mert az itt tárgyalt keleti kérdés politikai természeténél fogva általános európai érdekűvé kezde lenni, mely ellen nem csupán fegyverrel, hanem a diplomatia eszközeivel is kellett harczolni; másodsor, mert a költségek előteremtése czéljából egy megadóztatási rendszer lépett életbe, mely azóta gyakran és sok helyütt többé-kevésbé szerencsés eredménynyel alkalmaztatott. A pénzkérdést a gyakorlati egyházfő olyképpen ajánlá megoldatni, miszerint egy általános jövedelmi adó kivetése által a papság tiszta jövedelmének tized, a világiak harminczad, végre a zsidók huszadrésznének befizetésére köteleztetnének, — egyelőre három évre. Ezen javaslat a gyülekezet által egyhangulag elfogadtatott. — Érdekes jelenet fejlődött az érdekes gyülekezetben különösen, midőn Mátyás magyar király követei méltó elkeseredéssel keltek ki III. Frigyes császár ellen, ki éppen akkor fenyegeti Magyarországot, midőn ez az összes kereszténység ellensége ellen készül s ki jogtalan és méltánytalan igényeivel nagyobb kárt okozott már is az igaz hit hívóinak — mint az ozmánok, kik ellen éppen a liga alakult. A követek felszólalását a gyülekezet tudomásúl vette s a császárnál közbenjárni igérkezett.

A hosszas, de azért kivált egyes jeleneteiben felette

érdekes zsinat, daczára II. Pius rendkívüli tevékenységének — eredménytelen maradt, mert a képviselt hatalmasságok egyike sem akarta magát a szövetségben a másikért vagy az összességért lekötöni; sőt maga a legjobban érdekelt Velence képviselői is visszahúzták magukat éppen azon pillanatban, midőn a segély és annak mennyiségének megszavazására került volna a sor. A zsinat tehát 1460. január havában minden gyakorlati eredmény nélkül feloszlott; s a reményeiben és várakozásaiban bizonyára legjobban csalatkozott pápa Bessarion és Carvajal bíbornokokat külön megbízatásokkal útnak indítá a különböző udvarokhoz; mely alkalommal úgy látszik, a német császársban helyezte legtöbb bizalmát. De ez, kinek tartományai a féktelen családi és pártviszályok által amúgy is eléggé ki voltak merülve s ki azonfelül hosszas háborúi által a magyar királylyal éppen nem volt oly helyzetben, hogy a kereszténység ügyének különös időt és áldozatokat szentelhetett volna, szép de üres ígérekkel igyekezett a pápa küldöttjétől megszabadulni; s jellemző, — hogy a pápa közbenjárásának végre 1463-ban sikerült — nem ugyan a keresztes hadat megindítani, hanem III. Frigyest Mátyás királylyal egy időre kibékíteni. A jelen körülmények között épp oly nehéz, mint üdvös munka.

Nemsokára a magyar király és a császár közti kiegyezkedés után a pápának még egy más terve is sikerült: Magyarország és Velence között szövetséget hozni létre, melynek hatásai nem csekély befolyással voltak a következő idők eseményeire. S habár II. Pius törekvései egészben a keresztény népek és uralkodók közönye vagy tehetetlensége folytán nem vezettek célhoz, — az épp oly vallásos mint politikai tekintetben előrelátó egyházfő, — ki nemcsak kincstárát, hanem egész lelki erejét szentelte az általa méltóan képviselt ügynek, melynek szolgálatában vesztette el úgyszólván életét is, — mégis nagy mértékben megérdemli az utókor tiszteletét és rokonszenvét.

Mohamed, ki időközben befejezte készülődéseit, 1463-ban nyitá meg az ellenségeskedéseket Velence ellen; és pedig annak peloponnesusi birtokainak, különösen Koron és Modon megtámadása által. Velence,

mely érezte, hogy ezen hadjárat kimenetelétől függ nemcsak politikai befolyása keleten, hanem hogy annak szerencsétlen kimenetele egyszersmind nem megvetendő anyagi károkkal sujtaná a köztársaságot minden időkre, — semmit sem mulasztott el, hogy birtokait védelmi állapotba helyezze s mindenfelől zsoldoshadakat fogadott szolgálatába, hogy az ozmánok ellen támadólag is fölléphessen. Peloponnesusi töredékbirtokai daczára a kedvezőtlen időnek és a háborúk által okozott károknak, — még mindig 300 ezer aranyat jövedelmeztek évenként a köztársaságnak. A főparancsnokságot D'Este Berthold vette át, míg a tengeri hadat Loredano Luigi vezényelte.

Alig vette Velence hírért, hogy Mohamed betörni szándékozik a köztársaság területébe, midőn meghagyta D'Este Bertholdnak és Loredanonak, hogy az ellenséget megelőzendők, siessenek azt saját birtokain felkeresni; s így ozmán területre tenni át a harc színhelyét. A gazdag Korinth, mely daczára számtalan feldúlásának, még mindig 30,000 lelket számlált s most az ozmán erő központját képezte, — lőn Velence által az első támadásra kiszemelve. A város szárazon és vizen egyszerre került ostrom alá, s hogy éjszak felől a szorost annál könnyebben megvédhessék, rövid idő alatt oly óriási mű fejeztették be, mely a történelemben ritkítja párját. Ez, egy 12 láb magas, hatalmas négyszögművekből, melyek azon helyütt még az őskorból fenmaradtak, épült kőfal volt, közben 136 őrtoronnyal, mely egyik tengertől a másikig terjedt s az egész félszigetet elzárta a szárazföldtől. A rendkívüli munka 30,000 munkás segélyével harmincz nap alatt készült el.

Mohamed, ki Korinth ostromának éppen akkor vette hírért, midőn seregével Drinápolyból délfelé megindulandó volt, Omár pasát gyorsan előre küldé Korinth felszabadítására; de minthogy 10,000 emberből álló seregével nem volt képes sem a hatalmas védfalon keresztültörni — sem a velenceieket nyílt ütközetben megtámadni, nemsokára Mahmud nagyvezir követte 80,000 emberrel. Mahmud csakhamar utat nyitott magának minden akadályok ellenére s az ostromlók nem kis meglepetésére egyszerre megjelent Korinth előtt.

A velenceiek ily gyors és erélyes támadásra nem voltak előkészülve s visszavonulásra határozták el magukat; de még mielőtt az ostrommal felhagynának, D'Este egy általános támadást intézett az ozmán táborra. Ezen vállalata azonban felette szerencsétlen véget ért, mert a leghevesebb küzdelem közepette maga is halálos sebet kapván, egész seregével gyors futásban keresett menekülést.

Korinth felszabadítása Mahmud pasa által eldöntötte a háború sorsát, — s habár a harc, kivált Velence szívóssága és pénzereje által fentartva, kisebb szünetekkel még a következő években is tartott, — mégis kétségtelen volt, hogy a harczból végre is a félhold fog mint győztes kilépni.

Ezen elkeseredett s mindkét részről a legnagyobb erőfeszítések közt folytatott harc Negroponte elfoglalásával végződött, mely nemcsak egyike volt a leggazdagabb szigeteknek keleten, mely Velence birtokainak valódi gyöngyét képezte, hanem a mely fekvésénél és közelségénél fogva a szárazföldhez és az ozmán birtokokhoz, hadművelati tekintetekből is nagy jelentőséggel bírt.

Mohamed, ki Negroponte ostromát személyesen vezette a szárazföldről, a régi Chalkis szomszédságában egy hidat veretett az itt csak keskeny tengerszorosán; mi által úgy seregét, mint nehézkes ostromeszközeit könnyen és biztosan az ostromlott főváros falai alá szállithatá. Mohamed tengeri hada mintegy 300 vitorlából állott, míg szárazföldi serege 120,000, némelyek szerint 200,000 harczost számlált. Ezen óriási erő ellenében a velenceiek csak 35 vitorlával és alig 4000 emberrel állottak szemben! Azonban a védelem itt is számos fényes példáját mutatja fel a vitézségnek és rendkívüli bátorságnak, mely az ellenségnek nyomasztó erővel intézett rohamait mindannyiszor szerencsésen visszaverte. Az ostrom már 32 nap óta szakadatlanul folyt a nélkül, hogy az ozmánok közelébb lettek volna a célhoz, minnek következtében Mohamed már fel akart hagyni minden további kísérlettel. Csak a nagyvezir ékesszólásának sikerült a szultánt még egy végső rohamra rávenni. Ennek eredménye végzetes lőn úgy a szigetre, mint a

velencezeikre, mert a már amúgy is erősen megrongált falak a legvitézebb ellentállás daczára az ozmánok kezébe kerültek s velök együtt csakhamar az egész város és sziget, melynek boldogtalan lakosai részint rabszolgaságba vitettek, részint miként az előkelő családokból való ifjak — a janicsárok közé soroltattak, míg egy töredéke kiköltözésre kényszerítettén — Konstantinápolyban telepítették meg.

Igy végződött a Velence és II. Mohamed közötti hosszas háború 1470-ben Negroponte elfoglalásával, mely azontúl egész a legújabb időkig ozmán tartomány volt, melyben a régi keresztény népesség utódai csak egy parányi korcs töredéket képeztek.

Mielőtt Mohamed viszonyáról szólnánk, melyben az éjszaki hatalmasságokhoz, de különösen Magyarországhoz, mint Velence szövetségeséhez állott; szükséges egy kis pillantást vetni az ázsiai eseményekre.

Mióta Mohamed birodalmának egyensúlya európai tartományaiban volt, mi különösen Konstantinápoly elfoglalása óta mindig észrevehetőbb lőn, azóta a kis-ázsiai részekben bizonyos pangás állott be, melyet a még mindig létező apróbb hűbéresei és hatalmasabb szomszédok saját hasznukra kívántak felhasználni. Mohamed, kinek figyelmét semmi sem kerülte ki, hatalmát ezen oldalról is újabb kezességek által kívánta megszilárdítani. Azon államok, melyek mint szomszédok kiváló figyelmet igényeltek: a trapezunti császárság és a turkománok által megszállott Örményország voltak. A trapezunti császári székhelyen Comnen Dávid ült; a turkománok fejedelme Uzun-Haszán volt.

A közös érdekektől vezérelt fejedelmek nemcsak rokoni, hanem politikai szövetkezésben is állottak egymással a közös ellenség ellen. A trapezunti árnycsászárság, mely már a korábbi időkben nem jelentéktelen adóval volt kénytelen névleges függetlenségét az ozmánoktól megvásárolni, az idők folyamában sem emelkedett nagyobb jelentőségre; s ha Mohamed mégis megbuktatására határozta el magát, ennek egyik oka abban rejlett, hogy a szultán lassankint minden, még látszólagos függetlenséget is meg akart szüntetni birodalmában, melynek egységét ezentúl még a hűbéresei kívánságai

sem zavarják. Azonfelül tudomása volt a felől is, hogy a turkomán törzsek feje, Uzun-Haszán, ki az ozmánok keleti határtartományait gyakran meglátogatta sarczoló pusztító csapataival, védszövetségben állott Dávid császárral. E kettős ok elégséges volt arra, hogy a trapezunti császárság megszüntetését igazolja.

Az 1461. nyarán Mohamed szárazon és vizen ostrom alá vette Trapezuntot; Dávid császár családjával és kincseivel az erős fellegrvárba vonúlt vissza s úgy látszék elején, mintha a legvégső védelemre el volna szánva. De nemsokára ezen elhatározásában, mely valószínűleg sohasem volt komoly, erősen megingattaték s a szultánnal szabad kivonulása miatt kezdett alkudozni. Mohamed nemcsak megígérte ezt, hanem még arra is kötelezte magát, hogy a császárnak a birodalom más részeiben megfelelő kárpótlást fog nyújtani átengedett országáért. De alighogy az egyezés megkötetett s a fellegrvár a janicsároktól megszállatott, midőn a szerencsétlen császár családjával együtt hajókra hurczolatott s az egyezés ellenére szoros őrizet alatt Konstantinápolyba vitetett. Később, valószínűleg mesterségesen készített vád alapján a hűtlen zsarnok parancsára Dávid császár hat fiával együtt Konstantinápolyban lefejeztetett, sőt annyira ment a kegyetlen kényúr gyűlölete a szerencsétlen Comnenok ellenében, hogy még holttesteik eltemetését is megtiltotta.

Igy végződött a trapezunti császárság, a legutolsó keresztény állam Ázsiában s vele a Comnen-ház.

De Mohamed nem elégedett meg Trapezunttal, melynek lakosai közül számosak Konstantinápoly megnépesítésére rendeltettek; hanem alig hogy ezen várost újból megerősítette és ozmán őrséggel látta el, — azonnal Örményországba tette át a további harc színhelyét, hol Uzun-Haszán nem lévén képes a szultánnal megmérkőzhetni, egy elvesztett véres ütközet után sietett Mohamednek meghódolni, ki a megalázott fejedelemnek kemény feltételek mellett megbocsájtott s fensőségének elismerése mellett országában tovább is meghagyta. S minthogy ezután egész Kis-Ázsia elismerte a szultánt mint egyedüli urát, Mohamed győzedelmes ázsiai hadjáratából erősebben tért vissza, mint azt elhagyá.

TIZENNEGYEDIK FEJEZET.

Mátyás király törekvései és viszonya az ozmánokkal. — Sabác megvétele. — Mohamed szerencsétlen hadjáratai az Al-Dunán. — Kaffa ostroma és megvétele. — Krim meghódítása. — Velence újabb készülődései. — Háború Velenczével. — Albániai dolgok. — Skutari első ostroma. — Krója megvétele. — Skutari második ostroma. — Béke II. Mohamed és Velence közt. — Ezen béke hatása és következményei. — Mátyás király Bosniában. — Betörések Magyarországra és Erdélybe. — Mohamed terve Olaszországot illetőleg. — Az ozmánok Olaszországban. — Otranto ostroma és megvétele. — Az olasz hadjárat vége. — II. Mohamed rövid jellemzése és halála. — II. Mohamed érdemei.

Magyarország viszonya az ozmán birodalomhoz az 1463. évben III. Frigyes császárral kötött békeegyezmény folytán némi változást szenvedett, melynek következtében Mátyás előbb remélhette figyelmét és fegyverét újlag kelet felé fordíthatni. Velence, mely iránt Magyarország bizonyos kötelezettségeket vállalt magára azon pénzsegélyért, melyet a köztársaságtól az ozmán háborúk költségeinek fedezésére nyert, folyton sürgette Mátyást tervezett hadjáratát létesíteni. De ez nem volt könnyű feladat. A császár elleni háborúk és az ezekkel járó közterhek máris erős próbára tették a nemzet áldozatképességét, s habár Mátyás nem ismerte félre kötelezettségét ezen irányban sem, mindazonáltal késett a háború megújításával, mignem erejét azon pontra emelte, a melyen több kilátás nyílt a kedvező eredményre. Hogy ezt elérje, renkívüli eszközökhöz kelle nyúlnia, melyek nem állottak ugyan mindig összhangzásban a nemzet régi kiváltságaival, de a melyekre a szükség kényszere által szoríttatott. Így a tót-horvátországi nemesség és földbirtokosság nemcsak kivétel nélkül tartozott hadi-

szolgálatokat tenni, hanem azonfelül jobbágyai közül — minden 20 egyén után — egy teljesen felkészült harczost állítani. Azonfelül egy általános hadiadó iratott ki, melyhez minden rendű és rangú alattvaló tartozott járulni.

II. Pál pápa, ki erélyét elődjétől, II. Piustól látszék örökölni, ezen készülődései közepette is folyton sürgette Mátyást, ki ez időszerint nemcsak egyik leghatalmasabb fejedelmeként ünnepeltetik Európának, hanem a kibben a keresztény világ legtöbb bizalma és tisztelete összpontosult.

A császár, ki nem vonhatta ki magát az általános mozgalomból, szinte készülődött, de nem az ozmánok, hanem a francziák királya ellen, mi, tekintve Európa veszélyeztetett politikai helyzetét, épp oly nagy mértékben könnyelműség, mint eszélytelenség volt, melylyel az összes keresztény államok sorsát tette kockára.

Mátyás, ki minden melléktekintetek nélkül folytatta készülődéseit, nem törődött sem a regensburgi, sem a nürnbergi német birodalmi gyűlésekkel, melyek a keresztény világ tehetetlenségét és ziláltságát oly kirívóan tanúsították, s már a köretkező 1472. évben annyira fel vala készülve, hogy azonnal megkezdhetette volna a hadjáratot az ozmánok ellen, ha Csehország bonyolódott ügyei másfelé nem vonják vala figyelmét. Ezen bajok a következő két éven át elégségesen elfoglalták Mátyást, s csak az 1475. tél elején volt azon helyzetben, hogy fegyvereit az ozmánok ellen fordíthatá.

Mohamed, ki Negroponte elfoglalása óta daczára a fegyverszünetnek, majdnem szakadatlan harczban volt Velenczével, nem téveszté szem elől Magyarországot sem, melyre számítása szerint nem sokára rá kerülend a sor. S minthogy Nándorfehérvárt egyelőre még mindig nem birhatta, Magyarország ellen intézendő támadásainak kulcsául a Száva melletti Sabácز várát szemelte ki, melyet ily célból új erősítésekkel és 5000 főből álló őrséggel látott el.

Alig hogy Mátyás a cseh ügyeket elintézte, sietett az ozmánokat Sabácznál, melynek fontossága nem volt ismeretlen előtte, felkeresni. Az 1475. év vége felé át-

kelvén a Száván, mintegy 10 ezer emberrel azonnal ostrom alá vette Sabáczt. Az első rohamot az őrség vitézül visszaverte. Mátyás, hogy a vár erősségéről és fekvéséről biztos tudomást szerezzen magának, álöltözetben csak kevesedmagával egy csolnakban körülhajózta a várat, mi, tekintve az őrség éberségét, nem kis veszéllyel volt összekötve. Röviddel ezen kémlelete után Mátyás seregének fele részét jól fedett rejtekben hagyta vissza, maga pedig a másik felével látszólag felhagyván az ostrommal, visszavonult. Az ozmánok — kik azt hívék, hogy a magyarok csakugyan felhagytak az ostrommal, — gondtalan biztonságnak engedék át magukat, minek következménye lőn, hogy az elrejtőzött had a legközelebbi éjszakán majdnem akadálytalanul bejutott Sabáczbá, hova egy adott jelre Mátyás is visszasietett. Az ekként meglepett őrség egy része rögtön felkonczoltatott, míg a másik fogságba vitetett.

Sabác elfoglalása után Mátyás a Száva és Duna mentében Szendrő váráig minden helyet és erősséget elfoglalt, magát az erős Szendrőt azonban ostromeszközök hiánya miatt nem támadhatta meg. Mindazonáltal közvetlen szomszédságában három kisebb erősséget rögtönözött, melyeket figyelő csapattal töltött meg, azután visszavért Magyarországba.

Az ozmánok Sabác elvesztését azzal boszulták meg, hogy gyújtó és rabló csapataikat a Bánságba küldék, honnan azonban nemsokára roppant veszteséggel kelle ismét kivonulniok. Szerencsésebbek voltak Horvátországban és Krajnában, melyeket minden irányban tűzzel-vassal pusztítottak s honnan nagyszámú foglyokat hurczoltak ki magukkal.

Mátyás, kinek újból meggyúlt baja a megférhetlen és gyűlölködő császárral, egyelőre nem sokat árthatott az ozmánoknak; de már 1476-ban ismét harcban találjuk. István, moldvaországi vajda, kinek al dunai tartományát, Bessarabiát és a Duna-folyam torkolatát az ozmánok már korábban elfoglalták, segittetve a székelyek által, az ellenséget egy véres és döntő ütközetben teljesen megverte, minek következtében az említett vidékek ismét visszakerültek magyar fensőség alá. Mohamed, ki ezen részen egyelőre nem volt képes hatalmának meg-

zavart ellensúlyát helyreállítani, lemondott a további harczról és seregét visszavezette Bolgárországba.

Mig itt a félhold érzékeny vereséget szenvedett, addig a Feketetenger délnyugati partjain sokkal több szerencsével harczolt. Itt különösen a genuai kereskedelmi gyarmatok vagy telepítvények forogtak veszélyben, melyek a szomszéd tatár fejedelmektől, kik az ozmán hatalom növekedésében saját veszedelmöket látták, még némileg támogattattak. De egyenetlenség és árulás csakhamar utat nyitottak itt is az ozmánoknak; s miután az olasz telepítvények rendre engedtek az erőszaknak és meghódoltak a félholdnak, Mohamed a genuiaiak főfészke, Kaffa ellen intézte támadását; mely hosszabb ostrom után, s minthogy kivált a gyarmatosok szűkkeblősége következtében minden további védelem hasztalannak bizonyult — megadta magát. A virágzó és gazdag telepítvény ezúttal teljesen elpusztult. Több mint 40,000 lakosa kénytelen volt lakhelyét Konstantinápolyba áttenni; hol idővel teljesen elenyésztek a különböző nyelvű és származású telepítvényesek közt, mig az ifjúság részint a janicsárok közé osztaték, részint az ozmán nagyok háremjeit gazdagítá.

Kaffa megvétele után az ozmán uralom erős gyökereket kezdett verni a Krimben is, melynek tatár fejedelmei most egymásután hódoltak meg Mohamednek.

Az 1476. év ekképpen szerencsésen végződött s Mohamed moldvaországi vereségét bőven ellensúlyozták azon győzelmek, melyeket a Feketetenger vidékén fekvő tartományok fölött tudott felmutatni; s melyek legfontosabb következménye volt: hogy az ozmánok ezentúl uraivá lettek ezen tengernek.

Velence, mely sohasem szünt meg készülődéseivel, Negroponte elvesztése után még lázasabb tevékenységet fejtett ki. A szerencsétlen tengernagy, Canale helyét, ki ama sziget elfoglalása alkalmával vétkes tétlenség vádjára alá helyeztetvén, száműzetéssel büntettetett, most Mocenigo, egy kipróbált tengeri hős foglalta el. De a dolgok oly kedvezőtlenül állottak a köztársaság részére, a még meglévő szigetek lakossága annyira meg vala rémülve Negroponte sorsa által, hogy inkább óhajtott volna azonnal meghódolni Mohamednek, mintsem magát hasonló

veszedelemnek kitenni. Ilyen körülmények között a tapasztalt Mocenigo maga is békét ajánlott a nagytanácsnak, mely azt hosszas és meddő vita után csakugyan el is fogadta. Cocco és Capello nemesek voltak kiszemelve ezen nehéz feladat megoldására.

Mohamed a követeket Konstantinápolyban fogadta, melyet röviddel elébb új fővárosának nyilvánított; de küldetésük eredménye nem felelt meg Velence várakozásának. A büszke köztársaság még nem volt annyira kimerülve, hogy *minden áron* békét keresett volna. S minthogy a szultán ajánlatait elfogadhatatlanoknak találta, a követeket visszahívta s így a békealkudozások egy időre megszakadtak.

A harcz tovább folyt. A pápán kívül, elején Ferdinánd nápolyi király is csatlakozott Velencéhez; majd utóbb jobbnak látta szövetségéről lemondani s inkább a szultán barátságát keresni. Így a nyugati keresztény fejedelmek közül legelőször a pápai hűbéres nápolyi király volt az, ki a vallás és nemzetiségek legnagyobb ellenségével saját faja ellen szövetségre lépett. Később meg fogjuk látni, mily gyümölcsöket hozott ezen saját-ságos frigy Olaszországra és különösen Nápolyra.

A tengeri harcz most egy ideig kizárólagosan a görög szigettengeren folyt; Chios, Lemnos és más szigetek többé-kevésbé érezték ezen idők veszedelmét. De nagyobb és döntőbb ütközetre itt sem került a dolog, habár Mocenigo később egész a kis-ázsiai partokig kiterjeszté hadműveleteit, s itt a gazdag és népes Smyrnát majdnem egészen elpusztította. Egy kísérlet, az ozmán tengeri erő főfészkét Gallipolist és kivált az ott felhalmozott hadieszközöket és készleteket megsemmisíteni, hasonlóképpen meghiúsult, s habár a mesterségesen rakott tűz nem kis kárt okozott, az egész merénylet bátor intézője, egy velencei tengerész, maga is elvesztette életét.

Mohamed huzamosb ideig Kis-Ázsia bensejében lévén elfoglalva, nem fordíthatott a velencei háborúra nagyobb gondot. De alig hogy onnan Európába visszatért, egy fontos és messze kiható tervvel foglalkozott. Castriota halála óta Albánia keleti része az ozmánoktól tartatott megszállva, kik a tartomány néhány fontosabb erős-

ségeit is hatalmukban tartották, míg annak egész nyugati, tenger felőli része Velence birtokában volt, mely kivált Skutarit nevezetes erősségekkel látta el. Mohamed tehát ezen fontos hely birtokában kívánta Velenczét megtámadni, hogy egyrésztől biztosítsa magának Albánia birtokát, másrésztől, hogy a görög vizekről leszorítsa a velenceieket, kik ott rendkívüli károkat okoztak a nélkül, hogy könnyű szerével megtámadhatók lettek volna.

De Skutari és Albánia partjainak birtoka még egy más okból is kiváló fontossággal bírt Mohamedre nézve. Terve volt ugyanis, innen átcsapni Olaszországba s kiváltképpen a pápa tevékenységének egyszerre véget vetni, mely a keresztény államokat folytonosan izgatta az ozmán uralom ellen. Szerencséjére a nyugati népeknek, ezen merész tervet megakasztá a halál, mely Mohamedet éppen akkor ragadta ki az élők sorából, midőn veszedelmes tervét megvalósítani akarta.

Velence idejekorán értesült a szultán tervéről Albániát illetőleg s ottani erősségeit nemcsak gyorsan védelmi állapotba helyezte, hanem kivált Skutarit kipróbált őrséggel látta el. A parancsnokságot Loredano Antalra bizta, ki már többszörös példáját adta úgy személyes vitézségének, mint hadvezéri előrelátásának; s miután a védelem ekkép biztos kezekbe tétetett, Velence nyugodtan várta az ellenség támadását.

Mohamed egyikét legkitünőbb hadvezéreinek, Szuleimán pasát, egy bosniai hitehagyottat, bizta meg nyugati Albánia és kivált Skutari elfoglalásával, kinek e célra 80 ezer harczost, köztük 5000 janicsárt és roppant mennyiségű ostromeszközöket adott rendelkezésére. Szuleimán pasa május derekán érkezett Skutari alá, mely a hasonnevű tó délnyugati sarkában és a Bojana folyó mellett fekszik, mely utóbbi a tavat a tengerrel köti össze. Miután óriási ágyúit felállítá, — mi nem csekély időt és fáradságot vett igénybe — azonnal kezdetét vette az ostrom. A velencei hajók a Bojana csekély vize miatt nem voltak képesek az erősséget kellően támogatni s mintegy két órányi távolban kénytelenítették vesztegelni. Időközben az ostrom rendkívüli hevességgel folyt s a falak már sok helyütt tátongó

réseket kezdenek mutatni, mi azonban a vitéz őrséget nem gátolta a védelmet fokozott elszántsággal folytatni. De a szükség napról napra kétségbeejtőbb lőn. A kutak a forró évszak befolyása alatt kiszáradtak vagy pedig az ozmánok által szétromboltattak. Az őrség és az erősségbe menekült lakosok ilyen körülmények között, gyötörve a szomjúság kínjaitól, az átadást követelték. A rendetlenség és zavar minden pillanatban növekedtek s egy felzúdult tömeg megtámadta Loredanot s tőle a vár átadását fenyegetések között követelte. A vitéz parancsnok most széttépven köntösét, bátor mellét oda-nyujtá a lázadóknak, mondván: ime vérem, oltsátok vele szomjaitokat, de ne követeljetez tőlem árulást.

E jelenet hatása rendkívüli volt, még a leggyávabbak is visszanyerték lelki bátorságukat s kitartást és hűséget esküvének derék parancsnokjuknak . . . Az ozmánok naponkint megújuló támadásai roppant veszteséggel visszaverettek. Szuleiman pasa, az ingadozó falakra s a megfogyott őrségre mutatva, az erősség átadását kívánta, mire azon választ nyeré Loredanótól: hogy ő nem lévén ozmán rabszolga, hanem keresztény nemes, ki kötelességét ismeri, a várat élve nem juttatja kezébe. Az ozmánok most egy végső általános rohamra készültek. Mindkét fél érezte a pillanat nagyságát s bámulatos vitézséget fejtett ki; azonban a szerencse a keresztényeknek kedvezett, kik óriási veszteséggel verték vissza az ellenséget éppen azon pillanatban, midőn ez már a falak résein keresztül az erősségbe akart benyomulni.

Ezen újabb kudarcz az ozmánokat teljesen megfosztotta bátorságuktól s midőn még azon hír kezdett terjedni, hogy egy velencei sereg közelg Skutari felszabadítására, Szuleiman pasa azonnal parancsot adott a visszavonulásra, mely nagy rendetlenségben és még nagyobb áldozatokkal végre is hajtatott. Így szabadult meg Skutari derék parancsnokának kitartása és őrségének ritka vitézsége által az ozmánoktól.

Azonban az öröm, melyet Skutari felszabadulása okozott, nem tartott sokáig, mert Mohamed, Szuleimán pasa vereségének és visszavonulásának hírére, immár személyesen sietett Albániába, hogy annak meghódítását végrehajtja. Egy kis ideig ugyan még visszatartották a

görög szigeteken keletkezett bonyodalmak, de miután ezek is Velence kárával végződtek, a szultán 1478. elején csakugyan megindult Albániába.

Velence, mely az immár tizennégy év óta dúló háborút szerette volna befejezni és pedig annyival inkább, minthogy a sok oldalról ígért segély mindekkoráig elmaradt, saját forrásai pedig kezdének a rendkívüli terhek következtében lassankint kiapadni. Midőn tehát arról értesült, hogy Mohamed csakugyan megindult seregével, sietett Malipiero nemest a szultán elé küldeni azon izenettel, hogy a köztársaság kész vele alkudozásokba bocsátkozni, melyek végczélja egy tartós béke volna. A velencei követ Szofiában találkozott a szultánnal, de küldetésének semmi eredménye nem volt, minthogy a szultán mindent a hadjárat sikerétől tett függővé.

Mohamed akadálytalanul behatott Albániába s az egykor oly rettegett Castriota ősi fészke, Krója előtt ütötte fel táborát. Krója csak kis szamu velencei őrséggel birt, mely nem lett volna képes a helyet megvédeni s azért a megfélemlített lakosság mindjárt az ozmánok közeledésének hírére, az átadást követelte. Mohamed, ki alig remélte, hogy ily könnyű szerével birtokába jut a híres várnak, már előre megígérte a prófétára és vallására, hogy a lakosság és őrség sértetlenül és szabadon elhagyhatja Króját; de mihelyt a helynek birtokába jutott, a védtelen lakosok nagyobb része hűtlenül lemeszároltatott, a többi rabszolgaságba vitetett.

Azonban Mohamed tulajdonképpeni célja Skutari volt, hová június elején egész, állítólag 300 ezer emberről álló seregével érkezett s a várost és erősséget minden oldalról bekerítette.

Skutari parancsnoka ezúttal Lezze nemes volt, ki 4000 edzett vitézzel védelmezte a várat. Óriási volt most is az ágyúk és egyéb ostromeszközök száma és minősége; ágyúk, melyek a helyszínén öntettek, 10, sőt 13 mázsás gránitgolyókat szórtak; még a röppentyűknek egy neme is jött ezen emlékezetes ostromnál használatba: rongyokból és foszlányokból készült gömbölyegek, melyek kén, viasz, olaj s más gyúlékony anyagokkal telítvék. — Azonban daczára a rendkívüli előkészületeknek, az

ozmánoknak nem kedvezett a szerencse Skutari alatt; mert az általános, roppant erővel eszközlött roham is teljes visszaveretésükkal végződött.

Mohamed ezen épp oly váratlan, mint kedvezőtlen körülmények között még egy végső támadást akart intézni, s ha ez sikertelen maradna, el volt határozva, a részére oly dicstelen ostrommal felhagyni. Az ozmánok ezúttal is visszaverettek, s miután harczosainak egy harmada a harcztéren maradt, a szultán szeptember első napjaiban elrendelte az általános visszavonulást.

Igy végződött Skutari második ostroma 1478-ban, mely tekintve a velenceiek részéről ezúttal is kifejtett csodával határos vitézséget, — minden idők hadműveléseiben épp oly érdekes mint tanulságos jelenséget képez.

Daczára ezen hadjárat szerencsés kimenetelének, Velence alig volt immár képes a védelmi harcz folytatására, s inkább, mint valaha, érezte a béke szükségét. Tizenöt évi szakadatlan háború nemcsak kimeríté kincstárát, hanem hatalmát és befolyását annyira megingatta, miszerint idegen segély nélkül képtelen volt minden további vállalatra. S minthogy segélyre sehonnan sem számíthatott, sietett a békét minél előbb megkötni, saját érdekét tartván mindenek fölött szem előtt.

A körülmények most kedvezőbbek voltak, mint a hadjárat előtt s Velence sietett követét, Dario János nemest Konstantinápolyba küldeni, hol a békealkudozások csakhamar kedvező megoldást ígértek. Mohamed, ki Skutari alatt tapasztalt veresége óta maga sem idegenkedett többé a békétől, sietteté annak megkötését. Hosszabb alkudozások után végre 1479. január havában csakugyan létre is jött a béke Velence és Mohamed közt, melynek főbb pontjai a következőkből állottak: 1. Velence átadja a szultánnak Skutarit; elismeri annak tulajdonjogát Negroponte és Lemnos szigetekre, valamint a mainai hegyi vidéket illetőleg, honnan azonban a köztársaság két hó leforgása alatt szabadon elszállíthatja mindennemű hadieszközeit, őrségét stb. A szultán ellenben visszaadja a köztársaságnak mindazon helyeket a Peloponnesusban, Albániában és Dalmátiában, melyeket a háború folyamában elfoglalt. A határok rendezésére

mindkét fél biztosokat küld ki. 2. Velenceze tartozik két év alatt 100 ezer arany kárpótlást fizetni az ozmán birodalom területén birt s adóssággal terhelt timsóbá-nyákért. 3. A köztársaság árúinak vámmentes ki- és be-hozataláért az ozmán birodalom minden kikötőjében évenként 10 ezer arany átalány fizetésére kötelezi magát. 4. A köztársaságnak jogában áll Konstantinápolyban egy meghatalmazott ügynököt tartani, kinek törvénykezése alá tartoznak az ozmán birodalom területén tartózkodó valamennyi alattvalói Velenczének. 5. A békében benfoglaltatnak mindkét fél szövetségesei s mindazok, kik Velenceze lobogóját használják.

A Velenceze és II. Mohamed közt kötött béke különösen két irányban bir jelentőséggel; először, hogy Velenceze ezen alkalommal teljesen mellőzte jellegét mint keresztény állam, s a megkötött békében a keleti keresztényekről általában említés sem történik. S midőn ekkép a köztársaság csupán saját érdekei által vezéreltetett a béke megkötésénél, szövetségesekre, vagy azokra, kik a háború viselésének költségeihez hozzájárultak, mint a pápa, semmi tekintettel sem viseltetett.

Ezen az első pillanatra önzőnek látszó politika azonban nemcsak helyes s a körülmények természetéből kifolyólag az egyetlen czélszerű volt, hanem tekintve az ozmán uralomnak már megszilárdult helyzetét az európai államrendszerben, mely minden érzelmi politikát kizárt, sokkal kívánatosbá tette a barátságot és szövetséget az ozmánokkal, mint az önmagukban meghasonlott s vallási türelmetlenség által nem kevésbé szétszakgatott, mint politikai gyámoltalanságban szenvedő többi európai keresztény államokkal. A signoria jól tudta, hogy ha keleten magát még továbbra is fentartani akarja, — s itt gyökerezett voltaképpen hatalma és gazdagsága, — ez csak úgy lehetséges, ha az ozmánokkal békességben és barátságban él. Ezen egészséges politikának köszönhető Velenceze, hogy gazdagsága és tekintélye újból növekednek s hogy idejét azon sebek orvoslására használhatta fel, melyeket a tizenöt éves háború ejtett az állam legérzékenyebb részén, t. i. erszényén. A következő időszakban, melyben Velenczét mint az ozmánok barátját és szövetségesét fogjuk látni, alkalmunk lesz meggyő-

zódni arról is, mennyiben vált a köztársaságnak hasznára átálában megváltozott politikája.

Minden, mit Velence ezen béke alkalmával elérni birt, keleti kereskedelmének megmentésében állott, melyet különösen előmozdítani ígért azon körülmény, hogy Konstantinápolyban megbízott ügynököt tarthatott, mi a város megvétele óta az első eset volt. Egy másik nem kevésbé fontos jelentősége is volt a nevezetes békének, mely az ozmánokra vonatkozik. Hóditásaik immár Európában annyira kikerekítvék, hogy az Adriai és Fekete tenger, nemkülönban a Görög tenger és a keleti Kárpátok között nem létezett többé idegen ország; s Albánia nyugati részének elfoglalása annál fontosabb volt, minthogy innen a közelség miatt az Adria legkeskenyebb részén csakhamar Olaszországba csaphatának át, — mi Mohamednek mint látszik, kedvencz tervei közé tartozott.

Mig e szerint Velence tartós békére tett szert, ennek megkötése mindazonáltal Európát rendkívüli izgatottságba hozta. Minden oldalról kárhoztaték a köztársaság eljárása, mely egyedül saját érdekeire gondolt s az összes kereszténységet mellőzte. Legnagyobb volt pedig az elégtelenség Rómában és Magyarországon; ott is, itt is hűtlenséggel vádolták a signoriát, mely elárulta a keresztények ügyét. Pedig a vád legalább részben alaptalan volt. Elhagyatva a keresztény hatalmaktól, Velence egyedül saját erejére volt utalva egy hosszú és költséges háborúban; s ha végre nagy áldozatokon, melyeket ismét csak egyedül hozott, kénytelen volt a békét megvásárolni — saját létének fenmaradásáról lévén szó, — nem lehetett tekintettel oly érdekek iránt, melyek nem csupán az övéi valának.

A felzúdulult Európa még mindig nem akarta a világi érdekek politikáját megérteni, — mely lassankint hátérbe kezdé szorítani az érzelmeken alapuló vallási lelkesülést. Mátyás király, ki a velencei békével legtöbbet vesztett, nem is titkolta e fölötti felindulását, midőn a német birodalmi rendekhez segélyért küldött követei által értésére adá a fejedelmeknek, hogy Magyarország már régebben és kedvezőbb feltételek mellett köthetett volna békét az ozmánokkal, ha a kereszténység érdekét nem emelte volna saját érdekei fölé. Mert Mohamed már

három év óta zaklatja fényes ígéretekkel a béke megkötése végett. Egész Bosniát s még egyéb kedvezményeket helyezett Mátyásnak kilátásba, — kitől csak az ozmán sereg szabad átvonulását kívánta Magyarországon. De a király mindezen ajánlatokat visszautasítá azon reményben, hogy veszély idejében a keresztény fejedelmek által érélyesen fog támogattatni. Ime, most megérkezett az idő, ne hagyja Európa Magyarországot elvérezni segély és támasz nélkül az összes keresztény népek szolgálatában.

Még ugyanazon évben, midőn a sokat vitatott velencei béke létrejött, egy 30 ezer emberből álló ozmán had betört a majdnem egészen kiszáradt Száván keresztül Horvátországba. Mátyás sietett az ellenséget felkeresni, melyet nemcsak szerencsésen visszaszorított a Száván, hanem egész Jaicza alá üldözött; — itt azonban a zsákmány felosztásán czivakodó magyarok az időközben újból csoportosúlt ozmánok által váratlanul meglepetvén, érzékeny vereséget szenvedtek, melynek következtében siettek Boszniát odahagyni. Röviddel ezután egy 50 ezeret számláló sereg Erdélyre tört, s egész Gyulafehérvárig pusztította az országot. Báthory István erdélyi vajda Szászváros mellett az u. n. Kenyérmezőn megütközött az ellenséggel. A harcz véres és heves volt s miután maga Báthory István halálos sebet kapott, már úgy látszék, mintha a szerencse az ozmánoknak kedvezett volna. Ekkor előront Kinizsi Pál temesi gróf s az ellenséget kettős tűz közé szorítván, soraiban oly pusztítást, viz véghez, mely az ütközet kimenetelére döntő befolyással volt. Állítólag 30 ezer ozmán fődé a csatatért, melyen a győztes magyar had vitéz parancsnoka Kinizsi Pál azon emlékezetes toborzót járta volna, mely ha valóban megtörtént, a különben kitünő férfiúnak barbárságáról tenne tanuságot.

Ezen győzelem Magyarországot és Erdélyt egy időre megszabadítá az ozmán betörésektől, kik most a védtelen Styriát és Krajnát szemelték ki dicstelen hadjáratuk színhelyévé.

Mohamed, egyszer Albánia birtokában kedvencz tervének megvalósításához fogott; s minthogy az utóbbi időben viszonya a nápolyi királyhoz Ferdinándhoz, Má-

tyás király ipjához nemcsak meghidegült, hanem Ferdinándnak azon törekvése folytán, hogy magát egész Olaszország urává tegye, ellenséges szint ölte magára, — Olaszország megtámadására elég ürügy kínálkozott. Miután tehát a szultán magát Velence részéről teljesen biztosította, mely ezúttal az ozmánokkali szövetséggel is vádoltaték, még 1480. tavaszán parancsot adott Kedük Ahmed pasának 100 ezer emberrel és 70 vitorlával Olaszország déli partjain kikötni. Ahmed pasa julius havában akadály nélkül partra szállítá seregét Apuliában s rövid ostrom után elfoglalta Otranto városát és erősségét, melynek lakosai szokás szerint lemészároltattak vagy rabszolgaságba vitettek. Otrantoból egész Brindisi, Lecce, Tarent alá vitték az ozmánok pusztító fegyvereiket, mignem a nápolyi király erélye és vitézsége továbbhi előnyomulásukban megakadályozá.

Időközben részint Ázsiában, részint az európai tartományokban nyugtalanságok törtek ki, melyek elnyomtatása lehetetlenné tette, hogy Mohamed maga is az ígért segélylyel Olaszországba indulhatott volna; s mint-hogy a szultánnak nemsokára bekövetkezett halála a körülményeket lényegesen megváltoztatta, az ozmánok 1481. derekán ismét odahagyták Olaszországot a nélkül, hogy hatalmuk itt gyökeret tudott volna verni.

Egyidőben Olaszország megtámadásával Mohamed Rhodos ellen is kiküldé hajóit, de a lovagok oly vitézül védelmezték a szigetet, hogy annak ostromával csakhamar fel kelle hagyni. Az egyedüli tartós eredmény, melyet Mohamed uralkodásának utolsó éveiben felmutatni tudott: a jóniai szigetek meghódításában állott. Corfu, Zante és Theaki Mohamed hódításainak zárkövét képezik.

II. Mohamed uralkodásának utolsó éveiben nem volt szerencsés; támadásait a jóniai szigetek kivételével úgy Ázsiában mint Európában nem kísérte a megszokott siker, s ha ezen kedvezőtlen körülmények daczára új és messze kiható tervekkel foglalkozott, ez épp úgy szól megtörhetlen erélye, mint kiapadhatlan segélyforrásaiban rejlő feltétlen bizalma mellett. S valóban ha a halál a férfikor delében levő uralkodónak határt nem szab, kétségtelen, hogy a világ még jobban megismerkedett volna

ezen rendkívüli férfúval, kit népe és a történetírás „hódító“ névvel tisztelt meg.

Alig értesült seregének Rhodos előtti vereségéről, midőn megindult a Bosporus melletti Skutariból, hogy a keresztények ezen főfészket a görög szigetek közt személyesen vegye ostrom alá. Azonban kevés nappal megindulása után 1481. május 3-án váratlanul meglepte a halál Kis-Ázsiában Gebize közelében, miután alig élt 52 évet és teljes 30 évig uralkodott.

Mohamed, kinek emléke a hódító nevet méltán viseli, egyike volt azon uralkodóknak, kik rendkívüli tetteirejükből találják fel mindazon kellékeket, melyekre a legkülönbözőbb és legválságosabb helyzetben szükségük van. Nem csoda, ha ezen férfias tulajdonsága mellett nagy összegével rendelkezett az önbizalomnak is. Minden vállalata, Konstantinápoly elfoglalásától egész a velencei békéig, mely végső nagy míveletét képezi tevékeny életének, az önbizalom félreismerhetlen jellegét viseli magán. De Mohamed nem volt czéltalan pusztító, mint kivált némely német írók állítják, ki egységes terv és cél nélkül csupán zsákmány után vágódott. Hadjáratainak mindegyike azt bizonyítja, hogy hódítani és megtartani igyekezett s életének feladatát találta: birodalmának növekedésében. Magába zárkózott hideg zsarnok volt; de ki ennek daczára rabja vala érzékiségének úgy, hogy a pillanatnyi szenvedélyes fellobbanás alkalmával a legnagyobb kegyetlenségekre, sőt hűtlenségre és igazságtalanságra képes volt.

II. Mohamed valódi jellemének megbirálását különösen megnehezítik az egykorú írók, kiket gyűlölet, harag, de csak ritkán az igazság és méltányosság érzete vezérelt. Azonban annyi bizonyos, hogy kedélyének békésebb hangulatában nemcsak nem idegenkedett a széptől és nemestől, hanem intézményei és művei, melyek részben reánk jutottak, ellenkezőleg arról tesznek tanúságot, hogy II. Mohamed ápolta és pártolta a tudományokat, melyek előtte nem voltak ismeretlenek; s hogy az ifjuság nevelésére és képzésére előtte egyik uralkodó sem tett annyit, mint a hódító. Iskoláit nemcsak gazdag jövedelemmel, hanem azonfelül mindazon szerekkel bőven ellátta, melyek az oktatást előmozdították: s óhajtása

volt, nemcsak hadjáratai, hanem a béke műveletei által is kiérdemelni magának népének becsülését és elismerését. Konstantinápolyt, egy ideig a világ fővárosát, kivált mióta birodalmának székhelyévé tévé, tizenkét mecsettel s ezekkel kapcsolatban ugyanannyi iskolával, továbbá kórházakkal és nyilvános fürdőkkel gazdagította. Azonfelül a régi és új serail, nemkülönben a kikötő, a kereskedelmi csarnokok s a hajógyár, valamint számtalan más közhasznú épület Konstantinápolyban, még négyszáz év után is bőséges tanuságot tesznek II. Mohamed szultán közhasznú tevékenységéről. Ő adta meg európai birodalmának azon szilárdságot és hozzáférhetlen tekintélyt, mely a következő nemzedékek alatt — az ozmán birodalmat fényének és hatalmának tetőpontjára emelték. — Végre mint törvényhozó és korszerű újíto is első helyet foglal el az elsők között II. Mohamed. Tartományainak czélszerű közigazgatási alakot adott; hadseregét a tapasztalat kívánalma szerint szervezte a nélkül, hogy magát a kegyeletes, de elavúlt régi által korlátolni engedte volna. Alatta képezte ki magát a kémlelő repülő-előőrsi had, az akindesi, mely kivált a későbbi hadjáratokban nagy szolgálatokat tett az ozmánoknak. A mai cserkeszek ugyanazon szolgálatokat teszik a hadseregnek. . . . S míg az ellenséges keresztény Nyugat-Európát győzelmei által megrettenté, egyúttal mindig jobban meggyőzte az ozmán uralom létjogosultságáról, melynek tudata lassankint megváltoztatta az óvilág elfogult és rövidlátó politikáját is, minek következtében Európa államrendszerének egyik kiváló, sőt időnként legkiválóbb tekintélyét az ozmán birodalom képezte.

Ha az ozmán uralom történetét és fejlődését eddig figyelemmel kísértük, s ha kivált Mohamed hódításait a csatatéren és a békés alkudozások alkalmával valódi becsük szerint méltányoljuk, azt fogjuk találni, hogy ezen világtörténelmi jelentőséggel bíró nemzet II. Mohamed uralkodása alatt érte el fejlődésének magaslatát.

Az ozmán uralom történetében eddigelé a művelődésnek — miként az első tekintetre talán látszani fog, — csak felette kevés tért szentelénk. De ha a mondottakat szigorúan számba vesszük, azt fogjuk találni, hogy az ozmánok terjeszkedésében és az általuk felhasznált eszközökben máris elég anyaga lelhető fel azon saját-szerű művelődésnek, mely az egész faj uralkodói szerepére épp oly tanulságos, mint érdekes világot vet. A következő fejezetek, melyek az ozmán faj diadalával Európa romlott társadalma felett fognak foglalkozni, még inkább bevezetnek bennünket azok saját-szerű művelődési világába is, mely a semita és tatár faj szerencsés vegyületéből keletkezett.

TIZENÖTÖDIK FEJEZET.

Belzavarok II. Mohamed halála után. — II. Bajezid 1481-től 1512-ig. — A janicsárok lázadása. — Trónviszály II. Bajezid és Dzsem között. — A viszály kimenetele. — Dzsem Egyiptomban és Rhodos szigetén. — Dzsem viszontagságai és halála. — II. Bajezid tétlen és ingadozó jelleme. — Háború Magyarországgal és a szomszéd országokkal. — Az ozmánok Lengyelországban. — Háború Velenczével. — Béke Magyarországgal és Velenczével. — Az éjszaki fejedelmek szövetsége II. Bajezid ellen. — Polgárháború. — II. Bajezid bukása és halála. — I. Szelim 1512-től 1520-ig. Első tettei és tervei. — Hadjárat Perzsiába és Mesopotámiába. — Syria és Egyptom meghódítása. — Magyarország helyzete. — A pápa és Franciaország keleti politikája. — Új keresztes háború. — Első érintkezés a moszkvai nagyfejedelem és az ozmánok között. — I. Szelim jellemzése és halála.

Az ozmán birodalom II. Mohamed halála után azon válságos ponton állott, melyen már többször volt alkalmunk látni, midőn akár belviszályok, akár pedig kívülről jövő események által mély megrázkódtatásokon ment keresztül, s melyekből mindannyiszor csak szerencsés létképességénél és a többi Európa tehetetlenségénél fogva volt képes újból meg újból felegyenesedni.

Alig hűnyta be a hóditó szultán szemeit, midőn annyi vérrel és erővel megvásárlott hatalma családjának, két oldalról támadtaték meg egyszerre, mi annál veszélyesebb volt, mert mindkét támadás a birodalom belsejéből jött.

II. Mohamed két gyermeket hagyott maga után, Bajezidet és Dzsemet, kik közül az első és idősebb apja halálakor a távol Amasia, az alig 22 éves Dzsem pedig Karaman kormányzásával volt megbizva. Az Ozmánházban bevett azon szokás, hogy a szultánok halála mindaddig titokban tartassék, míg netán távollevő örö-

köseik megérkeznek, ezúttal is érvényesítették. Mizzani nagyvezir, kinek a trón betöltésénél mellékcéljai is voltak, nagyravágyásának egy hajlékony eszközt keresett, melyet inkább az ifjú és tapasztalatlan Dzsemben, mint sokkal idősebb bátyjában vélte feltalálni. Midőn tehát titkon mindkettőt a szultán haláláról értesitené, egyúttal Dzsembnek oly intéseket adott, melyeket annak nem lehetett félreérteni. A heves indulatú ifjú sietett az alkalmat felhasználni, s minthogy amúgy is sokkal közelebb vala Konstantinápolyhoz, mint bátyja, azt megelőzendő, a nagyvezir segítségével biztosnak hitte tervének sikerét.

Azonban az események másként fejlődtek. Mohamed halálának híre nem maradhatott oly sokáig titokban, mint azt az érdekeltek óhajtották, s a janicsárok, kik előtt a nagyvezir amúgy sem volt kedvelt egyéniség s kik azonfelül tudták, hogy Mizzani pasa Dzsemet kívánja a trónra emelni, nagy zajjal a meghalt szultán idősb fiát, Bajezidet kiáltották ki a megürült trón örökösének. Hasztalan igyekezett Mizzani pasa a lázongó kedélyeket lecsillapítani; a janicsárok visszatérve a fővárosba, Bajezidet kívánták látni, ki azonban ezideig még nem érkezett meg; s miután erőszakosan betörték a szultáni palotába s ott II. Mohamed holttemét megpillantották, szenvedélyes izgatottságuk nem ismert többé határt, s a nagyvezirt nyomban legyilkolták. A lázadás most gyorsan terjedett s mint egy vészes fergeteg vonult keresztül a fővároson. A felbőszült katonák megrohanták a keresztények és zsidók lakásait és raktárait, melyeket alaposan kifosztogattak; s már-már a vidékre készültek átvinni a forrongás veszedelmes tűzét a nélkül, hogy valami határozott politikai cél és értelem által vezéreltetek volna, — midőn Bajezid megérkezésének híre gyorsan leolvasztá a lázadás hullámaikat.

II. Bajezid kormányzását gyengeséggel kezdé meg s ezáltal minden későbbi tetteire reányomta a tehetetlenség bélyegét. Mert a helyett hogy a fellázadt tömeget erélyes és szilárd elhatározása és, ha kell, bölcs mérséklete által igyekezett volna lefegyverezni, annak minden jogtalan követeléseit nemcsak megadta, hanem az elkövetett gyilkosságért és rablásért minden büntetést elengedett. Nem csoda, ha a már amúgy is nagyon elhatal-

maskodott praetorianus had ezentúl politikai tényezőként fog jelentkezni az ozmánok történelmében, melylyel úgy a gyenge, mint erős uralkodóknak egyaránt számolni kellend.

Miután Bajezid ekként trónját elfoglalta, figyelmét Kis Ázsiára kellett fordítania, hol öcsse Dzsem a nagyvezir halála után is érvényesíteni kívánta trónkövetelését, melynek azonban törvényes alapot adni legbensőbb híveinek sem sikerült. A régi elégyületlen elemekből Dzsem csakhamar alkotott magának egy kis sereget, melylyel egész Brussa alá nyomult s miután a Bajezid által ellene küldött 2000 főből álló csapatot megverte, ünnepélyesen bevonult a szultánok régi fővárosába. Innen bátyjának azon ajánlatot tette, hogy egyezték a birodalom felosztásába s engedné át neki az ázsiai tartományokat, míg ő (Dzsem) sohasem fogja őt háborgatni az európaiak birtoклásában.

A gyenge és erélytelen Bajezid tanácsosaitól, de kivált Izsák pasától, az új nagyvezirtől támogatva, ezúttal elég erős volt öcscsének ajánlatát a leghatározottabban visszautasítani, míg másrésről parancsot adott egy erős had gyülekezésére, melylyel nemsokára átment Ázsiába s a jenisheri sikságon megütközött versenytársával. A szerencse most nem kedvezett Dzsemnek, kinek serege bátyjának túlnyomó ereje által teljesen szétszórattott. minek következtében maga az ifjú elébb Kóniába, majd Egyiptomba menekült, hol a mamelukok által nagy kitiüntetésekkel fogadtatott.

Bajezid, ki a viszálynak szeretett volna véget vetni, a jenisheri csatátéről azon ajánlatot tévé öcscsének: hogy vonúlna vissza a nyilvános élettől s költené el a szultántól neki felajánlott gazdag évpénzt békességben Jeruzsálemben. De az ifjú még nem volt annyira megálázva, hogy ezen ajánlatot elfogadhatónak tartotta volna, s még most is az ázsiai tartományoknak legalább egy részét követelte. S miután Bajezid ebbe bele nem egyezett, a testvérháború tovább folyt. Dzsem szövetkezvén most az elűzött karamani fejedelemmel Kazim béggel s az egyiptomi mamelukokkal, még egyszer megkísérté szerencsáját a csatátéren. Azonban most sem volt szerencsebb s miután serege a kilikiai hegyekben véres ve-

reséget szenvedett, másodszor is menekülni volt kénytelen. Most a rhodosi lovagok vendégszeretetéhez fordult, kik könnyen megmagyarázható önérdékből szívesen fogadták az ifjú ozmán herczeget, kit eszközül reméltek felhasználni a szultán ellen követendő politikájukban. S valóban, a szerencsétlen ifjú, kinek élettörténete azon pillanattól fogva, midőn a keresztények védelme alá helyezkedék, nem volt egyéb fényes rabságnál és viszontagságoknál, s kinek személye és sorsa körül egy sajátos nymbus keletkezett, későn látta be veszélyes tévedését s a lovagokba helyezett bizalma nemsokára a legmélyebb gyűlöletté vált.

D'Aubusson Péter, a lovagrend nagymestere, röviddel Dzsem megérkezése után Rhodos szigetén, egy követtséget küldött Konstantinápolyba, mely tekintettel azon körülményre, hogy a szultán versenytársa a lovagok védelme alatt állott, minél kedvezőbb békét volt kieszközlendő, mert a háború a lovagok és az ozmánok között II. Mohamed halála után sem szűnt meg. Bajezid, ki minden áron békében akarta élvezni hatalmának nem uralkodói gyönyöreit, a követeket jól fogadta s a rendnek szabad kereskedelmet, menhelyi jogot ozmán területen és birtokainak sérthetlenségét biztosította, valamint a rend védelmében álló Dzsem eltartási költségeinek czímén évenként 45 ezer arany fizetésére kötelezte magát, azon feltétellel mindazonáltal, hogy a lovagok öcsését szoros őrizet alatt tartandják s annak eltávozását semmi esetre sem engedik meg. Egyévi eltartási költség ezen alkalommal azonnal le is fizettetett.

De a zsákmányukra féltékeny lovagok úgy vélekedtek, hogy Rhodos nagyon közel fekszik az ozmán birtokokhoz s hogy az inger hathatós eszközzé válhatnék Dzsem előtt, s ez okból biztosabb lesz, ha az ifjút Franciaországba bellebbezik, a rendnek valamely jószágára. VIII. Károly francia király, ki hasonlóképpen sokat remélt keleti politikája érdekében a magas fogolytól, mindenképpen igyekezett a lovagokat ezen elhatározásukban megerősíteni; remélvén, hogy ezen úton előbb fog sikerülnie II. Mohamed fiát hatalmába keríteni. — Mátyás magyar király és VIII. Incze pápa nem kevésbé vágytak a fogoly birtoka után, s az utóbbi ez érdemben

kivált kedvező ajánlatokat tett d'Aubusson Péternek. E szerint négy hatalmasság égett a vágytól a szultán öcsét fogolyként birhatni, de egyik sem állott a keresztény szeretet befolyása alatt s törekvéseiknek épp oly önző mint kegyetlen céljai voltak.

A rhodosi lovagok az említett indokból már 1483-ban Franciaországba szállították Dzsemet s húzamosb ideig Nizzában őrizték, majd utóbb különböző ürügyek alatt Savoyán keresztül La Puy-be, később pedig egyik várból a másikba hurczolták, mely alkalommal a szerencsétlen ifjútól elszakasztották még azon kevés hű kíséretit is, kik vele hazájukból menekültek s szerencsétlenségében osztozkodának. — VIII. Incze pápa, ki Mátyás király sürgetéseire egy újabb keresztes hadjárat létesítésével foglalkozott, a francia udvarhoz és a rhodosi nagymesterhez fordult oly célból, miszerint Dzsem a pápa őrizetére bizassék. Ez érdemben többek között így ír a bourboni herczeghez, kit befolyásának felhasználására kért fel ez ügyben: „Lelked üdvösségének és az összes kereszténység érdekében felkérünk oda hatni, hogy a szultán öcsce ne kerüljön más kezekbe, mint a miénkbe. Mert ha egyszer hatalmunkban van, könnyű szerével fogunk utat-módot találni, őt eszközül felhasználni valásunk és az isten dicsőségére követendő dolgokban.“ — De a lovagok nem oly könnyen váltak meg a fogolytól s csak három évvel később, 1488-ban sikerült a pápának nagy szabadalmak és jogok árában, melyeket a rend számára engedményezett, Dzsemet hatalmába ejteni.

A szerencsétlen ifjú nagy kitüntetésekkel fogadtatott Rómában a pápa és a bibornokok részéről, kik a fogoly mellé tiszteletőrség czímen 100 fegyverest rendeltek, s kinek lakhelyül a megerősített Angyalvárat jelölték ki. A pápa minden törekvése egy keresztes háború létesítésére volt irányozva, de hasztalan volt minden fáradaalma, mert sem Franciaország, sem a német birodalom nem mutatott legkisebb hajlandóságot sem tervének előmozdítására, s miután 1490. tavaszán Mátyás király is meghalálozott, vele VIII. Incze utolsó reménye is sirba szállt.

Miközben a pápa kedvencz tervének megvalósításán fáradozott, II. Bajezid szultán követei által több ízben

felkerestették, kik uruk nevében fényes ajándékokat nyújtottak át a keresztény világ látható fejének, s kit a leg-hízelgőbb módon igyekeztek a szultán számára megnyerni. Egyike ezen követtségeknek 120 ezer aranyat hozott a pápai kincstár számára, mint a fogoly Dzsem három évi eltartási költségeinek előlegét. Egy másik pedig éppen védszövetséget ajánlott a pápának minden ellenségei ellen. Majd az egyiptomi szultán 400 ezer arany készpénzt ígért a pápának, egyéb kedvezményekről nem is szólva, ha ez Dzsemet Egyiptomba küldené. Így folytak az ígéretek, alkudozások és ajándékok egész 1492-ig, midőn VIII. Incze halála után a spanyol származású Borgia Rodrigo mint VI. Sándor foglalta el Szent Péter székét. A szegény Dzsem sorsa most gyorsan még szomorúbb fordulatot vőn.

VI. Sándor pápa titkos megbízatásokkal Bucciardo Györgyöt Konstantinápolyba küldé, ki rendkívüli túlzásai által igyekezett a szultánt Dzsem veszélyességéről meggyőzni, s kivel elhitetnie sikerült, hogy VIII. Károly francia király terve: Dzsemet erőszakkal elvinni Rómából s miután őt a keresztény hadak élére állitaná, az ozmán birodalmat meghódítani.

A szultán, kit az európai körülményekkel való ismeretlensége még félénkebbé tett, kegyesen fogadta a pápa bizalmas küldöttjét, s 1494. szeptember 15-én a következő levelet intézte VI. Sándor pápához, melyben II. Bajezid többek között így szól: „Fenséged követével tanácskozáván, mindketten azon gondolatra jöttünk, hogy fenséged nyugalomára és becsületére épp úgy, mint saját megnyugvásomra kívánatos volna, miszerint öcsémet — ki amúgy is alá van vetve a halandóságnak — kivégeztetné. Nekem ez felette kellemes volna; s ha — miként fenséged bölcsességétől nem is várható másként — kívánságomat teljesíteni hajlandó, úgy sietni fog öcsémet Dzsemet mielőbb, belátása szerinti eszközök segédelmével ezen sanyarú élet fátalmaitól megszabadítani s lelkét egy oly világba átültetni, melyben jobban élvezheti a békét, mint ideleln. Azon esetre, ha fenséged kívánságomat teljesíteni fogja, kötelezem magamat bárhol fenséged számára 300 ezer aranyat letéteményezni, melyet azonnal felvehet, mihelyt öcsém megszabadult az élet terhétől. Azonfelül

ígérem, hogy egész életemen át hű barátja és szövetségese fogok maradni.“ A szultán a levél végén ünnepélyes esküt mond a Koránra, hogy mindazt, mire magát ezen levélben kötelezte, híven meg fogja tartani.

Dzsem sorsa ezen levél után látszólag nem lehetett többé kétséges. VI. Sándor nem sokáig élvezte az érdemetlenül bitorlott egyházi uralmat, mert VIII. Károly francia király egész hatalmával betört az egyház területébe, s miután a legnevezetesebb városokat egymásután elfoglalta, 1494. december 31-én fáklyavilágnál tartá ünnepélyes bevonulását Rómába. — A pápa a francziák elől menekülvén, magával vitte Dzsemet is, s csak midőn utóbb egy megalázó békére kénytelenítették, adta át II. Mohamed fiát a francziáknak, betegen és megtörve. Így érkezett Dzsem 1495. február vége felé Nápolyba, VIII. Károly által kimélettel és kitüntetésekkel fogadva. De szervezete már annyira megvala rongálva, hogy kevés nappal megérkezése után csakugyan az örök békével cserélte fel izgalmas földi pályáját. Holtteste utóbb átadatván Bajezid megbizottjainak, a szultán által Brüsszaban ünnepélyesen eltakarítottatott.

Dzsem vagy Zizim, miként a nyugati írók nevezik, a keleti királyfi, mint a francia regékben mai napig él, s kinek szerelmét Sassenage Heléne várkisasszonyhoz tartósan megőrizte a regényes költészet, nem birt apjának rendkívüli, kitartó és hideg jellemével; jobban szerette a költészetet, melyet maga is gyakorolt és a magányt, s valószínűleg az egyetlen keleti költő, ki Dél-Francziország és különösen Nizza szépségeit versekben magasztalta. Nagy érzéki hajlamai nem valának képesek akaratának gyengeségét ellensúlyozni. Kétségtelen, hogy a világ érdekeltségét nem jellemének nagyobb tulajdonságai, hanem kalandos sorsa és szomorú vége voltak képesek felébreszteni.

Mi sem jellemzi Bajezid gyengeségét és képtelenségét az uralkodásra jobban, mint azon tizenöt évi kormányzása, mely alatt Dzsem életben volt s mindig fenyegető rémképpen lebegett bátyja lelke előtt. Bajezid nem szerette a zajt és erőszakot, szívesebben társalgott tudósokkal és költőkkel mint hadvezéreivel, s ha a körülmények mégis néha komolyabb elhatározásokra birták, akaratában nem volt szilárd.

Egy birodalom, melynek hatalma a hódításon alapult s mely még mindig nem érte el természetes határait, s nem volt túl fejlődésének végső stádiumán, — nem lehetett boldog egy uralkodó alatt, ki házának és nemzetének hagyományos eszméjével: a háborúval megbarátkozni nem tudott. Megállapodott viszonyoknak örvendő államok élén II. Bajezid talán egyike lett volna a jelesebb uralkodóknak; míg II. Mohamed örökségében tarthatlan tekintély volt, melyet az első komolyabb kül- vagy belzavar leseperhetett a hatalom polczáról.

Uralkodásának kezdetében békét keresett mindazokkal, kik apjával háborúban voltak. Az adófizető tartományoknak leszállította az elébbi szultánok által megállapított évi adóját; s míg így a szultán békében kívánta élvezni elődeinek vérrel szerzett hódításait, addig a tevékenységhez és rabláshoz szokott hadsereg mindig hangosabban kezdett kikelni Bajezid szenvedőleges kormányzása ellen. Elgondolható, hogy az erélytelen uralkodó alatt a határtartományok parancsnokai nem idegenkedtek saját felelősségükre portyázó és rabló háborút folytatni a szomszéd országokkal, mely harcok nem ritkán valódi hadjáratok következményeivel látszottak birni. A leginkább fenyegetett és legtöbbet szenvedett szomszédok most is a magyarok voltak. Magyarország, Horvát és Tótország nem egyszer látták az ellenséget pusztító fergetegként átvonulni határaikon, mit Mátyás legjobb akaratával sem volt képes mindig megakadályozni; miután nemcsak kívülről semmi támogatásban nem részesült, hanem a királylyal egyenetlenkedő magyar főnemesség nem tette meg mindenkor kötelességét.

Sajátságos, hogy Európa, mely sokáig ördögi rémeknek tekintette az ozmán szultánokat, — most egyszerre minden indokolás nélkül azon téves felfogásnak adott helyet, hogy a rettegett birodalom immár nemsokára önmagába összeroskad és megsemmisül. Ezen hibás véleményre kétségtelenül első sorban Bajezid tétlensége szolgáltatott alkalmat. Azonban mint mindig, úgy most is a félelemből való gyors átmenet a képzelt biztonság révébe, nem maradhatott befolyás nélkül a jövő esemé-

nyek fejlődésére sem. IV. Sixtus pápa, ki Otranto elfoglalása után az ozmánok által, már Franciaországba készült áttenni Szent Péter székét, most, midőn a veszedelem megszűnt, határozottan megjósolta az ozmánok legközelebbi bukását. A pápa nézetét, mely bizonyára a legkényelmesebb volt, osztották a többi európai udvarok is Mátyás kivételével, ki a pápához és bibornokaihoz intézett leveleiben inti a szent atyát, vérmes reményeivel az ozmánok elpusztulását illetőleg felhagyni, mert ő, (Mátyás) mint az ozmánok közvetlen szomszédja sehol sem tapasztalja azok visszamenését vagy súlyedését, mint azt sok felé oly hangosan kürtölik; ellenkezőleg határainak épp oly veszélyes szomszédjai mint annak előtte. A későbbi események elegendően igazolják Mátyás előre látását és helyes ítéletét.

Mátyás még ugyanazon év végén, melyben II. Mohamed meghalázott, Kinizsi Pált, az ősz bajnokot az Al-Dunára rendelé 32 ezer emberrel. Azonban a hadjárat kezdete nem volt szerencsés. Az előhad Tököly Miklós vezérlete alatt megtámadtatván az ozmánoktól, nehéz vereséget szenvedett, melyben Tököly is elvesztette életét. Kinizsi átkelvén a Dunán, egész Krusováczig tűzzel vassal pusztította az országot s gazdag zsákmánynyal tért vissza Temesvárra. Ezen alkalommal 50 ezer szerb, ki az ozmánok igáját többé elviselni nem bírta, önként követte Kinizsit. A jövevények a Bánságban telepítették meg s ettől fogva osztozkodának a vendégszerető Magyarország jó vagy rossz sorsában.

Röviddel utóbb Bajezid környezetétől rábeszélve, maga állott élére egy Philippopolis mellett gyülekezett hadseregnek, melyet Magyarország ellen lett volna vezetendő; de alig jutott el Szofiáig, midőn békés hajlamai erőt vőnek harczvágya fölött, s háború helyett őt, majd utóbb még három évi békét ajánlott Mátyásnak, még pedig kilátással az örökbékére. Mátyás, ki más felé is eléggé el volt foglalva, nem utasította vissza a mindenesetre meglepő ajánlatot, s ettől fogva Magyarország egy ideig, kisebb határpusztításokat leszámítva, nem háborgatott az ozmánoktól.

Hogy azonban a felkészült sereg, mely amúgy is elégületlen volt a dolgok menetével — ne menjen szét

minden eredmény nélkül, Bajezid két részre osztá, s az egyiket Friaul, Krajna és Styria pusztítására rendelé, míg maga a másikkal benyomult Moldvaországba, s támogattatván a krimi tatárok által, elfoglalta Kilia és Akjerman erősségeket, melyek a Duna és Dnjeszter tor-kolatait és a Feketetenger északi partjait az ozmánok kezébe adták.

De már röviddel Mátyás halála után újból megin-dúltak az ellenségeskedések. Bajezid tanácsosai megér-kezettnek látták az időt a támadást Magyarország de különösen annak keleti védbástyája, Nándorfehérvár ellen ismét megindítani, mire azért is alkalmasnak látszék az idő, minthogy a magyarok a nagy király halála után beállott trónviszály által önmagukkal sem tudtak tisztába jönni, s pártokra szakadva nagyobb ellentállásra alig látszottak képeseknek. Azonban részint hadvezéreik te-hetetlensége, részint Kinizsi vitézsége az ozmánok meg-erősödését Magyarországbán ezen alkalommal is meghiu-sították s betörésük most sem volt más rablókalandozó-soknál, melyekben a nép felette sokat szenvedett, de a melyeknek politikai következménye nem volt. Erdélyben épp úgy mint Horvátországban több ízben véres vereséget szenvedett a félhold, s a keresztény vitézségnek legün-nepeltebb hőse ezen időszakban Kinizsi Pál volt. Négy évi pusztító harcz után végre Bajezid a VI. Sándor pá-pának ajánlott általános fegyverbéke következtében Ma-gyarországgal is megkötöttetett a béke, melyre az annyira kimerült országnak inkább mint valaha szüksége volt.

Az ozmánok most Lengyelország ellen fordították fegyverüket, mely eddigelé fekvésénél fogva érintetlenül maradt általuk. Okot szolgáltatott erre Albert János len-gyel királynak beavatkozása Moldvaország ügyeibe. Ka-rabogdán István vajda, ki a lengyel király pártfogásától úgy látszik jobban irtózott mint a szultánétól, az utób-bihoz fordult segélyért, midőn János Albert azon ürtügy alatt — hogy az ozmánokat ki akarja úzni a Duna tor-kolatából — seregével benyomult Moldvaországba. Bajezid, ki Moldvát hűbéres tartományai közé számítá, ezen ki-hívást nem hagyhatta megfenyítés nélkül, s miután hadait Bogdan vajda seregével és egy oláh segélycsapattal erősítette, Malkocs fiát Bali béget Lengyelországba küldé.

A megrémült lakosság túl a Dnjeszteren ellenállás nélkül nézte az ország pusztulását; a király, bátorság vagy a kellő erő hiányában nem állotta útjokat a fosztogató rablóknak, úgy hogy azok 100 ezernél több rabszolgát hurczoltak ki az országból, a többi roppant zsákmányról nem is szólva. Jaroslaw, Sambor s számtalan helyek és városok majdnem összes lakosságuktól fosztattak meg. Egy másik állítólag 80 ezer emberrel történt becsapás Lengyelországba ugyancsak Balibég vezetése alatt nem végződött ily kedvezően. A zordon és szokatlan tél az ellenséges ország közepén lepvén meg az ozmánokat, soraikban rémülettel határos zavart idézett elő. Visszavonulásuk a Duna felé óriási gyászmenethez hasonlított s az éhség, hidegség és egyéb sanyarúság ezrével terítette az ellenséget a megfagyott, magas hóval födött vendégtelen földre. Alig érte el a kiindult seregnek egy kis harmadrésze a Duna jobb partját, s állítólag már a Duna közelében egy éjjel át 10 ezeren vesztették el életüket éhség és a hideg következtében. Az ozmánok eddigelé még egy ütközetben sem vesztettek oly sok embert s egy győzelmük sem került annyi áldozatokba, — mint ezen szerencsétlen lengyel hadjárat, mely sokban hasonlít a francziák 1812-iki szerencsétlen visszavonulásihoz Oroszországból.

Lengyelország megtámadásának legelső következménye lön, hogy Magyarország királya Ulászló, ki a lengyel János Albertnek fivére volt, békeszegéssel vádolta a szultánt s követe Czobor Imre által elégtételt kívánt Bajezidtól, ellenkező esetben seregeinek benyomulásával ozmán területre fenyegette. Sajátságos, hogy Ulászló épp oly kevésbé lett volna képes határozott izenetét végrehajtani, mint Bajezid önelhatározásából azt megakadályozni. A két gyenge uralkodó tehát egymást ugyanazon rémekkel fenyegette, melyeknek felidézésétől legjobban rettegtek. A kölcsönös követségeknek és alkudozásoknak a velencei bonyodalmak vetettek véget, melyek a XV. század kimenetelén sokkal komolyabban fenyegették a birodalmat, hogysem az erélytelen Bajezid figyelmét is kikerülhették volna.

Velence az utolsó (1479) béke óta látszólag részvét nélkül nézte az eseményeket, melyekbe beavatkozni azon-

ban még nem tartá időszerűnek. A signoria azonban nem vette le szemét Görögországról és a keleti szigetekről s csak a pillanatra várt, hogy fellépésével a gyenge konstantinápolyi kormányt meglepje. A pápa már 1500-ban szövetségre lépett Velenczével, melynek sikerült Ulászlót is megnyerni, habár a magyar rendek ezen szövetségnek valamint általában Velenczének legkevésbé sem voltak baratai. Alig tiz évvel a II. Mohameddel kötött béke után 1489 ben Velencez birtokába vette Cyprus szigetét, mely a keresztes háborúk ideje óta részint az egyptomi szultánok uralma alatt állott, s újabban a velencei Cornaro Katalin által a köztársaság birtokába jutott, valamint fenhatóságát Naxos szigete fölött a Crispo család hozzájárulásával majdnem korlátlan uralomná változtatta. Így hatalmát keleten mindig jobban kiterjesztvén, az ozmán befolyást szűkebb korlátok közé igyekezett szorítani.

Azonban Bajezid környezete éber figyelemmel kísérte a köztársaság lépéseit, s mihelyt arról győződött meg, hogy a signoria titokban háborúra készül, részéről sem mulasztott el semmit sem, mi szükséges volt, hogy a jövő eseményekkel szembe szállhasson. Velencez megbízott követe a portánál Gritti Endre, a későbbi doge volt, ki mindenről híven értesítette a signoriát, mi Konstantinápolyban történt. Mindazonáltal az ozmán politikusok ezuttal felülmúlták ravaszság tekintetében Velenczét, mi mindenesetre figyelemreméltó körülmény, s míg hadikészülődéseiket nagy mérvben folytatták, — sikerült elhitetniök Grittivel, hogy ezek nem a köztársaság, hanem Rhodos ellen vannak intézve. De mihelyt készülődéseit befejezte, a nagyvezir parancsot adott valamennyi Konstantinápolyban tartózkodó velencei bebörtönöztetésére. Ezek között volt maga Gritti is.

Ezen gyáva és hűtlen lépése volt a konstantinápolyi kormánynak hadizenete, mely Velenczének elég érthetően szólt, hogy előbbi tévedéséből kijózanodjék. A köztársaság nagy városai egymással versenyeztek az áldozatokban, melyeket tőlük a körülmények parancsolólag követeltek. Így péld. Verona és Padua 100, Bergamo 55 font arannyal járultak a hadiköltségek fedezéséhez s velök arányosan adakoztak a többi közön-

ségek: úgy hogy Velenceze rövid idő alatt 130 vitorlát küldött a görög vizekre, melyek fölött a fővezérséget Loredano Endrére bizta, ki egykoron Skutari védelmében oly hervadhatlan babérokat szerzett magának. A velencezei tengeri erővel szemben az ozmánok 270 vitorlával rendelkeztek Daud pasa vezérlete alatt.

Már ezen számarány nem volt kedvező a velencezeieknek, kik Korfuból a modoni kikötőbe vitorláztak, megakadályozandó az ozmán hajók benyomulását a korinthusi öbölbe. A heves harcz, mely itt fejlődött, nehéz próbára tette az ozmánokat, de a mely végre mégis győzedelmükkel végződött, miután számos velencezei hajót részint elsüllyesztettek, részint megégettek. Maga a vitéz Loredano a tenger fenekén lelte sirját. Ezen ütközet első következménye lön: hogy a fekvésénél fogva fontos Lepanto az ozmánok kezébe került.

De nemcsak a tengeren, a szárazon is nehéz csapások érték most Velenczét; mert mig Bajezid maga 60 ezer emberrel a korinthusi szoros közelében ütött tábort, hogy onnan a hajók miveleteit szükség esetében támogatthassa, Iskender pasát 10 ezer lovassal Krajnába és Friaulba küldé a köztársaság birtokainak pusztítására. Iskender pasa egész a lagunákig száguldott rablócsapataival, kifosztogatta és felégette Vicenza és Verona környékét s több ezer fogolylyal és nagy értékű zsákmánnyal tért vissza Bosniába.

Ezen csapások mélyen sujtották Velenczét, mely nem késett Manencio nemest Konstantinápolyba küldeni, a portától békét eszközölnő. Megfogható, hogy a porta elbizakodva fegyvereinek szerencséjében, nem vala hajlandó a köztársasággal olcsó békét kötni; s ezért nem kevesebbet, mint Modon, Koron és Nauplia átengedését, valamint 100 font arany évi adó fizetését követelte a kért béke árában. Azonban szerencsétlensége daczára sem vala Velenceze még annyira megalázva, hogy ezen ajánlatot elfogadhatónak tartotta volna, s hadi készülődéseit újult erővel folytatta.

Szerencsétlenségére Velenczének ezen válságos időben nem birt oly nagy és kitünő hadvezérgekkel, melyeket a veszély nagysága kívánt vala s azért minden áldozatkészsége és egyesek példátlan vitézsége és kitar-

tása nem volt elegendő a siker biztosítására. Bajezid már a következő év tavaszán ismét a Peloponnesusban volt s Modont szárazon és vizen kemény ostrom alá vette. Negyvenöt napi szakadatlan ostrom után ezen fontos erősség roham által az ozmánok kezébe került, s miután a szerencsétlen lakosok nagyobb része lemészároltatott, Bajezid a város újbóli megnépesítése céljából parancsot adott, hogy a félsziget minden községéből öt család köteles Modonban megtelepedni. Modon bukásának hírére csakhamar Koron és Navarin is megadták magukat, csupán Nauplia állott még huzamosb ideig ellent, a miért később a köztársaságtól tíz évi adómentességgel jutalmaztatott. Bajezid az újból felvirágzó Koron és Modon jóvedelmét a mekkai szent kincstárnak adományozta.

Az ozmánok győzelmei ezúttal véget értek, kivált mióta Velence segélyére olasz és spanyol hajók és seregek érkezének, de kivált mióta a főparancsnokságot egyike a történelem legnagyobb tengeri hőseinek, Gonzalvo di Cordova vette át. A fenyegetett jóniai szigetek, valamint az Aegei tengeren levő egyéb birtokai a köztársaságnak most újból megerősítettén, daczoltak az ozmánok minden támadásával. Ilyen körülmények között végre megérkezett az idő a békealkudozások megkezdésére, melyek nemsokára a magyar király indítványára és befolyása következtében Konstantinápolyban meg is indultak.

Magyarország, mint a köztársaság szövetségese, a lefolyt háborúba nem folyt be döntőleg, s habár Corvin János, Mátyás lovagias fia Jaicza alatt, majd Widdin és az Unna közelében győzedelmeskedett az ozmánok fölött, az egész hadjáratnak inkább csak az volt a célja, hogy az ellenség visszatartassék rablóbecsapásainak ismétlésétől úgy a velencei, mint a magyar területre.

Miután Bajezid és Velence között 1503. május havában végre megkötetett a mindkét részről óhajtott béke, mely az ozmánoknak minden eddigi hódításait a görög tengereken meghagyta, ellenben Velenczének Santa Maura szigete helyett kárpótlásúl Kephalaria szigetét visszaadta, Magyarországon volt a sor. Az alkudozások itt sem vettek sok időt igénybe s még ugyanazon évi augusztus havában a magyar király és a szultán között egy hét évi fegyverszünet jött létre, mely nemsokára a végleges

béke megkötésére vezetett. Ezen békében benfoglaltattak minden a magyar koronához tartozó országok, mint Magyarország, Csehország, Szilézia, Luzátia stb., valamint: Erdély, Lengyelország és Moldva, nemkülönben Franciaország, Anglia, Portugal és Spanyolország, végre az olasz fejedelmek, a velencei és a ragusai köztársaságok s a rhodosi lovagrend.

Az elbeszélte események magukban foglalják II. Bajezid szultán kormányzásának legtevékenyebb részét és kétségtelen, hogy azok, eredményüket tekintve, megczáfolni látszanak azon tehetetlenséget és gyengeséget, melyekről ezen uralkodó a történelemben vádoltatik. Mindazonáltal az ozmán uralom megerősödése nem Bajezid érdeme. A birodalom rendkívüli segélyforrásai s tanácsosainak nem mindennapi tehetsége és tapasztalata eredményezte első sorban hatalmi állásának megszilárdulását, mely ezen szultán uralkodásának kezdetén, mint láttuk, nem kis mértékben lőn megingatva.

A tizenhatodik század két első tizede Európát tartósabb békében találta, miként azt az előbbi világtörténelmi események után várni lehet. II. Bajezid kormányzása a magyar királylyal és Velenczével kötött béke után, melybe az összes keresztény világ beleérteték, nyugodtan folyt le azon időpontig, midőn fia Szelim, még apja életében a hatalom után vágyódván, leszorítá azt a trónról, melyet azután nyolcz évig maga foglalt el. A polgárháború, mely ezen trónválsággal járt, sőt azon felséggyilkosság, mely azt befejezte, valamint I. Szelim uralkodása Európára nem gyakoroltak tartósabb befolyást, sőt ezen egész időszak a keresztény népekkel szemben szegény volt nagyobb eseményekben. Szelim rövid, de tevékeny országlásának súlypontját Ázsia és Afrika képezték és azon hódítások, melyek által e két világrész sorsát sok tekintetben európai birodalmával összekötötte.

Európa ezen hosszas nyugalma azonban nem birt az előbbi gyengeség jellegével, sőt egész államrendszere és társadalma ama fontos válponthoz érkezett, mely az újabb kor történelmének mintegy bevezetését képezi. Amerika felfedezése, Afrika körülhajózása, miáltal a Földközi tenger elveszté eddigi jelentőségét kivált kereskedelmi tekintetben, a vallási eszmék és a tudományok

terjedése a könyvnyomdászat szélesebb alkalmazása által, mind oly rendkívüli eseményeket jelölnek az emberi haladás történetében, melyek következményeikben messze kihatottak a népek politikai és nemzetiségi viszonyaira is.

Az ozmán történetírók II. Bajezid a szafi, azaz bölcs melléknévvel tisztelték meg; s habár Hammer ehez még békeszerető szelidséget tesz, annyi valószínű, hogy Bajezid sokkal inkább képmutató volt. Egy francia író XI. Lajoshoz és Sardanapalhoz hasonlítja, holott talán helyesebben Tiberius császárhoz hasonlithatta volna, ki, a képmutatás nagy mestere, gyilkosságait épp oly nyájas mosolylyal hajtá végre, mint kitüntetéseit, ki, mióta császárrá lett, a békét mindenek fölött szerette s ki érzékiségének nem kevésbé volt rabja, mint az ozmán uralkodó. Fiai: Alizánt és Mohamedet, kik a kormányzásukra bízott tartományokban bizonyos függetlenségi törekvéseket árultak el, kivégeztette, az egyiket kötél, a másikat méreg által. Ahmed nagyvezírt, ki legtapasztaltabb hívei közé tartozott, válogatott udvariassággal küldötte a vesztőhelyre. Gritti Endre, később velencei doge és sokáig a köztársaság követe Konstantinápolyban, következőleg írja le Bajezidet: „Piros teli arczában semmi nyoma nem található a kegyetlenségnek; sőt búskomorság, tudatlanság és fősvénység olvasható ki belőle. A bort, melyet elején mértéktelenül élvezett, már régen nem ismeri, ellenben másnemű élvezeteket felette gyakran felkeres s kicsapongásai következtében korán megvénült. Jártas a csillagászatban és a Koránban, melyeket nagy szorgalommal tanulmányoz.”

Alig köttetett meg a velenceiekkel és magyarokkal a béke, midőn a sokáig visszatartott elégtelenség a szultán kormányával mindig hangosabban kezdett nyilvánulni. A janicsárok, kik csak a háborúban voltak valódi elemükben s kik a szultán békés hajlamaival mindig ellenkeztek, most, — midőn előreláthatólag hosszú téltelenségnek néztek elébe — legkevésbé sem titkolták többé elégtelenségüket s szemüket Szelimre, a szultán vállalkozó fiára vetették, ki a trapezunti helytartóság élén állott, s kit rendkívüli szilajsága miatt zsaufnak, azaz élesnek neveztek.

Az elégtelennek most mind Szelim körül csoportosultak, s míg Bajezid a palota belsejében a Korán tételeinek magyarázatával s a csillagok állásával volt elfoglalva, fia Szelim már közeledett a fővároshoz, hogy apját a trónról letaszítsa. Ezúttal azonban még megmenté az uralkodói tekintély a szultánt, ki a veszély hírére hű maradt seregével fia elé sietett, kit sikerült egy útközetben megvernie. Visszatérván fővárosába, idősb fiát Ahmedet jelölte ki utódjának, de ki békés és szelid természetéről és hajlamairól lévén ismeretes, a most még inkább nyugtalankodó janicsárok tetszésével nem találkozott. Szelim most nagy előkészületeket tőn a testvérháborúra s csakhamar egész Kis-Ázsia mellette nyilatkozott, úgy hogy seregével most feltartóztatlanul előrenyomult, s miután a fővárosban létező sereg is mellette nyilatkozott, csakhamar urává lőn Konstantinápolynak s apját a régi serailban körülzárta. A lázadók most erőszakkal egész a szultán közelébe hatoltak, ki trónján ülve ily szavakkal fogadta a betolakodottakat: „Mit kívántok tőlem?” Mire a tömeg zajosan válaszolá: „Urunk már öreg és beteges, helyette fiát Szelimet óhajtjuk a trónon látni.” Hasztalan volt Bajezid minden kísérlete a lázadókat felségsértő szándékukról lebeszélni, s miután sorsát előre látta, ha ellenszegül, kijelenté: hogy az uralkodást átruházza fiára Szelimre, kinek kormányára az ég áldását is kikéri. Maga részére csak azon kedvezményt kérte: engedtessek meg neki szülővárosába, Dimotikába visszavonulni, hol még hátralevő napjait csendes magányban óhajtja bevégezni. Szelim, a lázadó, most apja lábaihoz borúlva, megköszönte annak kegyességét és jóságát és ígérte, hogy mindenkor uralkodói tiszteletben fogja részesíttetni. Az egész jelenet a képmutatás legkirivóbb jellegével bir, mi a keleti jóhiszemőséget romlottságnak vagy bárgyuságnak tünteti fel.

Bajezid röviddel lemondása után megindult Dimotika felé, azonban még mielőtt szülővárosát elérte volna, útközben 1512. május 26 án utólérte a halál, mely Szelim parancsolatából méregben nyujtatott a trónjától megfosztott szultánnak. II. Bajezid 66 éves volt s 31 évig uralkodott. Végredeletében meghagyta, mint Seadeddin említi: hogy a keresztények elleni hadjáratai

alkalmával ruházatán visszamaradt por, melyet gondosan gyűjtögetett és megőrzött, halála után arczára hintessék: mi keleti felfogás szerint édes illatot terjeszt a halott fölé.

I. Szelim, ki most birtokában volt a régen óhajtott hatalomnak s kinek nagyra törekvő tervei kiszámíthatatlank voltak, nagy erélylyel látott azok megvalósításához. Ezen zsarnoki természet, mely örömét lelte a vérben, nemcsak mint hódító és hadvezér kívánta nevét megörökíteni, hanem mint vallási rendező is, ki nem tűrte, hogy birodalmában az izlamon kívül még egy más formája is létezzék az isteni tiszteletnek. De mint rajongó szunnita nemcsak a keresztényeket és a hozzájuk közel álló felekezeteket gyűlölte és üldözte, hanem sokkal inkább még azon szakadárokat, kik a próféta első négy utódjainak tanai iránt eltérő véleményben valának, s kik a rajongás kifejezése szerint gazdátlanul tébolyognak a bűn és pokol fenekén. A shiiták, az izlam ezen protestánsai, kik főleg Perzsiában és Indiában a túlnyomó többséget képezik, nem valának véleményükben sohasem kiméletesebbek s az orthodox szunnitáknak mindazon megvetést és gyűlöletet gazdagon viszonzották, melyekkel amazoktól elárasztattak.

Ezen vallási különbség a keleti és nyugati izlamitákat már korán elválasztotta egymástól s a kölcsönös gyűlöletet, melyet még inkább áthidalhatlanná tettek azon vérpatakok, melyek e véleménykülönbségnek áldozatául folytak, az idő még inkább fokozta. Tévedés tehát azt hinni, mintha az ozmánok élethalál-küzdelmükben Európában a keleti, a perzsa és ind izlamitáktól nagyobb segílyt várhatnának, vagy hogy a shiiták átalában lelkesülni tudnának egy birodalom fenmaradása mellett, melyet sok századokon keresztül a leggyűlöletesebb tévedők államának tartottak. A keleti türelmetlenség és utálat vallási dolgokban semmivel sem csekélyebb, mint a nyugati népeknél. S ezen körülmény kizárja azon lehetőséget is, hogy az ozmánok Ázsia bensejéből vagy keleti részéből segílyre vagy rokonszenvre számíthattanak.

I. Szelim uralkodását azzal kezdé meg, hogy még életben levő két fivérét, Ahmed és Korkudot, valamint

unokafivéreit meggyilkoltatta, nehogy trónja bármely oldalról is új veszélyeknek vagy támadásoknak legyen kitéve. Azután a Konstantinápolyban még meglevő keresztény egyházakat mecsetekké alakíttatta át, nehogy, mint magát kifejezte: ily szép hajlékokban bálványimádás űzessék. Hasztalan tiltakoztak a keresztények ezen hatalmaskodás ellen, hasztalan hivatkoztak a szultán nagyapjának, II. Mohamednek egy rendeletére, mely a főváros megvétele alkalmával az egyházak felét minden időkre a keresztények birtokába hagyta. De Szelim még tovább akart menni. Célja volt a keresztényeket mind meggyilkoltatni, ha önként az izlamra áttérni vonakodnának s így fővárosát tisztán mohamedán helylyé változtatni át. Ily célból Dzsemali effenditől, a nagyimámtól egy fetwát eszközölt ki ravaszság által, mely vérengző tettét híveinek felfogása szerint nemcsak törvényessé, hanem kívánatossá is tette. De az izlam vallási feje ezúttal nemesebb érzelmű volt uránál, s mihelyt Dzsemali megtudta, mily célból kérte ki magának a szultán a fetwát, egyesült a nem kevésbé jóindulatú Piri pasával, hogy Szelimet embertelen szándokáról lebeszéljék. S valóban a keresztények csak az említett két férfiú jóindulatának köszönhatték életüket vagy szabadságukat; s nem volt csekély feladat a vérengző zsarnokot engedékenységre bírni.

Mig ekképpen a keresztények megmenekültek a fenyegető veszedelemtől, a shiitákra annál rettentőbb csapás várt Seadeddin elbeszélése szerint. Szelim 1514-ben biztosokat küldött birodalmának különböző részeibe, kiknek feladata volt a szétszórt shiitákat a hetedik életévtől egész a hetvenedikig összeírni. Ezen összeírás alapján kevés napok alatt több mint 40 ezer shiita mészároltatott le a szultán parancsára. Hogy a gyűlöletről, mely ezen iszonyú vérengzést kísérte, könnyebb fogalmat nyújtsunk, megjegyezzük, hogy egy elterjedett vallási nézet szerint sokkal üdvösebb *egy* szakadárt elpusztítani, mint hetven keresztényt, mert az utóbbiak nem oly utálatra méltók, mint az előbbiek.

Szelim ezen kegyetlensége nem maradhatott befolyás nélkül azon államhoz való viszonyára, mely a shiiták központját képezte s melynek feje egyszersmind az üldö-

zött szakadárok védnökének tekintették. Izmail sah Perzsia, Kurdistan és Mesopotamia ura alig vette hírét a vérengzésnek, mely annyi hitsorsosának életébe került, midőn minden erejéből az ozmán birodalom megtámadására készült. Szelim, ki követek és levelei által még inkább fokozta Izmail sah haragját, részéről is rendkívüli előkészületeket tőn a perzsa hadjáratra, mely egyike volt a legnépszerűbb háborúknak, melyekben az ozmán történelem gazdagabb, mint bármely más nemzeté. Szelim 1514. nyár elején 140 ezer emberrel megindult Perzsia ellen s a vidéket, melyen az ellenséges országban keresztül vonult, valódi sivataggá változtatta. Izmail sah, kinek serege sem számban, sem fegyverem tekintetében nem versenyezhetett a szultánéval, Caldirán mellett találkozott Szelimmal, s a harc, mely itt fejlődött, egyike volt a legvéresebbeknek. A szerencse sokáig ingadozott, a perzsák vitézsége nem vala csekélyebb az ozmánokénál, de végre az utóbbiak túlnyomó többsége magához ragadta a győzelmet, a perzsák vad futásban kerestek menekülést s maga Izmail sah is csak paripája gyorsaságának köszönheté szabadságát. A csaldiráni győzelem megnyitotta az ozmánoknak Perzsiát s Szelim ünnepélyesen tartá bevonulását Tübris vagy Taurisba, Izmail sah fővárosába.

Szelim, győzelmét felhasználandó, egész Perzsiát hatalma alá kívánta hajtani s parancsot adott az előnyomulásra. Most azonban útját állották a janicsárok, kik azon ürügy alatt, hogy a meleg és kedvezőtlen éghajlat befolyása alatt nem képesek tovább harcolni — visszavezettetésüket követelték. A szultán látszólag belenyugodott a lázadó sereg kívánságába és visszatért Európába, de mihelyt Konstantinápolyba megérkezett, a janicsárok vezetőit és czinkosait kegyetlenül kivégeztette, mely erélyes fellépése által nemcsak megszabadítá magát a janicsárok további alkalmatlankodásaitól, hanem egyszerre megszerezte számára a rendet kedvelő többség elismerését. Miután az engedetleneket megfenyíté, újból átkelt Ázsiába, berontott másodszor is Perzsiába, hol nem talált többé nagyobb ellentállásra s rendkívüli gyorsasággal egész az Eufratig nyomúlt előre. Itt még egyszer megkísérte Izmail sah a szerencsét; azonban, habár rend-

kivüli vitézséget fejtett ki csekély számú csapatai élén — a győzelmet képtelen volt elnyerni. Szelim nagy ügyességgel párosult gyorsasággal kelt át az Eufraton s miután az utolsó ellenséges sereget is megverte egy döntő ütközetben, Diarbekr és Kurdistan tartományokat birodalmához csatolván, győzedelmesen tért vissza Konstantinápolyba. Ázsiai győzelmeinek hírével külön követeket küldött az európai udvarokhoz; említésre méltó azonban, hogy Velenczén kívül egy állam sem üdvözölte a szultánt hódításaihoz.

A perzsa hadjárat szerencsés befezése új alkalmat nyújtott Szelim nagyravágyásának — hatalmát még távolabb vidékekre is kiterjeszteni. Syria, Palaestina, Egyptom egyaránt gazdag és népes országok nem kis mértékben ingerelték az erőszakhoz hajló férfit tettvágyát. Syria és Palaestina ez időben Egyptom fensősége alatt állottak, mely viszont a tizenharmadik század dereka óta a mamluk vagy mamelukoknak engedelmeskedett, kik, miként az ozmánok, szunnita izlamiták voltak.

A mamelukok (arabul annyi mint szolgák) a tizenharmadik században Dzsingisz-khántól megvásárolt cserkesz rabszolgák voltak, kiket szám szerint 12 ezeret Nodzs-meddin szultán szolgálatába vett s kik ettől fogva testőreivé lettek az egytomi szultánoknak. Hammer szerint nemcsak cserkeszek, hanem törökök is voltak ezen Egyptomban meghonosított rabszolgahadban és pedig a Kipcsak aranyhordából, mely a Közép Volgán ütötte fel sátorát. A mamluk testőrhad csakhamar nagy befolyást kezdett gyakorolni nemcsak a szultánokra, hanem egyzsersmind a kormányzásra is; annyira, hogy végre az uralkodók mitsem tehettek fegyveres rabszolgáik beleegyezése nélkül. S midőn Turán Moattam 1250 ben egy szerződést kötött a keresztesvitézekkel a nélkül, hogy elébb erre a mamlukok beleegyezését kikérte volna magának, — a bosszús rabszolgáktól meggyilkoltatott; kik azután a maguk törzséből Iben-Melik et választották szultánnak. Így jutottak a mamelukok vagy rabszolgák hatalomhoz, melyet hatodfélszáz évvel később csak Napoleonnak sikerült teljesen megsemmisíteni.

Mielőtt Szelim Egyptom ellen fordúlt volna, szokása szerint egy alkalmas ürügyet keresett, mely ezen

hadjáratot igazolni képes leendett s melyre ezuttal azért is szüksége volt, mert az ellenség, mely ellen készülendő vala, a szunnita közösséghez tartozott. Szelim azzal vádolta az egyiptomi szultánt, hogy Izmail sahot az ozmánokkal való küzdelmében pénzzel is, sereggel is támogatta s nem követelt tőle csekélyebbet mint egész birodalmának átadását, mely esetben kegyébe fogná fogadni.

Kanszu-Gawri szultán azzal válaszolt ezen méltatlan követelésre, hogy Haleb mellett 50 ezer főből álló seregével táborba szállott, még mielőtt Szelim Konstantinápolyból megindult volna. De Szelim nem hagyta ellenségét sokáig várakozni s miután Koriában összpontosított serege fölött szemlét tartott, gyorsan megjelent Syriában s nem messze Halebtől a dabiki rétségen szemben Kanszu Gawraval ütötte fel táborát. Az 1516. évi augusztus 24-én dült el nemcsak Syria és Palaestina, hanem Egyptom sorsa is. A harcz már sokáig dült eredmény nélkül, midőn végre Szelim könnyű ágyúi segítségével, melyekben az egyiptomiak nagy hiányt szenvedtek, eldöntötte a csata sorsát s az egyiptomiak megfogyva és megsemmisülve hátrálni kénytelenítették. Kanszu Gawri futás közben lelte halálát, vele együtt törzsének legkitünőbbjei; s Haleb, Malatia és más fontos helyek önként megnyitották kapuikat a győzedelmes ozmánoknak. Damaskus a virágos keleti nyelven „a paradicsom illatá“-nak nevezett város néhány héttel utóbb fogadta Szelimet, kinek most nem csak Syria és Palaestina népei siettek meghódolni, — hanem kinek tiszteletére még a vándor beduinok és arabok is megjelentek. Azonban a szultán sehol sem időzött sokáig, hanem sietett győzedelmes művét befejezni.

Kanszu Gawri halálának hírére a mamlukkok Tuman beyt, törzsének legkitünőbb és legnépszerűbb férfiát választották meg fejedelmüknek, ki rendkívüli tetterővel látott Egyptom védelméhez. De Szelim gyorsasága minden törekvését megghiúsította. Az ozmánok már 1517. január havában a pyramidok alatt táboroztak s az erős és jól védeimezett Kairot fenyegették. Tuman bey Radanja mellett egy véres ütközetben megtámadta az ellenséget; de a szerencse itt sem kedvezett az egyiptomiak-

nak, s több mint 25 ezer mamluk holtteste tanuskodék az elvesztett ütközetről. Kevés nappal később Kairo is megvételét s lakosainak nagyobb része a véres utczaik harczban lelte halálát. De Tuman bey most sem esett kétségbe, visszavonúlva mindig újból maga köré gyűjté törzsének elszánt harczosait s habár szerencsétlenül, de még húzamosb ideig ellentállott az ozmánok nyomasztó többségének; míg végre elhagyatva és elárúlva híveitől s a szerencsétől, egy arab törzs védelme alá menekült; azonban utóléretvén Szelim megbizottjaitól — Kairoba vitetett, hol a szultán parancsára kivégezteték.

Tuman bey halála megtörte a mamlukok további ellentállását s Egyptomot végképpen az ozmánok kezébe adta. Szelim az új tartományt 24 kerületre osztá fel, melyek fejéül egy egy mamluk beyt jelölt ki, hogy ekképpen könnyebben kibékítse sorsával az elnyomott népet; míg a tartomány élére egy pasát helyezett, ki azt engedelmességben tartsa.

Szelim a következő telet Damaskusban töltvén, honnan meglátogatta Hebront és Jeruzsálemet mint az izlomiták előtt is szent és kegyeletes helyeket, két évi távollét után 1518. nyár derekán tért vissza Európába, s hogy a már régebben elhanyagolt európai ügyeknek nagyobb figyelmet szentelhessen — udvarát a közelebb és nyugodtabb Drinápolyba helyezte át.

A legelső állam, mely ezuttal is a szultán üdvözlétére sietett, Velence volt, mely nagy aggodalommal nézte Szelim ázsiai hódításait s nem minden ok nélkül féltette saját érdekeinek megsértését. Követét Giustinianit oly utasításokkal küldé tehát Konstantinápolyba, hogy mindenek felett a fenálló békefeltételeket biztosítsa s csak azon esetben ha ez sikerült, bocsájtkozzék a körülményekhez képest újabbak tárgyalásába. A béke megerősítését ugyan megadta Szelim, de úgy látszik, hogy a köztársaság által fizetendő adót felemelte, mely 1517. óta évi 16 ezer aranyból állott. További kedvezményeket kieszközölni a köztársaságnak azonban nem sikerült. Velence, melynek kereskedelmével pénzereje is már csökkenőben volt, nem folytatta tovább az alkudozásokat s meglévő előnyeit felhasználandó, — ezentúl békében élt az ozmánokkal I. Szelim uralkodásának végéig.

Nem egészen így állott a viszony Magyarországgal, melynek határain most sem szűntek meg a villongások és apróbb csatározások, melyeket a magyarok részéről nem ritkán a király tudta és beleegyezése nélkül folytattak. Így Szápolyai János erdélyi vajda egy erős had élén becsapott Oláhországba s az ozmán területeket elpusztítván, számos fogoly kíséretében tért vissza. Majd a veszprémi püspök, valószínűleg a somogyi jószágain elkövetett pusztítások megbosszulásából a Száva és az Unna között támadta meg az ozmánokat s kétezeret közülök felkoncizolt. Viszont az ozmánok Szendrő várából a Temesi bánságot és a Szeremséget fosztogatták. Ilyen volt a béke a magyarok és az ozmánok között, midőn I. Szelim, győzedelmes perzsa és egyiptomi hadjárataival vala elfoglalva s miközben a gyenge Ulászló 1516-ban földi pályafutását befejezve — a gyermek II. Lajosra hagyta szent István koronáját.

Végzetszerű jelenség, hogy az erélytelen és tehetetlen uralkodók éppen a legválságosabb időben ültek a magyar királyi székekben; nem csoda, ha a féktelen, önző czélokat hajhászó nemesség, mely fejét annál merészebben emelte fel, minél alább süllyedett a királyi tekintély, — felhasználandó a zavart, mely kívülről épp úgy mint belülről mindinkább növekedőben volt — csak azon vala, hogy kiváltságait a királyi tekintély rovására nagyobbithassa. A hazát s annak jövőjét csak nagyon kevesen hordozták szívükön s mintha a végzet vaksággal sujtotta volna a nemzet jobbait, nem látta senki a közeledő veszélyt; a helyett, hogy mindenki csak az ország védelmére gondolt volna: legjobb erejét az átkos pártharcokban fogyasztotta el. Rendkívüli volt a kiábrándulás, nem csoda, ha utána a nemzet léte és fennmaradása tovább egy századnál ellenségének nagylelkűségétől vagy ügyetlenségétől függött.

Bakács Tamás Rómában X. Leo pápától felhatalmazást nyert, hogy visszatérvén Magyarországra — a keresztet hirdethesse. Az érsek nem vévén figyelembe, hogy időközben Ulászló megújítja a békét Szelimmel, a pápa felhatalmazása folytán a kereszt védelmére szólította a nemzetet. Azonban az üres kincstár s a nemesség pártoskodása nem kedvezett az eszmének, s így nem

maradt más hátra, — mint egy más, régebben szándékolt tervet megvalósítandó: a jobbágyságot fölfegyverezni s az ellenség ellen vezetni. De a jobbágyság fölfegyverezése annál veszélyesebb eszköz volt, minthogy éppen a nemzet ezen része Mátyás halála óta majdnem elviselhetlen terhekkal volt sújtva, minek következtében fegyverének könnyen más irányt adhatott. A Pest, Kalocsa, Nagyvárad stb. környékén a kereszteshad céljából egybegyűlt parasztok száma csakhamar meghaladta a 40 ezeret, kiknek fejévé Bakács érsek a székely származásu Dózsa Györgyöt nevezte ki. A nemesség rossz szemmel nézte munkás jobbágyságainak távozását, s az elhanyagolt mezei munkák czimén mielőbbi visszabocsajításukat sürgette. Most egyszerre megváltozott a keresztes tábor képe. Dózsa magát a jobbágyság felszabadítójának kezdé tekinteni s a fölfegyverzett parasztság élén hadat izent a nemességnek. A kuruczok, miként a paraszt lázadók nevezettek, iszonyu pusztítást vittek véghez az ország különböző részeiben, kegyetlenül legyilkolták a nemeseket és családjaikat, birtokaikat pedig elpusztították; sőt több ízben nyílt ütközetben is diadalmaskodva, Csanád várában ütötték fel főtanyájukat. Végre Temesvár közelében sikerült a parasztok főhadát megsemmisíteni, minek következtében csakhamar a többi parasztszapatok is megadták magukat. Maga Dózsa György, a lázadás feje kegyetlen halállal büntettetett. Több mint 40 mások szerint 70 ezer paraszt és sok száz nemes esett a szerecsétlenség áldozatául. A büntetés, mely a félrevezetett jobbágyságot érte, nem vala sem igazságos, sem eszélyes; s a jövő idők küzdelmeiben megbénította a nemzet védelmi képességét. A parasztság jobbági terhei megszorítottak, sőt szabad költözködési jogától is megfosztatván, örökös szolgaságra kárhoztatott.

Magyarország, a kereszténység régi védbástyája tehát nem volt azon helyzetben, hogy a harczot Szelimmal, ha ez terveit Magyarország ellenében megvalósítani elég idővel bir vala — felvehette volna. II. Lajos gyenge kormányának igyekezete tehát csak oda volt irányozva: az ozmánokkal minél tovább békés lábon élni. Szerencséjére a sokat megpróbált országnak, Szelim azon tervvel foglalkozott, melylyel nagyapjának

élete bezáródott, melynek kivitelét utóbb neki is hasonló okból fiára Szuleimánra kellett hagyni.

Mielőtt Szelim uralkodásának utolsó szakával foglalkoznánk, szükséges visszapillantást vetni a nyugati államokra és azok tevékenységére és céljaira az ozmán hatalom terjeszkedése ellenében.

X. Leo pápa, a Medici-család ezen tudományos és lelkes tagja, elődeinek példájára nemcsak újból napi-rendre helyezte a kereszt politikáját, hanem terveinek határozottabb kinyomatot is igyekezett adni. A lelkes egyházfő meleg szövetségesre talált Franciaország ifjú királyában I. Ferenczben, ki marignanoi győzedelme következtében a milanoi herczegségnek és Genuának birtokában a vallási mozgalom világi fejevé és központ-jává tette magát.

Szelim még Egyptom meghódításával volt elfoglalva, midőn X. Leo és I. Ferencz az összes keresztény világ szövetségén fáradoztak. A kölcsönös alkudozások és megegyezések azonban csak nagyon lassan haladtak előre; ámbár Miksa császár csakhamar csatlakozott a tervhez, s Spanyolország és Portugal, valamint Anglia és ezuttal először, Dánia is elvileg egyetértettek a pápa és Ferencz király terveivel. Végre 1518-ban létrejött a megállapodás — papiron; a költségek 800 ezer aranyra voltak előirányozva s kivált a papság áldozatkészsége folytán nagyobb részben biztosítva is. A haditerv is készen volt, mely szerint Görögország képezte a támadás első tárgyát. Sőt az európai udvarok példás vagy inkább példátlan egyetértése annyira ment, — hogy a meghódítandó ozmán birodalom igazságos felosztása felett is már megegyeztek egymás között, — mi tudvalevőleg ma is Achilles-sarkát képezi a keleti kérdésnek. Az udvarok emlékiratokat és jegyzékeket cseréltek egymással s mindenképpen igyekeztek érdekeiket a legfontosabbaknak feltüntetni; mi ha nem sikerült is mindig, legalább arról tanuskodik, hogy a diplomatia fegyverei és vívmányai negyedfélszáz évvel elébb is ugyanazok voltak mint ma, pedig Oroszország még hiányzott a szövetségből....

S míg az udvarok és a pápa az ozmánok kiűzése fölött Európából tanakodtak egymással, — addig birodalmaikban mindig nagyobbra nőtt a reformáció esz-

méje, mely végre elnyeléssel fenyegette magukat a tanácskozókat s föléjük készült emelni a népek és a szellem felszabadulását a tudatlanság és korlátoltság gyámsága alól.

Mig nyugati Európa, de kivált a pápa és a francia király üres felhőket gyűjtöttek az ozmánok feje fölé, addig Szelim Drinápolyban nyugodtan foglalkozott terveivel, melyeknek kivitelét annál inkább remélhette vala, minthogy erőteljes férfikora kezeskedni látszék azok mellett.

Ezuttal azonban még nem Európa volt az, mely figyelmét magára vonta, hanem egy területére nézve kis sziget, mely a görög tenger és syriai öböl között feküdvén, már az ó-korban híres volt rózsáiról, melynek nevét köszönheti, továbbá művészeiről és azon óriási szobráról, mely az ó-kor csodái közé számíttaték. Rhodos, a Palaestinából elűzött egyházi lovagok főfészke — mint már alkalmunk volt látni, régebben befolyt az ozmán terjeszkedések eseményeibe s kivált az újabb időben Dzsem fogsága és elárúsítása által még nagyobb hirre tett szert. Már II. Mohamednek erős szándoka volt Rhodost elfoglalni, melyben csak bekövetkezett halála akadályozta meg. Unokája Szelim uralkodásának végén ugyanazon eszmével foglalkozott, — s 1519. óta szakadatlanul folytatta előkészületeit a sziget megtámadására. Már 60 ezer harczos és 250 vitorla várta a parancsot a kiindulásra a konstantinápolyi kikötőben, midőn Szelim, útban a hadsereghez nem messze fővárosától Csorluban utólérve az éppen dühöngő dögvésztől, 1520. szept. 20 án hirtelen meghalálozott.

Szelim alig volt 46 éves, midőn nyolcz évi tevékeny uralkodásának végét vetett a halál; s azon uralkodók egyike a történelemben, kik valódi szörnyetegként tűnnek fel az utókor előtt, de kik a hódítások vaskorszakában a hősök jellemével bírtak. A harc volt valódi eleme, öröme a halál és pusztítás s böszült szenvedélyessége a győzelem által inkább növekedett s kielégítlén rombolási hajlama fokozódott. Kegyetlen volt a vérengzésig; nem kimélte sem családját, sem rokonait s egyetlen fia és örököse Szuleiman is csak gyors távozásának messze tartományába köszönhetette életét, melyet a hatalmára féltékeny zsarnok egy pillanatnyi felindulás alkalmával komolyan fenyegetett. Mindazonáltal rendit-

hetlen bátorsággal birt s terveinek kivitelét vaskövetkezetességgel hajtotta végre. Megtörte a janicsárok féktelenkedéseit s szigorú fegyelem által seregét legyőzhetté tette. Hogy mennyire ment kérlelhetlen szigora katonái iránt, bizonyítja a következő eset, melyet Ham-mertől veszünk át. Szelim syriai hadjárata alkalmával a Damaskus virányos környékén táborozó katonáinak szigoruan megtiltotta az idegen jószág megsértését vagy erőszakos elidegenítését, a tilalom ellen vétkezőket a legkeményebb büntetéssel ígervén fenyeíteni. Egy katoná a tilalom daczára elcsábittatá magát egy almáfától, melynek gyümölcsével oltotta szomját. A szultán ezen csekély kihágás hírére maga elé hozatá a szegény bűnöst, s az egész hadsereg jelenlétében kivégezteté.

De Szelim nemcsak mások hibái iránt volt szigorú, magának is tudott parancsolni, — ha gyorsan fellobbanó szenvedélyessége által meg nem akadályoztaték. Felette mérsékletes volt asztalánál — s nem szerette az asszonyokat. Giovio Pál, V. Károly császár követe többek között ezeket mondja Szelimről: „A szultán hosszú felsőtesttel, de rövid lábakkal bir, minél fogva többször mutatja magát lovon mint gyalog. Borotvált sima arczában sötét vad szemek mozognak. Szakálát azért vétette le, nehogy vezirjei által azon vezettség, mint apja Bajezid. Oroszlánszive nem ismerte a félelmet, sem veszedelmet, melynek mindig bátran nézett szemébe; s miként ily férfiúhoz illik, sohasem hagyott fel tervével, míg azt végre nem hajtá.“ A szultán kegyetlenségét misem jellemzi jobban mint azon közmondás, mely a veszedelemre kárhoztatott embert Szelim szolgálatába utasítja: „kivánom, hogy Szelim szultán vezirje legyél“. Mindezek daczára Szelim birt magasabb méltósággal is; sőt szerette a tudományokat s a költészethen maga is jártas volt. Rendkívüli uralkodói tehetségekkel ellátva, hódításai által nemcsak nagyobbította, hanem mi nem mindig ugyanaz, erősbitette is birodalmát, melyet fényes tulajdonokkal felruházott fiára hagyott. „Hogy kellemesen lehessen uralkodni, szükséges, hogy félelem nélkül uralkodhassunk“, volt a jelszava, még mielőtt apját a trónról leszorította.

TIZENHATODIK FEJEZET.

I. Szuleimán 1520—1566. — Ázsia nyugalanságok. — Belgrád ostroma és megvétele. — Rhodos ostroma és átadása. — Szuleimán viszonya az európai udvarokhoz. — Hadjárat Magyarország ellen. — A mohácsi ütközet. — Következményei. — Ferdinánd első követsége Konstantinápolyba. — Luther Márton az oszmánok elleni háborúról. — Ferdinánd második követsége. — Buda az oszmánok kezében. — Bécs első ostroma. — Francziaország magatartása. — Újabb békealkudozások. — A háború folytatása. — Kőszeg védelme. — Az oszmánok kivonulása. — Tengeri háború és következményei. — Béke 1533.

I. Szelim váratlan halála különböző benyomással volt úgy az európai udvarokra mint magukra az oszmánokra. Az előbbieken azon hitben ringatták magukat, hogy a meghalt oroszlának bárány fia maradt, ki ifjúságánál és tapasztalatlanságánál fogva örülni fog, ha nem háborgattatik, — nemhogy maga fenyegetné a világot. Az oszmánok tartózkodóbbak voltak itéletükben az ifjú szultánt illetőleg, s mert Szelim vasakarata csak engedelmes eszközöket türt meg maga mellett, — senkisé sem tudta voltaképpen, mit várhatni az ifjú Szuleimántól, ki apja halálakor nyugodtan Magnesiában időzött, tartományának igazgatásával elfoglalva.

I. Szuleiman (1520—1566.) nem volt sem bárány sem oroszlán, magas tenkölt lelke épp oly távol volt az egyik gyengeségétől, mint a másik kegyetlenségétől. Uralkodásra születve, ifjú keblében őseinek nagy tettei nem kevésbé nagy vágyakat és reményeket ébresztettek, melyek bölcs és következetes magatartása által nagyobb részben teljes gyümölcsökké fejlődének. Alig takarította el apja holttetemeit, midőn akadálytalanul elfoglalta uralkodói székét, mert a szerencse úgy akarta: hogy nem kellett versenytárrsal megküzdnie, minthogy házának

egyedül ő volt még életlévő törvényes képviselője. Így Szuleiman tiszta kézzel vette át örökségét s e körülmény kedvező bevezetésnek tekinthető egy államban, melyben a megszokott s a vallás előítéletei által szentesített babona mellett a rokongyilkosság nemcsak megengedett, hanem parancsolt eszköz vala.

Mindjárt uralkodásának első tettei igazságszeretetről és azon kívánságról tesznek tanúságot: alattvalóiban embereket látni, kiknek jólétével az állam jóléte összefügg. Szelim Perzsiából, Syriából és Egyiptomból számtalan kézmíves családot erőszakkal Konstantinápolyba hozatott, kik között különösen nagy volt a fegyverkovácsok száma, s kik a különböző viszonyok között felettén nehezen tudták magukat feltalálni, s nem kis mértékben gyötörtettek a honvágy által. Szuleiman ezen szegény embereket utiköltséggel látta el, s visszaküldé hazájukba. A perzsa kereskedőknek pedig apja szigora által okozott károk megtérítése fejében egy millió asper készpénzt utalványozott.

Daczára ezen békés előjeleknek, Szuleiman országlása szakadatlan lánczolatát képezi a háborúknak és küzdelmeknek, melyeken keresztül az ozmán uralom a fény és hatalom magaslatára emelkedett. Midőn Szuleiman átvette őseinek örökségét, mélyen érezte azon kötelességeket is, melyek ezzel elválaszthatlanul össze valának kötve, s valószínű, hogy azon állítólagos politikai végrendelet nélkül is felfogta hivatásának nagyságát és fontosságát, melyet későbbi, de kivált francia írók Szelimnek tulajdonítanak, mintha egy, háza fényét és nagyságát szíven hordozó uralkodónak ilyesmire szüksége volna!

De az ozmán birodalom 1520 ban még nem érte vala el azon politikai kiterjedést, melyre szüksége volt, hogy a jövőben is fennállhasson; keleti és nyugati határai épp oly kevésbé voltak befejezve és biztosítva, miként az éjszaki; amott Perzsia, itt Magyarország és Lengyelország annál veszélyesebb szomszédságot képeztek, minél inkább bizonyos volt, hogy a vallási különbség halálos gyűlöletet táplál az ozmánok ellen, s hogy azon vidékek lakosai csak az alkalomra várnak, hogy béke és szövetség ellenére — rátörjenek a rettegett biroda-

lomra. Ehez járult, hogy Szuleiman előtt nem lehetett titok, miszerint a nyugati hatalmasságok csak azért késnek az annyiszor kilátásba helyezett keresztes háborúval, mert otthon is elég keresztjük volt, saját keresztes alattvalóikkal. Kétségtelen, hogy Európa politikai ziláltsága és kivált Magyarország erőtlensége nem kis mértékben járultak hozzá: Szuleimanban azon terveket megérlelni, melyek kivitele által nemcsak megingatta az ó-világ politikai rendjét, hanem egyúttal birodalmát korának leghatalmasabb és leggazdagabb államává s a politikai életnek sokáig központjává tette.

I. Szelim ázsiai és afrikai hódításai még oly újak valának, az ott behozott ozmán közigazgatási rendtartás oly szokatlan volt, hogy az új tartományok amúgy is nyugtalan népességétől alig lehetett egyebet lázadásnál várni, ha erre az új szultán legkisebb késedelme vagy gyengesége alkalmat szolgáltat vala. Egyptom és Perzsia, amott Chair bég, itt Izmael shah csak az alkalmas pillanatot lesték, hogy kitűzzék a lázadás zászlóját. Ghazali bég syriai helytartó első tette a kísérletet s büszkén megtagadta Szuleimannak az engedelmességet. De az ifjú szultán ébren volt s a lázadót csakhamar utólérte a büntetés; mert alig jött híre Ghazali törekvéseinek, midőn Szuleiman nagy gyorsasággal a lázadó ellen küldé egyik legmegbízhatóbb vezérét, ki egy véres ütközetben nemcsak szétverte a lázadókat, hanem magát Ghazalit is elfogván, halállal büntette. A syriai lázadás gyors és erélyes leveretése és Ghazali szomorú vége nem tévesztették el hatásukat sem Egyptomra sem Perzsiára — s Ázsia csendesén tovább viselte az ozmánok által reá rakott bilincseket.

Szuleiman az ázsiai nyugtalanságok lecsillapítása után Magyarországra vetette szemeit, hol időközben a rendetlenség és viszály az urak és nemesek között tetőpontjára hágott. Jóllehet Szuleiman talán még elhalasztotta volna magyarországi hadjáratát, ha erre különösen két ok által nem ösztönöztetik vala. A határvillongások most is szakadatlanul folytak, s míg az ozmánok Szerebarnik, Teszna, Szokol és Knin várakat egymásután elvették a magyaroktól, Jaiczát ellenben még hasztalanul ostromolták, addig az utóbbiak viszont, kivált a derék

püspök Boriszló Péter vezérlete alatt az Unna és Száva szögéből mindig újból előrontottak s Bosniát és Hercegovinát pusztították. A szultán, hogy e czéltalan pusztításoknak véget vessen, valószínűleg pedig azért, hogy Magyarország megtámadására alkalmas ürügyet keressen, követeket küldött Budára II. Lajos királyhoz, felhíván őt egy új béke megkötésére. — melyet azonban Magyarország a szultánnak fizetendő évi adó árán volna megvásárlandó. A király és inkább heves mint eszélyes környezete — a váratlan és merően jogtalan követelést nagy felindulással nemcsak visszautasította, hanem a követeket börtönbe vettetvén megöletni parancsolta. Ezen követekkel úgy látszik egy időben érkezett a vitéz Boriszló püspök halálának híre is Budára, ki az ozmánoktól a Korenicza patak mellett hűtlenül meggyilkoltatott, mi az általános elkeseredést az ozmánok ellen természetesen még inkább fokozta. A követek holttesteit utóbb, nehogy a gyilkosság köztudomásra jusson, a város közelében egy halastóba süllyesztettek.

Szuleiman a követein elkövetett erőszakra azzal válaszolt, hogy előkészüldését még jobban gyorsította úgy, hogy már 1521. február havában megindult hadseregével és roppant mennyiségű ostromeszközeivel Drinápolyból. A 300 ágyú, továbbá ólom, kén stb. szállítására 3000 tevé volt szükséges, míg 30 ezer az élelmi szereket hordozá a hadsereg után. A sereg három részre oszlott, az egyik, a balszárny Ahmed pasa vezérlete alatt Sabácznak tartott, a nagyvezir Piri pasa a derékhaddal Nándorfehérvárnak vette útját, míg a jobbszárny Mohamed Mihaloghli alatt Erdélybe volt betörendő. Maga a szultán a fényes portával az első sereg után Sabác felé indult.

Szuleiman megindulásának híre Magyarországon, de kivált a leginkább fenyegetett végvidékeken roppant izgalmat szült. A király befolyás és tekintély nélkül nem vala képes a nemességet nagyobb tetterő kifejtésére bírni, parancsai hanyagul vagy éppen nem teljesítették, s habár a honvédelmi törvény értelmében 60 ezer harczos azonnal a király zászlója alá siethetett volna, a roszakarát, hanyagság és késedelem mindent megakadályoztak, s alig volt lehetséges egy maroknyi hadat összehozni, melylyel esetleg a Szerémséget kellendett fedezni.

Héderváry Ferencz és Török Imre Nándorfehérvár parancsnokai alig értesültek az ozmánok közeledéséről, midőn azon ürügy alatt, hogy a hátralévő zsold kifizetését szorgalmazták, hűtlenül elhagyták helyüket, s Budára siettek. Helyettök Oláh Balázs, Both János és Morgai János vették át a parancsnokságot az alig 600 emberből álló várórség felett, mely még löporral sem volt kellőleg ellátva, míg a várfalak felette elhanyagolt állapotban voltak. — Sulyok Ferencz Sabácز kapitánya hasonló indokból hagyta oda helyét, melyet Logody Simon foglalt el, kinek rendelkezésére s a vár védelmére alig állott száz vitéz! — Így állott a határvédelem 65 évvel Nándorfehérvár felszabadítása után Hunyady János által....

Hasztalan keresett Lajos király segélyt X. Leo pápánál és V. Károlynál; amaz azt mondá levelében: hogy kincstára üres és a magyarok lássák, mint lesznek készek az ellenséggel, ő csak áldását adhatja. V. Károly éppen a wormsi birodalmi gyűlésen, nem adott vigasztalóbb feleletet a magyar királynak, ki trónjával és a nemzettel együtt kérlelhetlenül áldozatára volt szánva a keresztény Európa politikai vakságának és önző tudatlanságának.

Sabácз már július 8-án Ahmed pasa kezébe került, miután a 60-ra összeolvadott, s mindenben hiányt szenvedő őrség képtelen volt az ostromlókat tovább feltartóztatni, a vártér közepére gyülekezve Logody Simonnal élén várta be a vad rohammal közeledő ellenséget, mely közül még vagy hétszázat terített a földre, — azután egytől-egyig ott vérzett el a hazaszeretet és vitézség lángoló példájára; holott még elég ideje lett volna a Száván keresztül életét biztonságba hozni. Sabácznál a szultán jelenlétében a megáradt Száván, melynek partján Szuleiman fényes sátra állott — hajóhid veretvén, azon átkelt az egész hadsereg, melynek nemsokára Mitrowicz, Karłowicz, Kulpenik, Perlász és Szlankamen is megnyitották kapúikat; míg a már egy hó óta Nándorfehérvár alatt táborozó Piri pasa Zimonyt foglalta el s az ostromlott erődöt minden oldalról keményen körülzárva tartotta.

Habár Nándorfehérvár immár tarthatlannak látszék, a vitéz őrség, mely a parancsnokokon kívül jobbra

thrákiai bolgár zsoldosokból állott, mégis makacsul visszaverte sokáig az ellenség minden támadását s midőn a városból a felsővárba szorították, egy ideig itt is oly erélylyel tartotta magát, hogy Szuleimannak már-már szándoka volt az ostrommal felhagyni, midőn egy hite hagyott francia tanácsára a főerődöt, a Millaria vagy mértföldtoronynak nevezett részét a várnak, — ügyesen aláásni és löporral megrakni sikerült. A pusztító robbanás elvette az őrség utolsó bátorságát, mely most magyar parancsnokainak tudta és beleegyezése nélkül összeköttetésbe lépett az ellenséggel — a vár átadása iránt. Az árulásnál fontos szerepet játszott Móré Mihály, Héderváry Ferencz parancsnoknak a várban visszahagyott megbízottja. Szuleiman szabad kivonulást ígért az árulóknak, kik a várat azután a nélkül, hogy ezt a maroknyi magyarok megakadályozni tudták volna, — kezébe adták.

Ekképpen jutott a kereszténység legfontosabb véd-bástyája 1521. augusztus 29-én az ozmánok kezébe. Szuleiman mindenkit, ki magyar volt vagy magyar nevet viselt, irgalom nélkül legyilkoltatott, míg az általános vérengzésben megmaradott bolgárokat Konstantinápolyban telepítette le, hol utódaik mai napig külön városrészt laknak, melyet az egykor védelmezett, majd elárult erősség nevéől Belgrádnak neveznek.

Nándorfehérvár, valamint a többi várak ozmán helyőrséget kaptak s Szuleiman parancsára új és kiterjedett erősségekkel láttattak el. Többek között csupán Nándorfehérvár, melynek első ozmán parancsnokává Balibég neveztetett ki, nem kevesebb mint 200 várágyút kapott.

Szuleiman előtt, most nyitva állott az út Magyarországba, sőt ha a német birodalomban éppen a wormszi gyűlés után uralkodó belzavarokat tekintjük, egészen Németországba és Európa szívébe; s több mint valószínű, hogy Szuleiman Bécs alatt sem talál vala most azon ellentállásra, mely néhány évvel utóbb vállalatát meghiusítá. De I. Szelim fiának most más terve volt, s a helyett, hogy a rettegő nyugatot tette volna a további harc színhelyévé — Nándorfehérvár alól már októberben visszatért seregének nagyobb részével Konstantinápolyba, hogy új tervének kiviteléhez szükséges előintézkedéseit

megtegye. Mit II. Mohamed és I. Szelim országlásuk végén kísértének meg, miközben mindkettő hatalmas földi pályáját az ismeretlen túlvilággal cserélte fel, azt I. Szuleiman mindjárt uralkodásának kezdetén, az ázsiai lázadás elnyomtatása és Nándorfehérvár megvétele után, sőt éppen győzelmeinek döntő benyomása alatt kívánta valószínűsíteni. Rhodos szigete a kereszténységnek leginkább keletre előre tolt bástyája volt, mely kivált Egyiptom meghódítása óta jobban mint valaha utjában állott az ozmánoknak. A birodalom szabad kereskedése és közlekedése, valamint a mekkai zarándokok útja Rhodos által mintegy ellenőrizve, ha nem megakadályozva és korlátozva volt; s ha e kettős oknál egyéb politikai tekintet nem is szólott volna Rhodos megszerzése mellett, Szuleiman azt elégségesnek találta, — s ez elég volt, hogy a János rend utolsó ázsiai telepítvényét és erősségét a legkétesebb és legválságosabb helyzetbe hozza.

Jobb időt Rhodos megtámadására aligha találhatott Szuleiman. Európa mindig mélyebben merült alá a valódi zűrzavarokban. V. Károly császár és I. Ferencz francia király már nemcsak Olaszország birtokáért harczoltak egymással, hanem azon politikai fensőséget, melyet mindegyik a maga részére chajtott biztosítani azon rendkívüli bonyodalmak előrelátásában, melyeket a reformatió alkotandó vala, mielőtt megtisztult céljai valódi alakot és irányt vettek volna.

A tengeri had, mely már I. Szelim óta készen állott a kiindulásra, parancsot kapott, tizezer janicsár és különböző ostromeszközök felvétele után azonnal Rhodos felé vitorlázni; míg maga Szuleiman 100 ezer emberrel, melyet nemsokára ugyanannyi követett, a szárazföldi úton nyomult előre. A hajók száma, melyek ekként Rhodos ellen rendeltettek, meghaladta a 400 at. Nem kisebb volt az ágyúk száma, melyek rendkívüli nagyságuk miatt részben csak a helyszínén készültek s melyek mintegy vaskarral fogták körül a híres erősséget.

A János-rend új nagymestere L'Isle-Adam Fülöp, ki Szuleimannal egy időben kezdette meg uralkodását, öntudatos nyugalommal, de egyszersmind rendkívüli ügyességgel és kitartással és csodával határos bátorsággal felelt meg nehéz feladatának, mi ezen nagy férfiú

emlékét minden időkre biztosította. Miután Európa maga is a legnagyobb zavarban és segélytelenségben volt s ezen oldalról a legkisebb támaszra sem számíthatott, l'Isle-Adam a védelmet úgy rendezé, a mint ez saját erejéből lehetséges volt. Rhodos erős bástyákkal és védtornyokkal volt ellátva s úgy a tenger felől mint a szárazföldről teljes védállapotban; az összes harczosok száma 600 lovagból és 4000 vitézből állott. A nagymester első gondja volt a kikötőt erős vaslánczokkal elzárni, azután pedig a védelmet a rend nyolcz nemzetisége szerint: a francia, spanyol, olasz, portugál, német, angol, provençei és auvergnei lovagok között felosztani. Maga l'Isle-Adam az éjszaki bástyáról, a győzelmi kapu szomszédságából vezette az egész védelmet.

A tengeri had már június végén megjelent Rhodos előtt s a szigettel átellenben fekvő Marmarist szállotta meg, hova július utolsó napjaiban Szuleiman is megérkezett a szárazföldi haddal. Miután az egész sereg ágyútelepeivel és egyéb ostromeszközeivel a várostól keletre partra szállott, augusztus 1-én kezdetét vette a tulajdonképpeni ostrom. — De a lovagok rendkívüli vitézsége az első két hónapban az ellenségnek minden törekvését a város birtokába jutni megsemmisítette, rohamai mindannyiszor óriási veszteséggel veretvén vissza. — Azonban, habár seregének jobb része már odaveszett, Szuleiman még mindig makacsul ragaszkodott szándokához Rhodos birtokát illetőleg s az elesetteket mindig új meg új harczosokkal pótolta, kiket ázsiai tartományaiból rendelt Rhodos alá. Így folyt az ostrom újabb két hóig, s még mindig nem volt nagyobb kilátás a vívott város birtokához. A falak ugyan már sok helyütt meg voltak rongálva Szuleiman óriási ágyúi és felrobbant aknáit által, de a lovagok és az őrség, sőt a nők és öregek egymással versenyeztek a réseket testökkel fedezni. Számtalan példájával találkozunk itt a hőskori lelkesülésnek és elszántságnak, melyek e nevezetes ostrom bajnokait a halhatatlanság dicsfényével veszik körül. Egy hölgy, egy lovag kedvese két ártatlan viruló leánykáival ott van a harcz közepette és bátran segíti gyermekeinek apját a küzdelemben, midőn egy ellenséges golyó véget vet a lovag életének. A hölgy magához ragadja gyerme-

keit s miután megcsókolá őket s homlokukra a kereszt jelét illeszté — apjuk véres fegyverével saját kezével halálra sújtja és a dühöngő lángok közé taszítja e szavakkal: „most, ártatlan tiszta lelkek, nem fogtok beszennyeztetni barbár kezektől“. Azután vállára vetve elhullott kedvesének véres köntösét, annak fegyverével kezében a leginkább fenyegetett részhez siet s miután még több ellenséget leterít — maga is hős halállal elvész. De a legvitézebb ellentállást is megtöri lassankint az éhség és a védeszközök teljes hiánya. Deczember elején újabb meg újabb rohamok után, melyek mindannyiszor az ozmánok vereségével végződtek, — Szuleiman feladásra szólította fel a várost. Egy zsidó orvos és egy portugál lovag D'Amaral, ki ellenséges indulattal viseltetik a nagymester iránt, árulóivá lettek a keresztényeknek s tudtára adták a szultánnak az őrség kimerültségét s a védeszközök fogytát, és kijelölték a bástyák leggyengébb pontját. A zsidó orvos tetten kapatván, midőn éppen egy nyíl segítségével készült hirt küldeni az ostromlók táborába, a város terén azonnal négy részre szakították; D'Amaral lovag azonban rendkívüli kinzások daczára sem ismerte be bűnét, mi abban való részességét némileg kétszessé teszi. — Csak miután egy végső roham alkalmával a lovagok utolsó löporukat is elhasználták, lépett alkudozásba l'Isle-Adam a szultánnal, mely azután deczember 21-én közel hat hónapi ostrom után a következő megegyezésre vezetett: a lovagok tíz nap lefolyása alatt szabadon elhagyhatják Rhodost, kik azonban közülök a szigeten továbbra is megtelepedni kívánnak, azoknak teljes szabadság élvezete mellett öt évi adómentesség biztosittatik. A sziget lakosai közül senkisémm soroztatik a janicsárok közé. A keresztényeknek szabad vallásgyakorlat ígértetik; a lovagok pedig hajókon Krétára fognak szállíttatni, honnan bár merre vehetik útjokat. Végre mindkét részről túszer állíttatnak s a szultán esküvel igéri a kikötött feltételek szigorú megtartását. Azonban az egyezmény nem minden pontja tartatott meg, s a nélkül, hogy Szuleiman megakadályozni tudta volna, egy janicsár csapat benyomult a városba s ott a legnagyobb kegyetlenségeket és pusztításokat vitte végbe, mignem l'Isle-Adam tiltakozására a rabló csapatok erővel eltávolíttattak a városból, melyet a lovagok kivonulása

előtt az ozmánoknak az egyezmény értelmében megszállaniok nem volt szabad. Szuleiman egyébiránt nagy kitüntetésekkel fogadta kivált az ősz nagymestert, kit személyes találkozásuk alkalmával vitézségeért magasztalt, s kit, miként magát kifejezte: csak sajnálattal űz ki birtokából. Sajátszerű sentimentalitása egy hódítónak, ki az egész világ birtoka után vágyodott.

A János vitézek 1523. újév napján hagyták el Rhodost, s VI. Adrián pápa által Civita-Vecchia, majd VII. Kelemen pápa által Viterbo városában telepítették meg, míg végre hat évvel később állandóan elnyerték Málta szigetét, mely után nevöket is megváltoztatván, új és nem csekély hatalomra és befolyásra tevének szert, melynek csak I. Napoleon egyiptomi útja alkalmával vetett véget.

Igy került Rhodos a kereszténység legutolsó ázsiai birtoka az ozmánok kezébe, kik azt több mint százezer ember életével vásárolták meg s mai napig birják.

Rhodos elvesztése után a keresztény nyugat, mely mint már említettük, önmagával sem tudott elkészülni — a tenger felől is nyitva állott Szuleimannak, mert Velen-cze, mely évről-évre sietett megújítani szerződéseit még akkor is, ha miként az ozmánok utolsó győzelmei után áldozatokkal volt is kénytelen a kívánatos békét megvásárolni, aligha gördített volna nagyobb akadályokat útjába. Azonban a következő két éven át részint Syria és Egyptom vonták magukra Szuleiman figyelmét, részint azon politikai összeköttetés, melybe a körülmények és érdekek sajátos fejlődése következtében — a franczia udvarral lépett.

Mielőtt ezen nevezetes eseményről szólanánk, nem hagyhatjuk említés nélkül azon sajátos haditervet, mely az ozmánok kiűzése céljából emlékirat alakjában, mindjárt a János-vitézek elvonulása után Rhodosból — a pápának átnyújtott, és pedig nem valami világi hatalmasság, hanem a minorita-szerzet által. Ezen rend, mely keleten leginkább el vala terjedve, egy tervet dolgozott ki, mely *ha* teljesülésbe megy, kétségkívül sok bajt csinálhatott volna Szuleimannak. Ez idő szerint egyedül a minorita-rend 40 ezer kolostorral birt, melyek mindegyikéhez legalább tiz egyházközség tartozott; ha már most mindegyik kolostor csak *egy* embert állit — ez 40 ezer fegyverest tesz. Ha ugyanily arányban

vonatnának a többi koldusrendek és egyéb szerzetek is érdekelttségbe, az apácz-kolostorokat sem vévén ki, könnyű szerével lehetne egy 600 ezer emberből álló sereget talpra állítani, mely bizonyára elégséges volna — az ozmánok kiűzetésére Európából. A zárdák megadóztatása azonfelül elegendő pénzalapot nyújtana ezen óriási hadzsoldjának fedezésére is. A harczias koldusbarátok terve azonban sem a pápai curia, sem a császár előtt nem talált nagyobb pártolásra, mert a meddő tervek stadiumában maradt gyakorlati haszon és alkalmazás nélkül.

A háború V. Károly és I. Ferencz között egyelőre a Pavia melletti ütközetben, mely az utóbbit a császár fogságába adta, majd a Madridban kötött szerződés következtében, mely az ifjú francia királynak újból visszaadta szabadságát — véget ért. Időközben azonban mindjárt fia elfogatásának hírére anyja d'Angoulème Luiza anyakirályné egy levelet intézett Szuleimanhoz, melyben felkéri: hogy szerezné vissza fia szabadságát, ki Károly spanyol király fogságába esett, s ki vele felettén roszul bánik. A francia anyakirályné ezen levelében hatalmas császárnak címézi a szultánt, kinek közbenjárásától látszik függővé tenni fia sorsát. Mindenesetre nevezetes jelenség, hogy a legkeresztényebb udvar — miként a francia királyok czíme régóta hangzott — nem idegenkedett, ily kényes ügyben ugyanannak hathatós támaszához folyamodni, ki ellen a király, mint láttuk, mindjárt országglásának kezdetén azon fogadalmat tette, hogy hatalmát megsemmisíteni. Szuleiman, kinek politikai előrelátása egy Franciaországgal kötendő szövetségben nem csekély biztosítékát látta birodalma hatalmi befolyásának az európai államok sorában, az anyakirályné levelét nemcsak szívesen fogadta, hanem a francia udvar megbízottjának Frangepán Jánosnak kijelenté: hogy V. Károlyt kényszeríteni fogja Ferencz kiadatására. Még mielőtt azonban ezen irányban valami nevezetes történt volna, a madridi egyezmény visszaadta az ifjú királynak szabadságát. Valószínű mindazonáltal, hogy ezen egyezmény létrejövetelében Szuleiman is befolyt.

Ezen esemény azonban nem változtatott semmit a Franciaország és Szuleiman között létező barátságos viszonyon, minek oka főképpen azon érdekközösségben

keresendő, mely mindkettőt, a szultánt épp úgy mint Ferencz királyt a német birodalom és V. Károlynak és házának ellenségévé tette, s mely érkakazonosság egyidőre mindkettőnek előirta azon politikai útát, melyet követniök kellett, saját hatalmi állásuk megerősítésére.

A francia király szövetsége a kereszténység ellenségével botrányos visszatetszést szült egész Európában. A legkeresztényebb király azonban mint látszik, nem sokat törődött a közvélemény nyilvánulásával, s a közte és vetélytársa között megindulandó új háborúba szövetségét Szuleimant is belevonni legfőbb törekvése volt. Ürügy a háborúra a német ügyeken kívül, melyek Franciaországot is közelebből érdekelték — elég kínálkozott. A Habsburg-ház azon törekvését: hatalmát Magyarországra is kiterjeszteni, Szuleiman annál kevésbé nézhette közönnyel, minthogy ez saját terveivel Magyarországot illetőleg merően ellenkezett. A szerencsétlen ország ekként két hatalmas szomszéd által fenyegettetvén, menthetlenül veszve vala, bármelyiknek kedvezzen is a hadi szerencse.

A magyar királyi székbén II. Lajos ült, a Jagelloháznak e beteges éretlen gyümölcse, neje Mária, V. Károly császárnak és Ferdinándnak nővére volt. Ferdinánd főherczeg, a német császári korona és az ausztriai tartományoknak valószínű örököse kettős sógorságban állott II. Lajossal, mióta Jagello Annát, a király nővérét — nőül birta. V. Károly közbenjárására II. Lajos és sógora között az utóbbinak házassága alkalmával oly szerződés jött létre, melynek értelmében a magyar korona Ferdinándra fogna szállani azon esetben, ha Lajos király örökös nélkül halna el, mi tekintve gyengélkedő és fejletlen testi szervezetét, valószínűnek látszott. Ezen szerződés azonban nem birt jogalappal, minthogy a magyar királyság választóország lévén, a magtalan uralkodónak nem állott hatalmában, saját akaratából a koronára utódot kinevezni.

Az ellenségeskedések a határokon sohasem szüneteltek, sőt miután Jaicza még mindig a magyarok kezében volt, és Frangepán Kristóf által nemcsak újból felszabadittatott, hanem falai alól az ozmánok 1525-ben

véres vereséggel vissza is verettetének, egy ürügygyel több volt a háborúra, melyre Szuleiman Rhodos megvétele óta szakadatlanul készült vala. Az 1526. nyár derekán megindult Szuleiman több mint 200 ezer emberből álló seregével s július 9-én Nándorfehérvárott ülte meg a Bairám vagy húsvéti ünnepet. A szultánt megelőzendő nagyvezirje és kiváló kegyencze Ibrahim pasa, egy görög hitehagyott, ki testi szépsége, fogékony szelleme és magasabb műveltsége által már korán megnyerte Szuleiman kegyét sőt bizalmát és barátságát, de ki fékezhetlen nagyravágása által utóbb azon gyanút ébresztette fejedelmi barátjában, hogy független hatalom után törekszik, minek következtében Szuleiman parancsára ágyában megfojtatott, már július 15-én rohammal megvette Péterváradot, Újlakot és egyéb erősségeket a Dunavonalon. Szuleiman Nándorfehérvárról a Dráva felé sietett, melynek jobb partján ütötte fel fényes sátorát, s melyen keresztül építette azon hidat, mely az ozmánokat Magyarország belsejébe vala vezetendő.

II. Lajos most is, valamint előbb Nándorfehérvár ostroma alkalmával, hasztalanul keresett és sürgetett nagyobb segílyt a pápánál és császári sógoránál, s 4000 cseh, lengyel és német zsoldos volt az egész, mit nagynehezen pápai pénzen megszereznie sikerült. A nemesség és főpapság most, a veszély pillanatában érezte ugyan a felelősség súlyát, mely kivált vállaira nehezült, de a korábbi és részben most is tartó egyenetlenkedések és pártoskodások annyira megrongálták a fegyelmet és közszellemet, hogy a védelem meddő tárgyalásokból állott, melyekben a király közönségesen a legszomorúbb szerepet játszá s kinek sem parancsa, sem kérése nem volt elegendő a vélemények szükséges és czélszerű összeolvasztására. Tolnán, hová a sereg gyülekezendő vala, még a fölött folyt a vita, vajjon az ellenséget a Dráván való átmenetelében meg kellend-e akadályozni vagy nem, midőn híre érkezett, hogy az ozmánok már átkeltek azon s Baranyát dúlják és égetik. A pénzszükségen az által lőn segítve, hogy az egyházi kincsek és drágaságok a pénzverdébe küldettek, természetesen azon ígérettel, hogy jobb időkben gazdagon fognak megtéríteni.

Időközben a fenyegető veszedelem mindinkább közeledék; Szuleiman átkelvén a Dráván, a hidat felégette s elönté a Duna jobb partját egész a mohácsi síkságig. Báthory István nádor, Batthyányi Ferencz horvát- és tótországi, Perényi Péter, temesi bánok, Frangepán Kristóf, Brodarics püspök és kancellár, Tomory Pál kalocsai érsek, a váczi, nagyváradi stb. püspökök augusztus elején Tolnán voltak csapataikkal s a sereg mintegy 20 ezer főre szaporodva augusztus 14-én megindult Mohács alá. A király Tomory Pált és Szapolyai Györgyöt, az erdélyi vajda János öcscsét nevezte ki hadvezérékül. Utközben még egy kisebb horvát dandár csatlakozván a királyhoz, a sereg összes száma immár mintegy 25 ezerre ment.

Éppen midőn a király a mohácsi síkságot elérné, érkezett Szapolyai János hírnöke, kérvén a királyt, ne ütköznék meg az ellenséggel mindaddig, míg 14 ezerre menő seregével, mely már Szeged alatt táborozik, — hozzá nem csatlakozik. De a nemességet oly harczvágy szállotta meg, hogy azt a támadástól visszatartani a királynak nem állott hatalmában. Így érkezett a magyar sereg augusztus 27-én Mohács alá. Másnap Szuleiman mintegy két mérföldnyi távolságban a magyar tábortól ütötte fel sátorát.

A fontos pillanat megérkezett, mely Magyarország sorsa fölött volt döntendő, s melynek kimenetele a nyugati kereszténység állami életében is nevezetes fordulatot képez. Augusztus 29-én a korai reggeli ima után az озmán had megindult, elől Balibég 4000 vértezett lovassal; ezt követte Ibrahim nagyvezér a derékhaddal és 150 ágyúval; utánna Behram pasa az ázsiai hadakkal és ugyanannyi ágyúval; végre Szuleiman, környezve a janicsároktól és testőreitől. Az utóhadat Chosrew pasa vezényelte. Szuleiman délfelé egy magaslatra érkezett,¹⁾ honnan a magyar sereget csatarendben látta felállitva,

---

¹⁾ Azon helyen később Haszán budai basa egy kősk vagy nyaralót építtetett s hogy a nevezetes helyet megörökítse, kútát ásatott ott, hol Szuleiman fényes trónja állott; a hely a béklyei uradalomhoz tartozó Búsiklicza pusztja közelében, melyet az озmánok Puzu-Kilizene-k, azaz rejteknek neveztek — keresendő.

Itt hadi tanács tartatott, melyben a harcz megkezdése egyhangulag kimondatott. A szultán éghez emelt kezekkel, könnyekkel szemében kérte az égtől a győzedelmet s a megható látványtól még inkább lelkesült sereg fokozott bátorsággal készült a küzdelemre. . . . Tomory Pál a vitéz főpap és Perényi bán villámgyorsasággal csaptak a magaslat lábainál felállított európai hadra, melyet ellenállhatlan vitézséggel csakhamar az ázsiai seregre szorítottak vissza, mely a rohamnak nem tudván ellentállani, kénytelen volt sorait kettészakítani. Ez volt a magyarok első szerencsétlensége a végzetes napon. Most előront Balibég, ki eddig a magaslattól földve, elrejtve tartá csapatát s kényszeríté a keresztény sereget — hasonlólag két részre oszlani. Az ozmánok ekkor szinlelt visszavonulással még inkább közepükbe csalták a heves támadókat, kik egyenesen a janicsárookra törtek s magát Szuleimánt keresték. . . . de most gyorsan megváltozott a harcz képe, midőn alig tiz lépésnyi távolban egyszerre megszólaltak az ozmánok háromszáz ágyúi, melyek erős lánczok által voltak egymással összekötve, és sűrűen és pusztítóan küldték a halált a vitéz csapat soraiba. Báthory István nádor, mihelyt az ozmánok visszavonulását észrevette, elragadtatva heves harczvágya által, így kiáltott fel: „Ime, a győzelem a miénk, az ellenség megfutamodik, gyorsan utánna — hadd tiporjuk le végképpen“. S a nádor magával ragadván a királyt is, ki környezve testőreitől, várta a harcz kimenetelét, — több vitézséggel mint megfontolással, az ellenség legsűrűbb tömegére veti magát. De a janicsárok és az ágyúk megsemmisítő együttműködése alatt csakhamar megfordult a szerencse, s a pillanatról pillanatra ijesztő gyorsasággal kevesbedő keresztények utóhad hiányában, még csak a futásban láttak menekülést. . . .

A véres közdelem, mely Magyarország sorsa fölött határozott, alig tartott másfélóra hosszágig. A harcztéren hevert az eltiport nemzet színe-java; *a halottak névsorában képviselve voltak mindazon nevek, melyek Magyarország hőstörténelmében minden időkre tiszteletreméltó helyet foglalnak el.*¹⁾ A király maga, miután környezetének nagyobb része

¹⁾ Zinkeisen II. köt. 654. lap.

elvért, Aczél és Czettwitz kamarások kíséretében hagyta oda a csatatér; majd elválasztva kísérőitől, az ütközet folyamában megeredt viharos eső következtében megáradott Cselye patak sikamlós partjairól fáradt lovával visszazuhanván, a patak mocsáros ágyában lelte halálát, miután tiz évig uralkodott, s alig érte el a huszadik életévet. Perényi Péter, Batthyány Ferencz és Brodarics kancellárnak és történetirónak sikerült az általános veszedelemből megmenekülniök; míg 7 főpap, 28 zászlósúr, 500 főbb nemes és 22 ezer vitéz a harcztéren küzdve elvért.

Szuleiman másnap seregének nagyobb részével folytatta útját Buda felé, míg a hátramaradtak a szerencsétlen vidéken szélteben-hosszában pusztítva, rabolva és gyilkolva vonultak keresztül. Az előrenyomuló főhad több ezer keresztény foglyot hurczolt magával, kik útközben magukra vonván a győzedelmes zsarnok haragját — lemészároltattak. Tizenkét nappal a mohácsi veszedelem után az ozmánok Buda falai alatt táboroztak, melynek kulcsait a csak csekély számban visszamaradt lakosok egész Földvárig elébe vitték a szultánnak; ki a városnak és lakosainak megígérte ugyan védelmét, de úgy látszik nem bírt elég befolyással, hogy vad harczosait a pusztitástól visszatartani tudta volna; mert kevés nappal Buda megszállása után a város nagyobb része — a királyi palota kivételével a lángok martaléka lett.

Szuleimán az izlam áldozatünnepét, a kis Beiramot Mátyás budai palotájában ülte meg alig 36 évvel a nagy király halála után; s kinek itt gazdagon felhalmozott kincseit, különösen a gazdag és becses könyvtárt, a Corvinát, melynek töredéke 350 év után Abdul Hamid szultán nagylelkűségéből éppen akkor kerül vissza eredeti rendeltetési helyére, midőn e sorokat írjuk; továbbá Hercules, Apollo és Diana ércszobrai hajókon Konstantinápolyba szállittatá, mint szellemi zsákmányait pusztító hadjáratának. Az említett szobrok utóbb Ibrahim nagyvezér kívánságára, ki a művészetnek értelmes pártolója és barátja volt, Konstantinápolyban a Hyppodromtéren felállittattak, nem kis megbotránkozására a mohamedán népnek, mely a természet leplezetlen utánzásában szigorú vallási tételeinek megsértését látta. Ezen alka-

lommal Fighani, a népköltő a következő ártatlan epigrammot költötte czélzással a mindenható nagyvezirre: „Az első Ibrahim (a bibliai Ábrahám) lerombolta a bálványokat; a másik újból felállítá azokat“; mi a szegény költőnek életébe került. Midőn később Ibrahim elveszté a szultán kegyét és ezzel együtt életét is, a nép most mitől sem tartván többé, letaszítá a botrányos szobrokat állványaikról s tudatlan dühében darabokra zúzta... Ez volt a vége Mátyás király ferrarai és római művészei remekműveinek Konstantinápolyban.

De Szuleimannak ezuttal még nem volt szándoka Magyarországot tartósan birtokába venni; megelégedék Szapolyai János és számos magyar főurak hódolatával, kik tisztelegni jelentek meg előtte, midőn a Dunán készült hid segítségével szeptember 10-én Budáról Pestre tette át táborát. Szuleiman ezen alkalommal kijelenté a nemességnek, hogy Szapolyai János erdélyi vajdát fogja királyuknak elismerni s mint ilyent védelme alá venni. Ezt bizonyítja legalább azon körülmény, hogy Szapolyai János nemcsak nagy többséggel királylyá megválasztott, hanem már két hóval utóbb, november 10-én Székesfehérvárott ünnepélyesen meg is koronáztatott.

Miként jött, úgy vonult is ki Szuleiman az országból: rombolva, gyilkolva, s az egész vidék Pesttől egész Péterváradig sivataggá tétetett kiméletet nem ismerő hordái által. Szeged, Baja, Bács stb. felhamvasztattak; az akindcsi-k repülő kémhada, mely a sereget megelőzendő mintegy előkészíté számára a csatatért, de rettenetes pusztításai által legtöbbször útmutatóul is szolgált, Veszprém és Győr falai alá vitte a megjelenésével egyértelmű rettegést és ijedelmet; s a szerencsétlen ország azon néhány hó alatt, melyet az ozmánok benn töltének, legalább 200 ezer lakosától fosztatott meg, kik részint küzdve estek el, vagy rabszolgaságba hurczoltattak, részint hűtlenül leölettek a vak gyűlöletből vezérelt ellenség által. Azonban sehol sem dühöngött a rablóhad úgy, mint Maróthon, a Duna mellett, az esztergomi érsek kedvencz nyári tartózkodási helyén, hová tömegesen menekültek a szerencsétlen vidéki lakosok s magukat a veszély pillanatában szekereik mögé sánczolták el. De a rablók ágyúinak ez sem állhatott ellent s rövid idő alatt 25 ezer

holttest borítá a vértől ázott mezőiséget. Ezen *özéltalan öldöklés annyi vért jövedelmezett az ozmánoknak, mint a mohácsi ütközet.*¹⁾ A vitéz Dobozy, miután hasztalan igyekezett ifju nejét az üldöző ellenség elől biztonságba hozni, saját kezével vetett véget a szeretett életnek; azután üldözőire rontva — nem hala meg boszultatlanul. Visegrád csak az összecsődült parasztok és barátoknak, Esztergom pedig a derék hajdu Nagy Mihálynak köszönhatték megmentésüket. Az ozmánok visszavonuló hada azután még egyszer kemény harczot vívott az Ó-Becse és Pétervárad közötti mocsárookban, hová nagy számban menekültek a magyarok családjaikkal és értékeikkel s kik magukat rendkívüli vitézségük által tették halhatatlanná. Több embert vesztettek itt az ozmánok mint Mohácsnál, nagy és érzékeny volt különösen az elesett hadvezérek és csapatvezetők száma, ... de a magyarok is egytől egyig elvérzetek e napon. Így védelmezte magát a magyar nép, midőn nagyjai a gyűlölt ellenségnek meghódoltak és veszélyes kegyét keresték!...

Az okok, melyek Szuleimant a mohácsi ütközet és Buda elfoglalása után visszavonulásra birták, ugyanazok, melyekkel az ozmán uralom terjeszkedésének történelmében mindenütt találkozunk. Thrákia, Szerbia, Görögország stb. nem foglaltattak el mindjárt az első szerencsés hadjárat után maradandóan; s az ozmánok csak akkor kebeleztek be birodalmukba a meghódolt tartományokat, midőn azok már teljesen védképtelenek és annyira kimerülve valának: hogy lázadástól vagy ellenszegüléstől a lebilincselte népek és nemzetek részéről tartani többé nem lehetett. Magyarország, ezen óriás a hon és a vallás védelmében, mely a nikápolyi, várnai, rigómezei gyásnapok után is mindig új meg új erővel feltartóztatta Nyugat-Európa míveltségének és vallásának legkérlelhetlenebb ellenségét, még hanyatlásában is, melyet politikai bűnei és saját fiai pártoskodása és rövidlátása idéztek elő, veszedelmes volt és megköttözve is réme maradt a félholdnak.

De nem egyedül ez volt az oka Szuleiman visszavonulásának; az Ázsiából érkező nyugtalanító hírek két-

¹⁾ Hammer III. köt. 63. l.

ségkívül hathatósan hozzájárultak a szultánt ezen elhátározásra bírni. Kis-Ázsiában a bevándorolt turkománok fellázadtak ozmán uraik ellen s a lázadás annál veszélyesebbé válhatott, minthogy a perzsák amúgy is csak alkalomra vártak, hogy az ozmánokat egyéb bajaik közepette fegyverrel kezökben megtámadhassák. Szuleiman tehát már szeptember derekán visszaindult keletre, s hathavi távollét után 1526. november végén győzedelmének ezerféle jelvényeitől környezve ünnepélyes bevonulását tartá a nép örömköltésai között Konstantinápolyba.

A mohácsi veszedelem következményei Magyarországra nézve felettén lesújtók voltak; nemcsak azért, mert a nemzet politikai önállósága általa elveszett, de azért is, mert a most keletkezett pártok egyenetlenségében rejtett a legnagyobb veszély csirája, mely magát a nemzetet legbecsesebb életfeltételeiben fenyegette. A nagy-ravágyás és önzés most nagyobb befolyással voltak a pártok alakulására, mint a letiport ország érdeke; s mint rendesen történni szokott, az általános szerencsétlenség zűrzavarában mindenki csak maga és érdekeinek megmentésére gondolt. Az ozmán befolyás veszélyessége immár nem csupán annak pusztító megjelenésében rejtett, hanem azon politikai fensőségben, mely ezen hódító nemzet győzelmeit kísérni szokta.

Mária királyné, Lajos özvegye támogatván Báthory István nádor által, a Pozsonyba és Komáromba hirdetett gyűlésekben nemcsak tiltakozott a székesfehérvári koronázás ellen, hanem jogát a koronára fenntartotta; majd azonban a válságos áramlattel megküzdeni nem bírván vagy akarván, családjának érdekében lemondott a magyar királyi koronáról, testvére Ferdinánd javára. — Ferdinánd nem késett igényeinek a koronára fegyveres kézzel nyomatékot adni; és seregei nemsokára az ozmánok kivonulása után benyomultak Magyarországba. A nemzeti király Szapolyai János, ki a nemzet szabad választási jogánál fogva jutott a koronához, mely jog II. Lajos halálával visszaszállott a nemzetre, tiltakozott ugyan a Habsburg-ház trónjogosultsága ellen, a nélkül azonban, hogy a császári hadak benyomulását megakadályozni tudta volna. Ferdinánd a tokaji ütközet után,

mely János királyra szerencsétlenül ütött ki, az ország nagyobb részét elfoglalta s miután magát még 1527. november elején Székesfehérvárott ünnepélyesen megkoronáztatá, a szerencsétlen országnak immár két királya volt, kik azonban nem annyira egymástól, mint egy harmadiktól rettegetek, ki náluknál hatalmasabb s mindkettőjüket megsemmisítheté. A polgárháború, mely az ellenkirályok állásából a nemzethez önként következett, a nemzetnek épp úgy megtámadta erkölcsi érületét, mint megrontotta politikai értelmét; mi által a súlyedés mindig teljesebb lőn s az ozmán befolyás diadala megkönnyítették.

János király felettén nehéz körülmények között volt. Ha az ozmán segílyt elnyernie nem sikerül, bizonyos vala, hogy királysága csak pünkösdi királyság volt, melyet a császár fivérének ellenében egymaga fentartani nem leend képes. De ha az ozmán segílyt sikerült is elnyernie, — népszerűségét, melyen főképpen hatalma és jövője alapult — teszi kockára. A lemondás erényét a nagyravágyók sohasem ismerték s János inkább az utóbitól akart megválni mint a koronától. János király Laski Jeromos lengyel nemest, ki már több ízben megfordúlt a konstantinápolyi udvarnál — szemelte ki követének Szuleimanhoz, kitől Ferdinánd ellen segílyt és pártfogást vala kieszközlendő.

A küldetés felettén kényes természetű volt. Szuleiman mindenható nagyvezérje és sógora elején döllyfös megvetéssel fogadta János követét, de kinek simulékony-sága, hogy ne mondjuk politikai arcátlansága végre is oda érlelte a hosszas alkudozásokat: hogy Szuleiman nemcsak pártfogásba fogadta Szapolyai Jánost, hanem egyszersmind megígérte, miszerint őt Ferdinánd ellenében egész erejével megvédeni fogja. Az évi adó czimén fizetendő járulék ezúttal még elmaradt s János a szultán kegyét és védelmét azon ígérettel vásárolhatá meg, hogy minden öt esztendőben követet küld Konstantinápolyba, tetszése szerint megállapított értékű ajándékokkal, melyek az adót fogják pótolni.

Laski küldetésének ezen szerencsés kimenetele Magyarország legközelebbi sorsára a legnagyobb befolyással volt. Azonban úgy látszik, hogy a szultán még nem bizott

feltétlenül János király őszinteségében; mert midőn a magyar követ hazájába visszatérendő vala, a porta részéről Gritti Alajost rendelé mellé, ki egyszersmind megbizottjaként, az imént kötött egyezségnek, mintegy ellenőrévé tétetett. Gritti Alajos az egykori velencei követnek Konstantinápolyban s ez idő szerint a köztársaság elnökének természetes fia, nagy kegyben állott a szultán előtt, mit nem jelleme szilárdságának vagy becsületességének köszönhetett, hanem inkább behizelgő hajlékony modorának és üzleti jártasságának, melylyel magát a hatalmas kényúr közvetlen környezete előtt nélkülözhetlenné tudta tenni.

A Szuleiman és Szapolyai János között kötött szövetségre elsö eredményeként tekinthető az egységes haditerv Ferdinánd ellen, mely még Laski elutazása előtt megállapittatott s mint a melynek legbiztosabb jelekint 50 ágyú és 500 mázsa lőpor küldetett Magyarországra János király rendelkezésére.

Azonban János törekvése, a portával védelmi szövetségre lépni, bármily csendben üzeték is, titok még sem maradhatott; s Ferdinánd, ki az alkudozásokról hírt vett, részéről is követségre határozta magát a portához, hogy ekképpen vetélytársának terveit annál könnyebben ellensúlyozhassa. Ez volt Ferdinánd első követsége az ozmánok fejedelméhez, s az egészben csak az a jellemző, mily sokáig habozott a bécsi udvar, míg magát ezen politikai körülmények által tanácsolt lépésre elhatározni tudta. A büszke Habsburg-ház még mindig idegenkedett a szultánt egyenrangú uralkodónak tekinteni, kivel alkudozni vagy éppen szövetséget kötni — méltóságán alólinak látszott tartani. Ezen helytelen és bizonyára nem indokolt tartózkodása a bécsi udvarnak később sok keserű tapasztalatába került. Ferdinánd megbizottjai: Habardanecz János és Weichselberger Zsigmond voltak, kik 1528. novemberben érkeztek Konstantinápolyba, hol nagy kitüntetésekkel fogadtattak s röviddel megérkezésük után Szuleiman elé bocsájtattak. De a fényes fogadtatás úgy látszik túlságos reményeket ébresztett a követeiben, kiknek küldetése a Bécsből hozott utasítások merev természeténél fogva — teljesen eredménytelen maradt. Annyira ment Ferdinánd ismeretlensége a valódi

körülményekkel, hogy követei által nemcsak a Szerémségnek elfoglalva tartott várait, mint Pétervárad, Valpó stb. visszakövetelte, hanem azonfelül Nándorfehérvár s több szerbiai és bosniai erősség átadását kívánta a szultántól. Természetes, hogy a túlfeszített követelések legkevésbé sem valának képesek a szultánt és Ibrahimot Ferdinánd részére megnyerni; s miután a követeknek még sok keményszemrehányásokat kelle hallaniok, azon izenettel bocsájtattak el Szulejmántól: hogy nemsokára meg fogja Ferdinándot látogatni, kinek a szultánt eddigelé sem barátságos sem ellenséges oldalról megismerni nem vala alkalma. A követek már készülöben voltak meghiusult reményeikkel Konstantinápolyt elhagyni, midön Velence és Lengyelország fondorkodásai következtében, melyek Ferdinándban veszélyes ellenséget láttak — elfogadván börtönbe vettettek; honnan csak öt hó mulva sikerült Habardanecznek megszabadulni.

Ferdinánd, ki külségély nélkül nem volt képes a fenyegető veszedelmet, mely a szultán izenétében félreérthetetlenül benfoglaltaték — elhárítani, bátyjához Károly császárhoz fordult. De a vallási egyenetlenségek, melyek még mindig növekedőben voltak, lehetlenné tették a császár hathatós beavatkozását. „Miként is harczolhatna Károly császár“, — így kiált fel Lutter Márton a törökökről irt egyik munkájában — „most a hitetlenek ellen, midön oly nagy akadályokkal és árulással kelletik megküzdenie, melyeket királyok, fejedelmek és *velenczések*, stb. gördítenek útjába.“

Nem lesz érektelen e helyütt röviden Lutternek — a reformáció megindítójának nézetével a keleti ügyeket illetőleg megismerkedni. Lutter több izben emelt szót az ozmánok kiűzetése vagy leküzdése ügyében; azonban csak két nyilatkozványa bir nagyobb jelentőséggel. Az első alkalommal, és pedig úgy látszik még a mohácsi ütközet előtt azt mondá: „miszerint istentelenség volna — a törökök ellen harczolni, mint a kiket a gondviselés a megromlott keresztény világ fenytésére küldött.“ Eme nyilatkozata csak csekély visszhangra talált és sok támadásra és balmagyarázatra nyújtott alkalmat; melyeket a reformátornak egy másik művében sikerült megcáfolnia. E mű így czímet visel: „*Vom Kriege wider den*

Türken“, melyben óva inti a keresztényeket a hitetlenek elleni háborúikban csak az egyház segélyére támaszkodni. Egyesült erővel véli csak a veszedelmet elháríthatónak s azzal végzi, miszerint Károly császár lobogója alá gyülekezni tisztelet és biztonság. „Azonban ne képzelje a német nemzet a törökök legyőztetését oly könnyűnek s ha talán egyszer kedvezne a szerencse a keresztényeknek, — ne tegyék azután ölbe kezüket, míg a baj újból jelentkezik. Végre ne egyenkint menjenek a népek a közös ellenség ellen, mint eddig történt, midőn aztán a török egyiket a másik után elnyelte, — hanem egyesülve és egyesült erővel.“

Lutter nyilvánulásai a nap egyik legégetőbb kérdésében nem maradtak benyomás nélkül sem a német fejedelmekre, sem magára a nemzetre s Ferdinándnak most több kilátása lehete, bátyjától a császártól némi segélyre, mint előbb.

De ez nem volt elégséges; Magyarország, melyre Ferdinánd háborúiban alig számíthatott, majdnem minden segély nélkül hagyta s néhány főúr és egyháznagy kivételével a nemzet távol tartotta magát hadikészülődéseitől. Ily körülmények között Ferdinánd egy második követésre határozta magát, melylyel Jurisics Miklós, később Kőszeg hős védelmezője bizaték meg. Célja volt: a szultántól egy tízévi békét kieszközölni. A feltételek most már koránsem voltak oly túlfeszítettek, miként Habardanez küldetése alkalmával s Ferdinánd hajlandó volt, nemcsak minden korábbi feltételeitől elállani, hanem Szuleimannak évenként 30—100 ezer arany *évdíjt* fizetni; — az *adó* kifejezés még felettén megalázkodónak tűnván fel a büszke Ferdinánd előtt. De immár minden kísérlet elkésett, mert Jurisics még el sem érte az ozmán határokat, midőn Szuleiman roppant hadával gyors előnyomulásban már a gyászos emlékezetű mohácsi sikságon táborozott.

Szuleiman 1529. május 10-én elhagyta Konstantinápolyt s 250 ezer harcosra és 300 ágyúra becsült hadával megindult másodszor Magyarország felé. Azonban útjában sokféle akadályokkal kelle megküzdenie; rendkívüli viharos esőzések nemcsak az utakat felettén megrongálták, hanem a kiáradt vizek majdnem elháríthatlan

akadályokat képeztek. De Szuleiman erős akarata és jól fegyelmezett serege mindezen akadályokat szerencsésen leküzdvén — július 17-én Nándorfehérvár alatt állapodék meg, hol Bosnia, Dalmátia, Horvátország és Tótország, parancsnokait fogadta, kik a kormányzásukra bízott tartományokról tettek jelentést a szultánnak. Jaicza, ezen főerőssége a magyaroknak Bosniában, mely Mátyás király ideje óta számos ostromot szerencsésen visszavert, 1528-ban majdnem védelem nélkül megadta magát az ozmánoknak; példáját követték Cserépvár, Banjaluka, Szokol stb. Ugyanezen esztendőben kerültek az ozmán uralom alá: Korbávia és Modrus, a Frangepánok ösfészke Horvát, — Urána Dalmát- és Pozsega Tótországban; mely utóbbi egy új szandsákság főhelyévé tétetett.

Szapolyai János már az elmúlt év végén parancsot kapott a szultánt Nándorfehérvár és Pétervárad között bevárni, de ki a magáradt vizektől feltartóztatva csak Eszéknél jelenhetett meg, hova Szuleiman aug. 5. érkezett táborával. Szapolyai János, környezve a magyar főuraktól — kiket Szuleiman Hammer által sokszor idézett naplójában — magyar bég-eknek nevez, — a Dráva jobb partján felállított fényes sátorában hódolt híveivel a szultánnak, kitől keleti külső pompával fogadtatott, — s augusztus 20-án kevés nappal a mohácsi veszedelem harmadik évfordulója előtt, közel a gyászos emlékü csatatérhez — kézsókra bocsájtatott a magyar király .... Ugyanitt nyujtattak át Szuleimannak a magyar korona és jelvényei is, melyek őre Perényi Péter a tokaji ütközet után Ferdinánd pártjára állott. Ezen időtől fogva Szuleiman nemcsak őrizete alá vette, hanem a keresztények nem csekély megbotrántkozására tulajdonának tekintette Szent István apostoli király koronáját. Szapolyai János, vagy Kral Janus, mint az ozmánoktól neveztetik, Eszéknél 6000 harczossal csatlakozott Szuleiman hadához, — melylyel szeptember 3-án Buda alatt szállott táborba.

A magyar királyok régi fővárosa nem volt oly állapotban, hogy ily erőnek ellentállani tudott volna, s Ferdinánd hadvezérei: Taubinger János és Besserer Kristóf az első rohamok szerencsés visszaverése után nyomatva az ellenség óriási többségétől, de kivált nagy-

számú ostromágyúí pusztító hatása alatt, már szeptember 8-án szabad elvonulás ígérete mellett — a szultán kezébe adák a várat. De a bős, vérszomjas janicsárok kevésre becsülték uruk adott szavát, mert a szerencsétlen őrséget két nappal a vár átadása után, midőn éppen kivonulandó volt, egytől-egyig legyilkolták.

Budán Szuleiman parancsára Szapolyai János még egyszer és újból beigtattatott a magyar királyi székbe, és pedig a janicsárok főparancsnoka által. Azonban Szuleimannak nem volt szándoka hosszasan Budán időzni s már szeptember derekán parancsot adott az előnyomulásra, mert hadjáratának célja ezuttal nem annyira Magyarország — mint inkább Bécs volt. Szuleimannak ugyanis terve volt: Bécsset mielőbb hatalmába ejteni s a telet falai között tölteni, a tavasz közeledésével pedig gyorsan előnyomulni Németországba.

Ferdinánd, alig vette hírt az ozmánok közeledésének, midőn székhelyét Linzbe tévén át, gyors segílyre hívta fel bátyját a császárt és a birodalmi rendeket. A császár, ki éppen Genuában tartózkodott, nem volt oly helyzetben, hogy öcsésének egyelőre ígéreteknél egyebet nyújthatott volna; ellenben a cseh, morva, bajor és szász rendek, valószínűleg, mert a fenyegető veszedelemtől közelebb éretvén, — gyorsan szervezkedtek, s nem sokára 55 ezer ember állott fegyverben Bécs védelmére.

Szuleiman Budáról a Duna völgyében vonult fölfelé, s miután Pozsonyt, az ozmánoknál Istergrád, megkerülték, szeptember 21-én az első akindzsi csapat jelent meg Ausztria fővárosának falai alatt. Maga Szuleiman szeptember 26-án érkezett Bécs alá s Simmering falu mellett ütötte fel fényes sátorát. A magyar segílyhad, mely miként Perényi Péter és az esztergomi érsek csapatai részben csak kényszerűségből követte a szultánt, tevékeny részt vett Bécs ostromában, míg János király 3000 emberrel Buda védelmére maradt vissza.

Bécs falai nem voltak a legjobb karban, midőn a veszély már közeledék; de a lakosok rendkívüli kitartással éjjel- nappal fáradoztak a város megerősítésén. Így a külvárosok az ellenség közeledésének hírére széthordattak, nehogy az ozmánoknak rejtekül szolgálhassanak

s a kapuk, egy kivételével, melyet esetleg kirohanásra lehetne használni — erősen befalaztattak. A falakon belül 20 ezer gyalog és 2000 lovas állott a város védelmére, mintegy 72 kisebb-nagyobb ágyúval. A harczosok között Németország valamennyi vidéke képviselve volt, kevés spanyol és néhány magyarral. A parancsnokságot Salm Miklós gróf, Fülöp pfalzi gróf és bajor herczeg, továbbá Roggendorf és Katzianer gyakorolták; kik alatt vitézül harczoltak Ausztria legnemesebb családjainak tagjai: Schwarzenberg, Auersperg, Lichtenstein stb.

Az ozmánok már szent Mihály napján minden oldalról körülfogták a várost s nagyszámú ágyúik ügyes felállítása által roppant kárt okoztak az ostromlottaknak. Szuleiman azon felszólítása, hogy a városnak és lakosainak megkegyelmez azon esetben, ha az rögtön átadatik, valamint azon fenyegetésre is, hogy ellenkezőleg három nap alatt erőszakkal fogja megvenni s akkor borzasztó bosszút veend, — nem volt a derék védelmezőkre semmi hatással; s így folyamát vette a rövid de emlékezetes ostrom. A keresztények most a zordonabb évszakban hathatós szövetségest nyertek, s már október első napjaiban zugolódni kezdenek a janicsárok a szokatlan hűvös idő befolyása alatt, s rohamot vagy visszavonulást sürgettek.

De az ozmánoknak Bécs alatt nem volt szerencséjük s miután az október 9-iki szerencsétlen roham 11-én s még egyszer 14-én megújított, — Szuleiman kiadta a parancsot a visszavonulásra. A janicsárok bátortalan-sága az utolsó időben már annyira ment, hogy erőszakkal kelle az ellenség ellen hajtani, s még a fejenkint 2000 asperre vagy 20 aranyra meghatározott ostromdíj sem vala többé képes bátorságukat feléleszteni. Maga Szuleiman október 16 án indult vissza Bécs falai alól. De valamint dicstelen volt ezen utolsó vállalata, a visszavonulást a legvérengzőbb pusztitási düh jellemzi, melyben az ozmán történelem oly gazdag. A szerencsétlen keresztény foglyok ezrenkint leölettek a várakozásaiban csalódott vad harczosok által; falvak és nyílt városok feldúlattak és kifosztogatattak s az egész vidék, melyen a had keresztül vonult, kopár sivataggá változtatott. Nyomában a visszavonulóknak a felszabadult Bécs vitézei

valának, kik egész Esztergomig üldözték az ozmánokat. Budára érkezvén, Szuleiman virágos keleti kitételekkel igyekezett kudarczát elfátyolozni; s miután Szapolyai Jánost harmadszor is megerősíté királyi méltóságában, folytatván útját, november 10-én Nándorfehérvárott pihent meg; majd deczember 16-án ünnepélyes bevonulását tartá Konstantinápolyba, hol fényes ünnepek és vigságok, valamint bőkezűen osztogatott ajándékok által igyekezett népével elhitetni, — hogy hadjárata szerencsés volt és a nagyúr kívánsága szerint ütött ki. Magyarország koronáját, így hitte mindenki, csak azért adományozta a bécsi kudarcz után ujjal Szapolyai Jánosnak, mert ezen baleset után nem merészelé azt a maga vagy kegyencze, Ibrahim fejére tenni, miként azt eredetileg tervezte.¹⁾

Szuleiman még Nándorfehérvárról értesíté a vele barátságos viszonyban álló fejedelmeket: hadjáratának szerencsés kimeneteléről. Így írja a velencezieknek, hogy nem tudá sehol sem fellelni Ferdinándot, ki Prágába menekült előle s azóta nyomtalanul eltűnt s kiről azt sem tudhatá meg, vajjon életben van-e még, vagy sem. Azért ezuttal lemondott annak üldözéséről s miután húsz napig tartózkodott Bécs alatt, isten segítségével visszatért fővárosába Konstantinápolyba. — Annyi bizonyos, hogy valamint naiv szépítés által sikerült az ozmánokkal képzelt győzelmeit elhitetni, — a világtörténelem szigorubb alapokon a pompát kedvelő szultán ezen hadjáratát épp oly dicstelennek mint sikertelennek ismeri.

Fransziaország, mint már említők, az első keresztény állam volt, mely az ozmánok segélyét és szövetségét kereste. Utóbb, midőn Magyarország a mohácsi veszedelem következményeinél fogva mindig szorosabb viszonyba került a szultánhoz, Franciaország politikája Magyarország irányában is nevezetes változást szenvedett. Míg annak előtte a magyaroknak az ozmán hatalom elleni küzdelmeiben sokszor ott találjuk a francziákat, most, midőn Mohácsnál a nemzet legjobb vére elfolyott — s az ország a győzedelmes hódítók zsákmányává lőn, a

¹⁾ Zinkeisen II. köt. 691. oldal.

legkeresztényebb király Ferencz, hogy a gyűlölt Habsburg-ház tekintélyén és hatalmán minél erősebb csorbát ejtsen — beavatkozván Magyarország belügyeibe, — szövetségét és barátságát kereste a nemzeti király, Szapolyai Jánosnak; kivel nemsokára sikerült is megállapodásra jutnia. Ezen nevezetes szerződésnek főbb pontjai voltak: Franciaország segélye Ferdinánd ellen s szent István koronájának öröklése bizonyos körülmények között. Ferencz király ugyanis második fia, Orleans Henrik részére a magyar királyi koronát biztosította azon esetre: ha Szapolyai János örökös nélkül halna el. E szerint János király nagyravágyása nem látott elég erős vagy őszinte támaszt az ozmánok segélyében s kész vala a magyar koronát idegen kezekre bizni a jövőben, csakhogy életében annál biztosabban viselhesse fején.

Időközben a harc a magyar koronáért tovább folyt; s miután Ferdinánd Budát hasztalan ostromolta, bátyja, a császár tanácsára egy újabb követséget szándékozott Konstantinápolyba küldeni, mely Jurisics Miklós és gróf Lamberg Józsefből állott s 1530. október derekán érkezett az ozmán fővárosba. Habár a követek keleties fénynyel és külsőségekkel fogadtattak, az eredmény mindazonáltal nem felelt meg Ferdinánd várakozásának. Követei elzárva őriztetének kilencz napon át, míg végre Ibrahim nagyvezir előtt sikerült küldetésök célját előadhatni. E szerint egy hosszabb, utóbb örökös béke volna megköendő, mely nemcsak a két uralkodó: Ferdinánd és Szuleiman haláláig tartana, hanem azonfelül még további tíz esztendeig. De Ferdinánd feltételül János vajda eltávolítását követelte. Ibrahim, kiméletlen és fenhéjázó dicsekedései által a követeket nem csekély zavarba hozhatta, midőn kijelenté: hogy Ferdinánd ajánlatait a szultánnak elő sem terjesztheti; mi által a küldetésnek célja természetesen mindjárt elején meghiusultnak vala tekinthető. Jellemző, hogy az egykori görög rabszolga — s Szuleimannak még mindig legmeghittebb barátja, a királyt a tárgyalások alkalmával közönségesen csak Ferdinándnak nevezé, míg bátyját a császárt — spanyol királynak. Tizennégy nappal később Ferdinánd követei a szultán elé bocsájtatának, ki hivatkozván nagyvezirjének már

adott elutasító válaszára — azon nyilatkozattal bocsájtá el magától: hogy ezentúl is fegyver határozzon közte és Ferdinánd között, minthogy az általa fegyverrel és vérrel szerzett Magyarországot kiüríteni vagy Ferdinándnak átadni sohasem fogja. A követek még hat hétig tartóztatván vissza, csak 1531. elején érkeztek haza, hogy eredménytelen küldetésükről uroknak számot adjanak.

Szuleiman pedig ismét készült, s a hosszas békealkudozásoknak eredménye: egy új hadjárat volt. A szultán 1532. aprilban hagyta el fővárosát 200 ezer emberrel és 300 ágyúval; s Nissán keresztül majdnem ugyanazon időben érkezett Nándorfehérvárra, midőn Ferdinánd újabb követei Nogarola Lénárt és Lamberg József grófok fényes portájánál jelentkeztek. Küldetésük célja csekély kivétellel most is a régi volt. — Franciaország, melynek királya nagyravágyásának már régen feláldozta keresztényies címét, azon tervvel lépett a szultán elé: hogy Olaszország megszállatván az ozmánoktól, könnyű lesz Németországba behatolni, s közös ellenségüknek, a császárnak hatalmát végképpen megtörni; megjegygetvén, hogy az ozmánok ezen hadműveleteikben a francziák által erélyesen támogattnának. Szuleiman, ki e tervet a magáéval, mely kétségkívül több alapossággal birt, összeegyeztetni nem tudta, — annak kivitelét későbbre halasztá. — Valószínű, hogy Ferencz király tervei a császár előtt nem voltak ismeretlenek s hogy a békés kiegyezkedést a szultánnal annál inkább ajánlotta öcscsének. Azonban ezen utóbbi követség sem vala szerencsésebb az elébbiekénél; s habár Ferdinánd végre egy évi fegyverszünettel is megelégedett volna, — s ha Szapolyai János eltávolíttatik, évdíj czímén 100 ezer aranyat ajánlott a szultánnak, — most már minden késő volt; mert megindulván seregével Szuleiman, a visszavonulást nem tartá többé összeférhetőnek sem becsületével, sem dicsőségével, mielőtt az ellenséggel a csatatéren nem találkozott. Nogarola és Lamberg tehát azon választ nyerték, hogy a szultán ezuttal nem Ferdinánd ellen intézi támadását, ki nagyon kis úr és meg sem érdemli a szultán figyelmét, hanem bátyja a spanyol király ellen, kit felkeresni indult — hogy letiporjon . . . .

A fellengős üzenetnek a körülmények sajátzerű korlátokat szabtak; s a legyőzhetlen szultán hadjárata ezuttal még dicstelenebb volt; mert hatalmát nem a jól védett és népes Bécs, hanem egy igénytelen kis erőd törte meg, melynek szerény falai mögött a régi magyar vitézségnek és polgári erényeknek egyik legfényesebb tanuságával találkozunk. Szuleimannak célja ezuttal is Bécs volt, melyet elején Budán keresztül akart elérni, de utóbb nyugat felé fordulván, az ausztriai határok mentében nyomult előre. Azonban váratlan akadályt gördített útjába a szerény Kőszeg, alig 700 rendes harczostól s mintegy 2000 fegyveres polgártól védelmezve. A kis erőd mindazonáltal három hétig feltartóztatta a nagyúr egész seregét s midőn végre a legbámulatraméltóbb vitézség kifejtése után, az éhségtől gyötrött kis csapat megadásra kényszerítették, oly feltételeket vala képes magának kieszközölni, milyenekkel az ozmánok hódítási háboruiban csak nagyon ritkán találkozunk. Az erőd megtörhetlen védelmezője Jurisics Miklós zárai vitéz volt, kit már követségei alkalmával megismertünk.

Valamint négy év előtt Bécs, úgy most Kőszeg falai alatt tört meg az ozmánok pusztító árja; s valamint akkor Bécs menté meg Közép-Európát és kivált Németországot az ozmán betöréstől és annak következményeitől, most Kőszeg vívta ki magának ugyanazon babérokat . . . .

Kőszeg világtörténelmi jelentőségű védelme után Szuleiman hírül véné, hogy Bécs közelében több mint 80 ezer emberből álló birodalmi had van egyesülve, — habozott eredeti tervének kivitelével s a helyett, hogy útját éjszak felé folytatta volna, átcsapott Styriába, melynek fővárosát hasztalan ostromolta, — s miután a szomszéd tartományokat szokás szerint feldúlta és kifosztogatta, s több mint 30 ezer embert rabszolgaságba hurczolt, — visszafordult megfogyott hadával, — s győzedelmesen vonult be fővárosába; honnan azon naiv tudósítványt bocsájtá világnak: hogy a spanyol királyt most sem tudván sehol sem megtalálni, — miután országán győzedelmesen vonult keresztül, — visszaértkezett birodalmának központjába.

Mig Közép-Európa a reformatió és az ozmán betö-

rések által folytonos izgalomban tartatott, — délen és keleten a császár tengerhada érezhetően kezdte befolyjni az eseményekbe; s Doria Endre császári tengernagy elfoglalta Koron és Patras városokat, valamint több kisebb erődöt, sőt nemsokára a Dardanellákat védelmező sziklavárákat is, mi által a háborút egyszerre az ozmán birodalom belsejébe tette át. Szuleimán, ki két utolsó hadjárata után, melyek valódi jelentőségében ön maga bizonyára nem tévedett, hatalmának legkomolyabb veszélyeztetését látta, — immár maga is óhajtotta a békét, melynek megkötésére csak az alkalmas pillanatot vagy Ferdinánd megelőző ajánlatát várta.

Ferdinánd, ki részéről is minden áron óhajtotta a békét, melyet a vallási zavarok még inkább kívánatossá ténének, már 1533. elején Konstantinápolyba küldé követét zárai Jeromost, ki a békealkudozásokat némileg kedvezőbb körülmények között kezdhette meg, mint elődei. Az alkudozásokat a porta részéről Gritti Alajos vezette, ki e célból Budáról Konstantinápolyba hivaték. De az alkudozások most is nagyon lassan haladtak előre; mert míg Szuleiman Magyarországot szabad tulajdonának kívánta tekintetni, melynek sorsa fölött csak ő van feljogosítva határozni, addig Ferdinánd követe éppen ezen pontban kérlelhetlen szigorral ragaszkodott utasításához, mely a szultán felfogásával merően ellenkezett.

De a szükség végre mindkét félt engedékenyebbé tette s június 22-kén létre jött a kívánt béke, mely habár számtalan későbbi viszálynak csiráját viselte magában, azon egy jó következménnyel mégis birni látszék: hogy Magyarország, mely a mohácsi veszedelem óta nem szünt meg a belviszály és kültámadások küzdtere lenni, talán nyugodtabb napoknak nézhetett eléje. A béke nem meghatározott időkre — hanem örök időkre (!) köttetett és mindaddig érvényes marad, — míg Ferdinánd annak feltételeit híven megtartja. Megjegyzésre méltó, hogy Szuleimanról e pont nem hoz hasonló észrevételt. Ferdinánd megtartja Magyarországnak azon részét, melyet a béke megkötésének idejében bir s az ellenségeskedések mindkét részről azonnal megszüntetendők. János királyal Ferdinánd tetszése szerint egyezked-

hetik és szerződhetik, mely esetben a közöttük létrejött egyezmény a szultán által kifogástalanul megerősítetteti fog. A határok kijelölése és megállapítása céljából Gritti Alajos küldetik a porta részéről Magyarországba. A pápa valamint a császár külön egyezményekre léphetnek a szultánnal; mely alkalommal kívánatosnak nyitvánítaték, hogy a hatalmasságok megbízott küldötteket vagy követeket tartsanak a fényes portánál. Említést érdemel, hogy Szuleiman ezen béke alkalmával a pápát „atyának“, Ferdinándot pedig testvérnek czímezi. A békeokmány egy zöld selyemből készült zsacskóban adaték át Ferdinánd követének, zárai Jeromosnak.

TIZENHETEDIK FEJEZET.

Szuleiman céljai a béke megkötésekor. — Perzsa hadjárat. — Tengeri vállalatok. — Chaireddin Barbarossa. — Hódítások az afrikai partokon. — Háború Velenczével. — Béke Velenczével — Franciaország befolyása. — Egyezmény Szuleiman és Ferencz király között. — Magyarországi állapotok. — Hadjárat Magyarország ellen. — Szapolyai János öröksége. — Békealkudozások. — A háború folytatása. — Buda végleges elfoglalása. — Szuleiman hatalmának tetőpontján. — Békealkudozások. — Magyarország helyzete. — Martinuzzi György. — A háború újból kitörése. — Újabb békekötés. — Malta ostroma — Szuleiman utolsó hadjárata. — Szigethvár ostroma. — Szuleiman halála. — Jelleme. — Szuleiman mint hódító és törvényhozó.

Szuleimannak különösen két okból volt szüksége a Ferdinánddal kötött békére. Először, hogy a már egy évtized óta mindig elhalasztott, de annál inkább szükségesnek mutakozó hadjáratot Perzsia ellen megindíthassa, valamint tengeri hatalmának növelésére. Izmael shah 1529-ben meghalálozván, utódja Thamasz shah nem kevésbé volt ellensége az ozmánoknak, mint elődje. V. Károly, ki örömmel szövetkezett Szuleiman ellenségeivel, Thamaszot is egy külön követségben szólította fel egy véd- és dacszövetségre. Azonban valószínű, hogy ezen ajánlat a perzsa uralkodó teljes ismeretlenségénél fogva az európai ügyekkel, nem vezetett az óhajtott eredményhez. Szuleiman, ki Magyarországból is éber figyelemmel kísérte a távol Perzsia minden mozdulatát s kinek több alapos oka volt — a béke őszinteségében ezen oldalról nem bízni, alig kötö meg Ferdinánddal a békét, midőn nagy előkészüldéseket tőn a megindítandó perzsa hadjáratra.

Ibrahim nagyvezir már 1533. ősz elején megindult a sereg egy részével s miután a telet Halebben töltö, 1534.

tavaszan elfoglalta Örményország nagyobb részét, több erősségeket a Wan-tó partján s július 15-én bevonult a perzsa fővárosba Täbrisbe. Ezen hadjárat nem volt véres, mert a shah, nem mervén megmérkőzni ellenségével, majdnem ellentállás nélkül kezébe adá legszebb tartományait; míg maga mindinkább keletre húzódott vissza s hasztalan igyekezett birodalmának azon részében nagyobb haderőt összpontosítani.

Szuleiman csak 1534. nyáron hagyta el Konstantinápolyt s követte nagyvezirjét; s miután Kijutahiát, Alaks-hert, Koniát meglátogatta, ünnepélyes bevonulását tartotta Täbrisbe; honnan nemsokára útját délnek, a gazdag mesopotamiai tartományoknak vette, anélkül, hogy bárhol is nagyobb ellentállásra talált volna. Bagdad, a khalfáknak kegyelettel ünnepelt fővárosa minden ellentállás nélkül megnyitotta kapuit, miután a gyenge és bátortalan perzsa csapatokkal röviddel elébb oda hagyatott; s Szuleiman a következő telet falai közt tölté, miközben seregei a körül fekvő s termékenységükről híres tartományokat megszállották és urok nevében elfoglalták.

Szuleiman így nagyobb áldozatok nélkül birtokába jutott Perzsia legszebb részének, s a telet kiválóan az új szerzemény politikai rendezésével töltötte; beosztotta helytartóságokra s az ó-török alkotmány jobbágyi kötelekeinek behozatala által szorosan birodalmához kapcsolta. Miután Bagdadban és Täbrisben megbízható és erélyes kormányzókat hagyott hátra, 1535. tavaszán visszaindult Európába s nagy fénynyel tartá bevonulását Konstantinápolyba.

A perzsa hadjárat szerencsés kimenetele után Szuleiman kettőzött figyelemmel fordult a tengerre, hol Velence a hosszas béke következtében máris túlságos biztonságának érzetében oda is kezdé kiterjeszteni karjait. A joniai szigetek, Kreta, Aegina s az Archipelagus többi részei nemcsak mindig jobban megerősítének általa, hanem félelmes szomszédságot látszottak képezni, melynek leküzdésével Szuleimannak sietni kellett. Szerencséjére az ozmánoknak, a keresztény tengeri államok most is a régi ellenségeskedéstől és gyűlölettől valának eltelve egymás iránt, minek következtében az együttes közreműködésről szó sem lehet. Mert, ha V.

Károly máris félelmes hatalomra vergődött flottáit a nem kevésbé hatalmas velencei hajóhaddal egyesíteni tudja, kétségtelen, hogy Szuleiman a tenger felől oly veszélyes támadásnak lett volna kitéve, melynek következményei birodalmára nézve felettén komolyakká válhattak volna. De ezen eshetőséget elháríták maguk a keresztények.

Szuleiman egy alkalmas férfiut keresett, kit tengeri hadának élére állíthasson, mi nem volt csekély feladat, mert ismeretes, hogy az ozmánok történelmében nem nagy a tengeri hősök száma. Végre feltalálta a keresettet Chaireddin, azaz Barbarossa híres és szerencsés tengeri kalóz személyében, ki ezen időben már ura volt Algiernek, honnan kalózhajói rémületet terjesztettek a Földközi-tenger legtávolabb partjain.

Chaireddin, kit rőt szakálláról neveztek így, Mytilene szigetén született, hova apja mint kiszolgált sipahi Rumiliából költözött, s mint fazekas kereste kenyerét. Chaireddinnek, már mint gyermek, a tenger képezte valódi elemét, mely hazáját minden oldalról körülmossa s melynek veszélyei gyönyörrel tölték el az ifju nyugtalan és kalandok után sóvárgó lelkét. Nem sokára, és Chaireddint fivérével Uludzs vagy Horukkal együtt a tengeren találjuk, mint rémeit a parti városoknak, kik nem rettentek vissza a legnagyobb veszedelemtől s kik kalandos és nem kevésbé veszedelmes vállalataik által magukra vonták a leghatalmasabb államok figyelmét, melyek békéjét nemcsak gyakran megzavarták, — hanem mi több, erősen megadóztatták. — Ezen férfiú, ki az arabok kiűzetése után a barbaresk államokból szinleg már I. Szelimnek meghódolt, hogy ekként mintegy hűbérese a szultánnak, attól szükség esetében nemcsak segílyt, hanem védelmet is remélhessen, nem szűnt meg réme lenni a Földközi-tengernek és annak szomszédos vizeinek. Szuleiman, ki mindig szerencsésen tudta megválasztani azokat, kikre szüksége volt, már perzsa hadjárata előtt Konstantinápolyba hivatá Chaireddint s miután szand-sákká és kapudánpasává kinevezte s egyéb kitüntetésekkel halmozá el, reá bizta tengeri hadának újból szervezését. Chaireddin, megfoghatólag sietett a nagyúr kívánságát teljesíteni s már 1534-ben mintegy 80 vitorlával

hagyta el a konstantinápolyi kikötőt s meglátogatta az olasz és siciliai partokat. Azonban Chaireddin nem volt tervtelen kalóz, ki a zsákmányon kívül egyéb érdeket nem ismer. Hadműveletei ellenkezőleg arról tesznek tanúságot, hogy a rendkívüli férfiú valódi hadvezéri tehetségekkel is birt, melyek felhasználása által nemcsak a maga érdekét segítette elő, hanem a szultánét is, kinek épp oly vitéz mint tántorithatlan híve vala. — Chaireddin még ugyanazon évben, midőn a konstantinápolyi kikötőből kiindult, megvevén Tunist, hol az utolsó arab dynastiát, mely 600 év óta ült a fejedelmi székből, fosztotta meg örökségétől... Mulei-Haszán, az elűzött uralkodó V. Károly császárhoz fordult segélyért; ki amúgy is már régebben készült a veszélyes kalóz- király ellen, miként a rótszakállas közönségesen nevezteték. V. Károly 1535-ben megjelent 500 vitorlával Tunis előtt s túlnyomó ereje által sikerült onnan a kalózokat kiszorítani; mely alkalommal a város 30 ezer lélekből álló népessége, mely régi ura ellen a kalózok mellett nyilatkozott — kegyelem nélkül lemészároltatott, — ellenben 25 ezer keresztény rabszolga visszanyerte szabadságát. Károly visszahelyezvén Mulei-Haszánt őseinek birtokába, miután Goletta erődben erős spanyol és olasz őrséget hagyot hátra, visszatért Genuába. De ezzel még nem volt vége a háborúnak. Chaireddin új erővel támadta meg az afrikai partokat, s nemcsak Tunist újból elfoglalta, hanem Orant, Algier, egész az Atlanti oczeán partjáig a szultán fenhatósága alá hajtotta. Utóbb, 1541-ben Károly császár egész tengeri hada Algier előtt részint az elemek, részint a kalózok által megsemmisítették; minek következtében a babaresk államok egész a legújabb időkig megtartották régi jellegüket s a szultánok hűbéres tartományai maradtak egy bey vagy dey kormányzása alatt.

Chaireddin az afrikai partoktól Velence ellen fordítá fegyvereit, s habár Korfut egyelőre nem sikerült hatalmába ejteni, — a Velenczével folytatott három éves háborúnak mindazonáltal azon következménye lőn, hogy Castelnovo fontos erőd Dalmátiában, a cattaroi öböl kulcsa, valamint Nadin és más helyek, továbbá a joniai szigetek nagy része, valamint Aegina és még husz kisebb-nagyobb szigete az Archipelagusnak, ezek között

Naxos, Paros, Syra stb. meghódolt a szultánnak. Velencze, megalázva és kimerülve kénytelen volt 1540. oly békét aláírni, mely Chaireddin minden hódításait Szuleiman birtokában meghagyta; melyben azonfelül a köztársaság hadikárpótlás fejében 300 ezer arany fizetésére kötelezte magát.

De Szuleiman fegyverei most már nemcsak az európai tengereken győzedelmeskedtek. Egyptom helytartója Szuleiman pasa a Vörös-tengeren egy erős hajóhadat vont össze, melylyel nemcsak a délkeleti arab partokat látogatta meg, hanem kihajózva az Ind-oczeánba a távol Elő-Indiát támadta meg; Diû várost és erősséget kemény ostrom után elvette a portugalloktól s a perzsa öböl tartományainak mohamedán fejedelmeit legyőzte s adófizetőivé tette a szultánnak.

Mig Szuleiman délen és keleten győzedelmeskedett, Perzsiát és Velenczét megalázta, V. Károlyt az algieri szerencsétlenség által hosszabb időre megbénította, — nem feledkezett meg sem szövetségeseiről, sem alattvalóiról. Franciaország, mely mint már említők, az európai államok között a legelső volt, mely nyíltan politikai szövetségesévé lőn a szultánnak, ezen idő alatt is az ozmánok barátjának bizonyult; s főképpen Franciaország nyomásának tulajdonítható a Velenczét annyira megalázó 1540-iki béke. Szuleiman nem volt hálátlan szövetségének jó szolgálatai iránt; s a már 1535-ben keletkezett szerződés a két állam között most még inkább érvényre jutott. Ezen szerződés alapját képezte minden későbbi egyezménynek, mely a porta és Franciaország között létre jött. E szerint kölcsönös kereskedelmi szabadság biztosított mindkét állam alattvalói számára. A francia alattvalók, kik az ozmán birodalomban megtelepednek, vagy abban kereskedelmi célokból hosszabb vagy rövidebb ideig tartózkodnak, polgári ügyekben a francia törvénykezés alá esnek, mely célból az ozmán birodalom nagyobb városaiban francia ügynökségek állíttatnak fel; s francia alattvalók csupán bűnvádi esetekben tartoznak az ozmán törvénykezés alá, mely esetben szabadságukban áll, magukat egy tolmács által védelmeztetni. Meghatározott továbbá, hogy hadifoglyok ezentúl semmi körülmények között sem tekinthetők rabszolgák-

nak. Legérdekesebb részét képezte ezen szerződésnek azon pont, melyben a palaestinaí szent helyekről volt szó. I. Ferencz király, követe la Forest által kérte Szuleimantól, hogy a jeruzsálemi keresztényeknek azon istenházak, melyek tőlük elvételtek — visszaadtnának. Azonban Szuleiman e részben hajthatlan volt, s habár a keresztényeknek teljes és korlátlan vallásszabadságot ígért és biztosított egész birodalmában, mindazonáltal kijelenté: hogy oly helyek, melyek egyszer mecsetekké alakítottak át — a Korán tilalma következtében — nem adhatók többé vissza. A francia királynak tehát meg kelle elégednie azzal, hogy a keleten lakó keresztények védnökének tekinteték; mely méltóságát egész a legújabb időkig épp oly ügyesen, mint nem ritkán szerencsésen tudta felhasználni; mi által az elnyomott keresztények sorsán bizonyára sokat segített.

Magyarország viszonya a szultánhoz az utolsó években nem szenvedett nagyobb változást. Az 1533-iki béke csak előzetes egyezménynek tekintetvén, — az alkudozások kisebb-nagyobb megszakítással hét évig tartottak; s János királynak 1540-ben bekövetkezett halála után — egy új háborúval végződtek. Ibrahim nagyvezir kegyencze és eszköze Gritti Alajos, ki elején tanácsadója, majd félelmes vetélytársa volt Jánosnak, zsarnoki önkénykedései által annyira meggyűlöltette magát Magyarországon, hogy nemcsak a sanyargatott nép, hanem maga a király is nem egyszer kérte Szuleimantól visszahívását. De mindaddig, míg Ibrahim állott a kormány élén, a kalandor bátran daczolt ellenségeivel. Gritti nem csupán Magyarországon, hanem Konstantinápolyban is már régen elvesztette minden hitelét. Sikkasztásai s egyéb szennyes tettei veszélyessé tették immár számára a visszatérést is Konstantinápolyba, és az épp oly jellemtelen mint nagyravágyó férfiú annál szívésebben ragaszkodék Magyarországhoz, melyet zsákmányának tekintett a melynek féktelen dölyfében már koronája után vágyakozott. János királyt és az ország legbecsültebb férfait árulással vádolta a szultán előtt, csak hogy személyének fontosságát és nélkülözhetlenségét annál jobban bebizonyítsa. Hasztalan volt a nemzet minden panasza, mignem 1536-ban végre, a mindenható Ibrahim bukásával a Bég-

oghli¹⁾ állása is megváltozott. Junis bég a porta tolmácsa s egyike a legügyesebb diplomatáknak Szuleiman idejében, s a kalandor halálos ellensége, egy alkalommal csodálkozását fejezte ki a fölött, hogy még egy magyarnak sem volt bátorsága, az emberiséget ezen fekélytől, ki sem keresztény, sem mohamedán — megszabadítani.

Végre nemsokára Ibrahim erőszakos halála után Gritti nagyravágyásának is határt szabott a nemzet gyűlölete; s Majláth István a szászokkal megrohanván Gritti megerősített medgyesi táborát a gyűlölt férfit fogságba kerítvén, minden hosszabb késedelem nélkül lefejeztette.

Ibrahim nagyvezir és Gritti halála után a békealkudozások gyorsabban látszottak folyni, habár kedvező eredményre ezúttal sem vezettek. Ferdinánd, ki János király halála után minden áron magának akarta biztosítani Magyarországot, — oly eredményekre látszék hajlandónak a szultán irányában, melyekről eddigelé mitsem akart tudni. Zárai Vespasianus, Schepper és Nogarola egymást váltották fel a követségben a nélkül, hogy egyikök is előmozdítani tudta volna urának érdekeit; mig-nem Ferdinánd azon kalandor diplomatához fordúlt, ki elv nélkül annak szolgált — ki megfizette; s kivel már 1528-ban mint Szapolyai János követével találkoztunk Konstantinápolyban. Ezen férfiú a lengyel Laski Jeromos volt. De még mielőtt Laski megindult volna, János király 1540. július bekövetkezett halála az egész ügynek más fordulatot adott.

Ferdinánd, ki vetélytársának halála után közelebb látta magát régi terveinek megvalósulásához, sietett csapataival annak tartományait megszállani, mi pedig annál kevésbé volt helyén, minthogy ez által a szultánnal fennálló szerződést is komolyan megsértette. Midőn Szuleiman Ferdinánd ezen erőszakos lépéséről értesült, így kiáltott fel: „Tehát Ferdinánd feledi, hogy Magyarország az én tulajdonom!” S röviddel utóbb a hadjárat Ferdinánd ellen — el lőn határozva.

---

¹⁾ Azaz urfi, így nevezte Szuleiman Grittit, a velencei doge természetes fiát.

Szapolyai János csak egy évvel halála előtt vette nőül Izabella lengyel királyleányt, — s halálakor egy kilencz napos örököszt — János Zsigmondot hagyott maga után; kit anyja gyámsága mellett János király hívei csakhamar megválasztottak királyuknak. János Zsigmond megválasztásának leghatalmasabb előmozdítója a nagyváradi püspök, majd röviddel halála előtt bibornok Utjesenics György volt, ki magát anyja családneve után Martinuzzi-nak nevezte. s ki János király kegyelméből, valamint saját erejéből és tehetségéből egy koldusszerzett tagjából — a legmagasabb kormánypolczra emelkedék. Martinuzzi megnyervén tervének a vén Verbőczy István kancellárt és Eszéky János pécsi püspököt, miután János kincseit hatalmába kerítette, követséget küldött Konstantinápolyba oly czélból, hogy a szultán a gyermekkirályt pártfogásába és védelmébe fogadja. S hogy kívánsága annál biztosabban teljesülésbe menjen, 300 ezer arany készpénzt és nagyértékű ajándékokat küldött a szultánnak. A követek a következő két pont elfogadására kérték a szultánt: 1. hogy János Zsigmondot apai trónján megerősítse; s 2. azon esetben, ha az ifjú király örökös nélkül halna el, a fűuraknak szabadságában álland: tetszésük szerint új királyt választani. A mi az első pontot illeti, Szuleiman fensőségi jogainak elismerése s 100 ezer arany évi adó fizetése mellett késznek nyilatkozott János Zsigmondot királynak elfogadni s ellenségei ellenében megvédeni. A másodikat illetőleg azonban kimondá, miszerint az csak utólagosan és akkor fogja újabb egyezmény tárgyát képezhetni: ha az eset valóban bekövetkezik s János Zsigmond törvényes örökös nélkül halna el.

Ferdinand, ki Martinuzzi és pártjának tervét ismerte, sietett most Laskit Konstantinápolyba küldeni, hogy jelenléte és közbenjárása által Izabella és fia ügyét mindenképpen hátráltatni igyekezzék. De Laski a legrosszabb időben érkezett oda, mert Szuleiman azon hirre, hogy Ferdinánd benyomúlt seregével a szultán védnöksége alatt álló részekbe, oly szenvedélyes haragra gyulladt, hogy azonnal parancsot adott seregének összpontosítására, hogy a tavasz beálltával személyesen vezethesse azt Magyarországra. Laski tehát nem csak mitsem tudott el-

érni, hanem börtönbe vettetett, melyben csak Junis portatolmács mentette meg az éhenhalástól.

Ugy látszik azonban, hogy Szuleiman nem nyugodott meg teljesen Izabella és Martinuzzi küldöttjeinek tudósításában, mely szerint a királynénak csak kevés nappal férje halála előtt fia és örököse született, mely kételyét valószínűleg Majláth István, Gritti meggyilkoltatása után erdélyi vajda — követei ébresztették fel a gyanakvó és bizalmatlan nagyúrbán. Nehogy tehát ezen részről kijátszassék — egy csaus basit vagy futárt küldött Budára, hogy meggyőződjék, vajjon a gyermek valóban létezik-e. Az özvegy királyné csecsemőjével karján fogadá a hatalmas szultán küldöttjét s lengyeles keccsel nyujtá emlőjét a csaus jelenlétében a kis árvának, a szultán gyámoltjának. A csaus meghatva a jelenettől letérdelt s megcsókolván a kis gyermek lábait ura nevében esküt mondott, miszerint Magyarország királya nem leend más — mint János Zsigmond.¹⁾

Időközben Laski bámulatos szívóssággal még a börtönből is folytatta alkudozásait Ferdinánd nevében, de minden törekvése hasztalannak bizonyult, s Lufti pasa nagyvezir azzal vetett véget az egész ügynek, hogy kijelenté: miszerint a szultán nem hajlandó Ferdinándnak Budát és Magyarországot átengedni, ha mindjárt egy millió adó fizetésére kötelezné is magát. Sajátságos, hogy a makacs követ még most sem mondott le minden reményről, s Franciaország közbenjárására számítván, több ezer aranyat költött a döntő körök megvesztegetésére, a nélkül, hogy ügyének ez által jobb fordulatot adott volna.

Szuleiman 1541. nyár derekán megindult hadaival, magával vivén fogolyként Laskit is, kinek csak akkor adatott vissza szabadsága, midőn az ozmán sereg a Dráván átkelvén, magyar területre érkezett. Ugyanazon napon, midőn Szuleiman Konstantinápolyból megindult, a kövekező hadizenetet küldé Ferdinándnak. „Leveleidből arról értesültem, hogy velem békében és egyetértésben kívánsz élni; azonban szavaid nem egyeznek meg tetteiddel. Magyarország az én tulajdonom — miként azt

¹⁾ Hammer III. köt. 224. old.

az egész világ tudja — s jogom oly tiszta, mint a nap. Nem értem tehát, mily joggal küldhetsz seregeket Magyarországra; s valóban úgy látszik, mintha azt akarnád, hogy a keresztények valamennyi országai elpusztuljanak általam. Azért a mindenható nagy isten kegyelméből felkészültem beláthatlan seregeim sokaságával, hogy ellenállhatlan dühvel támadjalak meg, s a mi történni fog, az való és igazságos leend.”

Az így megindult háború, mely hét évig tartott s Szuleiman és ozmán birodalom hatalmának tetőpontját jelzi, Magyarországra a legszomorubb következményeket vonta maga után. A pártviszály s nemzeti szakadás, mely a mohácsi vésznappal vette valódi kezdetét, a magyar nemzetet az örvény szélére sodorta. A hazafiasság erénye elveszett hosszú időre, s az önző vagy tétlen megadás a megpróbáltatás napjaiban — másfél százados rabságot hozott a nemzetre . . .

Ferdinánd hírül vévén még szerencsétlen követének visszaérkezése előtt, miszerint a békekisérletek nemcsak meghiusultak, hanem hogy a szultán már útban van Magyarország felé, sietett úgy a német birodalmi gyűlésen, mint más felől segílyt szorgalmazni. Roggendorf, az erélytelen vén tábornok néhány ezer emberrel a budai Szent-Gellérthegy alatt táborozott, remélvén, hogy valami szerencsés véletlen megnyitja előtte Budavár kapuit, melyek mögött Izabella és a csecsemő király várták az események fejlődését. Azonban még a szultán megérkezése előtt a szendrői és a bosna pasák által — kik Szuleiman előhadaként már a főváros falai alatt száguldoztak — megtámadtatván, Roggendorf serege tönkre tétetett, magának a csatavesztett hadvezérnek is csak alig sikerült a Csalóközbe juthatni, hol röviddel utóbb nehéz sebei következtében meghalálozott.

Szuleiman még Nándorfehérvár alatt táborozott, midőn Majláth István, az erdélyi nemzeti mozgalom feje, mint fogoly vezetteték sátra elé. A kényúr a szerencsétlen vajdát örök fogságra ítélte, s a Konstantinápoly melletti hértornyú várba záratta, hol hosszú szenvedések után befejezte életét. Perényi Péternek még sikerült megmenekülni, de Szuleiman azzal boszulta meg magát, hogy a kezesként hatalmába adott fiát Perényinek Konstanti-

nápolyban körülmetéltetvén — mohamedán hitű apródjai közé sorozta, hol a nemes magyar ifjú nyomtalanul eltűnt.

E közben Szuleiman augusztus utolsó napjaiban megérkezett Buda alá, s miután hadait a város és erőd körül vezette, Ó-Buda közelében, a császárfürdőknél ütötte fel táborát. Mindjárt megérkezése után értesíté az aggodalmas várakozásban lévő özvegy királynét: hogy fiát és János király örökösét óhajtja látni, s minthogy vallása tiltja, e látogatást részéről megtenni, kéri a királynét, küldené le a csecsemőt hozzá a táborba. Nagy volt most az ijedség a budai várban, mignem Izabella, kivált Martinuzzi tanácsára — a szultán kívánságának teljesítésére határozta magát. A csecsemő egy aranyozott hintóban dajkája karján s két idősb nőn kívül — a királyné tanácsosai: Martinuzzi, Petrovics, Török Bálint, Verbóczy István, Batthyány Orbán és Podmaniczky által kísérve, kik gyalog lépdeltek a hintó mellett, érkezett a szultán sátora elé, honnan megszemléltetvén Szuleiman által, nemsokára szerencsésen visszakerült ismét anyjához, míg a tanácsosok kétes ürügyek alatt visszatartatván, csakhamar tanúi lőnek a nagy fejedelem leverő hűtlenségének.

Már a csecsemő ünnepélyes felvonulása alkalmával minden feltűnés nélkül és látszólag csupán a kíváncsiságtól vezettetve — becsempészte magát egy csapat janicsár a várba, s midőn ezt a figyelmetlen lakosok észrevették, már későn volt, mert egy adott jelre megnyilván a kapuk, a lesben álló ozmánok tömegesen tódulván be — kardcsapás nélkül elfoglalták a magyar királyok régi székhelyét, ugyanazon nap előestéjén, melyen tizenöt évvel előbb az utolsó független király a nemzet virágával elhullott a mohácsi vészmezőn. A királyné a várhegy keleti oldalán létező palotájába zárkozva, mely Mátyás ideje óta egy széles árok által volt a vár többi részétől elválasztva, dobogó szívvvel várta tanácsosainak visszaérkezését, kik még mindig letartóztatva az ozmán táborban időzének, hol e közben heves vita folyt a fölött, vajjon Izabella és gyermeke Konstantinápolyba vitessenek-e, avagy más helyütt helyeztessenek biztonságba. Szeptember 1-én végre megjelent egy csaus a királyné előtt s kije-

lenté: hogy a királyi lakból távoznia kell; igyekezzék magának, úgymond, bivalyokat szerezni, melyek holmiját elszállítsák. Azután a janicsár aga jelentkezett s a fegyvertár kulcsait követelte és vette át. Másnap, szeptember 2-án pénteken maga a szultán ünnepélyes bevonulását tartotta, s miután pénteki imáját a Szűz-Mária egyházában végezte — mely ettől fogva mecsetté alakíttatott át — birtokába vette Magyarország fővárosát, mely teljes 145 évig és néhány napig maradt ezentúl az ozmánok kezében.

Röviddel a szultán bevonulása után megjelent a nizsandsi-basi vagy irnok Izabella előtt s átnyújtá neki Szuleiman nevében amaz aranyos és kék betűkkel írott diszokmányt, melyben János Zsigmondnak, Martinuzzi és Petrovics gyámsága alatt az erdélyi szandsákság valamint apjának egyéb birtokai biztosíttatnak. Ezen okmányban a szultán ünnepélyesen kijelenti: hogy Budát csak a gyermekkirály érdekében és csupán annak kiskorúsága alatt fogja megszállva tartani. Hogy mint tartá meg Szuleiman ezen ígéretét — ismeretes. Most Izabella tanácsosai is, Török Bálint kivételével, visszanyerték szabadságukat s Verbőczy tiz arany napi díjjal Buda magyar birájává neveztetett ki, míg Petrovics a temesi szandsákságot nyerte el, valószínűleg engedékenysége juttatául. Buda 2000 janicsár és különböző fegyvernemből álló vegyes őrséget kapott, s első parancsnokává Szuleiman pasa, egy magyar hitehagyott nevezteték ki, ki előbb Bagdád, majd utóbb Anatolia helytartója volt. Izabella királyné, ki harmadnapra a szultán bevonulása után kényszerítették a királyi lakot elhagyni, elején Verbőczy házában talált menhelyet, honnan nemsokára a számára tartózkodási helyül kijelölt lippai várba költözött . . . Verbőczy pedig nem szolgáltatott sokáig magyar igazságot, mert kevéssel utóbb hivatalának nyomasztó terhétől megszabadítá a halál, s az egykori magyar kancczellár és törvénytudó, ki éppen akkor készült el híres hármaskönyvével, midőn a törvényeket senki sem tisztelte s midőn azokra előreláthatólag hosszú időig nem is volt többé szükség, a királyi Budán még keresztény temetést sem nyerhetett, s a zsidók sírkertjében ásaték el . . . Török Bálint Konstantinápolyba vitetvén, ugyan-

azon börtönben fejezte be életét, melyben már Majláth István sínlett, s mely annyi szerencsétlen honfitársának lett sirja . . . Budán pedig megkezdődtek a szultán szemei előtt a mézsárlások s Ferdinánd fogságba esett harczosai két alsóbb parancsnok kivételével egytől-egyig leölettek, s bizonyára jellemző, hogy a hóhéri hivatalra a szerencsétlen város — mézsárosai rendelvék . . . Budán megszűnt a harangszó, Mátyás templomáról a muezzin hangja szólítá imára a hívőket, a dicsőséges magyar nemzet nemtője fekete felhők mögül siratta a behantolt szabadságot.

Ferdinánd, ki nem volt képes a szultán benyomulását megakadályozni, tehetetlenségének érzetében újból békét vagy fegyverszünetet sürgetett s ily célból Salm Miklós grófot, Bécs derék védelmezőjét és az öreg Herberstein Zsigmondot küldötte Budára Szuleimanhoz. Azonban ezen békekísérletek nem vezettek célhoz, mert míg Ferdinánd egész Magyarországot kívánta, melyért hajlandó volt 100 ezer arany évdíjt fizetni, az adó szó még mindig kimondhatatlan lévén, addig Szuleiman Esztergom, Tata, Székesfehérvár és Visegrád kiadatását követelte. Szuleiman, ki jól tudta, hogy Ferdinánd egyelőre nem képes semmiféle vállalatra, s kinek ezuttal, úgy látszik, nem is volt szándoka, éjszaki vagy nyugati irányban előnyomulni, az ősz közeledésével elhagyta Magyarországot s visszatért Konstantinápolyba, hol a telet új tervek és készülődések között töltötte, míg Magyarországon visszahagyott parancsnokai a nemzet és Ferdinánd pártja ellen kevés megszakítással folytatták a háborút, habár a jelen szomorú állapotoknál fogva nagyobb fegyvertettre annál kevésbé kerülhetett a dolog, minthogy a nemzeti szakadás minden erélyesebb ellentállást lehetetlenné tett.

Az 1542. tavasz nagyobb mozgalmat hozott, s Ferdinánd a speyeri és nürnbergi birodalmi gyűléseken nyert segélylyel, mely mintegy 30 ezer emberből állott, már Komárom vidékén táborozott, midőn fáradsággal összetartott seregét a pénzhiány felbomlással fenyegette. A nagyobb részben zsoldosokból álló birodalmi had már huzamosb idő óta nem kapta meg zsoldját s zúgolódni kezdett. Hasztalan volt minden ígéret és igyekezet — a

szilaj harczosok csak pénzt követeltek — s ez nem volt. Így érkezett Ferdinánd serege Pest falai alá, mely 8000 ozmánról védelmezteték. De a nyugtalankodó csapatok most megtagadták a szolgálatot s a vezéreket odahagyással fenyegették, ha hátralévő zsoldjuk azonnal ki nem fizettetnék. Különösen nagy volt a Landsknecht-ek, e vitéz bérenczeknek izgatottsága, s miután a hadi pénztár üres vala, a szent német birodalmi had az ellenség szemeláttára felbomlott s minden irányban pusztítva és rabolva elszéledt. A sikertelen ostromnak a pénzhíányon kívül még egy más oka is volt. A birodalmi had három fővezért számlált, kik féltékenyen ellenőrizték, vagy jobban, akadályozták egymás mívelteit. A rövid ostrom alatt különösen kitüntette magát Zrinyi Miklós a későbbi szigethvári hős, s Bánffy és Révay vitézül elvérezték Pest falai alatt, több spanyol és olasz nemes ifjával együtt.

Nagyobb fegyvertettekre tehát ezen évben sem került a dolog. Annál gazdagabb volt az 1543. év, midőn Szuleiman addig még nem látott pompával és beláthatlan haddal ismét megjelent Magyarországon, s miután Válpót, Pécsét, Siklóst stb. hatalmába ejtette, ünnepélyes fényvel vonult be Buda várába. De ezúttal sem időzött sokáig a magyar királyok fővárosában s már július végén Esztergom falai alatt táborozott, mely erősség csak mintegy 1500 főből álló spanyol, olasz és német őrséggel lévén ellátva, néhány napig vitézül védelmezte magát. De csakhamar megadá magát szabad elvonulás ígérete mellett Szuleimannak, ki ezúttal sem tartotta vagy tarthatta meg adott szavát, s a szerencsétlen vitézek kimélet nélkül kivégeztettek. Esztergom, melyet az ozmánok Istrighunnak neveztek, fekvésénél fogva ezentúl fontos erősséget képezett az ozmánok kezében, kik Győr és Érsekújvár elfoglalásáig e helyet tekintették birodalmuk nyugati határbástyájának Magyarországon. Tata, Székesfehérvár s más kisebb helyek követték Esztergom példáját, s csakhamar az ország legnagyobb része ozmán tartomány lőn, melyben a magyarok és keresztények csak túrt lakosok voltak s a közigazgatást és biráskodást ozmán törvények szerint a szultán által kinevezett mohamedán bírák gyakorolták.

Ezen fényes hadjárat után Szuleiman az ősz közeledésével seregét Nándorfehérvár körül téli szállásokba küldé, maga pedig diadalmasan tért vissza fővárosába.

A következő 1544-ben újból megindult a háború, a budai és pozsegai pasák elfoglalták Visegrádot¹⁾, utóbb Dombóvár, Hatvan, Simontornya és Nógrád került kezükbe. Majd Veszprém, Varasd és Zágráb megyék lettek újabb harcok színhelyévé, hol a Ljonsko melletti véres ütközetben a horvát és magyar nemesség roppant veszteséget szenvedett. Az irtóharcz, mert háborúnak már nem vala nevezhető, mióta a magyarok immár képtelenek valának zárt hadakat kiállítani, roppant áldozatokat követelt s a nemzeti lételében megsemmisített magyar nép visszatartott haraggal és gyűlölettel szívében viselte a zsarnok kényúr igáját, melyet nagyravágyó és gondatlan nagyjai segítettek vállaira, s melytől megszabadulni — immár késő volt.

Ilyen körülmények között minden áron oda kellett törekedni, hogy a vérontás mielőbb megszűnjék; s mint-hogy a veszedelmet többé elhárítani nem lehetett, s az ozmánokat Magyarországból fegyveres kézzel kiűzni többé nem volt lehetséges, legelső feladatnak látszék úgy Ferdinánd, mint a még meglévő magyar nemesség és főpapság előtt, — a szultánnal békét kötni, mire az országnak oly nagy szüksége volt. De ez a jelen körülmények között nehéz feladat volt. Szuleiman hatalmának és dicsőségének tetőpontján, nem ismert többé akadályt, mely győzedelmes fegyvereinek ellentállani tudott volna, — s követeléseiben oly túlfeszített, igényeiben annyira erőszakos volt, hogy egyelőre csak kevés reménység lehet a czélt elérni.

Már 1545-ben megkísérté Ferdinánd a szultánt a békének megnyerni, de egyik követe alig érkezett Konstantinápolyba, máris meghalálozott, másik pedig mindjárt megérkezése után — börtönbe vettetett. *Ilyen volt a hatalom magaslatán az ozmán kormány fogalma a méltányosság-*

¹⁾ Ezen, Mátyás király által a legnagyobb fényre emelt királyi lakot, melyet annyian megcsodáltak és leirtak, utóbb II. Lajos királyi jutalom fejében, szakácsnéjának adományozta. Hammer III. köt. 263—264. oldal.

ról és népjogról. — Később Weltwyk és Ugrinovic jelentek meg Szuleiman előtt a császár és király Ferdinánd nevében; s úgy látszik, hogy a nagyúr most már rémíleg engedékenyebbnek mutatkozott. A legnagyobb akadályt a határok megállapításán kívül a magyar főurak elkobzott jószágainak visszaadása képezte. Buda végleges elfoglalása után 1541-ben s miután János Zsigmondnak kegyelemből csupán az erdélyi szandsákság hagyaték meg, Szuleiman mindazon főnemesek jószágait, kik Ferdinánd pártjára állottak, holott elébb a szultánnak hódoltak vala meg — lefoglaltatván, az ozmán jobbággyi fogalom érvényesítésével — a sipahiknak, vagy ozmán lovasoknak adományozta, miáltal a mohamedánokat nemcsak nagy kiterjedésű magyar nemesi jószágoknak uraivá tette, hanem egyszersmind megakadályozta, hogy azok korábbi tulajdonosai a nép előtt újabb befolyásra emelkedhessenek. Elképzelhető, hogy a szerencsétlen magyar jobbággyiség mily sanyargatásoknak vala kitéve az új földesurak által!

Vége 1547-ben a békealkudozások kedvezőbb fordulatot vettek. I. Ferencz francia király, Szuleimannak legrégebb szövetségese meghalálozott, mi által azon állam politikája is némi változást szenvedett; a perzsa határon mindig gyakrabban előforduló apróbb csatározások sem voltak befolyás nélkül a szultán elhatározására, — s így június 13-án megkötött azon béke, — mely következményeiben nem hozott egyik félnek sem tartós nyugalmat, de legalább egyelőre időt engedett nemcsak a szükséges készülődésekhez, hanem a politikai nézetek tisztázásához és megállapodásához. Ezen béke, mely voltaképpen csak fegyvernyugvás volt, öt esztendőre kötöttet. Az elkobzott nemesi jószágok 20 ezer arany váltságdíj lefizetése mellett részben visszaadattak; az elfoglalt várak és városok egyelőre megmaradtak azok kezeiben, kik azt a fegyvernyugvás megkötésekor birták. A fegyvernyugvásba belevonandók: a pápa és Velence; valamint a francia király is, ki azonban csak inkább diplomatiiai fontoskodás miatt vétette fel magát a szerződőfelek közé.

Ez volt a vége a hétéves ozmán háborúnak, mely Magyarországot nemcsak teljesen megtörte és sokára

védképtelenné tette, hanem egyszersmind az ország legnagyobb és legszebb részét — ozmán birtokká változtatta.

Ugyanazon évben, midőn a fegyverbéke megkötött, halt meg Konstantinápolyban Chaireddin, a nagy tengeri hős és kalóz 80 éves korában. Sirja a Bosporus jobb partján emelkedik s még ma is látható örökzöld fák hüvös árnyékában; hová még sokáig utána kegyelettel zarándokoltak az ozmán tengerészek, mielőtt valami nagyobb és veszélyesebb vállalatra indultak volna a keresztények ellen.

Mint már említők, az imént megkötött szerződés csak csekély kezességet nyújtott a béke és jobb viszonyok tartóssága iránt. Ennek oka főképpen azon természetellenes viszonyban keresendő, melybe az elnyomott magyar nemzet erőszakos hódítóival szemben jutott. A magyar nemzet századok óta megállapodott állami életet élt keresztül, melynek emlékei élénk színekben állottak mindenki előtt; s míg az ozmán hódítók a balkáni államokban, melyeket egymásután felemésztettek, nagyobb kulturai jelekkel sehol sem találkoztak, ellenkezőleg a szolgai elnyomatás és az egységes nemzeti eszme hiánya mindenütt feltűnő vala, mi által a hódítás munkája lényesen megkönnyítették, addig Magyarország még hanyatlásában is, — mely 1490-ben Mátyás halálával kezdődik — annyira kimagaslott a többi keleteurópai államok sorából, hogy itt már egészen más tényezőkkel kelle vala számolnia a hódítónak. S hogy Magyarországot tartósan magukévá tegyék, vele egy politikai testté olvadjanak össze, az ozmánoknak mindenek előtt magasabb művelődéssel kellett volna birniok, mint a milyen-nél a magyarok már ezen időben dicsekedhetének. Azonban ezen feltétellel az ozmánok nemcsak nem birtak, de ragaszkodásuk által ősi korlátolt intézményeikhez — még sokáig a legszűkebb szellemi világban éltek; melynek elzárkózottsága lassankint elzárta előlük azon politikai befolyást is, melyet nem a fegyverek, hanem a békés művelődés és polgárosodás szereznek és tartanak meg. A többi keleti népeket legyőzhették, sőt lassankint megfoszthatták nemzetiségüktől is, mert nemcsak az erőszakban állottak felettük, — hanem azon országok hátra-

maradott művelődési állapotainál fogva, az ozmánok kétségkívül egészséges ösztöneiknél fogva is fölényben valának. Nem így Magyarországon. S ha a győzedelmes szultán a magyar nemesség és egyház jószágait mohamedán vitézeinek adományozza; ha Budán, Pécsen, Jászberényben, Szegeden stb. mohamedán törvénytudók ozmán törvények szerint mondanak igazságot — a jogaiban mélyen megsértett magyar népnek; ha végre Chalil adórendszere egész nyomasztó terhével és idegenszerű s megalázó külsőségeivel a szerencsétlen nemzet vállaira nehezül, ezen intézkedéseiben nem lehet egyebet látni, — mint a hanyatlás csiráit a legnagyobb hatalom polczán! . . . Róma hatalma művelődésével növekedett s viláгурalmát nemcsak fegyverei, hanem szellemi fölénye biztosították.

Igy az ozmán uralom, daczára diadalainak a csatatéren, kezdé lassankint elveszteni alkotó erejét, midőn a nálánál magasabb műveltséggel bíró magyar népet megfosztotta szabadságától és nemzeti önállóságától; s Magyarország még a legnagyobb elnyomatás és nyomor közepette sem szűnt meg, a nyugati művelődés és kereszténység védőfala lenni,¹⁾ melyen nemcsak megtört az ázsiai hódítók hatalma, hanem a kiknek állami szervezetében a szakadatlan harczok a bizonytalanság minden rossz következményeit állandósították. Az örökös tiltakozás és ellentállás az ozmán uralom biztonságának legveszélyesebb ellenségeivé lőnek, melyek lassankint nemcsak aláásták politikai tekintélyét, hanem csakhamar fegyvereit is megfosztották a legyőzhetetlenség nimbusától.

Az egész hosszú időszak, mely ezen öt évi béke és Szigetvár ostroma közt fekszik, mely a nagy szultán sirkövét jelzi, egy szakadatlan láncsorát képezi azon apró küzdelmeknek, melyekkel a magyar nemzet többet ártott az ozmánok hatalmának, mint ezt a világ minden hadserege tenni képes lett volna. A harcz és béke egymást váltották fel a nélkül, hogy akár az egyik, akár a másik következményei tartós változásokat tudtak volna felmutatni.

¹⁾ Zinkeisen II. köt. 867. oldal.

Azon változások között, melyek az 1547-iki békét majdnem nyomban követték, kétségtelenül legnagyobb fontossággal bírnak az erdélyiek. A még mindig Lippában élő özvegye János királynak teljesen hatalmában volt fondorlatokra teremtett nagyravágyó tanácsosának Martinuzzi Györgynek, ki azonfelül még urának minden kincseivel is rendelkezvén, ez által kettős jelentőséget nyert. A nagyravágyó koldusbarátnak nem volt nagyobb óhaja, mint a hatalomnak minél korlátlanabb birtoka, melyért kész vala kincseit, nevét és becsületét — persze gondos számítással feláldozni, ha ez céljához közelebb vezethette. Sokáig híve volt, vagy látszék lenni az ozmánoknak, mert a nagyravágyás nem ismer hűséget, s mi több, szándokait olyannyira titokban tudta tartani, hogy sem ellenségei sem meghitt barátai, kiknek száma különben felettén csekély vala, nem sejtették — melyek valódi céljai és tervei. Nagyravágyása az erdélyi fejedelmi korona után állott. Hogy szándokát könnyebben megvalósíthassa, nem rettent vissza sem a veszélytől, sem a hűtlenségtől. S midőn meggyőződött, hogy Szuleimantól nemcsak támogatást nagyravágyó törekvéseiben nem remélhet, hanem valódi céljai felfedeztetvén — ezen oldalról fenyegeti a legnagyobb veszély — már 1549-ben titkos összeköttetésbe lépett Ferdinánddal, mely alkalommal a királynak Erdélyt megszerezni ígérkezett, míg gyámoltja János Zsigmond Sziléziában és Csehországban nyerne kárpótlást. Maga részére a ravasz férfiú a bibornoki kalapot — és Erdélyben a legfőbb hivatal viselését kötötte ki, mit Ferdinánd annál könnyebben megígérhetett, minthogy ez által későbbi határozatai semmiben sem akadályoztattak meg. A titkos összeköttetések és alkudozások végre 1551-ben oda vezettek, hogy az erdélyi rendek Kolozsvárott meghódoltak Ferdinándnak, ki a fejedelemséget ettől fogva jogos tulajdonának tekintette.

Alig értesült Szuleiman Martinuzzi árulásáról, midőn Mohamed Szokoli ruméliai beglerbégnek és későbbi nagyvezirnek parancsot adott Erdélybe benyomulni s a hűtlen barátot és a rendeket szigorú felelősségre vonván — keményen megfenyíteni. Szokoli 80 ezer emberrel és 50 ágyúval átkelvén Péterváradnál a Dunán, Titelnél

pedig a Tiszán, Becsét, Csanádot és Nagy-Becskereket megvévén, gyorsan előnyomult a Maros völgyében. Azonban a kedvezőtlen évszak beálltával már vissza akart fordulni, midőn Lippa lakossága által meghivatván — e nevezetes helyet birtokába vette; míg Izabella királyné Erdélyben keresett menedéket. Temesvár, melyet spanyol és olaszokból álló őrséggel a vitéz Losonczy István védelmezett, ezuttal még ellentállott az ozmánoknak. Szokoli Temesvár alól Nándorfehérvár vidékére vezette seregeit — téli szállásokra, a nélkül, hogy azok még ezuttal a tulajdonképpeni Erdélyt látták volna.

Martinuzzi, ki nem várta, hogy Ferdinánd Erdélyben oly erővel fog fellépni, terveiben csalatkozva, megközeledést igyekezett létrehozni Szuleimannal, kitől az ügyek újabb állása szerint többet várhatott mind Ferdinándtól. Azonban Castaldo, a királyi hadak parancsnoka, éber kémszemmel kísérte a megbizhatlan férfit minden lépteit s kétségtelen, hogy annak szándokairól némi tudomással birt, miről nem késett Ferdinándot bizalmasan értesíteni. A király válasza Castaldonak szabad kezét engedett azon esetre, ha észrevenné: hogy Martinuzzi valóban áruló. Ugy látszik, hogy a spanyol hadvezér nemcsak urának — hanem magának is jó szolgálatot kívánt tenni, midőn a nyert engedély alapján Martinuzzit Alvinczen orozva meggyilkoltatá, még mielőtt az újabb terveinek kiviteléhez hozzá foghatott volna, mert felhalmozott kincseinek jó részét saját erszényébe folyatá. A mitsem sejtő papra, kinek alvinczi várát röviddel elébb elfoglalta egy spanyol csapat, az első törszűrást Castaldo titoknoka Ferrajo Antonio mérte, utána a császári parancsnok Pallavicini Sforza sujtá egy csapással földre, mire a szerencsétlen férfiú teste még 60 puska lövéssel egészen az eltorzításig szétroncsoltaték.

Bármennyire terhelheti is a hűtlenség és árulás vádja Martinuzzit, mi azonban eddigelé még koránsincs minden részleteiben és valódi jelentőségében kiderítve, annyi mégis kétségtelen, hogy a gyalázatos tett mindenütt a legnagyobb izgalmat és elkeseredést idézte elő; minek következtében Ferdinánd ügye nemcsak Erdélyben jelen-

tékenyen rosszabbra fordult, hanem pártjának befolyása is erősen csökkent. Maga a pápa annyira felháborodott a gyilkosság hírére, hogy első felindulásában szándoka volt Ferdinándot egyházi átokkal sújtani, miről csak környezetének higgadtabb befolyása tudta visszatartani. Jellemző, hogy mindazok, kik Martinuzzi meggyilkoltatásában tettelegesen részt vettek, nemsokára feltűnő büntetését vették gonosz tettöknek. Így Pallavicini még ugyanazon évben ozmán fogságba kerülván megostoroztaték, s egyéb testi sérelmeket szenvedett; Ferrajo visszakerülván hazájába Piemontba, mint közönséges gonosztevő felakasztaték; másik kettő — francziák, hasonlóképpen erőszakos halállal multak ki; egy másik vadkan által egy vadászat alkalmával széttépetett míg az utolsó, verekedés alkalmával elveszté jobbkarját, melylyel egykor a halálos csapást mérte Martinuzzi fejére. A szerencsétlen főpap holtteteme hetvenöt napig hevert eltemetetlenül azon helyzetben, melyben a gyilkos halál utólérte.

Midőn Szuleiman az erdélyi eseményekről értesült, első felindulásában személyesen akart Ferdinánd ellen indulni, utóbb azonban egyik nagyvezirjét Ahmed pasát bizta meg a Magyarországra tóduló hadsereg parancsnokságával. Azonban még mielőtt Ahmed oda érkezett volna, a háború a budai pasa által már kezdetét vette. Szeged, melyet a derék Tóth Mihály hajdúival éjnek idején meglepett, úgyszólván már a magyarok kezében volt, midőn a budai pasa megérkezvén, az elszéledt és tivornyázó csapatot a legnagyobb zavarba hozta, s csakhamar kiűzte az alig elfoglalt városból. A háború most gyorsan minden irányban megindúlt. Ahmed pasának többhavi ostrom után, az őrség vitéz ellentállása daczára sikerült a fontos és erős Temesvár birtokába jutni, mi által a Bánság ozmán területté vált. Mohamed, Jahja pasa fia, és budai helytartó Veszprémet megvévén, — Pápa és Győr alá vitte hadait. Drégely, Salgó, de kivált Eger ostroma fényes lapokat képeznek a magyar nemzet küzdelmekben gazdag történetében; s Szondy György antikyszerű halála, valamint Dobó István és övéinek ellentállása a vitézség és hazaszeretet elpusztulhatlan emlékeiként állanak fenn minden időkre.... A helytartó fia Arszlán bég Hollókő, Buják, Ság és Balassa-Gyarmath

elfoglalása után Ali pasával egyesülvén, Fülek mellett kemény csatát vívott Ferdinánd seregével, melyet Teufel Erazmus vezényelt. Egy izzógolyó felröpítvén a királyiak lóporos szekerét, roppant pusztítást vitt végbe azok soraiiban. Többek között a vitéz váczai püspök is itt lelte halálát, s a csata kimenetele ezen esemény által döntött el. A királyi parancsnok Teufel, valamint Pallavicini, Martinuzzi egyik gyilkosa, számos vitézzel az ozmánok fogságába kerültek; s Ali pasa győzedelmes bevonulásánál Budavarába szomorú tanukként szerepeltek. Pallavicini csak sok sanyargatások után nyerte vissza 18 ezer arany váltságdíj mellett szabadságát, Teufel Konstantinápolyba vitetett, hol a váltságdíj elkerülése végett — megtagadta nevét és méltóságát, miért is Szuleiman parancsára, ki személye azonossága iránt nem vala kétségben — egy bőrszába varratván, tengerbe vetteték. A foglyok ára ezen győzelem után Budán oly olcsó volt, kivált a németeké, hogy egy véka liszt vagy zabért, vagy egy kanna mézért vagy vajért — egy keresztényt leheté vásárolni.

Ezen hosszas, nagyobb ütközetek nélkül lefolyt háboruban az ozmánok a legnagyobb kegyetlenségeket követték el, melyekkel kivált az elfoglalt várak őrsége, s a védtelen vidéki lakosság sujtattak, s melyek nem kis mértékben növelték a gyűlöletet a magyarok lelkében, kik elnyomóikban nemcsak ellenséget, hanem elég gyakran pusztító szörnyeket láttak. Szolnok, ezen Salm Miklós által néhány évvel előbb jól megerősített hely a Zagyva és Tisza összefolyásánál, képezte az 1552 iki hadjáratban a legnevezetesebb vívmányt az ozmánok ezidei győzelmei között; míg Eger és Szigetvár falai alól szégyennel kelle visszavonulniok egy maroknyi had elől, melyet a hazaszeretet legyőzhetlenné és egyszersmind halhatatlanná tett. — A következő két év, kivált a végvidékekre sok szerencsétlenséget hozott. Varasd, Cházma, Verőcze, Grádiska és környékei tűzzel-vassal pusztítottak, s habár Zrinyi Miklós és Ungnad császári parancsnokoknak sikerült, az ellenséget többizben keményen megverni, — az eredmény még sem volt kedvező a keresztény fegyverekre, — s Ferdinándot mindinkább a béke megkötésére ösztönzé.

Szuleiman, ki huzamosb idő óta egy újabb perzsa háború eszméjével volt elfoglalva, melyhez a perzsa trón körül támadt viszály szolgáltatta az első alkalmat, de a mely voltaképpen az ozmán uralom terjeszkedési politikája által is parancsoltatott, Ferdinánd béketörekvéseinek most kevesebb akadályokat gördített útjába mint előbb, s habár Verantius és Zay követsége az alkudozások stádiუმán és egy kétes fegyverszüneten túl egyéb eredményeket még nem tudott felmutatni, az alap egy tartósabb békére mégis meg volt adva, mely utóbb és sok bajok között 1562-ben a németalföldi Busbek által kedvezőbb véget ért.

Mig V. Károly császár életben volt, a francia udvar követei a szultánnál, annak minden békülékeny szándokára a legnagyobb és bizonyára legkárosabb befolyással voltak; s jól kiszámított gyanúkok, s nem ritkán meddő rágalmak által igyekezett a nagyúr véleményét a császár és öcsese irányában tévútra vezetni. A francia politika ezen éppen nem tisztességes irányának tudható be szám-talan baleset és kimondhatlan nyomor, melynek áldozata első sorban mindig csak Magyarország volt; s ha a legkeresztényebb állam nagyravágyásának más zsák-mányt szemel vala ki, bizonyos, hogy az ozmán befolyás Magyarországon sohasem emelkedett volna azon korlátlan hatalomra, mely utókövetkezményeiben oly végzetessé lett a nemzet lételére és önállóságára. Szuleiman a császárnak és Ferdinándnak sohasem leendett vala oly kérlelhetlen ellensége, ha Franciaország részéről erre folytonosan nem ösztönöztetik: mire még a császár tengeri vállalatai is nem csekély okot szolgáltat-tak.

Torghud, Chaïreddin után egyike a leghiresebb tengeri kalózoknak, ki Tripolist hajtotta a szultán fensősége alá, előde nyomdokait követve, Afrika éjszaki partjait egész az Atlanti oczeánig a szultán nevében elfoglalta, sőt átmenőleg Corsica szigetének egy részét Szuleiman számára meghódította. De midőn V. Károly császár 1556-ban visszalépett az uralkodástól s két évvel később kolostori magányában meghalálozott, a körülmények ezen oldalról is lényegesen megváltoztak, minek következtében a békekilátások is kedvezőbb fordulatot vettek.

1562-iki béke főbb pontjai a következők voltak: 1. A következő nyolcz évre (1570 ig) Ferdinánd és Szuleiman között béke és őszinte barátság uralkodjék; s a császár (Ferdinánd) kötelezi magát a szultánnak évenként 30 ezer arany békedijat fizetni, valamint a két év óta hátralékban lévő összegeket is lefizetni. 2. Ellenben Szuleiman megígéri: hogy ezen egész idő alatt János király fiával semmiféle szövetekezésbe nem bocsájtkozik a császár ellen, sőt János Zsigmondnak és alattvalóinak szigorúan megtiltja, a császár országrészeit és azok lakosait bármiképpen háborgatni. 3. Azon magyar főurak, kik időközben Ferdinánd pártjára állottak, ezen békében és következményeiben befoglaltatnak; s mindkét fél megmarad a fegyverbéke egész ideje alatt azon határok között, melyek birtokaikat ezúttal jelölik; egyszersmind minden határkiegyenlítés a béke lejáratáig megszüntetendő. 4. A hadi foglyok kölcsönösen kicseréltetnek s a szökevények egymásnak kiszolgáltatandók. 5. A magyar végvárok a császár által jó karba és védelmi állapotba helyezhetők.

Ezen békeokmány átadásával Ibrahim bég portatolmács, egy lengyel hitehagyott, bizatott meg, ki Busbek kíséretében nagy fénynyel jelent meg majnai Frankfurtban, hol Ferdinánd császár éppen időzött: fia Miksa német királylyá leendő megválasztatása érdekében.

Habár ezen utolsó béke tagadhatatlan előnyökkel birt az elébbi ilyenemű egyezményekkel szemben, annyi mindazonáltal valószínűnek látszék, hogy a viszonyok tartós jobbulását Magyarországot illetőleg — aligha eredményezhette. A status quo, mely ezen egyezmény alapját képezte, s mely a legtermészetellenesebb körülmények között jött létre, — kizárta a béke tartósságának lehetőségét s fegyvert erőszakolt a szerződő felek kezeibe, melyek még csak az imént tették le a tollat, melylyel a békét kívánták egymás közt szentesíteni. S Szuleiman, ki fényes országlását békében kezdhette meg, életének alkonyán vészfelhőktől környezve vált meg a hatalom mulandó dicsőségétől — egy kis, de halhatatlan dicsőséggel egybekötött erősség ostrománál; mely méltó zárkövet képez hódításainak hosszú sorában.

Szuleiman, kinek a szerencse mint keveseknek kedve-

zett évek hosszú során át, — nemcsak réme — hanem megbámult bálványa volt a világnak. Nevével a fény és hatalom olyannyira összefüződének: hogy hívei úgy, mint ellenségei egyaránt meghajoltak előtte s benne látták a földi nagyság minden kellékeit egyesülve. De míg a világ a hatalmas nagyúr tekintetétől rettegett, ez maga haladó korával gyakran a kislelkűek példájára, — kétkedni látszék műve fennállásában, s nem ritkán félelem és kétségbeesés fogták el, midőn házának jövőjére gondolt, melyért senkisem tett annyit, mint ő. Az aggkor és fájdalmas betegségek lelkierőjének hanyatlását ha elősegítették is, mindazonáltal nem egyedül okozták. Házának és különösen családjának szerencsétlenségei az utolsó években, habár vagy talán éppen azért, mert nagyobb részt maga idézte elő azokat, nagy mértékben hozzájárultak kedélynyugalmát megzavarni s lelkének szokott éberségét elnyomni.

Ilyen körülmények között életének végén, dicsőséggel kívánta bezárni országlását, mert az utókor ítélete és véleménye nem kevésbé volt becses előtte — mint korának és népeinek elismerése. S hogy vizen és szárazon győzelmi zárköveket keressen fényes államépületéhez, — Malta és a távolabb Bécs meghódítása végczélként tüündezett fel még mindig a nagyravágyástól emésztett lelkében.

A János-vitézek, kik rhodosi birtokukból Szuleiman által uralkodásának kezdetén kiűzettek, — ugyancsak általa látták fenyegetve uralkodása vége felé utolsó menhelyüket. Málta, közelségénél fogva az olasz szigetekhez és az afrikai partokhoz, — fontos kiinduló pontot képezett s már akkor a Földközi tenger kulcsának tekintették, úgy hadművelati mint kereskedelmi tekintetekből. A máltai lovagok, miként a János-vitézek megtelepedésük óta a szigeten magukat nevezték, Málta és a szomszédos szigetek megerősítésében nagy buzgalmat fejtettek ki, s nem volt könnyű feladat, a jól védett s megfelelő védezőeszközökkel ellátott erősséget megvenni. Az 1565. év tavaszán Piali kapudán pasa egy dalmát hitehagyott vezérlete alatt a mintegy 200 vitorlából álló hajóhad, mely óriási, addig nem látott nagyságú ostromágyúkkal ellátva s alig kevesebbet mint 100 ezer harczost vitt

magával, megindult Konstantinápolyból s miután Torg-hud, Tripolis kalóz helytartója, valamint Chaireddin egy fia jelentékeny erővel csatlakoztak a szultán hajóihoz, — Málta ostroma csakhamar kezdetét vette. Azonban az eredmény nem felelt meg a várakozásnak; s habár Szent Elmo erősséget sikerült az ozmánoknak véres áldozatokkal hatalmukba ejteni, a Szent-Angyal és Mihály erődök mindazonáltal oly legyőzhetlen ellentállást tanusítottak, hogy Piali pasa négy havi szakadatlan ostrom után, s miután 20 ezer harczoza vérzett el az eredménytelen küzdelemben, elhagyta Máltát, melynek vitéz parancsnoka és nagy mestere de la Valette János, valamint a többi lovagok hervadhatlan babérokat vívtak ki maguknak.

A Málta elleni vállalat sikertelensége annyira felbőszíté az agg szultánt, hogy nem engedte meg a visszatérő hajóhadnak, hogy a konstantinápolyi kikötőbe behajózhasson s utasítá Piali kapudánt, hogy maradjon mindaddig távol a fővárostól, míg a máltai csorbát sikerülend kiköszörölnie. Erre azonban egyelőre nem sok kilátás volt, mert Chios megvétele s egyéb apróbb sikerült tengeri vállalatok alig tekinthetők kárpótlásnak a Málta által tapasztalt csalódásért.

Mennél inkább érezte Szuleiman a máltai vereség erkölcsi súlyát, annál inkább alkalmat keresett fegyvereinek más irányban dicsőséget szerezni. A Ferdinánddal kötött béke sem a szerződő felek viszonyainak, sem a népek kívánságainak, melyek általa közvetlenül érintve voltak, nem felelt meg; s mennél jobban érezhetőbb lön ezen természetellenes állapotból következő bajok hatása, a béke értéke is annál inkább csökkent. S miután az egésznek amúgy is csak csekély gyakorlati haszna volt, nem lehete nehéz alkalmat találni annak erőszakos megszegésére.

Szuleiman, ellenére a békeszerződésben adott ünnepélyes ígéretének, az ifjú János Zsigmondot nemcsak segélyezte a császár elleni törekvéseiben, hanem egyenesen oda működött, hogy az ebből származó egyenetlenség neki is mielőbb alkalmas ürügyet szolgáltasson — az ellenséges beavatkozásra.

Midőn Ferdinánd az 1564. év nyár derekán megha-

lázott, az erdélyi ügyek már annyira összebonyolódtak, hogy utódjának Miksa császárnak nem sikerült többé a békét megőrizni, daczára azon körülménynek, hogy már a következő 1565. elején sietett nemcsak az esedékes 30 ezer, hanem még a hátralékban levő 60 ezer aranyat is Konstantinápolyba küldeni.

János Zsigmond bizonyára a Konstantinápolyból nyert utasítás értelmében, minden előzetes ok nélkül megszállotta Szathmárt, s miután annak birtokába jutott — megrakta erdélyi őrséggel. Miksa ennek hírére csapataival átlépette a Tiszát s elfoglalta Tokajt és Szerencset. S midőn mindkét fél panaszt emelt a kölcsönös sérelem miatt Konstantinápolyban, természetes, hogy Szuleiman védenczének és eszközének, János Zsigmondnak pártjára állott s minden okot és következményeit Miksára hárította. Egyszersmind utasítá helytartóit, hogy az erdélyi fejedelmet a császár minden támadásai ellen hatósan megvédeni igyekezzenek. Ezzel ketté vala szakítva az 1562 iki békeokmány s Szuleiman minden erejéből készült azon hadjáratra, mely nézete szerint és részéről becsületbeli dolognak tekinteték, melylyel a tengeren tapasztalt vereségért mind magának és hirnevének, mind az ozmánoknak tartozott.

Miksa alig értesült a szultán készülődéseiről, midőn a fenyegető vihart még az utolsó pillanatban megelőzendő Hoszutóty Györgyöt Konstantinápolyba küldé oly célból, hogy az ellenségeskedések még legalább egy kis ideig elodáztassanak, mignem a birodalmi seregtől támogatva, részéről nagyobb erélylyel remélhetette a háborút megkezdhetni. Azonban Hoszutóty küldetése sikertelen maradt; s miután Szuleiman megtudta, hogy Miksa még az imént elfoglalt Pankota és Krúpa várak visszaadatását is kívánja, oly haragra gyuladt, hogy a szerencsétlen követet azonnal börtönbe vettette s a császárnak megküldé a hadizenetet.

Szuleiman élte alkonyán ezen hadjáratához kötötte ifjúkori reményeinek teljesülését, melynek végcéljaként — Bécs elfoglalása lebegett lelke előtt. S azért kora és betegeskedő állapota daczára személyesen állott ezen hadsereg élére, mely hosszú és fényes uralkodásának egyik méltó zárkövét lett volna megszerzendő, de a mely

a végzetes körülmények előre nem látható fejlődése szerint, temetkezésének kíséretére vala rendelve. Körülvéve a fény és hatalom minden jelvényeitől hagyta el 1566. május elsején Konstantinápolyt, nem sejtve, hogy fővárosát ezuttal látta utószor. Junius 29-én Zimonyban fogadta János Zsigmond hódolatát és értékes ajándokait, melyek becsértéke jóval meghaladta az 50 ezer aranyat, s melyek viszonzásául atyai védelmét ígérte minden körülmények között Szapolyai János fiának. Az eredeti terv szerint Zimonyból éjszak felé Egernek lett volna a hadsereg útját folytatandó; de miután Miksa sem vala oly készületlen mint elején látszék, s mert hire érkezett, hogy a császári hadak időközben Veszprémet és Tatát megszállották és elfoglalták, — Szuleiman éjszaknyugat felé fordult, hogy Szigetvár megvétele után mindenek előtt ezen helyek visszaszerzésére induljon. Hadserege legalább 100 ezer emberből és 300 ágyúból állott, mely átkelvén Eszéknél a Dráván, augusztus 5-én Szigetvár alá érkezett.

Zrinyi Miklós, ki röviddel elébb Siklósnál egy véres ütközetben fényes diadalt aratott az ozmánok fölött, Szigetvár falai között várta be az ellenséget alig néhány száz vitézzel, kiknek bátorsága azonban fölülmulta az ellenség százezrét. Az ostrom, daczára a rendkívüli előkészüldéseknek és túlnyomó erőnek, már egy hónapig tartott, a nélkül, hogy a kívánt célhoz közelébb vezetett volna s a késedelem miatt felindult Szuleiman így szólott Mohamed Szokoli nagyvezirhez: „Mikor fog már e kémény megszűnni füstölögni s mikor hallatszik a győzelmi tárogató? Hol vannak és mit csinálnak janicsárjaim?” A nagyvezir megértette az intést, s minden készen állott a végső rohamra.

De Szuleiman nem érte el Szigetvár megvételét s két nappal az utolsó roham előtt a rendkívüli izgalom következtében beállott szélhűdés hirtelen véget vetett életének, szeptember 6-án, miután 72 évet élt és 46 évig uralkodott. Szeptember 8-án végre a romba dült erősség az ozmánok kezébe került, kik féktelen öldöklésben kerestek kárpotlást a hosszú és áldozatokban gazdag küzdelmekért. A szultán halálának hire három hétig titok maradt az egész hadsereg előtt, s Mohamed Szokoli

nagyvezirnek azon ürügy alatt, hogy a szultán lábdagana következtében nem hagyhatja el sátorát, sikerült a nagyúr után kiáltozó janicsárokat megnyugtadni. Minthogy a szokott diván vagy államtanács most is megtartatott s hivatalos ügyletek semmiféle fennakadást vagy hátramaradást nem mutattak, a sereg gyanúja fel sem kelteték s mindenki azt hitte, hogy a nagyúr csak azért időzik ily hosszasan a „kiégett kémény“ előtt, hogy bevárja azon mecset elkészülését, melyben hálaimáját kívánja mondani Allahnak a nevezetes győzelemért.

Időközben II. Szelim gyorsfutárok által értesülve apja haláláról, Konstantinápolyba sietett s formászerűen és érvényesen átvette kományt, a főváros nem csekély meglepetésére, melynek lakosai csak most értesültek a szomorú és rendkívüli eseményről.

Mielőtt az ozmán uralom ezen nevezetes és fényes korszakát befejeznők, szükséges annak fejének és lelkének, a pompát kedvelő, hódító és törvényhozó Szuleimannak belső életével megismerkednünk.

Eddigelé rövid vonásokban csak azon tevékenységről szóltunk, melyet hatalmas szelleme kifelé gyakorolt. Bagdad és Buda, a Kárpátok és a távol Afrika hosszú partjai a Nilustól az Atlanti oceanig, nemcsak határait jelzik azon roppant birodalomnak, melynek sokfajú és nyelvű lakosai hódolattal vagy rettegéssel hajtották meg fejüket a világ ura előtt, hanem egyszersmind tanúságot tesznek uralkodók rendkívüli tetteiről. S valóban, a világtörténelem nem mutat fel második esetet arra, hogy egy kóbor, harczias néptöredék csupán romlatlan őstönei és ifjú ereje által — hasonló hatalomra emelkedett volna. Az ozmánok hatalmi terjeszkedése tehát egyikét képezi a világtörténelem legérdekesebb és legtanulságosabb részének. Legnagyobb fényét és hatalmának délpontját az ozmán nép Szuleiman alatt élte, kivel nemcsak a szorosabban vett hódítások korszaka Európában bezáródik, hanem kinek halálával egyszersmind a nagy és jeles uralkodók sora is megszakad.

De a mily nagy és fényes tulajdonságokkal birt Szuleiman mint uralkodó, mint ember nem állott hasonló magaslaton. S míg a rendithetlen s tetteiben a szigorig következetes fejedelem kifelé a legnagyobb önállóságot

és erélyt fejtette ki, addig családi körében nemcsak köz-napi szűkkeblűséggel, hanem a jellemgyöngeség mindazon tulajdonságaival birt, — melyek épp úgy képesek a bűnt, mint az erényt megszegyeníteni. Ezen ellenmondás teljes mértékben alkalmazható Szuleiman jellemére, ki nemcsak ura tudott lenni indulatainak a csatatéren, hanem rabja a háremben, melynek titokszerű rejtekéből nem egy indító eszme hozott rémületet és veszedelmet a világra.

Legnagyobb s legkárosabb befolyással volt Szuleimanra egy lengyel származású rabszolganő, később első és legbefolyásosabb neje, kit a francia írók indokolatlanul Roxolane névvel vezettek be a történelembe, s kit az ozmán történetírók Churrem Sultana, azaz a vidor urnő neve alatt ismernek. Az épp oly szép, mint szelleműs hölgy oly hatalmat gyakorolt a világ ura fölött, hogy ez, kedvesének varázshatása alatt nemcsak akaratlanul meghajolt, hanem eszközévé vált, melyet szeszélye vagy jobb belátása szerint használhatott. Befolyásának sikerült a szultán sógorát és ifjúságának barátját Ibrahimot, Szuleiman híres első nagyvezirjét megbuktatni; s miután négy figyermekkel ajándékozta meg a szultánt, annak idősb fiát és kedvenczét Mustafát nemcsak kiszorította örökségéből, hanem apja szívéből is.

A fondorlatok és ármányok titokszerű hálózata, mely a harem belsejében szövetség, lépten-nyomon követte a szultánt, ki tudva tűrte nagyravágyó nejének beavatkozását az állam ügyeibe, a nélkül, hogy csak egyszer is megkísértette volna magát tőle függetleníteni. A Churrem Sultana egyik lányát Mirmah-t Rustem pasának adván nőül, benne vak és engedelmes eszközt talált, melyre éppen legnagyobb szüksége vala. Legforróbb óhaja volt ugyanis az általa gyűlölt fiát Szuleimannak — Mustafát eltenni láb alól, s az örökséget és a trónt saját fia Szelim számára biztosítani. A dolognak meg voltak azonban nehézségei; mert míg Mustafát józansága és szerény magaviselete miatt az egész hadsereg kedvelte s maga a szultán is egész hévvel függött a reményteljes ifjún, addig Szelim kicsapongó életmódja és eszélytelenségei által sok megbotránkozásra nyújtott alkalmat az erkölcsre féltékeny igazhívó tömeg előtt. Szükséges

volt tehát legelőször Szuleiman amugy is féltékeny keblében gyanut ébresztteni Mustafa ellen. Rustem pasa, a szultán veje s a Churrem Sultana titkos szövetségese, hamisított levelek s egyéb látszólag alapos okok által felkelté a szultánban a gyanú és féltékenység emésztő tüzét: s a hadsereg és a nép rokonszenvére mutatva sikerült az öregedő szultánt meggyőznie: hogy fia Mustafa már apja életében az uralom után vágyódik s ily célból hathatós és veszélyes párttal bir magában a hadseregben.

Szuleiman, vejének gonosz sugallata által a legnagyobb aggodalomba esvén, az Amásiában időző Mustafát rögtön magához hivatá Kiutahia melletti táborába, hol éppen ezen időben a perzsa hadjárat alkalmából tartózkodék. Az ifjú sietett apja parancsának engedelmeskedni s mitsem sejtve közeledék annak fényes sátorához. A sereg, alig hogy a kedvelt ifjút és majdani örököst megpillantotta, hangos örömkialtásokba tört ki, melyek elhatván a szultánhoz, rettegéssel tölték el féltékenységtől gyötrött szívét. Rustem, ki nem távozott a szultán oldala mellől, így szólott: „Ime a sereg úgy üdvözlí, mintha már ura volna, és a janicsárok hangosan mondják, hogy szultánjuk öreg, a vér már nem kereng ereiben, nekik új, ifjú uralkodó kell“. „Igen, ez árulás!“ kiáltott fel Szuleiman s parancsokat osztogatván testőreinek — sátra belsejébe húzódék vissza. Mustafa vidám arczczal lépett be apját üdvözlendő, — de csak néma, komoly arczokkal találkozott s megragadtatván, erőszakosan megfojtaték. Szuleiman egy könnyü függöny mögül nézte kedvenczének halálát anélkül, hogy apai szívének sugallatát meghallgatta volna. . .

Alig terjedt el Mustafa halálának hire a táborban, midőn a szultán második fia és Mustafa öcsese Dzsihangir lépett apja sátorába, s miután bátyja haláláról meggyőződék, ily szavakkal fordúlt a még mindig felindult zsarnokhoz: „Szívtelen apa, egy sir helyett ásass kettőt“, és saját kezével döfé a halálos tört szívébe, s halva rogyott fivérének még vonagló testére . . .

A zavar, az izgalom a táborban roppant vala, a janicsárok Rustem fejét követelték, kinek az egész szerencsétlenséget nem ok nélkül tulajdonították. Szuleiman

vejét számúzta, a sereget pedig gyorsan a perzsák ellen vezette, hol katonái csakhamar elfelejtették a kiutahiai izgalmakat, Mustafát és Dzsihangirt. De az egyszer felbőszített szultán még ezzel sem elégedett meg s parancsot adott Mustafának Brussában tartózkodó alig 12 éves fia Ibrahim kivégeztetésére. A kiküldött gyilkos ravasszággal kicsalta a gyermeket anyja karjai közül s egy rejtett helyre hurczolván, tudtára adta, hogy a szultán halálát elrendelte. „A szultán parancsa oly szent előtttem, mintha istentől jönne“, szólott a szerencsétlen de bátor gyermek s nyugodtan átadá magát kirendelt hóhéréjának. Így biztosította a Churrem Sultana érdemetlen fia Szelim számára a trónt.

Néhány évvel az utolsó perzsa hadjárat befejezése után egy polgárháború rázkódtatta meg az ozmán birodalmat, mely következményeiben nemcsak az erkölcsökre felettén rosz befolyással volt, hanem kétségtelen, hogy magára a szultánra, ki élte végén csalódva és zavarban állott hosszú és fáradalmakban épp úgy, mint dicsőségben gazdak életének műve előtt, épp oly leverő mint izgató hatást gyakorolt. Két fia Bajezid és Szelim versengése volt ez az apai örökségért. Bajezid miként egykor Mustafa, a nép és hadsereg kedvence, valószínűleg környezetétől ösztönöztetve le akarta szorítani a kicsapongó Szelimet a reá várakozó trónról s ily czélból titkos összeköttetésbe lépett a hadsereg befolyásosabb vezéreivel, de a kik nemcsak elárulták, hanem leveleit meghamisították s vállalatát olyanná tüntették fel, mintha az nem Szelim, hanem maga a szultán ellen volna intézve. A hadsereg, a nélkül hogy Szuleiman megakadályozni tudta volna, csakhamar két pártra szakadt, melynek egyike Szelim, a másik Bajezid mellett nyilatkozott. Az ellenséges testvérek Konia mellett találkoztak; de a szerencse nem kedvezett Bajezidnak s miután egy véres ütközetben serege tönkre tétetett, maga, fiaival együtt a perzsa udvarhoz menekült. Hasztalan igyekezett innen Szuleimant megengesztelni s őt merényletének valódi természetéről felvilágosítani; levelei vagy meg sem érkeztek, vagy pedig Szelim pártja által meghamisítottak; s a helyett, hogy apját kibékíteni tudta volna, annak haragját halálos gyűlöletté fokozta. S a hatalmas szultán nem rettent vissza gyermekének

és unokáinak meggyilkoltatására bérenczeket fogadni, kik a perzsa udvar gyávasága és hűtlensége következtében, mely ezt megakadályozni nem akarta, vagy tudta, a szerencsétlen herceget négy fiával együtt megfojtották.

Igy szabadult meg Szelim valamennyi valódi vagy képzelt vételytársától, így biztosította magának a hatalmat apja halála után testvéreinek és rokonainak vérén.¹⁾ S ha e vérengzéseken végigtekintünk, melyek mind Szuleiman szemei előtt, vagy kívánatára folytak le, idegenkedő érzülettel kell elfordulnunk azon férfitől, ki nagy és hatalmas szelleme s ritka mély belátása és érzete mellett az igazság iránt, annyira rabja volt a felindulás pillanatában vad természetének, hogy nem rettent vissza sem emberi sem isteni alkotmányok megsértésétől; s ki utóbb lelkiismeretének kínzó gyötrelmei között, miként ez rendszeren történni szokott, a vallási rejtélyek megoldásában, s jámbor és kegyeletes külsőségekben keresett megnyugvást. S mint egy újabbkori Salamon, kinek nevét Szuleiman több tekintetben jogosan viselte, himnuszokban magasztalta az isten bölcs mindenhatóságát s porba tette fejét annak örökké tartó hatalma előtt.

Azonban míg családjában kegyetlen szörnyként lépett fel, kinek az igazság és méltányosság jelentéktelen külsőségeknek látszottak lenni, addig kormányzásában és a szükséges emberek megválasztásában épp oly szigorral mint következetességgel járt el. A hűtlen és megvesztegetett birákkal kimélet nélkül éreztette legnagyobb szigorát; az aránytalanul felosztott közterheket a méltányosság és igazság szerint szabályozta; üldözte a kicsapongókat és istenkáromlókat, kiknek vétségeire külön és kemény büntetéseket szabott; hadseregét fegyelem és szigorú rend jellemzők s tüzésége nemcsak a leghatalmasabb, hanem egyszersmind a legjobb is volt a XVI. században. Útak és hidak építésében úgy Afrikában és Ázsiában, mint Európában fáradhatlan volt; azon nagyszerű vízvezeték, mely negyven íven keresztül Konstantinápolyt mai napig ugyanannyi kútból bőven ellátja a legjobb ivóvízzel, Szuleiman műve. Nagyobb fogékony-

¹⁾ Nem tudni mi okból, a különben körülményes Zinkeisen, a Bajezid és Szelim közti viszályról és annak kimeneteléről semmit sem említ.

sággal mint értelemmel a szép és nagyszerű iránt, pártolta és gazdagon jutalmazta a szellemi törekvéseket; évdijakat adományozott a tudósoknak, kiknek társaságában maga is szeretett időzni; s nagy barátja volt az építészetnek. Legnagyobb és legcsodálatra méltóbb műve a Szuleimanije, azon nagyszerű mecset, mely számtalan külön és nem kevésbé bámulatra méltó épületekből áll, s melynek hatalmas ivazetei alatt maga, valamint apja és legkedvesebb gyermekei pihennek. Színán, a Szuleimanije építőmestere, nevét minden időkre megörökítette műve által. Középületekben egyik elődje sem gazdagította a birodalmat oly mértékben, mint Szuleiman; s a mecsetekkel egybekapcsolt alsó és magasabb iskolák, valamint a szegénykonyhák száma felülmúlja az ötszázat. Kóniában, a nagy mystikus költő Dzselaleddin Rumi sirja fölé nagyszerű mecsetet épített s egy óriási táncztermet, melyben a Mewlewí-dervisek, mely rendnek alapítója Dzselaleddin Rumi volt, szent keringőiket járták. Rhodos, Buda, Bagdad, Nándorfehérvár, Kairo, Temesvár, stb. részben hiányos, részben elégtelen erősségeit újabb és hatalmas védbástyákkal látta el; s Jeruzsálem jelenleg is fenálló falait, alapjaiból felépítette.

Az ozmán történelem egyik korszaka sem volt oly gazdag nagy hadvezérekben, államférfiak és tudósokban, költők és építésekben, mint Szuleiman kora; s ha a világtörténelem I. Szelim fiát a „Nagy“ névvel tisztelte meg, melyet bizonyára jobban megérdemel, mint némely európai uralkodó — kinek hasonló jelzővel dicsekszik neve a történelem lapjain — hálás népe ennél szebb melléknévvel diszíté föl, midőn I. Szuleimant a „Khanuni“ vagy törvényhozónak nevezte el.

A szultán külső megjelenését és életmódját, valamint szellemi képességét illetőleg, Navagero, a velencezi tanácsnak benyújtott jelentésében a következőkben jellemzi, és pedig egy időben, midőn Szuleiman a 60-ik életévet már meghaladta. „Alakja magas, egyenes és szikár, arczsine sárgás. Arczán csodálatraméltó fenség honol, párosulva a szelidséggel, mely mindenkit azonnal meghódít. Asztalánál rendkívül mértékletes, húst csak nagyon ritkán és akkor is keveset eszik, legjobban kedveli a fiatal kecskehúst. Bort sohasem iszik, vizét az évszak

kiváncsiak szerint kellemes és drága szörpökkel vegyíti. Nagy barátja a vadászatnak és erős testmozgásoknak. Igazságszeretete okozza, ha környezete által híven értesítettik, mi azonban csak ritkán történik s e részben osztozik a többi tejedelmek sorsával, hogy soha méltánytalanságot nem kíván; adott szavát pedig ritka szigorral megtartja. Kiterjedett ügyleti és a kormányzáshoz szükséges bő ismereteinél fogva, melyeket szakadatlan tevékenysége által szerzett magának, egyikévé tesz Szuleimant azon uralkodóknak: kik mindig a jobbat akarják.“¹⁾

A hatalmas szultán holtteteme csak kevesektől kísérvé, szerény fakoporsóba zárva vitetett Szigetvár alól távoli fővárosába, hol a pompás Szuleimanijébe nyolcz évvel előbb elhalálozott neje, a Churrem Sultana mellé temetteték. Az egyszerű koporsón a következő szavak voltak olvashatók: „Minden hatalom mulandó. Mindenkinék megjő a végső órája. Az idő és a halál csak a mindenhatót nem érinti: ő egyedül nagy!“

---

¹⁾ Zinkeisen II. köt. 910. oldal.

TIZENNYOLCZADIK FEJEZET.

II. Szelim (1566—1574). — A sereg nyugtalankodásai. — Szelim jelleme. — A béke megnyitása. — Arábia meghódítása. — A cyprusi háború és előzményei. — Cyprus meghódítása. — Kegyetlenségek. — A szent szövetség. — A lepantói tengeri ütközet. — Béke Velenczével. — Első hadjárat Oroszországba. — II. Szelim országlásának vége és halála. — III. Murad (1574—1595). — Testvérgyilkosságok. — III. Murad és Báthory István. — Hadjárat Perzsia ellen. — Háború Magyarországon. — A császári hadak. — Győr elfoglalása. — III. Murad jelleme. — Az ozmán birodalom III. Murad alatt. — III. Murad halála.

II. Szelim (1566—1574.) nem birt azon tulajdonságokkal, melyek őt apjának a nagy Szuleimannak méltó utódjává tették volna. Élvehajhászás és a bornak mértéktelen élvezete már korán megrontották épp úgy testi, mint lelki erejét; s ha a nép a „meszt“ vagy részeg névvel illette fejedelmét, ez nemcsak azt bizonyítja, hogy II. Szelim valóban kicsapongó volt, hanem azt is, hogy a nép immár nem tartózkodék nyíltan kárhozatni a szultánt, ki hatalmát éppen nem uralkodói gyönyörökre vesztegette. S ha Szelim nyolcz évi uralkodása mégis bir egy-két habár vérrel felettén beszennyezett — fényponttal, ez nem a gyenge és tehetetlen uralkodónak, hanem eszélyes és rendkívüli tetterővel felruházott nagyvezirjének Mohamed Szokolinak érdeme, ki Szuleiman halála után két közvetlen utódja alatt a legválságosabb körülmények között is fenn tudta tartani az ozmán uralom hatalmát és tekintélyét úgy kifelé mint a birodalom belsőjében.

Alig értesült Szelim apja haláláról, midőn Kiutahiából Konstantinápolyba sietett s átvette a kormányt. Azonban ez nem volt elég. A hadsereg, mely még mindig Szigetvár alatt táborozott — még nem vala megnyerve;

s nehogy uralkodását ezen oldalról veszély fenyegetse, személyesen Magyarországra sietett magát a hatalom ezen nélkülözhetlen és nem ritkán veszélyes támaszának bemutatandó. Szelim sem a nép sem a hadseregnek nem volt kedvencze, mindketten idegenkedének ingadozó és megbízhatlan jellemétől; azonban az örökösödési jog alapján őt illetvén a trón, Szokoli nagyvezir mindent megtett, hogy a hadsereget az új szultánnak megnyerje. A bizalmatlan katonák zugolódva fogadták és követték Szelimet, midőn közöttük megjelent — hogy őket Magyarországból visszavezesse; s már Nándorfehérvár alatt annyira érett a forrongás, hogy a janicsárok kimondák: miszerint csak zsoldfelemelés és egyéb ajándékok megadása után hajlandók az új szultánt elismerni . . .

Alig tartá Szelim Konstantinápolyba bevonulását, midőn a veszélyes lázadás kitört s a szultán, a nagyvezirek és a többi nagyok csak azáltal tudták életüket és állásukat megmenteni: hogy a fellázadt katonák minden kívánságait teljesíteni ígérkeztek. A kapzsi had fejekint 3000 asper azaz 60 aranyért megígérte támaszát a szultánnak s a veszedelmes forrongásnak ezúttal vége szakadt.

Szuleiman, a mily hatalomra emelte 46 éves ország-lása alatt birodalmát, épp oly rendetlenségben hagyta azt utódjára, kivált Magyarországot illetőleg, melynek viszonya és állása a portához ezen időben nevezetes változáson ment keresztül. Szigetvár eleste nem bénította meg sem a császár, sem a nemzet tevékenységét; s a harcz az ozmánok ellen az egész országban sokkal nagyobb erélylyel folyt, mint előbb; s ha nem került is még döntő ütközetekre, az apróbb, de azért nem kevésbé fontos befolyással bíró csatározások mindig jobban megingatták az ozmán uralom tekintélyét s az ellenség legyőzhetlenségének nimbusa lassankint fogyni kezdett.

Hogy ilyen körülmények között a porta maga sem idegenkedék a békétől, az nem szorul nagyobb bizonyítgatásra s Verantius egri püspök már egészen másként jelentkezhetett Konsantinápolyban, — mint elődjei, kik közül Wyss — csak most szabadult ki a börtönből. Hosszabb alkudozások után a további nyolcz évvel meghosszabbított béke 1567-ben és pedig az 1562-iki egyez-

mények alapján Miksa és Szelim között a következő feltételek mellett jött létre:

1. Miksa és fivérei Ferdinánd és Károly főherczegek háborítlan birtokában maradnak magyar, dalmát, tót és horvátországi tartományaiknak. 2. Előforduló határ vagy egyéb egyenetlenségek ezentúl nem fegyveres kézzel lesznek elintézendők, hanem egy békebizottság által, mely a császári főparancsnok és a budai pasából fog állani. 3. A császár követeknek, megbízottjainak s azok kísérőinek mindazon jogok biztosittatnak, melyekkel más államok küldöttjei birnak; tartózkodási helyüket szabadon választhatják s bebörtönöztetésük még azon esetben sem történhetik meg, ha esetleg a béke megszegeznék, mely esetben személyzetükkel együtt sérthetetlenül és bántatlanul hagyhatják el a fővárost és a birodalmat. Végre 4. a császár minden évben 30 ezer arany ajándékösszeget tartozik a szultánnak fizetni.

Ezen sok tekintetben előnyös béke a császárnak növekedő tekintélyéről tanuskodik, mely immár a Bosporus partjain is érvényesülni látszék, kivált mióta ott a franczia befolyás csökkenőben vala; más részről pedig kétségtelenül magán viseli a gyengeség jellegét, mely II. Szelim uralkodásával veszi első kezdetét, s melyet kevés megszakítással mindig növekedőben fogunk találni.

Azonban a béke megkötése még nem nyújtott kezességet — a béke megtartására s az állapotok javulására; mert az ozmán parancsnokok úgy Magyarországon mint Erdélyben — keveset hajtottak a konstantinápolyi kormány határozataira s ezentúl is folytatták a háborút kicsinyben az egyik vár vagy város ellen, s habár nem voltak mindig szerencsések rablóvállalataikban, az ország békéjét mégis szünet nélkül nyugtalanították s a kedélyeket folytonosan elkeseredésben és izgatottságban tartották. Mindazonáltal a viszony a császár és Szelim közt ezen béke által tetemesen megjavult s nagyobb mértékben nem is került többé szakításra az utóbbinak uralkodása alatt.

De az ozmánok hódításainak még nem szakadt egészen vége s II. Szelim tehetetlensége mellett is bizonyára érezte, hogy személyének hatalmával oly kötelezettségek állanak összeköttetésben, melyekkel neki is számolni

kelletik vala, — ha uralmát tartósan megerősíteni és biztosítani akarja. Európa, kivéven éjszaki irányban, hol azonban még nem érettek annyira a dolgok, hogy biztos kilátással lehetett volna tettehez fogni, — nem volt könnyű szerével megközelíthető; azonban Ázsiának egyes részei még mindig több sikert látszottak ígérni.

Mohamed Szokoli nagyvezír, Szuleimannak ezen kedvencz tanácsosa a csataterén és a békében, — Arábia meghódítását tűzte ki feladatúl, melynek nomád patriarchái nemcsak a szent helyeket gyakran háborgatták és a Mekkába menő zarándokokat kifosztogatták, hanem gyakran átsaptak a mesopotamiai tartományokba is. E hadjárat, mely az ozmán uralmat egész a perzsa öbölíg kiterjesztette, hosszadalmas és véres volt; de miután az európai viszonyokra csak kevés vagy éppen semmi befolyással sem volt, annak bővebb ismertetésébe nem bocsájtkozunk. Sokkal fontosabb volt Európára, de különösen Velenczére nézve az u. n. cyprusi háború, melynek sajátságos előzménye van.

Azok között, kik Szelimre még apja életében a legtöbb és legkárosabb befolyással voltak, egy portugal zsidóval, Nassy Józseffel találkozunk, ki utóbb a jobbhangzású Juan Miquez nevet vette fel. Ezen élelmes kalandor mint orvosa, majd utóbb mint borszállítója és meghitt tanácsadója olyannyira be tudá magát hizelegni a szultán kegyeibe, hogy az mit sem tett a nélkül, hogy a kapzsi és nagyravágyó Miquezt meg nem kérdezte volna. A portugal zsidónak volt is egy varázsszere, melynek segítségével a szultánt nemcsak mindig jókedvben tudá tartani, hanem egyszersmind maga számára is annak kegyét biztosítani, — s e varázsszer a tüzes cyprusi bor volt, melyet Szuleiman fia tivornyái alkalmával nagy előszeretettel élvezett. A ravasz semita nagyravágyása azon mértékben növekedett, mennél korlátlanabb befolyást gyakorolt urára; s az ittas szultán egyszer megölelvén barátját, elragadtatásában így kiáltott fel: „Valóban, ezen ital felséges s ha sikerül Cyprust, e nemes bor hazáját a velenceiektől elvennem, téged teszlek annak királyává!“ Miquez komolyan vette a dolgot s ezen pillanattól fogva nem hagyott fel többé Szelimet igéretének beváltása miatt ostromolni; sőt ildomtalan

merészségében annyira ment, hogy lakháza bejárata fölé alkalmazta a cyprusi királyi koronát e felírással: József, Cyprus királya.

Velence, melynek birtokát a kérdéses sziget képezte, a legnagyobb békében élvén a portával, nem is gondolt a háborúra, azért Szelimnek és barátjának alkalmat vagy ürügyet kelle keresni, annak látszólag jogos megindítására. Az izlam tételei gondoskodnak ilyen esetekről is, s miután az írástudó seikh ul-izlam a hitetlenekkel kötött egyezséget csak addig nyilvánította megtartandónak: míg azt az izlamiták érdekei kívánják, a Fetwa felhatalmazta Szelimet, Velenczét a fennálló béke daczára minden előzetes ok nélkül megtámadni. Ezen jogtalan és erőszakos felfogásnak teljesen megfelelt Szelim felszólítása, melyet a köztársasághoz intézett s mely egyúttal hadizenetnek vala tekintendő. „Cyprust követelem tőletek, ha akarjátok-e azt nekem átadni vagy nem? Óvakodjatok rettentő fegyveremtől, mert a háború, melyre ellenetek készülök, borzasztó leend; ne bizzatok gazdagságokban, mert az el fog enyészni, miként a rohamos ár.“ S a háború valóban borzasztó lőn, s Velence kincsei nem valának elégségesek Cyprus megmentésére. Velence válasza komoly és méltó volt, a béke tekintetéből, úgymond, már sok áldozatokat hozott a köztársaság, de miután a szultán erőszakkal széttépi az elődei által szentesített szerződéseket — Velenczének nem marad más hátra — mint fegyverhez nyúlni s a mindenható támaszát igazságos ügyének védelmére kikérni.

A 1570 év július 1 én Piali pasa Cyprus elé érkezett 360 vitorlával s 52 ezer emberrel, mely erővel szemben a velenceiek összes serege a szigeten 2000 embertől állott, kik Nikosia és Famagosta városok falai mögött várták be az ellenséget, — míg a sziget többi része védtelenül átengedték pusztításainak.

Ezen következményeiben Velence részére oly végtelen hadjárat mindjárt elején kedvezőtlen fordulatot vett; minthogy a szükséges és biztos kilátásba helyezett segély nemcsak meg nem érkezett, hanem Velence erélytelensége és megfoghatlan halogatása annyira ment, hogy a görög vizeken szétszórt hajóhada a köztársaságnak tétlenül nézte, mint pusztul el keleti birtokainak legvi-

rágzóbbika a nélkül, hogy csak komoly kísérlet tétetett volna annak megmentésére... Nikosia már szeptember elején az ozmánok kezébe került, mely alkalommal 20 ezer keresztény vesztette el életét. Famagosta, a sziget legerősebb helye, melynek parancsnoka a vitéz Bragadino Antonio volt, bámulatos vitézséggel védelmezte magát — egész a következő év derekáig. A derék őrség hat rohamot vert vissza az ellenség roppant veszteségével, midőn a hős Bragadino lőpor és élelmi szerek hiánya miatt, végre 1571. augusztus 1-én, tizenhárom havi ostrom után, mely hosszú idő alatt semmi segílyt sem kapott Velenczéből, kénytelen volt a várost szabad elvonulás ígérete mellett az ozmánoknak átadni.

De a hűtlen ellenség most sem tartá meg adott szavát, s alig hogy a sokat vítt erősség birtokában volt — az egész őrséget leölte. Maga Bragadino, a hős vezér, Musztafa pasa parancsára elevenen megnyúztatván, azután négy részre tépeték a bősziült tenevadak által, kiknek hűtlensége és vérlázító kegyetlensége kitörülhetlen szennyfoltot képez az ozmánok vérengzésekben oly gazdag történelmében.

Igy került Cyprus szigete az ozmánok birtokába s Szelim fenyegetése a szó legszorosabb értelmében teljesülésbe ment. Juan Miquez, a zsidó orvos és borszállító Cyprus szigetének megvétele után csakugyan közel volt esztelen nagyravágyásának teljesüléséhez; s ha Szokoli nagyvezir előterjesztése az utolsó pillanatban más véleményre nem bírja vala az ingadozó Szelimet, majdnem bizonyos: hogy a Lusignan-ház és Kornaro Katalin koronája egy portugál zsidóra szálland! Az élelmes hebraeus utóbb kárpótlásul Naxos szigetét nyerte Szelimtől hercegi czímmel.

Még mielőtt Cyprus az ozmánok kezébe került, V. Pius pápa fáradhatlan tevékenységének sikerült a keresztény államokat egy végső tevékenységre birni, s 1571. május 25 én II. Fülöp spanyol király, a pápa és Velence közt létre jött a szent liga, melynek célja volt az ozmán hatalom terjeszkedésének határt vetni. A szent szövetség tagjai kötelezték magukat 300 nagyobb és kisebb hajó felszerelésére, valamint 50 ezer gyalog és 4500 lovas harczos kiállítására. Ezuttal a határozatot

gyors kivitel követte s daczára a már előhaladott évszaknak, az egész had szeptember vége felé készen állott a kivonulásra. A főparancsnokság Don Juan d'Austria, V. Károly természetes fiára, az alig 26 éves tengeri hősre bízott, ki alatt Colonna Antal, a pápai és Veniero Sebestyén a velencei hajóhadakat vezették.

Az egyesült haderő Messina kikötőjéből kiindulva október első napjaiban a joniai tengerre érkezett, hol a lepantoi öbölben Munzidzade Ali kapudán pasa 300 hajóval horgonyozott, közel 100 ezer emberrel. Az 1571. október 7-én vivaték egyike a legemlékezetreméltóbb tengeri ütközeteknek, majdnem ugyanazon helyen, hol tizenhat századdal elébb dült el Róma sorsa — az Actium melletti tengeri harczban. A keresztényhad rendkívüli vitézséggel támadta meg az ellenséget, mely viszont nem kesesebb bátorsággal harczolt a győzelem babérjáért. A harcz, mely a déli órákban vette kezdetét, késő estig tartott s az ozmán tengeri had teljes megsemmisülésével végződött. Az ozmánok ezen kemény küzdelemben 224 hajót és 30 ezer embert vesztek, míg a keresztények vesztesége 15 hajóból és 8000 emberből állott. A spanyol harcosok között volt a Don Quixote halhatatlan szerzője — Cervantes Miguel, kinek egy ellenséges golyó egyik karját letépte s ki így szól a lepantoi ütközettről: „Ezen dicső nap megtörte az ozmánok hatalmát s felvilágosítá a világot, mely az ozmán hajóhadat legyőzhetlennek tartotta.”

Bármily nagy volt a keresztény világ öröme a fényes győzelem fölött, a következmények nem igazolták azon várákozást, melyet hozzá a felszabadulásra váró népek kötöttek; s a helyett, hogy e győzelem újabb erőfeszítésekre serkentette volna az udvarokat, a kicsinyes féltékenység megkötötte Don Juan d'Austria kezeit, s a Lepanto melletti diadal következményeiben teljesen sikertelen maradt. Don Juan d'Austria a győzelmet felhasználandó, Konstantinápoly felé akart fordúlni, azután Rhodos és Cyprus visszafoglalására indulni; de nagy terveit ketté szakítá a gyanakodó sötét jellemű II. Fülöp spanyol király, ki lovagias és fenkölt lelkű s az egész kereszténységtől ünnepelt fivérének dicsőségére máris féltékeny szemekkel nézett, s kinek parancsot adott —

a gyors visszajövetelre. A hős 36 éves korában halt meg Németalföldön, miként sok oldalról állittatik — méreg által, melyet a féltékeny zsarnok Fülöp parancsából kapott.

Igy szétoszolván a szövetséges had, Konstantinápolyban minden erővel az elvesztett hajók pótlásán dolgoztak; s még mielőtt egy év lejárt volna, ismét készen állott — 300 vitorla. A lepantoi ütközet oly rémületbe hozta a fővárost s kivált Szelimet, hogy a Dardanellák bejáratánál rögtön egy második erőd felépítését rendelte el, mely Kelidi-Bahr, vagyis a tenger kulcsa nevet nyervén, 30 ezer munkás segítségével rövid négy hét alatt elkészült. Szokoli nagyvezir nemsokára a vereség után, midőn az ozmán lobogók újból megjelentek a görög vizeken, bátran így kiálthatott fel: „Mi Cyprus elvételevel a keresztényeket jobb karjuktól fosztottuk meg, — míg ők nekünk Lepanto előtt csak szakálunkat vágták el.“

V. Pius pápa 1572-ben meghalálózván, vele a szent liga is sirba szállott; s a hatalmasságok ezentúl is folytatták különleges politikájukat, de a melynek éle nem az ozmánok ellen vala intézve. Ilyen körülmények között Velence sietett a békét megkötni, nem állván tehetségében többé a háborút folytatni; s 1573. márcziusban Barbaro és Mocenigo nemesek megkötötték azt a portával a következő nevezetesebb feltételek mellett. 1. Velence lemond Cyprus szigetének birtokáról s visszaadja a szultánnak azon dalmátiai erősségeket és ostromszereket, melyeket az utolsó háborúban elfoglalt. 2. A köztársaság kötelezi magát, három év leforgása alatt 300 ezer arany hadikárpótlás megfizetésére; s beleegyezik, hogy a jóniai szigetek birtoklásáért fizetendő évi adó 500 arannyal felemeltessék.

Ezen béke Velenczének politikai tekintélyét mélyen alácsülyeszté, mely ezentúl csak a szultán kegyelméből tengette hatalmát. Egyedüli nyeresége abban állott: hogy keleti kereskedelme által üres kincstárát újból megtölteni remélhette; mi minden körülmények között nem megvetendő vívmánynak tekinthető.

II. Szelim uralkodása alatt, és pedig egy időben a cyprusi háborúval ment végbe az első összeütközés az

ozmánok és oroszok között. Már Szuleimannak terve volt a Kaspi-tenger északi részét s a Volga alsó vidékét meghódítani. Kaffa, Azow, mint a Don vidékének és az Azowi-tengernek kulcsai amugy is már az ozmánok kezében voltak, mióta a krimi tatár fejedelmeket hűbéreseikké tették, honnan könnyű szerével lehetett a Kaspi-tavat és a Volga torkolatát elérni, mihelyt egy alkalmas közlekedési út készen álland. Szulejmannak terve volt a Dont a Volgával egy hajózható csatorna által összekötni, hogy azon seregeit és nehéz ostromeszközeit könnyebben a Volga és Achtuba partjaira szállithassa. Azonban tervének kiviteléhez már többé nem vala érkezése. Különösen ingerelte az ozmánokat a népes Astrakán, a Volga deltájában, mely gazdag szőrmevásáraitól már azon időben híres volt.

Dewlet Ghirai, a krimi tatár khán és a szultán hűbérese, ki azonfelül az oroszok szomszédságában általuk is mindig jobban szorongatott, nem volt barátja ezen vállalatnak s úgy látszik, hogy jobban félt az ozmán hatalom újabb növekedésétől, mint a szomszéd oroszoktól. De midőn Szelim 1569 ben parancsot adott Kazim pasának 17 ezer emberrel Kaffából, Perewolok felől Oroszországba benyomulni oly czélból, hogy a Dont a Volgával, s így a Kaspi-tengert az Azowival összekösse, azután pedig Astrakánt elfoglalja, — a khán nem vonhatta ki magát hűbéri kötelezettsége alól s mintegy 60 ezer főből álló tatárhaddal csatlakozott Kazim pasához.

A szultánt ezen elhatározásában azonban még egyéb okok is vezérelték. A nogayi, chivini és bokharai mohamedán fejedelmek legveszedelmebb ellenségüket az oroszokban látták, kiket azzal vádoltak, hogy az izlamot ki akarják irtani; hogy őket a tengerről le akarják szorítani s megakadályozni mekkai szent zarándoklásaikban. S hogy az ozmánokat méginkább felizgassák az oroszok ellen, eleven színekkel festették Astrakán rendkívüli szépségeit és gazdagságát, melynek kikötője telve van az ázsiai népek hajóival és kincseivel; végül azt mondák: hogy Astrakán a czár kincstárának naponkint ezer darab aranyat jövedelmez. Könnyen elgondolható, hogy Szelim ennyi kilátás mellett nem habozhatott sokáig, s míg egyrészről az izlam védelmére látszék kelni az oroszok ellen,

mi által népszerűségét nem kis mértékben remélte növelni, addig a kilátásba helyezett zsákmány minden más okokat háttérbe szorított.

Az egyesült ozmán-tatár sereg nagy ügygyel-bajjal tudott előnyomulni a mocsárok által majdnem járhatlan vidéken, míg végre megfogyva és kimerülve, a nélkül, hogy az oroszokkal találkoztak volna, kik szándékosan az ország belsejébe kívánták csalni az ellenséget — Astrakán alá érkezett s a gorodiscei síkságon, majdnem ugyanazon helyen, hol egykoron a khazárok fővárosa állott — táborba szállt. Habár magában a városban, kivált a nogayiaiktól feltüzelve egy párt alakult, mely az ozmánok befogadása mellett dolgozott, annak elfoglalása Kazim pasának mégsem sikerült, s miután az éghajlati viszontagságok befolyása alatt sokat szenvedett s ennek következtében elégtelen seregét nagyobb vállalatokra rávenni nem tudta, de kivált miután híre járt, hogy János czár egy erős had élén közelg, az ozmánok gyorsan odahagyták a Volga és Kaspi tó vidékét és számtalan akadályok között és viszontagságok után Azowba érkeztek, hol, valószínűleg az oroszok titkos közbejöttével, ugyanakkor robbant fel a nagy löporos torony, mely a város nagyobb részét és a kikötőt romba dönté! ¹⁾

Ez volt az ozmánok hadjárata Oroszország ellen, mely ekkoron a kegyetlenségei miatt szomorú emlékü IV. János kedvezőtlen átmeneti korszakában volt, de a melyből gyorsan azon magaslatra emelkedék, honnan küzdelmét a még mindig terjeszkedő félhold ellen, nagyobb erélylyel folytathatta.

II. Szelim országglásának végét nem jellemzik nagyobb események. A birodalom hatalma most azon ponton állott, melyről további emelkedés nem látszék többé valószínű-neki; ellenkezőleg fokozatos, habár részletes alászállás vala várható. A gyenge és erélytelen, de környezete által erős szultán még mindig fen tudta tartani uralmának fényét és hatalmát, melyet apjától örökölt. De azért mindig tovább rágódék az állam testében azon rákbaj, mely az ozmán társadalmat lassankint felemésztéssel fenyegeté, s mely ezen nemzet elzárkózottságában és ennek követ-

¹⁾ Karamsin, VIII. köt. 101 - 107. oldal.

keztében szellemi hátramaradásában keresendő, melyek viszont vallásának előítéletes fogalmaiból keletkeztek. Emléke nem nagy tettekben, hanem azon közhasznú alapítványokban és épületekben tartotta fen magát, melyekkel kivált a fővárost gazdagítá. Halálát, mely az 1574. év december havában következett be, szélhűdés okozta, midőn részeg állapotban egy új fürdő még ki nem száradt falai között időzött. Őt követte legidősb fia Murad.

III. Murad (1574—95) harmincz éves volt, midőn az ozmánok trónját elfoglalta, s nem birt azon tulajdonságokkal, melyek képesítették volna: nehéz időkben szerencsével kormányozhatni. Uralkodását tömeges gyilkolással kezdé meg; s alig hogy apja az Aja Sofia melletti Turbeh-be nyugalomra tétetett, őt ifjabb fivérét: Mustafa, Szuleiman, Abdallah, Ozmán és Dzsihangirt megfojtatta.

III. Murad uralkodásának történetét három részre lehet felosztani: Magyarország elleni háborúra, továbbá a lengyel és a perzsa háborúra. Legfontosabb volt ezek között kétségtelenül a magyar háború, melyet azonban idő tekintetében, legalább részben megelőzött a perzsa hadjárat. Hogy éjszak felől ellenséges támadástól ne kellessék tartania, megújítá a békét II. Rudolf császárral, ki az 1576. évben követte Miksát a Habsburg-ház örököségében. S miután a lengyel nemzet Valois Henrik titkos eltávozása által király nélkül maradt, — III. Murad minden eszközt mozgásba hozott, hogy híve Báthory István erdélyi vajda helyeztessék a lengyel királyi székbe. S a szultán tekintélye oly döntő befolyással birt a lengyel rendekre, hogy azok majdnem egyhangulag Báthory Istvánt választották meg királyuknak; ki, hogy a nemzet rokonszenvét és bizalmát annál inkább megnyerhesse, házasságra lépett Jagello Annával — az utolsó nemzeti király örökösével. Természetes, hogy Báthory István, ki megválasztatásánál sokat köszönhetett a szultánnak, — ezentúl szövetségese lőn Muradnak, ki ekként biztonságban látván éjszaki határait, egész erejét a perzsák ellen fordithatta.

Miután uralkodásának három első évét az éjszaki szomszédaival kötendő béke vette igénybe, az 1578. évben megindúlt Murad a perzsák ellen, kik Thamasp shah halála után Mohamed shahot az ozmánok ismert

ellenségét fogadták el fejedelmüknek. Mustafa nagyvezir az Erzerum és Diabekr környékén egybegyűlt hadakkal legelőször Kars várát vette ostrom alá, melynek heves ellentállás után birtokába kerülván, mélyebben nyomult be Perzsiába. Majd Csaldirán közelében megütközvén Mohamed shahhal, tönkre tette a perzsa főhadat, minek következtében egész Georgia a fővárossal Tiflis-sel együtt az ozmánok hatalmába került. Tiflis bukását nemsokára Shirván megvétele követte; s miután Mustafa győzedelmesen habár nagy áldozatokkal áttörte a perzsáknak az Aras folyó mentében felállított csatavonalát, csakhamar urává lőn az egész tartománynak, melynek helytartójául Ozmán pasát nevezte ki, míg maga röviddel utóbb visszatért Európába.

Georgia elfoglalása a Kaukasz tágas völgyeiben szét-szórva élő kisebb törzseket nemsokára meggyőzte arról, hogy minden ellentállás hasztalan; s a fejedelmek siettek meghódolni az ellenségnek, melynek sikeresen ellentállani többé nem vala hatalmukban.

De alighogy Mustafa nagyvezir Perzsiából kivonult, a shah idősb fia Mirza Amir megjelent Shirván előtt; s miután az ott visszahagyott ozmán őrség nem vala képes az ellenséggel dacolni, — Shirván ismét visszakerült a perzsák hatalma alá. Mustafa újból megjelent Perzsiában: de ezen hadjárata nem volt oly szerencsés mint az első; s miután több helyütt érzékeny vereséget szenvedett, elvesztette III. Murad kegyét, ki a szerencsétlen hadvezért megfosztotta méltóságától, s a kaukaszusi hadsereg főparancsnokságát, majd utóbb a nagyvezirséget a szerencsésebb Szinán pasára ruházta át. Így folyt a perzsa háború változatos szerencsével további két évig a nélkül, hogy az ozmánok hatalma az elfoglalt tartományokban erősebb gyökereket tudott volna verni. De Murad erős volt elhatározásában s mindig újabb seregekkel erősítette perzsa hadait, mignem a shah belátva a további ellentállás sikertelenségét — a szultántól békét kért. Murad még most sem volt hajlandó azt megadni; s Ibrahim khán, a shah küldöttje kénytelen vala eredmény nélkül visszatérni urához. A harc most újból megindult, s változó szerencsével ismét további két évig tartott; miközben a Syriában és Egyiptomban

kitört veszélyes nyugtalanságok engedékenyebbé tették Muradot. Mig így seregének egy részét kénytelen volt Perzsiából visszahúzni, addig az elnyomott nép most újult erővel fegyvert ragadott az ozmánok ellen, kiket több apróbb csatákban sikerült érzékenyen megvernie, sőt a régi Tübris vagy Tauris főváros is visszakerült a shah uralma alá.

Ezen események hírére Murad nagy haragra lobbant s Ozmán pasát a vitéz és szerencsés nagyvezírt nevezvén ki a Perzsia ellen küldendő újabb hadsereg főparancsnokává, meghagyta neki, hogy gyors és győzedelmes hadjárat által igyekezzék a már felettén hosszadalmas perzsa háborúnak véget vetni. Ozmán pasa 1585. tavaszán visszafoglalta Taurist, majd azonban betegség által a főparancsnokságban maga is akadályozva lévén, Cicala pasára, egy genuai hitehagyottra bízta ideiglenesen a fővezérséget. Cicala pasa egy döntő ütközetben nemcsak elvesztette seregének jobb részét, hanem a perzsáktól üldöztetvén, kénytelen volt Taurisba visszavonulni. A beteg Ozmán ekkor maga állott a megízédelt és már-már bátorságát veszített seregének élére, s a rendkívüli férfiúnak, ki az európai harctéereken oly sok babérokat szerzett magának — még egyszer sikerült az ellenséget visszaszorítani. Azonban a győzedelmes nagyvezír maga, röviddel az ütközet szerencsés kimenetele után, sátrában meghalálozott. Utódja lőn a fővezérségben Ferhad pasa, kinek több szerencsés harczban sikerült a perzsákat annyira kimeríteni, hogy azok végre 1587-ben minden áron békét kértek Muradtól, mely tekintettel az időközben Magyarországon kifejtett eseményekre, most már az ozmánoknak is kívánatosnak mutatkozték. Ezen békében Mohamed shah lemondott mindazon tartományokról, melyeket az ozmánok elfoglaltak vagy megszállva tartottak, átengedte: Georgiát és Felső-Örményországot s fiát kezesképpen Konstantinápolyba küldé. Ez volt a vége a tíz éves perzsa háborúnak, mely az ozmánok birodalmát két újabb tartománnyal növelte, s melynek következtében hatalmuk a Kaukaszban is erős gyökereket vert.

De mialatt a perzsa háború folyt, Magyarország ügyei mindig jobban összebonyolódtak. Rudolf császár a

csillagászáttal és az alchymiával foglalkozván, mint a melyek a tizenhatodik és tizenhetedik században nagy szenvedélylyel űzettek: s a bölcsek kövének feltalálása, egy szerencsés Horoskop állítása, s az aranycsinálás tükre jobban érdekelte az európai uralkodókat, mint a politika, — nem sok gondot fordított Magyarország ügyeire s elején Károly, majd utóbb Mátyás főherceget bizta meg Magyarország polgári és katonai ügyeinek vezetésével. Habár a béke a császár és a szultán között többször, így utóljára 1590 ben megújítottatott, a csatározások a határokon mégsem szüntek meg sohasem. A megerősített Bihacz vára az Unna vonalán, melyet még IV. Béla építtetett, Lamberg várkapitány árulása által az ozmánok kezébe került; onnan becsaptak Horvátországba, s egész Varasd alá vitték romboló és pusztító fegyvereiket. Ezen okból végre Rudolf 1593. országgyűlést hirdetett, hol azonban a magyar rendek jobban kikelték a német és egyéb idegen zsoldos hadak zsarolásai — mint az ozmánok ellen. Ezen izgalmas országgyűlés, melynek nagyobb részét a vallási vitatkozások vették igénybe, végre hosszas vita után hadiadó fejében minden kaputól 3 forintot szavazott meg.

A következő évben az ozmánok ismét berontottak Horvátországba s Haszán pasa Sziszeket kemény ostrom alá vette; de Erdődy horvát bán és Auersperg károlyvárosi kapitány által megveretvén, mely alkalommal Haszán is elvesztette életét, nagy veszteséggel és sietéssel visszahúzódtak Bosniába.

Ezen vereség hírére Murad a 80 éves nagyvezírt Szinán pasát, ki Magyarországot még Szuleiman idejéből jól ismerte, — 150 ezer ember élén Magyarországba küldé, ki csakhamar megvette Veszprémet és Palotát; de midőn hírét vette, hogy a császári hadak Komárom alatt gyülekeznek, nyugtalankodó janicsárjait visszavezette a Dunán a nélkül, hogy nagy zajjal megindított hadjárata a kívánt sikert eredményezte volna. Kivonulása után Pálffy Miklós Székesfehérvár alatt keményen megverte a budai pasát, magát azonban a várost megvenni nem vala elég erős. Ugyanazon évben Pálffy Miklós és Illésházy István megvették Buják, Kékkő, Drégely stb. kisebb várakat, míg a következő 1594. évben Nógrád is

a magyarok kezébe került. A legfontosabb erősség mindazonáltal, mely Buda kulcsának tekinteték — Esztergom volt, melyet Mátyás főherczeg és Pálffy Miklós röviddel Nógrád visszafoglalása után vette* ostrom alá. De habár a város heves védelem után a császáriak kezébe került, maga a vár daczolt minden támadással; s midőn nemsokára híre futamodott, hogy Szinán nagyvezir ismét útban van Magyarország felé, Mátyás főherczeg felhagyott az ostrommal s Komárom, majd utóbb Győr alá vezette seregét, melynek száma ez időszerint meghaladta az 50 ezeret.

Szinán pasa akadálytalanul eljutott Székesfehérvárig s Tatát és Szent Mártont elfoglalván — Győr alatt ütötte fel táborát, míg a Rába tulsó partján Mátyás főherczeg tétlenül állott egész seregével. Szinán pasa nyílt csatában akart megmérkőzni a császári hadakkal, de Mátyás mihelyt észrevette az ellenség szándokát, — megmagyarázhatlan kislelkűséggel visszahúzta seregét, ötezer társzeke-
ret és nagy mennyiségű podgyászt hagyván az ozmánok kezében. Alig értesült Győr parancsnoka Hardeck gróf a császári sereg visszavonulásáról, midőn az erős és 7000 főből álló német őrséggel megrakott várost, mely mindennel bőven el vala látva, — védelem nélkül átadta Szinán pasának. A kötelességéről megfélemedezett parancsnok utóbb Bécsben a hadiförvényszék által elítéltetvén, lefejeztetett.

Szinán pasa Győrből Komárom alá sietett, de miután annak ostroma nem vezetett célhoz, — tatárjait a Csalóköz pusztítására küldé. Mátyás főherczeg hadai ugyan nemsokára elűzték az ellenséget Komárom alól és a Csalóközből, de az amugy is nehéz próbára tett lakosságnak most a német zsoldosok nem kevesebb sanyarúságot okoztak.

Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem ingatag jelleménél fogva hol az ozmánok pártfogására támaszkodott, hol a császár barátságát kereste megnyerni, mi által hitelét ott is, itt is elvesztette. — Mindazonáltal Erdély birtoka sokkal nagyobb fontossággal bírt Rudolf előtt, hogysem a fejedelem folytonos habozását felhasználni elmulasztotta volna. A kölcsönös küldetéseknek és alkudozásoknak Rudolf és Báthory Zsigmond között azon egyez-

ség vetett véget, mely közöttük 1594-ben létre jött, s melynek kétségkívül legfontosabb következménye Erdély megváltozott viszonyában a császárhoz állott. Ezen egyezmény szerint a császár Károly főherceg egyik leányát nőül igérte Báthory Zsigmondnak, kinek továbbá a német birodalmi hercegi címet helyezte kilátásba, s megígérte, hogy az ozmánok ellen minden erejéből támogatni fogja; s végül, ha Báthory Zsigmond fiörökös nélkül halna el, — Erdély a magyar királyra szálland vissza, ki a fejedelem leányainak egyenkint százezer arany nászajándékot tartozik adni.

Az egyezmény első pontja már az 1595. évben teljesülésbe ment s Báthory Zsigmond menyegzőjét tartá Mária Kristina főhercegnővel, míg Erdély az ozmán betörések megakadályozása czímén mindig több német, spanyol és olasz őrseget kapott, melyek az országot ellenségképpen dúlták és sanyargatták.

III. Murad nem volt azon férfit, kit birodalmának hanyatló tekintélye nagy tettekre és rendkívüli erőfeszítésekre serkenteni tudott volna. Érzékiségének rabja esz-köz volt nagyravágyó vezirjeinek és azon kedvenceinek kezében, kik a hárem hozzáférhetlen rejtekéből nagyobb befolyást gyakoroltak a birodalom kormányzására, mint az üdvös vala. Kedvelte a fényt és pompát, s külső megjelenésében, de nem személyének méltóságában — szerette utánozni a pompát kedvelő Szuleimant. Nem csoda, ha költséges hajlamai következtében annyira kimeríté a kincstárt, hogy utódja pénzhiány miatt kénytelen lön erőszakos eszközökhöz nyulni, hogy az államháztartás megzavart egyensúlyát némileg helyreállithassa. S ha mindazonáltal fegyvereit kivált Perzsiában szerencse kísérte, ez Mustafa, de kivált Ozmán nagyvezirek érdeme, kik az elébbi dicsőséges idők tanúi, még egy ideig fentartották az ozmán fegyverek legyőzhetlenségének hírét; míg Magyarország ellen a vén Szinán pasa eléggé tudta érvényesíteni ura hatalmát és tekintélyét.

Igy az ozmánok rettegett hatalma III. Murad uralkodása alatt még mindig nem vesztett régi fényéből, habár a mindig jobban elharapódzó romlottság már mélyen aláásta alapjait azon államépületnek, melyet a

kegyetlen de vitéz, és erkölceiben felettén egyszerű turkesztani vándorharczosok alapítottak; s melynek fejlődései terjeszkedésének két első századában kevés kivétellel épp oly kitűnő hadvezérek, mint békében egyszerű és erkölceikre nézve romlatlan férfiak voltak. III. Murad is szerette a részegítő italokat s a bort mértéktelenül élvezte; képmutatása vagy gyengesége annyira ment, hogy midőn mámorából reggelenként felébredt, az előirt mosakodás után búnbánólag földre vetette magát s Allah-tól és szent prófétájától könnyező szemekkel kért bocsánatot, szent törvényeinek megszegése miatt. Mint minden igazi borbarát, bánatát és fogadalmát Murad is mindig újból a csábító nedvbe ölte. Háremjében gyakran 800 hölgy lakott. Apja vala 102 gyermeknek, kik közül halálakor még 20 herceg és 27 hercegnő volt életben. Az előbbiek közül 19 mindjárt másnap, midőn III. Murad megvált az élettől, a legidősebb és örökös III. Mohamed által kivégeztettek.

Midőn III. Murad 1595. január havában meghalálozott, birodalmát felettén bizonytalan helyzetben hagyta hátra. Magyarországon — s innen fenyegette mindig a legnagyobb veszély — az újból feléledt nemzeti ellentállás, melynek lassankint két ellenséggel kelle számolnia, minthogy a bécsi vagy prágai udvar, hol Rudolf legszivesebben tartózkodék, alkotmányellenes politikája mindig határozottabban kezdett mutatkozni, — komolyan fenyegette az ozmán uralom fölényét az európai ügyekben s az egyszer megindult árnak III. Murad gyenge utódai éppen nem valának képesek gátot vetni.

TIZENKILENCZEDIK FEJEZET.

III. Mohamed 1593–1603. — Az ozmán uralom hanyatlásának főbb okairól. — Nyugtalanságok. — Magyarországi hadjárat. — Eger megvétele. — A mezőkeresztesi ütközet. — Rosz hírek Magyarországból. — Franciaország megváltozott keleti politikája. — Testvérgyilkosságok. — III. Mohamed jelleme és halála. — I. Ahmed 1603–1617. — Jellemzése. — Bocskai István. — A zsitva-toroki béke és előzményei. — I. Ahmed halála. — II. Ozmán 1617–1622. — Mustafa. — Rövid jellemzése. — Szerencsétlen hadjárat Lengyelország ellen. — Lázadás. — II. Ozmán bukása és halála. — IV. Murad 1623–1640. — Viszony és béke Magyarországgal. — Perzsa hadjáratok. — IV. Murad jelleme és halála. — Az ozmán uralom IV. Murad alatt.

III. Mohamed (1595–1603) országglásával az ozmán uralom azon nevezetes válpontjához értünk, mely hatalmának hanyatlását és a nemzeti hátramenést már élesebben jelzi. Mig tiz első uralkodója Ozmántól egész Szuleimanig, még a gyenge és békésszerű II. Bajezidet sem véve ki, mindnyájan hódítások és törvénykezési intézmények által mindig magasbra emelték az ozmánok hatalmát és tekintélyét — mely Szuleiman két közvetlen utódja: II. Szelim és III. Murad alatt sem csökkent még láthatóan, addig III. Mohamed alatt gyors alászállást tapasztalunk a fény és hatalom polczáról, minek következtében az ozmán uralom megszűnt ama rettegett tényezője lenni az európai politikának, mely századokon keresztül vala.

Felette érdekes az okokat kutatni, melyek e hanyatlást megelőzték vagy okozták. Már az elébbi fejezetekben igyekeztünk kimutatni, mikép az ozmánok terjeszkedése főképpen physikai tényezőkre vezethető vissza. A hódítás művét sehol sem jelzi vagy követi az erkölcsök javulása s a szellemi értelem fejlődése. Minden ázsiai hódító ki-

vétel nélkül, így az ozmán-törökök is nyomasztó szám-
többségükben a harczban és egyszerű erkölseikben látták
hatalmuk legbiztosabb támaszát. Addig, a meddig ezen
többség nem egyensúlyoztaték a hadművelés haladó és
mindig tökélyesbülő rendszere által, s addig, a míg
maguk az ozmánok mesterkéletlen ösztönei meg nem
romlottak, hatalmuk hozzáférhetlen volt és fegyvereik
legyőzhetlenek valának. Azonban a nemzetek életrend-
szere valamint az egyeseké, időnként számos külső befo-
lyással jó érintkezésbe, melyek eltörölhetlenül visszahagy-
ják ezen érintkezés nyomait, sőt misem természetesebb
inkább, mint azon elsajátítás, mely ezen érintkezésből
kölcsonös származik. A keresztény népek a tizenhatodik
század kimenetelén és a tizenhetedik kezdetén nem valá-
nak többé azok: kik Nikápolynál elbuktak s kegyeletes
utakon, de meddő eszközök által — melyeknél a cél
rideg valódisága ismeretlen volt — igyekeztek egy hata-
lommal megmérkőzni, mely mindnyájukat megsemmi-
süléssel fenyegette. A gondviselés politikáját a gyakorlati
szükség és célszerűség politikája kezdték felváltani, s
tagadhatlan, hogy a reformáció eszméinek befolyása alatt
a népek politikai értelme is tisztulni kezdett. Ehez járult,
hogy az ozmánok elvesztették legyőzhetlenségüknek oly
sokáig megőrzött nimbusát; mely persze inkább a féle-
lem és gyöngeség tudatából származott. Nem csoda, ha
az üres elmélet helyébe, mely mindenütt kerestette az
uralkodókkal a védelem eszközeit, csak ott nem, a hol
azokat legbiztosabban megtalálták volna, valódi érdekeik
megértése által — saját népeiknél — végre a józanabb
számítás lépett s azon sokszor az erőszakon és önzésen
alapuló, de az emberi természet életerejében gyökerező
hajlam: mely nélkül az államok és nemzetek korhadt
testekhez hasonlitanának, melyek a tétlenség tetszhalá-
lában várnák be enyészetüket. Az erőszak, küzdelem,
harcz és háború szükséges elemei a physikai életrevaló-
ságnak, s a történelem azt tanítja, hogy csak azon népek
lettek nagygyá és maradtak huzamosb ideig azok, melyek
az erőszak eme nemeivel magukot azonosítani tudták. A
világbéke egy utópia, mely a versengés és hatalom éltető
ösztöneit nélkülözve, az emberiséget csakhamar a tétlen
pangásra kárhoztatná, melynek következményei sokkal

károsabbak lennének a társadalomra, mint a világ minden háborúi.

Feltűnő jelenség, hogy III. Mohamed dicstelen uralkodásával nemcsak elköltözni látszott a szerencse az ozmán fegyverektől, hanem a békeajánlatok, melyek eddigelé mindig a keresztény népektől és uralkodóitól indultak vala ki, immár általa tétettek a keresztényeknek.

Ugyanazon évben, melynek első havában III. Murad elköltözött az élők sorából, sok szerencsétlenség érte az ozmánokat. Földrengés, döghalál, elvesztett tartományok és ütközetek jelzik e szomorú napokat; s habár ezen csapások nem állanak egymással mindig összefüggésben, a babonához hajló s a végzethez való hite által anugy is a természetfeletti jelenségekben isteni intelmeket látó tömeg mindenben az isten kezét látta, mely súlyosan kezde nehezedni azon nemzet vállaira, melyet eddigelé elkényeztetett ritka szerencséje által.

Báthory Zsigmond, most már Rudolf rokona és szövetségese 1595 ben Gyurgyevo mellett az Al Dunán tönkre tette Szinán pasa 150 ezer emberből álló seregét s elvette minden tábori szereit és 109 ágyúját. E közben Mansfeld Károly gróf Esztergom közelében megverte egy véres ütközetben Haszán budai pasát, s 14 ezer emberétől és minden ágyútól megfosztotta. Majd a derék Mansfeld váratlanul bekövetkezett halála után Mátyás főherczeg elfoglalta Visegrádot.

Ennyi szerencsétlenség és baleset mélyen megingatta az ozmának önbizalmát. Oláhország visszaszállott a magyar király fenhatósága alá; Bosnia és Török Horvátország több nevezetes erősségei, mint Petrinia, Gradiska stb. a császári parancsnokok kezeibe kerültek. S míg e rémhírek mindinkább növelték a kétségbeesést és rettegést Konstantinápolyban, II. Mohamed és I. Szuleiman utódja, a gyáva III. Mohamed háremjébe zárkózva néma maradt népeinek panaszai ellenében s lélek és testölő élvezetekben keresett kárpótlást pótolhatlan veszteségeiért.

De a nép szava, ha egyszer megered, keleten erősebb hullámozást szül, mint máshol; s a mily vak ragaszkodással függ az izlam hívője uralkodóján, kibem nemcsak a világi hatalom, hanem az isteni képviselőt felül-

mulhatlan nagyságát is látja — épp úgy megköveteli tőle átvett kötelességeinek teljesítését. . . . A szultán végre kiragadja magát hölgyeinek karjai közül — s megjelen nagy pompával a nép között, hogy imáját nyilvánosan bemutassa a mozlimek hatalmas védőjének. A nép némi elégtételt lát ezen lépésben s remélni kezd. De III. Mohamed csakhamar más irányt ad a tömeg izgatottságának s hogy annak figyelmét magáról levezesse, a sok szerencsétlenséget a keresztényekre igyekezik hárítani, kik a birodalom különböző részeiben, de kivált a fővárosban nagy számmal voltak képviselve. A felizgatott tömeg hangosan fenyegette a keresztényeket, s Pera és Galata külvárosok, mint a keresztények központjai a legnagyobb veszélyben forogtak. A szultánt nemtelen törekvésében leginkább támogatta édes anyja a Valide Szultana, egy velencei rabszolganő, ki teljesen megfélekezvén nemzetiségéről és vallásáról — a keresztények tömeges legyilkolását üdvös és szükséges dolognak hirdette. Már több templom szétromboltaték s a megrettent felekezetek részéről több görög és zsidó lemondott vallásáról s kényszerűségből áttért az izlamra; midőn Ibrahim nagyvezir befolyásának, de különösen Franciaország követének De Brèves-nek sikerült a fenyegető veszedelmet a keresztények fejről elhárítani. IV. Henrik francia király követe ugyanis kijelenté: hogy ura szigorúan meg fogja büntetni tudni a mozlimeket, kik a keresztényeket bántalmazni elég merészek volnának; s Franciaország régi tekintélye elégséges vala, hogy a veszedelmet egyelőre elhárítsa. A zendülés azzal végződött, hogy a nőtlen görögök a fővárosból száműzettek. . . . Józan tanácsosai ösztönzésére nemsokára ezen izgatottság lecsillapítása után Mohamed sokkal eszélyesebb eszközök által kívánta a nép hangulatát jobbra fordítani. Bezáratta a bor- és kéjházakat, melyek a fővárosban máris ijesztő mérvben el valának terjedve, s a bájaik elárusításából élő nőszemélyeket — a Bosporusba vettette.

Azonban a rossz hírek a birodalom különböző részeiből most is oly gyakran érkeztek, mint előbb. Egyiptomban és a mesopotámiai tartományokban veszélyes forrongás mutatkozott; Perzsia fegyverrel kezében leste

a pillanatot, melyben a béke gyarló fonalát ketté metszse. — De a legkomolyabb hírek most is Magyarországból jöttek, hol az egyesült császári és magyar hadak Miksa főherczeg vezérlete alatt elfoglalták Váczt és Hatvant, sőt Budát is mindig szorosabban kezdék körülzárolni. Rudolf az 1596. év elején országgyűlést hirdetett, melyben a rendek kapunkint 18 arany forint beszédését rendelték el hadiadó fejében.

Az izgatottság Konstantinápolyban e hírekre újból növekedett, s minthogy Mohamed ismét láthatatlanná tette magát, a tömeg a serail elé gyülekezve hangosan követelte a háború megnyitását Magyarország ellen. „A tartományok a szultán mennyaszonyai, halál fejére annak, ki azokhoz nyúlni merészkedik.“ Így kiáltott a nép a szultán palotája előtt — de Mohamed most sem mutatta magát. A janicsárok mint a hadsereg képviselői csakhamar csatlakoztak a mozgalomhoz, és kijelentették: hogy csak akkor készek háborúba menni, ha a padisah személyesen áll a hadsereg élére. Ibrahim nagyvezir és Seadeddin, a híres történetíró, Konstantinápoly főpapja személyesen jelentek most meg a szultán előtt s rábeszélésükre végre nehéz kedélylyel elhatározta magát Szuleiman tunya unokája a sereg vezetésének átvételére s 1596. június havában 200 ezer emberrel megindult Magyarország ellen. A tudós Seadeddin mint történetíró követte a hadsereget, melynek legkitünőbb vezetői Ibrahim nagyveziren kívül Cicala és Szinán pasák voltak, kik közül Cicalával, ki hajdan tengeri rabló volt, már a perzsa háborúban volt alkalmunk találkozni.

Mohamed ugyanazon utat követte, melyen Szuleiman éppen harmincz évvel előtte akart Magyarország bensejébe nyomulni, mielőtt magát Szigetvár ostromára határozta vala — s szeptember 21 én Eger alatt ütötte fel táborát, melyet Nyáry Ferencz 1000 magyar és 1500 vallon csapattal védelmezett. Az ostrom nem sokáig tartott, mert a vár idegen őrsege titkos összeköttetésbe lépett az ellenséggel, s miután a parancsnokot Nyáry Ferenczet több előkelő vitézeivel elfogván — az ozmán táborba küldötte, szabad elvonulás ígérete mellett megnyitotta Eger kapuit az ellenségnek. Az árulás érdem szerint boszulta meg magát, mert a szőszegő ellenség a

hitszegő vallonokat egytől egyig lemészárolta, a magyarokat pedig rabszolgákká tette. . . . Így került Eger, melyet Dobó István vitéz övéivel oly hősieen megvédt, 44 évvel később az idegenek árulása által az ozmánok kezébe.

Eger elvesztésének hírére Miksa főherczeg serege nemsokára egyesült Báthory Zsigmond és Teuffenbach kassai kapitány csapataival s nyílt ütközetben volt viszsza-
szatorlandó az érzékeny veszteséget. A két had Mező-Keresztes közelében találkozott a Csincse patak ingovány-
nyaiban 1596. október 23-án. De Ibrahim és Szinán pasák e napon érzékeny vereséget szenvedtek, mire másnap Mohamed egész seregével megjelent a harcztéren s a küzdelem újból megindult. Az ozmánok most sem voltak szerencsésebbek, sőt midőn harmadnapon az egész ozmán hadsereg az ingoványokon keresztültörendő, megakart kerülni a magyarokat, általuk oly nagy veszteséggel veretett vissza — hogy maga III. Mohamed a podgyász-szekerek mögé rejtőzve — minden további harczot meg akart szüntetni. A megfélemlített szultán remegő hangon kérdezé nagyvezirjétől: „Lala,¹⁾ szükséges vagyok-e én itt valóban? avagy nem térhetnék-e inkább vissza Stambulba?“ mire a felindult Seadeddin e szavakat adja válaszul a gyáva padisahnak: „Nem, neked itt a helyed, az ozmánok ura sohasem fordít hátat az ellenségnek.“ . . . S Mohamed reszketve nézte hadseregének megveretését — s végre valamennyi harczosát vert hadának megelőzte — a futásban. . . .

A mezőkeresztesi ütközet e szerint a keresztények fényes győzelmével látszék végződni; több mint 20 ezer ozmán boritá a csatatér, míg a többiek sietve a Tisza felé vonultak vissza, az egész gazdag tábor kincseivel és roppant mennyiségű élelmi szereivel együtt a magyarok kezében hagyván. . . . De mit a vitézség nehéz áldozatokkal megtudott vásárolni, — azt a nemtelen kincsvágy lelkiismeretlenül koczára tette. Midőn a keresztények az ellenség visszavonulását észrevették, felhagyva üldöztetésével és minden további küzdelemmel a visszahagyott táborba rontottak s nagy hévvel láttak annak

¹⁾ Lalah, annyi mint tanító, mester.

kifosztogatásához. A pénzes szekrényekre tüzték harci zászlóikat s vad mámorukban tánczokat lejtettek s nem gondoltak sem rendre, sem ellenségre. - Ezen pillanatban előront C'cala pasa, ki eddig fedett rejtekben tartá magát seregével s nagy gyorsasággal megtámadja a magyarokat, kik erre elkészülve már nem lévén, éppen a legnagyobb rendetlenségben hódoltak kapzsiságuknak. A zavar és ijedelem most a legfőbb fokra hágott; a rend és fegyelem nélküli keresztények, képtelenek az ellenség támadásának ellentállani, ezerével lemeszároltatnak s nemcsak kiveretnek az ozmán táborból, hanem saját táborukat és minden hadieszközeiket, ezek között 97 ágyút az ellenség kezében hagyva, a legnagyobb rendetlenségben hagyják el azon küzdőteret, melyen még az imént oly fényes győzelmet arattak. Így veszett el a megnyert mezőkeresztesi ütközet, mely több mint 50 ezer keresztény életébe került a fegyelem hiánya s a harczosok kapzsisága miatt.

Könnyen megmagyarázható, hogy a mezőkeresztesi ütközet mily nagy örömmel üdvözlöttek az ozmánok által, kik a harcz sajátságos kimenetelében a végzet kezét látták, s a kik most biztosnak hívék: hogy a szerencse újból visszaszegődik zászlóikhoz. És valóban, azon tömeg, mely röviddel elébb III. Mohamedet gyávasága és tétlensége miatt nem tudta elég hangosan kárhoztatni, most zajos üdvkiáltásokkal fogadta — midőn fővárosába visszatért, s mire a böles Seadeddin azon halk észrevételt tevő: „Mily nagy bolondok az emberek.“ A korcs Mohamedet most egyszerre hódító névrokonához és a pompát kedvelő Szuleimanhoz hasonlították, s alig volt valaki, ki a jövőt nem a legrózsásabb színben látta volna felderülni.

Ezen semmi esetre sem indokolt győzelmi mámor egy újabb jele az ozmán nép alászálló erélyének, mely immár nem az események valódi becsében, hanem képzelt értékében keresett kárpótlást vagy elégtételt előbbi csalódásaiért . . . Már a következő év új hióbpostákat hozott Magyarországból. Miksa főherczeg elfoglalta Pápát; az 1598-ki év pedig még nagyobb veszteségekkel végződött, s Pálffy Miklós és Schwarzenberg Adolf megszállván Győrt, négy órai véres harcz után elfoglalták azon fontos erőssé-

get, melyet Hardeck kapitány négy évvel előbb oly lelkiismeretlenül játszott az ellenség kezébe. Győr visszafoglalását Veszprém, Tata, Palota s egyéb kisebb várak eleste követte, melyek nem kis mértékben növelték a magyarok önbizalmát s csökkenték az ozmán uralom tekintélyét az egész országban.

A következő években is fogyott az ozmán fegyverek dicsősége, s habár Ibrahim nagyvezir 1599 ben és 1601-ben ismételve meglátogatta Magyarországot, s a Garamtól egész a Vág völgyéig nagy pusztításokat vitt végbe, hadjáratának célja mindazonáltal nem volt más: mint a császártól a lehető legelőnyösebb békefeltételeket kiereszokolni. Mert a koczka immár megfordult s mig egy generációval előbb a császár a legmegalázóbb feltételeket volt kénytelen a szultántól elfogadni, addig most ugyanannak unokája járult a császár elé — békét eszközendő. S mi sem bizonyítja a megváltozott viszonyokat jellemzőbben, mint azon körülmény, hogy lassankint úgy az erdélyi mint az oláh nemesség jobb része nemcsak lemondott az ozmánokkal való közösségéről, hanem nyíltan a császár, vagy jobban mondva a magyar király pártjára állott. Hiába igyekezett a fényes porta megzavart politikai befolyását kívált Erdélyben helyreállítani; Bethlen Gábor, kit a fejedelemséggel megkínált, nemcsak visszautasítá ajánlatát, hanem maga helyett egyenesen mást ajánlott e kitüntetésre. Ez Bocskai István volt, egyike azon férfiaknak, kik nemcsak minden kétségen felül álló hazaszeretetük, hanem kiváltképpen férfias erényeik által tiszteletreméltó helyet foglalnak el a történelemben.

Mig ekként az ozmánok fegyverei mindenütt a rövidebbet húzták, politikai láthatárunk is minél komorabbá változott III. Mohamed uralkodásának utolsó éveiben. Franciaország, melynek feje a lovagias és szabadelvű IV. Henrik volt, nemcsak megváltoztatta régi politikáját keleten, mely oly sokáig ártalmára volt Európának, hanem mindig nyíltabban csatlakozott a porta ellenségeihez, habár egyelőre csak azért, hogy politikai vezérszerepét a keleti ügyekben annál teljesebbé tegye. A király rokona, Mercoeur herczeg, a szent liga egyik még meglévő képviselője felajánlván Rudolfnak katonai tapasztalatait,

a magyar király szolgálatába lépett s több véres ütközetben megverte az ozmánokat. Hiába tiltakozott a porta megbízottja Franciaország ezen beavatkozása és segélye ellen, s midőn IV. Henrik egy alkalommal szokott kedélyes modorában kérdezé a szultán követétől, hogy hát miért is félnek az ozmánok a francia tábornoktól oly nagyon, azon saajátságos választ nyerte: hogy az ozmánok között nagyon el van terjedve egy jóslat, mely azt mondja, hogy a francziák egykor be fognak vonulni Konstantinápolyba, hogy ott az ozmánok uralmának végét vessenek. „A jövő isten hatalmában van“, felelt erre komolyan a vitéz navarrai király... Mercoeur győzelmei végre arra ösztönözték a portát, hogy — és ez volt e nemből az első eset, a német császártól, mint magyar királytól — békét kérjen, s hogy ezen szándokát annál könnyebben megvalósíthassa, Franciaországot kérte fel közbenjárónak. Így Franciaország majdnem minden áldozat nélkül elérte azt, mire vágyott. A békealkudozásokat, melyeket még Ibrahim nagyvezir hozott folyásba, egyelőre ugyan még nem követte a béke megkötése, mit a nagyvezirnek időközben bekövetkezett halála megakadályozott, de annyit mégis eredményeztek, hogy a keresztény fegyverek fölényét mindig határozottabban bebizonyították.

De nem csak Magyarországon, Perzsiában is hanyatlóban volt az ozmánok uralma a tehetetlen Mohamed alatt, kit végre a legkomolyabb veszélyek sem valának többé képesek a hárem teszesztő élveiből kiragadni. Az 1603. évben Tauris, majd nemsokára Bagdad visszakerültek a perzsa uralom alá, miután egy véres ütközetben, mely a szultán teljes vereségével végződött, több mint 50 ezer ozmán harcos vesztette el életét.

Az alig 36 éves Mohamed megtörve testben és lélekben aggastyán volt, midőn 1603 ban kiszólltaték az élők sorából s a hatalmában mélyen megingatott birodalmat idősb fiára, a 15 éves Ahmedre hagyta. III. Mohamed sohasem ismert más és nemesebb élveket, mint a melyeket a hárem nyújtott; a gyávaságig erélytelen, rettegett a harctól, mely elődeinek eleme volt, s ha mégis, kivált országglásának kezdetén némi tetterőt fejtett ki — ez testvéreinek és egyéb rokonainak kegyetlen és

céltalan meggyilkoltatásában állott. Midőn tizenkilencz fivére legidősbikének, Mustafának a végzetes zöld zsinetget küldé, a szerencsétlen herczeg a következő panaszra fakadt: „Csak azért ismerkedtem-e meg az étellel, hogy a halál ijedelmeit tapasztaljam? — Pedig oly szépnek látszik előttem az élet. Allah, ó könyörülj szegény szolgádon Mustafán“! De a kegyetlen zsarnok nem elégedett meg testvéreinek halálával, hanem midőn tudomására esett, hogy Mustafa rabszolganői közül többen áldott állapotnak örvendenek, a szerencsétlen nőt rögtön a tengerbe vettette. Egyike ezen szerencsétleneknek a következő átkot szórta a nyomorult zsarnokra: „Széttéped az anyák sziveit; gyermekeik, kik a tied is egyszersmind, arra vannak-e csak rendelve, hogy a sirgödröket kitöltésék? Elontott véremnél boszúra hívom fel az eget!“ A szegény anya egy szépségéről híres olasz hölgy vala, ki tengeri kalózok által ragadtaték el övéitől... S az anyák átka teljesülésbe ment, s az ég habár lassan, de megbozulta az ártatlanok véréért. Azonban a vérontások és rokongyilkosságok Ozmán házában törvények által valának szentesítve, mi ha nem enyhíti is az elkövetett kegyetlenségeket, mégis némi magyarázatot nyújt ezen vérlázító eseményekkel szemben. *„Fiaitokat és testvéreiteket meg fogjátok ölni, ha azt az állam érdeke megkívánja“* így hangzik II. Mohamed egy khanunja, melyet a hódító utódai siettek a legtagasabb értelemben kizsákmányolni. Az állam gyakran kétes érdekeinek megóvása szentebb vala a vér és lelkiismeret törvényeinél.

Ilyen volt III. Mohamed rövid nyolcz évi uralkodása, ilyen nyilvános és magánélete s e gyáva zsarnok jellemében hiába fogjuk egy szikráját is keresni azon erényeknek, melyek elődeit, alig egy kivételével nemcsak kitüntették, hanem elég gyakran kegyetlenségeik daczára rokonszenves jelenségekké tették. Nem csoda, ha alatta a birodalom tekintélye sülyedett s nemzetének politikai jelentősége, mely eddigelé oly gazdag fényt árasztott maga körül, mindig jobban elenyészett. Az ozmán uralom hanyatlásának korszaka e szerint III. Mohameddel veszi tulajdonképpen kezdetét.

I. Ahmed (1603—1617) méltó fia volt III. Mohamednek, ki egyedüli gyönyörét találta pazarfényű mulatsá-

gokban, rabszolganőinek szépségében és számában és a vadászatban. A kormányzáshoz nem értett, nem is törődött vele s alatta a nagyvezirek és más magas állású férfiak az államban, mintegy visszatükrözvén az általános romlottságot, — nem az állam jólétét, hanem saját erszényeik megtöltését tartották főczélnek, melyért nevüket és becsületüket habozás nélkül oda vetették. De volt az ifju Ahmednek erélye is, ha arról vala szó, hogy akár szeszélyből, akár büntetésből gyilkosa legyen alattvalóinak. S hogy magát ezen szerepében minél inkább tökélyesbitse, sajátkezüleg osztogatta a mérget alsóbb szolgálói között, kiknek halálkinjaiban nem kis gyönyörét találta. Azonban nemcsak szolgálói, az első államférfiak életé sem vala biztos a szeszélyes őrzöngötől; s gyakran elég volt a gyanunak leghalványabb sejtelme, hogy nagyvezirjei fejét megingassa. Leginkább ellensége volt pedig azoknak, kik akár szorgalmuk vagy szerencsájuk, akár pedig hivataluk piszkos kezelése után nagy gazdagságnak örvendettek; s minthogy a kincstár a rossz kezelés és a helytartók lelkiismeretlensége miatt, kik a szegény alattvalók által befizetett összegek legnagyobb részét tulajdon erszényükbe csúsztatták, mindig üresebb lön, Ahmed pazar hajlamai pedig mindig növekedőben valának, az utóbbinak eszközökről kelle gondoskodni, azt más úton megtölteni.

Gazdag alattvalóit tehát közönségesen csak azért küldé a halálba, hogy mint erőszakolt vád alapján rájuk bizonyult gonosz tettek elkövetőinek, az ozmán jogfogalmak szerint: örökösévé lehessen ....

Ilyen fejedelem ült az ozmánok trónján egy időben, midőn Európa nemcsak kiábrándulni kezdett azon százados elöitéletéből, mely az ozmán uralomnak legalább annyi szolgálatokat tön, — mint fegyverei, hanem egyszersmind megváltozott irányával és eszközeivel határozott czélul látszék kitűzni: az ozmán uralom megszüntetését Európában.

A következő események meg fogják mutatni, mi akadályozta meg Európát ezen szándokának kivitelében s mennyi érdeme van ebben magának az ozmán népnek. Egyelőre a birodalom egy örvény szélén állott, kormányrudja egy gyenge és kegyetlen jellemű ifjú kezében, ki

sem a béke valódi becsét, sem a szükséges háborúk előnyeit felfogni nem tudta s ki czéltalan kapkodásai és romlott erkölcei által komoly megbotránkozást szűlt azon kevesek előtt, kik az állam és a nemzet jólétét szívükön hordozták, s kik mindkettőnek képviselőjét a szultán személyével szokták összekötni. Perzsia, ezen ellenséges szomszédja az ozmánoknak, mindig résen állott s kárörömmel nézte a sokáig rettegett állam hanyatlását, melyben egyzersmind saját hatalmának felvirágozását látta. Örményország egyes részei már most, majdnem kardcsapás nélkül visszafoglaltattak; Mesopotámia egészen le a perzsa-öbölre már csak névleg tartozott az ozmán birodalomhoz, mióta Bagdad a perzsák kezére vissza esett; s nem volt senki, ki erélye és jóakarata által a felbomlást visszatartani tudta vagy akarta volna.

Mig így keleten gyors alászállásban látjuk az ozmánok uralmát, addig Magyarországon sem javultak az állapotok. Bocskai István erdélyi fejedelem a nemzeti párt által a magyar koronával is megkínáltatván, legbefolyásosabb férfiú volt a kettős országban. Az ozmánok jól tudták, hogy ha Bocskait maguk részére megnyerni bírják, uralmuk újból megszilárdulhat. Nem is mulasztottak el semmit, hogy a jeles férfiút megnyerjék. De a fejedelemnek magasabb céljai voltak, mint nagyravágását követni; óhajta volt, Magyarországnak és Erdélynek a békét visszaadni, — s hazáját nem ugyan az ozmánoktól, mert ennyire még nem érettek a dolgok, hanem az ezeknél talán még nagyobb csapástól: az idegenektől felszabadítani. Mert a császári hadak német, spanyol, olasz, vallon stb. harczосai minden értelem és jóindulat nélkül a nemzet jellemét és erkölceit tekintve, úgy garázdálkodtak mindenfelé, mintha ellenséges országban volnának, melynek lakosait szabadon és minden felelősség nélkül kifosztogathatják és megsérthetik. Azonfelül a magyarok nem csekély megbotránkozására Rudolf a legfontosabb várak parancsnokságát, valamint a legelső méltóságokat az országban idegeneknek adományozta; s mig így a vitéz magyar nemesség tulajdon hazájában másodrendű szerepre kárhoztaték, befolyása és régi jelentősége felülről nemcsak el nem ismertetének, hanem gyakran a legridegebb módon visszautasítást tapasztaltak.

Nem csoda, hogy az általános elégtelenség komoly bonyodalmak kitörésével fenyegetett; s mindenki vára-
kozó tekintettel függött Bocskai Istvánon, mint a meg-
sértett nemzeti érület képviselőjén. S ha Bocskai István
Szapolyai János jellemével bír vala, s ha az ozmán
uralkodó és kormánya régi eszélyességétől vezéreltetik,
majdnem kétségtelen, hogy Rudolf és a Habsburg-ház
uralma Magyarországon és Erdélyben még egyszer és
komolyan kérdés tárgyát képezhetne volna. Így azonban
a bonyodalmak egy békében nyertek megoldást, mely
nemcsak Rudolfnak, hanem Magyarországnak és Erdély-
nek is jobb időket látszottak kilátásba helyezni; míg
más részről az ozmánok befolyását nem kis mértékben
csökkenté.

Rudolf, ki mindig jobban belemélyedett az arany-
csinálás titkaiba, a magyar ügyek tisztázásával Mátyás
főherczeget bizta meg. A dolog azonban koránsem volt
oly egyszerű; mert míg egyrészről a magyarok politikai
és vallási sérelmeik orvoslását sürgették, az ozmánok
részvété az egyezmények megállapításánál nemcsak kívá-
natos, hanem szükséges is volt; s tekintettel az ország
zilált pártviszonyaira és Bocskai nagy népszerűségére,
még mindig attól lehetett tartani, hogy az ozmánok az
utolsó pillanatban gáncsot vetnek az egész békekesérlet-
nek. Mátyás a közte és Bocskai között folytatott alku-
dozásoknál Illésházy Istvánt használta közbenjárónak, ki
korábban Rudolf által hűtlenségi gyanú miatt megfosztva
jóságaitól, Lengyelországban talált menhelyet. Azonban
jóságainak kilátásba helyezett visszanyerése s egyéb
ígéretek rá birták Illésházyt, hogy Bocskainál a császár,
illetőleg Mátyás főherczeg érdekeit képviselje. Bocskai
az általa hirdetett korponai gyűlésre menendő, fényes
kisérettel érkezett a még ozmán uralom alatt álló Pest
alá; s a szultán nevében a budai Ali pasa által épp oly
nagy pompával mint tisztelettel fogadtatott. Bocskai fényes
sátorában, körülvéve a felső vidéki és erdélyi nemesség-
ségtől, fogadta I. Ahmed küldöttjét, ki ezen alkalommal
ura nevében Bocskait mint magyar királyt üdvözlőlvén,
fejére egy Konstantinápolyból küldött koronát tett: mely
egykoron állítólag a Paleologok kincsét képezte volna.
De Bocskai ezen alkalommal is tiltakozott a cím ellen

s kijelenté: miszerint Magyarországnak sohasem volt egyszerre több mint egy törvényes királya, s mindaddig, míg Rudolf életben van, vagy saját elhatározásából a koronáról le nem mond, a királyi címet viselni vagy azzal élni senkinek sincs jogában. Így az egész, ozmán részről nagy fénynyel és külsőségekkel eszközöltött tüntetés maradandóbb következmények nélkül folyt le.

Bocskai Pestről Korponára sietett, hol a császár és Mátyás főherczeg követe Forgách Zsigmond is megjelent s hosszabb vitatkozások után később Bécsben csakugyan megkötöttetett az egyezmény Bocskai és Rudolf között, és pedig az osztrák és morva rendek kezessége mellett. Ezen béke egyik nevezetes pontját képezte, hogy sem a császár, sem Bocskai külön békére az ozmánokkal nem léphet, s hogy az azzal kötendő egyezményben mindkettőjüknek részt kellend venniök. Murad nagyvezír mint Ahmed küldöttje Komárom közelében a Zsüva torkolatánál találkozott Bocskaival és a király követével s a békealkudozások azonnal kezdetüket vették. A zsitvatoroki béke az 1606. évben a következő főbb pontokban jött létre. Mind Rudolf, mind pedig Ahmed, kik ezúttal egymást udvariasan császárnak címezték, nemkülönben a magyar király fensősége alatt álló erdélyi fejedelem, megtartják mindazon helyeket és erősségeket, melyeknek a béke megkötésekor birtokában voltak; a határok rendezésére ellenben a szerződők részéről külön biztosok lesznek kiküldendők. A foglyok kölcsönösen kicseréltetnek s minden rablókalandozások megszűnnek. A békében nemcsak a három szerződő fél, hanem az osztrák tartományok is beleértendők. Végre Rudolf kötelezi magát a szultánnak egyszer mindenkorra 200 ezer arany ajándék lefizetésére. A béke egyelőre husz évig fog tartani.

A zsitvatoroki béke kiváltképpen azért fontos, mert az első eset volt, melyben a feltételeket nem a szultán, hanem a magyar király határozta meg; s mert abban az ozmánok utolsó veszteségei, Győr, stb. melyek ezúttal visszaestek a magyar koronára, — szentesítést nyertek. S valóban, annyira megváltoztak az idők a Szuleiman halála óta lefolyt hatvan év alatt: hogy I. Ahmed nyereségnek tekinté a zsitvatoroki békét, melyet megakadályozni, vagy melynek kedvezőbb fordulatot

adni nem állott hatalmában. Habár Rudolf ingatag jellege és fösvenysége következtében utólagosan vonakodott a zsitvatoroki békét megerősíteni, ezen körülmény mindazonáltal nem változtatott lényegesen az ozmánok helyzetén Magyarországon, s a béke nem sokára minden következményeivel életbe lépett.

Ez volt I. Ahmed tizennégy évi uralkodásának politikai tekintetben legnevezetesebb intézkedése; s míg eképpen kívülről a birodalmat mindig érzékenyebb veszteségek sújtották, bensejében az erkölcsök és a hazafiaság épp oly ijesztő mértékben hanyatlottak. A tétlen kéjencz, az eszélytelen pazarló I. Ahmed 1617-ben, alig huszonnyolcz éves korában vált meg az élettől, hét gyermeket hagyott maga után, kik közül a legidősebb Ozmán, még csak tizenkét éves volt.

Az ozmán örökösödési rend nem ismer kiskorú uralkodókat s a gyámság voltaképpen ismeretlen intézmény. A janicsárok, kiknek befolyása azon mértékben növekedett, minél inkább hanyatlott a fejedelmi tekintély, s kik most már határozott politikai tényezőkként szerepelnek a szultánok megválasztásánál, a tizenkét éves Ozmán helyett I. Ahmednek még életben levő öcsését, a bárgyú és ügyefogyott Mustafát emelték az ozmánok székébe. Mustafa, ki mindig azt hívé, hogy gyikosokkal van dolga, nemcsak meg nem értette személyének gyorsan megváltozott jelentőségét, hanem méltóságáról nem is birt komoly fogalommal; s miután három hóig árnyként ült őseinek trónján, ugyancsak a janicsároktól, kik által felmagasztaltatott — arról leemeltetik s a régi serail egyik börtönébe záraték, — hogy onnan nemsokára még egyszer a hatalom polczára emeltessék.... Most mégis a gyermek Ozmán lett szultánná.

II. Ozmán (1617—1622) harcziassabb jellemű volt két elődénél, de a kiket kegyetlenség tekintetében még sem múlt fölül. Két évig kormányzott helyette a diván s az ifjú csak a kiadott rendeleteket tartozott aláírni; de ennek elteltével a nagyvezírek nem kis meglepetésére kijelenté, hogy a birodalomnak csak egy ura van, s ez ő; s ezentúl felmenti őket a kormányzás gondjaitól, melyet mától fogva maga fog ellátni. Ennyi erély az alig 15 éves ifjúnál mindenkit meglepett; s a hadsereg

már egy új győzedelmes padishahot látott Ozmánban, ki a nemzet elhalványult dicsőségét új fényre fogja ébreszteni. Azonban ezen várakozások nem menének teljesülésbe. Ozmán, ki csak hódításokról és győzelmekről ábrándozott, nem birt, mert koránál fogva még nem is bírhatott sem a kellő erélylyel, sem elegendő tapasztalattal: ábrándjainak megvalósításához s minden lépését meggondolatlanság és gyermekies önfejlőség jellemzik. Magára öltvén a nagy Szuleiman fényes hadijelvényeit, egy 150 ezer főnyi sereg élére állott, hogy Lengyel-Ukrainát megszállva, birodalmával egyesítse. De ezen hadjárat szerencsétlen kimenetele később az ifjú trónjába és életébe került. Résztint a hiányos előkészületek, résztint és kivált a kedvezőtlen évszak az egész vállalatot meg hiúsították s miután a lengyelektől és kozákoktól folytonosan nyugtalanítottak, egy véres ütközetben oly nagy vereséget szenvedtek az ozmánok, hogy állítólag 80 ezer harczos hagyta életét a csatamezőn. Megfogyva és vérmes reményében megcsalatva tért vissza Ozmán ezen hadjáratból s a gyengék szokása szerint, kik önhibájuk következményeit másokra szeretik tukmálni, Ozmán is a lengyel hadjárat sikertelenségét a janicsárookra toltá, kik nem tették meg kellőleg kötelességüket; míg ezek a szerencsétlen kimenetelért viszont a gyermekies és meggondolatlan szultánt tették felelőssé... Így növekedett az úr a fejedelem és az elhatalmaskodott had között napról napra s a kölcsönös szemrehányásoknak és elkeseredéseknek egy új lázadás lett a vége.

Konstantinápolyban időközben azon hír kapott lábra s talált a tömeg amúgy is felizgatott kedély állapotánál fogva mindig nagyobb hitelre, hogy Ozmán a janicsárokat el akarja törölni harczosainak soraiból s a nyugtalanzkodó Konstantinápoly helyett Halebet vagy Damaskust birodalmának fővárosává emelni. A janicsárok ezen hírek hallatára tömegesen kezdenek csoportosulni s egyesülve a főváros elégtelen lakosságával — körülfogják az új serailt, melyben a szultán tartózkodik, majd nagy zajjal és szentségtörő erőszakkal behatolnak annak belsejébe, a nagyvezírt és másokat, kik útjokat akarják állani, nyomban legyilkolják s a dühtől és haragtól remegő Ozmánt magukkal hurcolják. A hallatlan merénylet

egész Konstantinápolyt lábra hozta s a tömeg nemtelen öröme a bukott felség látásán nem ismert többé határokat. A szerencsétlen szultánt a bőszültekek egy sánta gebére ültették s e kiáltások között hurczolták végig a városon: „Ime a padishah, kinek vérébe nem akarjuk ugyan kezünket mártani, mert ez tiltva van, de a kit meg akarunk, akadályozni: hogy tovább is felettünk uralkodjék“. Azután a héttornyú vár egyik börtönébe záratva — II. Ozmán tényleg megszűnt az ozmánok szultánja lenni.

Helyét most másodszor is az ügyefogyott Mustafának kellett pótolni, ki, kiragadtatván börtönéből, még akkor sem látszék hinni szerencséjében, midőn a janicsárok és az ezek által rögtönzött méltóságok kezeit csókolva — uruknak nevezték, s a tettetett loyaltás izetlen lelkesülése közepette: csak viz után kiáltozék — hogy égető szomját olthassa.

Ilyen jelenetek színhelyévé lőn Konstantinápoly, Szuleiman halála után egy félszázaddal; s hogy a mérték teljes legyen, nem hiányzott más, — mint a felséggyilkosság. De az erkölcsi érzületében már amúgy is mélyen alásülyedett ozmán nemzet ettől sem rettent többé vissza. Az izlam fogalmai szerint a khalifák utódja, ki egyszersmind a vallás feje és védelmezője — szent és sérthetetlen; felül áll minden emberi ítéleten s bármit kövessen el az isten és emberek törvényei ellen, büntetni igen, — de a kinek életéhez nyulni nem szabad. Ezen sérthetetlenséget még az erőszakos janicsárok is tiszteletben tartották, midőn meglegedének azzal, hogy a véleményük szerint bűnös szultánt a trónról a börtönbe hurczolták . . . Nem úgy a szultán közvetlen rokonai s ezek között különösen a Valide Szultana, a bárgyú Mustafa anyja, ki vejével, Daud pasával titokban szövetekezett Ozmán meggyilkoltatására. „Ozmán egy kigyó“, — így kiáltott fel a vér után szomjazó nő, „mely ha megszabadul, mindnyájunkat elnyel.“ S hogy ez meg ne történjék, Daud pasa az éj sötétségétől védve belopódzék bizalmas embereivel Ozmán börtönébe, ki kemény ellentállás után földre terítették s egy zsineg segítségével örökre elnémittatik.

Midőn vasárnap a hallatlan gyilkosság hire elterjedt a városban, a janicsárok bőszültén megrohanják

Daud pasa lakházát, azután magukkal vivén a gonosztevőt a hétornyú vár ugyanazon börtönében, melyben Ozmán az imént erőszakos halállal végezte be életét, e szavakkal vágták darabokra: „Ez a büntetése annak, ki gyilkoló kezét az ozmánok egy szultánjára merészkedik emelni.“ Így büntették meg a felségsértők a — felséggyilkost.

De a nyugalom Ozmán halála után sem állott be a birodalomban; a tehetetlen Mustafa tudatlan és gőgös anyja kezében eszköz volt, ki épp oly meggondolatlanul kölcsönzé nevét jó mint rossz intézményekhez, mert beszámíthatlan állapota minden öncselekvést kizárt. Alatta a birodalom ismét egy hatalmas lépést tön — hátra. Kis-Ázsia, Egyptom, Mesopotámia mind fellázadtak; a perzsák elfoglalták Kurdistánt, egész Georgiát és a fontos euphrati kikötőt Bassoráh-t. A tartományok helytartói korlátlanul igazgatták vagy inkább fosztogatták és zsarolták a gondozásukra bizott országokat, s mert nem vala senki, ki lelkiismeretlen eljárásukért felelősségre vonni vagy megbüntetni képes lett volna, a nép minden könnyörület nélkül át vala adva a legnemtelenebb erőszaknak. Nem csoda, ha ilyen körülmények között a nemzet erkölcsi tudata mindig újabb és érezhetőbb hátramenést tanusított, mely különösen később meghozta kártekony gyümölcsét az egész birodalomra. Mig Szuleiman alatt a kincstár telve, a birodalom 150 ezer várost számlált. II. Ozmán halálakor ezen szám 60 ezerre apadt le.... Végre néhány jobbak és belátóbbak, kik mély aggodalommal néztek a jövő elé, nagyobb akadály nélkül keresztülvitték Mustafa másodszori letételét s a gyámoltalan ismét a börtönbe került, hol csakhamar azután nyomtalanul eltűnik — a mint élt vala. Utódjának választaték II. Ozmán egyik még életben lévő fivére, IV. Murad, ki alig volt 12 éves.

A tehetetlen Mustafa rövid fellépése által, daczára azon szomorú eseményeknek, melyek függetlenül tőle — árnykormányát jellemzik — nem sorolható az ozmán uralkodók sorába. — II. Ozmán, e heves véralkatú, nyugtalan ifjú, ki nagy ábrándokkal, de csak kevés józan erélylyel rendelkezett, négy évi rövid országglása által nemcsak mitsem javított a birodalom kül- és belállapotain,

hanem szerencsétlen lengyel hadjárata által rendkívüli károkat hozott úgy magára mint népére. Tekintve mindazonáltal, hogy a gyermek fejedelem mindjárt kormányzásának első éveiben több önállóságot tanusított, mint a mennyit zsenge korától várni lehetett volna, azon valószínűséget hiteti el velünk: miszerint gondosabb lelki fejlesztés és physikai érettség esetében II. Ozmán egyikévé lett volna az Ozmánház kitünőbb fejedelmeinek. Különben nagy ifjúsága daczára sem irtózott a gyilkosságtól, mely családjában olyannyira elharapódzott bűn vala s ugyanakkor, midőn tizennégy éves korában lerázta vezirjeinek gyámságát, egyszersmind parancsot adott öcsésének, Mohamednek meggyilkoltatására. Midőn a gyilkosok megjelentek a közkedvességű és szép tehetségekkel felruházott gyermeknél, már a halált jelentő zöld zsineggel nyakán a következő átkot szórta bátyja ellen: „Ozmán, Ozmán, átok reád! kérem a mindenhatót, hogy napjaidat megröviditse s birodalmadat elpusztítsa, s hogy egykoron te is oly halállal fejezd be életedet, milyenre engem kárhoztatál“. A szerencsétlen gyermek átka rettentő valósággal ment nemsokára teljesülésbe.

Midőn IV. Murad (1623 — 1640.) az ozmánok egyik legkegyetlenebb fejedelme elfoglalta őseinek trónját, Európában már a 30 éves vallásháború dúlt, minden erkölcstelenítő és anyagi tekintetben szomorú következményeivel. S valóban, ha az ifjú szultán harcias jellemét s azon szilárd elhatározását tekintetbe vesszük, melylyel elődeinek megaláztatását megboszulandó, mindjárt a kormány átvételekor háborúra készült, azon meggyőződésre jutunk, hogy Nyugat-Európa, de kivált Magyarország még egyszer a legnagyobb veszélyben forgott; mert a politikai tekintetben épp úgy mint vallásban zilált, a hosszú háborúk által kimerített Nyugat ma nem lett volna képes azon ellentállást kifejteni, melynek eddigi megmenekülését az ozmánoktól köszönheté, vagy miként Magyarország, az utóbbi időkben beállott kedvezőbb fordulatot fegyverrel kezében megőrizni. Európára nézve tehát valódi szerencse volt, hogy a vállalkozó szellemű és egyszersmind bátor és kegyetlen Murad nagyobb figyelmet fordított az ázsiai állapotokra, melyek rendezése és biztosítása 17 évi országlásának nagyobb részét igénybe vette.

Magyarországban a zsitvatoroki béke némi biztonságot és kezességet nyújtott, hogy a körülmények ezen oldalról legalább egyelőre rosszabbra fordulni nem fognak; minthogy azonban a fényes porta a Bethlen Gábor és II. Ferdinánd közt folyt harcban saját érdekeinek és tekintélyének kockáztatása nélkül nem maradhatott semleges, nemcsak az erdélyi fejedelemnek nyíltan pártjára állott, hanem azt háborúiban Ferdinánddal kitelhetően segítette is; sőt úgy látszik, mintha Bethlen törekvését a magyar korona után részéről mindenképpen elősegíteni igyekezett volna. Azonban az 1627-iki szőnyi béke, melyben IV. Murad megbízottjai is részt vettek, nemcsak véget vetett a magyarországi viszályok legnagyobbikának, hanem a következő tiz esztendő aránylag békésebb körülmények között folyhatott le.

Midőn Murad Magyarország felől mitől sem tartott többé, mert a király Németországban amúgy is keleténél jobban el vala foglalva, — egész gondját Azsia vette igénybe. Itt a viszonyok az utolsó években felettén szomorú fordulatot vettek. A perzsák Kaukaszban és Örményországban újabb foglalásokat tettek; s nemcsak Bagdadban mindig jobban megerősíteni igyekeztek megújult uralmukat, hanem Syriában is több szerencsés becsapások által félelmet és rettegést terjesztettek. De nemcsak a perzsák fenyegették ezen oldalról az ozmánok hatalmát, hanem az erzerumi helytartó, Abaza pasa, nyílt lázadásba tört ki a kormány ellen, midőn II. Ozmán meggyilkoltatásának hírére vette; s minthogy az egész véres nyugtalanságot nem ok nélkül a janicsároknak tulajdonította, a félelmes hadnak leggyűlöletesebb ellensége lett, s bárhol esett egy janicsár kezei közé, azt irgalom nélkül a legkegyetlenebb halállal kivégezteté.

Abaza pasa, ki magát II. Ozmán megboszulójának nevezte, erős támaszt talált Örményország nyugtalan elemeiben, kikkel feldúlatta Kis-Ázsia nagy részét s a szultán által ellene küldött hadakat több véres csatában megverte. De midőn végre hatévi ellentállás után Chosrew nagyvezir által egy kemény küzdelemben legyőztetett s fogságba került — az örmény lázadás csakhamar véget ért. Murad elé vezetettván a megsértett felség boszulója, oly férfias bátorsággal viselte magát, hogy Murad

a veszélyes lázadónak nemcsak megkegyelmezett, hanem őt kitiűntetésekkel halmozván el, a fontos Bosnia helytartóságával bizta meg. Így csinált magának IV. Murad jól kiszámított mérséklete által hű szolgát legveszélyesebb alattvalójából; mi bizonyára azt mutatja, hogy II. Ozmán öcsese, fiatalsága daczára, tudott indulatainak parancsolni.

Az első perzsa hadjárat, melyet 1625. tavaszán maga Murad vezetett, egy véres és hosszú diadalmenethez hasonlított. Tauris és az erős Sheriván megvétele és elpusztítása képezte fénypontját s az ifjú szultán öntudatos büszkeséggel tartá utána bevonulását fővárosába, majdnem ugyanazon időben, midőn a szőnyi béke megkötéséről értesült; melyet megbízottjai időközben Ferdinánddal eszközöltek.

Az első és a második perzsa hadjárat között fekszik Muradnak legnagyobb európai hadmívelete: a lengyel hadjárat; melyre magát már korábban a moszkvai nagyfejedelem unszolására elhatározta ugyan, de a melynek kivitelét maguk a lengyelek siettették. Ukrajna, a Dnjesztr és a Fekete tenger közt elterülő mélyföld, mely már az ó-korban Darius hadjárata által a skolothok vagy skythák ellen nagy nevezetességre tett szert, lengyel fensőség alatt állott s a harczias kozákoktól lakaték, kik apró paripáikon madárgyorsasággal vágattak keresztül a tenger pusztaságon s rablóbecsapásaik miatt rettegett szomszédjai voltak úgy Oroszországnak — mint az ozmán birodalomnak. A harczias nomádok merészsége az utolsó időben már annyira növekedett, hogy részint hajókon, részint szárazon becsaptak Bolgárországba, sőt egy merész csapat egész Konstantinápoly falai alá hatolt; s a főváros közvetlen szomszédságában fekvő Bujukderét felégette.

Ezen merész betörés könnyen megmagyarázható rémületbe ejté Konstantinápolyt s Murad nem késett tovább, seregeit Lengyelország ellen küldeni. A fővezérséget az egykori erzerumi, most Bosnia helytartójára Abaza pasára bizta, ki a nehéz feladatot nemcsak szerencsésen megoldá, hanem fényes győzelmei által részben visszahódította az ozmán fegyverek régi dicsőségét, mely már egy generatio óta elveszettnek látszék.

Abaza pasa átkelvén a Dnjeszteren, győzedelmesen vonúlt be Lengyelországba; elfoglalta Chotim és más erősségeket s megvervén az ellene kiküldött lengyel sereget több véres ütközetben, — gazdag zsákmánnyal megrakodva tért vissza; miután a kozákok telepítvényein roppant pusztításokat vitt véghez. Murad nagy kitüntetésekkel fogadta győzedelmes hadvezérét, ki ezuttal leghűbb szolgájának bizonyította magát s miután kegyének újabb jeleivel halmozta el, visszabocsájtá helytartóságába.

Két évvel a lengyel hadjárat után 1635-ben Murad személyesen indult a perzsák ellen, kik időközben nemcsak daczoltak az ellenük kiküldött ozmán hadaknak, hanem némely kisebb erősséget, mint Kars és mások, újból vissza is foglaltak. Murad második perzsa hadjárata még nagyobb előkészüldések között indúlt meg, mint az első, kimenetelében még véresebb, habár egyszersmind szerencsésebb is vala. A szultán haragja ezen alkalommal nem elégedett meg az elfoglalt városok védtelen lakosságán és a perzsákon elkövetett kegyetlenségekkel, hanem mindazok ellen fordúlt, kik félelem vagy habozás által a kényúr sokszor indokolatlan gyanúját a legkisebb mértékben magukra vonták. Nagyvezirjei, helytartói, mindnyájan rettegtek az ifjú oroszlán tekintetétől, mert jól tudták, hogy következetességében senkit sem kimél, ki egyszer haragját magára vonni elég szerencsétlen vala. S valóban, míg apja és nagyapja remegtek a janicsároktól, most a rettegés magán e praetoriánus hadon volt, mely IV. Muradban megtalálta mesterét... S vajjon mily eszközök által sikerült Muradnak, az ifjúnak, a féktelen, vad csapat veszélyes ellenszegülését megtörni? melynek ellenében nem ritkán maga a nagy Szuleiman is gyengének, erélytelennek bizonyúlt?

IV. Murad nemcsak akaratában és szenvedélyeiben, hanem testi szervezetében is egyike volt a legerősebb embereknek, kik valaha népeket kormányoztak — vagy elnyomtak, minek meghatározását kivált keleten nem lehet oly szigorúan venni. Az első perzsa hadjárat alkalmával, midőn a szultán Kis-Ázsia bensejének sűrű erdőségein vonúlt keresztül hadával, — egy vadkan állotta útját, melyet a szultán egy buzogányütéssel élettelenül terített a földre. Nemsokára ezután a mellette lovagló

nagyvezir egy véletlen észrevétele fölött felindúlt szultán — övénél ragadván meg birodalmának legelső tisztviselőjét, kiemelé a nyeregből s vaskarjával huzamosb ideig a levegőben tartá a halálra megrettent nagyvezirt, — miközben maga nyugodtan tovább lovagolt. Az ennyi testierő felett méltó csodálkozásra fakadt hadsereg „isten karját“ látta a padisah erejében s vakon követte bárhová. Mert a barbár népek előtt a physikai erő mindig nagyobb értékkel bírt a legritkább lelki tulajdonságoknál. Ezen hadjárat fénypontját az erős Eriwan megvétele képezi, mely kétségbeesett ellentállás után az ozmánok hatalmába került, s melynek majdnem összes lakossága kardélre került; oly nagy volt Murad haragja a shiita perzsákra. Úgy az ostromnál mint a rohamnál a szultán maga az elsőek között volt s elmondhatni, hogy közvetlen és személyes bátorság tekintetében egyik ozmán uralkodó sem múlta felül IV. Muradot. Megfogható, hogy a vitézséget urokban mindig nagyra becsülő harczosok mily zajongó hívei lőnek a rettegett padisahnak. 1635 év végén Murad győzedelmesen tért vissza második perzsa hadjáratából s a nép örömrivalgásai között tartá bevonulását fővárosába.

De a tétlenséget gyűlölő s izgalmas jelenetek után vágyódó szultán most sem pihent meg sokáig. Bagdad, a bölcsek és szentek városa még mindig a shiiták kezében volt s hasztalan küldötte megvételére már kétizben legkitűnőbb vezéreit Hafiz és Chosrew pasákat. Bagdad visszavétele nélkül a perzsák megaláztatása tökélytelen mű — s országlásának dicspontja homályos maradna. Az 1638. évben újból Ázsiában találjuk Muradot, ki 200 ezer válogatott harczos élén Kis-Ázsián és Syrián keresztül november 15-én Bagdad falai alá érkezett, — melyeket annak idején Szuleiman erős védtornyokkal látott el, s melyeket a perzsák, mióta újból visszafoglalták, méginkább megerősítettek. A hatalmas falak és egyéb védművek kétórai kiterjedéssel bírtak s a várost, melyet körülvettek s melynek ez idő szerint legalább 100 ezer lakosa volt, kik selyem és szőnyegszövéseikről voltak híresek, — 80 ezer perzsa harczos védelmezett. Az ostromot maga a szultán nyitotta meg s az ozmánok óriási lövegei csakhamar romba döntötték a gazdag város

legpompásabb nyilvános épületeit, melyek közül a legfényesebbek a nagy Szuleiman bőkezűségéről tevének tanuságot. De a perzsák rendkívüli vitézséggel védték magukat s az ostromlók nem egy rohamát szerencsésen visszaverték. Murad, ki a késedelem fölött elveszté türelmét, szemrehányásokat tön Taján nagyvezirnek az ostrom lassú előmenetele miatt. „Engedne az ég, szólott a derék vezir, hogy padisahom oly könnyen juthatna Bagdad birtokába, a mily könnyen elontanám véretem érette!“ ... Végre az erősen megrongált falak széles réseket kezdének mutatni s a végső általános roham szokott ünnepélyességgel tudtára adatott a hadseregnek. Ugyanazon napon, melyen 116 évvel előbb Szuleiman Rhodost elfoglalta, — tartá IV. Murad fényes bevonulását a visszafoglalt Bagdadba, mely hatalmas ősenek legfényesebb foglalását képezte Ázsiában.... A szerencsétlen lakosok, kik hódolatukat már előre bejelentették Muradnak s ki meg is ígérte nekik kegyelmét és védelmét, megfélemlézve adott szaváról — nagyobb részt mind leölettek; s miként Muradja mondja: „több mint 30 ezer perzsa vesztette el ezen napon fejét, miután vele élni nem tudott, s a padisah fegyvere oly éles vala, mint tekintete, melylyel e büntetést kísérte.“

Behardir shah, kit népe szofinak azaz bölcsnek nevezett, sietett Bagdad eleste után békét kérni győzedelmes ellenségétől, mit IV. Murad nehéz és megalázó feltételek mellett, s miután házának Ázsiában teljesen visszaszerezte régi fényét és hatalmát, végre meg is adott. Ezen időtől kezdve meg vala törve a perzsák ellentállása s Bagdad egész mai napig sértetlen birtokában maradt az ozmánoknak.

IV. Murad 1639. tavaszán tért vissza Európába, s oly pompával tartá bevonulását Konstantinápolyba, — milyent a főváros a fényes Szuleiman ideje óta nem látott. A perzsák legyőzője ezen alkalommal fényesen vertezett paripán ült, kezében hatalmas buzogánynyal, míg vállait párdüzbőr diszíté. Fejét egy arany sisak fődé, fátolszerű tekercestől környezve, melyet egy tartomány értékével felérő forgó tartott össze. S a főváros lakosága hódolatteljesen tevé porba fejét a hatalmas padisah előtt....

De röviddel ezen fényes jelenet után az alig 29 éves Murad elköltözött az élők sorából s birodalmát gyengébb lelkű, de egyszersmind erélytelenebb öcsésére I. Ibrahimra hagyta, — miután tulajdon három fiát már korábban megölette.¹⁾

IV. Murad egyike volt az ozmán történelem legrendkívülibb uralkodóinak; kitől népe rettegett és kit mégis megbámult; kitől barát és ellenség félt s ki sajátos kegyetlenségnek és a legnemesebb önmehtagadásnak. A nyugati és kivált francia írók az ozmánok „Nero“-jának nevezték el IV. Muradot, mi azonban semmiképpen sem találó. Az ozmánok uralkodója nem állott érzékiségének bilincseiben; s habár a harem és az asztal élvei iránt koránsem vala közönyös, általuk mindazonáltal legkevésbé sem korlátozták erélyében és kitartásában. Sőt hadjáratai alkalmával, miként egy valódi hőshöz illik: osztozkodék katonáinak nélkülözéseiben; eledelét megosztá velök, a fényes és szőnyegektől dagadó sátrak helyett sokszor a szabad ég alatt tanyázott s vánkosit paripájáról leoldott nyerge képezte. Azonban erőszakhoz hajló jellemének alapját a kegyetlenség képezte, mely nem egy nemes tulajdonságát homályosítja el a különben magas lelkű ifjúnak. Alig volt 15 éves, midőn lerázta anyjának és környezetének terhes gyámságát s férfias erélyvel ragadta meg a kormány gyeplőjét. — Seregének legkitünőbb lovasa és dárdavetője volt, s minden testi erőt igénylő vállalatnál a legelső volt. De birt és felfogással, egészséges és meglepő gyors itélettel is; s

¹⁾ A babonához hajló keletiek Muradnak egy lábbaját, mely következményében állítólag halálát idézte volna elő, s melyet utolsó ázsiai hadjáratából hozott magával, egy sajátos esettel hozzák összeköttetésbe. Midőn ugyanis Brüssában őseinek sírboltját meglátogatná, I. Bajezid koporsójára mutatva ily szavakra tört ki: „mily büszkén fekszik itt I. Murad fia, mintha most is padisah volna, holott az Ozmán-ház becsületét a tatárok által engedé beszennyezni“, s szavait egy lábmozdulattal kísérte, melyet a koporsóra intézett. De már a következő pillanatban fájdalomtól remegve vonta vissza lábát, mely ettől fogva gyötrelmes vonaglások között sietteté halálát. A tudatlan jóhiszeműségnek egy kirívó példája — ha valóban megtörtént.

kivált a jogtudományokban nagy jártassággal. A birákat és magas hivatalnokokat közönségesen személyesen vizsgálta meg, mielőtt kinevezte, hogy meggyőződjék, vajjon az illetők alkalmasak-e az általuk igényelt hivatalokra. Jellemének ereje arczában és egész külső megjelenésében észrevehető vala; hosszúkás arcát két eleven és mégis nyugodt tekintetű szem élénkíté; s vonásainak nyugodtsága sőt keménysége akaratának szilárdságáról tőn tanúságot. Szigorúan büntette a hűtlenséget és gyávaságot; s míg birodalmának visszaadta régi határait, az üres kincstárt megtölté azon kincsekkel, melyeket a hűtlen helytartóktól elkobzott. Alatta a hadsereg, a pénzügy, az igazságszolgáltatás új alapokat nyertek, s miután nem idegenkedett korszerű intézményektől, művét, daczára országlása rövidségének teljes és sok tekintetben meglepő siker kísérte.

IV. Murad szerette a költészetet és a zenét, melyet voltaképpen ő honosított meg az ozmánok között. Bagdad megvételenél, miként egy újabbkori Nagy Sándor, ki Theba elpusztításánál csak a költő Pindár házáat kimélte meg, — egyedül a híres perzsa zenész Sakulit fogadta kegyeibe, s miután védelméről biztosította, — magával vitte Konstantinápolyba, hol alkalmá nyílt a perzsa zenét a serailban, majd a nép között is megkedveltetni. — A dohányzás, mely Konstantinápolyban a tizenhetedik század első felében kezdett szokásba jönni, nagy ellenségre talált Muradnál. Szigorú rendeletet bocsájtott ki mindazok ellen, kik tilalmát áthágják s a kérdéses növény élvezeténél rajtakapatnak. Azok, kik a tilalmat másodsor megszegték: kegyelem nélkül karóba húzattak. Ezen drákoni szigor jóval felülmúlta az angol királyét, ki mint mondják épp oly kérlelhetlen ellensége volt a dohánynak, mint ozmán kortársa.

A mondottakból kitűnik, hogy IV. Murad koránsem volt azon sziláj vérengző, kinek az újabb történetírók közül némelyek festeni jónak látták; s kegyetlen szigora mellett birt oly tulajdonságokkal is, melyek úgy magának mint nemzetének becsületére váltak. S ha végül tekintetbe vesszük, hogy milyen körülmények között vette át őseinek örökségét, hogy három közvetlen elődje nemcsak a fejedelmi méltóság leghathatósabb fegyverét: a tekin-

télyt lábbal tiporta, hanem gyöngé és eszélytelen tetteik által a birodalom hatalmát is mélyen aláásták, minek következtében a padisah neve az egész országban tréfa és gúny tárgya lett, a külföld előtt pedig elvesztette egész befolyását, úgy be kell ismernünk: hogy IV. Murad felfogta helyzetének nagyságát és azon felelősséget, mely méltóságával járt; s miután romlott korban az erőszak az egyedüli eszköz, mely által a tömegre hatni lehetséges, Murad ezen eszközzel első sorban valószínűleg csak azért élt: minthogy szelidebbek koránsem vezettek volna a kitűzött célhoz. Így tekintve jelentőségét és egyéniségét a történelemben, IV. Murad elveszti azon rémülettel párosult jellegét is, melylyel eddigelé sokak előtt birt.

HUSZADIK FEJEZET.

Ibrahim 1640—1648. — Országlásának kezdete. — Jellemzése. — Újabb hanyatlás. — A béke megújítása Magyarországgal. — Lázadás. — Ibrahim megfosztatik a tróntól. — Ibrahim meggyilkoltatása — IV. Mohamed 1648—1687. — A nők és nagyvezírek kormánya. — Sülyedés. — Tarkhondsi pasa. — Vereségek szárazon és vizen. — Mohamed Köprili pasa. — Új emelkedés. — Ahmed Köprili pasa. — Magyarország és Erdély. — A bécsi kormány. — Szerinvár eleste. — A szent-gothárdi ütközet. — A vasvári béke. — Kandia ostroma és megvétele. — Újabb egyezmény Franciaországgal. — Vérmes remények. — Lengyel hadjáratok. — Podolia és Ukrajna meghódítása. — Magyarország állapota. — Kara Mustafa. — Bécs ostroma és felszabadítása. — Vereségek Magyarországon. — Sobieski János. — Leopold és Sobieski János.

Ibrahim (1640—1648) az egyetlen még életben lévő tagja volt házának, midőn bátyja Murad váratlanul meghalálozott s életét maga is csak anyja gondosságának köszönheté, ki biztos rejtekben tartotta a szultán elől. IV. Murad néhány órával halála előtt — öcscsének, Ibrahimnak fejét kívánta s míg a kiküldött gyilkosok az ifjú herceget keresték — megvált az élettől.

Ibrahim nem hasonlított sem külsejében, sem lelki tulajdonságaiban bátyjához. Testileg éretlen, 24 éve daczára félénk és tartózkodó volt, s idegenkedett minden erőszaktól, mely személyének erélyével jöhetett összefüggésbe. Életének legnagyobb részét a serail börtönében töltötte folytonos haláljedelem között, s midőn anyja és a vezírek megjelentek rejtekében, hogy őt az ozmánok arany trónjára emeljék, Ibrahim reszketve gyilkosait vélte látni a jövevényekben, s csak midőn bátyja holttestét meglátta, kezdett hinni a valóban s hagyta el

megszokott búvhelyét, melyet most a fejedelmi fénynyel volt felcserélendő.

Ibrahim, a remegő és félénk ifjú, ki börtönében éveken keresztül csak a halál elméletével foglalkozott, most váratlanul a hatalom szédítő magaslatán nem ismerte feladatának komolyságát s bárgyú eszközzé vált azok kezében, kik gyengéit felhasználni tudták. A tudatlanság befolyása alatt babonás, mely érzékiségének túlcsapongásaiban elősegítette, nem ismert más tekintélyt, mint a véletlent, s minthogy minden erőszaktól, mely szokott tunyaságából felrázni képes leendett — irtózott, helyette azok kormányoztak, kik a gyenge ifju fölött a legnagyobb befolyást gyakorolták. Ezek között volt első helyen édes anyja, egy nagyravágyó, de tudatlan nő, ki balga szeszélylyel vezette a kormány rúdját, melyet nem ritkán azok vérébe mártott, kik leghőbb és legmunkásabb szolgálai valának. Ibrahim alatt a háremkormány kapott lábra addig hallatlan mérvben; nem csoda, ha a jobbérzelmű hazafiak, s ezek száma még mindig nem lehetett csekély, aggodalommal és haraggal szívükben nézték az ifju paradisah tétlenségét és pazarló könnyelműségét, melylyel nemcsak saját erejét és egészségét, hanem a nemzet vagyonát és népeinek életét is kockára tette. Előszeretete a nőnem iránt annyira ment, hogy a proféta által meghatározott számát nejeinek — négygyel megtoldotta, úgy, hogy nyolcz rendes neje volt — mi botrányos áthágása volt a vallás szabályainak. Azonfelül háremjében 1500 női szépség lakott, kiknek ára a szépségekre féltékeny szultán által — rendkívül felfergetett.

Hogy pazar udvartartásának költségeit fedezhesse, rendkívüli eszközökhöz nyúlt: elárusította a legbefolyásosabb és legmagasabb hivatalokat, melyeknek a szultán szabta meg előre az árát. Természetes, hogy az ekképp hatalomhoz jutott egyének legtöbbször nem birtak sem a szükséges ismeretekkel, sem becsületességgel, s a vidékek vagy tartományok valódi nadályaivá lőnek, kik meggazdagodni vagy kincseket gyűjteni egyedüli feladatuknak tekintették. Egyes városok évi adóját tűpénzképpen hölgyeinek adományozta, úgy miként azt a régi perzsa királyok tették; mások számára oly drága ékszereket rendelt, melyek egész tartományok értékével felértek. Egy

kedvencz hölgye számára egy arrabát vagy hintót készítettett, mely egészen ki volt rakva drágakövekkel s melyet arany és ezüst-szerszámtól ragyogó bikák vontattak. Egyedül egy sétacsolnakért, melyen lanyha nyári éjeken a Bosporus vizein kéljelgett hölgyeivel, 40 ezer aranyat fizetett. A serailban csak két ruha vagy butoranyagot ismert: a selymet és a drága szőrmét, melyekben maga és környezete úszott. Haját és testét drága illatokkal, szakállát az ó-kori perzsa királyok mintájára csillogó drágakövekkel önté el, míg férfias öltönyét nem ritkán fölcserélte hölgyeinek öltözkéivel . . . Ilyen volt Ibrahim, IV. Murad utódja, kit az ozmánok nyolcz évig türtek meg a szultánok székében, s ki alatt újból hanyatlásnak indult a Murad erős karja által visszaállított rend. A tartományok csak lazán függének a birodalom államtestén s nem sok kellett, hogy attól egészen elszakadjanak. A vezírek, máskor a birodalom valódi támaszai, most megvásárolható gonosztevők voltak, kik előtt a hazaszeretet ismeretlen vala.

Hogy ilyen körülmények között a gyors hátramenés feltartóztatlan volt, könnyen megfogható. S ha az egyes tartományok parancsnokai vagy helytartói nem bírnak vala elég erélylyel, hogy a hatalmat saját érdekökben is minden kitelhető eszköz által fentartsák, bizonyos, hogy az egész államépület már Ibrahim alatt összeomlott volna.

Magyarországban a viszonyok már IV. Murad uralkodásának utolsó éveiben rosszabbra fordultak, daczára annak, hogy a szőnyi béke óta alig mult el tiz év. A budai és egri pasák rablóbecsapásaikat újból megkezdették s miután Ónodot és Balassa Gyarmatot felégették, a háború mindkét részről elkerülhetlenné látszék. De Ibrahim, ki a serail puha vánkosairól részvét nélkül látta folyni szolgálinak vérét — idegenkedett a háborútól, mely talán őt is kicsalhatná a hárem köréből, a kétségtelenül kevésbé kellemes, de férfiakhoz illőbb csatamezőre, sietett ez eshetőséget megelőzendő a királyt megengesztelni, s biztosokat küldött II. Ferdinándhoz, hogy vele a bátyja által megkötött békét megújítsa és megerősítse. Minek következtében 1642-ben csakugyan megújított a béke a porta és Magyarország között, ugyancsak Szőnyön, hol

tizenöt évvel előbb a zsitvatoroki béke folytatását és befejezését nyerte.

Ez volt Ibrahimnak majdnem egyedüli kormánytette kifelé, míg birodalmának belsejében a felbomlás és tespedés műve mindig tovább haladott.... De végre Ibrahim bűnei is betöltötték a mértéket, melyek már két elődjének kerültek életébe s trónjába, s ismét a janicsárok voltak azok, kik a közvéleménynek irányt és czélt adtak. A lázadás gyorsan terjedett, miután a törvénytudók — az ulemák állottak élére, mi által az egész mozgalom törvényszerűbb alakot kapott. Befolyásuknak sikerült a vallásfőt egy fetwa kiadására bírni, mely Ibrahimot megfosztá fejedelmi hatalmától, melylyel visszaélt, s helyébe hétéves fiát, Mohamedet ültette az ozmánok trónjára. „A szultán a birodalmat zsarolásai és kegyetlenségei által elvesztette; alatta nem férfiak, hanem nők kormányoztak, kiknek szeszélyeit kielégítendő, a padisah kiüríté és adósággal terhelé a kincstárt. Alattvalói a koldusbotra jutottak s az állam nevetség tárgyává lett a külföld előtt. Azért, a mi mondatott, mondva legyen, isten tartsa meg IV. Mohamedet!“ Így hangzott a lázadók kiáltványa, mely körülbelül megfelelt a fetwa tartalmának... A janicsárok most a serailba rontottak, élükön az általuk választott új nagyvezirrel Mohamed pasával. Ibrahim, kinek a veszély, melyben forgott, bátorságot látszék önteni szívébe, hangos szemrehányásokkal és szitkokkal fogadta a betolakodottakat s szolgálait és testőreit hívta segélyre.... De senkisem mozdul, a szerencsétől elhagyatott szultánt hívei is mind cserben hagyták. Ekkor a ruméliai hadbíró Abdul-Aziz előlép és így szól a remegő felséghez: „Nem vagy többé szultánunk Ibrahim, te, ki a vallást lábbal tiportad, a népet kizsaroltad, s ki helyett asszonyok kormányoztak. Már régen nem hallatszik a serail közelében a muezzin szózata, mert túlharsogja ama fajtalan zaj, mely éjjel-nappal a serailból a hívők nagy botránkozására hallatszik“... S Ibrahim minden ellentállása és tiltakozása ellenére visszahurczoltatik azon börtönbe, melyben ifjú éveit tölté s honnan nyolcz év előtt a trónra lépett.

Azonban a lázadásnak ezzel még nem volt vége, mert a janicsárok Ibrahim fejét kívánták, nehogy talán

utóbb még megboszulhassa magát rajtuk. Nehány nappal az elbeszélt események után a nagyvezir és a mufti számos kísérettel jelentek meg Ibrahim börtönében, kinek kijelentették, hogy halálos órája megérkezett. — A szerencsétlen szultán súlyos átkokat szórván a bitorlók és gyilkosok fejére, csak kemény küzdelem után engedte át magát hóhérjainak s meghalt, miután nyolcz évig és néhány hóig uralkodott.

IV. Mohamed (1648—1687.) még csak gyermek volt, midőn apja után az ozmánok trónjára lépett s helyette nagyanyja Közemű szultana és Mohamed nagyvezir kormányoztak. De a Szultana Valide épp oly féltékeny volt befolyására unókája felett, mint hatalmára, s miután a nagyvezirre többé szüksége nem volt, nem habozott őt jószerével ártalmatlanná tenni, hogy annál korlátlanabban kormányozhasson a gyermek szultán felett. Sikkasztás miatt vád alá helyezettvén, Mohamed az öreg anyaszultánné titkos közreműködése folytán halálra ítéltetett s megfojtaték; roppant vagyona pedig az üres kincstárba költözött.

Az alig tizéves szultánnak egyik legelső kormánytette a nagyvezir halálos ítéletének megerősítése volt. Utána Ahmed pasa lett nagyvezir, kit szépsége miatt Melek — vagy angyalnak neveztek az ozmánok. Ahmed szelid és nemeslelkű férfiú volt, ki igazságszeretete által nemcsak a mozlimeknél, hanem a keresztényeknél is nagy tiszteletben állott s ki csak azért vállalta el a magas tisztséget: hogy hazájának és embertársainak szolgálhasson. Kár, hogy riika erkölcsi tulajdonságaival nem állottak arányban szellemi tehetékei. Hogy önzetlen odaadását hazája iránt bebizonyítsa, egy fényes diván alkalmával azon javaslatot tette: mondanának le a legelső méltóságokat viselő nagyok egy évig minden fizetésükről, és pedig az Ibrahim pazarlásai által megürült kincstár javára. A mily hallatlan volt ezen ajánlat egy államban, hol a hivatalvásárlás nyíltan és minden tartózkodás nélkül üzeték, épp oly különösnek tartaték az; s egyik nagy úr sem volt hajlandó, Ahmed önzetlen érzelmésen alapuló javaslatát egy szóval is támogatni s mindnyájan tovább élvezték mindazon kellemeket, melyektől a pénz hiánya egy időre megfoszthatta volna...

A diván Ahmed javaslata helyett egy más határozatot hozott, mely következményeiben nemcsak igazságtalan, hanem veszélyes is volt. Hogy az üres kincstár megteljen, az özvegyek, árvák és elaggott harczosok nyugdíjait megszüntették; mi természetesen nemcsak nagy izgatottságot szült a sújtott körökben, hanem a hadseregben is, úgy, hogy ezen méltánytalan határozat utóbb némi módosítást szenvedett. — A rossz pénzügyi állapotokon segitendő, a kormány egyébiránt még más, mélyebben ható intézkedéseket is tett, melyek hitelét úgy külföldön mint itthon, lassankint egészen aláásták; s míg az adóterhek megkettőztettek, az arany- és ezüstpénzek aránytalan keverék következtében értékükben jelentékeny csökkenést szenvedtek; minthogy ezen pénzek valódi értéke csak harmadát képezte annak, melyet az erőszakos árfolyam következtében képviseltek. Azért már IV. Mohamed országlásának ötödik évében lázadás ütött ki a fővárosban s a nép a serailt körülfogván, a szultántól a gyűlölt defterdár vagy pénzügyér megbüntetését követelte. A janicsárok ugyan ezuttal szétverték a népet s az állapotok most sem javultak, de mindenki azon reményt táplálta: hogy, ha egyszer IV. Mohamed maga fogja kezébe venni a kormány gyeplűjét, minden jobbra fog fordulni. Azonban ezen óhajtvá várt idő sokáig késett.

Míg a nép s vele a kereskedelem és az ipar a legnagyobb megszorítások között tengett s a szükség és inség napról napra fenyegetőbb mérvet öltének magukra, addig a vezírek és a többi nagyok pazar háztartásukra és az asztal örömeire roppant összegeket fecséretek. A defterdár Mohamed pasa aranynyal átszőtt teritékeken étkezett, melyeken mesés gazdagságban voltak az arany- és ezüstedények felhalmozva; s melyek értéke Abdi állítása szerint elégséges lett volna kétezer család illő eltartására. Ugyancsak Mohamed pasának negyven szakácsa volt, kik mindenütt vele útaztak s bárhol is a legválogatottabb konyhával tudtak inyencz uroknak kedveskedni. Vele versenyeztek a többi nagyok esztelen pazarlásban, míg a nép nagyobb része éhezett s a katonák zsoldjai már hónapok óta hátralékban voltak.

A kormány kárhozatos tétlensége a külföldhöz való viszonyában napról napra feltűnőbb jelenségeket muta-

tott. A helytartók majdnem mindenütt teljesen függetlenül a konstantinápolyi kormánytól látták el hivatalukat s háborút vívtak és békét kötöttek szomszédjaikkal, kicsinyben a nélkül, hogy azokban a szultán érdeke legtöbbször csak kérdésbe is jött volna. A távolság és a lazán kötött felelősségi viszony ezen különleges tevékenységet nem kis mértékben segítették elő. Ázsiában épp úgy, mint Európában, de különösen Magyarországon az ellenségeskedések már-már állandó jelleggel birtak; s ha kivált az utóbbi országban az alig befejezett 30 éves vallásháború utókövetkezményei oly felettén érezhetők nem lettek volna, valószínű, hogy az ellenségeskedések sokkal érezhetőbb politikai kimenetellel állottak volna kapcsolatban. Így azonban még egyelőre tartott a papi-ron a béke a fejedelmek között, — míg a helytartók és a népek a gyakorlatban szünet nélkül egymás kárán dolgoztak.

A háremben kötött ármányok hálózata még IV. Mohamed kiskorúsága ideje alatt, sajátzerű jelenségeket hozott napvilágra. Közemű szultana, három szultán anyja és IV. Mohamed nagyanyja, ki eddigelé majdnem korlátlan befolyással volt az állam ügyeire, egyszerre veszélyes ellenséget látott támadni tulajdon menyében, a szultán édes anyjában Tarkhán szultánában. A két nő, anya és nagyanya oly gyűlöletes vetélytársak voltak, hogy nem rettentek vissza — majdnem leplezetlenül — egymás élete ellen törni. De az ifjú Tarkhán szultana ügyesebb vagy szerencsésebb volt s csakhamar az öreg Közemű fölé kerekedett, kit megbízható emberei által hálózsjobájában megfojtatott. Tarkhán szultána sietett most titkos czinkosát Szuleimant, ki anyósának meggyilkoltatásánál a főszerepet játszá — megjutalmazni, — s az aljas és jellemtelen ember, — ki férfiú sem volt, az ifjú szultán háremőrévé vagy Kislár-agájává lön; egyike a legjovendelmesebb méltóságoknak az ozmán birodalomban. Szuleiman és az anya-szultánné ettől fogva huzamosb ideig korlátlanul vezették, vagy jobban mondva sülyesztették az állam hajóját; s hogy hatalmuk senkitől sem korlátoztassék, a 90 éves Gurdesi pasát, egy tehetetlen vén gyermeket, nevezették ki a szultán által — a birodalom nagyvezirévé.

De a körülmények gyakran erősebbek az emberek-nél, s Gurdcsi pasát nemsokára a becsületességéről és megvesztegethetetlenségéről ismeretes Tarkhondsi pasa követte a nagyvezírségben. A viszonyok immár annyira megromlottak, a közvélemény, a mennyiben erről keleten és zsarnoki államokban általában szó lehet, már oly hangosan követelte a kormány változását, hogy sem az anyaszultánné befolyása, sem cziinkosának Szuleimannak fondorkodásai nem valának elégségesek, a növekedő áramlatot lecsendesíteni.

Tarkhondsi nagy erélylyel hozzálátott a már mélyen elharapódzott bajok orvoslásához s vezírségét azzal kezdte meg, hogy Szuleimant, e gyáva szörnyet, Egyiptomba száműzte; a bírakat és helytartókat, kik hivatalukkal való visszaéléssel és hűtlenséggel vádoltattak, letette, megbüntette s jogtalanul szerzett roppant vagyonait a kincstárba folyatta; s míg a hárem veszélyes cselszövényeit merész és erős kézzel szét tépte, s a megbüntetett nagyok haragjával daczolt: a sokáig elnyomott nép megmentőjét és barátját látta benne, — s a mennyiben ez korlátolt politikai helyzeténél lehetséges volt, bizalmával serkentette és támogatta. Alatta ismét megtelt az üres kincstár, a hadsereg megkapta rendészoldját s a megvesztegethetlen nagyvezír szárazon és vizen megfenyítette az ozmán uralom külellenségeit, kik a birodalom szétomlását már biztosnak tekintették.

De egy megromlott társaságban a becsületesség nem arathat sohasem teljes diadalt; s Tarkhondsi pasának is csakhamar meg kelle győződnie ennek igazságáról. Vétélytársai, s ezek között különösen Dervis pasa, a hajóhad kapzsi főparancsnoka, szövetségzén a nagyvezír számos irigyeivel, — elhitették a tapasztalatlan és gyenge szultánnal, hogy a nagyvezír az önuralom után, — sőt a padishah élete után törekszik. A félénk szultán előtt elég volt a felébresztett gyanú, — s leghűbb szolgájának élete fölött el vala vetve a koczka . . . IV. Mohamed maga elé idézte Tarkhondsit s miután állítólagos hűtlensége miatt kemény szemrehányásokkal halmozta el, a nélkül, hogy a vádlott férfias igazolását meghallgatta volna, — egy adott jelre a fejedelmi trón lábainál, melynek oly nagy és fontos szolgálatokat tőn — megfojtatott.

Helyét a nagyvezírségben Dervis pasa foglalta el; s most újból megindult a hivatalvásárlás, a megvesztegetés és politikai ámitás műve, mely az ozmán uralmat menthetlenül az örvény szélére sodorta. — Semmi sem szól a meggyilkolt nagyvezir becsületessége és szójáratos megvesztegethetlensége mellett jobban, mint azon körülmény: hogy a szultántól korábban ajándok fejében nyert díszöltözeteken kívül, — majdnem semmi érték sem találtatott hagyatékában!....

Dervis pasa lelkiismeretlen kormányzata alatt nemcsak az ország belügyei szomorú visszamenést mutattak, hanem a porta viszonya az európai hatalmasságokhoz is napról-napra rosszabbra fordult. XIV. Lajos francia király követe de la Haye, a drinápolyi börtönbe vettetett, mert a szultánt a nagyvezir káros önkénykedése iránt felvilágosítani akarta.

Az orosz czár követe pedig, ki öntudatos fellépése által a zsarnoki szélsőségek ellen, magára vonta a nagyvezir haragját, tettelegességekkel illetve üzetett ki a szultán elfogadó terméből. A velencei és a német birodalmi követek hasonlóképpen érezték a barbár erőszakoskodásokat, melyek most is ugyanazok voltak, mint I. Bajezid és II. Mohamed idejében, holott a politikai és általános művelődési állapotok azóta felettén megváltoztak.

Ilyen volt az ozmán uralom a tizenhetedik század második felében; nyomtalanul mentek el felette mindazon eszmék és tapasztalatok, melyek a világ többi részeiben a felvilágosodást és szabadságot előkészítették. Nem csoda, ha szellemi hátramaradása által kivette maga alól azon alapot is, mely a jövő nemzedékek alatt képes lennedt volna: létjogosultságának az európai államrendszerben azon szilárdságot és biztonságot megadni, mely nélkül fennmaradása csak a véletlennek és talán idegen érdekeknek vala köszönhető.

Az 1656. év újabb megaláztatásokat hozott az ozmánokra. Mocenigo a velencei hajóhaddal a Dardenellák bejáratánál fényes diadalt aratott az ozmán tengeri had felett. Több mint 70 hadihajó esett itt az ellenség kezébe vagy süllyesztették a tenger mélyébe s a lepantói tengeri ütközet óta nem érte a félholdat ennél súlyosabb csapás. Ezen győzelem következtében Lemnos és Tenedos szí-

getek a velenczeiek kezébe kerültek..... Azonban valahányszor az ozmán fegyverek szerencsétlensége hatalmasan megrázkódtatta Ozmán örökségét, — mindannyiszor támadt a vihartól hányatott államhajónak egy megmentője, ki azt ha nem is régi fényében, de mégis becsülettel visszavezette a mentő parthoz. Dervis pasa átkos működésének egy lázadás szabott határt, mely a kis-ázsiai partokról indult ki s melyhez a janicsárok is csatlakozván, nemcsak Konstantinápolyt, hanem a serailt, sőt a szultán életét fenyegette. IV. Mohamed csak az által tudta a nyugtalanságot lecsendesíteni, hogy a lázadók által követelt harmincz magas állású férfi életét kezükbe adta; kiknek fejei azután a serail kapui előtt lettek kiállítva....

A kormány most egy férfiú kezébe került, ki előhaladott kora daczára annyi lélekerőt és ruganyosságot fejtett ki, hogy rövid idő alatt nemcsak számtalan rossz intézkedéseit elődeinek megszüntette, hanem újból tiszteltté tévé az ozmánok nevét a világ előtt. Ezen férfiú Mohamed Köprili volt. Származására nézve albániai, hol szülői szegény földművesek voltak. Köprili már korán Konstantinápolyba jött, s miután elején mint szolga kereste kenyerét, utóbb mint kukta a serail konyháiba került; majd később főszakács, főlovászmester s végül egy gazdag ázsiai tartomány helytartója lett — a szerencsének azon sajátoszerű szeszélyéből, mely sehol sem játszik oly nevezetes szerepet, mint keleten. De az albániai paraszt fiú teljesen megérdemelte a szerencse pártfogását, s habár sem írni, sem olvasni nem tudott, sok természetes észszel és egészséges ítélőtehetséggel volt megáldva; s miután a szegénység korán megtanítá túrni és nélkülözni, s az embereket megismerni, hamar kifejlődtek benne mindazon tulajdonságok, melyek szerencsését előmozdították. Mestere volt a ravaszságnak és képmutatásnak, s mindkettőre nagy szüksége vala. Köprili épp oly ügyes volt a közigazgatás zöld asztalánál, mint a csatatéren; s miután egyéb erényekkel, mint a melyek nagyravágyásából származtak, nem birt, épp oly szívtelen vagy kegyetlen volt, a hol erre szüksége vala, valamint nemes és engedelkenynek tudott látszatni, midőn ezeknek hasznát látta. Mohamed Köprili 75 éves volt, midőn a vezirséget elnyerte.

Az új nagyvezirnek első teendője volt, mindazokat kérlelhetlen szigorral megfenyíteni: kik a fejedelmi méltóság ellen vétettek; azután gondos körültekintést tartott az igazságszolgáltatás és a tartományok kormányzása körül; s nem ismert kiméletet ott, hol hűtlenséget tapasztalt. Rövid idő alatt az egész birodalom területén több mint 30 ezer kivégeztetés hajtatott végre s oly nagy volt a rémület és ijedtség a nemzet minden rétegében: hogy nemsokára minden a régi rendben mozgott s Mohamed Köprili hozzáláthatott, figyelmét a külhatalmasságokra fordítani.

Itt először Velenczével kelle végeznie, mely utolsó tengeri győzelme óta mindig jobban kezdett terjeszkedni a keleti vizeken. Lemnos és Tenedos egy évvel elvesztésük után, újból az ozmánok kezébe kerültek; s egy heves tengeri ütközet, mely a velenceiek teljes megveretésével végződött, újból biztosította az ozmán fegyverek fölényét a tengeren is. Köprili ezen győzelme után építetté a Dardanellák kulcsának nevezett két erősséget, mely mai napig intő örként emelkedik a Dardanellák európai és ázsiai bejáratánál.

Mihelyt Velenczével, mely a háborút egyelőre nem merte folytatni, ekképpen végzett; figyelmét Magyarországra és Erdélyre fordítá; hol II. Rákóczy György, a porta által kinevezett fejedelemmel, Barcsai Ákossal, küzdött a szerencsétlen Erdély koronájáért. A Barcsai segélyére rendelt budai pasa először nagy veszteséggel kiszorították Erdélyből, majd azonban újabb és számosabb hadakkal jelenvén meg Erdélyben, a kolozsvári ütközetben döntő győzelmet arattak az ozmán fegyverek; melyben maga Rákóczy György is nehéz sebet kapván, nemsokára ez után Nagyváradon meghalálozott. — Rákóczy igényeit most Leopold császár tette magáévá s az ormánoktól feldúlt Erdélyt megszállatta seregei által, melyek élén Souches tábornok állott. A sokat megpróbált Erdélynek most nemcsak két védhatalma volt: a császár és a szultán személyében, hanem ezek mindegyikének külön védencei is; s a következő két éven át nemcsak a német hadak, hanem az ozmán csapatok is még inkább elsanyargatták és kifosztogatták a megsemmisülés szélén álló országot, a

nélkül, hogy egyik félnek is sikerült volna a másik fölé kerekedni.

Mohamed Köprili pasa 1661-ben meghalálózván, a nagyvezírséget fia, Ahmed Köprili nyerte el; egy eset, mely eddigelé hallatlan volt egy országban, melyben az örökösödési fogalmak szerint egy méltóság átruházása az apáról a fiúra, lehetetlenségnek tekintették. Mohamed Köprili a szigorú és engesztelhetlen nagyvezir, ki életében csak eszköznek tekintette a népet, melynek sorsát igazgatta, halála után sajátságos örökséggel lepte meg ugyanazon népet. Az általa épített tágas turbeh-t vagy temetkezési helyet ugyanis életének utolsó napjaiban megtöltötte gabonával s végrendeletében meghagyta, hogy az halála után a nép között osztassék szét. Valóban, épp oly eredeti mint megható eszme, mely gyengédségében fölülmulhatlan.

Ahmed Köprili pasa öröklötte apjának erélyét és szigorát annak kegyetlensége nélkül; magas műveltségénél fogva irtózott a vérengzés művétől s ha tizenöt évi vezírsége alatt mégis történtek kivégeztetések, ezek közönségesen olyan gonosztevők ellenében alkalmaztattak, kiknek bűnei nagyok és kétségtelenek valának, s kiknek halála az állam főállása érdekében kívánatosnak mutatkozott. Mihelyt a kormányzás belügyeivel tisztában volt, Magyarország ellen készült, hogy Erdélyt ezen oldalról annál biztosabban visszahajthassa a szultán fensősége alá.

Leopold császár és király nem volt barátja Magyarországnak; meghitt tanácsadótól és kivált Lobkovitztól befolyásolva, sajátságos politikával akarta úgy Erdélyt mint Magyarországot szorosabban és elválaszthatatlanul házához kapcsolni. Ismeretes volt előtte Erdély sanyarú állapota, jól tudta, miszerint a szakadatlan pártharcok és ozmán dúlások következtében elszegényedett és népességében megfogyott ország közel áll a végső kimerüléshez. Egy szegény és néptelen ország nem bir nagy vonzeróval a hódítókra; s Leopold biztosan hitte, hogy nem sokára megérkezik az idő, mely az ozmán uralom hanyatlásával Erdélyt, mint gazdátlan és kimerült tartományt harcz nélkül a Habsburg-ház ölébe vezetendi. Nem sokkal jobban állott Magyarország, melynek helyzete mindazonáltal területi viszonyainál fogva különböző

volt. Azonban a testvérországok politikai jövője egy és ugyanazon alapokon nyugvók. S ha Leopoldnak sikerül az ozmanok uralmát megtörni, kétségtelen, miszerint a két ország nagyobb akadályok nélkül kész leendő házá-
nak örökösödését elismerni. Ez volt Leopold hosszú uralkodásának végcélja; de mielőtt oda juthatott, előbb a nemzet legjobb erejét s vele függetlenségét kelle vala megtörnie.

Ahmed Köprili 1663. tavasz elején indult meg Konstantinápolyból 150 ezer ember élén s miután Drinápolyban átvette IV. Mohamed kezéből a sherif szandzsá-
kot, vagy szent zászlót, — melylyel újabban oly saját-
ságos és hiány fogalmak terjesztetnek, — gyorsan be-
nyomult Magyarországba. Leopold, ki az ellenséget ezen oldalról nem várta, az általa már korábban megindított, habár sikerre nem vezetett békealkudozásokat sietett megújítani. Azonban Ahmed Köprili oly feltételeket szabott, melyekről biztosan tudta, hogy Leopoldtól el nem fogadtatnak; s miután rövid ideig Budán időzött, a felső vidékre indult, útjában megvette Párkányt, Nógrádot, Érsekujvárt, Lévát, Nyitrát stb. s minthogy a királyi vagy császári hadakkal sehol sem találkozott, már az ősz derekán visszatért Nándorfehérvárra; magával vivén vagy 30 ezer rabszolgát és roppant értékű zsákmányt. Említésre méltó, hogy míg a nagyvezir a Dunán inneni megyéket pusztította, addig Montecuccoli tábornok nyugodtan Vas és Zala megyékben állott, több mint 50 ezerre menő birodalmi hadával, a nélkül, hogy csak kísérletet is tett volna, az ellenséget előnyomulásában feltartóztatni. S ha a bécsi kormány magatartását Magyarországgal szemben figyelemmel vizsgáljuk, azt fogjuk találni: hogy a felső vidékek protestans és ellenzéki szellemtől áthatott megyéiben szívesen látta az ozmánokat; és hogy a magyarok újabb és súlyos megaláztatásában egyszersmind saját terveinek megvalósulását is vélte látni. A következő évben megkötött vasvári béke, melyről mindjárt szólni fogunk, ezen következtetést még inkább megerősíti . . .

De míg a bécsi kormány közönnyel nézte, mint vérzik el Magyarország e szakadatlan harcban, a nemzet jobbjai még mindig nem veszítették el reményüket a

jövőben, még mindig egyenlő vitézséggel harczoltak a félhold ellen, melynek fénye már fogyandóban volt ugyan, de mégis óriási erőt tudott kifejteni. Azok között, kik a nemzetnek ezen nehéz időben a legnagyobb szolgálatokat tették, találjuk Zrinyi Miklóst, ki a Mura és Dráva végvidékeitől még mindig távol tudta tartani a rettegett ellenséget, s kinek védelmi központját Szerinvára képezte. S midőn Ahmed Köprili 1663. őszkor kivonult az országból, mely alkalommal Zrinyi Miklós által Komárom alatt tetemes zsákmánytól fosztaték meg, parancsot adott, hogy a Zrinyiek fő fészke, Szerinvár,¹⁾ minden áron kerítettessék ozmán kezekbe. Zrinyi, kinek ezen utasításról tudomása volt, minden erővel igyekezett Új Szerinvárát még jobban megerősíteni. S hogy a fontos és a Dráva vonalának védelmére nélkülözhetlen erősséget megtarthassa, az ozmánok közeledésekor többször felkérte a közelében tétlenül táborozó Montecuccoli tábornokot segélyért, de a császári hadvezér azon ügy alatt, hogy erre nézve Bécsből utasításokkal nem bír, — Zrinyi kérelmét mindannyiszor megtagadta. A nagy erővel körül táborozott Szerinvár bámulatos vitézséget fejtett ki a védelemben, Zrinyi maga mindenütt jelen volt, hol a legnagyobb veszély vala, s az ellenség támadásai mindannyiszor nagy veszteséggel visszaverettek. De végre a maroknyi őrség a romba dült falak mögül nem folytathatta tovább a harczot, s miután a Bécsben is sürgetett segély sem érkezett meg . . . . a Dunán túli végvidék legerősebb védbástyája majdnem a császári hadak szemeláttára az ozmánok kezébe került. Szerinvár elestével egyik legfontosabb védpontjától fosztaték meg az ország.

Ahmed Köprili az 1664. tavaszán újból Magyarországra jött, hogy félbeszakadt hadjáratát folytassa, s miután időközben Szerinvár is elesett, a nagyvezir onnan a Rába vidékére indult, Vas megye délnyugati széle felé, hol a császári hadak Montecuccoli parancsnoksága alatt megerősített táborban állottak. A császári fővezér mintegy 60,000 ember fölött rendelkezett, kik között német, magyar, spanyol, olasz, továbbá 6000 francia vitézek voltak,

¹⁾ A Zrinyi család ősi vára az Unna fölött állott a sziklás Horvátországban; hol Zrin romjai most is láthatók.

Franciaország legelőkelőbb családjaiból Coligny gróf és Feuillade marquis vezérlete alatt. A harcztér a Rába tágas völgye volt Szent-Gotthard közelében. A két tábornok a Rába választá el egymástól. Az 1664. augusztus első napján Ahmed Köprili parancsot adott a támadásra s a harcz csakhamar általános lőn. A keresztények az ellenség leghevesebb golyózápora között úszták át a Rábát s mindjárt elején nagy zavarba hozták az ozmánokat. Mindkét részről rendkívüli bátorság fejtették ki ezen emlékezetes napon; de a keresztények vitézsége és lelkesedése végre győzedelmeskedett az ellenség száma felett, — s miután 15 ezer ozmán harczos boritá a csatatért s negyven harci lobogó és számos ágyú estek a keresztények kezébe, — Ahmed Köprili veszve látván az ütközetet, meglehetősen rendben visszavonta seregét a csatavonalból, — s ötnapi hátrálás után Vasvárott állapodék meg; honnan csakhamar alkudozásba lépett a császári fővezérrel egy előnyös béke megkötése végett. Azon helyen, hol a döntő ütközet vívatak, ma is áll még azon kápolna, mely röviddel annak kimenetele után alapították, s hol a nevezetes esemény évfordulóján mint halljuk, jelenleg is meg szokott tartatni a hálaima.

A szent-gotthárdi győzelem nagy örömmel üdvözlöttek a keresztény népek által mindenfelé, valamint annak idején a lepantói nagy győzelem; de valamint akkor, úgy most is csak az örömnél állapodék meg a lelkesedés; s a helyett, hogy a diadal minden irányban kizsákmányoltatott volna, következményeiben nagyobb károkat hozott a győzedelmes keresztényekre, de különösen Magyarországra, — mint a csatavesztett ozmánokra. S valóban, a vasvári béke egyike azon szerencsétlen politikai műveknek, melynek feltételeit nem a győztes, hanem a vesztes fél határozta meg; s mely nem azért kötöttet, hogy általa az *ellenség* gyengüljön, hanem hogy Magyarország nemzeti ereje még inkább megbénittassék, mert a bécsi kormány csak egy porba tiprott nemzetet akart a magyarban látni, mely elébb-utóbb minden védelemre alkalmatlan, kész gyümölcsként kell hogy zsákmányává váljon. A vasvári béke főbb pontjai a következőkből állottak. 1. Erdélyből úgy a császári mint az ozmán hadak kivonólnak; s annak fejedelmét Apaffy Mihályt mindketten elismerik ezen

ország törvényes urának. Ha Apaffy Mihály törvényes örökös nélkül halna el, azon esetben Erdély szabadon választhat magának más fejedelmet. 2. Szabolcs és Szathmár megyék továbbra is Leopold birtokában maradnak. *Ellenben Érsekújvár, Nógrád és Nagyvárad — az ozmánok tulajdonát fogják képezni.* 3. Leopoldnak szabadságában áll, az elvesztett Érsekújvár helyett a Vág mentében egy másik várat építtetni; de azért a szultánnak 20 ezer aranyat tartozik fizetni. 4. Négy hó leforgása alatt Leopold a szultánt 200 ezer aranyból álló ajándokkal tiszteli meg, mit ez hasonló értékű adománynyal fog viszonzni.

Könnyen megfogható, hogy a vasvári béke a magyarok által nagy elégtelenséggel fogadtatott, s a bizalmatlanság és ellenzék a császári kormány ellenében nőttön-nőtt. Az általános ingerültséget növelte az elkeseredés, melyet a német és egyéb idegen zsoldosok lelketlen pusztításai és zsarolásai idéztek elő, valamint azon körülmény, hogy a bécsi kormány lassankint a magyarokat mind eltávolította a fontosabb katonai állasoktól, s már alig volt erősség az országban, mely magyar parancsnokkal dicsekedhetik vala. Hasztalan voltak a magyarok minden ildomos felterjesztései és kérelmei, a bécsi kormány azon válaszszaal utasítá el azokat: hogy az ország belállapotai és az ozmánok becsapásai, minden változást a kért irányban lehetetlenné tesznek. . . Nem csoda, hogy mig a kormány ezen rideg magatartása által még inkább békőba kívánta verni a nemzetet, mely részéről azzal vádolta a császár tanácsadóit, hogy csak azért adatott meg az ozmánoknak minden kívánsága a vasvári békében, hogy azok ezentúl háborítlanul engedjék át az országot a németeknek, addig az ország belsejében mindinkább szaporodott azok száma, kik a bécsi kényuralomtól minden áron szabadulni akarván, nemsokára kitűzték a nyílt ellenszegülés zászlóját. Wesselényi nádor és hívei, kik utóbb árulással vádoltatván nagyobb részt a vesztőhelyen végezték be életüket, ezen ellenszegülésnek nemcsak vezetői voltak, hanem bennök összpontosult a nemzet több részének határozott óhajta. Azonban a stüledés, megvesztegetés, irigység és bizalmatlanság már itt is annyira elhárpództak, hogy magasabb nemzeti czélok elérésére a nemzet immár képtelen vala . . . S minden, a mi azonúl

egész az ozmán uralom végéig Magyarországon történt, azt bizonyítja, hogy az ozmánok és németek két századon keresztül vetekedének egymással Magyarországot erkölcsileg és anyagilag kimeríteni és elsanyargatni: hogy annál biztosabban válhasson zsákmányukká.

Ahmed Köprilit mélyen sértette a szent-gothardi vereség, s alig érkezett vissza Konstantinápolyba, midőn az imént kapott csorbát kiköszörülendő, Candia ellen készült, mely nagy és gazdag sziget már régóta ingerlé az ozmán hódítókat.

Candia vagy Kréta a régi görög szigetek legnagyobbika, úgy fekvése, mint természeti gazdagságai által egyaránt kíváncsú birtok vala azok számára, kik a keleti tengereken akár kereskedelmi, akár pedig hadviselési célokból megerősödni kíváncsoztak. Velence ezen szigetnek már 1204. óta birtokában volt, midőn azt az ephemer thessalonikai császárságtól készpénzért magához vásárolta. Azóta tetemes erősségekkel látta el s az ozmán hódítások egész hosszú és fényes ideje alatt megtartotta, mig nem a két leggyávább szultán Ibrahim és IV. Mohamed alatt kelle tőle megválnia!

Már 1644. óta szakadatlanul háborgatták az ozmánok a szigetet, s miután a velenceiek a hosszú ellentállásban lassankint kimerülni kezdettek: a városok és erősségek egymás után az ellenség hatalmába estek; úgy, hogy már csak a megerősített és gazdag fővárosban Candia vagy Canea-ban lengett még Szent Márk orosz-lanlobogója. Hogy végre Kréta meghódítását befejezze, Ahmed Köprili már az 1667. év elején megjelent Candia előtt s a fővárost szárazon és vizen kemény ostrom alá vette. Azonban a keresztények vitézsége, és az erősségek szilárdsága minden támadással daczolt, s Ahmed Köprili még 1669. nyár derekán is ott időzött a sokat vítt falak alatt a nélkül, hogy az egész hosszú idő alatt egy lépéssel is közelebb jutott volna céljához.

Időközben Európában még egyszer fellobogott a keresztény lelkesedés szalmatüze s bámulat és részvétel között tekintett mindenki Kréta felé, hol alig néhány ezer velencei vitéz már a harmadik évben védelmezte magát az ellenség megszámlálhatlan többsége ellen. A mozgalom élén most is Franciaország állott, ezen Moha-

med Köprili nyilatkozata szerint, legrégibb európai barátja és szövetségese az ozmánoknak, melynek vitézei mindazonáltal, mindig a félhold ellenségei között voltak találhatók! . . XIV. Lajos, ki alatt éppen ekkor élte Franciaország, ha nem is politikai, de mívelődési aranykorát, nem ellenezte ezen lovagias részvétet, sőt megengedte, hogy birodalmának legnemesb ifjai csatlakozhassanak a készülőben lévő hadhoz, mely Candia felszabadítása céljából a velenceiek segélyére sietett. A fővezérség ezen 6000 főből álló francia segélyhad felett Noailles és Beaufort hercegekre bízott; kik alatt Fenelon, a híres érsek és író egyik rokona, továbbá Castalane, Dampierre, Sevigné s számos más nemes ifjak harczoltak.

A francia hajóhad, a nélkül, hogy azt az ostromlók megakadályozni tudták volna, 1669. július 19-én égő kanócokkal és győzelmi kiáltások között szerencsésen bevitorlázott a candiai kikötőbe. Nemsokára a francziákat követte IX. Kelemen pápa segélyhada, mely újabb 2000 harczossal szaporítá a keresztényeket, s immár úgy látszék, hogy a hosszadalmas ostrom a kereszt győzelmével fog végződni.

De a francziák és velenceiek között csakhamar kellemetlen súrlódások támadtak Candia falain belül; a velenceiek azt vetették a francziáknak szemére, hogy csak azért jöttek Candiába, hogy onnan az ozmánokat kiszorítván, maguk számára foglalják el a szigetet. Noailles herceg és Morosini, a velencei főparancsnok között ennek folytán mindig feszültebbé vált a viszony, míg végre a francziák megunván az alaptalan és sértő gyanúsításokat, odahagyták Candiát, miután vitézeiknek jobb része, s ezek között maga az ifjú hős Beaufort herceg, Vendôme Ferencz elvérzett a hálátlan védelemben.

Most gyorsan megváltoztak a körülmények; s a francziák elvonulása után Candia tarthatlansága napról-napra inkább bebizonyult. Ahmed Köprili az ötvenhatodik roham után, az ostrom kezdete óta, mely újabb külerősségeket adott kezeibe, feladásra hívta fel a 3000 főre leolvadott őrséget s Morosini végre belátva a további ellentállás sikertelenségét, elfogadta a nagyvezir ajánlatát, s 1669. szeptember végén átadá a várost az ozmánoknak. Így került Candia elfoglalása után az egész sziget a félhold

uralma alá...¹⁾ Ahmed Köprili, tisztelvén elleneiben a férfias bátorságot, nemcsak szabad elvonulást ígért a velenceieknek, hanem hajókat is adott rendelkezésükre, melyeken kincseikkel és övéikkel együtt elhagyhatták a szigetet. A Nagy Szuleiman Rhodos és Nándorfehérvár megvételeénél nem volt oly nemeslelkű, mint a kis IV. Mohamed nagyvezirje.

A mily nagy volt a lelkesedés az egész ozmán birodalomban Candia megvétele fölött, épp oly nagy vala a zavar a keresztény udvaroknál a már régóta valószínű, de még mindig nem várt esemény hírére. Első sorban Franciaország sietett keleti politikájának, mely a velenceiek utolsó segélyeztetése óta némileg ellentétbe jött korábbi irányával, kedvezőbb fordulatot adni. Ennél fogva XIV. Lajos király Nointel személyében új követet küldött Konstantinápolyba oly czélból, hogy a Franciaország és a porta között még Szuleiman alatt megkötött szövetség és egyezség megújíttassék. De a fényes porta most gyanúval fogadta régi szövetségesének ajánlatait s habozott, a kívánt egyezményeket feltétlenül megújítani. De Ahmed Köprili pasa, kinek Franciaország barátsága a császár elleni terveiben Magyarországot illetőleg elég fontosnak látszék, végre mégis beleegyezett XIV. Lajos kívánságába s 1673-ban a következő megállapodás jött létre; mely által Franciaország fölénye a keleti kérdésben egész az újabb időkig előre biztosítva lön. 1. Franciaország követének szabadságában áll, az ozmán birodalom kikötőit a francia kereskedelem érdekében, külön engedély nélkül, bármikor meglátogatni. 2. A francia árúkra szabott vám 3°/_o-al alább szállíttatik; ugyanez történik az ozmán birodalomból Franciaországba bevitt árúkkal is. 3. A francziák szabadon és minden megkötés

---

¹⁾ Nem lesz talán érdektelen azon áldozatokról megemlékezni, melyekbe mindkét részről Candia ostroma került. Az ozmánok 56 rohamot intéztek Candia ellen s 55 támadást aknáikból; felhasználtak 5370 hordó löport s 128 ezer harczust vesztek. A velenceiek az egész ostrom alatt 30 ezer embert vesztek, 96 kirohanást tettek, 4819 bombát és 280 ezer ágyugolyót szor-
tak az ellenségre. Ágyü- és puska-golyók öntésére pedig 80,449 mázsa önt fogyasztottak. A hadistatisztika talán hasznát veheti ezen számoknak.

nélkül úzhatnak kereskedelmet Kelet Indiával, a Vörös tengeren keresztül. 4. A Pera és Galata külvárosokban lakó francziáknak nemcsak megengedtetik a bortermelés, hanem a bor szabad kimérése is. 5. Az ozmán kikötőkbe a francia hajókon kívül csak az angol, németalföldi és genuai hajóknak szabad megfordulni; míg a többi tengeri hatalmasságok járművei azokból kizáratnak. 6. A francia király a keleten lakó katolikusok egyedüli fejének ismertetik el. 7. A katolikusoknak megengedtetik, hogy az ozmán birodalom területén bárhol és bármikor új templomokat alapíthatnak, a nélkül, hogy erre nézve külön engedélyre volna szükségük. 8. A szentföldre zarándokló katolikusok szabadon mehetnek keresztül az ozmán birodalom területén. Végre 9. Mindazon templomok és szent helyek, melyek a keresztes háborúk óta a mozlimék által elfoglaltattak, azonnal visszaadandók.

Ezen szerződés, mely utóbb nagy túlsúlyra emelte a francziákat keleten, lényegében ugyanaz volt, mely annak idején Szuleiman és I. Ferencz közt jött létre, csak hogy az utolsó pont ezuttal már kedvezőbb megoldást nyert a keresztényekre nézve.

A krétai háború szerencsés befejezése után az ozmánok a fényes hódítási korszakot látták felújulni, melyben őseik képezték a politikai élet központját; s melyről álmodni a keletieknek élvezet. Maga Ahmed Köprili is osztozott a nemzet vérmes hiedelmében s új hódításokat tervezett nemzetének és nevének dicsőítésére. Ezuttal Lengyelország képezte támadásának célját, mely nehéz vajúdasokon keresztül, egy kis időre a köztársasági kormányformát tette magáévá, hogy nemsokára annál biztosabban visszatérhessen a monarchia révébe. Alkalmas ürügyet a háborúra, kivált itt, nem vala nehéz találni; mert az Ukraina részben még nomád kozákjai, megszokva régi szabadságukat, csak zúgolódva túrték a lengyel fensőséget, mely nehéz terheken kívül, egyéb figyelemben nem igen részesíté az egyszerű, de vitéz népet. Doroszenko, a kozákok hetmanja, hogy a lengyel nyomás alól népét felszabadítsa, Girai krimi tatár khánt, a szultán hűbéresét kérte fel segélyért. Midőn erről Ahmed Köprili értesült, maga vette kezébe az ügyet s az ukrainai kozákokat a padishah védelmébe fogadván, a hetmánt az

Ukraina szandzsájkává nevezte ki, mi a hadizenettel egyértelmű volt.

A köztársaság tiltakozására Ahmed Köprili a következő jellemző levelet intézte a varsói kormányhoz. „Miként nevezheti Lengyelország Ukrainát örökös tartományának? holott a kozákok annak idején csak védelme alá helyezkedének azon reményben, hogy védelmet és igazságot fognak találni, elnyomóik ellenében. De ime védelem és igazság helyett, zsarnoki önkény az, miben a szegény kozákok részesültek; s hogy elnyomóiktól megszabaduljanak, a krimi tatár khánhoz folyamodtak, ki viszont a padishahnak védencze és hűbérese. Azért a legyőzhetlen padishah, a világ menhelye és vigasza védelmébe fogadta a kozákokat s kivette Lengyelország kezei alól. Ha ezen méltányos ügy végleges elintézése végett a lengyel kormány követet küld Konstantinápolyba, úgy az jól fog fogadtatni; de ha inkább a fegyver élére bizza annak elintézését, ám legyen isten akarata szerint, ki az izlamot ezer év óta engedé győzedelmeskedni ellenségei felett. Ez utóbbi esetben megígéri (a nagyvezir), hogy ura, a legyőzhetlen padishah az 1672. év július 5-én fog Lengyelország ellen megindulni, és pedig egy haddal, mely oly számos leend, mint az égnek csillagai.“

Lengyelországnak ezen sajátságos hadizenetre nem leheté más válasza, mint a melyet a fegyver szokott irni. Ahmed Köprili szót tartott, s a kijelölt napon IV. Mohamed csakugyan megindúlt Drinápolyból, melyet már régebben állandóan felcserélt a nyugtalan Konstantinápolylyal, s 150 ezer emberrel, melyek a nagyvezir parancsnoksága alatt állottak, átlépven a Dunát és Dnjesztert, már augusztus havában Lengyelország belsejében ütött tábort. A pártokra szakadt, s egy gyáva fejedelem által kományzott Lengyelország nem volt képes az ozmánok támadását visszaverni; s miután több apróbb ütközetekben érzékeny vereséget szenvedett, az egész ország remegve nyílt meg a hatalmas padishah előtt. Chotim, Kameniec, Lemberg, Brody, Lublin, stb. megnyitották kapuikat, hogy ez által inkább számithasanak az ellenség kiméletére, kit fegyverrel meggyőzni tehetetlenek valának... Ezen szerencsétlenség után siettek a lengyelek békét kérni, melynek feltételeit termé-

szetesen a szultán határozta meg. A Buczaczban kötött egyezségben Lengyelország lemondott Ukraináról és Podoliáról, melyek az ozmán birodalomhoz csatoltattak; továbbá évi adó fejében 200 ezer arany, valamint 80 ezer arany hadikárpótlás megfizetésére kötelezte magát. Így végződött a rövid, de eredményeiben fényes, első hadjárat Lengyelország belsejében.

Azonban a háborúnak még nem volt vége, s a nehezebb része még csak ezután következett. Sobieski János, egyike korának legrendkívülibb jellemének, ki nagy befolyással birt a nemzeti gyűléseken, alig vette hírét a buczaczi egyezménynek, midőn minden tekintélyét arra igyekezett felhasználni, hogy a nemzetgyűlést annak megsemmisítésére bírja. „Ide mellém lengyelek, kik még bátorsággal birtok“, kiáltott fel könnyes szemekkel az érdemes férfiú, „boszuljátok meg a gyalázatot, mely hazátokat bemocskolá, s kövessetek . . . Avagy nincs-e jó fegyverünk? bátorságunk? . . . s végre, ha elveszünk, jobb, mint meggyalázva élni“. Sobieski szavai gyújtottak s a nemzetgyűlés rövid idő alatt 30 ezer jól fegyverezett vitézt bízott a derék nemes vezetésére; ki gyorsan az ellenség után indult s a Dnejsztr közelében megveri a zsákmánynyal megrakott hadat s 20 ezer keresztény rabszolgának adja vissza szabadságát.

De azért Ukraina és Podolia nem voltak felszabadítva s míg IV. Mohamed és nagyvezirje győzedelmesen térnek vissza Drinápolyba, addig Sobieski János minden erejéből a nemzeti védelem újjászervezésén fáradozott.

Ahmed Köprili a következő 1673. évben újból megjelent Lengyelországban; azonban a Chotim melletti véres ütközetben Sobieski hadai által teljesen megvertett; több mint 40 ezer ozmán harcos holtteste borítá a csatatér; s a győzelmi jelek közt volt a szultán zöld harczy lobogója is; melyet a hős később a pápának ajándékozott, s mely most is látható Rómában, a szent Péter egyházban. A chotimi győzelem Lemberg, Lublin s egyéb városokat felszabadította ugyan a félhold uralma alól, de azért a buczaczi egyezményben átadott két tartomány legnagyobb része ezentúl is megmaradt ozmán kezekben.

Az 1674. és 1675. években a nagyvezir nem ment személyesen Lengyelországba s helyét a fővezérségben

sógora Kara Mustafa lett pótolandó: egy kegyetlen férfiú, ki nem birt Köprilinek sem hadvezéri képességével, sem becsületességével; kinek mindazonáltal sikerült a lengyel sereg egy részét a vele egyesült kozákok segítségével a Dnjesztr jobb partján Human mellett megverni; mely alkalommal a város egészen elpusztult s összes lakossága vagy kardélre, vagy pedig rabszolgaságba került. Kara Mustafa most gyorsan közeledett Lemberg felé, melynek falai alatt azonban utolérteven Sobieski által, oly roppant vereséget szenvedett, hogy seregének töredékével nagy gyorsasággal viasszasietett az Al-Dunára.

Azonban a leMBERGI fényes győzelem sem vala képes az ozmánok uralmát Lengyelországban megtörni; s miután a nyugati hatalmasságok semmi segélyben sem részesítették Sobieskit, ez végre vérző szívvel 1676. végén kénytelen volt békét kötni a portával, mely Podoliának és Ukrainának nagyobb részét az ozmánoknak meghagyta, s csak a fizetendő évi adó és hadi kárpotlás dolgában különbözött némileg a buczaczi egyezménytől. Ez volt vége a hároméves lengyel háborúnak, mely az ozmánok rettegett hatalmát még egyszer felidézte Európa népei előtt, mielőtt gyors hanyatlása által, mindenkorra elvesztette volna századokon keresztül fentartott legyőzhetlenségének megrongált hírnevét.

Ahmed Köprili kevés napokkal a lengyel béke megkötése után, alig 41 éves korában meghalálozott s a birodalmat a jólét, rend és politikai biztonság oly magas fokán hagyta hátra: hogy egyedül utódai tehetlenségének és az uralkodó gyávaságának tulajdonítható: ha ama fényes polczról megint oly gyorsan alászállott. Ahmed Köprili nagyobb államférfiú volt, mint hadvezér; de daczára tizenötévi nagyvezírségének, tiszta kezekkel vált meg hivatalától és az élettől, s előtte egy nagyvezír sem volt nagyobb és igazabb barátja a népnek. Kormányá alatt a hivatalok megszűntek árúk lenni; s az érdem és tehetség hathatósabb eszközök valának — a legmagasabb pártfogásnál. Ahmed Köprilit méltán sirathatta a nép, mert nem volt — ki őt pótolni tudta volna.

Mig a porta a lengyel háborúval volt elfoglalva, addig Magyarország viszonyai mindig rosszabbra fordultak.

Leopold kormányrendszere a magyarokat lassankint megfosztotta minden szabadságuktól, s bennök csupán meghódított népet látott, melyre szabadon vélte a szolgaság bilincseit rakhatni, melyekhez a szabadságot mindenek fölött kedvelő nép legkevésbé sem vala szokva, s melyeket az összes kereszténységnek tett szolgálataiért meg sem érdemelt. Olasz, német, spanyol stb. hadvezérek a haditanács rendeletéből drákoni szigorral igazgatták az országot, melyet a kémkedés egész hálózatával vettek körül; s a hazafiak, kik elég bátrak, vagy kevésbé óvatosak voltak véleményüket nyíltan bevallani, — százan-kint hurczoltattak a vesztőhelyre, hol vértanúkként haltak meg pusztulásnak indúlt hazájukért és nemzetiségükért. S valóban, a történelem alig mutat fel egy másik esetet, melyben egy amúgy is kizsarolt ország, mely századokon keresztül állott megszakítás nélkül fegyver alatt egy hatalmas ellenséggel szemben, még meg nem szabadulva ettől, egy második, nem kevésb hatalmas ellenségtől támadtatott volna meg! Az ozmánok és németek versenyeztek egymással Magyarországot teljesen kimeríteni; az elsőik azért, hogy ez által ellentállását megtörjék, az utóbbiak ellenben, hogy az kész zsákmányként essék ölükbe . . .

A két ellenség közül ezen időben, midőn az ozmán uralom már gyors hanyatlásban volt, kétségkívül a veszélyesebb a német vala. S ha nemzeti lételőkben fenyegetett hazafiak most az ozmán pártfogást keresték, alig tettek mást, mint a mit az önfentartás ösztöne ezen lét-harczukban parancsolt.

Tököly Imre, kiben a nemzeti párt legtöbb bizalma összpontosult s ki magát épp oly tiszta, mint önzetlen hazafinak bizonyította, három évig folytatta a harczot a császári hadak ellen változó szerencsével, de midőn végre a túlnyomó erő, s a németek megvesztegetési rendszere által mindinkább szorongattatott, a porta pártfogásáért folyamodott Konstantinápolyba. Alig vette ennek hírét a bécsi kormány, midőn Tököly törekvéseit ezen oldalról ellensúlyozandó, a maga részéről is követeket küldött a portához, s kedvező feltételek mellett ajánlotta a béke megújítását, sőt Magyarország területének rovására némi kedvezményeket is, ha Tökölyt kérelmével elútsi-

taná. Ekkép magára hagyatva, a bécsi kormány biztosnak hitte nemcsak Tököly legyőztetését, hanem egész Magyarország meghódolását.

De a porta ezuttal legalább érdekeivel jobban meg egyezőnek találta Tököly segélyezését s a császár ajánlatát határozottan visszautasította. Nemsokára ezután a budai pasa egyesült Fülel alatt Tökölyvel, ki majdnem egész Felső-Magyarországnak ura volt, s itt vette át Ibrahim pasától a neki küldött fejedelmi jelvényeket is, s melyekkel a szultántól Felső-Magyarország királyává neveztetett ki.

A koczka ismét a háborúra esett s IV. Mohamed az 1683. év tavaszán személyesen Nándorfehérvárig kísért a hadsereget, mely Kara Mustafa vezérlete alatt, — állítólag Magyarország felszabadítása végett — a császár ellen indult.

Kara Mustafa, a nagy Ahmed Köprili sógora, egyike volt a legtehetetlenebb, de azért legnagyobbívűbb vezíreknek; ki mértéktelen dölýfében nem ismert határt s ki egy második ozmán birodalom alapításáról álmodozott, melynek fejévé magát szánta, s melynek központja Bécs lett volna; s mindez akkor, midőn a félhold fénye már elhalaványodott s az ozmánok már megszűntek általános rettenés tárgyát képezni Európában . . . A pazar fény, melylyel magát a nagyvezir körülvette, versenyezett a szultánéval; — és még sohasem létezett, még a nagy Szuleiman idejében sem oly fényes és külsőleg egész a fényűzésig gazdag hadsereg, mint a mely most Kara Mustafával benyomult Magyarországba, hogy Bécsset megvegye. A pasák öltöneyei csillogtak aranyékektől és drágakövektől, sőt még a közvitézek is oly csinnal voltak öltözve, milyen eddig hallatlan volt az ozmánok külső fényben sem szegény történelmében. De volt e fénynek is hadseregnek egy fekete pontja is. A nagyvezir, valamint az alsóbb parancsnokok, magukkal vitték háztartásukat és háremjeiket, mi az előnyomulást nemcsak nagyon megnehezíté, hanem a fegyelem és szigorú közszellemnek nem kis hátrányára vált . . . Magát a szultánt háromszáz, szőnyegekkel és selyemmel bevont s gazdagon szerzőmözött lovaktól vontatott kocsi kísérté Nándorfehérvár alá, melyben háremje volt elhelyezve. — Kara Mustafa háremje 1500 kegyencznőből s ugyanannyi ifjú rabszol-

ganöböl állott, kik 400 eunuchtól őriztettek. Tábori sátra fürdőket, kertecskéket, szökőkutakat rejtett magában s dagadó szönyegekkel volt bevonva . . . És ilyen kísérettel indult meg az ozmán fővezér új országok meghódítására egy időben, midőn a haditudományok Európában már nevezetes előmenetelt mutattak, s midőn az ozmán fegyverek legyőzhetetlenségében már senkisem hitt. A szent zászló, melyet elválásakor IV. Mohamed Kara Mustafa kezébe adott, nem volt képes csodákat művelni; valamint a vallási rajongást, melynek a nyugaton némelyek oly túlságos befolyást tulajdonítanak, annyira fokozni: hogy az ozmánok ezen háborúban valami végszzerű műveletet láttak volna . . .

A fényes hadsereg 200, némelyek szerint azonban 300 ezer emberből és 400 ágyúból állott, mely gyorsan és akadálytalanul vonulván keresztül Magyarországon, 1683. július 14-én Bécs falai alatt ütötte fel gazdag sátraikat.

Leopold, alighogy követségének sikertelenségéről s Kara Mustafa közeledéséről értesült, udvarával Linczbé költözött s fővárosának védelmét 10 ezer emberből álló őrséggel Starhemberg grófra, egy derék férfiú és vitéz harczosra bízta. XI. Incze pápa, ki az ozmánok újabb vállalatában nagy veszélyt látott, mely a keresztény egyházat fenyegeté, Leopold és Sobieski János, a lengbergi győzedelmes hadvezér és most lengyel király közt hosszabb tárgyalások után egy védszövetséget hozott létre, mely a két uralkodó által 1683. márczius 31-én erősítették meg, s melynek értelmében Sobieski János kötelezte magát: Leopoldot az ozmánok ellen minden erejével támogatni. Ezen szerződés, mely utóbb Bécs, sőt valószínűleg egész Németország sorsa fölött határozott, nem volt ugyan inyére a lengyel nemességnek, mely Leopoldnak nem alaptalanul azt vetette szemére, hogy közönyvel nézte Podolia elpusztítását az ozmánok által; azonban a körülmények oly gyorsan fejlődének, hogy tiltakozásra alig maradt már elégséges idő.

Mig a császár megmagyarázható aggodalommal tekintett fenyegetett fővárosa felé, melyet az ellenség táborá egész kiterjedésében körülfogva tartott, addig Lothringen Károly herczeg, mintegy 40 ezer emberből álló hadával Bécs közelébe az u. n. Kahlenberg alatt

táborozott, a nélkül, hogy a roppant számú ellenséget megtámadni merészkedhetett volna. *Minden attól függött, miként fog a lengyel király az imént kötött szerződésben elvállalt kötelezettségének eleget tenni.*

Időközben Bécs falai között az ijedség és kétségbeesés napról-napra növekedőben voltak. A csekély számú őrség a többszöri kirohanások által is tetemesen gyengülve, már nem vala képes sokáig ellentállani. A polgárság, deákok, sőt a nők is egymással versenyeztek a nehéz megpróbáltatás ezen emlékezetes napjaiban, bátorság és áldozatkészségben; s míg egy része az ellenség lövegei által felgyújtott házak és középületek megmentésében fáradozott, a többiek az ellenség golyózáporában igyekeztek a falakban mutatkozó réseket kijavítani. A harangok mind elnémultak, csak a szent István egyház komor zúgású öreg harangja emlékezteté még a kétségbeesés erejével küzdő lakosságot házának és tűzhelyének szent kötelmeire . . . . Starhemberg parancsnok titkos úton értesíté Lothringen herceget a dolgok szomorú állásáról s utolsó levelében kéré: „egy pillanatig sem vesztegelni, mert a veszély immár tetőpontjára hágott . . .“ De a segély már közeledék, a derék lengyel király 20 ezer kipróbált vitézzel Tulln mellett átkelvén a Dunán szeptem. 10 én egyesült Lothringen Károly herceg seregével.

Másnap hajnalban a Lipóthegy kápolnájában misét hallgatott az épp oly vallásos mint lovagias lengyel király, mely alkalommal maga szolgált az áldozárnak az oltárnál s miután meggyónt és az úr testét magához vette — lóra szállott, hogy az — újabb kor történelmének egyik legemlékezetre méltóbb eseményét, mely a nyugati kereszténység mívelődésének megmentésével egyértelmű vala — végrehajtsa . . . A szorongatott Bécs dobogó szívével követte a gondviseléstől megmentésére rendelt férfiú minden mozdulatát, melyet a város falairól szemlélni lehetett; s midőn a támadás megkezdésére adott jelt észrevette, a megrongált falakról dörgő üdvkiáltásokkal fogadta — s kirohanásra készült, hogy az ellenség megsemmisítését részéről is előmozdítsa.

Kara Mustafa elmulasztotta a Bécs fölött uralkodó magaslatokat annak idejében elfoglalni, melyekről most egyszerre megindult a keresztény ütegek dörgése s vészt

és halált vitt az ozmánok mélyen fekvő táborába, kik a romboló tüzet viszonzni sem tudták. Az ágyúzás déli egy óráig tartott, s ekkor Sobieski parancsot adott, az ellenséget fegyveres kézzel támadni meg. Mint egy rohanó ár, úgy rontott most a keresztény had, élén a vitéz királylyal, az ellenségre, melynek soraiban oly vérengző pusztítást vitt véghez: hogy Kara Mustafa fejét vesztve s minden ostromeszközeit és az egész tábornak cserben hagyván, a legrendetlenebb futásnak eredett. Példáját követte az egész megrémült ostromlóhad, s a nevezetes nap késő délutáni óráiban tizezer ozmán holtteste s az elhagyatott tábor jelzék — a nap kimenetelét.

Bécs és vele az egész kereszténység újból fellélekzett s hangosan üneplé azon férfiút, ki megjelenése által a legnagyobb veszély pillanatában megmentőjévé lön Európának. Roppant volt a zsákmány, mely a keresztények kezébe esett. A nagyvezir fényes sátora, mely egymaga egy tábor kiterjedésével bir vala, annyi kincseket rejtett magában: hogy azok értéke fölülmúlta nem egy európai fejedelem koronaékeit. A lovagias Sobieski, nejét a nevezetes küzdelemtől és annak kimeneteléről értesítvén, többek között ezeket írja: „A mi zsákmányomat illeti, az rendkívüli s minden leírást lehetetlenné tesz; csak néhány kiválóbb darabot akarok megemlíteni; egy gyémántöv, két gyémánttal ékesített óra, rubinokkal, saphirokkal és igazgyöngyökkel gazdagon kirakott nyíltartók; továbbá vert aranyból készült szekrénykék titkos jelvényekkel ellátott aranylemezekkel; és ezer más drágaság.” Ezeknél fontosabb volt a hadi zsákmány: 300 ágyú, 15 ezer tábori sátor, 600 erszény arany stb.

A Bécs alól menekülő nagyvezir csak Győr alatt állapodék meg, s miután az egész szerencsétlenséget elég indokolatlanul Ibrahimra, a budai pasára toltá, — azt rögtön kivégezteté. Bécsből egész Győrig több mint 60 ezer ozmán vesztette el életét; azonban nem volt kisebb azon szerencsétlenek száma, kiket a veresége fölött méginkább felbőszült ellenség rabbilincsekben magával hurczolt Ausztriából és Magyarországból.

Sobieski, alig szabadítá fel Bécset, seregével nyomban követte az ozmánokat, kiket még Párkánynál utolérván, egy kemény és véres ütközetben megvert. Egy

héttel később az erős Esztergamot szállotta meg; s miután az őrség többszöri kirohanását fényesen visszaverte, 1683. október elején elfoglalta a sokat vívott erősséget, mely a nagy Szuleiman ideje óta az ozmánok birtokában volt. Majd november 11-én Szécsen mellett egy döntő ütközetben is megveretvén Sobieski által, — Kara Mustafa immár kétségbeesve Nándorfehérvárra menekült; s minden mit a szakadatlan küzdelemből megmenteni tudott: a sherif-szandsák, vagyis a szent zászló volt, mely úgy látszik ezuttal sem tévé meg kötelességét úgy, miként azt a hívők tőle várták....

Ennyi vereség, ennyi szerencsétlenség néhány hó alatt, rettenéssel tölté el az ozmánokat, kik a súlyos csapásokért egyedül Kara Mustafát tették felelőssé; ki tehetetlensége és gondatlansága, de méginkább vétkes mulasztásai által idézte elő azokat. A janicsárok hangosan követelték a fővezér megbüntetését s IV. Mohamed nem volt azon férfiú, ki katonáinak fenyegetésekkel kísért követelését megtagadni elég merész lett volna. S így Kara Mustafa röviddel megérkezése után Nándorfehérvárott a szultán parancsára megfojtatott.

Mielőtt a Bécs felszabadulását követő események elbeszélését tovább folytatnók, nem lesz érdektelen Leopold magatartásáról megemlékezni, melylyel a fővárosát és birodalmát megmentő lengyel király iránt viseltetik. Midőn a veszély elvonúlt, Leopold visszatért Linzből fővárosába s mint egy ismeretes franczia író mondja: Sobieskit kimért hideg udvariassággal fogadta, valószínűleg azért, *mert nagyon sokkal tartozott neki*. A gőgös Leopold csak vonakodva egyezett ezen találkozásba s midőn a vitéz Lothringen Károly herczegtől kérdezé miként fogadja a lengyel királyt? a herczeg e szavakkal válaszolt: „Tárt karokkal felség, mert ő menté meg a birodalmat“. — De Leopold nem fogadta tárt karokkal, hanem látható zavarban néhány elismerő szót intézett a hőshöz, ki szokott kedélyes szivességével válaszolt: „Örvendek, hogy testvéremnek ezen *kís* szolgálatot tehettem“, — s harczosai sorába lovagolt, hogy a visszavonuló ellenségét a császárnak, — még utolérhesse....

TUSZONEGYEDIK FEJEZET.

Bécs felszabadításának következményei. — Szövetség az ozmánok ellen. — Lothringen Károly herczeg győzelmei. — Tököly Imre. — Buda ostroma és megvétele. — Újabb vereségek. — IV. Mohamed. — A velenceiek győzelmei. — IV. Mohamed bukása. — II. Szuleiman (1687—1691). — Miksa, bajor és Lajos, badeni herczegek győzelmei. — A keresztények a Balkán félszigeten. — Mustafa Köprili és az új rendtartás. — Francziaország politikája. — Magyarországi állapotok. — A szalankameni ütközet. — A bécsi kormány és Magyarország. — II. Szuleiman bukása. — II. Ahmed 1691—1695. — Békealkudozások. — II. Ahmed halála. — I. Mustafa 1695—1703. — Jelleme és törekvései. — Győzelem szárazon és vizen. — Asow ostroma és eleste. — Savoya Eugen herczeg. — A zentai ütközet. — A karlowiczi congressus. — I. Mustafa bukása és halála.

A Bécs felszabadításával megindult s tizenhat évig majdnem szakadatlanul tartó háború nemcsak végképpen megtörte az ozmánok hatalmát Magyarországon, hanem egyszersmind politikai jelentőségüket is alább szállítá. S mintha a szerencse századokon tartott mulasztásait kívánta volna helyrehozni: a keresztény hadak győzelemről győzelemre virradtak; melyek mindjárt a három következő esztendőben az ország legfontosabb erősségeit s ezek között magát a királyi Budát kezükbe adták.

Ismét a pápát találjuk első sorban, ki Bécs felszabadítása után minden erejével a keresztény államok szövetségén dolgozott. XI. Inceze pápa Spanyol- és Francziaországot, továbbá Velenczét, Németországot és Lengyelországot kívánta belevonni az érdekeltségbe, s ezen udvarokat külön követek és bullák által szólítá fel a csatlakozásra és részvétre. De a politikai érdekek most még élesebben elválaszták egymástól az államokat mint előbb, s végre, miután a többi államok különféle

ürtügyek alatt kivonták magukat a dolog alól, csak Ausztria, Lengyelország és Velence léptek, mint a legközelebből érdekelt államok ama véd- és daczsövetségre, mely oly fényes eredményekkel lepte meg a bámuló világot. Leopold, Sobieski és az adriai köztársaság osztozkodának a dicsőségben, mely a következő tizenhat évet oly emlékezetessé teszi a történelemben.

E szerint az ozmán birodalom egyszerre három oldalról támadtaték meg; és pedig: Magyarország, Lengyelországban és Dalmátiában. Miután Sobieski a szécsényi győzelem után éjszakkal vette útját s nemsokára saját hazájának kelt védelmére és felszabadítására, a császári hadak főparancsnokságát Lothringen Károly herczeg vette át, azon nagy férfiú, ki nemcsak a világtörténelem lapjain, hanem kivált a magyar nemzet történelmében épp oly fényes, mint múlhatatlan emlékektől környeztetik. Az 1684. nyár elején megvette Visegrádot, s átkelvén a Dunán, néhány nappal utóbb egy döntő ütközetben megverte az ozmánokat Vác közelében, s ezen várost elfoglalta. Vácraól Pestnek veszi útját győzedelmes seregével, melyet közeledésekor az ozmánok felgyújtottak, azután kincseikkel együtt a budai várba menekültek. Ismét a Duna jobb partján július végén Hamzabég mellett, Buda közelében megsemmisíti Szuleiman nagyvezirnek 150 ezer főből álló seregét, még mielőtt annak sikerült volna Budát elérnie, melynek megvédésére sietett. Ugyanazon évben magát Budát veszi ostrom alá, s az elhagyatott Szent Gellérthegyről érzékeny károkat okozott az ellenségnek. Azonban az előre haladott évszak és seregének leapadt száma, arra birták, hogy az ostrommal ezuttal még felhagyjon.

A következő 1685-ben három új hadsereg szállott sikra a félhold ellen. Az első Lothringen Károly herczeg, a másodikat Leslie és Caprara, s a harmadikat Schulcz tábornok vezényelte. A keresztény hadak összes száma ezen alkalommal már meghaladta a 100 ezeret. A legfontosabb vívmány Érsekújvár¹⁾ megvétele volt, melyet

---

¹⁾ Érsekújvár 1592-ben épült rendkívül megerősített hely vala, mely tíz ostromot állott ki, s melyet a 17. század költőisebb politikusai nyilhegynek neveztek, melyet az ellenség a

Lothringen herczeg harminczkét napig tartó kemény ostrom után hatalmába ejtett; s mely alkalommal Haszszán pasa, az erősség parancsnoka e szavakkal adta meg magát a keresztényeknek: „Nincs többé szerencsénk a hitetlenek ellen. Allah, légy irgalmas a mozlimekkel“. S mintha a szerencsétlen parancsnoknak igazat akart volna adni a végzet, nemsokára Eger, Ónod stb. is meghódoltak Leopoldnak, holott azokban eddigelé részint ozmán örök, részint a szövetséges Tököly fegyveresei tanyáztak. Nagy-Kanizsa, Varasd s más fontos erősségek Horvátországban hasonlóképpen elestek, s a sok vereségnek még csak a koronája hiányzott, hogy a félhold bukása Magyarországon teljes legyen. A következő év azt is meghozta.

Tököly Imre, ki Kara Mustafa szerencsétlen bécsi útjában kalauzúl szolgált, az utolsó időben nemcsak kiesett a fényes porta kegyeiből, mely az ellenséggel való titkos összeköttetéssel vádoló, hanem kivált az 1684. és 1685-iki szerencsétlenségek kábitó hatása alatt nyílt árulás czímén a temesvári pasa által fogolylyá tétetett s szigorú őrizet alatt Nándorfehérvárra küldetett. Ennek hírére a felvidék, Munkács kivételével, melyet a fogoly fejedelem hőslelkű neje Zrinyi Ilona védelmezett, nagyobb része, s ezek között különösen Kassa, sietett meghódolni Leopoldnak. Szuleiman nagyvezir Tökölyt, ki a jelen válságos helyzetben jó szolgálatoakat tehetett, nemcsak rövid idő múlva szabadon bocsájtotta, hanem egy ozmán segélyhaddal látá el, hogy a Felvidéket a császár ellen újból felláztassa. Ennek azonban, a megváltozott körülményeknél fogva, kivált mióta Tököly híve Petneházy a nemzeti sereg nagy részével hasonlóképpen a császár pártjára állott; s mióta kivált Apafy Mihály erdélyi fejedelem, elhagyván a hatalmában és dicsőségében egyaránt megfogyott félholdat, meghódolt Leopoldnak, nem sok gyakorlati haszna mutatkozott többé!

Az 1686. év a tizenhatéves ozmán háborúnak legfényesebb szakát jelzi: mely Buda visszafoglalásával nemcsak Magyarország nemzeti történelmében nevezetes

---

kereszténység testébe lőtt. Érsekújvár volt az ozmánoknak legnyugatibb erősségük.

fordulópontot képez, hanem az újabb kor eseményekben oly gazdag történelmének is egyik legfényesebb lapját képezi. A hős Lothringen herczeg már a tavasz végén készen állott 90 ezer főből álló seregével, melynek zömét németek, horvátok és mintegy 22 ezer magyar képezték; kik között számosan voltak még az olasz, francia, spanyol, angol stb. nemzetek is képviselve, kik legnemesebb sarjaikat küldék Károly herczeg táborába, hogy annak háborúiban és dicsőségében, mely már is bámulattal tölté el a keresztény világot, részt vegyenek. A hírneves fővezér alatt harczoltak mint parancsnokok Miksa bajor és Lajos badeni herczegek, valamint Eugen Savoya herczeg, kik mindannyian, de kivált az utóbbi nemsokára nevükkel töltötték el a világot, s mindannyi rémeinek bizonyultak a roskadozó ozmán államiépületnek: melynek még mindig a tehetetlen IV. Mohamed állott élén, ki sem a szerencséiben, sem a szerencsétlenségben nem vala méltó képviselője a nagy hódító ozmán nemzetnek.

A keresztény had július 18-án jelent meg Buda alatt s miután azt félkörben körülfogta: a Szent-Gellérthegytől egész a császárfürdők közelében lenyúló külfalakig, melyek nyomai részben még most is láthatók, az ostrom csakhamar kezdetét vette. A bajor és német hadak táborai a Szent-Gellérthegytől egész a Sváb- vagy Széchenyi-hegyig, mely ezuttal nyerte korábbi nevét, terjedtek, míg a magyar sereg a Széchenyi-hegytől, egész a Dunáig foglalt állást. Maga Károly herczeg a mai város-majorból és legközelebbi magaslatairól vezette az ostromot, mely főképpen a mai Ferdinánd-laktanya körül fekvő bástyák és az u. n. bécsikapu ellen vala intézve. A várban 16 ezer nagyobb részt janicsárokból álló őrség volt, Abdurrahman vagy Abdi pasa, egy olasz hitehagyott vezérlete alatt, kik sokáig nemcsak szerencséivel, hanem bámulatos vitézséggel védelmezték magukat. A „*szent háborúk tűzhelye*“ miként Buda, ezen kulcsa az ozmán hatalomnak nyugat felől nevezteték, oly fontosnak látszék maguk az ozmánok előtt: hogy IV. Mohamed egy fetwa alapján azon rendeletet küldé Abdi pasának: hogy azon helyen kellend vitézeivel együtt meghalnia, ha azt a keresztények ellen megvédeni nem bírja, avagy a vesztőhelyre mennie, ha

átadná; mert Buda fontosabb az ozmánok kezében, mint az emberek élete. S valóban, talán még sohasem tanusítottak az izlam harczosai nagyobb vitézséget és hősi elszántságot, mint Buda védelménél, melynek minden követ a saját és ellenségük vérével áztatták meg, mielőtt azt elvesztették . . . Remegve tekintett most a nyugat és kelet Budára, honnan vagy a felszabadítás világát várták, vagy a hatalom tovább fenmaradását remélték a népek, külön érdekeik szerint. E közben az ostrom szakadatlanul tartott, s a Széchenyi hegy oldalában felállított ütegek halált és pusztitást vittek a várba és annak vitéz védelmezői közé. Károly herczeg több ízben átadásra szólítá fel a várbelieket, de Abdi pasa mindig elutasítólag válaszolt, egy utolsó felszólításra pedig feleletül száz keresztény fogoly fejét tüzte ki a vár falaira. „Buda a próféta védelme alatt áll, szólottak a rajongó janicsárok, ki közöttünk harczol, s kit mindenki szemmel láthat a veszély pillanatában.“ S a vitéz őrség nemcsak hitt a lélekemelő csalódásban, hanem ennek befolyása alatt oly rendkívüli ellentállást tanusított, milyennel csak ritkán találkozunk a történetben.

Azonban a keresztények pusztító lövegei lassankint megfogyasztották a védelmezők számát, s megrongálták a bástyákat, s az idő már nem vala távol, mely a romba dűledező erősség sorsa felett határozni fog . . . Károly herczeg augusztus utolsó napjaiban a bécsi kapu tájára intézte leghevesebb támadását, de habár egy tágas rés a rohamnak kedvező utat látszék mutatni, az mégis sikertelen maradt, s a halál kétségbeesésével küzdő janicsárok még egyszer nagy veszteséggel visszaverték a keresztény támadókat . . . . Most új remény villanyozta fel a megfogyott őrséget, midőn híre jöve, hogy a nagyvezir 80 ezer emberrel közeledik Buda felszabadítására s már Hamzabég közelében táborozik. A hír való volt. A válság perczét azonban ezen körülmény sem volt többé képes elodázní. Károly herczeg, a mint a nagyvezir közeledéséről értesült, épp oly merész, mint genialis lépésre határozta magát. Az egész ostromhadat két vonalra osztotta fel úgy, hogy az egyik vonal a vár ostromát minden megszakítás nélkül folytatta, míg a másik a közeledő ozmán seregeknek állotta útját. Így maguk előtt az

ostromlott várral, hátban a nagyvezir hadaival, sajátyszerű kettős harcban találjuk a keresztényeket, kiknek győzelmét a rendithetlen vitézség mellett, első sorban a fővezér lángelméjének kell érdemül betudnunk. S daczára a veszélyes helyzetnek, az ostrom mindig kedvezőbbre fordult a keresztényekre nézve, s az ostromlottak a felszabadításukra küldött had szemeláttára fogytak és látták közeledni a válság pillanatát. Az aknák, melyeket Gonzales Antonio hirneves mérnök, mindig beljebb vezetett a falak alá, erősen megingatták a bástyákat alapjaiban, s miután egy gyújtó löveg, melyet Gábor barát intézett, kit a magyarok tüzes Gábornak neveztek, a vár löporos tornyát iszonyú robanással légbe röpíté, minek következtében egy hatvan öl széles rés nyílt a falakban, a vár további tarthatatlansága kétségtelen vala. A robbanás oly rendkívüli erővel történt, hogy még a Duna is kicsapott medréből.

Igy közeledett szakadatlan harczok között szeptember 2-ika, melyen 145 év előtt Szuleiman fényes bevonulását tartá Buda várába, melyből Isabella királynét és csecsemő fiát oly kiméletlen módon kiszorítá. Károly herczeg a mai bécsi kapu közelében tátongó rés ellen intézte az első általános rohamot; kétszer verettek vissza a német hadak az oroszlábátorsággal harczoló ozmánoktól, de mindig új, meg új csapatok tódultak a kimerültek helyébe s míg az ostromlottak sorai mindinkább ritkultak a keresztény vitézség öldöklő csapásai alatt, a résen ember ember ellen küzdött, mignem a keresztények többsége minden talpalatnyi tért, minden követ a vár területén vérrel drágán vásárolván meg, diadalmaskodék, s a még életben lévő vitézeket, köztük a bátor Abdi pasát, a vári főutczába, a mai úri-utca kimenetelén a Ferdinánd laktanya felől, ellenállhatlan erővel kezdék viasszaszorítani. De még most sem szűnt meg a vérengzés, s az utcái harcz, mely fejlődék, késő estig tartott. Egytől-egyig elhullottak itt az ozmánok, közöttük maga Abdi pasa a vitéz parancsnok, míg a beálló éj a rablás, fosztogatás és az erőszak undorító műveit alig vala képes elpalástolni, mert az elfoglalt vár több helyütt kigyuladván, rémséges nappallá változtatta az éjjet...

Buda vára ismét a keresztények kezében volt, a fél-

hold, mely majd másfél századig fénylett tornyain, letűnt, helyét a jellemzőbb kereszt foglalta el. Budavarával az ozmán birodalomnak leghathatósabb védbástyája veszett el, honnan Európa szívébe nézhetett, melynek békéjét mindig fenyegette. A Budán lakó ozmánok és mozlimek fájó szívvel hagyták oda megszokott otthonjukat, s visszatérván keletre, átengedték tűzhelyeiket azok korábbi gazdáinak... Marsigli gróf, egyike a vitéz idegen nemeseknek, kik Károly herczeg dicsőségtől ragyogó lobogója alá gyülekezének, a kard mellett a tudományhoz is értett, s különösen szenvedélyes könyvgyűjtőgető vala. A rablás és pusztítás közepette csak könyvek és okmányok után látott s kiváltképpen fáradhatlan volt, Mátyás király hajdani könyvtárából néhány töredéket, vagy maradványokat fellelni. Fáradtságát némi siker jutalmazta, mert több helyütt, így a főegyház földalatti helyiségeiben, továbbá pinczékben stb. akadt több érdekes, ámbár a nedvesség által erősen megrongált könyv- és kéziratmaradványra, melyeket azután zsákmányképpen magával vitt, s melyek jelenleg a bolognai akadémia könyv- és kéziratgyűjteményben találhatók.

Azon számos és nyilvános középületek közül, melyekkel egykoron az ozmánok Budát oly gazdagon ellátták, a fürdőkön kívül, melyeket megnagyobbitottak és részben kiépítének, alig maradt reánk egy is. A császárfürdő felett emelkedő kis turbeh vagy sirkápolna, és nem meset, egy szentség hírében álló dervis Gül Baba, azaz „rózsa atyja“ földi maradványai fölé építvék, ki több évvel Budavár eleste előtt halt meg, s ki állítólag a félhold bukását előre megjövendölte volna; mi azonban nem látszik valószínűnek, minthogy a mozlimek sohasem viseltettek kegyelettel oly jósök emléke iránt, kik magukat szomorú események előrelátása által tették nevezetessé.

Károly herczeg nem elégedék meg Buda megvételeivel s nyomban a vár elfoglalása után a nagyvezir seregét kereste fel, ki látván a vár bukását — gyorsan visszafordult s Nándorfehérvárát óhajtotta elérni. Simon-tornya, Pécs, Siklós, utóbb Szeged a győzedelmes hadvezér kezeibe estek. Azonban Eszék vívása ezuttal még nem eredményezte a kívánt sikert, s Lajos badeni herczeg az ezen vár felszabadítására siető ozmán sereget

ügyes mozdulatok által ugyanazon harcztérre csalta, melyen 161 évvel előbb nemcsak Magyarország önállósága, hanem utolsó királya is odaveszett. A nevezetes mohácsi siktség még egyszer ázott az ozmánok és magyarok véréből, csakhogy ezúttal a félhold helyett a kereszt győzedelmeskedék, s az egykoron ott elhullott magyar vitézekért ugyanannyi ozmán esett ma engesztelő áldozatul. Az emlékezetes harcz az 1687. év augusztus 12-én ment végbe, s az események sajátságos találkozása által a keresztények részéről valódi boszúharcczvá változott.

A mohácsi győzelem érezhető következményei: Eszék, Pétervárad és a Szerémség nagyobb részének kiűritése vala, s a keresztény hadak még mindig föltartóztatlanul előre törtek s a Duna és a Tisza közéből, valamint a Tisza túl meggyéből mindig jobban visszaszorították a megrettent félhold, melynek harczosai Buda eleste óta nemcsak a maguk, hanem egész fajuk sorsa fölött esének kétségbe.

A rohamos gyorsasággal egymást követő események lesújtó hatása alatt mélyen megingott az ozmánok uralma mindenütt, a hová nevük vagy fegyverük eddig eljutott. A nép megrettenve keresett segítyt hitében, melynek fennállása politikai lételevél szorosán összefügg, s áldozatkészsége által igyekezett csüggedező reményét fájának fenmaradása iránt újból feléleszteni. IV. Mohamed, e nyomorult kéjencz, ki most is rabnői társaságában és a vadászatban talált kárpotlást azon nagy szerencsétlenségekért, melyek birodalmát és trónját oly közvetlenül fenyegették, Buda elestének hírére — könnyekre fakadva kérte a próféta hathatósabb támaszát... „Nem könnyeket kell egy padisahnak sirni — hanem vérént ontania, a midőn magát seregének élére állitva, a győzelmet vagy a halált keresi.“ Így kiáltottak fel a janicsárok, midőn a szultán elérzékenyüléséről értesültek; s mit itt a janicsárok kimondának, az az ozmán nemzet közvéleménye volt, mely növekedő felindulással, majd zúgolódó ellenszegüléssel nézte a szultán lélekölő tétlenségét azon időben, midőn harczosai Magyarország csatatérein ezenekint elvérezének.

Mig az elégtelenség nőttön-növekedett, s már nyílt lázadással fenyegetett, az ozmán városok egymással ver-

senyezték hazafias áldozatokban, melyeket az üres kincstár felsegélyezése céljából a haza oltárára letenni sietének. Konstantinápoly 650, Bagdad 450 ezer forinttal járultak ezen alkalommal a hadi költségek fedezéséhez. A szultán jövedelmének fele hasonló célra lefoglaltaték, s a lelkesedés és a nemes verseny a megpróbáltatások ezen idejében őszinte elismerést érdemelnek.

De mindez csak sietteté a tehetetlen IV. Mohamed bukását, ki a serailba zárkózva mitsem akart többé ballani a külvilágról s nyomorult élvezetekben keresett kárpótlást elvesztett tartományokért és elvérzett harczosaiért. A mozgalom tetőpontjára hágott, midőn a szerencsétlenségekben oly gazdag 1687. év még egyéb csapásokat is mért az amúgy is kétségbeesett ozmán népre. Egy nyolczhavi, majdnem szakadatlan esőzés megsemmisíté az aratás kilátásait, ennek következtében csakhamar éhhalál pusztított a különböző tartományokban, s ennek kíséretében lévő ragályos betegségek; ugyanakkor roppant tűzvész dúlt a fővárosban, mely két városrészt, Perát és Galatát tette hamuvá..... Morosini Ferencz, az egykori candiai parancsnok, most a velencei tengeri hadak főparancsnoka, egymás után elfoglalta a joniai szigeteket, Prevesát, Artát, továbbá Koront, Modont, Naupliát, sőt Korinthot és Patrast, s velök majdnem az egész Peloponnesust. A félhold mindenütt megfutamodott a kereszt elől, harczosai mind a porba hullottak a gyűlölet és boszú által feltüzelt velenceiek előtt. Morosini Athen kikötőjét, a Piraeust,¹⁾ majd magát a bölcsék és művészek városát is megszállotta, s az Acropolisból véres fejjel üzte ki a janicsárokat. Egész Görögországon a felszabadulás üdítő fuvalma lengett keresztül, s a népek felszabadulásukkal már politikai önállóságról is ábrándoztak... Dalmátia teljesen felszabadult a félhold uralma alól s a győzedelmes és szerencsés hadvezér Morosini Ferencz már életében halhatatlanná tétetik a velencei nagytanács által, mely gyűléstermét megfelelő felirással a nagy férfiú szobrával diszité...

Időközben Konstantinápolyban egész a szakadásig

¹⁾ A Piraeusból ezen alkalommal elszállított remek oroszán-faragványok most a velencei Darsena bejáratát diszitik.

érettek a dolgok; a kedélyek nagy felindulása csak vérben volt immár lecsillapítható; a nép a szerencsétlen hadvezérek fejét követelte — s a szultán nem merte a merész követelést visszautasítani. Majd magára a szultánra került végre a sor. Mustafa Köprili, a nagy Ahmed Köprili öccse állott az elégtételnek élére s a jogtudós ulemáktól egy nyilatkozványt eszközölt ki: melynek alapján IV. Mohamed az ozmánok trónjáról azonnal eltávolítandó. A rendkívüli esemény épp oly gyorsasággal mint csendben hajtaték végre, s IV. Mohamed 39 évi árnykormányzása után — a trónról a serail egy börtönébe költözött, hol öt év múlva elfeledve vagy kárhóztatva fejezte be dicstelen életét. — Utódja lett öccse Szuleiman, kitől az ozmánok szerencsésebb időket vártak a birodalomra. Meg fogjuk látni, mennyiben volt ezen várakozásuk alapos.

IV. Mohamed hosszú uralkodása voltaképpen csak egy szakadatlan láncolata volt vezirjei országlásának, míg a szultán maga tespesztő tétlenség között tölté napjait, melyek egyhanguságát sem a szerencse örömköltésai, sem a balszerencse panaszai nem valának képesek tartósan megzavarni. IV. Mohamed valódi mintaképe egy ázsiai kényúrnak, ki a veszedelemben épp oly kevésbé veszti el léleknyugalmát, mint a szerencsében, melynek hatásai nyomtalanul mennek keresztül közönyös lelkén. Tudatlan és babonás, kéjelgő és kegyetlen, hiú és gyáva volt ezen „legyőzhetlen fejedelme az embereknek“, „ezen vigasza a világnak“, miként a keleti hizelgés vagy udvariasság nevezé, s kiben egy szikrája sem volt meg azon erélynek és lángelmének, mely őseit oly előnyösen kitüntette. Abdi, ezen árnyfejedeleme és szomorú korának történetírója, számtalan vonásokat jegyzett fel uráról, melyek annak úgy bárgyúságáról mint mértéktelen hiúságáról tesznek tanúságot. A szegény historiographusnak naponkint meg kelle jelennie a rettegett padisah előtt és jelentést tenni: hogy mi emlékezetre méltót jegyzett fel könyvében. S midőn a jó Abdi egykor több őszinteséggel mint óvatossággal azon választ adá, hogy ma még mitsem jegyzett fel, mert nem adta elő magát semmi nevezetes dolog, az esztelen kényúr egy tálczát hajított fejéhez ezen szavakkal: „menj és jegyezd fel ezt történelmedben.“

Ez volt azon férfiú, ki 39 évig ült II. Mohamed és I. Szuleiman trónján, ki alatt Lengyelország megaláztatott, Candia a birodalomba bekebelezteték; ellenben Magyarország nagyobb része, továbbá Dalmátia és a Peloponnesus elveszett a nélkül, hogy akár az egyikben, akár a másikon része lett volna. Ki alatt gyáva és megvesztegethető nagyok, mint Szuleiman és Dervis pasa, de erényes és rendkívüli jellemek, mint Tarkhondsi és a két Köprili vezették felváltva a kormány rúdját, melynek a harem ármányai nem ritkán más, ellenkező irányt óhajtottak adni, mint a milyent a birodalom érdekei kívántak, de a kiknek ellentétes működése legkevesebb befolyással sem vala a szultánra, ki ugyanaz volt a szerencsében, mint a szerencsétlenségben, nem változtatta meg magaviseletét sem jó, sem rossz tanácsadói irányában, ki mindig hű maradt magához s akarat nélküli, de mégis veszélyes eszköz volt erősebb környezetének kezeiben.

II. Szuleiman (1687—1691), ki mint 24 éves ifjú került a trónra, egész életét a serail börtöneiben töltötte, mig nem bátyja halála után egész váratlanul a trónra emelteték. S habár az ozmánok sokat beszéltek jeles tulajdonságairól, melyeket azonban alig lehetne valakinek alkalmá megítélhetni, négy évi uralkodásának története a hozzá kötött vérmes reményeket semmiben sem igazolta. Tunya és félénk természete idegenkedék minden tevékenységtől, mely csekély lelkitehetségeit nagyobb próbára tehetné volna. A hárembe zárkozva közönynyel hagyta maga fölött elvonulni a fenyegető fellegeket, valamint azon üdítő napsugárt, melyet nagyvezirjének Mustafa Köprilinek bölcsesége idézett fel az ozmánok sokáig borús egére. Így II. Szuleiman rövid uralkodása épp oly meddő volt személyes tettekben, mint bátyjáé, s mi alatta történt, épp oly kevésbé mene hozzájárulásával végbe, valamint az eseményeket feltartóztatni vagy azoknak más fordulatot adni tudott volna.

Mustafa Köprili, ki IV. Mohamed trónvesztésének legfőbb tényezője volt — egyike vala az ozmán birodalom leghathatósabb támaszának, s apjának, a szigorú Mohamednek, s bátyjának, a nemes Ahmed Köprilinek példájára egyedüli feladatát lelte: hazájának és urának

híven szolgálni. Azon nehéz megpróbáltatások, melyek 1683. óta oly súlyosan és következetesen nehezedének a birodalomra, egy férfiút követeltek, ki éppúgy tehetsége mint becsületessége által hozzáférhetlen tekintélyt képezett; s kiben még irigyeinek is tisztelni kellett az erkölcsi fölényt. Mustafa Köprili ezen válságos időben valódi rendeltetésszerű jelenség vala, kiben az egész nemzet bizalma összpontosult. Ezen ritka jellemtisztasággal bíró államférfiú már életében a legszebb melléknévvel tisztelteték meg hálás népétől, s a „fazyl“ vagy „erényes“ nevet alig nyerte valaha egy államférfiú, ki azt jobban megérdemelte volna, mint Mustafa Köprili.

Az 1687-iki mohácsi győzelem hatása még végigrezgett a keresztények kedélyén, midőn Pétervárad, Eger s más erősségek visszafoglalásával a győzelemnek újabb lánczsora kezdődött, melyben különösen halhatatlan babérokat szereztek maguknak: Miksa és Lajos herczegek. Miksa herczeg az 1688. tavaszán hatalmába ejtette Székesfehérvárt, majd délnek fordulván, átkelt a Száván s Szendrőt, s nem sokára, ugyanazon év szeptember havában a „szent háborúk hajlékát“, Nándorfehérvárt is elfoglalta. Roppant volt a harci zsákmány, mely itt a keresztények kezébe került, de rendkívüliek valának az áldozatok is, melyekkel a kereszténység ezen régi védbástyája, mely annyi ostromot látott, miként alig egy másik erősség, s melynek földje oly gazdagon meg vala öntözve kelet és nyugat népeinek vérével – visszavásároltaték. Mig Miksa herczeg Nándorfehérvárt vívta, Lajos badeni herczeg Szerbiát, Bosniát és Bolgárországot tette a háboru színhelyévé; mely országok a Hunyadiak kora óta nem láttak keresztény vitézeket másként, mint bilincsekben. Nissa, Widdin, Sofia s más fontos helyek megnyíltak a kereszt ellenállhatlan harczosai előtt, s Lajos herczeg derék vitézeivel a Balkán magaslatáig nyomult már előre, midőn Leopold parancsából s a Magyarországon fejlődött politikai válság következtében visszafordult. Helyét egy ideig a derék Piccolomini pótolta; de ennek halála után Strasser tábornok oly véres vereséget szenvedett Mustafa Köprili által, hogy megfogyott hadával nemcsak kivonult gyorsan Szerbiából és Bolgárországból, hanem

Widdint, Nissát stb. kénytelen volt az ellenségnek visszaadni.

Mig az elbeszélte események új izgatottságban és rémületben tartották Konstantinápolyt. melynek lakosai már kapuk előtt látták a keresztényeket, Mustafa Köprili átvette a vezirséget, s rendkívüli tevékenységet fejtett ki a birodalom s annak kormányának és véderejének újból szervezésében. A bölcs férfiú jól tudta, hogy a keresztények most, győzelmeik közepette nem hajlandók a békére, azért minden erejét a nemzeti védelem fokozására fordította; s a mi eddig egyik szultánnak vagy nagyvezirjének sem jutott eszébe, Mustafa Köprili most arra, építé reform-szándokainak sikerét. Az ozmán birodalom keresztény alattvalói, a raják, kivált a Duna és Szávavidéki tartományokban nemcsak elviselhetlen zsarnoki intézmények között éltek, melyekben úgy tulajdonuk mint személyük biztonsága az ozmánok jóindulatától vagy gyűlölségétől, de mindig a véletlentől függött, hanem teljesen szolgai alárendeltségben tengének, mely valódi politikai tetszhalálnak nevezhető. Természetes, hogy ezen szerencsétlenek minden önállóság nélkül, nemcsak közönynyel nézték elnyomóik hosszú időig tartó diadalaikat, hanem most, midőn a körülmények olyannyira megváltoztak, — nemzeti öntudatukat is annyira elvesztették: miszerint tehetetlen szolgái maradtak a tehetetlen zsarnokságnak is.

Mustafa Köprili ezen megvetett, babonaság és sötét tudatlanság között tengő népet új életre kívánta ébreszteni az által: hogy egyéni szabadsággal ruházza fel. S midőn így szabadabb lényeket akart belőlök alkotni, kik öntudatos tevékenység által annak lehetének segélyére, kitől legtöbb igazságot várhattak, egyszersmind barátokat szerzett az uralkodó ozmán nemzet idegen felekezetű és nyelvű alattvalói közt. — Mustafa Köprili az ozmán birodalom első reformere a tizenhetedik század utolsó tizedében, a *Nizami Dzsedid*, vagy az *új rendtartás* által azon térre lépett, melyen az ozmánok uralma egyedül tartható vala, mióta fegyvereinek diadala megszűnt, s a hódítások és pusztaság ideje letűnt. Ezen új rendtartás nemcsak politikai életre ébresztette a szolgasághoz szokott népet, hanem lassankint megalkotta az ozmán

birodalom európai tartományainak nemzetiségi jellegét is, mely századok óta elveszett. Hogy a raják sorsán könnyítsen, azon kezdette, hogy a fejadón kívül, mely II. Mohamed által hozatott be, minden egyéb adónemet és fizetési kötelezettséget az állam részére eltörölt, mi által a sokáig kizsartolt népnek anyagi tekintetben kedvezőbb jövőt helyezett kilátásba. Azonfelül a községi hatóságokat olyatén szabályozta, hogy a keresztény alattvalók nemcsak tanuskodhatának mohamedánok ellenében, hanem egyházi ügyekben teljesen függetlenné tettek az ozmán hatóságoktól. A keresztény községekben nemcsak elősegítette a templomok építését, hanem maga gondoskodott arról is, hogy minden közönségnek legyen papja, mert úgy szokta mondani: „az embereknek kell vallásuknak lenni, különben rosszabbak a vadállatoknál. Azután, mert jobb, ha az ország görögöktől lakatik, kik a földet művelik s a szultánnak adót fizetnek, mintha üresen áll, vagy rablók fészkelnek benne.“ S a nagyvezirnek igaza volt. Míg annakelőtte a keresztény alattvalók átkozták az ozmán kormányt, mely ezerféle teherrel sújtja, a nélkül, hogy azokért kárpótlás fejében biztonságot vagy jólétet nyújtott volna, most egyszerre, mint egy varázsszóra fellélekzettek a szegény keresztény alattvalók, s nemcsak örömmel feleltek meg megkevesbült kötelezettségüknek, hanem áldották azon férfiú nevét, kinek ezen szerencsés fordulatot köszönhatték.

Ha a fényes porta kivégeztetések, adófelemelések és vallási türelmetlenség helyett egy századdal előbb nyújtja keresztény alattvalóinak a Nizami Dzsedidet, kétségtelen, hogy történelme azóta egészen más menetet vesz vala. S ki tudja, ha az ozmán birodalom II. Szelim után egy messzelátó és az idő szellemével számolni tudó nagyvezirrel birt volna, milyen Mustafa Köprili volt, — mi történik vala Magyarországon? . . . mert a magyarok voltaképpen sohasem voltak annyira ellenségei az ozmánoknak, mint inkább intézményeiknek.

Azonban Mustafa Köprili gondoskodása még továbbra is kiterjedett. Hogy a pangó kereskedelemnek és forgalomnak új lendületet adjon, a ki- és beviteli vámot jelentékenyen alább szállította. S hogy az üres kincstárt megtöltse: a helytartók hivatalos működéseit szigorú bírálat

alá vette, s mindazokat, kikre hűtlenség vagy megvesztegetés bizonyult, s ezek száma felettén nagy vala, nemcsak hivataluktól fosztotta meg, hanem vagyonukat minden további indokolás nélkül a kincstár részére, melyet annyira megkárosítottak — lefoglaltatta De a magas államhivatalnokok fizetését sem hagyta érintetlenül a kérlelhetlen nagyvezir, ki minden áron, s a legrövidebb idő alatt rendet akart hozni az állam zilált pénzügyeibe, s ily czélból minden eszközt megragadott, mely a kitűzött célhoz vezethette. Egyébiránt maga is jó példával ment elül, midőn fizetésének három negyedéről önként lemondott a szűkölködő kincstár javára; sőt minden arany, ezüst stb. készletét a pénzverdébe küldé, s ettől fogva közönséges edényekből étkezett asztalánál.

Hogy Mustafa Köprilinek sikerült ilyen úton rövid idő alatt rendet hozni a kormányzás különböző ágaiba, az nem oly meglepő, mint azon rendkívüli eredmény vagy siker, mely fáradozásait koronázta. A hadsereget úgy szárazon, mint vizen nemcsak kiegészítette, hanem teljesen hadképpé is tévé. A parancsnokságokat kipróbált és olyan egyénekre bizta, kik a népnek és a hadseregnek rokonszenvével dicsekedhetének, mi által bizalmat és új reményt öntött a csüggedező kedélyekbe. Más részről a tartományok kormányzását is jobb és megbízhatóbb kezekbe tette s ez által új kezességet szerzett arra nézve, hogy a kormányzás és közigazgatás ezentúl lelkiismeretesebben fognak kezeltetni.

Midőn eképpen rövid idő alatt csodával határos művet vitt végbe Mustafa Köprili erélye és bölcsesége, daczára a roppant vereségeknek, melyek az egész idő alatt nem szüntek meg a birodalmat sujtani, hozzálátott az ellenség fegyveres leküzdéséhez.

A legveszedelmesebb ellenség Leopold vala, kinek hadai már a Balkán alatt száguldoztak. Köprili maga állott a hadsereg élére és Strasser tábornokot teljesen megverte és seregének nagyobb részét levágta. Ezen győzelem a császáriakat ismét visszavetette a Száva balpartjára, s Konstantinápoly ismét szabadabban lélekezett. XIV. Lajos francia király, ki éppen most készült a Habsburg-ház ellen legerősebb csapását mérni, követte Cha-teauneuf által szövetségre szólította fel a fényes portát.

Köprili, ki ezen szövetség becsét kivált a jelen pillanatban helyesen ítélte meg, nem utasítá azt vissza, s ezen körülményben jó előjelet vélt látni a háború további folyamára; mely időközben is szakadatlanul folyt Magyarországon, változó szerencsével ugyan, de elég gyakran az ozmánok érzékeny veszteségével.

Tököly Imre, ki rövid nándorfehérvári fogsága után ismét visszatért Magyarországra s a háborút a császáriak ellen még nagyobb elkeseredéssel folytatta, mint-hogy időközben neje, Zrinyi Ilona, Leopold fogságába került, s még börtönéből is titkos úton a harcز erélyes folytatására hívta fel, tekintet nélkül saját személyére és biztonságára, Felső-Magyarország egy részének birtokában volt, s támogattatva az ozmánoktól, hatalmát mindig jobban kiterjesztette a tiszai vidékekre is. Leopold, ki a francia hadaktól most saját birodalmában is megtámadtaték, szeretett volna békét kötni a portával, mely részéről sem idegenkedék vala ettől, ha Franciaország által folytonosan nem nógattatik a háború folytatása végett. Ezen alkudozások 1689-ben csakugyan megindultak Bécsben s habár eredményre nem vezettek, néhány jellemzőbb részletét az ezen alkalommal folyt tárgyalásoknak nem hagyhatjuk említés nélkül. Leopold legelső követelése: Tököly Imre kiadatása volt, melyet azonban a szultán követei határozottan megtagadtak. „Tököly Imre“, így szólt a követek egyike, „a padisahnak csak egy kutyája, kinek életével gazdája mit sem törődik. Ezen kutya a szultán parancsából felkel és lefekszik, ugat és elhallgat; de a padisah kutyája, urának parancsára bősziült oroszlánná változhatik“ . . . . Ezen okoskodás, a mily alapos lehetett lényegében, alakjában a barbár diplomatiának felülmulhatlan remeke, egy korból, melyben az európai udvaroknál már a párisi és versaillesi udvar finom és szellemdús nyelven gondolkozott, ha nem is mindig cselekedett — az európai diplomatia.

A következő év megmutatta, hogy Tököly Imre valódi oroszlán, ki nemcsak megijeszteni, hanem elpusztítani is tudja ellenségét, ki egyszersmind ura ellensége is vala. A zernesti ütközetben 1690. augusztus havában Häusler császári tábornok seregét teljesen tönkre tette,

magát a fővezért, valamint Doria herceget is és számos főtisztet, nem különben 22 harczyi lobogót hatalmába ejtette. De ezen fényes fegyvertett sem menthette meg többé Tökölyt, ki francia pénzen ugyan még mindig kiegészíthette seregét, de ki badeni Lajos herceg ellenében, majd Veterani tábornok túlnyomó hadai ellen nem tarthatta magát többé sokáig, s miután Häusler és Doria tábornokokért fogságban lévő nejét kiváltotta, a további harczról annál inkább le kelle mondania, mint-hogy az ozmánok sem voltak szerencsések újabbi vállalataikban.

Mustafa Köprili nagyvezir a Strasser tábornok fölött nyert győzelmét Bolgárország és Szerbia visszafoglalására használván fel, az 1691. évben új és döntő hatjáratra készült Leopold ellen. Május 10 kén Konstantinápolyban átvette a próféta szent lobogóját II. Szuleiman kezéből s 100 ezer emberből álló hadával megindult Magyarországra. Átkelvén a Száván, miután a Szerémségben nem találta a császári hadakat, Péterváradtól Szalankamen felé nyomult, hol Lajos badeni herceg táborozott túlnyomólag németekből álló seregével, melynek száma jóval csekélyebb vala az ellenségénél. De mintha az izlam harczosai elvesztették volna régi bátorságukat, nem fejtették ki azon erőt és szívósságot, mely nevöket annakelőtte oly rémületessé tevő; s már az első támadás alkalmával gyáván megfutamodának az ellenség elől. Mustafa Köprili, ki az ütközet kimeneteléhez kötötte messze vezető terveit, felindulással így kiáltott a hátráló harczosokra: „Gyávák, kik sem győzni, sem meghalni nem tudtok, tanuljatok rajtam és kövessetek!” Ezzel leveté tágas felköntösét s s egy könnyű fekete zubbonyban, karddal kezében a keresztények legsűrűbb tömegébe rontott. A harcz most mindkét részről nagy elkeseredéssel vívaték s a győzelem valószínűleg a félhold részére dül vala el: ha a nagyvezir éppen a határozó pillanatban nem kapja a halálos golyót, mely életének határt szabott. A nagyvezir halálának híre rémülettel tölté el az ozmánokat s a harcz képe most egyszerre megfordult, midőn a félhold harczosai hátat fordítva a keresztényeknek, ágyúik és egész táboruk hátrahagyása mellett a legrendetlenebb futásban kerestek menekülést.

Az emlékezetes 1691. augusztus 19-ike kettős veszteség volt az ozmánokra: egy vesztett ütközet és Mustafa Köprili halála a csatatéren; melyek közül kétségkívül az utóbbi volt a nagyobb veszteség; kivált a jelen pillanatban, midőn a számtalan zavarokhoz még a trónválság is járult, mely II. Szuleiman szultánnak 1691. június havában bekövetkezett halála által beállott. II. Szuleiman úgy halt meg, a mint élt, ismeretlenül és részvét nélkül; a trónon is az maradt, ki a serail börtöneiben volt: tehetetlen és akarat nélküli árny; ki csak néha mutatta magát népének, hogy emlékezetébe hozza sülyedését. Mert mióta a szultánok nem a táborban, hanem a háremben töltötték országlásuk idejét, azóta a félhold uralma mindig alább szállott, s vele az ozmán uralom fénye és nagysága. Őt követte öcscse Ahmed.

Mielőtt az események elbeszélésében tovább mennénk, egy rövid visszapillantást kell vetnünk Magyarország viszonyaira, melyek kivált Buda visszavétele óta lényegesen megváltoztak. A bécsi kormány a császári fegyverek elvitázhatlan szerencséjére támaszkodva, végre határozott kinyomatát adta Magyarország iránti szándokainak, melyek az 1687-iki országgyűlésen nyertek kifejezést. Leopold és kormánya Magyarország egyenetlenségét és pártviszálykodását mindig a nemzet királyválasztási jogára vezették vissza, mely nemcsak meghasonlásra vezetett a nemzet kebelében, hanem egyszersmind az idegen beavatkozásoknak is mindig ajtót nyitott. A dynastia törekvése tehát első sorban oda irányult: hogy a nemzet ezen jogáról önként mondjon le, és pedig a Habsburg-ház javára, melynek örökösödési jogosultságát a magyar trónra egyuttal kimondandó volna. Leopold kívánsága mellett kétségkívül több nyomós okok szóltak; azonban a magyarok még mindig idegenkedtek egy szabadságukkal szorosan összefüggő jogról lemondani, melyet századokon keresztül gyakoroltak s mely állami lételüknek egyik alapkövét képezte. De a kedélyek egy részről a császár győzelmei, más részről az ország nyomora által már annyira el valának készítelve a kívánt eshetőségre: hogy a császár kívánsága végre törvénybe ment át, s a nemzet lemondott szabad királyválasztási jogáról, s ezzel

kapcsolatban még néhány ősi kiváltságairól, és pedig a Habsburg-ház fiörököseinek javára.

Ezzel elérte a bécsi kormány czélját s a nemzet nagyobb része újult erővel kezdett a jövőbe nézni. De a bécsi kormány nem elégedett meg eddigi vívmányai-val, s míg Tököly híveit a legkeményebben üldözte, a megrettentés eszközéhez nyult, hogy a függetlenségi és politikájával ellentétben lévő pártot Magyarországon el-némítsa. A megrettentés eszköze — a vérpad volt, melyet az ország különböző részeiben felállított, s hol ezrével véreztek el a nemzet legnemesebb és legjobb fiai, kik a zsarnoki kormányrendszerben, mely Magyarországot egyszerű tartománynyá nyomta le, hazájuk végpusztulá-sát látták s azért minden eszközökkel ellene küzdöttek.

Magyarország most minden reményét az ozmán fegyverek sikeréhez kötötte; de az események ezen vára-kozását is megghiúsították a sokat sanyargatott nem-zetnek, mely két ár között menthetlenül az *egyik* zsák-mányává lön.

II. Ahmed (1691—1695.) rövid uralkodását nem jellemzik nagyobb események. Leopold majdnem min-den erejét a Franciaország elleni háborúban összpön-tosította; s Magyarországbán egy ideig inkább védelmi mint foglaló harczot folytatott az ozmánok ellen; s az egyedüli nevezetesebb fegyvertett Nagyvárad visszafoglalása, melyet Häusler 1692-ben ostrommal megvett.

A békealkudozások Ahmed gyenge uralkodása alatt újból megindultak és első eset vala: hogy nem Francia-ország, hanem Anglia és Holland vitték a közbenjáró szerepet. Ezen két állam, mely földrajzi viszonyainál fogva, de különösen gazdag gyarmatai által legközelebbbről érinteték a keleten végbemenő események és esetleges változások által: mindent elkövetett, hogy az ozmán bi-rodalom területi viszonyai ne változzanak meg oly alakban, mely érdekeiket, illetőleg kereskedelmöket, mert ez hatá-rozta politikájukat is, megsérthetné; azért melegen aján-lották úgy Leopoldnak mint a fényes portának jó szolgálataikat a megkötetendő béke érdekében. Nagy Péter czár, az orosz állameszmének megvalósítója, ki közvetlen tapasztalataiból ismerte a két tengeri kalmárállam poli-

tikáját, ezen alkalommal a következő jellemző nyilatkozatot tette, melyet csak azért is feljegyzésre méltónak tartunk, minthogy részben még napjainkban is teljesen megfelel a valónak: „Az angolok és hollandok szavai sohasem érdemelnek hitelt; e két nemzet nem ismer egyéb érdeket, mint a magáét, mely kereskedelmének előnyei szerint határozódik, és legkevesebbet sem törődnek szövetségeik érdekével.“

Valószínű, hogy a békealkudozások kedvezőbb fordulatot vettek volna, ha II. Ahmed már 1695. február elején meg nem halálozik. Ahmedről maguk az ozmán írók csak keveset mondanak; békés természete nem szerette a zajos jeleneteket, s a harem titokszerű ármánykodásai annyi dolgot adtak II. Szuleiman öcsésének, hogy a külső világ ügyeivel csak ritkán, és ekkor is tartózkodva foglalkozott; — alatta ismét egy lépéssel visszament a birodalom, minél fogva annál több gond és terhesebb feladat várt unokatestvérére, IV. Mohamed erélyes és szép tehetségekkel megáldott fiára, Mustafára, ki utána az ozmánok trónjára lépett.

I. Mustafa (1695—1703.) rövid országlása az ozmán uralom utolsó fénypontját jelzi; nem nagy győzelmekben ugyan, mert ezek ideje már lejárt az ozmán fegyvereknek, hanem azon nemes törekvésben mely az ingadozó és vihartól hányatott államhajót a biztonság és béke révébe igyekezett vezetni. S valóban, I. Mustafa az első szultán volt, ki hosszú idő után személyesen megjelent nemcsak a véres csatamezőkön, melyek házának oly nagy fényt és hatalmat termének, hanem a ki a fegyverek sikertelensége után sem vesztve reményét, erős akarattal és tiszta tudattal látott a békealkudozásokhoz, mint legvégső eszközéhez a megmentésnek, melyet a helyzet és méltányosság egyaránt követőleg parancsoltak úgy neki, mint ellenségeinek. Mustafa ezen törekvésében önzéstelen odaadással támogatatték Huszein Köprili nagyvezir, a híres család egy nevezetes sarja által.

Mihelyt I. Mustafa a kormányt kezébe vette, úgy a szárazon mint vizen megindult a mozgalom és készülődés; s minden oda mutatott: hogy a legközelebbi idők az egész birodalmat fegyverben fogják találni. Parancsment úgy az európai, mint az ázsiai és afrikai helytartók-

hoz, hogy haladék nélkül küldjék Ruméliába mellőzhetlen seregeiket. Azok között, kik a szultán parancsára, zászlója alá siettek, a krimi tatár khán volt az első, talán azért, hogy ez által eltávolítsa magáról a gyanút, mintha az Asow ostromával elfoglalt oroszoknak segítségére lett volna, mivel ellenségei Konstantinápolyban vádolni jónak látták. Nemsokára egy 120 vitorlából álló hajóhad hagyta el a konstantinápolyi kikötőt, s miután az Archipelagus vizein kémkedő velencei hajóhadat két tengeri ütközetben megverte, és Chios szigetét, melyet a köztársaság nem régen elfoglalt — visszavette; győzedelmesen tért vissza a Bosporusba. Nagy volt az öröm e győzelmek fölött, melyeknek értékét fokozta azon körülmény, hogy az első alkalom vala sok és számos vereségek és megaláztatások után, melyben az ozmán fegyvereké maradt a győzelem. Az ozmán hajóhadat a rettegett hitehagyott Mezzomorto vezényelte, ki elején kereskedő, majd tengeri rabló, utóbb pedig az ozmán birodalom tengernagyja — kapudánpasa — lőn.

Egyidőben a tengeri háborúval indult meg a harcz Leopold és Magyarország ellen is. A békealkudozások, melyeket II. Ahmed az angolok és hollandok tanácsára a császárral megkezdett, utódja által nemcsak megszakítottak, hanem megszüntetettek s az új szultán kijelenté, hogy mindaddig, míg a keresztények ozmán területen állanak, békét kötni nem fog. Kár, hogy a kérlelhetlen körülmények odaterelték a különben derék és vitéz Mustafát, hogy ezen, a lelkesülés hevében tett fogadalmának, — nem tudott eleget tenni. Az 1695. nyár derekán átkelt a Dunán 150 ezer emberrel s miután Lippát kemény ostrom után megvette, s népességének nagyobb részét lemészároltatta, a kisebbet pedig rabszolgaságba küldé, a temesvári őrség egy részével erősödve Lugosnak tartott, hol Veterani császári tábornok alig 20 ezer emberrel táborozott. A több mint hatszor erősebb ozmán had minden oldalról körülfogta a császáriakat s másnap oly elkeseredett harcz keletkezett, mely mindkét részről rendkívüli áldozatokat követelt. De a félhold nyomasztó többsége ezúttal diadalmaskodék a keresztény vitézség fölött, s miután maga a császári hadvezér több ellenséges golyóktól találva — összerogyott, seregének nagyobb

része leváगतott vagy fogságba került. A derék Veterani még élve, a szultán parancsából egy ágyúra kötteték, — melyen azután feje vététt.

Az előhaladott évszak és egyéb okok, melyekről mindjárt szólni fogunk, a lugosi győzelem után gyors visszatérésre bírták a szultánt, ki még ugyanazon év végén tartá fényes bevonulását Konstantinápolyba. A főváros örömben úszott, s mindenki magasztalta a szultánt, ki karddal kezében visszaállítá az ozmán fegyverek becsületét. Azonban a mily megfogható vala a nép öröme, a jövő események mindazonáltal koránsem igazolták azon nagy reményeket, melyekben magát oly meggondolatlanul ringatta.

Péter czár, az orosz nemzetnek ezen méltán ünnevelt újjáalakítója, ki genieje által megadta népének azon nagyszerű politikai alapot, melyen azóta következetesen és természetesen fejlődött, délen veszélyes ellenségektől vala környezve. Lengyelország, Leopoldnak és a velencei köztársaságnak ezen szövetsége Bécs felszabadítása után (1683.), nem volt oly szerencsés háborúiban az ozmánok ellen, mint a császár és a köztársaság. Mig Sobieski János, a lovagias király életben vala, a félhold nemhogy előhaladást nem tőn Lengyelországban, hanem Podolia és Ukraina birtokában is folytonosan háborgattatott. Sobieski, kit a pártoskodás, mely a lengyel nemességet több táborra szakasztá, akadályozott, nem volt ugyanis képes az ozmánok ellen döntő győzelmeket vívni, sőt elég gyakran azon kedvezőtlen helyzetbe jöve, hogy szívós ellenségével szemben a rövidebbet kelle vala húznia; mindazonáltal annyit mégis elért: hogy az ellenség előnyomulását megakasztá. Mi természetesebb ilyen körülmények között, mint az, hogy Lengyelország a szomszédos Oroszországban keresett támaszt az ozmánok ellen. Nagy Péter czár, miként a jövő események eléggé igazolják, teljesen tudta méltányolni a lengyel szövetség értékét, s nem késett érdekeit a kívánt irányban a lengyelek érdekeivel azonosítani. Azon politikai botlás, melyet ezen alkalommal a lengyelek tanúsítanak, roppant következetességgel boszulta meg magát; mert midőn Lengyelország Oroszország szövetségesévé lőn az ozmánok ellenében: magát feltétlenül védelme alá helyzete az oroszoknak, kik az

önmagában is már eléggé meghasonlott országnak csak azért keltek vala védelmére: hogy tulajdon hatalmukat annál könnyebben kiterjeszthessék a pártoktól szétszaggatott királyságra.

Mig annak előtte Lengyelországot az oroszokkal mindig csak háborúban találjuk, ez volt az újabb kor történelmében az első eset, hogy a két szomszéd mint szövetséges és nem mint ellenség lép vala fel a történelem lapjain. — A lengyel-orosz szövetségnek első gyümölcse Asow ostroma volt, melynél több lengyel veszette el életét, az orosz hatalom növekedéseért küzdve — mint orosz. Asow, a Don tágas torkolatánál a Moeotis vagy Asowi-tenger egyedüli és legfontosabb védbástyája vala az ozmán birodalomnak az oroszok ellen. Egyszersmind nevezetes eszköz vala a szultánok kezében: a krimi tatárokat mindig függő alattvalóságban tartani s az oroszokkal való minden érintkezésükben szigorúan ellenőrizni. Nagy Péter lángesze e hely fontosságát a maga értéke szerint tudta megbecsülni, s habár az első alkalommal 1695. az ostrommal fel kelle hagynia, miután abban a tatárok által szüntelenül háborgattaték, sőt általuk súlyos veszteségeket is szenvedett: de már a következő 1696. évben ismét visszatért falai alá s három havi kemény ostrom után átadatásra kényszeríté.

Az ozmán történetírók Asow feladásával, szokás szerint, árulást hoznak összeköttetésbe, melylyel a parancsnokot vádolni jónak találják. Annyi tény, hogy a szerencsétlen védelmező Mohamed pasa visszatérván Konstantinápolyba, fejével lakolt. Sajátságos, hogy zsarnoki államokban a szerencsétlenség a harczban majdnem mindig árulásnak tulajdonittatik; még akkor is, ha ennek legkisebb alapja sem lelhető fel. Ezen jelenségnek közelebbről vizsgálva sokkal mélyebben ható erkölcsi következményei vannak, mint azt első pillanatra gondolnók. Mig egyrésztől gáncsot vet gyakran a legnemesebb törekvésnek, más résztől tartózkodással tölti el azokat: kik a nemzet sorsát időnként igazgatni hivatva vannak; s minthogy sokszor a legjobb akarat és legnagyobb emberi erő sem elégséges az események feltartóztatására vagy azok irányának megszabására, a szerencsétlenségért pedig valakinek lakolni kell: a zsarnoki önkény és az alatt-

valói rövidlátás legméltánytalanabb lépésre határozza magát. Még napjainkban is ugyanezt találjuk az ozmán birodalomban; mi pedig több kárt okoz gyakran egy elvesztett ütközetnél, mert meghamisítja a nép józan véleményét a nap eseményei iránt, s megfosztja bizalmától, nem ritkán a legnemesebb és talán legtehetségesebb férfiak ellenében.

I. Mustafa országlása első éveiben, Asow elvesztése volt az első baleset, mely a birodalmat érzékenyebben sújtani alkalmas vala, mit azonban a chiosi tengeri diadal, valamint Lippa megvétele és a lugosi győzelem eléggé ellensúlyoztak. Azonban sokkal nagyobb, sokkal leverőbb várakozott ennél az ozmánokra, kik nyugodt megállapodás nélkül majd az öröm, majd a kétségbeesés végleteibe esve, mindig az elmúlt idők nagy emlékeiről álmodoztak, anélkül, hogy azon tetterőre tudtak volna felemelkedni, melynek őseik bámulatos győzelmeiket köszönhatték.

A félholdnak a tizenhetedik század végén legnagyobb és legrettentőbb ellensége támadt Savoya Eugen Ferencz herczegben, ki a sors sajátzerű szeszélyéből Ausztriába hárnyatván, itt nemcsak új és hálásabb hazát, hanem elég alkalmat is talált nevét minden időkre nagy tettek által halhatatlanná tenni. Párisban születvén (1663.) fia volt a szegényes körülmények között élő Soissons grófnak, és savoyai herczegnek, Mórícz Ferencznek és Mancini Olympiának, Mazarin bibornok szépségéről és kalandjairól híres unokahúgának. A gyengetestű gyermek már korán a papi pályára volt szánva, mi a család vagyoni állapotának s a fiú keveset ígérő testi és lelki tulajdonságainak leginkább megfelelni látszék. *Le petit Abbé de Savoye*, miként a franczia udvari körökben több gúnynyal, mint kedélylyel nevezték, nem volt kedves vendég a fényes királyi családban, melyhez születésénél fogva közel állott. XIV. Lajos talán titkos sejtelmek, vagy megmagyarázhatlan előérzettől vezérelve valami vészjóslót látott az egészségtelen kinézésű, hallgatag és legkevésbé sem szép arcú fiúban. A király ellenszenvét osztotta környezete, kivált a hatalmas miniszter Louvois; s a kis papnak csakugyan nem vala egy igazi jóakarója sem az udvarnál.

Midőn kor- és rangtársai egymásután fényes katonai

állásokba emelkedének, s a senkitől sem figyelt, de mindenkitől közönnnyel, sőt gyakran sértő lenézéssel illetett ifju mindig jobban egyedül látta magát, korára és születésére támaszkodva, egy századparancsnokságot kért a királytól, mert *le petit Abbé* a legendák, templomatyák stb. helyett nagy szorgalommal olvasta Plutarchot, Caesart, Tacitust stb. s senkitől sem gyanított hévvel vágyódék a katonai pályára. A király gúnyosan visszautasítá az ifjú kívánságát, ki e fölötti haragjában elhatározta hazáját odahagyni s máshol kísértetni meg a szerencsét. Ezen elhatározásának kivitelét siettetete egy esemény, mely reá nézve az udvarnak amugy sem kedvező hangulatánál fogva, könnyen veszélyessé válhatott volna. A kicsinylő lenézés és roszakarat annyira ment már az udvarnál, hogy még a szolgahad sem viselteték tisztelettel a soissons-i gróf fia iránt, s nem ritkán tagadta meg neki az engedelmességet. Az udvari szakács egyszer ildomtalan és sértő magaviselete által annyira fölbőszíté a minden oldalról érdemetlenül lenézett ifjút, kinek szívében a legnagyobb becsületvágy égett, hogy felindulásában egészen megfélekedzván önmagáról, a szerencsétlen konyhaművészt keresztülszúrta. Most már nem volt maradás számára Párisban s ismerve XIV. Lajos szigorát hasonló dolgokban, rögtön odahagyta a fővárost, s útját délnek vévén, Felső Olaszországon keresztül Bécsbe ment, hogy kardját Leopold császárnak felajánlja.

A császár és környezete elején nem sokat tartottak maguk sem az igénytelen külsejű „*kis kapuczinusról*“, miként Bécsben elnevezték; de a császárnak sokkal nagyobb szüksége vala szakadatlan háborúiban az ozmánokkal katonákra, hogy sem a kis savoyai herceget ajánlatával elutasította volna. A lenézett, kigúnyolt ifju most egyszerre valódi elemében találta magát s mindjárt az első ellenséges találkozás alkalmával kitünt, és pedig Bécs felszabadításánál, hogy Leopold szerencsés fogást tett, midőn őt szolgálatába fogadta. Jelen volt Buda első ostrománál (1684), hol karján megsebesült; Esztergom ostrománál és megvéételénél; az első közt vala, kik csapatjaikkal 1686-ban a réseken keresztül behatoltak Budavárába. Majd nemsokára Pécs bevételénél tüntette ki magát, hol nehéz dragonyosaival leszállván a lóról, gya-

logrohamot intézett a hátráló ozmánok ellen. Részt vett a császári hadsereg minden nevezetesebb műveletében egész Nándorfehérvár megveteléig (1688). Ezután Olaszországban harczolt Franciaország ellen, s XIV. Lajos most hiába ígérte neki a marsall-botot, ha visszatér, Eugen hű maradt urához, a császárhoz, ki őt mint jövevényt annak idején jól fogadta; majd visszatérvén Magyarországra, alig tiz évi hadiszolgálat után 34 éves korában a császártól a magyarországi hadak fővezérségével bízott meg, mely minőségében számtalan harczokban és döntő ütközetekben megverte az ozmánokat, s uralmuk megsemmisítőjének bizonyult Magyarországon.¹⁾

I. Mustafa értesülvén a császár újabb hadi készülődéseiről, 1697. május havában megindult 130 ezer emberből álló seregével Magyarország felé. Szándoka volt a Szerémség visszafoglalása után a Tiszán keresztül az erdélyi részekbe nyomulni, s onnan megkezdeni működését a császári hadak ellen; mely alkalommal a nyugtalan nemzeti párti elemeknek is nevezetes szerep volt szánva. Eugen herczeg, ki Pétervárad közelében táborozott, s mint látszik nem vala tájékozva a szultán valódi haditerve iránt, elején figyelő állásra szorítkozott. De egy fogoly ozmán főbb tiszt által értesülvén Mustafa szándokáról, az ellenséget a Dunától egész a Tiszáig, a Bácskán keresztül nyomban kísérte, a nélkül, hogy azt megtámadta volna. Szeptember 11 én az ozmán seregek elérték a zentai síkságot a Tisza jobb partján s a szultán parancsolatából azonnal hidat vevén a Tiszán, megkezdették az átkelést. Eugen herczeg mindig közelebb nyomult az ellenséghez, de még mindig nem árulta el valódi szándokát. Az ozmánok, kik magukat gyorsan felhányt földgátak által eléggé biztosítva hitték a keresztények esetleges támadása ellen, különben azon véleményben voltak, hogy a császáriak sokkal gyengébbek, hogysem támadásra vállalkozhatnának. A hadsereg fele, vele a szultán és a lovasság nagyobb része már átkelt a folyón, s délutáni 4 óra körül, midőn a nap már

---

¹⁾ Arneth: „Prinz Eugen von Savoyen“. Bécs, 1861. 3. kötet és Dumont: „Histoire milit. du Prince Eugène“. Hague 1829. 2. vol.

gyors hanyatlóban volt, Eugen herczeg támadót fúvatott s oly rohamszerűen vetette magát az ellenségre, hogy az mindjárt az első összeütközés után teljesen felbomolva, minden rend nélkül a Tiszának tartott. De Eugen herczeg erről is gondoskodott s a hid már a roham megkezdésekor felgyújtatott tüzes lövegei által, mi a rémületet és zavart az ozmánok között, egész a vad kétségbeesésig fokozta. „Midőn a nap búcsút vett, a császári fegyverek legfényesebb diadala bevégzett tény vala“, így jelenté Eugen herczeg a nagy győzelmet Leopoldnak.

Roppant volt a zsákmány, mely a keresztények kezébe esett: a szultán fényes sátra minden kincsével és tiz háremhölgygyel; a hadipénztár 3 millió forint készpénzzel; kilenczezer podgyászszekér stb. Több mint 10 ezer ozmán halott boritá a csatatért; tizezer a Tisza hullámaiban találta halálát; míg maga Mustafa álöltözetben menekült Temesvárra, s onnan a szerencsétlenség hírére lázasan felizgatott fővárosát gondosan kikerülve, Drinápolyba. Az elesettek között volt a nagyvezir Elmas Mohamed pasa és négy alsóbb vezir; továbbá 15 parancsnok és számos más főtiszt. A keresztények vesztesége holtakban és sebesültekben nem haladta meg a 3000-et.

Ugyanazon napon, az emlékezetes szeptember 11-én reggel egy futár érkezett Bécsből a haditanács egy gondosan lepecsételt rendeletével, melyben a fővezérnek megtiltatik: az ellenséggel bármely szín alatt ütközetbe bocsátkozni. Eugen, ki a parancs tartalmát alkalmasint sejté, s ki tervével valószínűleg már tisztában volt, felbontatlanul félretevé a bécsi haditanács levelét, s megnyerte a zentai ütközetet, mely az ozmán uralmat Magyarországon végképpen megtörte.

Midőn a nagy férfiú Bécsben megjelent, hogy a döntő eredményről személyesen jelentést tegyen a császárnak: irigyei és roszakarói, kiknek száma nem csekély volt, vád alá kívánták helyeztetni engedetlenség miatt, mert a haditanács tilalma daczára megütközött . . . és győzött; s úgy látszék, hogy e párt oly hatalmas vala, miszerint Leopold sem tudott az első pillanatban daczolni vele, s egy császári küldött megjelent Eugen előtt, s Leopold nevé-

ben kardját követelte. A hős e szavakkal nyújtá oda győzedelmes fegyverét: „Csak akkor fogom ismét elfogadni, ha ő felségének megint szüksége lesz reá.“ S valóban nemsokára és még nagyon sokáig szüksége vala a felségnek és utódainak ezen kardra! Leopold az első felindulás után nemesebb érzésektől vezettetve, a következő szavakkal vetett véget a tervezett haditörvényszéki vizsgálatnak: „Óvjon Isten, hogy azt megbüntetni kívánjam, kit bölcsesége ellenségem megbüntetésére rendelt“; s tárt karokkal fogadta a nagy hadvezért s Magyarországon szép és terjedelmes jószágokkal ajándékozta meg.¹⁾

A zentai ütközet legfontosabb következménye a karloviczzi congressus volt, melyen Ausztrián kívül (mert Magyarországról ezen gyűlésen szó sem vala), Holland, Anglia, Oroszország, Velence és Lengyelország is képviselve voltak, s mely az ozmán uralom részletes felदारabolásával végződött. A congressus 1699. január 26-án fejeztetett be, s a következő főbb pontokban állapodék meg: 1. Erdély és Magyarország, a temesi bán-ság kivételével, mely az ozmánok birtokában hagyatott, a császár tulajdonába mennek át; mely alkalommal Leopold és a szultán között egy 25 évi béke állapittatik meg. 2. Podolia és Ukraina visszaszállanak Lengyelországra. 3. Velence birtokában marad az egész Peloponnesusnak egész a korinthei szorosig. 4. Oroszország meghagyatik Asow birtokában, melyhez még egy tizórányi kiterjedésű terület a város körül csatoltatik.

Igy végződött az ozmánokra oly viszontagságos tizenhatéves háború, mely a Bécs alatt szenvedett verek-séggel vette kezdetét, s a karloviczzi békével végződött; s mely az ozmán uralmat nemcsak legszebb európai hódításaitól, hanem politikai tekintélyétől is végképpen megfosztotta; mely idő óta politikai tetszhalálban néz állami lételésének megsemmisülése elé.

Mielőtt Mustafa országglásának utolsó éveiről szóla-

---

¹⁾ Tétényi, Buda melletti birtokán legszivesebben tartózkodék, a tétényi kastélyon még most is látható a savoyai czimer; legalább szerző még néhány év előtt látta.

nánk, meg kell emlitenünk, hogy Tököly Imre a magyar nemzeti törekvésnek ezen jobb sorsra méltó bajnoka, a karloviczi congressus alkalmával még egyszer élénk tárgyalásokra nyújtott alkalmat. A császári követek ugyanis minden áron kiadatását követelték, mit azonban Maurokordatos, a szultán első megbízottja, hivatkozva a mozlimeknek vallásuk által is parancsolt vendégszeretetére, határozottan megtagadott. A sokat hányatott férfiú Kis-Ázsiába belebbezettvén, Nikomedia városában telepedett meg. Nejének, a hőselelkű Zrinyi Ilonának 1703 ban bekövetkezett halála megtörte Tököly erős lelkét is, s két évvel utóbb 1705 ben maga is utána költözött.

Lehetetlen azon benyomást és izgatottságot leírni, melyet a zentai szerencsétlenség az egész ozmán birodalomban, de kiváltképpen a fővárosban keltett. Az örületig felizgatott kedélyek árulót láttak mindenkinben, sőt magában a szultánban is, s nem tartózkodtak a legigaztalanabb vádakkal illetni a sorsot és az embereket. A mult idők diadalai által még mindig ittas tömeg nem tudta megszokni a szerencse mulandóságát, s a helyett, hogy saját sülyedésében és romlottságában kereste volna veszedelmének okait, másokban nyomozta azokat. Feledve voltak mindazon nagy várakozások és remények, melyekben magát Mustafa trónralépésekor épp oly könnyelműen ringatta, valamint ma kárhoztatta szeszélyében ugyanazon férfiút, ki legjobb akarata mellett sem vala többé képes a veszedelemnek mozgásba jött kerekeit feltartóztatni. Huszein Köprili minden áron igyekezett a megzavart kedélyek érzékenységet a szokott mederbe visszavezetni. Korszerű újítások, a közterheken való könnyítés és főképpen egy tartósabb béke által óhajtotta azon nehéz sebeket lassankint orvosolni, melyek az államot tizenhat év óta majdnem szakadatlanul gyötörték.

Addig, mig Huszein Köprili vezette az állam gyepöljét, I. Mustafa személye és trónja biztosítva voltak; de alig hunyta be a derék férfiú 1703 ban szemeit, midőn a sokáig visszatartott elégyületlenség nyílt lázadásban tört ki, mely a szultánnak trónjába és szabadságába, s röviddel utóbb életébe került. A janicsárok a szultán öcsését, III. Ahmedet ültették az ozmánok trónjába, I. Mustafát pedig a serailnak egy elrejtett börtönébe zárták,

hol néhány hóval a trónválság után méreg által, melyet öccse parancsából kapott, meghalt 1703-ban.

I. Mustafa, ki oly nagy remények között lépett a trónra, a mostoha körülmények által akadályozva volt azok teljesítésében. Habár az érzékiségnek bilincseiben, birt mégis szép és nagy tulajdonságokkal; s erélye és jóakarata jóval felülmúlták segélyeszközeit és nemzetének áldozatkészségét, mely immár nem tettleges hozzájárulása által, hanem meddő és erőszakos követelések útján akarta a végzet határozatait megdönteni. Mustafa nem volt kegyencze a szerencsének; becsületes törekvéseit megakaszták a körülmények, melyek mind az ozmánok ellen esküvének. Nem csoda, ha ilyen ellenzékkel szemben elbukott, s a hanyatlás műve tovább haladott...

XXII. FEJEZET.

III. Ahmed 1703 - 1730. — XII. Károly svéd király az ozmán birodalomban. — Oroszország helyzete 1709-ben A kúsi egyezmény. — Eugen herczeg újabb győzelmei. — A passaroviczi béke feltételei és következményei. — Háború a Peloponnesusban. — Háború Perzsiával és Oroszországgal. — Lázadás. — III. Ahmed rövid jellemzése és halála. — I. Mahmud 1730–1754. — I. Mahmud és a lázadás leveretése. — Viszony Oroszország és Perzsia közt. — Háború Oroszországgal. — Szövetség Ausztria és Oroszország közt. — A félhold győzelmei. — Francia befolyás keleten. — Az ozmánok a tizennyolczadik század derekán. — Jótékony újítások I. Mahmud alatt. — A wahabiták lázadása. — I. Mahmud jellemzése és halála. — III. Ozmán 1754–1757. — Raghib Mohamed. — Egyptom ozmán tartománynyá tétetik. — III. Ozmán halála.

III. Ahmed (1703—1730) ki, a mint ez már az Ozmán-házban szokásban volt, a börtönből a trónra lépett, nem birt nagyobb tehetségekkel elődeinél; habár kétségtelen, hogy nemesebb érzésénél fogva a szép iránt, rendes körülmények között nemcsak megállotta volna helyét, hanem népét boldoggá tenni is tudta volna. Nagy előszeretettel ápolta a költészetet, kedvelte a virágokat s a kertészetben általában nagyon otthonos volt. De ezek nem voltak azon tulajdonságok, melyekre az ozmánok birodalmának most szüksége vala. Körülvéve ellenségektől, kik a pillanatot lesték, hogy megrohanják, s számtalan generációk vérével összetapasztott államépületnek egy uralkodóra vala szüksége, ki karddal kezében s halálmegvetéssel szívében állott volna a hadsereg élére, hogy ellenségeivel szembe szálljon. III. Ahmed szelid természete, melyet szilaj alattvalói gyávaságnak neveztek, nem tudott megbarátkozni az erőszakkal, habár egészséges értelmével annak szükségességét kétségkívül ismerte.

Alatta nemcsak újból a nagyok kezébe ment át az egész kormány-hatalom, hanem a hárem cselszövényei nyiltabban és merészebben működének, mint valaha. Anyja, a Valide Sultana, egy nem mindennapi erélylyel és észszel bíró nő, ki fiára a legnagyobb befolyással vala, az első személy lőn az államban, kinek a nagyvezir épp úgy, mint a hadvezérek többet hajtának parancsára, mint a szultánéra.

Mig a karloviczi béke következményei nyugalmat hoztak a magyar végvidékekre, s az ozmánok réme Eugen herczeg békében pihent meg a bécsi Belvedere vagy tétényi magányában, éjszak felől váratlan események lepték meg az ozmán birodalmat. Európa legünnepelebb vagy leginkább félt alakja a tizennyolczadik század első tizedében XII. Károly svéd király volt, ezen antik jellem, ki oroszlánbátorsága, hadvezéri lángelméje és regényes balszerencséje által, az általános érdekeltséget inkább mint bárki magára vonta. A modern hőskirály, ki állítólag épp oly nagy ellensége volt a nőknek, mint Newton, a súly törvényének feltalálója, legjobban szerette katonáinak társaságát, kiknek minden vesződéseiben és nélkülözéseiben híven osztozkodék. Nem csoda, ha a svéd katonák ilyen király és hadvezér alatt a világ legjobb katonáinak neveztettek. A nagy éjszaki háború, mely a svéd és orosz nemzetek párbajának nevezhető, egyelőre a suprematia birtokáért éjszakon, az ozmán birodalmat közvetlenül nem érdekelhette mindaddig, mig területe ezen háború által nem érintetett. De az események úgy akarták, hogy az éjszaki háborúban a fényes porta is szerepet kapjon.

XII. Károly a Newa melletti ütközetben tönkre verte Nagy Péter czár seregeit s Oroszországot, mely éppen most vala átalakulási phasisában, a legnagyobb veszedelembé hozta. Az altranstädti békében pedig a szász választófejedelemséget s a vele a dualistikus rendszer egy nemében élő Lengyelországot megalázta. Egy csapástól függött még, s Oroszország visszasülyed előbbi semmiségébe, melyből csak uralkodójának lángelméje vala képes öntudatos tettekre ébreszteni.

Azonban XII. Károly nemcsak nagy hadvezér, hanem kitünő politikus is volt, s jól tudta, hogy ha a fé-

nyes portát sikerülend szövetségre birnia Oroszország ellen, ez által életének tulajdonképpeni céljához s annak megvalósításához: Oroszország megsemmisítéséhez sokkal több kilátása nyílik. Azért nem késett mindjárt a szászlengyel béke megkötése után, hű bajtársát és rendithetlen hívét Poniatowski-t Konstantinápolyba küldeni: hogy egy véd- és dacszövetség megkötésére birja a fényes portát. Az állam pecsétjét a nagyveziri méltóság kiváló jelvényét Nüman Köprili, a kitűnő családnak ezen ötödik tagja a szultánok szolgálatában, őrzé kezében s a fényes porta, mely még mindig nem tudta elfeledni Asow-ot, örömmel ragadta meg a kínálkozó alkalmat, hogy magát az oroszokon megbosszulhassa s habár nem foglaltaték kötelező alakba a szövetség, Köprili mindazonáltal segélyt ígért a svéd királynak, ki erre annál biztosabban hitt számíthatni, minthogy az ozmánok érdekeinek azonossága saját érdekeivel a jelen esetben kétségtelen vala. Ezen segély biztos reményében nyomult be XII. Károly másodszor is orosz területre, hol azonban ezuttal keserűen kelle tapasztalnia nemcsak a szerencse forgékonyságát, hanem az ozmán szövetség elégtelenségét is.

A nagy szarmát mélyföld, hol hajdan egymásután tanyáztak a mai európai kulturnépek vándorlásaik közben Európa északi, nyugati és déli részeibe, hol a góth, vandal, hún, alán stb. népek legeltették harci paripáikat, s honnan a világ urának Dariusnak épp oly nagy veszteséggel, mint szégyennel kelle visszavonulnia, minden időkben veszélythozó volt a hódítóknak. Hatalmas folyamai szabályozatlan szabadságban mossák a termékeny földet, de a melyen gyakran romboló erővel törnek keresztül, hogy beláthatlan tengerré, majd veszélyes ingoványynyá változtassák az egész vidéket. S ezen kietlen, de áldott és a természet ősi gazdagságával dicsekvő országokat szorgalmas, egyszerű, hazaszerető népek lakják, kik egymás között aligha keltek volna harcra, ha fejedelmeik nagyravágyása által erre nem kényszerítettnek, de a kik egyszer elhagyva szerény tűzhelyeiket, épp oly vitézséggel és kitartással harcolnak, mint a világ legjobb harcosai.

Nagy Péter czár a newai szerencsétlenséget csakhamar kiheverte. Erőtéljes természete kifogyhatlan volt új

meg új segélyforrások feltalálásában, melyeket öntudatra ébredett népének áldozatkészsége bőven szolgáltatott kezéhez. Így nagy Péter nyugodtan nézett kérelhetlen ellenségének újabb támadása elé, melyről elég korán értesült: hogy részéről is mindent megtegyen, mi a newai válság ismétlésétől megőrizhette. XII. Károly válogatott seregének élén, melynek száma 40 ezer körül volt, Lengyelországon keresztül benyomult Kis-Oroszországba s átkelven a Dnjeperen, Pultawa mocsároktól környezett vidékén szállott táborba, a nélkül, hogy egész hosszú útjában az oroszok részéről nagyobb ellentállásra talált volna, mely körülmény méltán felébredt volna a különben geniális hadvezér gyanúját. Nagy Péter gondosan kitért mindenütt ellenségének s nemcsak semmi akadályt sem gördített útjába, hanem lehetőleg megkönnyíté előnyomulását; mignem elég mélyen becsalatra a vendégtelen ország belsejébe, egy döntő ütközetben egész erejével mérhette a megsemmisítő csapást a betolakodott ellenség fejére. A pultawai véres vereség nemcsak seregétől fosztotta meg az éjszaki hőst, hanem minden előbbi győzelmeinek gyümölcsétől is; és megsemmisítve, távol hazájától földönfutóvá lett korának legnagyobb embere.

Az ozmánok segélye, melyre XII. Károly biztosan számított, elmaradt, a svédek egyedül maradtak a küzdelemben s a pultawai ütközet kimenetele sok tekintetben vészthozó volt úgy a svéd koronára mint annak tulajdonosára. Károly, csak kevés megmaradott vitézeitől környezve ozmán területre menekült s magát III. Ahmed szultán vendégszeretetére bízta. A menekült király, kíséretével együtt Benderben, Bessarábiában ütötte fel sátorát s valóban, a keleti vendégszeretet sohasem bizonyult be fényesebben, mint most, midőn a hadiszerencsétől elhagyott hőst, távol országától és népétől, nemcsak tisztelettel fogadta, hanem ezer kitüntetésekkel halmozta el. III. Ahmed, mintha a világnak legszebb oldaláról kívánta volna magát bemutatni, a svéd királyt valóban fejedelmileg látta el mindennel, mire méltóságánál fogva igényt tarthatott. Drága, nemes paripát, keleti pazarfényvel felszerszámolva, vagy pénzüsszegek stb., melyeket a király rendelkezésére adott, eléggé bizonyították, hogy a szultán

nemcsak tisztelni tudja a szerencsétlenséget, hanem azon segíteni is.

Most egyszerre a hárem ármánykodása új tettekre igyekezett ébreszteni az ozmán politikát. Ali nagyvezir, ki állítólag oka volt, hogy XII. Károly nem részesült hadisegélyben, a mint az eredetileg megállapítva volt, megbukott, s az állam pecsétjét Midillü (Lesbos) helytartóságával cserélte fel. Őt követte Nüman Köprili, egy igazságszeretetéről és becsületességéről ismeretes férfiú; de a ki éppen ezen tulajdonságainál fogva — szálfka volt az udvari párt szemében, mely egy erőszakos embert akart látni a kormány élén. Köprili sem tarthatta magát tehát sokáig, s miután Negroponte helytartóságával bizaték meg: a nagyvezirségre egy alacsony származású férfiú, Mohamed pasa emelteték, ki fiatal korában favágó volt, honnan közönségesen Baltádsi-nak is nevezteték; s ki erélyéről, de egyszersmind kegyetlenségéről volt ismeretes. Mohamed pasa egészen a Valide Sultana befolyása alatt állott, ki ritka csodálattal és részvéttel viselteték a szerencsétlen pultawai hős iránt, kit közönségesen arszlanjának, azaz oroszlánjának nevezett, s ki voltaképpen mindeneknek, míg a svéd király érdekében azontul történtek, intézője és lelke volt. „Segítsd arszlánomat“, így szólott fiához a szultánhoz, „ügye szent, s mily nagy dicsőség reád nézve, egy ily hőst segíteni, ki bizonyára minden időkre hí szövetségesed fog maradni“.

Azonban sok rábeszélésre volt szükség, mert úgy látszik, III. Ahmed nem tartozott a svéd király bámulói közé, s végre csak akkor adta beleegyezését a segélyezéshez, midőn hírül vette, hogy az oroszok berontottak ozmán területre, hogy egy ott összpontosult kisebb svéd hadsereget, mely a pultawai vert had töredékeiből alkotatték — megsemmisítsenek. Most Mohamed Baltádsi volt a helyzet ura, s a Valide Sultana szerencsekívánataitól kísérve megindult egy 100 ezer embert számláló haddal, hogy a svéd királylyal egyesülve — az Ak-bik vagy feké szakálas országába, így nevezték az ozmánok Nagy Péter czárt, betörjön. E közben az orosz hadsereg, mely alig számlált 30 ezer embert a Prúth partján, a Kusch város szomszédságában elterülő horziesti síkságon táborozott. Mohamed nagyvezir, még mielőtt a svédekkel

egyesült volna, szemben az orosz táborral ütötte fel sátrait, s az oroszokat csakhamar minden oldalról körülfogta, még mielőtt azok a túlnyomó erő ellenében ennek megakadályozását megkísérthették volna. Azonban másnap annál erélyesebben megindult a harcz; az oroszok, kik jól tudták, hogy mily veszélyben forognak, ha nem sikerülend az ozmánok karjai közül magukat kivágni, nagy elszántságot és vitézséget tanusítottak, de daczára minden erőfeszítésnek, nem sikerült az ellenség sorait áttörniök — s ime az egész orosz hadsereg, élén a nagy czárral — menthetlenül veszve látszék lenni. De legalább vitézüil kívántak elveszni, mert mindenki átlátta, hogy a menekülés immár lehetetlenség; az oroszok csak a halál és a rabszolgaság között választhattak, s férfiasan az elsőre szánták magukat. A következő reggel biztosan meghozza azt, ezt mindenki érzé. Maga a czár megmagyarázható kinoktól gyötörteték, de lángelméje sem talált más menekülést — a halálnál....

De volt valaki az orosz táborban, kit a gondviselés Oroszország megmentésére rendelt, ez Katalin volt, egy fiatal pórno, ki a marienburgi lelkész szolgálójából — szépsége, de még inkább eszélyessége által az oroszok czárnője lön. Ezen rendkívül nő a végzetes éjjen, melyet mindenki az utolsónak hitt, egy nagy és egyszerű gondolattal foglalkozott, melynek gyors kivitelétől függött a czár és seregének, sőt Oroszország sorsa. Katalinnak terve volt, minden a táborban levő kincsekkel együtt átmenni az ozmán táborba, s ajándékok s rábeszélés által a nagyvezírt egy béke megkötésére birni. Maga a merész nő összeszedte minden ékszereit és egyéb drágaságait s nem kis fáradsággal sikerült Péter czárt is hasonlóra rávennie, ki sokáig idegenkedék egy vállalatától, mely merész lelkének büszkeségével és tettvágyával oly nagy ellentétben állott; s végre, miután a czár egy, Scheremetjew által fogalmazott előleges békeokmányt aláírásával ellátott, melyben Asowot az ozmánoknak visszaadni ígérkezik, azzal és a gyorsan összeszedett kincsekkel még ugyanazon éjjel az ozmán táborba sietett. Mohamed Baltádsi nagyvezír, kinek lelkében úgy látszik, a kincsvágy nagyobb volt, mint a becsületesség és józan kötelességérzete, csakhamar elhatározta magát

a kívánt békére, mely nyomban meg is kötötték — s Nagy Péter czár, serege, Oroszország meg valának mentve!

A világtörténelem csak kevés esetet mutat fel, melyekben egy nagy állam sorsa ily sajátságos eshetőségnek köszönhetette fenmaradását; s ha az oroszok ezen emlékezetes alkalmat a gondviselés beavatkozásával hozzák összeköttetésbe, csak azt cselekszik, mit minden más nép tevé előttük és utánuk, s mely szerencsés véletlenek összefövetelének köszönhetette ha nem is fenmaradását, de megmentését.

XII. Károly még benderi táborában időzött, s éppen készülöben volt kíséretével a nagyvezirhez csatlakozni, midőn hírvül vette az oroszok megmenekülését és a béke megkötését. Szenvedélyes haragtól felizgatva rontott Mohamed sátorába s a legkeményebb szemrehányásokkal illette a gondatlan pecsétörzst, ki elszalasztá az egyetlen alkalmat — az oroszok megsemmisítésére. „Mért nem vitted a moszkow czárt fogolyképpen Konstantinápolyba? hiszen hatalmadban volt,” kiáltott a haragtól égő hős, mire a hidegvérű nagyvezir lehűtő naivsággal kérdezé tőle: *„Hát országát ki kormányozta volna távollétében?”* — majd kis szünet után tevé hozzá érthető czélzással a királyra: *„mert nem minden királynak lehet távol maradni országától!”* . . . Hasztalan voltak a svéd király szenvedélyes kifakadásai, hasztalan azon mértéktelen szemrehányások, melyekkel a nagyvezirt elhalmozta — Nagy Péter czár nyugodtan folytatta visszavonulását birodalmának belsejébe s megvallá: hogy kínosabb érzést sohasem tapasztalt, mint midőn ama végzetszerű éjszakán egész életének fáradsalmakkal szerzett gyümölcsét látta biztos veszendőben.

XII. Károly ezentúl nemcsak az oroszokban, hanem az ozmánokban is ellenségeit látta; s miután nem sikerült Mohamed nagyvezirt megbuktatnia, mert a kuschi békekötésért csak három hivatalnoka vesztette el fejét, kik állítólag a nagyvezirt a békére rábeszélték, a konstantinápolyi kormány végre felmondá a barátságot, a hárem befolyását egészségesebb elemek mérsékelvén, s a svéd királyt az ozmán terület elhagyására igyekezett birni, mit azonban a makacs Demir-bas, vagy vasfejű,

igy nevezték az ozmánok a királyt, nemcsak békésen tenni vonakodott, hanem midőn a fényes portának a vendég már ezerféle zavart és alkalmatlanságot okozott, egy ellene kiküldött ozmán hadseregnek, negyven svéd híveiből álló csapatjával épp oly merész mint váratlan módon ellentállott. Csak az erőszaknak engedett végre, midőn magát a birodalom belsejébe bellebbezteté; s majd Dimotikában, később Drinápolyban tartaték fogolyként, mignem ötévi távollét után Magyarországon keresztül visszatért hazájába.

Mig a kuschi egyezmény alapján Oroszország felől egy ideig mitől sem kelle tartania, s mig másrészt Magyarországbán a karloviczi szerződés, ámbár mindkét részről megsértve, némileg még tengeté a békét, a fényes porta minden gondját a Peloponnesus vette igénybe, mely miként említénk, Morosini által meghódítva, a karloviczi békében Velenczének jutott. De itt két állam érdekeivel jött összeütközésbe s VI. Károly császár nem tűrte, hogy az ozmánok a velenceieket új szerzeményükben háborgassák; s így, mihelyt világos volt, hogy a porta Velence ellen készül, a bécsi kormány ürügyül vévén a béke gyakori megszegését, részéről is megkezdé készülődéseit a porta ellen.

Eugen herczeg, a zentai hős Pétervárad alatt ütközött meg 1716. augusztus 5 én Ali nagyvezirrel, III. Ahmed sógorával, s a vereség, melyet itt az ozmán fegyverek újból tapasztaltak, oly nagy volt, hogy a győzedelmes császári hadvezér, átkelvén a Tiszán, kevés nappal később, a pétervárad i rémhír lesújtó hatása alatt, hatalmába ejtette Temesvárt is; mi által az egész temesi bánóság ismét visszakerült a kereszt uralma, de még nem a magyar korona alá.¹⁾

Mig a félholdat Magyarországon csapás csapás után érte, addig fegyverei Görögországban sokkal szerencsésebbek voltak. Mióta a Peloponnesus ismét visszakerült Velence alá, annak lakói látszólag sokkal roszabbul érezték magukat, mint az ozmánok alatt, kiknek uralmát a merev, bizalmatlankodó és haszonleső Velenczétől irtózó

¹⁾ A bánóság csak Mária Terézia által nyerte a későbbi önkormányzási alakot és csatoltaték ismét Magyarországhoz.

nép nemcsak visszaóhajtotta, hanem részéről mindent megtett, hogy a félhold mielőbb visszatérjen a félszigetre. A görögök emez ellenszenve a velenceiek iránt a fennebbi okokból eléggé igazolt. Alig hogy a köztársaság magát a visszanyert tartományban berendezé, máris kelle tapasztalnia, hogy uralmának legerősebb támasza, a nép rokonszenve hiányzik, s a helyett, hogy ezt bölcs mérseklet és alkalmazkodás által igyekezett volna elérni, szokott eszközéhez, az erőszakhoz nyúlt, mely a viszonyt méginkább elmérgesítette. Alig indult meg tehát a háború, midőn a görögök tömegesen az ozmánok mellett nyilatkoztak, sok helyütt maguk úzvén ki a Szent Márk orosz-lánlobogója alatt harczoló zsoldosokat. Így Görögországban nem lehete többé kétes a félhold visszahelyezése s már 1718-ban az egész Peloponnesus újra meghódolt a szultánnak.

Ha az ozmánok ezen győzelmüket fel tudják vala használni, s a helyett, hogy a velük rokonszenvező peloponnesusi népeket indokolatlan és egyszersmind vérlázító kegyetlenségeik által maguktól eltaszitanák, azokat mint megtért barátaikat üdvözlék volna, kiknek legalább részben bizonyultak is, a következő évben megkötött passaroviczi béke sokkal nagyobb előnyökkel végződött volna a birodalomra. De egész Európa udorral fordult el a peloponnesusi kegyetlenségek hírére a portától, melynek uralma Európában valószínűleg már most végképpen megszűnt volna, ha az érdekelt hatalmasságok az ezt követő események iránt egymással tisztába jönni tudtak volna.

Az 1717. év a keresztény fegyverekre Magyarországon felettén szerencsésnek nevezhető. A pétervárad győzelmet és Temesvár megvételét nemsokára követte Nándorfehérvár átadása, mely a karloviczi béke alkalmával újlag az ozmánok kezébe került vala. Eugen herczeg az 1717. nyár derekán megszállotta 60 ezer emberből álló seregével a híres erősséget, melyet 150 ezer ozmán védelmezett; s daczára a vitéz de rosszul vezetett védelemnek, háromheti ostrom után az izlamnak ezen végső védbástyája is Magyarország ellen meghajolt a keresztények. Roppant volt a zsákmány, mely a keresztények kezébe esett, több mint 400 ágyú, s roppant mennyi-

ségű élelmiszerek és egyéb érték koronázta a sikeres művet.

Valamint 21 év előtt a zentai győzelem a karloviczi békét, úgy most Nándorfehérvár megvétele maga után vont a passaroviczi békét, mely az ozmán birodalmat újabb és érzékenyebb veszteségekkel sújtotta. Ezen békekötés a császár és a fényes porta között folyt diplomatiái tárgyalásokat rendkívüli érdekes színben tünteti fel. A császári megbízott maga a győzedelmes Eugen vala, ki ezúttal még politikai előrelátásának is nem mindennapi tehetségéről tőn tanúságot. Neki tulajdoníthatók azon előnyök főképpen, melyeket ezen béke a császár részére eredményezett. A passaroviczi béke, mely az 1718. évi július 21-én íratott alá, elvette az ozmánoktól nemcsak Péterváradot és Temesvárt s ezzel kapcsolatban az egész bánágot, hanem még Szerbiát egész a Timok folyóig, valamint Kis Oláhországot az Olt ig a császár hatalma alá hajtotta. S míg Velence a jóniai szigeteken és Dalmátiában nyert kárpótlást, a Peloponnesus meghagyaték a félhold birtokában. Ez utóbbi volt az egyedüli kedvezmény, melyben a fényes porta még ezúttal részesítették.

Könnyen elgondolható, mily hatással voltak az utolsó évek vereségei, de kivált a passaroviczi béke az ozmán népre! Megint árulással vádoltatának úgy az államférfiak mint a hadvezérek, valamint maga a szultán. Ismét a janicsárok voltak azok, kik a néppel rokonszenvezvén, újabb forradalom előkészítésén dolgoztak az amugy is nehezen kormányozható államban. S ha a belzavarok még egy kis ideig nem vettek magukra határozott és erőszakos jelleget, ennek oka újabb bonyodalmakban rejtett, melyek a birodalmat ezuttal kelet felől, a perzsák részéről fenyegették, s melyek elég okot, de egyszersmind reményt is látszának nyújtani, ha a jövő visszahozná a hadiszerencsét, a nép és kormány közötti békés kiegyezkedésre.

Alig pihenhatték ki tehát az ozmán fegyverek az utolsó hadjáratok nehéz fáradoalmait, midőn Ázsiában újabb tevékenységre kényszerítettének. Perzsia, ezen hagyományos ellensége az ozmánoknak, a tizenharmadik század első negyedében nagy változásokon ment keresztül; s

mig egyrésről a dynastia változása politikai irányát is némileg megváltoztatta, egyszersmind egy szomszéd hatalmasság szövetségében keresett támaszt, mely nem kevésbé vala ellensége az ozmánoknak. Perzsia és Oroszország szövetsége ezen időből való, s hogy melyik használta fel jobban a másikat, valamint, hogy melyiknek közülök kedvezett inkább a szerencse, azt megmutatja a különböző időkben keletkezett térképek összehasonlítása. Huszein shah, a szofi dynastiának ezen utolsó sarja 1722-ben leszoríttaték a trónról az afghanistani helytartó Mahmud által, ki magát egészen orosz védelem alá helyezte s nemsokára urává tette Iránnak, mig birodalmának régi kaukázusi tartományait s ezek között különösen a fontos Daghestán-t, átengedé orosz szövetségének.

Itt kezdődik Oroszország befolyása és nemsokára uralma a Kaukaszban, mely napjainkban kettős jelentőséggel bír, midőn a szétszórt hegyi törzseket fegyverben látjuk a keresztény fensőség ellen, és pedig névleg az ozmán uralom érdekében, voltaképpen pedig minden valódi politikai cél nélkül: mert a hazaszeretet erénye ezen szilaj népeknél, kik oly könnyen vándorolnak idegen országokba, már régen elenyészett s inkább szép hangzása által tartotta fenn magát a nyugati népek rokonszenvében. Kik a kaukázusi népek történetét és jellemét ismerik, azok megegyeznek abban: hogy a zsákmányon kívül egyéb célért nem lelkesíthetők. Azért a fényes portának legújabbán követett politikája: Orosz-Kaukaszus fellázításában csak szalmatüzet eredményezhet, mely hatásában túlbecsülhető lehet, de a melynek tartós befolyása az események fejlődésére aligha lesz.

„Perzsia“ a nagyimám fetvája szerint „az eretnekek és elátkozottak országának lakosai, rosszabbak mint a hitetlenek, kiket elpusztítani és kiirtani épp oly üdvös mint hasznos dolog.“

A perzsa háború, mely ezuttal is a „szent háború“ jellegével bír, mert az ozmánok minden háborúiknál hitetlenek vagy szakadárok ellen a harcz szentségét szokták hirdetni, három évig tartott, s habár az ozmánoknak sikerült az elszakadt részekből több tartományt visszafoglalni, az 1726-ban bevégzett hadjárat mégis job-

ban gyengítette, mint erősítette a gyors süllyedésben levő államot, mely kivált a passaroviczai béke óta láthatólag a feloszlás jellegével bírt vala.

A perzsa hadjárat szerencsés kimenetele tehát nem gyakorolta azon hatást az ozmán népre, melyet talán várni lehetett volna. Az elégtelenség nemcsak meg nem szűnt, hanem tekintve a szultán tétlenségét és a kormány képviselőjében tapasztalt határozatlanságot és kapkodásokat, láthatólag növekedőben vala. S midőn 1730-ban híre érkezett, hogy a perzsák újból becsaptak az ozmán területre, az elégtelenség gyors lázadássá változott s perczről-perczre fenyegetőbb alakot vőn magára. A mozgalom élén, mely a főváros tétlen vagy keresetnélküli osztályából indult ki, Patrona Chalil, egy édes árukkal házoló pár állott, ki most, a népmozgalom pillanatában valódi tribuni szerepet kezdett játszani s csakhamar legnépszerűbb hőse lett a konstantinápolyi pórságnak. Chalil lázító beszédei, melyek természetes ékesszólása által még nyertek hatásukban, gyorsan feltüzelték a külvárosok és kikötő népségét; majd a janicsárok laktanyáit kereste fel, hogy a hatalmas praetoriánusokat a mozgalomnak megnyerje. A janicsárok, kik minden erőszakos újítást előmozdítottak, mely kapzsiságuknak táplálékot nyújthatott, csakhamar szövetkeztek a lázadókkal s Ibrahim nagyvezir lakása elé gyűlvén, megbízható tanácsadóinak fejeit követelték. Innen a serail felé özlönlött a felindult tömeg, hol már a nagyvezir feje után kiáltozott. A zavar, rendetlenség minden pillanatban növekedett; ijedség és rettegés fogta el a serail lakóit s ezek között magát III. Ahmedet, ki következetes erélytelenségben kétségbeesve nézte maga elé torlódni a veszedelmes áramlatot, a nélkül, hogy előle menekülni tudott volna.

Ibrahim nagyvezir, a szultán egyik sógora, kit a nép minden szerencsétlenségért, mely a birodalmat az utolsó időben érte, felelőssé tett, ezen szemrehányást mindazonáltal nem érdemelte meg. Bölcs és tapintatos mérséklete által igyekezett az ellenséges elemeket az államban egymással kibékíteni; szigorú becsületessége által rendet hozott az állam pénzügyeibe s kétségtelen, hogy még sok más szerencsés intézkedések által köny-

nyitett volna hazájának állapotán, ha erre neki a körülmények és azok intézői által idő engedtetik vala. Midőn most a lázadás mindig magasbra hánnya hullámain s Ibrahim a válság következményét előre látta, nem személyének, hanem a szultán megmentésére fordította minden gondját. Nem kételkedve saját sorsában, bátran lépett a lázadók közé: s az ész és becsület szavai által iparkodott őket lecsendesíteni. De ehez már késő volt. A nép berontott a serail belsejébe s a nagyvezir és barátainak fejét követelte, mit a megrettent szultán nem mert megtagadni . . . Ibrahimmal elvesztette utolsó támaszát és segélytelenül a lázadás zsákmányává lőn maga is.

A lázadók és a velők szövetszövetkezett janicsárok I. Mustafa fiára Mahmudra vetették szemüket, ki, miként ez az ozmán házban szokás volt, Ahmed által börtönben tartatték. Midőn a szultán Mahmud nevét hallá, maga sietett annak börtönébe s miután keletiesen homlokcsókkal üdvözölte, e szavakat intézé hozzá: „Ime, Mustafa fia, te vagy az ozmánok szultánja, én csak por vagyok előtted. De kérlek, könyörülj rajtam és gyermekeimen.“ S Mahmud a börtönből a trónterembe sietett, hol alázattal s képmutató hűséggel hódoltak meg a veszélyes elemek, melyek őszinteségében épp oly kevésbé bizhatott mint szerencsájében . . .

A gyenge III. Ahmed a trónról a börtönbe ment, hol még néhány évig elfeledve tengette életét, míg 1736-ban újabb bonyodalmak kíváncsiságát látszának tenni halálát s Mahmud parancsából méreg által téteték el láb alól. III. Ahmedet senkisem sajnálta, mert kevés hivei mind előtte hagyták el erőszakos úton az életet. Tétlensége, mely oly sok szerencsétlenséget hozott az országra, okozta, hogy a történelemben sokszor azon váddal illetetik, mintha szándékosan idegenkedett volna minden jótól és hasznostól, mi azonban határozott tévedés. Ahmed úgy kedélyében mint elméjében egészséges és nemes iránynyal bírt, csak hogy annak érvényesítéséhez hiányzott a szükséges erély.

I. Mahmud (1730—1754), ki a lázadók által és azok veszélyes közbenjárása mellett lépett az ozmánok trónjára, egyelőre eszköz vala a nyugtalankodók kezeiben,

kik szép szóval vagy erőszakkal oly intézkedésekre bírták az új szultánt, melyek annak tekintélyét nemcsak józanabb alattvalói előtt, hanem az egész világ szemében mélyen megsértették. Chalil, a lázadás feje, a nagyvezir kinevezésébe épp úgy befolyt, mint a helytartók és katonai parancsnokok kinevezésébe is, mely alkalommal érdemetlen és tudatlan hívei a legmagasabb méltóságokra emelkedtek. Így egy mészáros Bogdán vagy Moldvaország hercezségével ajándékoztattott meg; egy másik hadbíró, többen helytartók lettek. Maga Chalil minden kitüntetést visszautasított s megelégedett azon kincsekkel, melyekkel a szultán inkább kényszerűségből mint hálából elhalmozá. A szokásos trónajándék, mely I. Mahmud által a katonáknak engedélyezteték, ezuttal 7500 erszényt, vagy közel 6 millió forintot tett.

De Mahmud nem sokáig tűrte a pór megalázó befolyását a kormányzás ügyeibe, s miután állásában egy kissé megerősödék, eszközökről gondolkozék, a tolakodótól megszabadulni. Keleten, hol az ember élete gyakran csak egy árú értékével bír, sokféle alkalom kínálkozik, azoktól megszabadulni, kik alkalmatlanok, Mahmudnak nemsokára sikerült pénzért és ígéretekért többeket a janicsárok közül szándékának megnyerni, kik magukat a gyilkosságra felajánlották. Azonban nemcsak a vezetőket és a fővárosban tartózkodó lázadókat akarta Mahmud megsemmisíteni, hanem egy általános vérengzésben elnyomni az egész mozgalmat, mely őt a trónra segíté ugyan, de a mely a kormányzásban akadályozta. A főczinkosok, köztük Chalil, lakásaikon meggyilkoltattak; a lázadásban való részvétellel vádolt tömeg közül pedig néhány nap alatt 16 ezer ember találta erőszakos halálát. S az öldöklés megtette a kívánt hatást: s a rettegés, mely most egyszerre a szilaj rendetlenség helyébe lépett, jobban megerősítette Mahmud trónját, mint bármely más intézkedés. Zsarnoki államokban gyakran az eszköz, mely célhoz vezet: a vér. S ezt az ozmán uralkodók sohasem kimélték.

Miután Mahmud ekképpen megszabadult környezetének nyomása alól, lassankint visszatért a rend, s vele a bizalom is a jövőbe; s habár az új szultán nem birt harczias jellemmel, de tetterejétől, mely minden nyilvára-

nos cselekvéseiből kitűnt, mindenki a legjobbat várta. A passaroviczi béke óta Ausztriával nem újult meg a háború, s ha az ozmán birodalom érdekei Ázsiában összeütközésbe nem jönnek vala Oroszország érdekeivel, a béke jótékony hatása alatt talán visszanyerhette volna lassankint a fényes porta is azon politikai befolyását, mely fegyvereinek szerencsétlenségét lett volna ellensúlyozandó. Így azonban a mindig újult erővel felfelé törekvő ifju Oroszországban egy vetélytársra akadt keleten, mely azóta sohasem szűnt meg a hanyatló birodalomnak ellensége lenni, s mely rendkívüli segélyforrásainak segédelmével nemcsak túlélni fogja, hanem valószínűleg hivatva is van annak örökségébe lépni.

Perzsia, hol a szofi dynastia kihalása óta folytonos belzavarok és pártviszályok dúltak, a polgárháborúk színhelyévé lőn, melyek az egykor hatalmas birodalomnak legjobb erejét felemésztették, s melyek hatásaikban nem maradhattak befolyás nélkül a birodalom területi viszonyaira sem. Oroszország, mely helyzeténél fogva Európa és Ázsia között ingadozik, s a súlypont megosztása következtében mívelődési tekintetben Európához hajlik, erő tekintetében azonban inkább Ázsiához tartozik, minden alkalmat felhasznált, hogy európai befolyását és hatalmának növekedését előmozdítsa. A polgárháborúk által kimerült és meggyengült Perzsiának tehát egyik tartománya a másik után átment az orosz uralom alá, melynek hatalmas ifjú karja nemsokára kiterjedett a Kaukaszus harczias, de erkölcsi tekintetben romlott népeire. Egyike azon tartományoknak, melyek úgy fekvésük mint természeti gazdaságuk által kiváló beccsrel birtak, Daghestan, mely nemcsak a Kaspi tenger nyugati partjait, hanem ezzel együtt a kereskedelmet és közlekedést is biztosítja Ázsia belsejével. Az éles szemű orosz terjeszkedési politika Daghestan fontosságát régóta ismerte s azért igyekezett azt az orosz birodalommal egyesíteni. Daghestan birtoka azonban az ozmánokra nézve nem kevesebb fontossággal birt; s minthogy igényei, a fegyver élével megszerezve sokkal régebbek valának, az összeütközés elkerülhetlenné vált. *Oroszország kezei Európában vannak, lábai ellenben Ázsiában, s ha ingadozik, ennek hatása egész a Niemenig és az Al-Dunáig érezhető. A kuschi egyezmény,*

mely Oroszországot megmentette, még inkább ösztönözte, keleti politikájában azon befolyást elnyerni melyre szüksége volt, hogy a jövőt magának biztosítsa. A múlt században a nemzetiségi eszme, mely a legújabb kor történelmében oly nevezetes szerepet játszik, még nem volt feltalálva s Oroszországnak minden eszményi cél nélkül pusztán fegyvereire és azok sikerére lehele támaszkodni.

A fényes porta, mindjárt a konstantinápolyi trónlázadás lecsillapítása után újult erővel látott az ázsiai ügyek rendezéséhez. Daghestan átadása iránt hosszas alkudozásokba lépett a szentpétervári kormány, melyek azonban a kívánt eredményhez nem vezettek, minthogy Oroszország semmi körülmény között sem volt hajlandó a kérdéses tartományról lemondani. Még a tárgyalások be sem valának fejezve, midőn a krimi tatár khán parancsot kapott orosz területre betörni. Egyidőben Konstantinápolyból is egy 80 ezer főből álló sereg indult Ázsiába, hogy fegyverrel igyekezzék elérni azt, mit békés úton elnyerni nem volt lehetséges. Azonban, mintha gyengeségének tudatában még egy végső kísérletet kívánt volna tenni a háború elkerülése végett, a fényes porta most Bécsbe fordult, hogy Ausztria közbenjárását kérje ki magának Oroszországgal való viszályában. De itt is csak azt kelle tapasztalnia, hogy fegyvereinek szerencséjével politikai tekintélye is elhagyta, mert a bécsi kormány nemhogy nem mutatkozott hajlandónak a porta kívánságát úgy Daghestán, mint kívált Asow visszaadása iránt, mely újabban ismét elfoglaltaték az oroszok által, pártolni, hanem egyenesen kijelenté, hogy ha a fényes porta kívánságánál megmarad: Ausztria azonnal csatlakozik Oroszországhoz s hasonlóképpen fegyvert ragad.

A válasz nyiltabb vala, hogysem kétséget hagyott volna hátra Ausztria magatartása iránt; s Mahmud kormánya el volt határozva immár erőhatalommal érvényesíteni jogait. Érdekes egy ozmán történetiró megjegyzése, ki a szóban forgó ügyek megemlítésénél ezeket mondja: „VI. Károly császár és Iwanowna Anna czárnő úgy értik egymást, mint a holló és a kánya. A császár telve van kárörömmel és ravaszsággal, a czárnő pedig a legelvette-

medettebb valamennyi rövid hajú nő közt. Mindketten megrohanják a padisah országainak virágágyait, hogy azokat elpusztítsák. Öljük meg őket, valamint ők akarnak bennünket megölni. S úzzuk ki országunkból, valamint ők ki akarnak belőle minket űzni“.

Ezen háborúban, mely a fényes portára erőszakoltaték, az ozmán uralmat futólag még egy utószor régi fényében látjuk ragyogni. A győzelem egy időre visszatért zászlóihoz, melyeket oly sokáig került vala, régi vitézsége újból fellobogott a harc tüzeiben, s habár I. Mahmud 24 évi uralkodása alatt sohasem állott személyesen a hadsereg élére, országlása mégis az ozmán birodalom újabb történelmében jótevő fénypontot képez. Alig hogy Bécsbe küldött követei meddő küldetésükből visszaérkeztek, a fényes porta rendkívüli erélyt fejtett ki a hadsereg gyors felállításában és kiegészítésében. Az Ázsiába küldött hadsereg számával megegyező egy másik hadat állított fel, mely Mohamed nagyvezir alatt átlépte a passaroviczi békében megállapított határokat s csakhamar véres összeütközésbe jött a császári hadakkal.

De valamint az 1736—1739 iki háborúknban az ozmán fegyverek régi dicsősége újból föléledni látszék, a császári hadakat, melyek nemtője Eugen nem volt többé az élők között, egyik baleset a másik után érte. Kö-nigsegg, Wallis, Seckendorf, Lothringen Ferencz herczeg, a magyar királyné férje, egymást követték a fővezérségben, vagy váltották fel — az elvesztett csatatérekben. A savoyai herczeg ugyanazon évben halálozott meg, melyben az orosz ozmán háború megindult, s melyben a császárt VI. Károlyt, mint Oroszország szövetségesét találjuk. Mohamed nagyvezir több döntő ütközetben megverte a császáriakat, s miután egész Szerbiát és Bosniát visszafoglalta, átkelvén a Dunán, Orsováról Krassó megyébe lépett — s a félhold még egyszer megjelent a régi magyar területen, mely most egyenesen a bécsi kormány által igazgattaték, s Mehádia lángjaiban sugározta szét utolsó sugarait. S miután Wallis tábornok Nándorfehérvár szomszédságában egész seregével tönkre tétetett, a bécsi haditanács végre hajlandónak mutatkozék a békére, melynek feltételeit most mégegyszer a fényes porta határozta meg.

A nándorfehérvári békében, mely a hároméves, Ausztriára nézve oly szerencsétlen háborút befejezte, a császár elvesztette mindazon tartományokat, melyeket 21 év előtt a passaroviczi békében kapott, s Szerbia, Bosnia, valamint Oláhország és a fontos Nándorfehérvár újból visszaszállottak az ozmánokra.

Mig a fényes porta Ausztria ellen ily feltűnő szerencsével harczolt, fegyverei az oroszok ellen nem dicsekedhetének hasonló sikerrel. S habár Ázsiában több kisebb ütközetekben győzedelmeskedék az oroszok ellenében, Moldvaországban határozottan került a hadiszerencse. Jassy, Kameniec, Chotim stb. Münnich tábornok által egymásután elfoglaltattak, sőt az orosz ukrainai könnyű lovasság, mely azóta a kozákok tágasabb elnevezése által lett ismeretessé, már egészen az Al-Dunáig hatolt, midőn a nándorfehérvári béke tevékenységének is határt szabott. Oroszország, mely részéről is érezte a béke szükségességét a hosszú, áldozatokban oly rendkívüli háborúban, nemcsak csatlakozott VI. Károlyhoz, hanem miután ázsiai, továbbá moldvaországi hódításainak nagyobb részét megtartotta — Asowot harmadszor is átengedte az ozmánoknak.

Igy végződött a hároméves háború az oroszok és osztrákok ellen, melyben az utóbbiak tetemesen gyengültek, a félhold győzedelmeskedék, mig Oroszország Asow elvesztéseért kárpótoltaték.

I. Mahmud szerencsés országglása alatt méltó önbi-zalommal tekinthetett az utóbbi időkben sokat megpróbált ozmán nép fegyvereinek sikerére s megmagyarázható, ha vérmes reményeiben a jövőt illetőleg talán egy kissé tovább ment, mint kellett volna, s hogy ennek következtében ismét a hiú elbizakodottság ösvényére lépett, mely már annyi keserű tapasztalatokkal látogatta meg.

Ha az okokat keressük, melyek az ozmán uralom ezen kedvező fordulatával összefüggnek, azt fogjuk találni, hogy azok többnyire kívülről jövének, s hogy a diplomatiái befolyás, melyet kivált Franciaország a Bosporus partjain még mindig gyakorolt, ekkor érte el tetőpontját. XV. Lajos kormánya folytatta a Habsburg-ház elleni hagyományos politikáját a féltékenységnak és gyű-

lőlségnek s miután a császári hatalom legkényesebb pontját keleten gyanítá a versaillesi udvar, igen természetes, hogy mindent elkövetett, hogy a fényes portát ellenséges hangulatban tartsa. Villeneuve és Castellane grófok, a francia király követei befolyásának tulajdonítható tehát legalább részben a porta erélyes fellépése a Bécsben tapasztalt tapintatlan visszautasítás alkalmával, kik nemcsak jó tanácsosok, hanem pénzzel is támogatták a már akkoron, úgy mint ma, nehéz pénzzavarokkal küzdő államot. Talán még hathatósabb eszközök voltak, — a tüzerek, kiket a francia király az ozmán kormány rendelkezésére adott, kik nemcsak újból szervezték a hadsereg egy részét, hanem képességük fölénye által nagy erkölcsi támaszoknak bizonyultak. S míg ekképpen a francia diplomácia kizárt minden idegen befolyást, egymaga korlátlan hatalommal birt keleten, s diplomatái igazgatták voltaképpen az államot — Európát, de kivált Ausztriát és Oroszországot érdeklő minden kérdésekben. Ezen körülménynek tulajdonítható, hogy az európai udvarok rendkívüli tevékenységet kezdének kifejtetni, hogy Franciaországot ezen kiváltságos helyzetéből kiszorítsák vagy legalább arra bírják, hogy befolyását velük megoszssa... S még egy időben sem volt a fényes porta oly mértékben uralva az idegen megbízottaktól és követektől, mint a nándorfehérvári béke után, midőn Anglia, Holland, sőt a kis Piemont, a mai olasz királyság magva egymással versenyeztek a portával kereskedelmi szerződésekre stb. lépni, mintha a keleti kérdés által mindannyian a legközvetlenebbül lettek volna érdekelve. Ezen diplomatai hadjáratok csak azt bizonyították, hogy egyik európai udvar sem akarta magát kizárni a keleti ügyek mikénti elintézéséből, mely alkalommal külön érdekeik és külön törekvéseik mindig feltűnőbben tüntenek fel.

Tévedés volna azonban hinni, mintha az ozmánok ezen érintkezések által némileg talán közeledtek volna a nyugathoz, avagy hogy ez által simulékony alkalmazkodást tanúsítanak vala, mely a mívelt Európa szokásaival való megbarátkozásra mutatott volna. Ellenkezőleg, az ozmánok visszataszító ridegsége, tudatlansága és megvetése minden iránt, mi a keresztényektől származott vagy velők összefüggésben állott, sohasem volt oly feltűnő,

mint éppen ezen időben. A követek és megbizottak nemcsak sértő lenézéssel fogadtattak mindenütt, hanem a gyűlölségnek valóban undorító jeleivel találkoznak lépten-nyomon. A nyugati népekről szólva, az ozmán történetírók sohasem használnak más kifejezéseket, mint kutya és disznó. S ha ezen durva allegoria nyelvén egyik nemzet győzelméről szólnak a másik felett, közönségesen csak annyit mondanak: „s a kutya megmarta a disznót”. Így egyik újabb történetírójuk a császári követ fogadását a szultán által a következőképpen írja le: „Midőn az elátkozott a császári diván elé vezettedék, elébb porba tévé homlokát; s midőn a kutya ittasan a boldogságtól, hogy a világ urát és az emberek vigaszát szemlélhette — eltávozott, megszabadult hitvány személyének piszokjától a fényes terem, melyet megjelenésével bemocsokolt” stb. Így irtak az ozmán történetírók a keresztény fejedelmek leghatalmasbikának követéről egy időben, midőn a nyugaton a tudomány és műveltség, a költészet és művészet messzire kezdték árasztani világosságukat. Így hangzik az ozmán történetírás nyelve mai napig, s ilyen hangon és művekből taníttatik keleten a világtörténelem azon népnek, melynek létjogosultsága csak az európai hatalmi egyensúly fennmaradásában rejlik; s mely Európában ma is egy barbár tábort képez, mint századok előtt,¹⁾ melyek vívmányaikkal nyom nélkül mentek el felette. Az egyéni szabadság hiányát nem pótolhatja egy alkotmány, melyet sokkal többen kárhoztatnak, mint megértenek, s mely egy nyomásnak köszöni keletkezését, mely kívülről jövé, annak megalkotására kényszeríté az ozmán törvényhozást, melynek képviselőit viszont csak a nemes érzelmű tudatlanság bélyegezheté a mivelődés úttörőivé keleten.

Ha az ozmánok történelmét, azok első fellépésétől egész a nándorfehérvári békéig, mely hatalmuknak végső zárkövét képezi, figyelemmel olvassuk, lehetetlen magunkat elzárni azon meggyőződéstől, hogy a harcziás ozmánok valódi csapást képeznek az emberiség mivelődésének és haladásának történelmében. A magasabb műveltség

¹⁾ Ha nem csalódunk, Briot ezen kitételeket használja különben nagy értékű művében.

Európában ott végződik, a hol a multban az ozmán uralom kezdetét veszi, s ha az ó-világ ezen legkisebbikének keleti része még máig sem emelkedik oda, a hova a nyugat már régóta eljutott, ennek oka ismét csak az ozmánok hatalmi befolyásának tulajdonítható. S valóban, ha elfogulás nélkül, csupán tárgyilagos szigorral akarunk itélni, be kell ismernünk: hogy Európára nézve az ozmán birodalom még ma is egy csapás, mert korlátolt-ságában és vallási gyűlöletében máshitűek iránt nem változott meg századok óta, s bármit hirdessen mászt az indokolatlan rokonszenv, vagy politikai szükség, annyi kétségtelen, hogy az izlam türelmetlensége minden megközeledést lehetetlenné tesz. A következő események még több alkalmat fognak szolgáltatni a felhozottak bebizonyítására.

I. Mahmud, ki inkább a béke művei, mint a harczai babérok által kívánta nevét megörökíteni, mindjárt az orosz háború befezése után dicséretes erélylyel látott a birodalom belügyeinek rendezéséhez, s jótékony szigora által sokat használt népének. A fényűzésnek és a nőknek ellensége, mindkettőt, nem egészen alaptalanul azzal vádolta: hogy az ozmánok erkölcsének sülyedését előmozdították, ha nem okozták, s azért kérlelhetlen szigorral büntetett minden ballépést vagy külső hiúságot, s kérlelhetlensége annyira ment, hogy maga szabta meg az öltönyöket és az anyagot, melyből készítvék. Mahmud alatt az ékszerészek és fényűzési czikkek árúszai nagy számmal kevesbedtek; ellenben a vászon és egyéb olcsó kelmékkel kereskedők nagyon megszáporodtak. — A serail költségeit alább szállította s az így megtakarított összegek a kincstárba folytak. A helytartók hivataloskodásának ellenőrzésére egy bizottságot alkotott, melynek üdvös működése sok tehertől és sanyargatástól óvta meg a szegény sorsú népet. Az idegen tiszték, különösen tüzerek befogadása által sokat javított a hadsereg állapotán, mely lassankint európai minták után szerveztetvén, erős támasza lett a trónnak és birtokosának. Kiváló figyelmében részesítette Mahmud a janicsárokat is, kiket rendeleteiben közönségesen „a vallás és szultánok legyőzhetlen támaszainak” szokott nevezni, holott azok elég sokszor ellenségeinek, sőt nem ritkán gyilkosainak

bizonyultak. Kétségtelen, hogy Mahmud előszeretete a janicsárok szemében nem csekély súlylyal bírt, s hogy a veszedelmes had meg tudta becsülni a padisah ezen kedvező véleményét, mert országlása egész végéig ment vala azon erőszakoskodásoktól, melyek annak előtte napirenden voltak.

Ugyancsak a békeszerető katonabarát I. Mahmud alatt ütött ki Arábiában a vallási újítások tüze is, mely csakhamar veszélylyel fenyegette, nem annyira az izlamot, mint különösen az ozmánok trónját. Abdul-Wahab, azaz a mindenható szolgája, egy vándor arab-törzs befolyásos tagja, mint az izlam reformatora lépett fel s különösen kikelt a pompa és fényűzés ellen, úgy a palotákban, mint kívált az isten házaiban, mely erkölcsrontó hatással van, úgymond, a hívőkre is, kik az imaházakból családjuk közé viszik a puhító pazarfényt. Abdul-Wahab támadása úgy látszik, első sorban a khalifák utódai, az ozmán szultánok ellen volt intézve, kik nézete szerint elpártoltak az izlamtól az által, hogy birodalmukban meghonosították a fényűzést. Sajátságos, hogy ezen ellenséges nyilvánulás éppen akkor tétetett, midőn az ozmán trónon egy férfiú ült, ki a fényűzésnek nem volt talán kisebb ellensége — mint maga az arab reformátor, csakhogy Mahmud a templomokban kifejtendő pompának és fénynek — nem volt ellensége. Különbén Abdul-Wahab csak a régi egyszerű izlam visszaállítását sürgette, a nélkül, hogy annak alaptételei ellen kikelt volna.

Habár így a wahabiták, így neveztettek Abdul-Wahab hívői, voltaképpen nem fenyegették magát az izlamot, I. Mahmud mégis kérlelhetlen szigorral támadta meg az újítókat, főképpen azért, mert a khalifák személyének megbírálásába bocsájtkozni merészkedének. A wahabiták ellen kiküldött harczosai a mesopotamiai tartományokban ezerekenként mészárolták le az ártalmatlan szakadárokat, kik még nem lévén elég számosak, többnyire vértanúkként hullottak el Wahab tisztító törekvéseiért, a nélkül, hogy emlékükn kívül hazájukban lételüknek tartósabb nyomait hagyták volna hátra.

I. Mahmud, ki alatt az ozmán birodalom visszanyerte ha nem is régi jelentőségét, de tekintélyének egy részét,

1754. december végén halt meg 58 éves korában, melyből 24 évet töltött a trónon. — Jelleme ment vala azon hibáktól, melyek elődjének emlékét kevés kivétellel oly kárhözátossá tévék. Mérsékelt szenvedélyeiben ellensége volt különösen a bornak, míg a viz kellemeit és előnyeit, miként egy újabb és sajátyszerűbb Pindar ékes arab ghazelekben magasztalta. Nem idegenkedett a míveltség-től és a tudományoktól s habár nagy gyűlölettel viseltetik a keresztények iránt, elég eszélyes és méltányos volt, ellenszenvét bölcs mérséklet által elpalástolni. Így I. Mahmud országlása szerencsének mondható kivált azon rendkívüli megrázkódtatások után, melyeken a birodalom egy évszázad óta keresztül ment. Utódja lett 54 éves fivére Ozman, egy tehetetlen és a börtön keservei között elfásult kedélyű férfiú, ki épp oly kevésbé volt képes hivatásának fontosságát felfogni, mint bátyja helyét betölteni.

III. Ozmán (1754—1757) rövid három évi ország-lásának egyedüli fénypontját Raghib Mohamed pasa, később nagyvezir tettei képezik, míg maga a szultán valódi árnya tevékeny elődjének, henye tétlenségben tölté nap-jait, melyekben majdnem egyedüli változatokképen szerepelnek: a rokongyilkosságok. III. Ahmed fia Mohamed, egy szép tehetségeiről ismert ifjú, magára vonta a zsarnok haragját, ki nem tűrte, hogy a serailban kivüle más is említettessék, s parancsot adott, Mohamedet gyorsan működő méreg által tenni el láb alól. Hasonló sors érte családjának még több, kevésbé figyelemre méltó tagjait.

Raghib Mohamed nagyvezir, ki 1763-ig épp oly nagy bölcseséggel mint szerencsével vezette a kormány gyeplőjét, s ki alatt az ipar és kereskedelem, valamint a tudományok, addig nem ismert felvirágzásnak indultak, a külhatalmasságokkal szemben oly határozott és öntudatos magatartást tanúsított minden alkalommal, hogy alatta sem a béke meg nem zavartott, sem pedig a birodalom észrevehető hátramenést nem mutat fel. Egyiptom, mióta I. Szelim által meghódíttatott, az ozmán politiká-nak egy sajátyszerű szeszélyéből a benszülött mameluk bey-k kormányzása alatt állott, kik megfizetvén rendszeren adójukat a szultánnak, majdnem korlátlan urai maradtak az országnak, mert a főfelügyelettel megbízott

ozmán helytartók Kairoban, legtöbbször könnyen meg-
egyezttek a mamelukokkal, ha ez által jövedelmüket sza-
poríthatták. Raghíb Mohamed, ki annak előtte a hely-
tartóságot vezette Egyptomban, közvetlen tapasztalatok-
ból ismerte ezen tartomány viszonyait, s tudta, hogy
sehol sincs az ozmán hatalom oly lazán kötve — mint
Egyptomban. Alig jött tehát vissza Konstantinápolyba,
midőn I. Mahmudot rávette, hogy a gazdag birtok biz-
tosítására erélyes határozatok hozattak életbe. A bey-k
hatalmi köre megszoríttaték, kiváltságaik, a törzsek ügyei-
ben az ozmánok beavatkozása nélkül intézkedhetni, meg-
szüntettettek s minthogy ekképp az egész tartomány
elvesztette eddigi, még Tuman bey lázadásából megma-
radott szabadalmait — a többi ozmán tartományokkal
mindenben egyenlő közigazgatást kapott. Természetes,
hogy ezen intézkedések nagy izgatottságot szültek s
a mamelukok még egyszer fegyvert ragadtak, hogy
az ozmánokat elűzzék, vagy legalább szabadalmaik
megújítására bírják. Mindkettő megghiúsult. Raghíb
Mohamed el volt készülve mindenre s rendkívüli szí-
gorral hajta végre a szultán rendeleteit. A tanács-
teremben egy adott jelre a jelen volt mamelukok
lemészároltattak; azok, kik megmenekültek, fegyverhez
szólították az egész népet s most már nyílt csatára ke-
rült a dolog. De most is győzött Raghíb Mohamed
erélye, s miután a lázadók egy véres ütközetben meg-
verettek, a bey-k Abyssiniába menekültek, s Egyptom
megfosztva kiváltságos helyzetétől — egyszerű tarto-
mány lett.

Ez volt azon nagyobb esemény, mely az ozmán
népet Mahmud országlásának utolsó éveiben nagy izga-
tottságban tartotta, s melynek szerencsés fejlődése és
kimenetele egyedül Raghíb Mohamed érdeme. Ezen
kitünő férfiú különben nemcsak ügyes hadvezér és jeles
államférfiú volt, hanem tudós és költő egyszersmind,
még pedig nem köznapi értelemben. Szerkesztett egy
ozmán történetet is, lefordította a legjobb arab köl-
tőket török nyelvre; nagy barátja volt a könyveknek
s alatta keletkezett Konstantinápolynak legelső nagyobb
magánkönyvtára, mely ma is díszre nemének az ozmán
fővárosban, s melyben egy külön osztályban Raghíb

Mohamed nagyvezir összes tudományos és szépirodalmi művei képviselve vannak. Így Raghib Mohamed valódi mintája volt egy államférfiúnak, ki bonyolódott hivatalos teendői mellett még elég időt tudott megtakarítani, melyet népének magasabb művelődésére fordított. Halála nagy csapás volt az egész birodalomra, s helye nagyon sokáig betöltetlen maradt...

III. Ozmán, ezen kegyetlen, henye és tudatlan zsarnok halálát, mely alig három évi névleges országlása után 1757. bekövetkezett, senkisé sem sajnálta. Így halála nem hagyott hátra ürt, s helyét akadálytalanul elfoglalhatta öccse, Mustafa, ki negyven éves volt, midőn az ozmánok trónjára került.

MUSZONHARMADIK FEJEZET.

II. Mustafa 1757—1773. — A kelet a tizenharmadik század végén. — Oroszország és Lengyelország. — Viszony Oroszországgal. — A háború okai és előzményei. — Vereségek szárazon és vizen. — A Krim elfoglalása. — A foksanyi és bukaresti congressus. — A háború folytatása. — II. Mustafa halála. — Rövid jellemzése. — I. Abdul-Hamid 1773—1787. — A háború folytatása. — A kucsuk-kajnárdsi béke és feltételei — Ezen béke következményei. — Az orosz terjeszkedés indokolása. — Krim végleges elfoglalása. — Szövetség Oroszország és Ausztria közt. — Az újabb orosz háború előzményei. — Ausztria vereségei. — Az ozmánok utószor magyar területen. — A hadjárat sikertelensége. — Abdul-Hamid halála és rövid jellemzése. — III. Szelim 1787—1808. — A háború folytatása. — Újabb vereségek. — A szisztowi és jassy-i béke. — Forradalom. — Okai. — III. Szelim bukása és halála. — Jellemzések.

II. Mustafa (1757—1773) országzászlásának első évei békében és szerencsében folytak le, míg Raghib Mohamed nagyvezír életben volt, s biztos kezekkel vezette a kormány rúdját. De mihelyt a jeles férfiú elköltözött az élők sorából (1763), az ozmán birodalomra napról-napra súlyosabban nehezedék a sors vagy végzet keze, mint a keleti történetírók mondják. Mustafa nem volt sem államférfiú, sem hadvezér, s habár mindkettőben felülmulharlannak képzelé magát: alatta csapás csapás után érte a birodalmat, s nemcsak a csatamezőkön szenvedett vereségeket, hanem a békeszerződések megkötése alkalmával tanusított tájékoztatlanságok által a legnagyobb hibákat követték el nagyvezírjei, kik között egyik sem birt a Köprilik lángeszével és becsületességével, és Raghib Mohamed eszélyes szigorával.

A tizenharmadik század második felében nem a fegyver döntött többé egyedül nagy és fontos kérdésekben; a kard mellett a diplomatia mindig jobban emel-

kedő tekintélynek bizonyult, melynek határozatai nemcsak a békét, hanem a háborút is eszközölték. A nemzetközi jogok fejlődésével természetszerűen tágasabb befolyásra jutott a diplomácia is, mostantól mindenütt befolyt úgy a háborúba, mint a békébe; megakadályozta az egyiket, vagy előmozdította a másikat, a szerint, a mint az érdekek és az érdekeltek kívánták; s míg annak előtte a háborúkat a kölcsönös erőszakoskodások előzték meg, melyek azután fegyvert adtak a népek kezébe, most tanácskozások, alkudozások stb. jöttek használatba, melyek mégis kétségtelenné tették a diplomácia tekintélyét minden politikai kérdés megoldásánál.

Mióta Eugen herczeg győzelmei az ozmán uralmat az Al-Dunára és a Balkán félszigetre szorították vissza, Ausztria és Magyarország megszűnt a fényes porta ellenében közvetlen veszély jellegével birni. Magyarország régi határainak épsége ellenkezőleg a szomszédságnak inkább barátságos színt látszék kölcsönözni, melyet rendesen csak az uralkodók különérdekei zavarhattak meg. Velence, mely Morea újabb elvesztése után, s különösen mert Európa kereskedelme más és sokkal tágasabb úton haladt, mint az elmúlt századokban, mindig jobban másodrendű állammá süllyedt alá, mely a karloviczi és passaroviczi békekötések után, már csak ritkán szerepel a befolyásosabb államok között. Anglia érdekei még nem érettek oda, hogy a keleti ügyekben életkérdést látott volna saját állami befolyásának megmentésére. Anglia hatalmának súlypontja még Éjszak-Amerikában és Indiában volt felváltva. Franciaország több mint 200 év óta szövetségese és barátja az ozmánoknak, még mindig egyenlő tekintéllyel uralkodott a Bosporus partjain, s mindenbe beleszólt, mi annak viszonyát a külhatalmasságokhoz illette.

Igy az ozmán birodalom voltaképpen békés fejlődésnek nézhetett volna eléje, sőt nem lehetetlen, hogy az idő talán kitöltötte volna azon űrt, mely eddigelé az ozmánokat, a nyugat polgárosodásától és mívelődésétől elválasztotta, ha Oroszországban nem támadt volna épp oly erőteljes mint veszélyes versenytársa, melynek érdekei a régi időktől fogva egyenes összeütközésbe jövének saját és legközelebbi érdekeivel.

Az orosz trónon egy férfias erővel és lélekkel bíró nő, II. Katalin ült, kiről a történetírás, mint uralkodóról épp oly sok és nagy tetteket jegyzett fel, valamint botrányos eseteket mint nőről. Azonban minden korban veszélyes helynek bizonyult a nők számára a trón; nem azért, mintha tévedéseik nagyobbak vagy gyakoriabbak lettek volna mint különben, hanem azért, mert a nép a hatalom polczán a gyenge nőben könnyebben felismeri, de erősebben is bélyegzi a hibákat, mint a közönséges életben, s mert ezen gyengeségek átalánossága látszólag a biborban is az, mi a pórköntösben. Kétségtelen mindazonáltal, hogy a roszakarat és tudatlanság, melyek ellenében a történet rideg szava nem ritkán elnémul, több bűnt koholt minden időben a nő uralkodókra, mint a melyekkel azok valóban vádoltathatának. II. Katalin, ki házának hagyományos politikáját erős kézzel akarta győzelemre segíteni, jól tudta, hogy míg Európa többi államaival meleg barátságban él, politikájának bűvölő hatásával — annál biztosabban lefegyverzi a fényes portát, melynek tudatlan és tapintatlan államférfiai maguk könnyítették meg mindenkor e munkát ellenségeiknek.

Oroszország hatalmi terjeszkedésének különösen sokáig útjában állott Lengyelország; de mióta III. Ágoston (1764.) meghalálozott, ezen ország nemcsak elvesztette utolsó befolyását is, hanem felbomolva önmagában, a politikai ziláltság legszomorubb képét tárta a világ elé. Párt párt ellen harczolt, oly elkeseredéssel, mintha nemzetiségének és függetlenségének ellenségeivel lett volna dolga. S azok unokái, kik Bécs alatt a nyugati míveltség megmentőiként szerepeltek, kik a leMBERGI ütközetben Lengyelország szabadságát mentették meg a félhold dúló hatalmától, most saját testükben forgatták fegyverüket s megmagyarázhatlan, de bűnös vakságban nyitottak ajtót az idegen beavatkozásnak, mely még egy nemzetnek sem vált szerencséjére. S valóban, ha nyugodt tárgyalogossággal vizsgáljuk az okokat, melyek Lengyelországnak bukását és megsemmisülését előidézték, vagy elősegítették, azt fogjuk találni, hogy a bűnök súlya túlnyomólag magát a lengyel nemzetet terheli, s hogy felosztása nem volt egyéb, mint ezen bűneinek elmaradhatlan következménye. *Sohasem volt, a történelem ezt bebizonyítja, egy nemzet is*

olyannyira ellensége saját jólétének és szabadságának, mint a lengyel; s a helyett, hogy a világ a lengyel nemzet tragikus végében részvétreméltó martyriumot lát, üdvösebb volna az emberiségre, történelmüket tanulmányozni, melynek fényes lapjain mindig ott találjuk az önpusztítás sárkány fogainak veszedelmes csiráit is.

Midőn az ozmánok trónján II. Mustafa ült, Lengyelország pusztulásának végső stádiumában sínlett. A nemzet három végét szirtjei között hajózott. Egyik párt a nemzeti függetlenség föntartását és köztársaságot óhajtott; a másik az ozmánok pártfogására támaszkodva akart a harmadiknak dacolni, mely egyszersmind a leggyengébb volt s mely Oroszország védelme alá kívánta állítani Lengyelországot. II. Katalin, ki jól ismerte, s mint a következmények bizonyítják, helyesen bírálta meg a lengyel viszonyokat, kegyenczei sorából Poniatowszki Szaniszlót szemelte ki s ültette a Jagellók trónjára, még pedig orosz szuronyok segítségével, melyek az új király bevezetése után ugyan visszahúzódtak a Visztula partjaitól, de a melyeknek nem volt többé nehéz, mindig újból ismét megjelenni, ha rájuk szükség volt.

Igy győzedelmeskedett Oroszország legelőször Lengyelország fölött, melynek nemessége kifáradva a pártoskodások meddő tusájában, részben meghódolt a cárnő kedveltjének s általa kegyben fogadtaték, részben pedig folytatta az ellentállás művét.

Azonban Poniatowski uralkodása nem volt, mert nem lehetett szerencsés. A régi Lengyelország tartományai elején titkos, majd nyílt szövetségre léptek egymás között s a polgárháborút állandosították a szerencsétlen országban, melyben az orosz, a szövetséges, katolikus stb. pártok irtó harczot folytattak egymás ellen. Nem szenved kétséget, hogy ezen öngyilkolási rendszer Ausztria, de különösen Poroszország részéről nemcsak kárörvendő figyelemmel kísérteték, hanem hathatósan elő is mozdítatott; mi által Lengyelország végpusztulása elkerülhetlenné tétetett.

A fényes porta, melynek figyelmét Lengyelország viszonyai nem kerülhették ki, igyekezett pártját a szétdőlt országban még idejében biztosítani s azért Branicki gróffal, a szövetségi párt fejével már korán alkudozásokba

lépett. Mennél világosabbak lőnek Oroszország czéljai Lengyelország irányában, a konstantinápolyi kormány annál határozottabban kezdett fellépni és közbenjárni a lengyelek érdekében. Csakhogy nem politikai tapintat vagy egészséges ösztön, hanem a gyűlölet vezette most is politikáját, s ennek tulajdoníthatók a következő évek megrendítő szerencsétlenségei. Mig ekként a fényes porta a lengyel nemzetiségnek kelt védelmére, hadikészülődéseit szokatlan gyorsasággal és erélylyel folytatta.

Még mielőtt készülődéseit befejezte, s a hadizenet Oroszországnak megküldetett volna, az ozmán birodalom belsejében újabb bonyodalmak keletkeztek, melyek titkos intézőjének a czárné tekinteték. Moldvaországban vagy Bogdan-ban, miként az ozmánoktól neveztetik, a bojárok vagy nemesek nyíltan rokonszenveztek Oroszországgal s Kallimaki fejedelem törekvése oda ment: az országot az oroszok kezébe játszani. Több helyütt elűzte a nép az ozmán hivatalnokokat, s előkészíteni látszék függetlenségét. Herczegovinában és különösen Montenegróban nyílt lázadás ütött ki; a raják elviselhetlen munka és adóterhektől sújtva, mert a bölcs Köprili új rendtartása már régen feledékenységre ment, *s így végződött eddigelé minden üdvös újítás az ozmán birodalomban, hol mindennek csak addig van érvénye és tartama: míg a kényszer parancsolja*, tegyvert ragadtak s várakozó tekintettel néztek az ausztriai és magyar horvátokra, kiktől legközelebbi segílyt vártak. S a helyett, hogy a fényes porta minden mozgalomért idegen hatalmasságokat tett felelőssé, bölcsebben cselekszik vala: ha az elnyomatott és megvetett raják sorsán igyekezett volna könnyíteni. Természetes, hogy ezen belzavarok éppen nem valának alkalmasak a porta biztonságát növelni; de minthogy a konstantinápolyi kormány régóta megszokta a dolgok menetét egész a szakadásig nyugodtan nézni, semmit sem tett, mi ezen részről javíthatott volna, s a meghasonlás és elidegenedés műve közte és alattvalói között tovább haladott. Mindazonáltal az elkeseredés a Bosporuson oly nagy volt a keresztények, de kivált az oroszok ellen, hogy már a követek személye sőt élete sem vala a vad tömeg haragja előtt biztos. A szakadást ismét maga a fényes porta sietteté.

Hamza nagyvezir, egy tehetetlen, de képzelt tehetségeire rendkívül hiú férfiú, Oreskow orosz nagykövet irányában, ki már tizenhat év óta képviselte Oroszországot Konstantinápolyban, annyira megfélemedezék önmagáról és méltóságáról, hogy kevés hiányzott, s a nagykövet mint egy közönséges gonosztevő megbotoztatik vala. Az 1768. év vége felé magához hivatá Oreskowot s miután az orosz kormány erőszakoskodásait Lengyelországban elősorolta, durva szemrehányásait e szavakkal zárta be: „Mért nem pirulsz el nyomorúlt kutya, honfitársaidnak gázságai felett?“ .... Ilyen volt az ozmán diplomatia nyelve száz év előtt! A nagykövet nyugodt és öntudatos magatartása Hamzát még nagyobb haragra gyúlasztá, s miután követelése, mely oda irányult: hogy mondjon le Oroszország minden beavatkozási szándokairól Lengyelországot illetőleg, Oreskow által, ki ilyesmire felhatalmazással nem is birt, visszautasított, az önkivületig felbőszült nagyvezir a szerencsétlen nagykövetet a héttornyú vár szomorú emlékezetű börtöneibe vetteté. Így tisztelte a fényes porta a képviselői jogokat még a múlt század végén. S mintha az ozmánok csak ezen jelre várakoztak volna, most egyszerre megindult úgy a fővárosban, mint a vidéken a keresztények üldöztetése. Drinápolyban, Brussában, Smyrnában stb. de kivált a fővárosban megrohanták a keresztények házait és üzleteit, s miután azokat kirabolták, a szerencsétlen lakosokat kor- és nemkülönbség nélkül legyilkolták. Egyedül Smyrnában több mint 400 keresztény esett áldozatul a mesterségesen felbőszített nép haragjának.

Elgondolható, hogy az ozmánok épp oly nagy reményekkel mint elégtétellel nézték, midőn az 1769. tavaszán Emini Mohamed nagyvezir, mert az indulatos Hamza már megbukott, egy 150 ezer főre becsült fényes hadsereggel elhagyta Konstantinápolyt, hogy túl a Dnjeperen, sőt a távolibb Visztula partjain tűzze fel a félhold jelvényét. A fényes portának szándoka volt, Varsóig előnyomulni, s miután ott a szultán védnöksége alatt a királyságot helyreállítaná, melyre ugy látszik a már említett Branicki gróf, a szövetség feje volt szánva, Oroszországon keresztül visszatérni. Ezen tervnek mindazonáltal két akadály állott útjában: a nagy-

vezir katonai tehetetlensége, és az orosz tábornokok genieje.

A hadsereg kivonulását a fővárosból egy újabb erőszak kísérte, mely ezuttal az ausztriai nagykövetet és családját érte. Brognard báró, II. József császár megbízottja, nejével és leányával egy ablakból nézte a fényes katonai jelenetet, midőn a nép által felismertetvén, megrohantatnak s a legdurvább, sőt életveszélyes tettegekkel illettetvén, alig sikerült néhány józanabb gondolkozóknak a fenyegetett családot a bősziült tömeg körmei közül kiszabadítani. Brognard ezen jelenet után gyorsan elhagyta Konstantinápolyt, s valószínű, hogy közbenjárásának tulajdonítandó egy újabban létrejött orosz-ausztriai védszövetség, mely természetesen a fényes porta ellen vala intézve.

A kitört háború, melynek kimeneteléhez az ozmánok végső reményeiket kötötték, s melytől a két állam hatalmi állása keleten függött, nem találta készületlenül Oroszországot, s három hadsereg állott a délkeleti határszéleken, melyek létszáma 120 ezer főre ment. Romanzow és Galizin herczeg 100 ezer emberrel a Dnjesztertől egész a perekopi szorosig, mely a Krim bejáratát képezi, éjszak felől terjedő határszéleket tartotta megszállva; míg Weiszmann tábornok, egyike kora legkitünőbb hadvezéreinek 20 ezer emberrel a lengyel határokon állott, hogy a szövetségeseket az ozmánokkal szándékolt egyesülésükben megakadályozza. Még a nagyvezir az Al-Dunán időzött, midőn Galizin herczeg Chotim-ot kezdé ostromolni, de a melylyel nemsokára fel kelle hagynia, midőn hírvél vette az ozmán főhad közeledését. Ezen fellette egyszerű jelenséget Konstantinápolyban nemcsak kedvező előjelnek tekintették, hanem rendkívüli győzelemmé bélyegezték s az ozmánok Mustafát, ki nyugodtan a serailban tölté napjait, a „győzedelmes“ melléknévvel tisztelték meg, míg az „igaz vallás védelmezője“-nek címét már korábban nyerte el.¹⁾

---

¹⁾ Napjainkban hasonló jelenséget látunk, midőn II. Abdul Hamid szultán egy kaukazusi kis fellegrvár elfoglalása után a „ghazi“ vagy győzedelmes melléknévvel tiszteltetik meg, és pedig még mielőtt a háború voltaképpen kezdetét vette volna.

Emini Mohamed nagyvezir julius havában a Pruth mellett Jassy közelében szállott táborba, s mindenki azt hitte, hogy most kezdetét veszi a hadjárat. Azonban ez tévedés volt, mert a tehetetlen nagyvezir 150 ezer emberrel hetekig tétlenül állott ugyanazon helyen a nélkül, hogy akár kísérletet is tett volna a sokkal gyengébb oroszok megtámadására. Konstantinápolyban, mely nagy tetteket várt a fényes hadseregtől, zúgolódní kezdtek a nagyvezir tétlensége miatt, ki mindent a „végzetre“, ezen kedvelt keleti vigasztalóra látszott bízni. II. Mustafa, ki maga is osztá fővárosának türelmetlenségét, egy megbízottat küldött végre a táborba, s Emini Mohamed nagyvezir fejével lakolt meggondolatlan tétlenségeért.... Hasonló sors érte Kallimaki moldvaországi fejedelmet és még többeket, kik az oroszokkal való egyetértéssel vádoltattak.

A főparancsnokság most Ali Bogdáncsi nagyvezirre bízáték, ki régebben rabszolgakereskedő volt, s erélye s személyes bátorsága által nyerte el a legelső méltóságot az államban. Ali pasa szeptember derekán átkelt a Pruthon s győzedelmesen haladott egész a Dnjeszterig elő, de itt Romanzow által megtámadtatván egy véres ütközetben roppant vereséget szenvedett, minek következtében kénytelen volt gyorsan az Al-Duna felé visszahúzódní. Ezen szerencsétlenség hírére megadta magát Chotim, melyet az oroszok az imént hasztalan ostromoltak, s mely körülményből az ozmánok indokolatlanul oly nagy győzelmet csináltak. Most az oroszok gyorsan elfoglalták egész Moldvaországot, s Brailáig a Duna bal partján s Bukurestig Oláhországban nyomultak elő. A két fejedelemség bojárjai siettek meghódolni a czárnénak s minden oda mutatott, hogy az Al-Dunán ezentúl az oroszok fognak parancsolni.

A dnjeszteri szerencsétlenség hírére az elkeseredés Konstantinápolyban oly nagy volt Ali Bogdancsi ellen, hogy a szultán Chalil pasát nevezte ki nagyvezirnek, elődjét pedig elég nagylelkűen csak száműzetésbe küldé. De Chalil nem volt azon férfiú, ki az oroszokat győzedelmes előnyomulásukban feltartóztatni tudta volna, sőt még Ali személyes bátorságával sem birt. Alatta Gyurgyevo mellett az 1770. év elején újabb kemény

vereséget szenvedett a félhold s most már egészen az Olt vagy Aluta folyóig az oroszok kezébe esett Oláhország is. S hogy az ozmánok szerencsétlensége teljes legyen, ugyanezen időben a tengeren is oly roppant súlyos csapás érte, minő ezen oldalról a lepantói végetes nap óta nem fordult elő.

Elphinstone és Spiritow orosz tengernagyok és Orlow hadparancsnok alatt, az ozmánok nagy rémületére az 1770. nyár elején egy erős orosz hajóhad jelent meg a keleti vizeken s Csezme mellett megütközött az ozmán hajóhaddal, melyet Hazameddin kapudánpasa vezényelt. A szerencse itt is az oroszoknak kedvezett, s július 6-án az egész ozmán tengeri erő a lángok martaléka lett, vagy a tenger fenekére süllyesztették.

Az orosz lobogók már a Dardanellákban lengének, míg az orosz sas készülőben volt a Dunán átkelve, az ozmánokat hatalmuk központjában megtámadni, midőn a megrettent Mustafa Ausztriát kérte fel közbenjárónak a fényes porta és Oroszország között kötendő békére, melyre a birodalomnak ezúttal nagyobb szüksége volt mint valaha. Ausztria, melyet Konstantinápolyban Brognard távozása óta az erélyes és ravasz Thugut képviselt, nem idegenkedék a szultán kívánságát a bécsi udvarnál pártolni, — s nemsokára egy bizalmas szerződés jött létre, melyben a fényes porta kötelezte magát Ausztriának 11¹/₂ millió forint készpénzt kifizetni, s egyéb kereskedelmi kiváltságokon kívül — Kis-Oláhországot átengedni, a miért Ausztria magára vállalja — Oroszországot a háború alatt elfoglalt tartományok kiűritésére birni. Ezen szerződés Eugen herczeg ideje óta Ausztria legnagyobb diplomatiai vívmánya volt.

Azonban, habár Oroszország és Ausztria között benső barátságos viszonyok látszottak lenni, az orosz diplomatiának mindig szigorú elve volt: közte és ellenségei között — minden idegen befolyást kizárni. A helyett tehát, hogy Thugut szerződése egyelőre megérlelte volna Ausztria vívmányait, a háború tovább folyt. Romanzow tábornok behatolt Bolgárországba, s habár Várnát és Sumlát hiába ostromolta, Silistriát mégis sikerült hatalmába ejteni s Tuldsa mellett egy jelentékeny ozmán sereget megsemmisítenie.

Még nagyobb szerencsével harczolt Weizsmann tábornok, ki Bazardsik mellett, továbbá Karaszúnál tönkretette az ozmán hadakat, mig nem a Kucsuk-Kajnárdsi melletti ütközetben 1773. június havában életével vásárolta meg végső győzelmét.

Az egész hosszú hadjárat alatt a félhold csak egyetlen győzelmet tudott felmutatni, melyet 1771. május havában Ruscsuknál vívtak ki fegyverei, de a melynek hatását az oroszok számos győzelmei teljesen ellensúlyozták.

Mig így a harcz az Al-Dunán mindenütt az ozmánok vereségével végződött, még kevesebb szerencsével küzdöttek a Krimben. Dolgorucki herczeg már az 1771. nyáron benyomult 90 ezer ember élén a fekvése által épp úgy, mint rendkívüli termékenysége miatt híres félszigetre; s miután Szelim Ghirai khánt több véres ütközetben keményen megverte, néhány hét alatt az egész tartományt hatalmába ejtette. Szelim Ghirai khán Konstantinápolyba menekült, a krimi tatárok pedig meghódoltak II. Katalinnak, miután ezen jelenetre már korábban mindenképpen előkészítve lettek. Asowtól egész a Duna torkolatáig diadalmaskodtak 1773-ban az orosz fegyverek, s megmagyarázható, ha a férfias jellemű czárné komolyan Konstantinápoly elfoglalásának eszméjével foglalkozott, miként ez az uralkodónő leveleiből kitetszik, melyeket Ferneybe Voltairehez intézett, s melyek ezen felette nevezetes eseményekre érdekes világot vetnek.

Majdnem ugyanannyi ideig, mint maga a hadjárat, tartottak a békealkudozások is, melyek Ausztria hozzájárulásával már 1771-ben megindultak a Foksanyban egybegyült kongressuson; de a mely eredménytelenül oszolván szét, a következő évben Bukarestben folytatták. Azonban Oroszország követelései nehezen voltak összeegyeztethetők a fényes porta hajlandóságával, mely daczára véres vereségeinek, még mindig a háború mellett nyilatkozott, mert egy megalázó béke nagyobb veszélyt hozhatott a nemzetre, sőt magára a szultánra, mint az elvesztett ütközetek Egy feloszló félben lévő birodalmon — csak a végletek segíthetnek. Az ozmán hadsereg, mely a hadjárat kezdetekor 200 ezer jól fegyverzett harczosból

állott, 1773-ban alig számlált még 20 ezer harczképes katonát. Mustafa és a gyenge tudatlan nagyvezir Mohamed, személyesen minden áron a béke mellett voltak, habár annak veszélyes következményei iránt nem lehete kétségek, de a törvénytudó ulemák, az ozmán birodalomban mindig fontos tényezői a nép politikai véleményének, határozottan ellene voltak, s a pusztító harcra a legkisebb siker nélkül az ozmán fegyverekre, — még mindig tovább dült. II. Mustafa, ki eddig tettelegesen részvét nélkül nézte birodalmának szétomlását, röviddel halála előtt egy határozott lépésre szánta magát. Akarata volt személyesen a hadsereg élére állani s a szent háborúnak megjelenése által fokozott jelentőséget tulajdonítani. De még mielőtt későn érett tervét megvalósíthatta volna, 1773. deczember 24-én utólérte a halál, s omladozó birodalmát öcsésére Abdul-Hamidra hagyta.

II. Mustafa jelentéktelen egyénisége nem emelkedik ki közvetlen elődjének közepszerűségéből; s a mellett, hogy nem birt I. Mahmud belátásával, országlása alatt még azon szerencsétlenség is érte a birodalmat: hogy nagyvezirjei kivétel nélkül tehetetlen, tudatlan férfiak voltak, kik Európa mívelt diplomatáinak nemcsak gúnyt tárgyálul szolgálhattak, hanem a kiket kijátszani vagy tévútra vezetni — nem vala nehéz feladat.¹⁾ Azonban II. Mustafa nem volt azon vérengző, a kinek némely írók bélyegzik, s habár nagyjainak fejei sohasem állottak szilárdan, az általa aláírt halálos ítéletek száma sokkal csekélyebb volt. Nagy szenvedélyei voltak: a háború és az építkezés, az előbbihez nem értett s ez által sok szerencsétlenséget hozott az országra; a második által megörökitette nevét s még mai napig számos közintézetek tanúskodnak II. Mustafa jámborságáról és bőkezűségéről.

I. Abdul-Hamid (1773—1789) negyvennyolcz éves volt, midőn bátyját az ingadozó trónon követte; s nem-hogy nem birt II. Mustafa egészséges tekintetével, sőt

¹⁾ A foksany-i kongressuson a szultán egyik megbízottja a biblia egy török fordításával jelent meg; s midőn annak célja iránt kérdeztetik, azon választ adta: megtanultam e könyv tartalmát, hogy megismerjem belőle, milyen eszközökkel győznek le bennünket az oroszok!

tudatlansága versenyezett gyermekies önhittségével. Természetes, hogy Abdul-Hamid nem volt azon uralkodó, ki által a hanyatló birodalom új tekintélye ébredhetett volna. Életét a Korán másolásával és faragással töltötte, melyben kivált nagy ügyességgel birt — s egyéb tevékeny szenvedélyek hiányában — a nők társaságát jobban szerette — mint a férfiakét.

Muhsinsade Mohamed nagyvezir a hadsereg romjaival megerősített sumlai táborában állott, midőn II. Mustafa halálának hírért vette. Előtte a győzedelmes orosz hadsereg, korának egyik legkitünőbb hadvezérének Romanzow tábornok parancsnoksága alatt. Az oroszok jól ismerték helyzetük kedvezőségét s egy gyors csapással kívántak véget vetni a hosszú, habár dicsőséges háborúnak. Romanzow tábornok, ki az ozmánok sumlai táborát minden oldalról körülzárolva tartotta, az utolsó rohamra készült, melynek kimenetele nézete szerint, az ellenséges hadsereg szomorú állapotánál fogva alig lehetne kétséges. A nagyvezir, ki az orosz tábornok szándokáról tudomással birt, egy végső lépésre szánta magát. Összegyűjtván seregének valamennyi parancsnokló tisztjeit, azon kérdést intézte hozzájuk, vajjon mint vélekednek a helyzet iránt, s hogy képesnek tartják-e a hadsereget a háború folytatására? A parancsnokok egyhangú véleménye oda ment: hogy minden további ellentállás lehetetlen s a háború folytatása vétkes merénylet volna, elkövetve a nemzet lételén, melynek védképessége egy szerencsés béke által csak nyerhetne. A nagyvezir ezen megállapodás után fegyverszünetet kért Romanzowtól, mit ez meg is adott, azután pedig a parancsnokok aláírásával egy oly értelmű nyilatkozatot küldött Konstantinápolyba, hogy azt az új szultán nemcsak elfogadta, hanem a béke megkötését részéről is helyeselte. I. Abdul-Hamid egyúttal magára vállalta az ulemákat, a békekötésnek eddig legnagyobb ellenségeit is — engedékenységre bírni.

Igy jött létre a kucsuk-kajnárdsi-i béke, mely véget vetett az öt éves véres háborúnak, s melynek főbb pontjai a következők voltak; 1. Oláhország és Moldvaország visszaadatnak az ozmánoknak, kik ezúttal általános kegyelmet biztosítanak a két fejedelemség lakosainak. 2. Krim félszigete orosz fensőség alá kerül, s szabadon

választhatja fejedelmét. 3. Kerts és Jenikale az oroszok birtokába mennek át. 4. Az orosz hajóknak szabad és korlátlan kereskedelem engedtetik a keleten. 5. Oroszország védnöksége elismertetik az ozmán birodalom területén lakó görögkeleti vallású keresztények fölött.

Kétségtelen, hogy ezen békeszerződés, mely látszólag oly sok előnyöket helyezett a jövőben mindkét félnek kilátásba, főképpen Ausztria befolyásának tulajdonítható, s valószínű, hogy ha Oroszország — Lengyelország irányában — Ausztria részéről nem kárpótoltatik, a fényes portának még sokkal drágábban kellett volna a békét megvásárolnia. Mindazonáltal a kucsuk-kajnárdsi-i béke annál nagyobb vívmány vala Oroszországra nézve, mint-hogy magát abban nagylelkűnek sikerült feltüntetnie, mi által a keleten élő hit- és fajrokonai előtt mint a keresztény népek felszabadítója és védnöke tekinteték. Thugut, a mult század egyik legkitünőbb diplomatája azt mondja ezen békéről, hogy az valódi remeke az ügyességnek az oroszok részéről, míg az ozmánok együgyűségét feltűnővé teszi.

Ezen béke, melyre Oroszországnak is szüksége volt, alig tekinthető másnak fegyvernynyugvásnál, mert miként látni fogjuk, a lengyel kérdés elintézése után Oroszországnak sokféle alkalmá nyílt a háború megújítására. A fényes porta rövidlátása nem vette észre azon veszélyeket, melyektől a drágán megvásárlott béke környezteték, s a helyett, hogy erélyesen hozzálátott volna hadseregének újjászervezéséhez: meddő kísérletekben pazarolta el idejét, mignem elkésve, mulasztásait újabb és nagyobb áldozatokkal kelle megvásárolnia.

Oroszország, melynek a terjeszkedés keleten életfeltétel volt, valamint a fényes porta még meglévő határainak megőrzése, nem gondolt komolyan az 1774-iki béke megtartására, melyet csak fegyverszünetnek tekintett, s mihelyt győzelmeinek fáradoalmait kipihente s Lengyelország ügyeit kívánsága szerint elintézte, ismét fegyverrel kezében keleten találjuk. *Oroszország életrevalósága a keleti ügyek mikénti fejlődésétől függött.* Mióta az ozmán birodalom nem mint hódító szerepel, tengő lételét csak a véletlen tartotta össze, mert a diplomácia győzelmeit nem ismerve, ott is fegyverrel kezében harczolt, hol az

európai míveltséggel bíró államférfiak gyakran csak elmésséggel kízdóttek. A tudatlanság az ozmán államférfiaknál még ezen időben is annyira ment, hogy erősen hitték, miszerint a keresztények minden tudományukat, melyek annyira ellenségeik fölé emelék — kizárólagosan a szent írásból meritik.

Krim félszigete, ezen természetes kulcsa a Fekete tengernek, honnan Konstantinápolyt könnyen szemmel lehet tartani, szolgáltatta az első alkalmat Oroszország és a fényes porta közt fenálló béke megzavarására. Nem-sokára a Peloponnesusban végbe ment események még tarthatlanabbá tették a béke fenállását. Láttuk, hogy a kajnárdsi-i békében a tatároknak visszaadaték azon joguk, hogy fejedelmüket szabadon választhassák — mig Oroszország fensősége ezen jogot a gyakorlatban felettén kétesse tévé. Nem is leheté másként, mint hogy a tatárok erkölcsi és politikai súlyedésük következtében mindig biztosabban az oroszok révébe tereltetének. A tatárokat századokig uralták az oroszok; e mongol faj megakasztotta az orosz nemzet mivelődését s politikai fejlődését, melyet rabjává tévén, a szolgaság keserű ostorával sújtott. Most a viszony megfordítva állott; az oroszok lerázták a mongolok igáját, nemzeti jelentőségük tudatára ébredtek, s Európa éjszakkeleti nagy sikságának uraivá lőnek. *Ezen természetes egymásután következtében az eseményeknek sok tanulság rejlik*, s ha Oroszország fejlődését, terjeszkedését és politikai jelentőségét valódi becse szerint akarjuk méltányolni, első sorban be kell ismernünk, hogy a keleti ügyekben a vezérszerep kétségtelenül Oroszországot illeti, mint a melynek vallás, faj, kereskedelem stb. tekintetében legközelebbi életfeltételei jönnek itt szóba. A józan történetírás, mely a fajok egymás közti ellenszenvétől épp oly távol áll, mint a siker rajongó bálványozásától, nem róhatja fel bűnül Oroszországnak, hogy azon természetes súlypont felé törekszik, mely nagyságának eszményétől elválaszthatlan. Minden nemzet hasonló politikát követ; sokszor talán különböző, de nem ritkán ugyanazon eszközök segítségével, s ha talán egyik állam nem ezen úton látszik hatalmának növelésén dolgozni, ez maga is vagy feloszlófélben van, vagy pedig erőszakos korlátok közé szorítatva, szabad rendelkezhetésének nem ura többé.

A krimi tatárok, kik magukat a hanyatló félhold gyámsága alatt már régen rosszul érezték, s kik a Ghirai-család¹⁾ tehetetlen kománya alatt lassankint minden politikai támasztól megfosztattak, egy erős hatalom után vágyódtak, mely önmagában képes békét és rendet tartani az országban, s ily célból már régen Oroszországra vetették szemüket. — De az ozmán uralom hatalma még mindig nem volt annyira megtörve, hogy ezen nézet általánosságra emelkedhetett volna. A mi a hangulathoz még hiányzott, azt megtevé az orosz politika, mely a célhoz vezető eszközök megválasztásában sohasem volt szigorúbb, mint bármely más állam. Az ozmáuk Simferopol közelében egy nyilvános alkalommal vagy száz orosz kereskedőt s más jelenlévőket lemészároltak, minek hire a szomszédos orosz partokon roppant rémületet idézett elő; s hogy a kedélyek lecsillapittassanak, még inkább pedig hogy hatalmi állásának új utakat nyisson, II. Katalin parancsot adott Prosowski tábornoknak a vétkeseket szigorúan megfenyíteni. De Prosowski nem volt szerencsés küldetésében, valószínűleg azért, mert nem rendelkezett elégséges számú katonákkal; s ennél fogva kénytelen volt, lépten-nyomon üldöztetve a fellázított tatároktól és ozmánoktól, a félszigetet odahagyni.

Ezen esemény hírére a szentpétervári kormány nem késett többé az erőszak eszközéhez, a fegyverhez nyúlni, s miután egyenesen a fényes portát vádolta a béke megszegésével, Potemkin herceget megbizta — Krimet fegyveres kézzel elfoglalni, s az orosz birodalomba bekebelezni, mi által keleten a folytonos viszálykodás tüzét eloltani remélte. Potemkin 70 ezer ember élén megjelent 1783-ban a félszigeten, s fegyverrel, pénzzel, ígéretekkel stb. odavitte a dolgot, hogy Sahin-Ghirai, a Krim utolsó khánja egy szerződésben formasierüen lemondott minden jogairól a félszigetre, melynek birtokát egyszersmind II.

---

¹⁾ Midőn II. Mohamed alatt a Krim ozmán fensőség alá került, az Ozmán és a Ghirai-ház között oly értelmű szerződés jött létre, hogy az elébbi kihalásával az ozmán birodalom öröksége a krimi tatár házra, a Ghirai-családra szállana. Ezen szerződés, mely ma is érvényben áll, annak idején nagyon megkönnyíté a félsziget meghódolását.

Katalinra ruházta át. Ezen szerződés Konstantinápolyban roppant zajt ütött, és Sahin-Ghirainak, ki később személyesen megjelent Abdul-Hamid előtt, hogy magát igazolja, fejébe került.

Azonban az idők nem kedveztek a háborúnak, s a fényes porta nemcsak megnyugodni látszék a szép tartomány elvesztése fölött, hanem egy 1784-ben Konstantinápolyban létrejött egyezségben az oroszokat Krim birtokában részéről is megerősítette. Ez volt a kucsuk-kajnárdsi-i békekötés első gyümölcse, mely Oroszország ölébe hullott.

Potemkin tanácsára, ki jutalom fejében a krimi vagy tauriai melléknevet nyerte, II. Katalin 1786-ban elhatározta magát, az új tartományt személyesen meglátogatni, mely alkalommal hű szövetségesétől és szellemi rokonától, a nagy II. József császártól kísérteték. Az uralkodónő fényes fogadtatása keleten télremagyarázhatlan újjmutatás volt Konstantinápoly számára, de mit a Bosporus melletti tunya és hátramaradott diplomatia megérteni képtelen volt. Megint csak új vereségeknek kelle bekövetkezniök, hogy az ozmán államférfiak szeimei megnyiljanak ... Midőn II. Katalin a Krim gazdagon feldisített fővárosába tartá bevonulását, egy diadaliven e szavak voltak olvashatók: „*Út Byzanczba*”, s a nagy uralkodónő büszke mosolylyal fordúlt kísé-rőjéhez II. Józsefhez, ki szokott nyíltsággal kérdezé Katalintól: „És vajjon mi az ördögöt csinálna felséged Konstantinápolylyal?”

Mig így az ügyek mindig jobban összebonyolódtak s a béke tarthatlansága napról-napra bizonyosabbá lőn, a fényes porta, kivált Anglia ösztönzésére, végre erőlyesen hozzálatott a hadikészülődésekhez. Franciaország, mely háromszáz évig befolyásolta az ozmán kormányt keleten, lassankint háttérbe kezdett szorulni, s helyét Anglia foglalta el, melynek érdekei keleten azon mértékben növekedének, mennél inkább elszigetelve maradtak az ozmánok, kik most már nem saját erejüknek köszönheték fennmaradásukat, hanem azon körülménynek, hogy a jelentkezők a felosztandó zsákmány fölött egymással megegyezni sehogy sem tudának. Anglia sietteté a háború megkezdését, mert a Franciaországban fejlődő

világtörténelmi események egyelőre elvonni látszottak a nyugat figyelmét a Bosporustól, mit az élelmes sziget-állam sietett felhasználni, hogy magát Franciaország keleti politikájának örökösévé tegye.

A háború most ugyanazon körülmények között indult meg, mint 1769-ben. Bolgukow, az orosz nagykövet Konstantinápolyban, minden előzetes ok nélkül, mely ezen erőszakot talán indokolhatta volna, a héttornyú vár börtönébe vettetett. II. József császár követe Herbert báró hasztalan sürgette Bolgukow szabadonbocsájtását, s midőn meggyőződött a fényes porta elhatározásáról, a háborút haladék nélkül megkezdeni, a bécsi udvar parancsából elhagyta Konstantinápolyt; s így a porta nemcsak Oroszországgal, hanem ennek szövetségeseivel Ausztriával állott szemben egy harc előestéjén, melybe főképpen Anglia által erőszakoltaték, s melynek kimenetelelől több függött, mint azt a bosporusi jóhiszeműség felfogni tudta.

Az ozmán haderő 150 ezer emberből állott, kik francia és angol tisztek által begyakorolva, régi bátorságuk mellett sok tekintetben a jelenkor hadművelési modorában is jártasak valának. Jussuf nagyvezir 80 ezer emberrel az Al-Dunának tartott, 24 nagy hadihajó 20 ezer harczossal a Dnjeper torkolatát zárta el, míg 50 ezer a Fekete tenger partjain éjszak felé nyomulván elő, első rohamra megvette Oczakowot. Oroszország régi szövetségeseivel Ausztriával, már korábban megállapodék a közös haditerv iránt; s míg II. József császár két oldalról az erdélyi szorosokon keresztül Oláhországban, s az Unnán át Boszniában támadta meg az ozmánokat saját birodalmukban, az oroszok Romanzow és Souvarow vezérlete alatt a Dnjeper vonalát és a Krimet védelmezték, s honnan az első határozott győzelem után könnyű szerével behatolhattak a félhold birtokába.

II. József, ezen felvilágosodott lángész, nem volt hadvezér, s midőn most személyesen vezényelte hadait az ozmánok ellen, kik ezen hadjáratban még egyszer visszanyerni látszottak őseik felülmulhatlan vitézségét, csakhamar meg kelle győződnie, hogy a természet nem osztja minden adományait egyenlő mértékkel. A császári seregek minden oldalról visszaszorítottak s Boszniában,

de kivált Oláhországban véres vereségeket szenvedtek, minek következtében József császár kénytelen volt megfogyott seregével gyorsan Magyarországra visszahúzódní. De az ozmánok harci tüze ezzel nem elégedék meg, s miután Orsovánál betörték a régi magyar végvidékekbe, a császári hadakat vad futásban maguk előtt hajtották; s kétségtelen, hogy ha a fényes hadvezéri tehetségekkel bíró Laudon az utolsó pillanatban kezéhez nem ragadja a parancsnokságot, az egész hadsereg s vele maga a császár is, ki Karánsebes közelében csak paripája gyorsaságának köszönhetette megmentését, az ozmánok fogságába kerül. Még egyszer, s ez volt az utolsó eset, dúlt a bánóságban az ozmánok pusztító dühe. Városok és falvak elhamvasztattak, s a szerencsétlen lakosok még egyszer rabbilincsekben hajtattak a Duna jobb partjára.

Ez volt az ozmánok fegyverdi csőségének utolsó fellobbanása; s míg a császári hadak ellenében fényes győzelmeket vívtak ki, melyek új reménynyel töltötték el az egész nemzetet, addig az oroszok ellen minden erőfeszítésük hasztalannak bizonyult. Chotim, mely oly sok keresztény és mohamedán vért látott már folyni a másodík Köprili ideje óta, 1788 ban rohammal megvétetett Sachsen-Coburg herczeg által, ki Souwarow és Romanzow mellett méltó helyet foglal el ezen kor jeles hadvezéreinek sorában. Nassau Siegen herczeg ugyanazon év október havában megsemmisítette az ozmán hajóhadat, mely a Dnjeper torkolatában horgonyozott, s Lepanto és Csezme óta nem érte nagyobb csapás a félhold hajóit. Kinburn, Oczakow rohammal vétettek meg Souwarow által, mely alkalommal több mint 30 ezer ozmán vesztette el életét. Laudon, ki József császártól átvette az ausztriai seregek fővezérségét, az iménti csorbát kiköszörülendő, ellenállhatlanul tört át az ozmán határokon, újból elfoglalta Nándorfehérvárt (1789) s vele Szerbia nagyobb részét, valamint Oláh- és Moldvaországot, s egyesülve az orosz főhaddal, megsemmisítéssel fenyegette az amugy is már egy harmadára elébbi létszámának leapadt ozmán sereget.

Igy állottak az ügyek a keleti harcztéren, midőn Párisban a forradalom kezdetét vette, mely egyelőre csak erkölcsi hatással volt a világra, s mely azért

legkevésbé sem akasztá meg a keleten végbemenő eseményeket. I. Abdul-Hamid, ki tétlen és minden önálló cselekvéstől idegenkedő természeténél fogva képtelen volt az akadályokkal személyesen megküzdeni, mindazonáltal érezte, hogy mily örvény szélén áll trónja, s vele a nemzet; s minthogy különben szelid természete kedélyének bizonyos lágyságot kölcsönzött, fájdalommal nem vala csekély, midőn egyik vész hír a másikat érte, s a megrettent főváros lakossága minden perczen a gyűlöletes hitetlenek megjelenését várta Stambul falai alatt. A bánat és tehetetlenség tudata megtörték az amúgy sem fiatal szultán lelkét, s az oczakowi vész hír benyomása alatt 1789. ápril 7-én meghalálozott, miután 64 évet élt és 16 évig uralkodott. I. Abdul-Hamid nem volt zsarnok, a családjában hagyományos értelemben; békés természete elfordult minden erőszaktól, s ha országlása alatt mégis fordultak elő kivégeztetések, ezek többnyire tudta és beleegyezése nélkül követtettek el teljhatalommal felruházott nagyvezirjei által. Ellenkezőleg, jól esik kinyilatkoztatni, hogy I. Abdul-Hamid az ozmánok első szultánja volt II. Mohamed óta, ki kezeit nem szennyezte be rokonainak vérével, s ki a serailban élő hercegeknek nemcsak teljes szabadságot engedett, hanem alkalmat is nyújtott szellemi kiképeztetésükre. S ha utódja, II. Mustafa fia Szelim, az első kivételt képezi az ozmán uralkodók közt, s míveltség tekintetében a legtöbb európai uralkodóval egy színvonalon állott, ez a tudatlan de jóindulatú Abdul-Hamid érdeme, ki jól tudta méltányolni a míveltség fontosságát, de a ki maga már sokkal öregebb és erélytelenebb volt, semhogy azt magán bebizonyítani tudta volna.

III. Szelim (1789—1808.) huszonkilenczéves volt, midőn a trónra lépett, s uralkodását a hála egy ünneppel kezdé meg, midőn nagybátyját Abdul-Hamidot, az őszinte szeretetnek keleten csak ritka könnyeivel kísérté örök nyugalomra. Szelim gyermekkorától élvezte a szabadság felülmulhatlan gyönyörét; ismerte annak értékét, és hálával viseltetésként elődjének emléke iránt, ki elég nemes indulattal birt bátyja fiában saját utódját tisztelni. Neveltetése, melyre különösen nevezetes befolyással volt a francia származású Tott báró, ki a természettudomá-

nyoknak nagy barátja vala, s kit XVI. Lajos annak idején mint az ozmán hadsereg újjászervezésére rendelt francia hadmérnöki tisztet Abdul-Hamid szolgálatára küldte, épp oly gondos mint alapos volt. Szelim a francia nyelvet nagy könnyűséggel beszélte s érintkezésben az idegen udvarok megbízottjaival nem szorult tolmácsra. Különösen érdekelték a természettani és mennyiségtani tudományok, melyekben nem köznapi jártassággal birt. Olvasta a világtörténelmet, mi valószínűleg az első eset volt az Ozmán-házban s talán ezen körülménynek tulajdonítandó: hogy Szelim jelleme felettén harcias irányt vón. Bánattal és haraggal szívében nézte a félhold vereségeit, s házának dicsőségét mindenek fölé helyezvén, megfogadta: hogy egyszer a hatalom birtokában, megbooszulja nemzetének és családjának megaláztatását.

Abdul-Hamid halála nem szakasztotta meg a háborút, mely az egyesült orosz-ausztriai és ozmán hadak között, most még nagyobb elkeseredéssel folyt. De a szerencse következetesen kerülte a félholdat; s két újabb vereség megfosztá legutolsó hadseregétől s azon reményétől, hogy csonkítás nélkül fejezheti be a hosszadalmas és óriási áldozatokkal egybekapcsolt háborút. Alig három hóval Abdul-Hamid halála után Souwarow és Sachsen-Coburg herczeg, mint az egyesült hadsereg fővezérei Foksany közelében Haszán pasát egy véres ütközetben megverték; több mint 10.000 ozmán hevert a csatatéren s az egész tábor a szövetségesek kezeibe esett.

De Haszán pasa vitéz katona volt s habár nem harczolt szerencsével, kitartása és erélye a szétzüllött sereget mindig újra egyesítette. A foksanyi véres ütközet sem csüggeszté el s alig kéthóval utóbb, ugyancsak 1789. szeptember havában Haszán pasa egy újabb 100.000 főből álló hadsereg élén kereste fel a szövetségeseket. A két sereg Rimnik mellett találkozott s az itt fejlődött harcz az előbbieket ha lehet még felülmulta vérengzésben, de egyszersmind kölcsönös vitézségben is. Azonban a szerencse, mely ezen hadjáratban oly feltűnően kerülte az ozmánokat, — most is az egyesülteknek kedvezett s az ozmánok kénytelenek voltak roppant veszteséggel odahagyni a rimniki csatátért. Több mint 22.000 ozmán esett el s többek között 60 ágyú került a győze-

delmes szövetségesek kezeibe. A rimniki győzelem főképpen Souwarownak tulajdonítható, ki ettől nyerte a Rímninski melléknevet.

A foksanyi és rimniki véres ütközetek megfosztották az ozmánokat utolsó nyílt seregüktől s a várak védelmére rendelt őrségeken kívül már csak apróbb töredékeivel bírtak azon fényes hadseregnek, mely III. Szelim trónraléptekor oly nagy reményektől kísérve hagyta el a fővárost. Egész Bessarabia, Oláh- és Moldvaország, továbbá Bolgárország és Szerbia egy része Nándorfehérvárral együtt az egyesültek kezeiben voltak, s a fényes porta minden törekvését a béke megkötésére fordította.

Anglia és Poroszország, melyek a portát ezen szerencsétlen háborúra bírták, azon reményben, hogy abból úgy Oroszország mint kivált Ausztria meggyengülve, ha nem megverve, fognak kilépni, szemben a szövetségesek győzelmeivel, a legnagyobb zavarban voltak, s immár részükről sem elleneztek többé a békét. De még egy nehéz csapás várt az ozmánokra, mielőtt ezen szerencsétlen háborútól megszabadúlhattak. Ismaila, egyike az Al-Duna legfontosabb erősségeinek, 50.000 ozmán harczost rejtett falai mögött, kik az elvesztett csaták alkalmával szétűzött hadak töredékeit képezték, s kik elszánva győzni vagy meghalni akartak.

Souwarow Ismailát szárazon és vizen ostrom alá vette; s miután a várban az élelmiszerek már fogytán valának, az összezsúfolt tömegek között ragályos nyavalyák ijesztő pusztításokat vittek végbe, azt lehete hinni, hogy az ellentállás csakhamar véget ér. De az ozmánok bátorsága a veszélylyel növekedék s Souwarow nem látott más útát, mint a rohamot, hogy magát Ismaila birtokába tegye. Az 1790-iki tél felette kemény volt, s azon rendkívüli szenvedések, melyeknek saját hadserege kitéve volt, az orosz fővezért a fenyegetett hely gyors megvételére ösztönözték. A roham mindkét részről ritka vitézséget fejlesztett ki; de a kimerült őrség végre száma daczára sem menthető meg többé Ismailát, mely az oroszok kezébe került. Az őrség, mely elébb minden feladási ajánlatot visszautasított, most sem fogadta el az ellenség kegyelmét, — s állítólag csak egy ember mene-

kült meg, míg a többi mind Ismaila romba dült falai alatt és árkaiban találta halálát.

Ezen újabb szerencsétlenség hírére a fényes porta elvesztette legvégső reményét is, és Angliát és Poroszországot megérdemelt szemrehányásokkal halmozta el. Poroszország, hogy némileg megmentse befolyását keleten, véd- és daczszövetséget kötött a fényes portával, mely szerint a megkötendő békében Ausztria és Oroszország ellenében tekintélyének egész súlyával oda fog hatni: hogy az ozmán birodalom semmi területi csorbulást ne szenvedjen. S valóban, a porosz befolyásnak tulajdonítandó, hogy II. Lipót császár, e különben is békés jellemű öccse és utódja II. Józsefnek, követeléseit nemcsak mérsékelte, hanem győzelmeihez képest, egész a feltűnésig alászállítá.

A fényes porta és Ausztria között a Szisztowban 1790. december 30-án kötött ideiglenes egyezmény, mely négy évvel később 1794-ben végleges békével végződött, felettén kedvező volt az első részére, s II. Leopold csak a Dnjesztr jobbpartján fekvő Chotimot tartotta fenn magának, valamint a már 1777. óta birt Bukowinát; míg többi hódításait Oláh- és Moldvaországban, valamint Szerbiában visszaadta az ozmánoknak.

Ausztriának ezen engedékenysége nem volt a szentpétervári udvar kívánsága szerint, mely ezúttal elszakadva szövetségesétől, nemcsak visszautasította a békeajánlatokat, hanem egymaga a háború folytatására határozta magát. Azonban Anglia befolyása, de különösen a Franciaországban végbemenő dolgok nemsokára Oroszországot is engedékenységre kényszerítették s Ausztria kirekesztésével az 1792. évben Jassyban megköté a békét III. Szelimmel. Ezen békében Oroszország is lemondott hódításainak nagyobb részéről s Bessarabia egy részét kivéve s a Duna és Dnjesztr torkolatai között fekvő parti területeken kívül, mitsem tartott meg magának. De tartozott a fényes porta hadi kárpótlás czímén 12 millió francot fizetni.

A szisztowi és jassyi békék rendkívüli szerencsének látszottak az ozmánok előtt, kik már a legnagyobb területi veszteségektől féltek, és méltán, mert fegyvereik teljes veresége után másként alig következhetett volna: ha

Poroszország és Anglia egész befolyásukat nem érvényesítik vala a szentpétervári és bécsi udvarok ellenében.

Mig így az ozmán birodalom újból időt nyert erejének fejlesztésére s belügyeinek rendezésére, mire okvetlenül nagy szüksége volt, ha a jövő eshetőségeivel dacolni akart, addig a francia forradalom világrendítő epizódjai majdnem nyomtalanúl mentek el felette, s misem bizonyítja az ozmánok elzárkozottságát, s társadalmi ügy, mint művelődési hátramaradását inkább, mint azon körülmény: hogy a párisi dolgok iránt teljes közönynyel viseltetének, miből csak kevés, nyugaton megfordult férfiak, többnyire kereskedők tettek némi kivételt. S csak midőn az ifjú köztársaság lángelmejú fiatal fővezére a pyramidek alatt megverte a mamelukokat, kezdének az ozmánok rideg közönyükből a legnagyobb események iránt lassankint kibontakozni.

Midőn a jassyi szerződéssel a külbéke biztosítva volt, III. Szelim, ezen művelt lelkű, de nem elég erélyes és következetes uralkodó, egész figyelmét azon reformokra fordította, melyek megvalósításától remélte az ozmán birodalom politikai újjászületését. De ez nem vala könnyű feladat. Az ozmán nép műveletlen tömege nemcsak idegenkedett minden újítástól, hanem veszedelmes makacssággal ellene dolgozott a felvilágosodott szultán törekvéseinek, miből nemcsak elkeserítő összeütközések fejlődének, hanem elég gyakran erőszakos ellenszegülés származott, mely a hangulatot a reformkedvelő III. Szelim és népe között mindig izgatottabbá tévé. A reakció annál nagyobb veszélyeket rejtett magában, minthogy a hadsereg nagyobb része, de kivált a janicsárok nyílt ellenségeiként léptek fel minden újításnak.

III. Szelim egyik főtörekvése volt, a régi jobbágys viszonyokat, melyek a népet a néptől oly indokolatlanul elválasztották, megszüntetni. A raják kivált nagyon érezték ezen viszonyok súlyát. A szultán ez által nemcsak a raják sorsán kívánt könnyíteni, hanem a földbirtok igazságosabb felosztása által az állam jövedelmét is szaporítani. Az ozmán hűbérsegi rendszer egyik alapját képezte: hogy régi, a harcban kipróbált, elvénült vagy békátónak számára nyugdíj helyett, — földbirtokot biztosított. Így lettek a kiszolgált harcosok később földbirtok-

kosok a birodalom különböző részeiben, de minthogy a gazdasághoz a legtöbb esetben csak keveset értettek, a földet tovább is az elnyomatott raják művelték, kik a durva és az erőszakhoz szokott harczosok részéről a legembertelenebb munkákkal sanyargattattak. Különösen veszélyesek voltak ezen földesurak közt a régi janicsárok, kik egyéb katonai kiváltságaikat is átvitték a magánéletbe s rendzavaró és nyugtalankodó természetük által nemcsak csapások valának a vidék szorgalmas lakosságára nézve, hanem ugyanannyi kellemetlenség magára a kormányra.

III. Szelim figyelmét nem kerülhette ki ezen természetellenes állapot; s minthogy amugy is elég oka volt a janicsárok iránt bizalmatlankodni, — ezen intézmény megszüntetését elrendelte. Roppant volt az izgalom, melyet e messzeható rendelet, kivált a régi bolgár és szerb tartományokban, hol a legtöbb kiszolgált katonák éltek jószágaikon, — előidézett. Pázván-Oglu, egykor janicsár s most földbirtokos, első volt, ki a lázadás s ellenszegülés zászlóját kitűzte; s míg alatta csoportosultak a számban napról napra növekedő elégületlenek — a dolog mindinkább veszélyes lőn az újítás intézőjére, a szultánra. Pázván-Oglu hatalmába ejtette Widdint, megverte az elene kiküldött hedsereget, s minthogy a szultán hívei nem valának képesek Widdint rohammal visszafoglalni, a fényes porta végre alkudozásokba bocsátkozott a lázadóval, s miután azt a widdini helytartósággal ruházta fel s megigérte, hogy a kérdéses reformtól eláll, a zavar egyelőre lecsendesült.

Majdnem ugyanazon időben, midőn az Al-Dunán Pázván-Oglu fellázadt, Syriából és Egyptomból is rossz hírek érkezének. Dzsafer pasa Halebben függetlennek nyilvánította magát a szultántól, s az egyptomi mamelukok most, a szultán erejének teljes kimerülésében látván kezességet elszakadási törekvésük megvalósítására, 1796-ban Kairóban kimondák, hogy ezentúl a szultánt uruknak el nem ismerik, s neki adót többé fizetni nem fognak. A fényes porta, mely még Pázván-Ogluval sem tudott elkészülni, képtelen volt a fellázadt tartományokat megfenyíteni s egy időre kényszerűségből tűrte hatalmának megcsonkítását.

Az ozmán kormány Francziaországnak régi barátja és szövetségese, mint már említők, nyugodtan és közöny-nyel nézte azon nagy eseményeket, — melyek az ó-világ rendét teljes felforgatással fenyegették. — Hasztalan igyekeztek Anglia, Ausztria és Poroszország a fényes portát azon coalitió számára megnyerni, mely a francia nemzet ellen volt intézve; III. Szelim politikai ösztöne egészségesebb útmutató volt az idegen csábításoknál s a szultán mindaddig visszaútasított minden ide vonatkozó ajánlatot, mignem a francia hadsereg Bonaparte tábornok alatt Egyiptomban partra szállott. — A fényes porta most egyszerre megváltoztatta politikáját s ezentúl egyik hibát a másik után követte el, s a helyett, hogy Francziaország irányában mindjárt a forradalom kezdetekor beváró, de barátságos semlegességre határozta volna magát, azok karjaiba veté magát, kik mindenképpen romlására voltak eddig is, s kiktől jövőben sem várhatott egyebet. III. Szelim 1798. aug. 9-én kelt kiáltványában adta tudtára a világnak, hogy csatlakozott a Francziaország elleni coalitióhoz; mert rövidlátásában azon véleményben volt, hogy a francziák megjelenése Egyiptomban, mely tulajdonképpen Anglia és Kelet-India ellen mért csapás vala, — saját területe ellen intézett merénylet.

Nemsokára az ozmán hajóhad, — mint Oroszország szövetségese csatlakozott a görög vizeken megjelent orosz hajórajhoz, melylyel azután együttesen elfoglalta a joniai szigeteket, melyeket az 1797-ben végbement megszüntetése óta a velencei köztársaságnak, a francziák tartottak megszállva. Ugyancsak az orosz befolyás Konstantinápolyban annyira ment, hogy a francia követ Ruffin a héttornyú vár börtöneibe vettetett, míg az ozmán területen lakozó francziák a legnagyobb üldöztetéseknek valának kitéve az ozmán hatóságok részéről.

Ezen veszedelmes és könnyelmű fordulata az ozmán politikának nem tartott és nem tarthatott sokáig; s a fényes portát ismét Francziaország mellett találjuk, mióta korábbi szövetségeseinek megbízhatlanságáról saját kárán meggyőződött.

III. Szelim, ki miként láttuk, a Pázván-Oglu lázadása alkalmával kénytelen volt egyik reformtervéről lemondani, nemsokára egy másikkal lépett fel, mely egy

új katonai intézmény alapján, a régi rendszert úgy külsőleg, mint belső szervezetében átalakítani igyekezett. A szultán európai fegyverzetten és ruházaton kívül, még a katonai rangméltóságok felosztását is európai mintára akarta rendezni, s szándoka volt egy új sereg felállítását oly czélból létesíteni, hogy annak segélyével — az általa csak gyűlölve túrt janicsárokat lassankint annál biztosabban nélkülözhesse, s végre megsemmisíthesse; mert ezen, egykor félelmes harczosai az izlamnak most már nem voltak egyebek rendzavaró fegyveres kicsapongóknál, kik minden alkalmat erőszakoskodásokra használtak fel s kik már régóta csak a békés polgároknak voltak rémei, — és nem a hitetleneknek.

III. Szelim ezen újabb eszméjével sem vala szerencsés. Nem volt elég erős akaratának végrehajtásában s a nyugtalan elemek máris uralkodtak a rend képviselői felett; s az összeütközés a szultán és az elégületlenek között napról napra bizonyosabbnak látszék. Nehogy tekintélyét még inkább veszélyeztesse, a szultán az utolsó pillanatban visszavette, vagy legalább felfüggeszté rendeletét; mire miként mindjárt látni fogjuk, a külső viszonyok sem maradhattak befolyás nélkül, melyek egyszerre ijesztő fordulatot kezdének venni.

A fényes porta franciaellenes politikájának helytelenségéről, mint említők, nemsokára meggyőződött, — s miután I. Napoleon a császári székhelyen ült, a porta ismét Franciaországban találta legerősebb támaszát s a császár követe Sebastiani tábornok korlátlan befolyással bírt a Bosporus partjain. Francia tiszttek tömegesen érkeztek a fővárosba, honnan a fontosabb határerősségekbe küldettek, melyeket siettek védelmi állapotba helyezni.

Franciaország befolyása leginkább Oroszországot bántotta, melynek érdekeit a párisi kormány mindenütt, a hol csak erre alkalom nyílt, — csonkitani igyekezett. S midőn Sebastiani tábornok sürgetésére az oláh- és moldva fejedelmek erőszakkal elmozdítottak helyeikről azon mindenestre nem alaptalan vádra, hogy titkos barátai és szövetségesei az oroszoknak, holott ezen határozatához a portának, a jassyi békeegyezmény egyik pontja szerint — Oroszország hozzájárulása lett volna szükséges,

hogy törvényes alakkal birjon, — a háború elkerülhetlenné vált.

Egy orosz hadsereg Michelsen tábornok alatt megszállta Oláh- és Moldvaországot; az angol hajóhad pedig a coalitio értelmében Oroszország szövetségében kedvező széllel bevetorlázott a Dardanellákba, s daczára a parti erődök lövegeinek, melyek mint látszék nem nagy kárt tettek az angol sorhajókban, a Bosporus bejáratánál vetett horgonyt. Konstantinápoly most látott először az ozmánok alatt ellenséget maga előtt; s a helyett, hogy megrettent volna, oly erélylyel kelt védelmére az összes lakosság, sőt maga a szultán, hogy az angol hajóhad, mely Duckworth tengernagy parancsnoksága alatt állott, nem is merészkedett a főváros ostromába bocsátkozni, egy lövés nélkül elhagyta 1807. márczius 3-án a bosporusi kikötőt. Sebastiani tábornok a Konstantinápolyt körülvevő emelkedésekből és magaslatokból mindmennyi erősségeket rögtönzött, melyek jól elhelyezett ütegek által, melyeket gyakorlott francia tisztek vezényeltek, majdnem bevehetlenné tették a fővárost.

Az angolok távozása után, s minthogy az oroszok a Dunafejedelemségekben a külföldi események befolyása alatt csupán védelmi állásra látszottak szoritkozni, — III. Szelim újból felvevé korábbi tervét egy új sereg felállítását illetőleg, s most még nagyobb szigorral akarta azt keresztülvinni mint annakelőtte. Azonban az elégtelenség, mely az utolsó években elnémult ugyan, de meg nem szűnt, most még nagyobb zajjal emelte fel fejét s Kabacsi-Oghli a tömeg erőszakos vezetője, miként egykor a néptribun Chalil, lázító beszédei által egész a tettelegesséig feltüzelte a könnyű vérű s kilátással zsákmányra mindenre rávehető tömeget. A janicsárok, kiknek legtöbb okuk lehete a szultán reformtörekvéseit megghiúsítani, mint mindig, most is a nép közé vegyültek, s az egész lázadás kevés idő alatt egy általános forradalom jellegét öltötte magára.

III. Szelimnek nem voltak barátai sem az ulemák, ezen tudatlan törvénytudók, sem a seikh-ul-izlam, ki a szultán európai míveltségében istentelenséget látott s ki egyike volt azoknak, kik a népet titokban máris előkészítették egy államcsinyre, melynek áldozata nem lehete

más mint III. Szelim. Palotaóreinek és az új sereg hűségére számíthatott ugyan a szultán, de ez nem volt elégséges, s miután a veszedelemmel erélye is növekedett, — a mozgalom nem végződhetett másként mint erőszakkal.

A lázadások Konstantinápolyban abban különböztek a többi, kivált európai hasonló mozgalmaktól, hogy itt mindig a vallás is belevonaték a viszályba, sőt közönségesen döntő befolyással volt annak kimenetelére. Ezúttal is tudtak a lázadók egy fetwát felmutatni a seikh-ul-izlamtól, melyben az mondatik: hogy III. Szelim szultán meghamisította az igaz vallást, midőn újításokat hozott be, melyek azzal ellentétben állanak; továbbá azon sajnálat fejeztetik ki, hogy a szultánnak házasságai eddig meddők maradván, — a trónt egyenes örökösök nélkül hagyták. III. Szelim sorsa a fetwa után, mely közönségesen előhírnöke volt az erőszakos elmozdításnak a trónról, — nem lehete többé kétséges. A szultán még menekülésre gondolt, midőn a serail már minden oldalról körül volt fogva a lázadóktól, s midőn az izlam legfőbb képviselője megjelent előtte s kimondá, hogy megszűnt az ozmánok szultánja lenni, egyszersmind Abdul Hamid fiát III. Mustafát ültette azok trónjába.

III. Szelim szokás szerint a trónról a börtönbe lépett, hol nemsokára, Mustafa parancsára — valószínűleg magasabb állami érdekek tekintetéből, így hangzott a felséggyilkosság hivatalos logikája mindenütt és minden időkben, — 1808. évi július havában megfojtatott.

Azonban III. Mustafa nem érezte sokáig szerencséjét. Mustafa Bairaktár, azaz zászlótartó, Ruscsuk helytartója, egy merész és ügyes katona s III. Szelimnek buzgó híve, — mint megboszulója lépett fel urának. A hadsereg egy részét magának megnyervén, — élén bevonult a fővárosba s mindazokat, kik III. Szelim elmozdittatásában és meggyilkoltatásában részt vettek, így Kabacsi-Oghlit a dühös népezért, továbbá az ulemákat s számos másokat megölette. Véres fellépése megrettenté a lázadókat, kik most többnyire maguk is Bairaktárhoz csatlakoztak, — kinek a rend helyreállítása után első teendője volt III. Mustafát ismét eltávolítani a trónról s abba II. Mahmu-

dot, egy szép tehetségekkel és nem mindennapi műveltséggel bíró ifjút ültetni.

III. Szelim, egy forradalom áldozata, mely viszont rendkívüli körülmények kinövése volt, nem birt annyi erélylyel mint szellemi tehetséggel és jóakarattal, mely szükséges lett volna reformtörekvéseinek szigorú keresztülvitelére. S minthogy fontosabb újításainak egyikét sem sikerült tartósan megvalósítania, s így a siker nem ajánlotta művét, az ellenzés természetesen mindig növekedett s végre magát a szultánt is elnyelte, ki más körülmények között szerencsével vezette volna a kormány rúdját népeinek boldogítására és saját hírének növelésére. III. Szelim volt az ozmánok első szultánja, ki európai műveltséggel birt s kinek országlása egy láncsora volt a kísérleteknek, melyek által a birodalmat újáteremteni akarta. A jobb sorsra méltó férfiú mindenestre megérdemli az utókor részvétét.

HUSZONNEGYEDIK FEJEZET.

II. Mahmud 1808—1839. — Forradalom. — Bairaktár Mustafa. — Belállapotok. — Orosz-ozmán háború. — A bukaresti béke 1812. — A szerbek helyzete. — A szerbek családi élete, költészete és története. — A szerbek politikai helyzete. — Az első szerb forradalom. — Függetlenségi harcz. — A függetlenségi harcz kimenetele. — A fényes porta és a függetlenségi törekvések.

II. Mahmud 1808—1839. ezen ujjaalakítója az ozmán birodalomnak, ki következetes szigorral vitte keresztül reformjait, s kinek nevéhez vannak kötve nemzetének legújabb politikai vívmányai, melyek Mahmud nélkül valószínűleg sohasem jöttek volna létre, egyikét képezi azon jellemeknek, melyek a körülmények sajátoszerű összefüggéséből épp oly eredeti mint rendkívüli utakon fejlődnek. Ellensége a keresztényeknek és művelődésüknek, mégis mindkettőt kereste, s miután az utóbbit minden áron elsajátítani igyekezett, ugyanazon fegyverekkel remélte legyőzni számos ellenségeit, melyekkel nemzetének és házának dicsősége általuk elhomályosították. S ha reformterveit egész kiterjedésükben megvalósítani nem bírta, nem Mahmud hibája, hanem azon ellenállhatlan áramlatnak tudható be, mely keleten minden korszerű törekvésnek útját állja. Szigorú egész a vérengző kegyetlenségig, épp oly nyugalommal nézte vétkes alattvalóinak legyilkoltatását, mint azokét, kik a szabadság lelkesítő eszméjének befolyása alatt fegyvert ragadtak: hogy legszentebb jogukat visszaszerezzék. Azonban II. Mahmud nemcsak ismerte, hanem előre látta korának bajait és kormányának hiányait s minden törekvését oda irányozta, hogy trónját a jövő küzdelmekre előkészítse. Hogy menyire sikerült ez az ozmánok újitójának, a következő események meg fogják mutatni.

Bairaktár Mustafa, III. Szelim megboszulója s a rend helyreállítója alig hogy a lázadókat véres fegyverével megfenyítette, a meggyilkolt szultán intézményeinek visszaállításával foglalkozott, s azon kezdé, hogy az új sereg visszaállítását kimondá. II. Mahmud, kit a vitéz zászlótartó mindjárt, midőn a fővárost fegyveres kézzel megszállotta Mustafa ellenében erős karjával a trónra ültetett, nemcsak helyeselte nagyvezirjének, ezzé nevezte ki ugyanis mindjárt trónralépte után a ruscsuki helytartót, — intézkedéseit, hanem maga is azon volt, hogy a szükséges reformok, minél gyorsabban életbe léptetessenek.

De még nem érkezett el azon idő, mely a kényszer befolyása alatt minden ellenzést elnémitott volna; sem Bairaktár, sem Mahmud nem valának elégségesek az áramlatnak, mely most újból és még nagyobb féktelenséggel megindult, útját állani. Egy újabb forradalom kezdődött, melynek élén megint a janicsárok állottak, kik megrohanták a középületeket s miután azokat kifosztogatták és feldúlták, hangosan követelték II. Mahmud eltávolítását és III. Mustafa visszahelyezését az ozmánok trónjába.

III. Mustafa, ki Bairaktár által a serail egy titkos börtönében őrizteték, — nem kerülhette ki sorsát . . . . Midőn a mozgalom tetőpontjára hágott s a lázadók a serailt kezdék ostromolni, melynek védelmére az új sereg néhány zászlóalján kívül csak a gyorsan felfegyverzett palotaőrök és bosztandsik, vagy kertészek állottak készen, a nagyvezir rávette Mahmudot, hogy aláírta III. Mustafa halálos ítéletét, mely azonnal végre is hajtattott.

Ezen erőszakos lépés által a szultán és nagyvezirje elejét vélték venni a fenyegető viharnek, mely kiválóan Mahmud ellen volt intézve; s minthogy most Mahmud volt az egyetlen még életben lévő tagja házának, biztosan hitte: hogy személye meg van mentve, s vele talán az ozmán birodalom jövője.

Midőn a lázadók Mustafa haláláról értesültek, egész haragjuk Bairaktár ellen fordult, ki maga sem kételkedvén többé sorsában, háremjével és kincseivel együtt palotájába zárkózott, hogy abban magát a végső pillanatig

védelmezze. A felbőszült tömeg, elől a janicsárok, a seraiból a gyűlölt nagyvezir lakására indult; ki azonban nagy elszántsággal védelmezte magát, mignem palotája lángba borulván, családjával együtt a tűzben lelte halálát.

Midőn a serail a tömegtől megtisztult, II. Mahmud egy kiáltványt tett közzé, melyben magát népének, mint az Ozmán-ház egyedüli örökösét mutatta be, s míg a lázadás vezetőinek bocsánatot és kegyelmet ígért, a janicsárokat birodalmának és az igaz vallás legerősebb támaszainak nevezte, kiknek vitézségében és hűségében látja a birodalom újból felvirágozásának kezességét. A kiáltvány, de különösen a janicsárok kiemelése nem tévesztette el hatását a tömegre, mely hangos üdvkiáltásokkal II. Mahmudra oszlott szét, míg röviddel előbb halálra kárhoztatta, s ezzel a forradalom véget ért.

De a belzavarok lecsillapításával koránsem volt vége azon viszályoknak, melyek a birodalmat kívülről fenyegették. Az ozmán hűbérrendszer rozszant intézménye nem engedé békéhez és megalégedéshez jutni, kivált a keresztény alattvalókat, s míg Szerbia és Bolgárország tűzhelyévé lettek az elégtelenségnek, addig Ázsiában és Afrikában is mindig merészebben emelte fel fejét az egyenetlenség. Nem csoda, ha mindezen jelenségek magukra vonták Mahmud figyelmét, ki jól tudta: hogy azok tartósan nem a fegyver, hanem a kormányrendszer alapos megváltozása által orvosolhatók. A mi az ozmán uralmat a második bécsi ostrom óta (1683) érte, azon rendkívüli és ijesztő gyorsasággal egymást követő csapások, melyek az egykor hatalmas államépületet mélyen megingatták, mind azon körülményre vezethetők vissza, hogy a nemzet és a kormány nem haladott a világ művelődésével, nem vette számba a megváltozott tényezőket a békében és a háborúban, s ezen egyoldalúságánál fogva nem vette figyelembe ellenségeinek érdekeit és megjavult segélyforrásait sem, s valamint maga nem változott meg századok óta, azon tévedésben élt: miszerint az európai népek is ott állanak, hol a nikápolyi ütközet napján állottak.

II. Mahmud hosszú országglásának két nagy esemény képezi bevezetését. Az 1809—1811-iki orosz háború és

a szerb forradalom; mindkettő úgy folyamában mint következményeiben egyaránt fontos. I. Sándor orosz császár és kormánya nagy figyelemmel kísérték minden mozgalmat az ozmán fővárosban, s így az utolsó forradalom indokai épp oly kevésbé maradtak titokban Szent Pétervárott, mint III. Szelim bukásának közvetlen következményei. Mennél hatalmasabb volt Franciaország genialis első császára alatt, s mennél nagyobb annak befolyása a Bosporuson, Oroszországnak annál több oka volt ébren lenni keleten. Sehol sem jöttek az orosz nemzet érdekei a nagy francia háborúk ideje alatt sem oly érezhetőleg szóba, mint keleten, s ha a rimniki és izmailiai győzedelmes hadvezér¹⁾ a graubündteni és wallisi alpesekben és Olaszországban harczolt a francia sas ellen, nem a nyugat, hanem a kelet biztonsága érdekében állott tűzben.

Addig, míg a fényes porta gyámoltalanságának tudatában csupán Franciaországra támaszkodik vala, Oroszország nem tehette le fegyverét s a coalitio által elvállalt kötelezettségek nélkül is kénytelen volt a háborút folytatni. Michelsen tábornokot nemsokára II. Mahmud trónralépése után az oláh- és moldvaországi hadak fővezérségében Kaminski váltotta fel, ki az addigi tétlenkedésből csakhamar támadásra és győzelemről győzelemre vezette az oroszokat az Al-Dunán; Jussuf nagyvezir nem birt azon tulajdonságokkal, melyek szükségesek lettek volna, oly ellenséggel szemben, milyenek az oroszok valának, sikerrel megküzdeni. Hadvezéri tehetségei oly csekélyek valának, mint előrelátása, s míg katonáitól csodákat követelt, maga tétlen nyugalommal szemlélte, mint esik egyik hely a másik után az ellenség kezébe. De a félhold harczosai sem voltak már azon rendithetlen vitézek, mint hajdan; s mintha a világot még inkább meg akarták volna győzni a birodalom felbomlásáról és tarthatatlanságáról, mindenütt, a hol az oroszokkal találkoztak, megrettenve dobták el fegyverüket s vad futásban keresték biztosítani nyomorult életüket. Silistria, ezen fontos erősség a Duna jobb partján, valamint Bazardsik, majdnem védelem nélkül megadták magukat Kaminskinak; s való-

¹⁾ Souwarow Rimninski.

szinű, hogy ha a bolgár nép maga nem vet gátot az oroszok előnyomulásának, nemsokára az egész tartomány egész a Balkánig orosz kézbe kerül. Sumla ostromával nem voltak szerencsések az oroszok, valamint Ruscsuk is ellent állott minden rohamnak. De midőn Kaminski Battun mellett egy véres ütközetben tönkre tette a legutolsó ozmán sikhadat: Ruscsuk, Nikápoly, valamint az erős Trnovo megnyitak az oroszok előtt, kik ez által Bolgárország nagyobb részének birtokába jutottak. Röviddel ezen győzelmek után Kaminski sebei következtében meghalálozván, az orosz hadsereg főparancsnokságát Kutusow tábornok vette át.

Mielőtt ezen hadjárat elbeszélésében tovább menénk, szükséges egy körülményről tenni említést, mely nem csekély befolyással volt az események fejlődésére. Bolgárország a legrégibb idők óta nagy pártfogásnak örvendett az ozmánok részéről; s míg a szerbek, bosniaiak, albániaiak stb. teljes mértékben érezték az idegen uralom vaskezét, mely kérlelhetlen szigorral nyomta el erkölcsi és anyagi törekvéseiket, addig a bolgárok szabad egyház-közösségben éltek, a harads vagy fejpénzen kívül más adót nem ismertek s az ozmánok valamennyi idegen nyelvű és vallásu alattvalói között a legszabadabb gyakorlatában voltak régi szokásaiknak és erkölcsaiknek. A phanár Konstantinápolyban, a keleti hierarchia ezen megvesztegethető lelki és nemzeti kormánya volt az egyedüli csapás, mely a szorgalmas és egyszerű bolgár népet nyomta. A papi hivatalok vásárlása, mi csak a hívők kizsákmányolásával gondolható, nagyobb szerencsétlenségnek bizonyult a népre, mint az ozmánok uralma, kik nem avatkozván sem vallási sem községi ügyekbe, megelégedének a mérsékelt adóval s nem sanyargatták a bolgárokat elviselhetlen követelésekkel. S mi a keresztényeknek századokig sehol sem volt megengedve az ozmán birodalomban, a harangok használata, a bolgár templomokban sohasem némult el ezen szózata a vallásságnak.

Mig így a bolgároknak nem volt okuk az ozmán kormány ellen zúgolódni, távol látjuk ezen népet mindazon mozgalmaktól, melyek szabadságának tágasabb érvényesítésére lettek volna irányozva. De Oroszország

érdekei erősebbek voltak a bolgárok szerény politikai megalégedettségénél s nem csoda, ha mindent elkövetett, hogy magának a nép rokonszenvét megszerezze. Mindaddig, míg a nemzetiségi elvek határozott alakot nem öltének magukra, Oroszországnak ezen törekvése nem vezethetett célhoz; s Bolgárország nem volt hajlandó, az éjszaki fajrokonokban felmentőjét vagy boldogítóját látni; ellenkezőleg még a bukaresti békében is meg kelle Oroszországnak győződnie a felől, hogy a bolgárok hűbb alattvalói valának a fényes portának, mint akármelyik más, a fegyver jogaival megszerzett népe ezen nagy birodalomnak. Az oroszok tehát az 1809—1811-iki háborúban nem találkoztak a bolgár nép rokonszenvével, s ezen körülmény kétségkívül nem csekély hatással volt úgy hadmíveleteikre, mint a nemsokára megkötendő békére.

Kutusow az 1811. nyár derekán visszavonta seregeit Bolgárországból s hadmíveleteinek színhelyét Oláhországba tette át. Ezen visszavonulás azonban nem a bolgár nép ellenszenve, vagy az ozmánok újabb véderejének kifejtése következtében történt, habár kivált az elébbi ok alig maradhatott erre befolyás nélkül. Európa éppen akkor állott a politikai válság küszöbén, midőn az első francia császárság fényének és hatalmának délpontjában ragyogott. A tilsi béke és találkozás nem adta vissza Európának a békét, a hatalom aránytalan felosztása s a míveltségi és faji különbségek összeolvaszthatlansága a föld két urát, mert ekkor I. Napoleon és I. Sándor csár képezték a világ központját, kétségtelenül meggyőzték a világalom egyenlő feloszthatásának lehetetlenségéről. Oroszország nemcsak elébb belátta, hanem valószínűleg sohasem hitte komolyan azon terv kivihetőségét, mely I. Napoleon utopiái között talán a legkevesebb életjogsultsággal birt. vala. A béke a két hatalmasság között azért csak kétes életű volt, melyet a legelső véletlen lökés halomba dönthetett.

I. Sándor csár, ezen magas míveltségű és nem mindennapi politikai előrelátással bíró fejedelem, előre sejté a jövő viharokat, melyek a világhódító francia császár által birodalma ellen támasztatának, és sietett azokat lehetőleg felkészülve — bevárni. Azért mindenek felett

békére volt szüksége birodalmának keleti határain. Kutusow tábornok, kit az ozmánok Oláhországba követtek, mert az oroszok visszavonulásának valódi indokait nem ismerték, s azt hívték, hogy az a félelem által parancsoltatik, csakhamar meggyőzte a nagyvezírt fegyvereinek változatlan szerencséjéről, s miután az ozmán sereget két véres ütközetben tönkre tette, a fényes portát békére kényszerítette éppen abban a pillanatban, midőn arra az oroszoknak is legnagyobb szükségük volt, mert I. Napoleon 1812-iki hadjáratára készült az éjszaki császárság ellen!

E béke, melyet II. Mahmud Sándor császártól kért, kinek arra most sokkal nagyobb szüksége volt, 1812. május hó 28-án Bukarestben megkötöttet. Ebben Oroszország megtartotta egész Bessarabiát s a Duna balpartját Galatztól egész annak torkolatáig — Kilia s más kisebb erősségekkel együtt; továbbba Moldvaországot a Pruth balpartján. Végre a fényes porta átengedte a bukaresti békében a Kaukuzus déli lejtőit is Oroszországnak csak-hogy — így remélték ezt a Bosporus melletti diplomaták — a veszélyes szomszédot engedékenyséjük által lekenyerezzék.

A hároméves háború tehát újabb területi veszteségekkel végződött s a fényes porta annál kevésbé tagadhatta meg a bukaresti feltételeket Oroszországnak, mert a szerbek lázadása napról-napra aggasztóbb kiterjedést kezdett venni, melynek leküzdésére minden erejére szüksége volt.

Azon nemzetiségek között, melyeket az ozmán hódítás elnyelt, s melyek századokig eltemetve s minden életjel nélkül elfeledve heverték az óriási állam testében — kétségkívül a szerb nemzet vonja magára leginkább figyelmünket. De, mint Ranke mondja, egy elnyomatott népnek is megvan a maga története, mely gyakran felette tanulságos részleteket tud felmutatni. Így a szerbeké is. Mióta a szerb nemzet függetlensége a kossovopoljei vérmezőn sirba szállott, mióta Szerbia voltaképpen megszűnt mint állam a történetben szerepelni, névleges fenállását egész 1459-ig nem saját erejének, hanem azon körülményeknek köszönheté, melyek Magyarország előfalává tették, s Hunyady erős karja volt az, mely a pusztításnak

szánt országtól egy nemzedékig feltartóztatta a halálos csapást. Nándorfehérvár utolsó felszabadítása nem volt képes többé Szerbiát megmenteni s Hunyadynak röviddel ezután bekövetkezett halála menthetlenül a félhold uralma alá hajtotta. Ettől fogva Szerbiának lassankint neve is elenyészett s az ozmán hűbéri intézmény nemcsak megfosztotta régi kiváltságaitól, hanem nemzetisége és vallása azon megsemmisítő tespedésnek indult, mely a többi nemzeteket érte, melyeket az ozmán hódítás elnyelt.

I. Szuleiman, a törvényhozó alatt két osztályt találunk Szerbiában, melyek egymástól idegenkedve, három százzadon keresztül kártékony gyűlöletük által váltak feltűnővé. A spahik, a fegyveres földesurak, és a raják, a kényszermunkára szánt szolgai jobbágyság képezték a szerencsétlen ország ezen két különböző osztályát. A régi knézek patriarchális aristokratikus intézménye elenyészett, s a pasák, kadik és papok foglalták el helyeiket. Mindhárman a nyomorult nép által tartattak fen, mely dologi jelentőségén kívül nem dicsekedheték semmiféle politikai szabadsággal. A terhes fejadón, a haradson kívül nem ritkán még a porezát is, egy nemét a földadónak készpénzben fizették, s ez az állam pénztárába folyt. Sokkal nagyobb teher volt ezeknél a kényszermunka és a terményekben fizetendő járulék, melynek mennyisége legtöbbször a pasáktól önkényesen és minden arány nélkül szedtetett be, s a vidéki lakosság évenként több hónapig távol volt tűzhelyétől — s Drinápoly és Konstantinápoly közelében vala kénytelen a mezei munkákat a szultán birtokain végezni — mig otthon az aratás eredménye sokszor egészen elveszett a kedvezőtlen időjárás és a kényszerült mulasztás következtében. Nem csoda, ha ilyen körülmények között az elszegényedés az erkölcsi süllyedéssel párhuzamosan haladott előre. A spahik minden terménynek egy tizedét követelték, a megmaradottból pedig a pasák, kadik és papok emésztették fel a nagyobb részt, s a népnek a nehéz munkán kívül alig maradt meg száraz kenyere.

És mégis, ezen egyszerű és munkához szokott nép, megsemmisítve nemzeti lételének életfeltételeiben, még mindig birt elég kedélylyel, hogy magát a multak fényes

emlékeivel vigasztalja s a költészet kifogyhatlan forrásánál mindig új meg új küzdelmekre erősítse. Mióta nem volt többé története — a költészet lélekemelő hatalma alatt virrasztott — bánatát, panaszait, reményeit hangokba ültette át, s misem bizonyítja jobban a szerb nép erkölcsi romlatlanságát, mint azon körülmény, hogy elvesztett szabadságáért költeményekben tudott lelkesülni, s midőn kérlelhetlen ellensége a végső tusában kicsavarta kezeiből a fegyvert — a guzlához nyult — hogy nyelvét és nemzetiségét megmentse . . . .

A szerb nép erkölcei szoros összefüggésben állanak a család fogalmával. A sadruga vagy házközösség, mely mai napig fentartotta magát a délszláv népek között, míg éjszaki fajrokonainál majdnem egészen elenyészett, kétségkívül a legrégebb intézmény Európában, melynek keletkezése az ős patriarchai alkotmány idejébe vezet vissza. A család legidősb tagja nemcsak első tekintélye, hanem egyszersmind bírása is házinépének, korlátlan hatalma fölér egy autokrat méltósággal. Mig ezen ősi intézmény teljes virágzásban volt, a polgári törvényekre csak kevés szükség vala, sőt maga az intézmény valószínűleg egy olyan korból való, melyben a politikai törvények még ismeretlenek voltak. Mig ekkép családi körében hozzáférhetlen maradt a délszláv, mívelődés tekintetében csak keveset haladott. Szétszórt lakházaik közönségesen oly távol estek egymástól, hogy a megközeledés és érintkezés nemcsak nagyon meg vala nehezítve, hanem kivált a hosszú és rideg téli időszakokban teljesen lehetlenné vált. Így magára hagyatva a mezei munkák szünetelése alatt a család egy fedél alá gyülekezve, kedélyvilágának sajátzerű irányában haladván — a költészethez folyamodott, mely a mellett, hogy vigaszt nyújtott a küzdelmes élet csalódásaiért, még azon jót is magában rejtette, hogy közel hozta egymáshoz az embereket, mire az elnyomatott népeknek mindenkor és annál inkább szükségük volt, mennél kevesebb kilátással bírtak — helyzetük javulásához. Hogy a szűk és korlátolt látkörben élő nép képzelő tehetsége hathatós előmenetelt tett a józan mívelődés rovására, az nem fog senkit sem meglepni. A kedélylyel, de nem míveltséggel megáldott népek mindig szerették a regéket, meséket, melyekből

a hátramaradás állandóságánál fogva csakhamar a nyers, durva babona szokott kifejlődni, mint azt a mai napig a délrománok és szlávok között látjuk elterjedve. A verboszu a corsok, nápolyiak és délszlávok között máig virágzik. Az olasz nép a rossz szemekben, mal occhio, ép úgy hisz, mint a vampyr létezésében, s mindkét képzelem nemcsak a tudatlanság kifolyása, hanem azon saját-szerű kedélyvilág szülöttje, mely miként a délszláv — vudkoklák — kiirthatlan erővel fészkelte be magát a természetfölöttihez kegyeletes félelemmel ragaszkodó nép naiv gondolkozásába. A babonás nép jelleme közönségesen, daczára hajlamainak a költészethez, kegyetlen szokott lenni, mit csak azon erények szoktak mérsékelni, melyek vallásosságából származnak. Kegyetlenség, vendégszeretet, vallásosság, gyűlölet, mindmegannyi jellemvonásai egy nép együgyűségének, mely az erényt gyakran feláldozza a bűnnek, míg viszont a bűnből nem ritkán erényt kovácsol hajlékony lelkiismeretében.

Ilyen volt a régi szerb szolganép a tizenhetedik században, ilyen maradt a nép egy része mai napig, s bizonyára még sokáig nem fog más lenni.

Mint mondánk, a költészet, a nép ezen saját-szerű világa sokáig pótolta a történelmet a szerbeknél. Alakjai részint a valóságból vétettek, részint a képzelő erő bűvös műhelyéből kerültek ki; de jellemző: hogy hőseik sohasem, vagy csak nagyon ritkán küzdenek a szabadságért, s míg a legnagyobb tetteket mívelik: a zsarnokság szolgálatában állanak. A szerb nemzeti költészethez hősei szolgák, miként azok voltak, kik ezen gyönyörű költeményeket írták s kiknek legtöbbször nevét sem ismeri az utókor; de nem olyanok, kik a mezei munka súlya alatt izzadnak, hanem a kik felebbvalóik szolgálatában fegyverrel kezükben viszik véghez azon férfias tetteket, melyekért megénekeltetnek. A szerb nemzeti költészet legérdekesebb és egyszersmind legjellemzőbb alakja: Kraljevics Márko, félig mythos, félig való; egy Herakles erő, s Achilleus vitézség tekintetében, kiről ezerféle változatokban kering a nép hűséges ajkán tetteinek hire és nevének dicsősége; ki I. Bajezid szultán szolgálatában, ki a szerbek függetlenségének sirját megásta a Rigómezőn, a legnagyobb hőstetteket viszi véghez a szultán szemei előtt. Ott talál-

juk őt a véres angorai ütközetben is, mely Bajezid trónjába és életébe került, hol csodákat mível vaskarja s a szerencsétlen szultán fiait, Szuleimant és Muzát egyedül Kraljevics Márko vitézsége menti meg a mongolok fogságától... De nemcsak a földön, még a légben is harczoltatja a nép ezen bátor kedvenczét, hová utána szökell hű paripájával ellenségeinek s emberölő kardjával vagy buzdovánjával (buzogány) megöli őket. Hű lovát sohasem hagyja el, ugyanazon vederből itatja a hős — borral, melyből maga is szomját oltja, s valamint ő maga, úgy paripája is búverő által van megvédve minden csapás vagy döfés ellen, s a kardcsapások és buzogányütések nyomtalanul elenyésznek mindkettőn. Kraljevics Márko valódi typusa a néphősnek, ki sohasem hal meg, csak eltűnik egy időre, hogy azután ismét megjelenjen, ha reá szükség van. A hős már 160 évet élt, midőn egyszerre eltűnik. A csatában senki sem látta őt elesni, mindenki azt hiszi, hogy most is él. Egyik költemény azt mondja: midőn a hős az első löfegyvert megpillantotta s annak hatását megismerte, - visszavonult társaitól s egy őserdő rengetegének sziklabarlangjába húzta meg magát. Kardját egy tölgyfa ágára akasztá, lova a mohát a sziklákról legeli. S ha paripája már mind lelegette a mohát s kardja nagy zőrejjel leesik a korhadtt ágról, akkor Kraljevics Márko ismét fölébred, hogy tovább harczoljon... a zsarnokság szolgálatában.

Igy ismeri, így ünnepli a szerb nemzeti költészet legnagyobb hősét s tagadhatatlan, hogy a gyönyörű költői képek alapjául nem egy helyütt a valóság szolgált.

Mig Szerbia a szolgaság bilincsei között tengett s politikai életrevalósága szünetelt a kényszerítő körülmények befolyása alatt, e közben mindig nagyobb lőn azok száma, kik engedetlenség vagy egyéb kihágás miatt kerültek a pasák vagy kadik tekintetét s az ország belsejében elterülő őserdőkben huzzák meg magukat, hogy ott épp oly veszélyes mint szabad életet folytathassanak. Az ozmán birák és rendőrök hatalma nem terjedett ki sohasem a távol erdőségekre, hol tehát szabadon fejlődhetett egy fajta a szilaj harczosoknak, kik rablásból éltek ugyan többnyire, de a kik elnyomatott fajrokonaikat csak a legritkább esetekben bántották. Ezen veszedelmes

szabadoncok a hajdúk voltak, kik nemsokára épp úgy ünnepeztetének a nép költészetében mint annak előtte a hősök. — Merész, kalandos, örökös veszélyekkel egybekötött életük erre bő anyagot nyújtott. De a hajdúk még sem voltak kedvenczei a népnek, mely gyakran félt és rettegett tőlük, mert ha egy falú vagy telepítvény határában bármely kárt okoztak, annak megtérítésére mindig azon község lakossága kényszerítették. A hajdúk ennél fogva nagyobb befolyással a nemzet ügyeire sohasem birtak, s lassankint elvesztették azon nimbusát is a regényességnek, melylyel annak idején a költészet felruházta. Tőlük nem indulhatott ki a szabadság nagy eszméje, ehhez más tényezők valának szükségesek.

Sajátságos, hogy a szerb mozgalmat maguk az ozmánok segítették elő. A hűbéri intézmény értelmében a földbirtok egy része a kiszolgált katonák birtokában volt. Ezek között a janicsárok a békében is azon nyugtalan, szilaj, erőszakhoz hajló elemet képezték, mely annyi bajt okozott már maguknak a szultánoknak. A janicsárok mint földbirtokosok is kiváltságokat követeltek, melyekkel a spahik nem birtak; törekvésük nem ritkán függetlenség után irányodék, mely őket egészen felmentené a szultán alattvalóságától. Természetes, hogy az ilyen elemek nem voltak alkalmasak egy tartomány békés fejlődését előmozdítani. A pasák, kik legtöbbször épp úgy reszkettek ezen elbizakodott néptől, mint a szultánok, nem merészkedének erőszakoskodásaikat erélylyel megakadályozni, s így történt, hogy merészségük mindinkább növekedett s az ország békéje és biztonsága teljesen meglőn zavarva. A nándorfehérvári békét (1739) megelőző háborúban a janicsár-földbirtokosokat az elsők között találjuk, kik a benyomuló ausztriai hadaknak útjokat állották. Ezen merész kalandorok saját felelősségükre csapatokat szerveztek, melyekkel Wallis császári tábornoknak sok kárt okoztak. Deli-Ahmed, egy óriástermetű janicsár volt ezen önkéntes csapat vezére. Természetes, hogy most, a szükség idejében, midőn a janicsárok nem csupán a padisah dicsőségeért, hanem saját céljaik elérése végett ragadtak kardot — a keresztényeknek is fegyver adaték kezükbe, kik így kénytelenek voltak Deli-Ahmed parancsnoksága alatt — a keresztények

ellen harczolni. Az első alkalom volt ez Szerbia függetlenségének elvesztése óta, hogy a lakosok mohamedán hitü elnyomóik soraiban harczra kényszerítettének. Mert a törvényhozó I. Szuleiman egyik khanunja megtiltja, hogy hitetlenek harczoljanak az igazhivők között s megelégedék azzal, hogy az elsőik szolgálai minőségükben csak az eszközöket nyujtsák — a szent háborúkra.

Azonban ezen első kivételnek nevezetes következménye volt. A szerbek, kik századok óta elszoktak a fegyver használatától s kiknek a fegyver viselése is szigorúan meg vala tiltva, most egyszerre visszanyerték azon eszközt, mely elrablott szabadságukat visszaszerezhetette. Deli-Ahmed alatt a mohamedánok soraiban harczolva, a sokáig elnyomatott szerbek újból megtanulták a fegyver használatát s nem sok idő kellett, és ugyanazon fegyvereket elnyomóik ellen fordították: hogy hosszú álomból fölébredt öntudatukat győzelemre segitsék.

Az elnyomatott népek mindenütt hasonló utakon és eszközök által igyekeztek lerázni a már türhetetlenné vált idegen igát. A gallok, germanok stb. így rázták le magukról a római fensőséget; s a szerbek, ezen munkás és békeszerető, de kényszerűség esetében szilaj és harczias nép ugyanazt cselekvék. Az utolsó háborúban Szerbia ugyan nem vett többé tevőleg részt, de mennél rosszabbra fordult a félhold ügye, annál inkább készült részéről is egy erőszakos lépésre, mely a kitűzött célhoz közelebb vezethette. Pázván-Oglu lázadásában a szerbeket a szultán mellett találjuk; de nem mint hű alattvalókat, hanem alkalomra leső összeesküvőket, kik háborút tanulni jártak már csak az ozmánok közé: kiktől nem féltek többé, de a kik még mindig urai voltak a földnek.

A janicsárok garázdálkodásai végre siettették a vihar kitörését. A dahiák, mint magukat a katonai párt fejei nevezték, nemcsak a pasáknak felmondák az engedelmességet, hanem a spahiknak is erőszakkal elhajtották nyájaikat; mig Sabáczon és más helyütt a gyilkosságok napirenden voltak, melyek elkövetői mindig a dahiák emberei, a janicsárok voltak. Hiába fordult a pasa Konstantinápolyba segélyért, a kormány nem volt oly helyzetben, hogy e kívánságot teljesíthette volna; s a törvénytelenség óriási léptekkel haladott előre. Végre a

szerbek egyesültek a békésebb ozmán népességgel, hogy a janicsárokat elpusztítsák. Ez volt az újabb időben az első alkalom, melyben a szerbek a mohamedánok ellen harczoltak, s a vége a dahiák megsemmisítése volt.

Ezen belháború nemcsak a tűzhez szoktatta a szerbeket, hanem önbizalommal is tölté el. Nenádovics Jakab, kit a vérboszu még merészebbé tett, feje volt ezen nevezetes mozgalomnak, mely rövid idő alatt egész Szerbiára kiterjedett, s lassankint teljes nemzeti vállalatná nőtte ki magát, melyben a spahik és janicsárok a rövidebbet húzták a raják előtt. Miután így aránylag rövid idő alatt a legtöbb falvak és nyílt helyek a raják kezébe kerültek, ezek felbátorítva az eddigi siker által, már városok és erősségek ostromához fogtak. Rudnik, később Sabác és más erősségek a szerbek kezébe estek; s az elején csak kis keretű mozgalom immár valódi forradalomná változott.

Sajátságos, hogy ezen létküzdelmükben a szerbek elején minden nemzeti czél és törekvés nélkül mentek a harczba. A dahiák fellázadtak a szultán ellen, s a janicsárok velük egyesülve fenyegették a fenálló rendet. A kormánypárthoz híű töredéke az ozmánoknak nem lett volna képes a lázadást elnyomni, ha a szerbek által nem segítették vala. Ezek tehát voltaképpen csak a szultán érdekében ragadtak fegyvert, látszólag minden mellékcziel nélkül . . . De midőn egyszer előttük futni látták a félholdat, mióta hely hely után hatalmukba esett, lassankint kezdének megbarátkozni azon gondolattal, hogy azokat voltaképpen nem a szultán, hanem maguk számára hódították meg. Most egyszerre fölébredt bennük a régóta szunnyadozó függetlenségi vágy is, s az első siker biztos győzelemmel látszék kecsegtetni a szolganépet. De ezen eszmény megvalósításához még sok időre és nagyon sok vérre vala szükség.

Mig így Szerbia függetlenségének eszméje mindig foghatóbb alakot kezdé magára öltetni, addig a fényes portának háborúi kivált Oroszországgal nem maradhattak befolyás nélkül ezen törekvésekre. Már 1805-ben egy szerb küldöttség járt Szent-Pétervárott, kérvén I. Sándor czárt, a portánál a szerb nép érdekét képviselni. A szerbek még most sem hitték, hogy a szultán iránti enge-

delmességük ellen vétettek s azon véleményben voltak, hogy a nagyúr elleni lázadókat fenytették meg, s ez okból őket illeti immár az elsőség az országban, melyet a szultánnak megtartani segitettek. Ez azonban nem egészen így állott. Mióta Usiczát (1805. jul. 20.) erőhatalommal elfoglalták s az ottani ozmán őrséggel ellenség módjára bántak el, a viszony nagy változást szenvedett; s a nélkül, hogy a fegyveres tömeg tetteinek horderejéről tiszta fogalommal birt volna, máris a forradalom veszedelmes hullámain mozgott, melyről visszatérés már nem volt lehetséges. Mindjárt a szent-pétervári küldöttség visszaérkezése után, mely azon választ hozta: hogy az orosz udvar annak idején szóba hozandja a szerbek jogos kivánságait, a mozgalom csakhamar egészen más térre lépett. Mig ugyanis eddig csupán a fegyver dolgozott, most egyszerre a békés polgári törekvés törvényes állapot és rend után kezdett előtérbe lépni. Elején a blagowcseniji, később a bogowadjai zárdákban, majd végre Szendrőben megnyílt a nemzeti zsinat, melynek feladata volt: az ország megzavart politikai helyzetén megfelelőleg javítani. E zsinat az első kifejezése vala a függetlenségi törekvésnek s feje Kara György volt, egy a nemzeti harcban kipróbált férfiú, ki épp úgy kitűnt szellemi fölnye, mint ritka bátorsága által.

Most már a fényes porta is megváltoztatta tétlen politikáját a mozgalom iránt, mely a törvényes térről lassankint s majdnem észrevétlenül a forradalomba ment át. Az albániai és boszniai helytartók parancsot kaptak Szerbiába benyomulni, s a fellázadt rajákat köteleességükre visszavezetni. Most már a szerbek előtt sem lehetett kétség a szakadás ténye és természete fölött, s mindenütt nagy készülődések tétettek az ozmán hadak illő fogadására. De Szerbia még nem volt elég erős a szultán seregével daczolhatni s csakhamar kiszorítottak Sabác és Waljewo környékéből s a Mácsvából (a régi macsói bánságból) s Mehemed pasa és Kulin Kapetán már az egész Száva vonalának birtokában voltak, mig az ország belsejében még csak gyülekezni kezdének a csapatok. Nagy volt most egyszerre az ijedség a vidéki lakosság között s egész falvak népessége özönlött a Szávához, hogy a túlsó magyar partokon keressen menedéket az

ozmánok kegyetlensége és boszúja ellen. A Száva el vala borítva a menekülők csónakjaitól és egyéb alkalmas járművektől, melyek segítségével magukat biztonságba hozni igyekeztek.

Egy pillanatilag úgy látszott, mintha az egész forradalom megghiúsult volna; de midőn mindenki kétségbeesett, Kara György egyedül megtartá bátorságát. Az ozmánok főhada, mely éppen benyomulóban volt az ország belsejébe (1806.) Sabác mellett táborozott megerősített állásban. Kara György egy merész csapással akarta megfordítani a kockát, s alig néhány ezer emberrel támadásra készült. Az ozmánok túlnyomó erejükre támaszkodva, gúnyolódva és kicsinyléssel nézték a szerbek csoportosulását és előkészületeit. De csakhamar meg kelle győződniek, hogy férfiakkal van dolguk, kik a dicsőség babérját minden áron maguknak akarták megszerezni. A harc a sabácsi sánczokban már két nap óta folytonosan dühöngött, a szerbek roppant veszteséggel verték vissza kétféle az ozmánokat. A harmadik napnak végre dönteni kellett s Kara György épp oly ügyességgel mint szerencsével állítá fel csapatait. A harc megújult, az ozmánok rendkívüli bátorsággal nyitották meg; a szerbek, haditervük szerint egészen közelükbe engedék jönni az ellenséget, míg egy adott jelre löfegyvereiket egyszerre elsütötték. A nagy közelségből adott lövések roppant hatással voltak. Minden golyó talált, a zászlók elhullottak s az ozmánok ingadozni kezdének; most előront egy közel sűrűből a szerb lovasság, s hátulról ragadja meg az erre el nem készült ellenséget, s a zavar gyorsan ijedséggé változik, s néhány pillanat alatt Kara György vad futásban látja maga előtt az ozmánokat. A mészárlás most megindult, csak kevesen érték el a Drina balpartját, a legtöbb köztük Mehemed pasa és több alparancsnokai, a csatatéren vagy futásközben veszítették el életüket. A szerbek győzedelme teljes volt, a tűzpróba megérlelte bátorságukat, s Kara György legünnepeltebb férfia volt népének.

A fényes porta most először kezdett komolyan aggódni Szerbia végett, mely máris feje fölé nőtt, s igényei napról-napra növekedének, kivált mióta Oroszországban épp oly hathatós, mint a portára nézve veszé-

lyes pártfogóra talált. Krim sorsa és elvesztése elevenen lelkük előtt lebeghetett az ozmán államférfiaknak. A tanulság ezuttal úgy látszik, fogott. A szerbek mindjárt a fennebbi fényes siker után, melyet rövid idő alatt még több követett, egy három tagból álló küldöttséget menesztettek Konstantinápolyba, mely a nemzeti zsinatban megállapított feltételeket volt a szultán elé terjesztendő. A fényes porta érezte a dolog fontosságát, valamint számba vette egyéb bonyodalmait is, és nem késett a szerbeknek oly messzeható kiváltságokat nyújtani, melyekről röviddel előbb a legmerészebb szerb képzelem sem mert volna álmodni. A szultán az egész országot visszaadja a szerbeknek s fenhatóságának egyedüli jeléül fentartja magának a nándorfehérvári várban egy 150 főből álló őrség elhelyezését egy pasa parancsnoksága alatt. Minden eddigi adókötelezettségük megszűnik s a nemzet évenként 1800 erszényt vagy 600 ezer forint adót fog fizetni a szultán pénztárába; mely összegből a nagyúr a spahikat is kárpótolni fogja, kik Szerbia megváltozott viszonyainál fogva földbirtokaiktól elestek.

Ezen ajánlat épp oly kedvező mint meglepő volt, s talán ezen körülményeknek tulajdonítandó, hogy azzal a szerbek megelégedve még sem voltak. Hogy voltaképpen mit követeljenek még, az iránt talán csak a legkevesebbek lehettek tisztában; maga a nép önkéntelenül tovább tereltetett az ellenszegülés terén, s a kimenetel épp oly homályos volt előttük, mint céljaik. Kara György, talán az egyetlen messzelátó férfiú, még egy végső lépésre határozta magát. Nándorfehérvár, Sabác, Szendrő még az ozmánok kezében voltak. Ezek mielőbbi elfoglalása látszék előtte a legbiztosabb kezességnek a béke és szabadság tartós megalapításához. Az 1806. tél és az 1807. tavasz a fontos erősségeket a szerbek kezébe adta; s mióta a félhold eltünt a sokat vívott nándorfehérvári falakról, a tömeg elbizakodottsága nem ismert többé határt; s mint rendszeren történni szokott, szükségtelen öldöklésben és pusztításokban kívánta oltani gyűlöletének tüzeit. Az ozmánok mindenütt tömegesen legyilkoltattak, s vagyonuk legtöbbször a kapzsi knézek zsebeibe folyt. A fényes porta, mely képtelen volt az oroszokat előnyomulásukban feltartóztatni, nem rendel-

kezett annyi erővel, hogy a szerbek kihágásait és túlcsapongásait megakadályozni tudta volna. Mindent a jövőre bízott, s ez alatt egyik ütközetet a másik után vesztette el, s az oroszok Bolgárország nagyobb részét már megszállották. Oroszország a maga érdekeivel összeköttetésbe hozta a szerbek kívánságait, s úgy látszott, mintha a fényes porta hajlandó lett volna most is lázadó alattvalóinak kedvező békefeltételeket szabni, ez azonban nem volt való.

Az ozmánok szándékainak különösen kedvezett azon egyenetlenség és szakadás, mely a nép vezetői között mindjárt Nándorfehérvár elfoglalása után lábra kapott, s mely nagyobb veszélyekkel fenyegette az országot, mint a milyenekkel az ellenségtől sújtathatott volna. Kara György és Nenadovics Jakab nem voltak többé testvérek, kik egy közös célért harcolnak, ellenségesen állottak egymással szemben, s gyűlöletük áthatott a népre is, mely pártokra szakadva, egymás ellen készült fegyvert fogni azon pillanatban, midőn közös elnyomók gyorsan közeledének határai felé. Kétségtelen, hogy ha Chursid pasa, ki 30 ezer ember élén közeledett, nagyobb gyorsasággal intézi támadását, a hadjárat kimenetele mindjárt kezdetben másnak bizonyult volna. De nissai táborában mindaddig késlekedék, míg Kara György, kit az orosz főparancsnok Kaminski, egy kiáltványában már korábban a szerbek fővezérének nevez, a szerbeket pedig az oroszok testvéreinek mondja, időt nyert a pártoskodás ellenére elég erőt összegyűjteni, hogy azzal az ozmánok előnyomulásának útját állja.

Ezen hadjárat, melyben a szerbek mindig számszerinti kisebbségben voltak, felette érdekes részleteket tartalmaz, melyekbe azonban e helyen helyszűke miatt nem bocsátkozhatunk.¹⁾ A győzelem még egyszer a szerbeké lett. Midőn végre Chursid pasa Deligrad és Krusowácz felől benyomult az országba, Kara György gyors küldöttök által kérte fel az orosz főparancsnokot segílyre. Orurk ezredes vezérlete alatt csakhamar megjelent egy 3000 oroszból álló csapat, mely a Drina mellett felállított

---

¹⁾ Lásd Ranke: „Geschichte der serbischen Revolution“. — Hamburg 1829.

szerb főhadnak segélyére sietett. Az itt fejlődött harc az ozmánok teljes vereségével végződött s Chursid pasa kénytelen volt — táborának visszahagyásával Bosniába visszamenni, üldöztetvén Kara Györgytől, ki messze követte a szomszéd országba. Mielőtt az oroszok kivonultak Szerbiából: Kladowát, Bánját s egyéb helyeket fegyveres kézzel elfoglalták s átadták Kara Györgynek. Így készíték elő az események a szerb monarchia megalakulását, melyben az orosz fegyvereknek éppannyi részük volt, mint a szerb vitézségnek.

De az egyenetlenség most sem szűnt meg, s mennél népszerűbb lón Kara György valóban nem mindennapi tettei és bámulatos erélye és kitartása által, az irigység és féltékenység annál mérgesebb fullánkakat lövelt a derék férfiúra. S valóban, ezen kicsinyes gyűlölködés, a piszkos ármány talán mindenkit megtörtek volna, nem így Kara Györgyöt, ki nem csak daczolt számos ellenségeivel, hanem zavartalanul haladott azon czél felé, melyet magának kitűzött, — s ez nem vala más, mint a szerb fejedelmi korona. Az oroszok, kik a rendkívüli férfiúban inkább biztak, nem csekély támaszára voltak s közreműködésüknek tulajdonítható jó részben, hogy ellenségei felett diadalmaskodván, végre a bukuresti béke idejében a szerb nemzet kormányzójává megválasztatott.

Oroszország volt az első hatalmasság, mely a szerb fejedelemséget elismerte; Ausztria habozott, Francziaország ugyan elején semlegesnek kívánczok látszatni, mindazonáltal a portát inkább Szerbia ellen izgatta. Maga a fényes porta határozottan ellene volt minden különválásnak, s mit 1807-ben megadni talán hajlandónak látszék, azt a bukuresti béke megkötése után határozottan megtagadta. Ezt annál könnyebben tehette, mert I. Napoleon oroszországi hadjáratának kimenetele még nem világosítá fel a világot kellőképpen a világhódító császár szerencséjének gyors hanyatlásáról. Azonban mégsem akarta a szerbeket minden meghallgatás nélkül a régi igába visszahajtani s azért egy megbízottat küldött Nissába, ki a szerb nemzeti párttal s Kara Györggyel tanácskozendó, a régi állapotok megújításán lett volna dolgozendó. Mert a fényes porta azon hiedelemben élt: hogy a szerb rajákat újra helyreállítja s a spahikat is-

mét behozhatja az országba. Ezen rövidlátó és igazságtalan felfogás egyelőre ugyan némileg czélhoz vezetett, de csakhamar meg kelle győződniek a szűkkeblű bosporusi politikusoknak, hogy az idők elmúltak, melyekben a népekre könnyű szerével békókat rakhattak. A porta megbízottja feltétlen megadást követelt, névleg ugyan meghagyá Kara Györgyöt mint Szerbia urát, s azt hívé, hogy ezzel eleget tett a nemzet kívánságának.

De a szerb nemzeti gyűlés a bukuresti békére s a fegyverrel kivívott jogaira mutatva, elutasítá a porta ajánlatát, s a háború folytatása még elkerülhetlenebbé vált. Kara György az ellenség közeledésének hírére nyilvános imákat mondatott s a szószékekről hirdettette a háborút, melyre mint mondá, az ozmánok által kényszerítették. Az ország hét legerősebb vára a szerbek kezében volt, kik azonfelül 150 ágyúval birtak, s az országot 40—50 ezer bátor férfiú védelmezte, kik mindnyájan örömmel üdvözölték a napot, mely ismét sikra szólítá az ozmánok ellen. Azonban a lelkesedés és áldozatkészség daczára, mely mindenfelül nyilvánult, a viszonyok most koránsem voltak oly kedvezőek, mint az elébbi években. Az ozmán hadsereg most egészen a szerbek ellen fordúlhatott, míg annakelőtte legnagyobb részét az oroszok ellen kelle használnia. A harag és gyűlölet, mely a régi spahikat eltölté, még inkább növelé az elkeseredést az ozmánok részéről, s a megújult harc előreláthatólag véresnek és keménynek ígérkezett mindkét részről.

Az első ellenséges összeütközés a Widdinből jövő ozmán dandárral Kladowa mellett ment végbe s a szerbek vereségével végződött. Majd Negotin került ostrom alá s nemsokára meghódolt a félholdnak. Negotin megvételével az u. n. Kraina egész Szendrőig és Parácsig az ozmánok kezébe került. Mig így az ozmánok jobb szárnya győzedelmesen nyomult előre, a főhad Deligradból Nándorfehérvárnak tartott, s a Drinán átkelt balszárnny Sabácztot fenyegette. Az ellentállás mindenütt kemény volt, de az ozmánok túlnyomó többsége, katonai fegyelme és kivált jobb fegyverzete végre kétségtelenné tévé a harc ki menetelét s a szerb csapatvezérek egymásután a Száva és Duna vonalára szoríttatának vissza, honnan nemsokára

kénytelenek voltak osztrák-magyar területre menekülni. Azok között, kik hazájukat elhagyták, egyike a legutolsóknak Kara György volt, kit az ausztriai kormány Gráetzba belebbezett, míg a többi szerb népvezéreket a birodalom különböző váraiba osztá szét. Szerbia visszerült újlag az ozmán uralom alá, Nándorfehérvárott és a többi erősségekben újból a janicsárok ütötték fel tanyájukat s a régi elnyomatás ott vette kezdetét, hol tiz év előtt végét érte.

Ha az ozmánok elég politikai bölcseséggel birtak volna s az amúgy is kizsarolt országnak és elszegényedett lakosságának emberséges feltételek mellett megadják vala korlátolt önkormányzási jogát, miként azt 1807-ben ígérték, bizonyos, hogy Szerbia egyhamar nem lázadt volna fel a szultán fensősége ellen, s belső jólétén dolgozva, — nagy hasznára vált volna később magának a portának. De e helyett a régi spahik, mint pasák és helytartók rendszeres kinztatásnak vetették alá a szegény népet; a személy- és vagyonbiztonság ismeretlen dolgok voltak a durva és boszúvágyó kormányközegek előtt s Szerbia most még megalázóbb, még szomorúbb tengéltre volt kárhoztatva mint valaha. Hogy ez nem tarthatott így sokáig, az kétségtelen volt. Maga a fényes porta erőszakolta a fegyvert elnyomatott alattvalói kezébe; s minthogy a körülmények közönségesen megtermik az embereket, a koczka nemsokára megint a háborúra esett.

Azok között, kik hazájuk megaláztatásán leginkább bánkódának, s azon kevesek között, kik azt saját személyük veszélyeztetése mellett sem hagyták el a megpróbáltatás napjaiban, találjuk Obrenovics Milost, egyikét a vajdáknak, ki úgy hazafiasság mint bátorság tekintetében megérdemli az utókor becsülését. Takowo helységben szegényes körülmények között született és nőtt fel, s ismeretei oly korlátoztak valának, hogy sem írni, sem olvasni nem tudott. De birt lángoló hazaszeretettel, természetes habár nyers ékesszólással és rendithetlen bátorsággal. Midőn bajtársai egymásután osztrák földre menekültek, Milos volt az egyetlen előkelő férfiú, — ki elég bátor volt helységébe visszatérni: hogy családjának segélyére és védelmére lehessen, avagy vele együtt haljon

meg, a szerint, a mint azt a gondviselés rendelné. Mérsékelt és józan magatartása által nemcsak barátaivá tette az előkelő ozmánokat, kik alkalmas eszközt láttak a befolyásos és népszerű vajdában, hanem egyúttal sokszor védelmezője és szószólója lett a szegény leigázott pór-ságnak. Így Milos az egyedüli befolyásos férfiú volt, ki a szerencsétlen 1813. évet otthon tölté; s míg bajtársai az ausztriai börtönökben tétlenségben emésztették fel magukat, — addig Obrenovics Milos a szabadság visszaszerzésén fáradozott, elején titokban és csendben, nem-sokára azonban férfias nyíltsággal.

Az 1815. virágvasárnapján nagy néptömeg gyűlt össze a takowoi egyházba, a férfiak már többnyire elő-készítvék a jelenetre, melynél tanukként szerepelni hivatva voltak; mert az egész országon már hónapok óta a lázadás előjelei mutatkoznak s mindenki várta a vihar kitörését. Midőn a pápa szokott imáját bevégezé, Milos lépett a szószékbe a jelenlévők néma várakozása közepette, s lángoló szavakban szólítá fegyverhez a népet: „Halál a zsarnokra, gyülekeztek körülöm testvérek, mentjük meg a hazát, vagy haljunk meg érte.” Hangos tetszésnyilvánulás követte a férfias szavakat s ifjak és aggastyánok előszedték faüregekben és sziklahasadékokban elrejtve tartott fegyvereiket, — hogy az ellenség ellen induljanak. Azonban Milos mérsékelte honfitársainak harczi tüzet, mert jól tudta, hogy nyílt csatában még koránsem mérkőzhetik meg a sokkal fegyverkezettebb ozmán hadsereggel. A háborút kicsinyben kezdé. Waljewo, Mácsva, Belgrád, majd utóbb Rudnik, Jagodina és Kragujevác vidéke hozaték rendszeres lázadásba. Midőn így a mozgalom mindig nagyobb kiterjedést nyert, megszólva az ozmán őrség, nem fejtette ki döntő fölényét s Milos csakhamar urává lőn a jól megindult forradalomnak.

A tétlen és halogató ozmán hadparancsnokok koránsem fejtették ki azon erélyt, mely szükséges lett volna a lázadásnak gyorsan véget vetni, így történt, hogy rövid idő alatt a fellázadt nép egyik helyet a másik után birtokába kerítette; s midőn Ali és Chursid pasák a Morawa és Drina felől nagyobb csapatokkal vonultak be az országba, már későn volt. Ehez járult, hogy a két

parancsnok minden összefüggés és egyetértő terv nélkül intézte támadásait a szerbek ellen, minek következtében azoknak sikerült, — minden nagyobb mozdulatait meg-
hiusítani.

Azonban hosszabb háborúra a szerbek most sem voltak előkészülve vagy elég erősek; a nép harczosait csak ritkán lehet egy hosszadalmas hadjáratnál használni, s családjaik és gyermekeik nem ritkán ellenállhatlan erővel vonják vissza távol tűzhelyükhöz. Így a szerbeket is; és Milos, ki a körülményeket és népét jól ismerte, mindjárt a mozgalom szerencsés folyamában alkudozásokba lépett az ozmán főparancsnokkal Chursid pasával, kinek közbenjárása folytán egy fegyverszünet jött létre oly célból: hogy ez alatt a szerbek és a szultán közt maradandó béke jöhessen létre.

Az egybegyűjtött népvezetők nemcsak helyeselték Milos nézetét, hanem gyorsan hozzá láttak a dologhoz s megválasztván megbízható képviselőiket, azokat Konstantinápolyba küldék, a békefeltételek iránt alkudozásokba lépni a fényes portával. Valószínű, hogy ha Oroszország nem áll a szerbek mögött, a nemzeti követség egészen más fogadtatásra talált volna. De a mint a dolgok állottak, II. Mahmud kormánya most már nem idegenkedett a szerbek méltányos kívánságait meghallgatni s Ali pasának oly utasításokat küldött, melyek alapján nem volt többé nehéz a szerbekkel kibékülni. A fényes porta még nem ismerte ugyan el Szerbia függetlenségét, de hajlandó volt a népet tágasabb önkormányzati joggal felruházni, mely majdnem egészen kivéve az ozmánok törvénykezése alól. A fegyverviselés tilalma felfüggesztett s mindenki szabadon hordhatta megszokott és megszeretett fegyvereit.

Az ozmánok ismét visszatértek Szerbiába, s mint-hogy most két felfegyverzett nemzet állott egymás mellett, szükségképpen meg kelle vala oszlania. Ali pasa, ki a szerbek kívánságára állandóan elnyerte a tartomány helytartóságát, a nemzeti párt vezéreivel egy külön egyezségre lépett, mely mindkét felet kielégítette, s mely a konstantinápolyi kormány által hallgatólag elismertetett. E szerint a városok és erősségek az ozmánok kezében maradtak, míg a vidék — egészen a szerbek tulajdonába

ment át. Az adó behajtásával maguk a szerbek bizattak meg, maguk gyakorolták a vidéken az igazságszolgáltatást is! Mig Nándorfehérvárott egy központi iroda rendezteték be, mely a tizenkét kerület ügyeit ellenőrizte és vezette; s mely ugyanannyi a kerületekből beválasztott knézt számlált mint vezetőt. Így végződött az 1815-ki forradalom s habár a szerbeknek még nem sikerült teljes politikai függetlenséget kivívni, a viszony mégis kedvezőbb volt mint előbb.

Feltűnő mindazonáltal, hogy a fényes porta oly tartózkodó és makacs volt a szerbek sok tekintetben jogos és indokolt kívánságai ellenében. Ennek oka kétségtelenül az általános politikai helyzetben keresendő; mely a bécsi congressus s a száznapi befolyása alatt a reactió szomorú diadalát mozdította elő, melynek hullámcapásai egészen a Bosporusig elhatottak.

Azonban még mindig nem érte el a szerb nép azon czélt, melyért Kara György és Obrenovics Milos küzdöttek s melyért mindkét részről oly sok vér folyt a nélkül, hogy állandó hasznót eredményezett volna. A fényes porta most sem szűnt meg Szerbiát a raják fészkének tekinteni, melyet vélekedése szerint mindenféle eszközökkel szabad volt leküzdenie. Obrenovics Milos és társai hasztalan sürgették a reformokat, azok még mindig a nagyvezírnél késtek, mignem egy erőszakos esemény ismét egy lépéssel előre vitte a szegény nép ügyét.

Görögország lángba borult. Az ozmánok vérlázító kegyetlenségei fegyvert adtak mindkét nemnek, sőt a gyermekeknek és aggastyánoknak kezeibe, mindenki egy lélekkel látszék a felszabadulás nagy eszméjeért életét és vagyonát odaadni. A reactió gyászos emlékü napjaiban a *philhellenismus*, ezen *sentimentális kinövése egy politikai tetszhalálban sínló kornak*, megtette hatását; s a helyett, hogy Európa népei saját felszabadulásukon fáradoztak volna, — a görög nemzet szabadsága mellett lelkesültek; ennek áldozták idejüket, erejüket, tehetségüket és vagyonukat... A görög nemzeti mozgalom áthatott Oláhországba és Moldvába, s a hetaeria feje Ypsilanti Sándor herceg megjelenése a dunai fejedelemségekben, Szerbiát

is mozgásba hozta. A porta most lassankint kezdé belátni tévedéseit s a mennyiben nem volt késő, orvosolni.

Obrenovics Milos, a takowói pásztorfiu, negyvenéves korában a szerbek fejedelme lett; s az ozmánok reformszultánját II. Mahmudot illeti a dicsőség, hogy a sokáig elnyomatott népet oly szabadalmakkal látta el, melyek által szebb jövőnek nézhetett eléje. Kár, hogy a különban éleslátásu II. Mahmud nem kísérté meg, még idejében Görögországban is érvényesíteni a helyi önkormányzási jogot, mely sok vértől és átoktól óvta volna meg az ozmánokat.

MUSZONÖTÖDIK FEJEZET.

Folytatás. — Ali janinai pasa. — Felkelés. — Ali pasa kimenetele. — A janicsárok. — II. Mahmud és a janicsárok megsemmisítése. — Lázadás Görögországban. — A görög szabadságharcz. — Görögország függetlensége. — Orosz hadjárat. — A drinápolyi béke (1829.). — Lázadás Egyptomban. — Mehemed Ali pasa. — Szövetség Oroszországgal. — A hunkiár-skelessi-i szerződés. — Reformok. — Belső nyugtalanságok. — II. Mahmud rövid jellemzése. — Az egyptomi zavarok megújulása. — II. Mahmud halála. — A nisibi ütközet.

Az elmúlt fejezetben egy kissé hosszabban időzünk Szerbiánál; annál inkább kell sietnünk a következő események elbeszélésében, melyek részint összeesnek, részint bizonyos összefüggésben állanak egymással.

II. Mahmud országlásának első felét a szerb nemzeti mozgalmon kívül, különösen a következő események jellemzik: Ali, tepeleni pasa és a görögök lázadása; valamint a konstantinápolyi vérengzések, melyek a janicsárok kiirtásával végződtek.

Ali pasa, ezen ravaszsága, kegyetlensége, és kivált kincsei által nevezetessé vált kényúr ötven évig majdnem korlátlan ura volt Alsó-Albániának s Janinában fényesebb udvart tartott mint a szultánok Konstantinápolyban, kik közül II. Mahmud kivételével egyiknek sem volt annyi bátorsága, hogy a merész lázadót, ki nem csak megtagadta az engedelmisséget urának, hanem elég gyakran annak ellenségeit segítette, — megfenyíteni merte volna. Az epirusi vagy albániai helytartóságot lassankint majdnem egészen függetlenné tette a szultán kormányától; önként parancsolt törvényeket; adót irt ki és szedett be kérlelhetlen szigorral s egy testőrhad által vétette magát körül, mely a zsarnokot hozzáférhetlenné tette. Így daczolt Ali pasa, ki szülőhelyétől Tepeleni-nek is neveztetik, a szul-

tánokkal, kiknek épp oly veszedelmes volt mint a népnek, melynek vállain nyugvának a zsarnok vaskezzei.

De II. Mahmud nem volt azon férfiú, ki maga mellett még valakit megtűrt volna; azért mindjárt a szerb nyugtalanságok lecsillapítása után hozzálátott a vén gonosztevő megfenyítéséhez. Ez azonban nem volt könnyű feladat mindaddig, míg Ali pasa rettegésben tartá Albániát, hol tekintélye sokkal nagyobb volt Mahmudénál. De miután Chursid nagyvezirnek sikerült 1822-ben inkább csel mint erőhatalom által Janina birtokába jutni, a rettegés lassankint oszlani kezdett, s az albániaiak látván a kegyetlen zsarnok szerencsecsillagának leszállását, — tömegesen visszatértek a szultán fensősége alá. Ali pasa a janinai fellegvárba zárkózott s még sokáig daczolt. A vártorony, melyre végre visszaszorították, s melynek pinczehelyiségei roppant mennyiségű lőporral valának megrakva, — legvégső menhelyét képezte a lázadónak; s még mielőtt parancsot adhatott volna, a lőpor fellobbantásához, meglepetvén a csel által belopódzott Chursidtól, rövid ellentállás után lemészároltatott; feje pedig Konstantinápolyba küldetett, hol ünnepélyes közszemlének lett kitéve. Így végződött Ali Tepeleni pasa, ki harminczöt évig bitorolta Albániában az uralmat, s ki számos útinaplók, elbeszélések sőt költemények központját képezi, s kit az európai finomodott képzelem valóságos regényhőssé tett; holott nem volt más, egy vérengző keleti zsarnoknál, milyenekkel az elmúlt századokban minden lépten-nyomon találkozunk.

Láttuk II. Mahmud országlásának kezdetén, mily veszedelmes befolyást gyakoroltak a janicsárok magára a trónra; láttuk, hogy a lázadás lecsillapítása és Bairaktár halála után Mahmud ugyanazon fegyveres lázadókat az izlam és a trónnak leghathatósabb támaszainak nevezte. Tévedés lenne azonban hinni, mintha a janicsárok ezen felmagasztalása, a szultán részéről őszinte lett volna. Mahmud jól tudta, hogy a veszedelmes csapatot csak ravaszsággal és rendkívüli óvatossággal lehet megbuktatni; azért biztonságba ringatta színlelt jóindulatával, hogy az alkalmas pillanatban annál biztosabban mérhesse reá a halálos csapást. De Mahmud folytonosan dolgozott és

gyűjtögette az anyagokat és vádakat a janicsárok ellen; s midőn minden alkalmasan előkészítve volt, egy, 1826. május 22 én tartott titkos divánban vagy nagytanácsban, melyben nem csak a kormányférfiak, hanem a seikh-ul-izlam és az ulemák is részt vettek, — előterjeszté régóta elkészített vádiratát a janicsárok ellen. Felsorolta azok egykori érdemeit és vitézségét, valamint jelenlegi fegyelmezetlen állapotukat és hajlíthatlan, *minden szükséges újítástól idegenkedő természetüket*. Lázadáshoz hajló, nyugtalan és felette veszélyes hangulatuk pedig mindenki előtt ismeretes volt olyannyira, hogy annak bebizonyítására nem is vala szükség. A diván mély csendben hallgatta meg a padisah beszédét, s midőn ez a seikh-ul-izlamhoz fordulva tanácsot kért, vajjon mit kellessék cselekedni ezentúl, a következő választ nyerte: „A háborúban csak a ravasz győzhet, s a Korán azt mondja: győzd meg ellenségeidet saját fegyvereivel. Ugyanazért szükséges, hogy az ozmánok is megtanulják a keresztények hadviselését, hogy annál biztosabban legyőzhessék őket.“

Ezen nyilatkozatából a seikh-ul-izlamnak nem volt nehéz következtetni, hogy a janicsárok ellenségei az államnak és a trónnak, mert vonakodnak megtanulni az ellenség legyőztetéséhez szükséges tudományokat. A diván, melynek tárgya mély titokban tartatott, néhány nappal később ismét összeült, s ekkor II. Mahmud egyhangúlag az egész gyülekezettel kimondá, hogy a janicsárok eltörlése az állam érdekében elodázhatlan szükségé vált. — „Boszúra fel ozmanlik, hú támaszai a trónnak és a vallásnak, mely örökké fen fog állani, mint a világ. Mutassuk meg a hitetleneknek, hogy mi is értünk az ördögi tudományokhoz, melyekkel bennünket megsemmisíteni akarnak. De pusztítsuk el előbb azokat, kik bennünket ebben megakadályozni kívánnak, midőn a régiekhez ragaszkodva, erőszakosan idegenkednek mindentől, mi által régi dicsőségünket visszaszerezhetjük.“ Igy hangzott II. Mahmud kiáltványa, mely az amúgy is lázas izgatottságban lévő janicsárokat, egész a vad szenvedélyességig felbőszíté. Julius derekán mintegy 30 ezer janicsár gyülekezet össze a főváros különböző helyein, s a borházak hemzsegték a dühös harcosoktól,

kik az Atmeidán terén ütötték fel rögtönzött táborukat, midőn híret vették az ellenük készülöben lévő csapásnak.

Mahmud személyesen és ritka erélylyel vezette az előkészüldéseket. Az európai vezényszókhöz szoktatott és többnyire francia tiszték által vezényelt csapatok minden oldalról körülfogták az Atmeidán pompás terét s egy adott jelre, — golyózápor ütött le az összezsufolt, felbőszült praetoriánusokra, kik immár túléltek magukat, s kikre már nem vala szükség. Most csakhamar megindult a harc; a janicsárok nem küzdöttek oly bátorsággal, miként mindenki gondolá, s nemsokára különböző úton igyekeztek elérni laktanyáikat, melyekben magukat védelmi állapotba helyezték.

De a szultán katonái ide is követték s a vérengzés csak most vette igazán kezdetét. Nehány óra elteltével több mint 20 ezer halott hevert a főváros véres utcáin, vagy égett porrá a felgyújtott laktanyákban, — s a janicsárok intézménye nem létezett többé. A béke és biztonság ismét beköltözének a fővárosba; a közrend új alapokon szebb jövővel kecsegtette a lakosságot; s midőn II. Mahmud magát és birodalmát egy átkos kinövésétől az erőszakos mult időknek felszabadította, egyszersmind az egész mívelt világ köszönetét vívta ki magának.

A janicsárok megsemmisítése nem volt Mahmud egy pillanatnyi szeszélyének eredménye, hanem kényszerítő szükség, mely az állam tovább fenmaradásának érdekeivel szorosan összefüggött.

Addig, míg a rettegett had a hódításokban kereste és találta dicsőségét, fenállása kívánatos és szükséges vala; de mióta azon korszak lejárt, mióta az ozmán birodalom mindinkább szorosabban vett magvára kezdett szoritkozni s egyik hódítását a másik után vesztette el, azóta a janicsárok veszedelmes elemévé váltak a szüntelen növekedő elégtelenségnek s eltörlésük többé nem személyes, hanem magasabb állami érdekekből kényszerítő szükséggé vált. Megsemmisítésüket sajnálni senkinek sem volt oka.

Az ozmán fegyverek következetes szerencsétlensége s Oroszország hatalmi befolyásának növekedése a Bal-

kán félszigeten nem maradhatott befolyás nélkül Görögországra sem, melynek túlnyomólag szláv népessége éppen ezen államban, melynek lakosaival vallás tekintetében is megegyezett, — látta nemzetiségének jövőjét és függetlenségét képviselve. Könnyen elgondolható, hogy Oroszország, mely több mint egy évszázad óta keleten kereste azon súlyegyent, melyre szüksége volt, hogy Európa államrendszerében nagyságához képest, méltó helyet foglalhasson el, nem tette ölébe kezét s mindent elkövetett, mi érdekeit előmozdithatta. A délszlávok és görögök pártfogolása Oroszország által tehát épp oly eszélyes mint természetes volt; s ha ebben Európa nyugtalanító jelenséget látott, ez bizonyára nem azt mutatja, hogy Oroszország politikája elhibázott, hanem azt, hogy a nyugat nem hajlandó a kelet felosztásába belenyugodni, ha abból a maga részére is területi hasznót nem húzhat. Az orosz politika keleten sokféle, de csak kevés tárgyilagossággal irt commentárral rendelkezik. Oroszország terjeszkedése keleten természetes, és néprajzi épp úgy, mint földrajzi okokon alapszik; s ha ez által más államok érdekeivel talán éles összeütközésbe jő, azért a körülmények által előírt politikájától nem térhet el a nélkül, hogy önmagához hűtlenné és saját érdekeinek ellenségévé ne váljon. Oroszország hatalma keleten gyökerezik, s alig van erő, mely természetes menetében feltartóztatni képes leendene.

A magyar ausztriai monarchia érdekeivel éles ellentétben látszik állani az orosz hatalmi politika ezen iránya; de ez csak keveset változtathat azon tényen: mely emez iránynak erőt és életrevalóságot kölcsönöz. S ha a kettős államnak hatalmában állana, kétségtelen, hogy fegyverét minden habozás nélkül, — a keleti ügyek mérlegébe vetné s tiltakozását dörögné a világba minden olyan vállalat ellen, mely a jelenlegi egyensúlyt megzavarhatná. Így azonban, megkötve vagy korlátozva politikai cselekvési szabadságában, tétlenségre van kárhoztatva, melynek következményei sokkal károsabbak lehetnek jövőjére, mint a legmerészebb és legvállalkozóbb politika. A határozatlanság mindig a gyengeség kíséretében található; s valóban, alig van állam, mely ebben következetesebbnek mutatkozott volna — mint Ausztria.

Még mielőtt a janicsárok kiirtása végbe ment, Görögország a legkegyetlenebb jelenetek színhelye lett; melyek kirívó meztelenségükben talán még felülmúlták azon vérengzéseket, melyekkel II. Murad és II. Mohamed ezen szerencsétlen országot meglátogatták. A hetaeria, ezen egyesület, mely elején titokban előkészíteni igyekezett a kedélyeket, megtette kötelességét, s a régi Hellas és Peloponnesus új lakosai csak a jelre vártak, hogy kitűzzék a függetlenség lobogóját. Az ozmánok vallási és politikai türelmetlensége azon mértékben növekedett, milyenben hadiszerencsájuk elenyészett; s minden elvesztett ütközet a Duna mellett rémülettel tölté el a keresztényeket, mert a boszúvágyó mozlimek vad haragja nem ismert többé határokat.

Görögország már Nagy Péter czár idejétől fogva összeköttetésben állott Oroszországgal, s a görögök meg voltak szokva az oroszokban természetes védelmezőjüket látni. Ezen befolyás azon mértékben növekedett, mennél határozottabb tekintélyt nyert Oroszország győzelmei által keleten. A szentpétervári kormány mindig értette a körülményeket ügyesen hasznára fordítani s már II. Katalin idejében és pedig még a csezmei tengeri ütközet előtt meglátogatták az oroszok Orlov Fedor alatt a görög kikötőket; mindenütt a hová jutottak, az orosz nemzet részvétét sőt segélyét helyezvén kilátásba azon esetre, ha elnyomóik, az ozmánok ellen fegyvert ragadnának.

Mindazonáltal Görögország felszabadulásának eszméjét — a francia forradalom adta meg; s a mióta nemes görög ifjak, mint Maurokordatos, Miaulis, Kolokotronis, Capo d' Istrias és mások a külföldön nyert magasabb tudományos képzettségükkel együtt a szabadság eszméjét is behozták hazájukba, azóta más szellem kezdett lengeni Görögországban s a szolgaság napjai immár megszámálvák. De óriási akadályok állottak az ifjú nemzetnek útjában s nem mindig dicsekedheték a külföld rokonszenvével és barátságával. . . . Rhigas, a népszerű költő, miként egy újabb Tirtaeus dalokban lelkesítette és szoktatta fegyverhez a nemzetet. Közreműködésének tulajdonítható a hetaeria vagy testvéresülés szövetsége, mely gyorsan elterjedett nemcsak Görögor-

szágban, hanem Oláh- és Moldvaországban, valamint Szerbiában is, s melynek feladata volt, a népet a forradalomra előkészíteni. A bécsi congressus és veronai folytatása nem volt alkalmas a görögökben nagyobb reményeket ébresztetni Európa rokonszenve és pártfogolása iránt, s valóban úgy látszik, mintha ezen nyomasztó körülmény befolyása alatt, a görögök lelkesedése is csökkenni kezdett volna. Azonban az 1820-ban Vostizzában tartott gyűlekezet alkalmával minden elő lett készítve a mozgalom megindítására. A konstantinápolyi phanar, a görögöknek vallási és politikai tekintetben ezen erkölcsrontó központja Oláh- és Moldvaországban a legnagyobb méltánytalanságokat követte el a fejedelem megválasztásánál, minek következtében a hangulat ezen fejedelemségekben mindig nyugtalanítóbb lőn. Wladimirescu Tivadar, egykor orosz tisztt, később Ypsilanti Sándor herczegnek szolgálatában, első volt, ki a lázadás zászlóját az Al-Dunán kitűzte. Ez volt a jel, melyre a görögök vártak. A vihar kitörését azonban most is maguk az ozmánok siettették; kik megszokott lassúságuk és tétlenségük mellett csak akkor vettek tudomást a készülőben lévő dolgokról, midőn azoknak elejét venni már későn vala. Azon ürügy alatt, hogy fontos közügyek megbeszélése vált szükségessé, Ali pasa Tripolizzába hívta össze a görög nemzet egyházi és világi előkelőségét, — s az így törbe csalottakat börtönbe vettette. Most már nem volt többé a vihar visszatartható. Röviddel a tripolizzai hűtlenség után Kalavrita Achajában kitűzte a lázadás zászlóját. Arkadia és Maina csakhamar követték s egy időben a szigetekben is megtagadták a görögök az adót és engedelmességet s több helyütt elűzték az ozmán hatóságokat.

Az első kisebb győzelmek, melyeket a felkelők az ozmán csapatok és helyőrségek fölött kivívtak, bátorsággal és öntudattal tölték el a nemzetet, mely képviselőit az u. n. messeniai tanácsba küldé, mely a mozgalom vezetése és az ország mikénti kormányzása fölött volt tanácskozendó. A messeniai gyűlés 1821. ápril 9-én kimondá a görög nemzet függetlenségét s fegyverhez szólítá az egész nemzetet. Athen, Megara, Korinth csatlakoztak a felkelőkhöz s az ozmánok mindenütt visszavonulóban voltak, midőn a bosporusi kormány a lázadás

komolyságát lassankint kezdé belátni. II. Mahmud, kit sokan európai műveltsége, mások reformtörekvései miatt szeretnek úgy tüntetni fel, mintha az emberiségnek barátja és jóltevője lett volna, semmiképpen sem érdemli meg ezen megtisztelést, mert alig ült az ozmánok trónján egy uralkodó is, ki annyi keresztény vért ontott volna, mint a reformkedvelő, művelt szellemű II. Mahmud. A görög lázadást a szultán vérbe akarta fojtani. Chios, Samos, Ipsara, Samothrake s más virágzó szigetek, melyek lakosai csatlakoztak a szárazföldi mozgalomhoz, kietlen vadonokká tétettek, népességek megbecstelenítve rablincsekre fűzve Ázsia rabszolgavásáraitra hajtaték; míg az eltemetetlenül visszahagyott holttestek ragályos halált lehettek a kevés hátramaradottakra. Nem csoda, ha ezen undorító kegyetlenségek a lázadókat a kétségbeesés bátorságával látták el, kik semmitől sem rettegtek többé vissza, s kik rettentő visszatorlás által akarták felbőszített szenvedélyeiket lecsillapítani. Férfiak, mint Marco Bozzaris, a barát Dikaio, Odysseus, Nikitas stb. semmivel sem állottak alantabb elszántság és férfias bátorság tekintetében, mint ama őskori hősök, kiknek tetteit a hihetlenség daczára, melyet bennünk a véghez vitt dolgok gyakran ébresztenek, mindig eleven érdekeltséggel olvassuk.

Azonban a harcz oly aránytalan vala, hogy előre látható volt, miszerint Görögország egymaga, idegen segítség nélkül képtelen lesz — a félhold fölött diadalmaszkodni... Európa, a francia világuralom leveretése után teszesztő pihenésnek adta magát, melyet I. Napoleon halálának híre — még élvezetesebbé látszott tenni a most már régi biztonságuknak kettősen örvendő udvarok előtt. Ezen Európa nem érzett hajlandóságot: a szabadság eszméje által nyugalomát megzavartatni, — s elején közönyvel, majd ellenséges indulattal nézte a görögök hősi küzdelmét, ellenségeinek nyomasztó többségével szemben. Maga Oroszország is ellene nyilatkozott a nemzeti törekvésnek s egy időben Ausztriával biztosította a fényes portát, hogy a felkelőket semmi támaszban részesíteni nem fogja. Ausztria kiváltképpen bebizonyította reactionarius politikáját az által: hogy az Oláhországból magyar területre menekülő Ypsilanti herceget elfogatta s a munkácsi várba záratta.

De mig az európai udvarok magukra hagyták a görögöket, — a nemzetek nem cselekvének hasonló. Németország, Anglia, Franciaország és Olaszország népei egymással versenyeztek, rokonszenvüknek mennél világosabb és mi több érezhetőbb kifejezésében. Mindenütt keletkeztek segélyegyletek, melyek pénzt, fegyvereket stb. voltak gyűjtendők a görögök számára; s a szabadság phantomjától reszkető udvarok nem valának képesek, népeik rokonszenvét elfojtani, bármennyire akarták is. A philhellenismus a humanitás legszebb és legnemesebb forrásának szüleménye nemcsak kedély dolga volt az európai népeknél, hanem politikai alkalom is, melylyel saját elnyomatásuk ellen tiltakoztak.

Mennél tovább tartott a harcz s mennél megtörhetlenebbeknek bizonyultak a görögök, a rokonszenv és érdekeltség a szabadságért küzdő nép iránt azon mértékben növekedett. Végre az udvarok sem zárhatták el többé füleiket a népek mindig hangosabb kívánságának, mely védelmet és beavatkozást sürgetett a görögök számára... S ismét Franciaországot találjuk azon államok élén, melyek meghallgatták a közvélemény szavát. Valamint az Egyesült államok szabadságát Éjszak-Amerikában, úgy a görögök függetlenségét és felszabadítását is Franciaországnak köszönheti a világ. Vele egyesült Anglia, utóbb maga Oroszország, melynek pedig itt az elsőnek kellett volna lennie; s az 1832. évi márczius 17-én a három nagyhatalmasság kezessége mellett elszakasztván Görögország az ozmánok uralmától, Otto, bajor királyi herczeg — a görögök királyává választott.

A több mint tízéves-háború tehát, mely alatt a kis görög nemzet életrevalósága épp oly meglepően bizonyult mint az ozmán uralom tarthatlansága ott, hol annak vallás és nemzetiség állanak útjában, az ozmán birodalom újabb csonkulásával végződött.

Semmisem bizonyítja II. Mahmud és kormányának megbízhatlanságát, valamint ellenséges indulatát a keresztények iránt jobban, mint azon események, melyek színhelyévé Konstantinápoly lön, mindjárt midőn a görög felkelésnek hire oda érkezett. A felbőszült, vagy jobban mondva felbőszített tömeg megrohanta a többnyire keresztényektől lakott Pera és Galata külvárosokat, de

kivált a görögök főfészkrét a fővárosban, Bujukderét, s miután lakházait feldúlta és kifosztogatta, a keresztényeket százával lemészárolta. Az előkelőbb keresztények pedig tömegesen hurczoltattak a héttornyú vár börtöneibe, hol nagyobb részt kínos halállal végezték be életüket. Maga az ősz patriarcha Gergely, egyházának kapujára felakasztaték. Hasonló sors ért még három érseket és nyolczvan püspököt Thrákiában és Kis-Ázsiában s előkészületek tétettek egy általános legyilkoltatására a keresztényeknek az egész ozmán birodalom területén. Hasztalan volt az orosz nagykövet Stroganow tiltakozása, — válaszul személyes bántalmakat nyert, melyek következtében nemsokára elhagyta Konstantinápolyt. Ausztria és Franciaország nem voltak képesek a fényes porta és a szultán ellenséges hangulatát jobbra fordítani; s csak az angol nagykövet lord Stratford-Canning megérkezése, valamint az angol hajóhad fenyegető állása mentették meg a remegő keresztényeket a legrettentőbb sorstól. A navarini tengeri vereség nemcsak lehűté, hanem félelemmel is kezdé eltölteni a fényes porta erőszakos politikusait; s ettől fogva némileg javult vagy legalább biztosabb lón a keresztények sorsa keleten.

Ugyanazon időben, midőn a francziák a Peloponnesuson egyik erősséget a másik után vették el az ozmánoktól, s midőn az 1828. évben Görögország már szabad volt s nem tarthatott többé a félhold hatalmának megújulásától, — a viszony a fényes porta és Oroszország között egész a szakadásig feszült vala. Követének nyílt megsértése, valamint azon vád, hogy a görög felkelés tisztán orosz mű, melynek célja nem más, mint az ozmán birodalom feldarabolása, de méginkább az orosz alattvalók erőszakos kiutasítása ozmán területekről, valamint Szerbia utolsó elpusztítása stb. Miklós czárt végre háborúra határozták. A bukuresti békét e szerint maguk az ozmánok szegték meg, reájuk háromlott az orosz császár hadikiáltványa szerint azon felelősség is, mely a háború által előidéztetik. Ugyancsak ezen kiáltványában Miklós császár ünnepélyesen kijelenté, hogy nem az célja, miszerint birodalmát területileg nagyobbítsa, hanem hogy a fényes portától a szerződések tiszteletben tartását kierőszakolja; birodalmának anyagi emelkedését

a kereskedelem és szabad közlekedés által, melyet az ozmánok úgy a Fekete tengeren, mint annak csatornáin és szomszédvizein szándékosan akadályozni igyekeznek, biztosítsa.

Az orosz császár kiáltványát nemsokára Mahmudé követte, mely amazt szokásosan ilyenmő ügyiratoknál — mindenben megczáfolni igyekezett, s az egész felelősséget az oroszokra hárítja. Ez így szokott menni háborús időkben, midőn mindegyik fél vonakodik az óriási felelősséget, melyet a még homályban rejlő események idézhetnek fel, magára vállalni. De Mahmud szultán kiáltványa a kitőrendő háborúnak még a „szent“ jelleget is kölcsönzé. „Ragadjon fegyvert úgy szegény mint gazdag, mert szent kötelesség a hitetleneket lekűzdeni. Áldozzuk fel mindenünket, de mentsük meg a szent vallást és a hitetlenektől fenyegetett birodalmat.“¹⁾

Az 1828 ban Miklós császár személyesen megjelent az Al-Dunán; s midőn seregei minden akadály nélkül elfoglalták Oláhországot és Moldvát, — csakhamar urává lőn a Duna egész balpartjának. Egyidőben a Dunafejedelemségek megszállásával Paskiewicz herczeg, ki Eriwan megvétele alkalmából Eriwanski nevet nyert, — a Kaukazon keresztül benyomult az ozmán birodalom kisázsiai területére s több kisebb ütközetekben Erzerumig szorította vissza az ozmánokat. Így csakhamar védelmi állapotra kényszerítve, a félhold daczára azon vitéz ellentállásnak, melyet kivált a dunai erősségek, mint Silistria, Ruscsuk, továbbá Sumla tanusítanak, majdnem mindenütt a rövidebbet húzta s Miklós czár mélyen behatott Bolgárországba, midőn Huszein pasa 100 ezer főből álló seregével útját állotta vala. Várna október 10-én megadta magát az oroszoknak; s ez volt ezen évben a legnevezetesebb fegyvertett, mert röviddel utóbb az oroszok kénytelenek voltak a Duna jobb partját elhagyni s Oláh és Moldvaországba húzódni vissza; míg megfogyott hadseregük új erővel nem gyarapittatik. Miklós császár mindjárt Várna feladása után visszatért Szent-Pétervárra s rendkívüli erélylyel működött egy új hadsereg felállí-

¹⁾ Az európai műveltségű reform-szultán 1828-ban épp oly türelmetlen vala, mind elődei a 15. és 16. században.

tásán, mely a következő 1829. évben a kittinő hadvezéri tehetségekkel bíró Diebitsch tábornok parancsnokságára bízott.

A háború most gyorsan egészen más fordulatot vett. Diebitsch 160 ezer ember élén átkelt a Dunán s miután Madara mellett az ozmánok 60 ezer embert számláló seregét egy véres ütközetben tönkre tette, — nyitva állott előtte az út Konstantinápolyba. Resid nagyvezir, ki a Balkán hegységet átjárhatlan védbástyának tekintette, nem is gondolt arra, hogy azon az oroszok a benyomulást megkísérteni is merészkednének. Annál nagyobb volt meglepetése és rémülete, midőn megtudta, hogy Diebitsch mindjárt a madarai ütközet után átkelvén ezen hegységen, a Maricza völgyébe szállott alá s gyorsan közeledik a birodalom második fővárosához — Drinápolyhoz.

A helyzet felette komoly volt a fényes portára nézve, mely immár a főváros falai mögött sem érezte magát biztosnak a gyűlölt moszkóktól. Bolgárország az oroszok kezében, Drinápoly komolyan fenyegetve, ez volt a rémhír, mely Konstantinápolyt 1829. augusztus derekán kétségbe ejtette. II. Mahmud már Kis-Ázsiába készült átkelni, a diván. szünet nélkül együtt volt, s Resid nagyvezir egyik elvetett javaslat után a másikat terjeszté a gyülekezet elé.

E közben Diebitsch-Sabalkanski, ki ezen melléknevet oly joggal viselte, gyorsan közeledék Drinápolyhoz, mely jól meg volt erősítve s elégséges várágyúkkal és 15 ezer emberből álló őrséggel ellátva. Azonban a megrémült ozmánok itt sem gondoltak komolyabb elmentállásra s az oroszok közeledésének hírére, megbízottakat küldöttek Diebitsch-hez, kitől a város átadása alkalmából nyerhető legelőnyösebb feltételeket voltak megtudandók. Az orosz fővezér az ágyúk, löszerek, élelmitárak és a zászlók kiadatását tűzte ki feltételül; s másnap reggeli 9 órára várta ezen feltételek teljesítését, ellenkező esetben azonnal rohamra vezetné seregeit. A drinápolyiak gyáva kislelkűségéből sem a védelemre, sem az átadásra határozni magukat nem birták; s csak midőn augusztus 20-án az oroszok rohamra készültek, — siettek az ellenség kíváнатát teljesíteni. Az oroszok kardcsapás nélkül vonultak be Drinápolyba, s míg a gyáva

őrséget fogolylyá tevék, a gazdag város raktárait jó zsákmányképpen lefoglalták.

Mindjárt az utolsó, az orosz fegyverekre szerencsés ütközet után, Ausztria és Poroszország siettek közbenjárni a béke megkötése érdekében, melytől maga Miklós császár sem idegenkedék s híven a kiáltványában kimondott elvéhez, hogy nem szándoka területi hódításokat tenni, a békének nagyobb akadályok nem is állottak már most útjában.

A drinápolyi béke, mely 1829. szeptember 28-án iratott alá, Oroszország rendkívüli mérsékletéről és az ozmán birodalom újabb gyengeségéről tesz tanuságot. S valóban, Miklós császárnak csak akarnia kellett volna, s az ozmán birodalom Európában szétomlik vala; azonban politikája ezuttal jobbnak találta a nagylelkűséget, mely bizonyára a legesélyesebb is vala. Ezen nevezetes béke főbb pontjai a következők. 1. Oláh- és Moldvaország, valamint Szerbia a bukuresti békében megszabott politikai kiváltságokban megerősítettnek, s Oroszországnak különös védnöksége alatt állanak. 2. A fényes porta kötelezi magát a háború által károsult orosz kereskedők és egyéb foglalkozású alattvalók számára 120 millió francot fizetni; mit az orosz császár saját jószántából alább szállithat. 3. Az orosz kereskedő hajók szabadon közlekedhetnek a Bosporuson és a Dardanellákban; valamint az ozmán birodalom minden vizeiben és kikötőiben. 4. Az ozmán birodalom területén élő orosz alattvalók, csak hazai törvények szerint s az orosz ügynökök által ítélhetők el. 5. Az orosz császár visszaadja II. Mahmudnak minden a háború alatt úgy Európában mint Ázsiában elfoglalt területeket, kivéven a Kaukaszus lejtőjén fekvő Akhalziké erődöt, mely az orosz birtokba bevágó fekvésénél fogva — ezen birodalomhoz csatolandó. — Így végződött az 1828—1829-iki háború, mely nem került ugyan említésre méltó területi veszteségébe a portának, de a mely újabban meggyőzte a világot, az ozmán birodalom javíthatlan és tarthatlan állapotáról.

Megmagyarázható, hogy az ozmán nép, mely II. Mahmud újító törekvéseivel amúgy sem volt megelégedve, ezen hadjárat szerencsétlenségei által méginkább megerősödni látszik azon hitében, hogy minden bajt és ve-

szedelmet, mely a birodalmat az utolsó két évtized óta érte, azon reformok okozták, melyeket a szultán a hitetlenektől vett s ültette a muzulman hívők nagy boszúságára birodalmába át. A hadsereg új öltözéke, mely a szokásos fezen kívül teljesen európai volt. nagy szállka vala az igazhivők szemeiben; s ha II. Mahmudot európaiasan öltözve, lovaglóostorral kezében látta az édes vizek körül katonáinak hadgyakorlatain megjelenni, melyeket többnyire idegen tisztek vezényeltek, boszúsága nem volt válogató kifejezésekben, melyekkel persze szép halkan a reformszultánt elhalmozta. Így növekedett a gyűlölet és az ellenszenv minden iránt mi a keresztényektől jött, az ozmán nép lelkében, s Mahmud kiméletlen modora sem volt képes, népének véleményét egészegebb mederbe vezetni.

Nemsokára az orosz hábrú befejezése után új és nem kevésbé veszélyes bonyodalmak keletkeztek Afrikában. Franciaország, mely Görögország felszabadítása óta maga is megkivánta osztályrészét a kelet felosztásából, már 1830-ban elfoglalta Algieri s francia tartománynyá tette; s hogy Anglia érdekeit se hagyja sértetlenül, Egyptomban mindenképpen igyekezett magának befolyást szerezni. Mehemed Ali, egyptomi helytartó, ki II. Mahmud fegyvereinek és politikájának szerencsétlenségét már régóta saját hasznára igyekezett fordítani, megérkezettnek látta az időt, tervével nyíltan előlépni. Franciaország, habár titokban mindenképpen sietteté a hűtlen helytartó lázadását. Az 1833-ban Mehemed Ali kitűzte a lázadás zászlóját és megtagadta II. Mahmudnak az engedelmességet. Fia Ibrahim pasa, egy hadsereg élén benyomult Syriába s miután több csatában sikerült a sokkal gyengébb ozmán seregek fölött győzedelmeskedni, december havában átkelvén a Tauruson, Kis-Ázsia bensejébe Kiutahia alá nyomult, honnan magát Konstantinápolyt komolyan fenyegette.

Az egyptomi helytartó lázadása egészen készületlenül találta a fényes portát, mely az utolsó orosz háborúban amúgy is közel vala a kimerüléshez; s hogy a lázadót megfenyithesse, — idegen segélyre volt szüksége. Anglia, valamint a kétséges Franciaország szivesen felajánlották jó szolgálataikat, — diplomatai úton, — de ezzel a

portának nem vala segítve. Hadseregre volt szüksége, szárazon és vizen, hogy a lázadást leverhesse, s fenyegetett hatalmát megmentse. De sem az egyikkel, sem a másikkal nem rendelkezett kielégítő mértékben. Anglia kalmárszellemű politikája nem tudta magát nyílt segílyre határozni, melyre a portának első sorban szüksége volt; s elszalasztá így az alkalmat magát a Bosporuson nélkülözhetlenné tenni.

S midőn az egyiptomi lázadás napról-napra fenyegetőbb lőn, midőn Ibrahim pasa már az Ermeni dagh közelében táborozott, a világ nem kis meglepetésére — Oroszország kelt tetteleges védelmére a fenyegetett ozmán trónnak; ugyanazon Oroszország, melyről a rém-politika mindig azt állította, hogy az ozmánok veszedelmére törekszik. S valóban, az orosz diplomatia alig mutat fel fényesebb vívmányt, mint a Hunkiár-Skelessiben kötött véd- és dacszövetséget (1833. július 8.) melyben Oroszország kötelezi magát: az ozmán birodalmat minden kül- és belellességei ellen megvédeni; melyért viszont a fényes porta Oroszországnak megígéri, hogy az utóbbinak háborúi esetében bármely hatalmassággal, — a Bosporust s a Dardanellákat elzárja azok hajói elől. Egyszersmind egy 15 ezer emberből álló orosz hadtest szállott táborba Konstantinápoly átellenében, Skutari mellett, míg az orosz hajóhad a Bosporus közelében vett horgonyt.

Anglia, mely belátta elébbi hibáját, mindent elkövetett, hogy Oroszországot visszavonulásra bírja; kijátszva az orosz diplomatia által, Anglia a legnagyobb zavarban volt, látván, mint gyakorolja éppen Oroszország a védnökséget ott, hol magát szerette volna leginkább nélkülözhetlenné tenni. Hasztalan, Oroszország eszélyes elhatározása megmentette az ozmán birodalmat s az egyiptomi seregek előnyomulását sem Anglia, sem Franciaország nem lettek volna képesek — üres szavakkal feltartóztatni; az orosz szuronyok és hadihajók ennél jobb szolgálatokat tettek az ozmán népnek és uralkodójának, — s az 1824. május 4 én Kiutahiában megkötött egyezség II. Mahmud és Mehamed Ali közt visszaadta a birodalomnak a békét, melyre oly nagy szüksége volt.

Jellemző, hogy míg ekként Oroszország mint az

ozmán birodalom megmentője, erkölcsi befolyásában új diadalt vívott ki magának keleten, addig az ozmán nép kivált a fővárosban tele volt az orosz csapatok magasztalásával. Fegyelem, rend, fegyverzet stb. tekintetében felülmulhatlannak bizonyultak az oroszok, kik távol minden hatalmaskodástól és erőszaktól, valódi barátaiként mutatták be magukat a megszorult és segélyükre utalt népnek. Így nyilatkoztak egyhangúlag maguk az ozmánok. Természetes, hogy Oroszország ezen kedvező hangulatot nem hagyta nyom nélkül elenyészni, s hogyha azóta régen elvesztette is erkölcsi túlsúlyát, fegyvereinek jó híre — még mindig eleven emlékezetében áll a fővárosnak.

Az elbeszélte események egész a kiutahiai egyezményig, mely véget vetett ugyan az Egyptom és a fényes porta között fenforgó viszályoknak, de a mely nem vala képes a békét tartóssá és üdvössé tenni, mind azt bizonyítják, hogy az ozmán uralom önmagára hagyatva, saját elemeivel sem volt képes elkészülni, s idegen, és bizonyosan nem érdek nélkül nyújtott segély hiányában, önmagában a felbomlás esetével áll szemben. II Mahmud, kitől nem lehet megtagadni azon érdemet, hogy férfias kitartással küzdött, habár gyakran kétélű fegyverrel, szükségesnek mutatkozó újításai megvalósításáért, mindazonáltal politikai reformtörekvései mellett teljesen megfeledkezni látszék — az igazságszolgáltatásról, — mely minden újítás daczára a régi maradt, s mely körülmény nemcsak meghiusítá magukat a célba vett reformokat, hanem egyúttal a szultánt is a következetlenség, egyoldalúság és kegyetlenség nem irigylendő hírébe hozta.

Mióta a francia forradalom megmutatta a sötét idők leghatalmasabb művének, a feudális intézménynek törékenységet, azóta Európa valamennyi népei előtt felébredt a szabadság eszménye; s oly nagy volt ezen eszme erkölcsi hatása, hogy még a hagyományos ösiségben sínlő ozmán birodalom sem vonhatta ki magát alóla marandóan.

Többször volt már alkalmunk ezen műben az ozmán hűbéri intézményről megemlékezni, melynek alapját főképpen a katonai hűbérek képezték, melyek két részre osz-

lottak ; nagyobb hűbérekre, melyek a sipahik vagy lovagok birtokában voltak, és kisebbekre, melyeket kivált I. Szuleiman óta a kiszolgált harczosok nyertek el. Mindkettő jobbagyainak vagy szolgálainak tekintette a föld munkásait, a rajákat, kik semmi politikai jogokkal nem bírtak s inkább dologi jelentőségüknél fogva jöttek csak számba. Ezen hűbérek, melyek elején csupán személyeknek adományoztattak a szultánok által, később a legidősebb fiúra örökölhető jószágokat képeztek.

Mint mindenütt, a keleten is idővel mindig nagyobb hatalommá nőtte ki magát ezen intézmény, melynek képviselői nem ritkán váltak veszélyére a trónnak keleten épp úgy, mint nyugaton. II. Mahmud, ki előtt ez nem volt titok, s ki már régóta foglalkozott a raják felszabadításának eszméjével, az egyiptomi lázadás lecsillapítása után komolyan hozzálátott a fontos újítás megvalósításához, mi azonban nem volt könnyű feladat. Valalmint keleten erőszak nélkül semmisem érhető el, úgy a szultán ezen legújabb reformja is sok vérbe került. A bosniai és hercegovinai bégek, vagy urak, a spahik utódai és örökösei makacsul ellenszegültek a szultán újításának s fegyveres kézzel akarták annak keresztülvitelét megakadályozni. De ez mitsem használt, s miután az ellenszegülők közül többen a vérpadon vagy a végzetes zöldzsineg által ártalmatlanná tétettek, — egyike Mahmud legfontosabb intézményeinek — legalább elvileg megvalósult. Természetes, hogy ezen újítás csak kezdet volt s a jövőtől függött annak életrevalóságát és tökélyesbülését bebizonyítani. Ezen újítással együtt járt a helytartóságok rendszerezése s az adókivetés igazságos alapokon.

Azonban mindezen, kétségekivül a szükségből származott újításoknak hiányzott egészséges alapja, a nép belátása és saját érdekeinek helyes felfogása, mert a közönyösség, vagy bősziült ellenszenv, melyek a keleti népeket jellemzik, oly nagy az ozmán népnél minden új iránt, hogy sem II. Mahmud alatt, sem azóta nem ment keresztül voltaképpen egy reform sem úgy, a mint az szükséges lett volna, vagy a mint eredetileg terveztették. Félintézmények pedig károsabbak gyakran a mulasztásoknál. „Az ozmánok haladását a vallás félszégsegein kívül leginkább megakadályozza a szándékos tudatlanság,

melyben magának ezen nemzet tetszeni látszik,“ mondja egy ismeretes angol író, Slade, ki sokáig tartózkodott keleten s ki közvetlen érintkezésekből ismeri a népet, melyre ezen ítéletet mondja. Hammer, a keleti viszonyok ezen alapos ismerője, valamint Prokesch, a tudományos és magas műveltségű diplomata nem nyilatkoznak kedvezőbben; s minden újítás, mely a keleten életbe léptetettik, nem erősödésére, hanem gyengülésére szolgál az életrevalóság feltételeivel alig rendelkező fajnak.

II. Mahmudnak nem volt szerencséje reformjaival, melyek legtöbbike vagy üres íge maradt, mely sohasem vált testté, vagy ha igen, nem hozta a kívánt javulást, s a birodalom feltartóztatlanul tovább ment a feloszlás ösvényén. Mig annakelőtte a legnagyobb veszély kívülről fenyegette, most a birodalom belsejében fejlődtek a legveszedelmesebb bajok. Mióta Egyiptom lázadó helytartójának seregei úgy szólván a főváros kapui elé vonulhatának, s itt csak a gyűlölt moszkók segítségével szabadulhata meg ellenségétől, s mióta a kiutahiai egyezmény a lázadónak nemcsak bocsánatot, hanem területi nagyobbodást és méltóságának felemelését jövedelmezte, azóta a szultán tekintélye mélyen meg vala ingatva, s az újításai miatt a néptől amúgy is rossz szemmel nézett fejedelemnek legnagyobb ellenségei saját alattvalói voltak. Misem veszélyesebb egy zsarnoki államban, mint a fejedelmi méltóság fenyegetlen megsérthetése. Egyiptom példáját csakhamar több kisebb helytartók követték, s az elszakadás öngyilkoló műve sokkal nagyobb mérvben mutatkozott volna még, ha ennek a szomszéd hatalmaságok elejét nem veszik, kik immár mindnyájan azután törekedtek: hogy az ozmánok birodalmát jelenlegi határterületei közt fentartsák. *Ezen törekvés nem volt ugyan az őszinte jóindulat kifolyása, hanem a politikai féltékenység parancsolta mű, mely a nyugati és északi hatalmasságokat régóta versenytársakká tette keleten.*

A drinápolyi béke megszabadította ugyan a birodalmat az oroszoktól s Miklós császár mérséklete megóvta területi veszteségektől is; de nem vala képes azon nyugtalanságoknak elejét venni, melyek színhelyei a Duna-fejedelemségek de kivált Szerbia voltak. A fényes porta még a bukuresti békében (1812) hat kerület kiadására

kötelezte magát, mint a melyek már a régi időkben Szerbiához tartoztak. Azonban ezen kerületek formaszzerű átadását a szerbeknek napról-napra elhalasztotta, mi által a szerbek ingerültségét egész a lázadásig fokozta. Obrenovics Milos, kit a fényes porta 1830. óta Szerbia fejedelmének elismert, hasztalan sürgette ezen dolog elintézését s miután a konstantinápolyi kormány még mindig késett, nem tudta megakadályozni — a lázadás kitörését. A szerbek újból fegyverhez nyúltak s 1833. május derekán megrohanták és megvették Negotin városát s nemsokára elfoglalták az egész Krainát, a Duna és a Timok között fekvő hat kerületével.

II. Mahmud, ki éppen ekkor volt Mehamed Ali egyiptomi pasa seregei ellen elfoglalva, melyek Konstantinápolyt fenyegették, s ki a hunkiár-skelessi i szerződés által amúgy is Oroszország kezébe adta magát, nem akadályozhatta meg a szerbek erőszakoskodásait s később megerősítette mindazt, mit azok az önsegély czímén maguknak kivívtak. Természetes, hogy ezen engedékenység, mely azonban nem volt más gyengeségnél, újból feltarkarta a kormány hibáit, melyeket immár a kisebb tartományok fejei is kezdenek önző céljaik elérésére kizsákmányolni. Hasonló bizonyosságot nyújtott a birodalom tarthatlan és zilált belállapotairól azon körülmény is, hogy Bulgárország szorgalmas és békeszerető népességének jelentékeny része szabad elhatározásából odahagyta hazáját, — s Bessarabiába költözött orosz fensőség alá. Helyüket később a Kaukazusból bevándorolt cserkeszek és krimi tatárok foglalták el, — de a kivándorlottakat semmi tekintetben sem voltak képesek pótolni.

II. Mahmud kormányzása nem eredményezte az ozmán nemzetre azon jótékony hatást, melyet tőle úgy a nép, mint az állam barátai vártak; s ha 31 évi országlásán végigtekintünk, azt fogjuk találni, hogy többet ártott reformjaival, mint a mennyit használt, s míg az ifjabb nemzedék egynémely fellengős sarját nagy reményekkel és várakozásokkal töltötte el, addig magán a nép erkölcsén éppen ez által mély sebet ejtett. Kétségtelen, újításai a nemzet azon részére, mely híven a régi erkölcsökhöz — nem esett kétségbe a legnagyobb szerencsétlenség közepette sem, rossz hatással voltak; sőt bátran lehet

állítani, hogy az ozmánok mindig idegenkedtek reformjaitól, még akkor is, midőn azok czélszerűségéről talán meg valának győződve. Ezt bizonyítják azon számos összeesküvések, melyeknek célja mindig a reform-szultán vagy giaur-padisah, mint alattvalótól nevezteték, — élete volt; ki végre palotái belsejében sem találkozott többé azon őszinte odaadással, melyre szüksége volt, ha a személyét fenyegető veszélyekkel dacolni akar vala.

Országglásának vége felé megújultak mindazon bajok, melyek annak bevezetését oly kétséssé tévék. Mehemed Ali pasa, ki a kiutahiai egyezményben oly kedvező feltételek mellett lépett békére a szultánnal, néhány évvel később már nem volt megelégedve azon feltételekkel, melyeket ezen egyezmény megállapított vala; s a nagy-ravágyó vasall nemcsak nagyobb területek, hanem teljes függetlenség után vágyódott, mit II. Mahmudnak megadni nem állott többé hatalmában, ha csak trónját nem akarja a legkomolyabb válságoknak kitenni. Franciaország, mely Algier elfoglalása óta nem szűnt meg az ozmán birodalom kárán dolgozni, titkon bár, de hathatósan elősegítette a nyugtalan és veszélyes hűbéres törekvéseit. Bizonyos, hogy a francia kormány nem annyira az ozmánok, mint inkább Anglia ellensége volt ezen sajátságos politikai viadalban. Oroszország, melyet az ozmán államférfiak csak hűtlenségéről kívántak a világnak bemutatni, ezen egész versenyharczban semleges szerepet játszott, vagy miként többször történt: jóakaró közbenjárásával hozta zavarba számos ellenségeit.

Az új egyiptomi háború a kurdok leveretésével kezdődött, kik Mehemed Ali zsoldjában, már korábban nagy károkat okoztak az ozmánoknak. Resid nagyvezir, kinek egész törekvése oda ment, hogy szövetségeseket keressen az európai hatalmasságok között, az 1839. év kezdetén értesíté Mehemed Alit azon feltételekről, melyeket a fényes porta megállapított: hogy közte és az egyiptomi helytartó között, ki már alkirályi czímmel tisztelteték meg, a béke továbbra is fenálljon. Mehemed Ali ezen feltételeket nemcsak elvetette, hanem azzal válaszolt: hogy fia Ibrahim pasa 40 ezer emberrel betört ozmán területre, s kész volt, a háborút a birodalom belsejébe vinni át. Resid pasa hadserege, mely a kurdokkal har-

czok által jelentékeny csökkenést szenvedett számban, nem vehette fel a harczot a jól felkészült és sokkal számosabb ellenséggel; mindazonáltal a döntő összeütközés elkerülhetlenné vált. Nisib mellett Syriában, hol az ellenséges hadak 1839. június 24-én találkoztak, az ozmánok nehéz vereséget szenvedtek; az egész hadsereg felbomolva a Taurus meredek rejtekei felé menekült s Ibrahim pasa győzedelmesen másodszor is kisázsiai területre lépett.

A nisibi szerencsétlenség híre még el sem jutott Konstantinápolyig, midőn II. Mahmud, ki kicsapongásai következtében erősen megrongált egészségének helyreállításán fáradozott, 1839. július 1-én csanidsai nyaralójában, a Bosporus ázsiai partján hirtelen és váratlanul meghalálozott; országlásának 31-ik, életének pedig 54. évében. Halála mindaddig titokban tartatott, míg idősb fia Abdul-Medsid megérkezett a fővárosba s átvette a kormányt.

MUSZONHATODIK FEJEZET.

II. Mahmud törekvései. — Reformjai és azok meghiusulása. — Abdul-Medsid 1839—1861. — Az egyiptomi háború. — A nyugati hatalmasságok beavatkozása. — Béke Egyptommal. — Belállapotok. — A gülhanei hatti-seriff. — Újabb viszony oroszországgal — A fényes porta az 1848. és 1849-iki években. — A krimi háború és előzményei. — A párisi békeszerződés. — A hatti Humayum. — A reformok folytatása. — Abdul Medsid halála és rövid jellemzése. — Abdul-Aziz 1861—1876. — Addul Hamid. — 1877 és 1878-iki események; a san stefanoi béke és a berlini congressus és határozatai.

II. Mahmud, ki úgy hajlamaiban mint műveltségében közelebb állott Európához mint Ázsiához, nagy mértékben magára vonja figyelmünket. Nem azért, mintha szerencsés intézmények által visszaadta volna népének és trónjának azon fényt és meglegedést, melyek már oly régóta elköltöztenek, hanem azért, mert elég bátorsága volt: terveinek keresztülvitelét megkísérteni. Tévedés volna azonban hinni, mintha II. Mahmud újításainak meggyőződésből barátja lett volna, ellenkezőleg, míg minden erélylyel azok keresztülvitelén fáradozott, ezt csak azért tévé, hogy Európa véleményét népe életrevalósága iránt tévútra vezesse, mert azon nézetben volt, hogy el-sajátítva a nyugat társadalmi intézményeit, elesik Európa azon szokásos ellenvetése, miszerint az ozmán birodalom elavult kormányrendszerével és közigazgatásával nem képes megállani többé az európai államok sorában.

A szultán, ki gyökeresen kívánt változtatni a helyzeten, reformjai körébe vonta mindazt, mi a kormányzás politikai részéhez tartozott. A francia katonai rendtartás; továbbá czélszerű európai öltözékek behozatala; egy hadmérnöki és orvosi tanoda felállítása stb. a hadsereg újjászervezését czélozták. Az új adótörvény, mely

a felülvizsgáló bizottságok felállítása által vált volna a nép számára üdvössé, csak részben léptetett életbe. Egy rendelet jelent meg, melyben úgy a ministerek, mint a helytartók teendői szigorúan körülírva voltak, s melyben ezen méltóságok politikai hatásköre is meg voltak állapítva. A kereskedelemnek barátja, az európai nemzetekkel lényegesen megkönnyíté a közlekedést a vám alábbszállítása és a legfontosabb kikötők szabadddá tétele által.

Mig így II. Mahmud látszólag felette sokat tett politikai téren, addig az igazságszolgáltatás mindenben a régi maradt. Az ulemák most is a régi tudatlan ellenségei minden újnak és hasznosnak, nemcsak távol tartották magukat minden reformtól, hanem hallgatag ellentállásukkal nem kis mértékben nehezítették meg a szultán feladatát. Azonban kétségtelen, hogy politikai reformok, csak akkor vezethetnek célhoz, ha az igazságszolgáltatás szükséges tökélyesítésével hozatnak összeköttetésbe. — II. Mahmud egyoldalú törekvései tehát már csak azért sem vezethettek célhoz, mert ezen két tényező egymás közötti viszonyait nem vették figyelembe. Utódjának jutott a feladat, hogy egy határozott alkotmányos lépés által megkísértsé: a két ellentét kiegyenlítését.

A mi II. Mahmud jellemét illeti, alig találkozunk uralkodóval, ki nagyobb és több ellenmondásokat egyezett volna magában. Országlása a legkegyetlenebb vérengzésekkel kezdődik; ozmánok és keresztények egyaránt ki voltak téve üldözéseinek, mihelyt a szultán elégtelenségét magukra vonni szerencsétlenek valának. És mégis, szeretett a humanitás szelidebb fényében tűndökölni s jótékonysága és bőkezűsége által nem egy hibáját hozta helyre, talán a nélkül, hogy tudta vagy akarta volna. Udvarát félig európai izlés, félig ázsiai túlterhelés jellemzék. Háremhölgyei a legújabb párisi divat szerint öltözték, a konstantinápolyi divat- és díszműárusok nem csekély öröme, kik most valódi aranykorukat élték. A francia nyelv napról napra több tért hódított a Bosporus mellett; s mióta a szultán bőkezűségéből Perában egy francia színház keletkezett, melyben a Scribe-féle vígjátékok első helyen szerepeltek, azóta a francia főlány ismét helyreállott, csakhogy nem régi jelentőségében.... A műgyetem egy neme és más intézetek tanuskodának

Mahmud reális irányáról is, s a gőzhajózási összeköttetések Európa legtöbb államaival, hasonlóképpen Mahmudnak köszönhetők.

Igy II. Mahmud félig ázsiai, félig európai uralkodó volt, kinek egyedüli szerencsétlensége abban állott, hogy alattvalói nem tudták és nem akarták megérteni, s ki ennek következtében nem tudott elkészülni művével, melyet a legtöbben csak azért pártoltak, hogy ez által a szultán bőkezűségét kizsákmányolhassák. Az európai finomodott igények közé számíthatók azon újítások is, melyeket II. Mahmud asztalánál behozott; de a melyekkel még kevesebb szerencséje volt mint politikai reformjaival... mert aláásták egészségét s korán aggá tették. Halála nagyobb benyomást tett a külföldön, mint tulajdon alattvalóira, kik benne sohasem bíztak, és kik sohasem szerették. Hirtelen halála sok alaptalan gyanúra szolgáltatott alkalmat; némelyek azt hitték, hogy méreg által vesztette el életét, mások egyéb erőszakos okokat hoztak fel, a nélkül, hogy egyik is bebizonyítható lett volna. Sőt valószínű, hogy kicsapongó életmódja, mely testét már korán elerőtleníté, leginkább sietteté halálát is. Őt követte idősb fia:

Abdul-Medsid (1839—1861.) egy szelid és békés jellemű ifjú, ki tizenhatodik életéveig a háremben növekedvén, nem birt azon lelkitulajdonokkal, melyekre a birodalomnak kiváltképpen most oly nagy szüksége volt. Kedélye nem szerette az erőszakot, s minden intézkedései, melyekkel 22 évi országlása alatt találkozunk azt bizonyítják: hogy Abdul-Medsid maga csak eszköz volt mások kezében. A legelső és legtartósabb befolyással volt a szelid természetű ifjúra édes anyja, a Valide Szultana, kinek a szultán mindenben feltétlenül engedelmeskedett, de a kinek káros befolyása az állam ügyeire nem való bebizonyítható. Anyján kívül nagy befolyással voltak még Abdul-Medsidre: a vén Chosrew pasa, egy az ó-török párthoz tartozó s az európai műveltségtől sokáig idegenkedő katona, valamint a francia modorú és műveltségű Resid pasa.

Abdul-Medsid apja halála után nagy bonyodalmakban találta a birodalmat. A megindult egyiptomi háború, s a nisibi szerencsétlenség ónsúlyként nehezédének a

kedélyekre, s mennél fenyegetőbbnek látszék a veszély Egyptom felől, annál világosabb lőn, hogy a fényes porta most sem képes az akadályokkal egyedül megküzdeni. Az általános zavart és rémületet, mely lassankint erőt vett az egész nemzetben, kiváltképpen növelte azon körülmény, hogy Ahmed pasa, a tengeri hadak főparancsnoka, és Mehemed Ali titkos híve, mindjárt II. Mahmud halálának és a nisibi ütközetnek hírére: az összes ozmán hajóhaddal Egyptomba vitorlázott. Európa segélyére most nagyobb szüksége volt mint valaha. A hunkiár-skelessi szerződés a porta és Oroszország közt már nem állott érvényben s Anglia okulva előbbi kudarczán, és szövetkezvén Oroszországgal, Ausztriával és Poroszországgal, közbenjáróként, és ha kell, segítőként kívánt fellépni az ozmán birodalom területi épségben tartása mellett. Franciaország, mely a görög lázadás óta elvesztette végső befolyását Konstantinápolyban, a Londonban már 1839. június havában összeült konferenciából teljesen kizáratott. A konferencia kimondá, hogy a szultánt lázadó hűbérese ellen védelmükbe fogadják: Anglia, Oroszország, Ausztria és Poroszország. Egyszersmind jegyzék intéztetett Mehemed Alihez, hogy seregeit rögtön vonja vissza az ozmán területekről, s hogy jogos sérelmeit és kívánságait terjessze mielőbb az európai konferencia elé.

Mehemed Ali, még mindig Franciaország segélyére támaszkodva, elején kitérő, majd elutasító választ adott, s hadműveleteit tovább folytatta. Az 1840. július 15 én végre a londoni konferencia kimondá a fegyveres közbenjárást s az egyesült hajóhad megjelenése Alexandria előtt, valamint az angol szárazföldi hadsereg fenyegető állása Syriában végre engedékenységre birták Mehemed Alit, ki lemondván meddő szövetségéről Franciaországgal, 1841. meghódolt a szultánnak, kiüríté Syriát és elfogadta azon különleges méltóságot, mely a függetlenség és alattvalóság között váltakozva, mai napig kevés módosítással fentartotta magát.

Egyszer Egyptom felől biztosítva, Abdul Medsid az európai hatalmasságok által tanácsolt belső reformhoz látott, melyek apja műveinek folytatásaként tekinthetők, melyekkel azonban a fiúnak egy kissé több szerencséje volt.

Az 1839. november 4-én Abdul Medsid az új serail egyik kősk vagy kioskjában, mely Gülhanie, azaz tulipán nevet viselt, maga köré gyűjtve az európai nagyhatalmasságok követeit, valamint birodalmának legmagasabb polgári, katonai és vallási méltóságait, Resid pasa által felolvastatá azon alkotmányt, melylyel népét boldogítani, trónját pedig megerősíteni remélte. A hattí-seriff Gülhanie vagy a gülhanieban kelt magas írás, az ozmán birodalom első alkotmánya, nemcsak vallás, hanem politikai szabadságot is ígért, s kétségtelen, hogy ha annak minden pontja teljesülésbe megy vala, az ozmán birodalom újjalakulásához egy hatalmas lépéssel közelebb jött volna. Ezen nevezetes alkotmánynak főbb pontjai a következők: 1. Minden alattvalónak vallás és nemzetiségi különbség nélkül: élete, becsülete és vagyona biztosított. 2. Az igazságszolgáltatás nyilvános és rendes lesz; valamint az adók igazság és méltányosság szerint fognak kivettetni; egyszersmind ígértetik, hogy az adók bérbeadásának káros intézménye legközelebb meg fog szüntettetni. 3. Az újonczozás európai alapokon fog behozatni s a katonák nem lesznek kötelesek, egy meghatározott időn túl szolgálatban maradni. 4. A törvény előtt minden valláskülönbség megszűnik. 5. A hivatalok elárusítása szigorúan megtiltatik s a hivatalnokoknak ezentúl rendes évi fizetés fog megállapittatni, és a kincstárból kifizettetni.

Ezek voltak az új alkotmány főbb vonalai, s kétségtelen, hogy sok jót foglaltak magukban; csakhogy azok a legkritkább esetekben jövének érvényre; s az alkotmány daczára ezentúl is folyt minden az ozmán birodalomban, mint annak előtte. A nép közönye vagy ellenszenve minden törekvést meghiusított eddig, s meg fog hiusítani a jövőben is mindaddig, míg az izlam merev tételei nem esnek alapos reform alá.

A szabadság és alkotmányosság kifejlődésének története azt mutatja, hogy azok csak akkor és ott léptek életbe, hol a vallás útjokat nem állotta, sőt ennek reformja közönségesen megelőzte. A reformatió története ugyanezt bizonyítja. Az elavult vallási kinövések mindig útjában állottak a szellemi emelkedésnek; s csak midőn ezen kinövések, gyakran erőszakkal eltávolítottak, kezdődött a szabadság fejlődésének valódi korszaka.

Valamint minden intézmény, mely az ozmán birodalmat újjáalakítandó volt, úgy a Gülhanie hattiseriff is, a fényes porta európai barátainak műve. Bármennyire igyekezett tehát Abdul-Medsid is a nyugati diplomatiának kedvében járni, ez mégsem sikerült mindig s úgy, miként ezt a békeszerető uralkodó óhajtotta.

Kiváltképpen Oroszország beavatkozása a Dunafejedelemségek és Szerbia ügyeibe sok bajt és nagy gondot okozott az ozmán diplomatiának. A bukuresti, de még inkább a drinápolyi béke az említett három hűbéres tartományt elég nyíltan orosz védelem alá helyezte; a fejedelmek a szentpétervári udvar tudta és beleegyezése nélkül nem voltak eltávolíthatók helyükből. Szerbia, kiváltképpen az utolsó forradalom óta nem bontakozhatott többé ki azon kötelmekből, melyeket magára vállalt, midőn függetlenségét orosz fegyverek segédelmével volt egyedül képes megalapítani. Az 1842. évben már alkalma lehetett a fényes portának, az említett békeszerződések elmaradhatlan következményeivel közelebről megismerni. Az oláh bojárok nem lévén megelégedve fejedelmük (Ghika) működésével, ki sokkal inkább hajlott a konstantinápolyi udvar előtt, Oroszországhoz fordultak, segílyt és közbenjárást kérendők.

Oroszország, hivatkozva a szerződésekre Duhamel tábornokot mint császári biztost Bukurestbe küldé; ki a nélkül, hogy a fényes porta képviselőtét a szükséges tárgyalásoknál kívánta volna, egymaga, az elégtelen bojárok közbenjárásával, megfosztotta a porta védelme alatt álló fejedelmet méltóságától, s azzal a bojárok és a szentpétervári udvar jelöltjét (Bibesco t) ruházta fel. Hasztalan voltak a porta diplomatai jegyzékei; a tény nem változott s Abdul-Medsidnek végre el kelle vala viselnie azon megaláztatást, melyet elődjeinek ügyetlensége vagy tehetetlensége okozott. Mert látfuk, hogy a fényes porta diplomatai még II. Mahmud idejében is nagy könnyűséggel hagyták magukat — ellenségeik által a zöld asztalnál kijátszani.

Még nagyobb volt Oroszország befolyása Szerbiában, hol a nép két pártra szakadt, s nagy államok mintájára, pártharcokban dolgozott saját romlásán. Obrenovics

Milos, a porta által elismert fejedelem már régen elvesztette népszerűségét; s kivált mióta az Austriába belebezett hazafiak lassankint visszatértek, a sokféle érdek annyira megosztá a nemzetet, mely oly sokféle irány és egyén után törekedett, hogy végre az általános chaosból, csak egy újabb forradalom vezethette kifelé. Oroszország, mely a fényes porta intézkedéseivel a szerződések keresztülvitelét illetőleg amúgy sem volt megelégedve, nem gátolta a nemzeti mozgalom újabb megindulását; s miután meggyőződött, hogy a szerbek nagyobb része a fejedelem személyének változásában látja egyedüli üdvét, részéről is pártolta az új jelölt Kara György fiának Sándornak megválasztatását. Nem így a fényes porta, mely főúri hatalmának érzékeny csunkulását látta azon körülményben, hogy a szerb nép, megkérdeztetése és beleegyezése nélkül új fejedelemről gondoskodik. Ismét megindultak a diplomatiái jegyzékek; de eredményük most sem volt más, mint előbb, s Abdul Medsidnek itt is bele kelle nyugodnia a tényekbe, ha leghatalmasabb és egyszersmind legveszedelmesebb szomszédjának haragját maga ellen felindítani nem akarja vala.

Ilyenné törpült a hatalmas birodalom keleten, mely előtt egykor megingott és meghajlott az egész európai társadalom, mely félelmében már alkudozni kezdett azon elháríthatlannak látszó eshetőséggel: hogy csak általa lesz képes magát jövőendőben fentartathatni. Gyengeségében és tehetetlenségében minden újabb megaláztatásokat el kell vala túrníe, mert ha európai védnökeinek segítségéről lemond, feloszlásának ideje okvetlenül megérkezett. — Az európai míveltség, mely II. Mahmud alatt csak külsőségeivel jelentkezett a Bosporus partján, lassankint szilárdabb tért kezdett foglalni; Párisban, Londonban nevelt és kiképzett államférfiak vezették időről-időre a kormány rúdját, kik előtt semmiesetűre sem tehetett többé titok, hogy az ozmán birodalom csak az európai hatalmasságok beleegyezéséből, vagy jobban meg nem egyezhetéséből tengeti lételet.

Ezen épp oly megalázó mint fájdalmas beismerése a nemzet sülyedésének nem vala képes új lelket önteni sem a fejedelembe, sem tanácsosaiba, s a létérti küzdelemről

lemondva, a fényes porta akarat nélkül átengedé magát végzetének.

A körülményektől kényszerítve napjainkban láttuk az ozmán nemzetet még egyszer, talán utószor, fegyvert fogni nemzeti és állami lételének védelmében. Elhagyatva az európai hatalmasságoktól, egyedül önmagára volt utalva, lelkesedésének erejére és valódiságára. S ha sikerülend a nagy harcban győzedelmeskednie; létjogosultságának hatalmas és nyomós bizonyítékát nyújtja vala a világnak, ellenkezőleg ha elbukik, felemelkedéséhez alig lehete többé reménye, mert a keleti kérdés végre megoldásához közel áll, — ha nem csálnak minden jelek . . . .

De nemcsak Szerbiában és a Dunafejedelemségekben, hanem Görögországban és az Aegei tenger szigetein is meggyúlt a portának baja. A görög királyság, a nyugat rokonszenvének ezen kedvencz alkotása, nem volt jó szomszédja a portának; s habár kereskedelmi szerződések által vele összeköttetésben, nem szűnt meg a görög szigetek nyugtalan elemeit támogatni és biztatni. Kiváltképpen Kreta szigete okozott sok gondot a Bosporuson, melynek békétlen lakossága, daczára kiváltságos és sok tekintetben előnyös helyzetének, mindig újabb követelésekkel lépett fel. Habár az európai hatalmaságok egyengető befolyása itt sem hagyta a háborúig érni a dolgot, a görög nyugtalankodások mégis káros következményeket gyakoroltak a birodalomnak belállapotaira; mert a bizonytalansággal járó ingerültség gyakran rosszabb következményeket szokott maga után vonni — mint a háború. E szerint az ozmán kormány sohasem jött ki a háborúból vagy annak félelméből, s miután politikai megállapodottsága éppen egy hosszabb és biztosabb békétől függött, melynek nem örvendhetett, megerősödésről, vagy az állapotok javulásáról tehát szó sem lehete.

Ilyen állapotban találta a fényes portát az emlékezetes 1848. év, mely egész Európát lázas hullámmásba hozta s melynek rázkódásai kihatottak az emberi társaság minden rétegeire. Azonban a szabad eszméknek ezen háborús idejében az ozmán birodalomnak aránylag csak nagyon kis szerepe volt. A béke a birodalom bel-

sejében nem lőn megzavarva, s csak a Dunafejedelemségekben találkozunk nevezetesebb mozgalmakkal, melyek kétségtelenül összefüggésben állottak azon nagy nemzeti lelkesüléssel, melyben Magyarországot találjuk ezen emlékezetes napokban. Az orosz védnökség az Al-Dunán most újabb előhaladást tőn. Moldva és Oláhország fejedelmei a bojárságnak a democratiához hajló ifjabb nemzedéke által oly térre szorittatának, melyen számolniok kellett a kor követelményeivel, ha országukat nagyobb veszélyeknek kitenni nem akarják. A fényes porta, mely az orosz befolyás túlsúlya által amúgy is mélyen megsértve érezte magát, a nyugtalanságok ürügye alatt megszállatta seregeivel a Duna balpartját; mire az oroszok részükről is átlépven a határt, Moldva és Oláhországba benyomultak, sőt a fővárost Bukurestet is elfoglalták.

Anglia, ezen válságos időben egyedüli védnöke a portának, mindenképpen igyekezett a megzavart egyetértést a két vetélytárs között helyreállítani. Palmerston lord Konstantinápolyban és Szent-Pétervárott felajánlta az angol kormány jó szolgálatait; s habár elején egyik helyütt sem talált nagyobb hajlandóságot a békés megoldásra, a körülmények utóbb mégis úgy fejlődtek, hogy Oroszország a magyar szabadságharcz leveretésének ürügye alatt — továbbra is elfoglalva tartotta a két fejedelemséget. Sőt nemsokára egy szerződés jött létre a két udvar között, mely szerint Oroszországnak jogában áll, a következő hét éven át — a közbéke és a fényes porta tekintélyének érdekében a két fejedelemséget katonailag megszállva tartani. Megjegyzésre méltó, hogy a porta ily szerződések által maga mondott le legfontosabb jogáról: birodalmában saját érdeke és belátása szerint tartani fen a békét és rendet.

A magyar szabadságharcz leveretése után a fényes porta, *kivált Anglia befolyása következtében, mely szükség esetében fegyveres segélyt helyezett kilátásba*, egyikét gyakorolta legszebb jogainak, a vendégszeretet jogát. A szabadságharcz vezetői és bajnokai tömegesen léptek az 1849. augusztus havában ozmán területre s miután elején Bolgárországban találtak menhelyet, utóbb részint Konstantinápolyba, részint pedig és kivált Kis-Ázsiába belebbeztetének; hol a fényes porta a szerencsétlenséget

megillető részvétellel fogadta s minden szükségesekkel ellátta a hontalan bűjdösöket, s az orosz és ausztriai kormány minden követeléseit és fenyegetéseit a menekültek kiadatása iránt határozottan és nyíltan visszautasította. A menekültek később Angliába és Amerikába költözének.

Midőn az 1848—49. ki vihar elvonult, Abdul Medsid a gülhanei alkotmány behozatalát az eddiginél nagyobb erélylyel kezdé sürgetni. Az európai uralkodók példájára személyesen meglátogatta birodalmának néhány tartományait, mit már apja II. Mahmud is tett, habár nem több sikerrel, s az ezen alkalommal személyesen tapasztalt bajok orvoslását nagy készséggel megígérte. Legnagyobb ellentállásra találtak az adóra és az ujonczozásra vonatkozó részei az alkotmánynak, kivált a bosniai bégeknél, kik megszokott ősi jogaikat látták megsértve, midőn az általuk elnyomatott népességgel egyenlő politikai színvonalra állíttatának. Ezen apró zsarnokok utóbb nemcsak megtagadták az új törvények elismerését, hanem az e célból beküldött biztosokat fegyveres kézzel kiűzték az országból. A fényes porta, mely éppen az Aldunán az oláhországi események következtében nagyobb seregeket összpontosított, Omer pasát, egy horvát hitehagyottat jelentékeny haderővel a lázongó tartományba küldötte, ki nemsokára engedelmességre birta a bégeket, kiknek önkénye azóta megtörve, nem vált többé veszélyessé a portának.

Midőn Abdul-Medsid leghűbb és legjobb tanácsadója, a Valide szultana 1853. ban meghalálozott, a birodalom újabb válság pontján állott. Eszköz az európai diplomatia kezében, mely őszinteség tekintetében csak felette ritkán állhatta volna ki a próbát, — minden idegen befolyások és elég gyakran önző érdekek tárházaként látjuk az ozmán birodalmat egyik bajból a másikba esni, a nélkül, hogy saját erejéből képes lett volna egyikétől is megszabadulni. A felbomlás menete mindig szembetűnőbb lön, midőn az ingadozó trón egy időre magára hagyaték; s csak a mindig megújuló érdekek birták rá az európai államokat, hogy újra meg újra védelmére keljenek egy eszmének, melynek tarthatatlansága fölött többé kétség nem lehetett.

A viszony Oroszországgal mindig feszültebbé vált, a Dunafejedelemségek fegyveres megszállása, annak idején a fényes porta gyengeségének hathatós bizonyítéka, most egyike lőn azon okoknak, melyek a háború kitörését siettették. Ehez járult, hogy Anglia és Franciaország, mely utóbbi ezen időben régi tekintélyét akarta visszaszerezni, nemcsak nem tartották vissza elég erélyesen a háborútól a fényes portát, hanem Oroszország gyengülésében saját érdekeik előmozdítását látták, nem csupán keleten, hanem Európában is, melynek államrendszerében az orosz birodalom lassankint oly fölényt kezdett gyakorolni, mely felette alkalmatlannak látszék kivált Angliának.

Oroszország részéről a háborúnak számos okaival találkozunk, melyek mind megegyeznek abban, hogy ezen hatalmas birodalom lételének és felvirágzásának eszméje csak akkor valósúlhat: ha a keleten oly állapotok fognak lábra kapni, melyek kereskedelmének és politikai fejlődésének útjában nem állanak. Oroszország, ezen óriási állam, daczára jellemző fekvésének és nemzetgazdasági fontosságának, nem bir elegendő természetes utakkal, melyek fejlődését előmozdítani képesek volnának, s miként megkötvé életerében — tengéltre van kárhoytatva keleten, hol létjogosultságánál fogva első szerepre volna hivatva. Egy tekintet a térképre meggyőzhet bennünket az orosz politika irányáról és jogosultságáról. A Fekete-tenger, melynek fele része Oroszországhoz tartozik, természeténél fogva hivatva volna az orosz kereskedelemnek keleten rugóúl szolgálni. Azonban ezen nagy beltenger korántsem teszi Oroszországnak ezen szolgálatot. Kulcsa és kapuja, a Bosporus és a Dardanellák oly hatalmasság birtokában vannak, mely gyengesége következtében jó vagy rossz barátainak gyámsága alatt áll: kik európai érdekeik tekintetéből nemcsak korlátozhatják, hanem egyenesen nehéz károkkal is sújthatják Oroszország legközvetlenebb érdekeit, midőn a fényes portát ezen fontos közlekedő utak elzáratására vagy azok használatának korlátozására birhatják. A felfelé törekvő orosz hatalom nem nézheti közönnyel, mint sértetik és sértethetik meg érdeke mindennap és bárki által, kinek sikerül a Bosporuson nagyobb befolyásra

szert tenni. A Bosporus és Dardanellák megnyílása, az ottani erődök széthordása s a hajózás és kereskedelem teljes szabadon adása, — Oroszországnak oly életfeltétel, melynek elérése előtt belső felvirágozásáról nagyobb mértékben szó sem lehet. Azért az orosz-ozmán háborúk szükségképpen más jeleggel birtak és birnak ezentúl is, mint a milyennel a háborúk közönségesen birni szoktak. A tárgyilagos és részrehajlatlan történelmi források tanulmányozása sohasem volt szükségesebb mint napjainkban, midőn az elfoglultság vagy felületesség olyannyira meghódítani igyekszik az egészséges közvéleményt, hogy egy-két nemzedék elteltével méltó csodálkozással fognak a történetnyomozók egy időszak előtt megállani: melynek ellentéteiből és könnyelműen összehordott anyagaiból csak nagynehezen fog sikerülni a valóság buzaszemeit kikeresni.

Az 1853. ősz elején megindult a háború Oroszországgal. Az ozmánok, Anglia és Franciaország, később Szardinia által segítettve, mindjárt elején több sikert tudtak felmutatni. Az egyesült ozmán-angol-francia-sard hadsereg a krími hadjárat alkalmával az Alma melletti ütközetből egész Sebastopol bevételeig egyik diadalt a másik után ülte. Ausztria is, megmagyarázhatlan és kiszámíthatlan következetlenséggel, talán a szövetségesek hadiszerezése által megzavarva a józanság számításai-ban, — Oroszország ellen fogott fegyvert — s a düntő pillanatban átlépven a határokat — benyomult Oláhországba. Ily erővel szemben, s miután a nyugati hatalmasságokon kívül még Ausztria által is fenyegetteték, — végre kétségtelen lőn Oroszország megaláztatása, mely az 1855. márczius havában Párisban kötött szerződésben nyert kifejezést.

A párisi szerződés tarthatlansága annál bizonyosabb lehetett mindenki előtt: minél elviselhetlenebb korlátok közé igyekezett szorítani Oroszországot; korlátok közé, melyeket hosszabb ideig nem tűrhetett meg, ha csak le nem mond életfeltételeinek legfontosabbikáról: szabad kereskedelméről és közlekedéséről kelet felé, hol hatalma voltaképpen rejlik. A párisi szerződés által Oroszország kiszorították a Fekete-tengerből, ezen természetes eleméből, melyben ezentúl csak korlátozva mozghattak ke-

reszkedő hajói, míg hadihajókat tartania tilos lett volna. Ugyancsak ezen békeszerződés által Oroszország elzáraték az Al-Dunától s Bessarabia déli része, Ismail-Kilia elszakasztatott a birodalomtól. Végre nem volt szabad déli várait védelmi állapotba helyezni; hajói pedig a Bosporuson és Dardanellákon keresztül csak terhes megkötések között közlekedhettek.

Ha az európai diplomatia 1855-ben bölcsőbb mérsekletet tanusít vala a megalázott Oroszország irányában, kétségtelen, hogy a keleti bonyodalmak sokat vesztek volna éles jellegükből, s hogy a megközeledés a fényes porta és hatalmas éjszaki szomszédja között könnyebben és több kilátással a sikerre lett volna eszközölhető, mint jelenleg, midőn a kedélyek kölcsönös elkeseredése oly fokra hágott, hogy a legnagyobb szélsőségektől lehet tartani mindkét részről.

A krimi hadjárat befejezése után Abdul-Medsid európai jóakarói tanácsára egy lépéssel tovább ment az alkotmányosság ösvényén s mintegy kiegészítésül a gülhanei hatti-seriffnek, kiadta 1856-ban a hatti-humayum, vagy magas iratot, melyben az 1839-iki alkotmányt még inkább európai mintára igyekezett kiegészíteni. E szerint az alattvalók három részre osztattak, és pedig a mozlimekre, mint még mindig kiváltságos uralkodó részre; továbbá a felszabadult jobbágyok vagy rajákra, most tehák; végre a rabszolgákra, melyek ismét 6 osztályra szakadnak, melyek most is ugyanazok, mint századok előtt, s a kiknek személy- és életbiztonságaért a törvény most sem kezeskedik.

A hatti-humayum kétségkívül közelebb hozta az ozmán birodalmat Európához; de nem volt képes belsejében megerősíteni. A nyugati hatalmasságok pártfogása alatt Abdul-Medsid országlásának végefelé egy nemétől a hatalomnak látta magát körülveve, mely nem volt sajátja, de a mely roskadozó trónjának ismét nagyobb fontosságot kölcsönzött. Mi a birodalmat minden kísérlet és erőfeszítés daczára nem engedte a javulás révébe jutni, folytonos pénzzavara volt, mely évről évre növekedvén, nemzetgazdasági bukással fenyegeté. A hárem milliókat nyelt és nyel el évenként. Ezrével őriztetnek itt a drágán vásárlott árúk, melyek fentartása az állam összes jöve-

delmének majdnem felerészét emésztí fel. A hadsereg, csinos öltözéke daczára nem jobb mint előbb; zsoldját felette hiányosan kapja és élelmezése a lehető legegyszerűbb és leghiányosabb egyszersmind. A nemzeti érület az alkotmány ellenére ma is a vallás előítéleteinek bilincsei között nyög s nincs kilátás, hogy ezen szomorú állapotok egyhamar kedvezőbbre forduljanak. Abdul-Medsid 1861. június 25 én bekövetkezett halála nem volt csapás a birodalomra, szenvedőleges jelleme és erélytelen személyisége nem szereztek ellenségeket s csak kevés barátokat ezen szultánnak, ki a legjobb akarattól áthatva sem volt képes többet és jobbat tenni, mint a mennyit idegen védnökei tőle kivenni jónak láttak. Abdul-Medsidnek az utókor leginkább azon hibát fogja szemére vetni, hogy akarát nélkül átengedé magát az idegen befolyásnak, mely nem vált mindig szerencséjére népeinek.

Abdul-Aziz (1861—1876) Abdul-Medsid öcsöce 31 éves volt, midőn az ozmánok trónjára lépett; s ha némely hajlamaitól eltekintünk, melyek kiváltképpen bűnűl rovattak fel a nyugat által az új szultánnak, habár inkább fájának és családjának volnának betudhatók, annyi mindazonáltal kétségtelen, hogy II. Mahmud másodszülött fia sem birt azon erélylyel és tapintattal, melyre szükségé volt, ha birodalmának pusztulását feltartóztatni akarja.

Abdul-Aziz épp oly rabja volt érzékiségének mint bátyja és elődje; s épp oly kevésbé birt nagy tulajdonságokkal, mint amaz. Élete egy szakadatlan láncsora volt a tehetetlen akarásnak, melynek teljesítése majdnem sohasem állott hatalmában. Körülvéve tudatlan és megvásárolható egyénektől, nem bizott senkiben, s mert jelleme nem birt a szükséges önállósággal, tehát önmagában sem volt nagyobb hite mint másokban.

Mindjárt uralkodása elején elfogadta és megerősítette a gülhanei alkotmányt és a hatti-humayumot, mi által magát Európa előtt mint a haladás barátja mutatta be. Gyakran meglátogatta terjedelmes birodalmának egyes részeit, hogy magának közvetlen tudomást szerezzen azok állapotáról; de ezen utazások olyannyira eltévesztettek valának céljukban, hogy a rendkívüli költségen kívül, melyekbe kerültek, s melyek fedezése időnkint

nem kis gondjába és fáradságába került pénzügyvezető-jének, alig hoztak valami mást napvilágra. Az utolsó években meglátogatta Európa nagyobb fővárosait is, s ez az első eset volt, hogy ozmán uralkodó a nyugaton békében megfordult. Habár országlásának elején megígérte, hogy háremjét felosztatja s beéri egy nővel, s a hárem roppant költségeit hasznosabbra fogja fordítani, ígérete sohasem ment teljesülésbe; s nemsokára még inkább megtelt az ó- és új-serail épp oly drága mint költséges szépségekkel..... s minden a megszokott régi kerékvágásban haladott a felbomlás felé.

Csoda-e, ha ilyen körülmények között Európa hite lassankint fogyni kezdett az ozmán birodalom tovább fentarthatásában s ha egymásután elpároltak tőle azon hatalmasságok, melyek eddigelé életét tengették azon reményben talán, hogy újjászületése még a lehetőségek közé tartozik? A ministerválságok egymást követték s acut jelenségüknél fogva a legvégsőtől kelle már évek óta tartani. A válság késett, de nem maradt el; s mióta Abdul-Aziz épp oly sajátságos mint indokolatlan módon vesztette el életét és trónját, az ozmán birodalom a legszélső véglet ösvényére lépett. *A rejtélyességbe közönségesen akkor burkolóznak az államok, midőn emelkedő phasisába lépnek lételüknek, avagy és ez sokkal gyakoribb, midőn lemenésük napjaiban eltakarni kívánják azon hibákat, melyek pusztulásukat előidézték.....* A roppant épület, mely századokon keresztül izgalomban tartotta a világot, azután bukásában nem volt képes a részvétet megnyerni, most a legvégső kísérletet tevő fennmaradásának érdekében.

Ma Abdul-Medsid másodszülött fia II. Abdul-Hamid ül az ozmánok trónján, miután két évvel idősb bátyját V. Muradot, már életében halottnak nyilvánítá, mert nem volt elég bátor vagy szivtelen, hogy erőszakkal tegye el láb alól, miként nagybátyjával Abdul-Azizzal cselekvének a palotaforradalom intézői.... S azon két veszedelem közül, melyek az ozmánok fennmaradását Európában ma fenyegetik: sokkal nagyobbnak látszik előttünk a belső forradalom, mely nagy zaj és feltűnés nélkül megy végbe, de a mely a rozzant államépületet még előbb halomba döntheti, mint az orosz phalanxok, melyek minden pillanatban átléphetik a Dunát.

* * *

Az 1877. és 1878. évek nagy vereségekkel és veszteségekkel sújtották az amugy is minden ízében roska-
dozó európai és ázsiai török birodalmat; melyeket a
legnagyobb áldozatkészség és vitézség sem vala képes
feltartóztatni, melyet kiváltképpen derék hadserege kifej-
tett vala. Oroszország Romániával szövetkezve benyomult
Bolgárországba; azonban Szuleiman pasa oly vitézül
védelmezte Plewnát, hogy annak megvétele a szövet-
ségek részéről valóságos Pyrrhus-áldozatokba került.
Majd Lowacz mellett szenvedett az orosz sereg érzékeny
vereséget.

Azonban ezen, hatásaikban mulékony sikerek nem
valának képesek a végzetes csapást feltartóztatni; mely
egész súlyával a szerencsétlen birodalomra nehezedék;
kiváltképpen mióta a szerbek és montenegróiak is fegy-
vert ragadtak a félhold ellen. Az orosz hadsereg óriási
áldozatok árán átlépte a Balkán megerősített és jól vé-
delmezett szorosait s benyomult Drinápolyba; miután
minden előkészülődéseket megtett magának Konstantiná-
polynak megszállására.

Mig ekképen az európai harcztéren mindenütt há-
trálóban volt a török hadsereg, addig az ügyek Ázsiában
sem kecsegtettek kedvezőbb eredménnyel. A kaukazusi
orosz hadsereg benyomult Örményországba s elfoglalta
Erzerum városát s rohammal megvette a sokat vívott
Kars erősséget.

Az orosz fegyverek győzelme s talán épp oly mér-
tékben az európai államok várakozó politikája végre
megérlelték a békét, mely San-Stefanoban 1878. már-
cius 3-án megkötetett s mely Oroszországnak döntő és
határozott túlsúlyt biztosított a Balkán félszigeten.

Azonban a san-stefanoi béke koránsem elégitette ki
az európai hatalmasságokat; s főképpen Anglia és Ausztria-
Magyarország erélyesen tiltakoztak annak gyakorlati vég-
rehajtása ellen. Most a német birodalom mint közvetítő
lépett a politikai akció színpadára; minek eredménye
a berlini kongresszus volt, mely az 1878. június havában
ült össze s melynek értelmében Oroszország megtartotta
Ázsiában: Kars, Ardahan és Batum városokat kerületeik-

kel; míg szövetségese Románia az Al Duna jobbparti Dobrudzsa által kárpótoltatott. Oroszország pedig a Duna balparti torkolatát állandóan birtokába vette. Szerbia és Montenegro, valamint Románia területi kikerekítéseken kívül minden hűbéri és adófizetési kötelezettség alól végképpen feloldattak s függetlenné tettek. Ezzel kapcsolatban rövid idővel később a két első mint alkotmányos királyság proklamáltatott s mint ilyen az európai hatalmasságok által elismertetett; Montenegro pedig az Adriai tenger partjain Dulcigno és Antivari kikötőket kapta anyagi felvirágoztatásának szükséges feltételeiképpen.

A berlini kongresszus Bolgárországot külön fejedelemségnek nyilvánítván — mindazonáltal a török szultán fensősége alatt — annak fejedelmi székébe igtatá Battenberg Sándort; ki azonban 1886-ban kénytelen volt az orosz ármányoknak engedve s fejedelemségéről lemondva az országot elhagyni; melynek sobránjéja vagy törvényhozó testülete azután Coburg Ferdinánd herceget választá meg; de ki ez ideig sem a szultán, sem az európai hatalmasságok által elismerve nem lett. Egyuttal Kelet-Rumélia önálló tartománynyá alakíttatott át és pedig egy keresztény kormányzó alatt; jelenleg azonban tényleg Bolgárországhoz tartozik; s ebbe való végleges bekebelezése bizonyára csak rövid idő kérdése lehet.

Végre a berlini kongresszus Bosznia és Herczegowina tartományokat Ausztria-Magyarországnak rendelé alá; a kettős állam politikai valamint kereskedelmi érdekeinek megvédése tekintetéből a Balkán félszigeten; Cyprus szigetét angol védnökség és kormányzás alá helyezé; Görögországot pedig, mely az utolsó háborúnak csak szenvedőleges részese volt, Thessália átengedése és északi határainak kikerekítése által kárpótolta.

Ime az ozmán birodalom fényes multjában és szánalmat ébresztő jelenében, melynek tarthatatlanságát épp úgy be kell ismerni barátainak mint ellenségeinek; tanulságos bebizonyítására azon igazságnak; miszerint a fegyverek hatalma által alapíthatók ugyan nagy birodalmak; de azok tartós fennmaradását csak a szabad intézmények és az emberi és isteni jogok tiszteletben tartása biztosíthatja....

